GERÇİ RUM İSEK DE, RUMCA BİLMEZ TÜRKÇE SÖYLERİZ

Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar

Evangelia Balta

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 3159

İNCELEME/ARAŞTIRMA

EVANGELİA BALTA

GERÇİ RUM İSEK DE RUMCA BİLMEZ TÜRKÇE SÖYLERİZ
KARAMANLILAR VE KARAMANLICA EDEBİYAT ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

COPYRIGHT © 2012

ÇEVİRENLER
NAZİF BOZATLI, LEVENT CİNEMRE, ARİ ÇOKONA, AYŞE DİLSİZ,
HERKÜL MİLLAS, SAADET ÖZEN, MENEKŞE TOKYAY,
MESUT YAŞAR TUFAN, İNCİ TÜRKOĞLU, EROL ÜYEPAZARCI, EMRE YALÇIN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
EMRE YALÇIN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKTÖR
ŞENGÜN KILIÇ HRİSTİDİS

DÜZELTMEN VE DİZİNİ HAZIRLAYAN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: KASIM 2014, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-294-8

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. DEVEKALDIRIMI CAD. GELİNCİK SOK. NO: 6 KAT: 3
BAĞCILAR İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38 Fax: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 22749

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Evangelia Balta

Gerçi Rum isek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz

karamanlılar ve karamanlıca edebiyat üzerine araştırmalar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Sunuş XI

Giriş: Karamanlıca Kitapların Çığlıklarıyla Fısıltıları 1
Ek: Mübadil yerleşimlerinde Karamanlıca kitaplar ararken 13
Mübadillerin yaşadığı Evia Adası çevresi 15
Sonuç 28

Anadolulu Ortodoksların Tarihine Bakışlar

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki
Karamanlıca ve Türkçe Sicil Defterlerinin İçerikleri 33
Ek: 419 Numaralı (Silata) Sicil Defterinden Alıntı Tanıklık:
"Gelecek Nesillerin Dikkatine Yazılmış Tarihçe" 63
Mübadillerin Dilinden Bir Destan ve Anılar,
Sözlü Kaynak Kullanımı Yöntemleri Üzerine Notlar 73
Kosmas Çekmezoğlu'nun destanı 78
Mübadele Allahın Belası Bir Şeydi 86
Yunanistan'a geldik ve mutsuz olduk 91
Tren mi yol alıyor, yoksa evler mi? 98
Tarihyazımında kaynakların kullanımı 99
Türkçe Konuşan Anadolulu Ortodoksların Ulusal Bilinçlenme
Sürecinde Karamanlıca Kitapların Önsözleri 103

Karamanlılar ve Karamanlıca Kitaplar

"Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz..."
Vatan, Din ve Dille Bölünmüş Bir Kimliğin Serüvenleri 117
Tarihyazımı Sorunu 119
Tarihsel Sorunun Yönleri 124
Karamanlıca Basılı Eserler 129
Türkçe Konuşan Rumların Kendilerini Tanımlamaları 134

Karamanlılar, Karamanlıca ve Karamanlıca Kitap Üretimi 141
Ek: Küçük Asyalıların Dili ve Öğrenme Tutkusu 152
Karamanlıca Kitapların Konu ve Döneme Göre Tasnifi 163
Karamanlıca kitapların bibliyografyası ve nitelikleri ile ilgili sayılar 166
Misyonerlerin Karamanlıca Yayınları 170
Karamanlıca kitapların dönemlere göre nitelikleri 172
1751-1830 dönemi 173
1831-1935 dönemi 180
Dini kitaplar 180
Din dışı kitaplar 182
Halka dönük risaleler 187
Şiir ve tiyatro 188
Karamanlıca kitap üretiminin bilançosu 190
Evangelinos Misailidis'in Yunanca ve Karamanlıca Yayınlarına Osmanlı Kaynaklarının Tanıklığı 193
Sevdalı Hacıaslanis ya da Evangelinos Misailidis'in Dimitrios Vizantios'un (Dimitrios Aslanis, veled-i Hacıkostandi) ününü kıskanması 194
Belgeler 208
Kolera Günlerinde (1848-1854) Karamanlıca Yayınlar 211
Ekler 225
Karamanlıca Yayınlar Üzerine Bibliyografik Notlar 229
Küçük Eleni'nin *(Η Μικρά Ελένη)* Evangelinos Misailidis imzalı Karamanlıca baskısı 230
Muhtasar Coğrafya'nın Karamanlıca ve Ermeni harfli Türkçe baskısı 235
Ekler 240

Karamanlıca Süreli Yayınlar

Karamanlıca Basın (İzmir 1845 - Atina 1927) 245
Evangelinos Misailidis'in belirleyici rolü 248
Anatoli 250
Diğer Karamanlıca gazeteler 254

Karamanlı Basını Kataloğu 259
Afitâb [Güneş] 259
Aktis [Işın] 260
Anatheorisis [Revizyon] 260
Anatol Ahteri [Şark talihi] 260
Anatoli 260
Anatolikos Astir [Şark/Anadolu yıldızı] 261
Angeliaforos [Haberci] 261
Angeliaforos - Çocuklar İçün 262
Areti [Fazilet] 262
Asya 262
Fitne 263
Kukurikos 263
Mekteb-ül Fünûn-i Meşriki [Şark ilimler mektebi] 264
Mikra Asya [Küçük Asya] 265
Mikra Asya yani Anatoli 265
Nea Anatoli [Yeni Anadolu] 266
Beşaret ül Maşrık [Şark Habercisi] 266
Prosfigiki Foni / Muhacir Sedası 266
Şafak 267
Şark 267
Terakki 267
Zebur [Arı] 268
Ekler: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden belgeler 269
I. *Angeliaforos* gazetesi 272
II. *Asya* gazetesi 272
III. *Mikra Asya* gazetesi 275
Bulgar Sorununun Yaşandığı Dönemde
Mikra Asya yani Anatoli 277
Etnik-milliyetçilik mücadelelerinde *Anatoli* ve Karamanlılar 280
Mikra Asya yani Anatoli 287
Anatoli'nin basımına son verilmesi 296
Eski *Anatoli*'nin izinden giden *Mikra Asya yani Anatoli* 301
Ekler 306

Aktis [Işın] Dergisi 313
İ Areti [Fazilet]: 1912'de Yayımlanan
On Beş Günlük Resimli Dergi 325
Sayılar itibariyle makaleler dizini 340

Kaynakça 365
Dizin 389

Robert Anhegger'in aziz hatırasına...

Sunuş[1]

Bu kitapta derlenen makaleleri bir kelimeyle tanımlamak gerekirse, çeşitlilik sentezden daha uygun bir terim. Mart 2010'da bu kitabı oluşturacak makaleleri seçerken amacım, uzun yıllardır içinde olduğum Karamanlıca araştırmaları alanındaki farklı başlıklara dair en geniş yelpazeyi, Türkiye'de de gelecek vaat eden bu araştırma alanında çalışacaklara sunmaktı.[2] Son on yıl içinde Türkçe konuşan Rum Ortodokslarla Karamanlıca kitapları üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısı arttı. Bunlardan büyük bölümü eski ve yerleşik görüşleri sadece yeni birer zarf içinde sunarak Karamanlılar ile anayurtlarına dair mevcut bilgi birikimine ve kavramlara dişe dokunur bir katkıda bulunmazken, küçük bir bölümü konuya farklı açılardan yaklaşıyor ya da Karaman-

1 İngilizceden çeviren: Emre Yalçın.

2 2008'den beri düzenlenen Uluslararası Karamanlıca Çalışmaları Konferansı da aynı amaca hizmet ediyor. Bu konferanslardan ilk ikisinin tebliğleri kitap olarak basıldı: *Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)*, yay. haz. Evangelia Balta ve Matthias Kappler, Wiesbaden: 2010 ile *Between Religion and Language: Turkish-Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire*, yay. haz. Evangelia Balta ve Mehmet Ölmez, İstanbul: 2011. Üçhisar'da Kasım 2013'te düzenlenen üçüncü konferansın tebliğlerinin de 2014 sonlarında yayımlanması planlanıyor.

lılar hakkında mutlak gerçek kabul edilenleri sorguluyor. Sadece Karamanlıca külliyat ve bu külliyatı ortaya çıkaran Ortodoks din adamları ve aydınlar ile Protestan misyonerler hakkındaki verileri daha güvenilir ve eksiksiz hale getirmenin yetmeyeceği, hem bağımsız Yunanistan'daki yayın hayatının hem de çağdaş Osmanlı milletlerinin edebi külliyatlarının Karamanlıcayla nasıl bir etkileşim içinde olduğunun da araştırılması gereği artık açık bir gerçek.

Bu kitaptaki çalışmaların büyük bölümü arşiv malzemelerine dayanıyor. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi arşivindeki kilise, cemaat ve okul defterleri bu arşivlerden biri.[3] Bu defterler Anadolu'nun Türkçe konuşan Ortodokslarının hayatlarına dair en somut izlerdendir: Doğumlar, ölümler, vasiyetnameler ve hibelerin yanı sıra cemaat mülklerine dair muhasebe kayıtları da, cemaat okullarının ayakta tutulması için gösterilen özeni yansıtan kayıtlar da bu defterlerde yer alır. Artık yaşanılmayan ata toprağının yadigârları... Yunanistan'a gelen Mübadiller kutsal kilise eşyalarının ve Lozan Antlaşması hükümleri uyarınca yanlarında getirmelerine izin verilen menkullerinin yanı sıra bu defterleri de yeni ülkelerine taşımışlardı.

Makalelerin bazıları da Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki malzemelerle yazılmıştır. Zenginliğinin farkında olduğum Karamanlıca yayınlara dair veri toplamaya yıllarımı verdiğimi belirtmek isterim. Hem Karamanlıca hem Ermeni harfli Türkçe olarak basılmış bazı eserler hakkındaki çalışmalarım Osmanlı Arşivleri'ne dayanıyor (bkz. *Muhtasar Coğrafya*, 1877, s. 235-237)[4] Osman-

3 Nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a gelenlerin yanlarında getirdiği bu türden kayıt defterleri Yunanistan Devlet Arşivleri'ndedir. Prokopi (Ürgüp) yöresine ait defterlerin içeriklerinin ayrıntılı bir dökümü için bkz. Matoula Kouroupou ve Evangelia Balta, *Ελληνοορθόδοξες κοινότητες της Καππαδοκίας. Η Περιφέρεια Προκοπίου. Πηγές στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών* [Kapadokya'nın Rum Ortodoks cemaatleri. Ürgüp yöresi. Yunanistan Devlet Arşivleri ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki kaynaklar]. Atina: 2001.

4 2010'dan sonra Osmanlı arşivlerinden yararlanarak hazırladığım çalışmalarım, baskı adetleri ve Abdülhamid sansürü altında basım izni alınması süreçleri hakkında yepyeni bilgiler sundu. Bkz. Evangelia Balta, "Karamanlidika and Armeno-Turkish ditions of Sunday Scho l Lessons", *Miscellaneous Studies on the Karamanlidika Literary Tradition*, Istanbul: 2013, s. 171-199.

lıca kaynaklar, Evangelinos Misailidis'in yayımladığı *Kolera (Holera)* risalesini çağdaşı olan Rumca ve Osmanlı Türkçesi muadilleriyle birlikte ele alacak zemini sundu. Bu küçük örnekler, sadece farklı Osmanlı milletleri arasındaki kültürel ilişkileri değil, genç Yunanistan Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındakileri de gözler önüne seriyor. Bu örnekler, Karamanlıca Bibliyografyası'nın Osmanlı belgeleri de dikkate alınarak gözden geçirilip olabildiğince eksiksiz ve bütünleşik hale getirilmesi gereğini de giderek daha açıklıkla gözler önüne seriyor. Benzeri bir gereklilik hiç kuşkusuz Osmanlı Türkçesi, Ermenice, Ermeni harfli Türkçe, Ladino, İbranice ve İbrani harfli Türkçe ve tabii İstanbul'da basılmış Rumca/Yunanca yayınlar için de söz konusu.

Karşılaştırmalı edebiyat ve dilbilim alanında bu konuyla ilgili yeni araştırmaların başlaması da umut verici: Gagavuzca külliyatı Karamanlıcayla dilbilimsel karşılaştırmalara konu oluyor, Karamanlıca roman çevirilerinin asıllarıyla karşılaştırmalı eleştirel okumaları yapılıyor. Bütün bu çalışmalar, doğru yolda olduğumuzun bir göstergesi – üstelik akademik camiada konuyla ilgilenenlerin sayısı arttıkça daha nitelikli çalışmalar da boy gösteriyor.

Eldeki malzemeye yeni bakışlar getiren çalışmalar çoğalırken, hâlâ bilinmeyen ya da varlığı bilinse de nüshalarına ulaşılamayan Karamanlıca kitapların, elyazmalarının, süreli yayın külliyatının tespit çalışmaları çeşitli göçmen derneklerinde, aile arşivlerinde, Türk ve Yunanlı koleksiyoncuların arşivlerinde, Gennadius Kütüphanesi'ndeki Eugène Dalleggio evrakı arasında ya da bilgi kırıntılarının bizi yönlendirdiği başka yerlerde sürüp gidiyor. Bu tespit çalışmasının asli ve tek amacı bu belgelerin içeriklerini tasnif ederek erişilir hale gelmelerini sağlamak – bunun yolu da işbirliğinden, güçbirliğinden ve bayrağı devralacak yeni insanlardan geçiyor. Karamanlıca Süreli Yayınlar başlığı altında toplanabilecek beş öncü çalışma bu yolda yürütülen çalışmaların bir göstergesidir.[5]

---

5 2010'dan sonra Karamanlıca basını hakkındaki yayınlarım için bkz. Evangelia Balta, "The Karamanli Newspaper *Phostir* or *Fener*. A futile publication effort (1909)", *Miscellaneous Studies on the Karamanlidika Literary Tradition*, İstanbul: 2013, s. 153-170; agy, "The first family periodical in the Ottoman Empire: A Karamanli magazine in Smyrna (1849-1850)", yay. Haz. Selim S. Kuru ve Baki

Sürüp giden ve gidecek çalışmalardan birinin de, arşiv belgeleriyle Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde korunan mübadil tanıklıklarının birbirlerini bütünleyecek biçimde ele alınmaları olduğunu belirtmem gerek. Anadolu'da Karamanlılar, Yunanistan'da mübadiller olarak bilinen bu insanlara ait tanıklıkların yorumlanması, en az resmi arşivler kadar önem taşıyor. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde bulunan ve araştırmacıların elyazılarıyla kayda geçirdiği sözlü tarih belgeleri, Küçük Asya Felaketi'nden ve Nüfus Mübadelesi'nden kısa süre sonra göçmenlerin tecrübeleriyle tanıklıklarını sıcağı sıcağına tarihe not düşmüştür.

Makalelerden biri, günümüzde Güzelyurt adıyla anılan Karvali/Gelveri kökenli göçmenlerin memleketlerinden göç yoluna düşüşlerinden, Kavala'ya birkaç kilometre mesafede bulunan ve günümüzde giderek kalkınan ve nüfusu artan Nea Karvali'deki yeni yurtlarına yerleşmelerine dair sözlü tanıklıkları ile Karvalili Kosma Çekmezoğlu'nun 1925-1930 döneminde Karamanlıca olarak yazıp yayımladığı göç destanını birlikte okuma imkânı sunuyor. Çekmezoğlu'nun dizeleri doğduğu topraklardan koparılarak yersiz yurtsuz kalan ve zorunlu Nüfus Mübadelesi denen feci yıkımın altında ezilirken bir yandan yepyeni topraklarda kök salıp hayatta kalma mücadelesi veren hemşerilerinin çektiği acıları yansıtır. Her iki tanıklık da, bitmeyecek bir gurbete düşmüş Türkçe konuşan Anadolulu Rumların seslerini günümüze ulaştırır. Araştırmacıların kayda geçirdiği mübadil anıları da, Çekmezoğlu'nun dizeleri de bu göç meselesinin tarihinin yazımı için çok fazla bilgi içermese de, göçmen kimliğini oluşturan semboller ve tahayyüllerle göçmenlerin algılama biçimlerine dair mühim bilgiler sunar.

Eugène Dalleggio'nun 1956 Ağustosu'nda Evia'daki mübadil yerleşimlerinde Karamanlıca kitaplar ararken tuttuğu saha notları da işte tam bu nedenle giriş bölümün ekinde yer alıyor. Bu notlar öncelikle Karamanlıca Bibliyografyası'nın hazırlanış sürecine dair

---

Tezcan, *Defterology Festschrift in Honor of Heath Lowry (Journal of Turkish Studies* 39 (Aralık 2013), 205-245; agy, "Notebook on the History of the Karamanli Press", yay. haz, Evangelia Balta, Georgios Salakides ve Theoharis Stavrides, *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides. Studies on the Ottoman Empire and Turkey*, İstanbul: 2013, s. 65-80.

eşsiz bir tanıklık. Göçmenlerin Anadolu'daki ata topraklarından gelirken, kutsal yadigârlarmışçasına yanlarında getirip muhafaza ettikleri kitaplar için yapılan sistemli araştırmanın ayrıntılarını gözler önüne seriyor. İkinci olarak da, Evia örneği üzerinden Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin 1948-1964 döneminde yürüttüğü ve göçmen hafızasını kayda geçirmeyi amaçlayan devasa projesini özlü biçimde tanıtıyor. KAAM için çalışan araştırmacılar, Halkida ve civar köylerdeki mübadil yerleşimlerinde art arda düzenledikleri saha çalışmalarıyla hem göçmenlerin hatırladıklarını kayda geçirerek, hem Türkçe konuşan Ortodoksların yazılı ve basılı edebiyat örneklerini derleyerek, Türkiyat araştırmaları sahasına eşi benzeri olmayan bir katkıda bulunmuşlardır.

Bu kitabı oluşturan makalelerin her biri farklı birer sebep ve saikin sonucu kaleme alınmışlardır; bundan dolayı da tarzları birbirlerinden epey farklıdır. Yine aynı sebepten, her biri yazıldığı dönemin meseleleri etrafında şekillenmiş örneklerdir. Bu yüzden bu derlemede bile bağımsızlıklarını koruyorlar. Elbette ki eskiden yazılmış bu metinleri günümüzde yeniden yayımlamaya girişirken, onları elden geçirerek olabildiğince zenginleştirmeye ve güncellemeye gayret ettim. Ama bu müdahalelerim onların ilk var oluş biçimlerinin kaybolmasına yol açmamalı, her makale yazıldığı dönemin ruhundan kopmadan kalmalıydı. İşte bu sebeple kitabın bölümleri arasındaki çeşitli tekrarları ya da çakışmaları gidermek gibi bir kaygım olmadı. Zira kitabın daha uyumlu bir bütün olması adına daha fazla müdahalede bulunmam, ayrı ayrı çalışmaların özgün hallerinden ve bağımsızlıklarından ödün vermek anlamına gelecekti.

Her biri kendine özgü nitelikler taşısa ve üslup farklılıkları gösterse de, bu makalelerin konuya farklı açılardan, farklı mesafelerden bakışlarıyla, genelleştirmeleri ve özelleştirmeleriyle; epeydir bilinen verileri, kayıtları ve bulguları yeniden yorumlamalarıyla birbirlerini bütünlediklerini düşünüyorum. Bir yandan bağımsızlıklarını korurken bir yanda da bütün halinde ortak bir noktaya odaklanıp bu kitabın başlığını doğru biçimde doldurarak, Türkçe konuşan Anadolulu Ortodokslara ve onların ürettiği edebi külliyata dair tartışmalara olumlu katkılarda bulunacaklarını tahmin ediyorum.

Bu kitapta yayımlanan her bir çalışmada bana destek veren, katkıda bulunan herkese olan borcumu da bu vesileyle bir kez daha dile getirmek isterim.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ne bu kitaba zarafet katan arşiv fotoğraflarını kullanma izni verdiği için yürekten teşekkür ederim. Bu fotoğraflar göçmen belleğini kayda geçirmek üzere KAAM için saha çalışması yürüten araştırmacıların kameralarıyla çekilmişlerdi. Görüntülerin her biri o sırada saniyenin kesrinde yaşantıların küçücük bir bölümünü yakalar. Şimdiyse her biri bir ömrün hatıralarını yaşatıyor.

Bu makaleleri Türkçeye çevirmek gibi güç bir işi üstlenen tüm çevirmenlere de gönülden teşekkürlerimi sunarım – özellikle de 90'lı yıllara ait ve öncü nitelik taşıyan, bazıları ortak imzalı makalelerimi *Tarih ve Toplum* ile *Müteferrika* dergilerinde basılmak üzere çeviren Herkül Millas ve Erol Üyepazarcı'ya. Ve tabii ki eserlerimin çoğunu Türkçeye kazandıran dostum Ari Çokona'ya samimi teşekkürler yolluyorum.

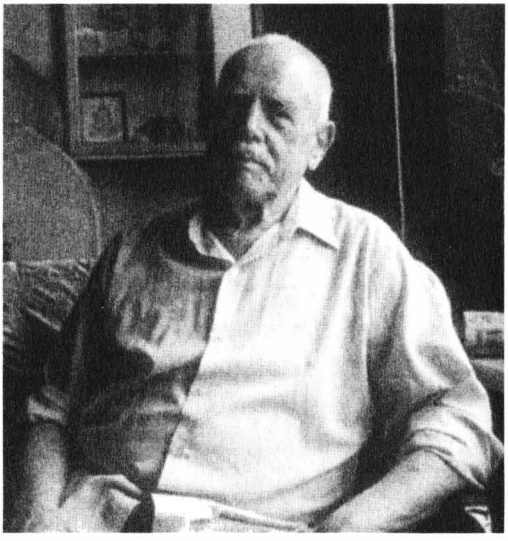
Çeviri kadar önem taşıyan bir işi yaparak, bu kitabın derlenmesine ve yayımlanmasına önayak olan Sabri Koz'a da çok teşekkür ederim. Onun sebatı olmasaydı bu kitap ortaya çıkamazdı. 1990'ların ortalarından beri benim Karamanlıca konusundaki çalışmalarımın Türkçe yayımlanarak Türk okuruyla buluşması hususunun üzerinde ısrarla duran kişi odur.

*

Bu kitabı Robert Anhegger'in (1911-2001) aziz hatırasına adadım. Anhegger'le 1987 yazında tanıştım. Yeni basılan "Karamanlıca Bibliyografyasına Ek" başlıklı iki ciltlik çalışmamı[6] vermek üzere Bülent Berkol'la birlikte onu ziyaret etmiştim. Ziyaretimden bir yıl önce dostu Vedat Günyol'la (1911-2004) beraber yayına hazırladıkları Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş* romanını, *Seyreyle Dünyayı* üst başlığıyla yayımlamışlardı.[7]

6 Evangelia Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900). Bibliographie Analytique*, Atina: 1987; a.g.y., *Karamanlidika. XXe siècle. Bibliographie Analytique*, Atina: 1987.

7 Evangelinos Misailidis, *Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş)*, yay. haz. Robert Anhegger ve Vedat Günyol, İstanbul: 1986.

Robert Anhegger

Bir yerel kültürü takdir eden ve onu korumak için gayret sarf eden o nadir bulunur insanlardan birine rast geldiğim için kendimi ne kadar talihli hissettiğimi bir kez daha belirtmek isterim. Robert Anhegger 1980'li yıllarda Türkiye'de ilk Karamanlıca çalışmalarını başlatan kişiydi. 1980'li ve 90'lı yıllarda çeşitli dergilerde yayımlanan makaleleri Karamanlıca çalışmalarının tanınıp yaygınlaşmasını sağladı.[8] Eugène Dalleggio ve Sévérin Salaville'in kaynakça çalışmasının üçüncü cildinin[9] yayımlandığı 1974'ten beri sınırlı bir çevrenin dışında kimselerin ilgi göstermediği bu unutul-

8 1980-1990 döneminde Robert Anhegger özellikle Karamanlıca alanına yoğunlaşarak pek çok çalışmasını yayımladı. Bu dönemdeki başlıca eserleri şunlardır: "Hurufumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntis der Karamanisch-Turkischen Literatur", *Anatolica* 7 (1979-1980), 157-202; "Nachtrage zu Hurufumuz Yunanca", *Anatolica* 10 (1983), s. 149-164. "On transcribing Ottoman texts", *Manuscript of the Middle East* 3 (1988), s. 12-15; "Das Temaşa-i Dünya des Evangelinos Misailidis (1871/72) als Quelle zur karamanischen Sprach- und Kulturgeschichte", *Türkische Sprachen und Literaturen, Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz, Bamberg, 3-6 Juli 1987*, yay. haz. Ingeborg Baldauf, Klaus Kreiser ve Semih Tezcan, Wiesbaden: 1991.

9 Sévérien Salaville ve Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie Analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, I (1584-1850), Atina: 1958; II (1851-1865), Atina: 1966; III (1866-1900), Atina: 1974.

muş konuyu gündeme getirmeyi başarmış ve ilgi çekmesini sağlamıştı. Onun sayesinde Türkiye'deki entelektüel çevreler konuyla ilgilenip önemli yayınlar yaptı. Robert Anhegger kendi Karamanlıca kitap, dergi ve gazete koleksiyonunu bir akademik kuruma, Leiden Üniversitesi'ne bağışlayarak Karamanlıca çalışmaları için bilgece başka bir hamle daha yaptı.[10]

Doğan Apartmanı'ndaki Sarayburnu'na bakan dairesinde Mualla Hanım'la da beraber, bazen Andreas Tietze'yle başka dostların da katıldığı pek çok yaz meclisinde kâh rakı kadehlerinin, kâh çok sevdiği buz gibi reçine şarabının eşliğinde onunla unutulmaz sohbetlerimiz oldu. Saatler süren bu sohbetlerin konusu sadece Karamanlıca çalışmaları değildi; Serez'deki camilerle külliyeler, Teselya'daki çiftlikler, doğduğum şehir olan Kavala'daki tütün işçilerinin eylemleri –ve onun komünist hareketin gelişimine olan kopmaz bağı–[11], Almanya'da gittiği her yerde gözlemlediği Makedonya'ya yerleşmiş Karamanlı işçilerin *gastarbeiter* camiasında Türklere gösterdiği yakınlığa dair hikâyeler diğer sohbet konularımız arasındaydı.

Mr. Robert büyük bir hoca ve çok iyi bir dosttu...

Bu ciltte yer alan makalelerden sadece bir bölümünü okumuştu, ancak makalelerin hepsinin hayatı boyunca yakından ilgilendiği meseleler üzerine olduğunu gayet iyi biliyorum.

Evangelia Balta
Cunda, 24 Temmuz 2014

10 Jan Schmidt, "Robert Anhegger and his Bequest in the Leiden University Library", yay. haz. Evangelia Balta ve Mehmed Ölmez, *Between Religion and Language. Turkish-Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire*, İstanbul: 2011, s. 291-318 makalesinde Anhegger'in Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışladığı Karamanlıca yayınların kataloğu da yer alır.

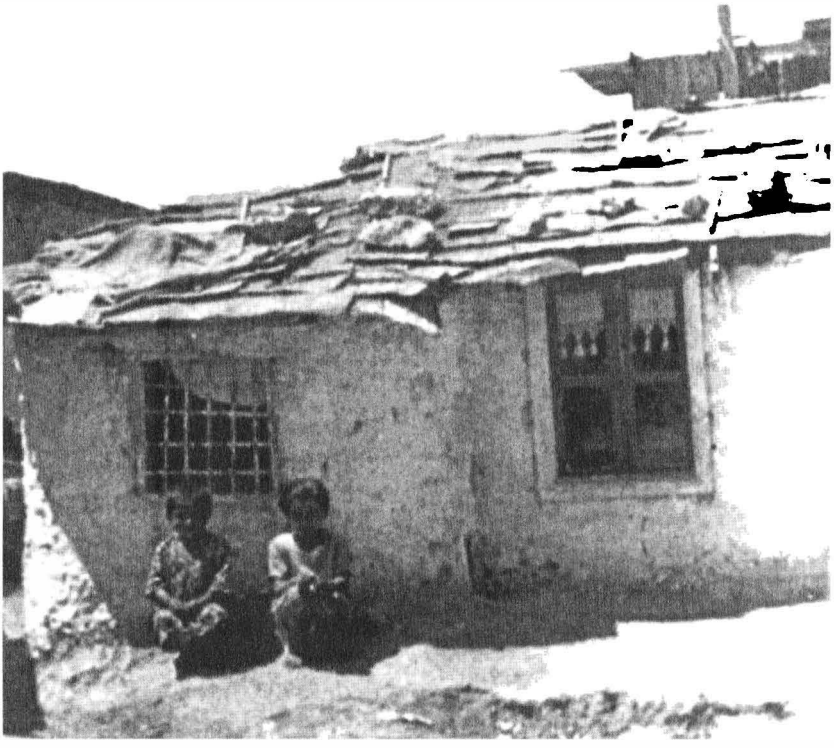
11 Bu dönemde SSCB'nin çöküşü ve sosyalist rejimlerin iflasıyla uluslararası arenada yaşanan siyasi değişim, bitmek bilmeyen siyasi tartışmaların sebebi olmuştu.

Giriş: Karamanlıca Kitapların Çığlıklarıyla Fısıltıları[1]

Karamanlıca kitapların üretimi, kaçınılmaz olarak Zorunlu Nüfus Mübadelesi'yle 1925'te durmuştur. Kısa bir süre için seslerini duyurarak hemen susan çekingen fısıltılar: Kuzey Yunanistan'a yerleşen mübadillerin birkaç yayını, kısa yaşamlı iki dilli *Προσφυγική Φωνή / Muhacir Sedası* gazetesi, Yunan siyasetçilerin oy toplayabilmek için "muhacirlerin dili"ni kullanmak zorunda kaldıklarında yayımladıkları Karamanlıca broşürler dahil her şey, 1935 civarında sona erdi. Yunanistan devletinin dilsel homojenleştirme siyaseti ve Türkçe konuşanların en kısa sürede yeni koşullara uyum sağlama ihtiyaçları tek dilli kültürü dayatıyordu. Türkçe konuşan Rum Ortodokslar nihayet Yunan diline geçiyordu, ama bu süreç uzun ve acılı olacaktı.

Mübadeleyi bizzat yaşayan ilk nesil Türk dilli kaldı. Ailenin ekmek parasını sağlama mücadelesinin mecbur kıldığı az sayıda birkaç Yunanca kelimeyi, daha çok erkekler öğrendi. Onların çocukları, yani İkinci Dünya Savaşı öncesinin zor yıllarında ilkokulu bitirmeyi başaran ikinci nesil, Yunancayı, kendilerinin, yakınlarının

1 Makaleyi (ek bölümü hariç) Yunanca aslından çeviren: Ari Çokona.

Drapetsona'da muhacirlerin başını sokabilmeleri için alelacele, derme çatma inşa edilmiş gecekondulardan birinin önünde muhacir çocukları. 1949'da çekilmiş bu fotoğrafın yaydığı yoksulluk duygusu, Anadolu kadınının asalet ve hamaratlığının simgesi olan pencereyi süsleyen dantel perdeyle yumuşuyor.

ve yaşadıkları muhacir mahallesindeki herkesin konuştuğu anadillerini acımasızca küçümseyen, genellikle *palioelladitis*[2] kökenli öğretmenlerinden öğrendiler. Ruhlarda derin izler bırakan zor süreçler... Üçüncü nesil Türk dilli göçmen olan ben, 1960-1965 yıllarında göçmen mahallemizin küçük Babilonia'sının (Babil Kulesi) olağanlığını yaşıyordum. Mahallemiz, Karamanlı Hacıaslanis'in

2 Okulda *palioelladitis*'in, "eski=*palia*" Yunanistan'ı, yani 1830'da kurulan Yunanistan devletini oluşturan ve Tesalya'nın güneyinde kalan bölgelerde yaşayanlar anlamına geldiğini öğrendim. Oysa *palioelladitis* kelimesi çocuk aklımda, evimizde ve mahallemizde kullanıldığı şekliyle olumsuz anlamlar taşıyordu. "*Paliopedo*=kötü çocuk", "*paliokoriço*=kötü kız" bileşik kelimelerinde olduğu gibi "*palioelladitis*" benim için kötü Yunanlı anlamına geliyordu.

Birinci ve üçüncü nesil muhacirler bir arada. Aleksios ve Elisavet Murati evlerinin avlusunda torunlarıyla (Kavala, 1960).

Babil'in çokdilliliğine göndermede bulunan bu eserinde betimlediği ve bilinçli olarak (Vizantios=Bizanslı) mahlasıyla imzaladığı *Babylonia* piyesindeki ortamın bir benzeriydi. Küçük çaplı hayali bir daire içinde Taşozlu tütün işçileri, Midillililer, Karadenizliler, Bafralılar, Karamanlılar, Trakyalılar, Peramalılar bir arada yaşıyor, herkes kendi lehçesini ve dilini konuşuyordu. Okulda öğrendiğimiz üzere, o kadar da uzaklarda olmayan duyular üstü mekânda, "memlekette" öyle konuşulduğuna göre, nenelerimizin Türkçe ya

Murati ailesinin kızı İrini Balta, Prokopi [Ürgüp] yöresinin yerel giysileriyle muhacir evinin terasında (Kavala, 1954). Gözü gibi bakıp koruduğu elbisesinin önlüğü, ölümünden sonra 1999'da, anne babasının memleketi Ürgüp'te kuracağı müzede sergilenmesi için Yusuf Örnek'e armağan edildi.

da Pontusça konuşmaları bize son derece doğal geliyordu. "İhtiyarlar" hiçbir zaman Yunanca öğrenmediklerine göre, ana-babalarımızın kendi ana-babalarıyla Türkçe konuşmaları da doğaldı. Aynı şekilde bizim de yazları dondurma da satan Türkdilli yaşlı yoğurtçudan alışveriş edebilmek için birkaç sayı, büyüklerimizin panayırlarda kaşıklarla oynadığı oyunları –özellikle "pastırmalı" türkünün[3] oyununu–, belirli bazı deyişler ve birkaç Türkçe kelime bilmemiz de olağandı. Karamanlıca ve Pontusça "kalanda"lar[4] da öğrendik, çünkü kapı kapı dolaştığımızda ancak onları söyleyerek dolgun bahşiş ve ikramlar alabiliyorduk.[5] Ben, bütün bunların dışında ninem Lisavet'in duası "Pederimiz"i de biliyordum. İkindi çanı çaldığında alçak sesle bu duayı okurdu ninem. Önlüğünün cebinden aziz tasvirleriyle dolu küçük bir kitap çıkartır, haç çıka-

3 *Konyalı* türküsü.

4 Çocukların Noel ve yılbaşı bayramlarında ev ev dolaşarak söyledikleri şarkılar.

5 Bu tür konularla ilgilenen bizler için, Mark Janse'in (Ghent Üniversitesi) Gennadius Kütüphanesi'nde sunduğu (Atina, 13 Mayıs 2008) "The Resurrection of Cappadocian Asia Minor Greek" başlıklı konferansı büyük bir sürpriz oldu. Bu konuda yıllardır yapılan çalışmaları ve meydana getirilen külliyatı görmezden gelen böyle bir yaklaşıma, hiç ama hiç gerek yoktu.

Melpo Merlier D. Loukopulos ve Anadolulu bir müzisyen ile birlikte (KAAM Arşivi).

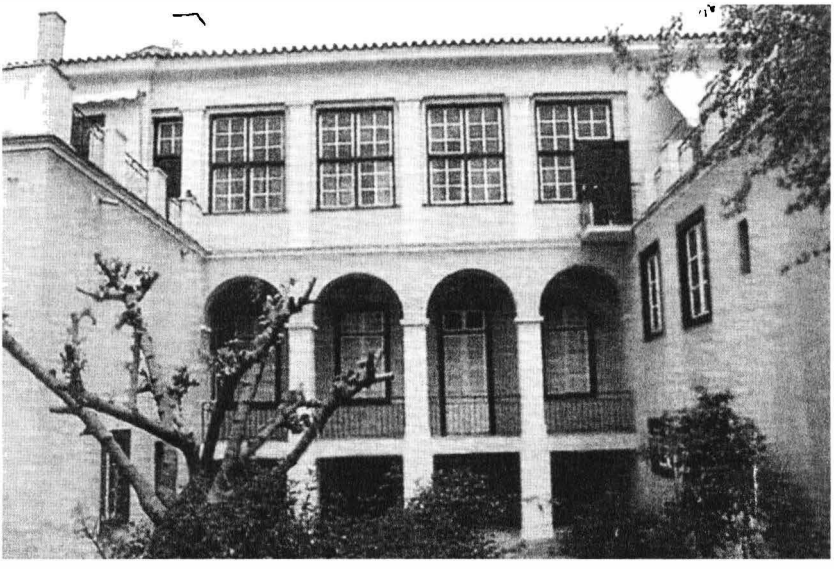
rarak kitabı öper, sonra tekrar cebinde gizlerdi.[6] Yirmi yıl sonra, elime buna benzer başka yayınlar geçtiğinde, ninemin küçük kitabının *İbadetname* olduğunu öğrendim.

Aynı yıllarda, 60'larda, KAAM'ın araştırmacılarından Eugène Dalleggio, Karamanlıca kitap ve arşivler toplamak amacıyla Evia (Eğriboz) Adası'nın Ahmet Ağa (Prokopi/Ürgüp), Halkida, Kserohori İstieas, Mursali gibi muhacir köylerini geziyordu.[7] Dalleggio'nun 1956 Ağustosu'nda Melpo Merlier'e sunmuş olduğu ve Gennadius Kütüphanesi'ndeki arşivde bulunan bu araştırmaya ilişkin raporu, Karamanlıca kitapların antropolojisine ilişkin değerli bir kaynaktır. O dönemde Assompsionist[8] Peder Sévérien Salavil-

6 Annemin küçük bir bez parçasından dikerek hazırladığı kabıyla ninemin yıpranmış dua kitabının anısı gözlerimin önünde hâlâ capcanlı. Daha sonraları elimden, kalın ipliklerle sayfalarını bir arada tutarak yılların yıpratıcı etkisinden korumaya çalışan bez kaplı başka birçok kitap geçti. Sahiplerinin, yıpranmalarına karşı bunca özen gösterdikleri bu fazla kullanılmaktan perişan olmuş kitaplar beni çok duygulandırır. Kitapları genellikle kendi elbiselerinin parçalarıyla kaplıyorlardı. Aynı şekilde, kitapların arka boş sayfalarında ya da başlığın arkasındaki boş sayfada yazılan notlar da çok duygulandırıcıdır. "... *tarihinde Efos ve Sultanamız vaftiz oldu...*"

7 Bu makalenin ekinde yayımlanan rapora bakınız.

8 19. yüzyıl ortalarında Fransa'da kurulan ve kısa sürede 30'dan fazla ülkede misyonerlik faaliyetlerine (yayıncılık, eğitim, vb) girişen bir Katolik tarikatıdır.

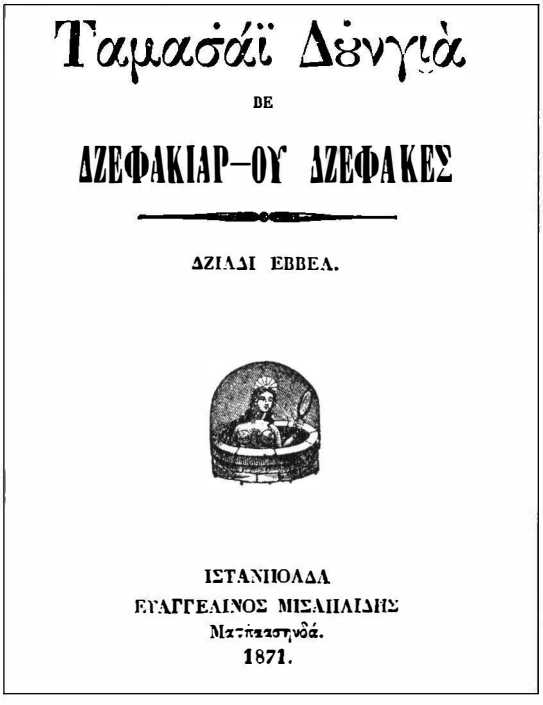

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin Atina'daki binası (KAAM Arşivi).

le[9] ile birlikte Karamanlıca kitapların bibliyografisini hazırlıyordu. Bibliyografinin birinci cildi 1957'de yayımlandı. Bu cildin ve onu 1966 ile 1973'te izleyen diğer iki cildin düzeltmen ve editörü, Atina Akademisi Kütüphanesi'nin bilge müdürü İordanis Pamboukis'ti. Karamanlıca yayınların hamisi Pamboukis, 1987'de yayımlanacak olan bibliyografinin diğer iki cildinin hazırlanışında da başrolü oynadı. Hem müstehzi hem teşvik edici, sevgi ve ciddiyet dolu o kendine özgü biricik tavrıyla bütün çalışmalarda yer aldı.

1977'de Atina'ya gelerek Navarino Caddesi'ndeki KAAM dünyasını, Ethniki Bankası Kültür Yayınları'nda Philippos İliou'u, Alopeki Sokak'taki evinde yaşlı üstat Dalleggio'yu, akademi bodrumlarında ve Kallithea'nın Pontuslu göçmenler mahallesinde Pamboukis'ten oluşan bu büyüleyici seçkin insanlar kümesini tanıma fırsatını bulduğum için kendimi çok şanslı addediyorum.

9 Père Sévérien Salaville'nin uzun süreden beri düzenli olarak Doğu Kilisesi'nin ritüellerini çalışması, Karamanlıca kilise ayin kitaplarıyla tanışmasını sağlamıştır. Bu yayınlardan etkilenerek *Echos d'Orient* dergisinde makaleler yayımlayan Eugène Dalleggio ile birlikte bu kaynakçayı hazırlamaya karar vermişti.

Ταμασάϊ Δενγιά

DE

ΔΖΕΦΑΚΙΑΡ-ΟΥ ΔΖΕΦΑΚΕΣ

ΔΖΙΑΔΙ ΕΒΒΕΛ.

ΙΣΤΑΝΠΟΛΔΑ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΟΣ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ
Ματτπαστηνῶά.
1871.

Temaşa-i Dünya'*nın 1871 baskısı 1. cildinin kapağı.*

Bu arada on yıl sonra, 1987 yazında, Karamanlıca eserler bibliyografisine eklerin yayımlanışının *Temaşa-i Dünya*'nın ilk Türkçe çevirisinin yayımlanışına denk düştüğü dönemde İstanbul'da, Doğan Apartmanı'nda Robert Anhegger'in başını çektiği Türkiye'den ayrı bir dünyanın da Karamanlıcacılar grubuna katılması büyük bir şanstı. Yok olan ya da yok olmaya yüz tutmuş bir dünya ile tanışmamı sağlayan mutlu tesadüfler ve mutlu karşılaşmalar... Bu yüzden koleksiyonların ve koleksiyoncuların dayattığı yeni âdetler hüküm kazanırken, bu insanların artık aramızda olmayışları çok daha acı verici biçimde hissediliyor. "Yararlılıkları genel kanıya göre tartışmalı"[10] addedilen bazı şeylerin korunması ve yaşatılmak üzere kaydedilmesi gerektiğine inanan, bu misyonu üstlenme ce-

10 Yunan edebiyatının en güzel öykülerini yazan Aleksandros Papadiamandis (1851-1911), çağdaşlarının edebiyata ilgi göstermediklerini vurgulamak için, kendini "yararlılıkları genel kanıya göre tartışmalı" şeylerle uğraşan biri olarak tanımlıyordu.

Evangelinos Misailidis.

saretini gösteren insanlardı onlar. Sağlam bir eğitim almış, bilime yaklaşım tarzları katı kurallı, ancak aynı zamanda çevrelerinde gelişen hayata samimi ve nihayetsiz bir keyifle bağlıydılar. Değerli hocalar, az bulunur dostlardı...

Geçen yıllar, Karamanlıcacılar grubunu genişleterek ona yeni insanların katılmasını sağladı. Yeni ve genç insanların katılmasını... Alanımıza taze kan girmesi çok olumlu bir gelişmeydi. Dilbilgisi kitaplarına, sözlüklere, şiir ve müzik antolojilerine ilişkin araştırmalar yayımlanmaya başladı. Birkaç Karamanlıca dergiye değinen çalışmalar ortaya çıktı, Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya*'sını değerlendiren ilk eleştiriler yazıldı. Karamanlıca yayınlar hakkında çekingenlikle birkaç öncü değerlendirme ifade edildi. Anadolu'nun tarihi coğrafyasına dair Karamanlıca bir kitap Yunancaya çevrildi. Karamanlıca yayınları yapan aydınlar konusunda makaleler, bibliyografik çalışmalar yazılmaya başlandı. Öte yandan, Kapadokya bölgesini ele alan yüksek lisans ve doktora

tezleri, Türkçe konuşan Ortodoks Rumlara ilişkin değerli bilgiler ortaya çıkardı.[11] İlk bilançoyu yapmanın vakti gelmişti artık. Bir araya gelerek bugüne kadar üretilenleri tartışmamız gerekiyordu. Bir kongre düzenlenmeliydi. Her iki toplumu da hem Türkçe hem Yunanca konuşabilen Kıbrıs böyle bir kongre düzenlenecek ideal mekândı.

2010'da toplanan Birinci Uluslararası Karamanlıca Çalışmaları Konferansı, Karamanlıların suskunlukları ile fısıltılarını, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iki yüzyıllık varoluşları süresince Karamanlıca kitapların sesini ve suskunluğunu araştırmaya ve bunu yaparak nihai suskunluklarının nedenlerini araştırmaya yönelik geniş çaplı bir girişimdi.

Kültür teorisyenlerinin kültürel çeşitlilik (*cultural diversity*)[12] terimiyle tanımladıkları, kültürel bir içeriğe sahip oldukları bilinen farklı sistem, davranış, değer ve yaklaşımlar yelpazesi, Osmanlı toplumunu "çokkültürlü" olarak tanımlarken neler kastedip neler anladığımıza işaret eder. Osmanlı İmparatorluğu'nda, siyasal şartlar elverdiği sürece, birbirleriyle ve bütünle karşılıklı ilişkiler içinde bulunan bölgesel uydu kültürlerden oluşan, yıldız sistemlerini andıran bir kültürel yapı oluşmuştu. Türkçe konuşan Ortodoks Rumlar, bu çokkültürlü, çokdilli toplumun bir parçası olarak, kendilerini başka araçların yanı sıra Karamanlıca kitaplarla da tanımlıyorlardı. Ermeniler de belirgin olarak daha zengin ve daha uzun süreli Ermeni harfli Türkçe kitap üretimleriyle onların yanında yer almışlardır. Ladino dilinin hâkimiyetine rağmen, bazı Yahudi entelektüellerin İbrani harfleriyle Türkçe yayımladıkları *El Üstad* gibi dergiler de vardır.[13] Birbirlerinden dinleri ya da inanış-

11 Metinde zikredilen bibliyografik bilgilerin sunulması makaleyi çok uzun bir dipnotla yükleyecekti. Makalenin öncelikli amacı bibliyografik kanıtlar sunmak olmadığından bu bilgiyi dipnotta vermemeyi tercih ettik.

12 Kültürel çeşitlilik (*cultural diversity*), Homi Bhabha'nın (*The Location of Culture*, Routledge, Londra-New York: 1994, s. 19-39) kültürün tanımlarından birini vermek üzere kullandığı bir terimdir.

13 Avner Levy, "The Jewish Press in Turkey", *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, yay. haz. Gad Nassi, The İsis Press, İstanbul: 2001, s. 23.

larıyla farklılaşan ve hâkim unsurun dilini kullandıkları[14] halde, o dili kutsal kitaplarının alfabeleriyle yazan etnik topluluklar... Gündelik hayattaki başka türden ilişkileri ve alışverişleri dışında, kültürel hayat alanında da yolları kesişen etnik topluluklar. Özellikle Abdülhamid döneminde (1876-1909), Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnik toplulukların ihtiyaçlarını gidermek için aynı kitaplar Osmanlı, Ermeni ve Yunan alfabeleriyle ama Türkçe olarak yayımlanıyor, sıklıkla da aynı matbaalarda basılıyordu.[15]

Uzun bir süredir hazırlamakta olduğum ve Guinis-Mexas, İliu, Özege ve Stepanyan'ların bibliyografilerine atıfta bulunan Karamanlıca bibliyografinin yeni baskısı, aynı kitapların Yunanca, Osmanlıca, Ermeni harfli Türkçe baskılarını kaydederek karşılıklı edebi-bibliyografik etkilenişlerini, birbirlerinden aldıkları, bazen de yeni anlamlar katarak kaynak dile geri verdikleri kelimeleri saptamayı hedefliyor. Ancak üzerinde asıl durulması gereken konu başkadır. Her edebiyat geleneğinin ayrı ayrı ele alınarak incelenmesi gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Karamanlıca, Osmanlı Türkçesi ve Ermeni harfli Türkçe edebiyat geleneklerinin zaman içinde paralel gelişimlerini incelemek bunlar sadece bir bütünün parçaları olduklarından değil, bunu yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli siyasal ve toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerde özgünlüklerini ve ortak noktalarını da ortaya çıkarabileceği için önemlidir. Türkçe konuşan Rumların durumunda ise ek olarak yeni kurulmuş Yunanistan devletinden kaynaklanması muhtemel etkiler de irdelenebilir. Her edebiyat geleneğinin tercihleri, söz konusu değişimlerin algılanış biçimlerine bağlıdır ve milli kimliklerin oluştuğu, kimlik arayışlarının yoğun olduğu dönemlerde, kültürel kimlik bileşenleri söz konusu etnik topluluğun ve etnik kültürünün kendini tanımlama yollarının bazı yönlerini aydınlatırlar.

---

14 Bu cemaatlerin nasıl ve ne zaman Türkçe konuşmaya başladıkları konusu bilimsel açıdan henüz yanıtlanamadığı için bilinçli olarak "benimsemek" fiilini kullanmadım. Bu konu, hâlâ eski tarihli Yunan ve Türk milliyetçi tarih yaklaşımlarının geliştirdiği retoriğe bağlı kalmaya devam etmektedir.

15 Matbaasında Osmanlıca, Karamanlıca ve Ermeni harfli Türkçe kitaplar yayımlayan Hagop Boyacıyan bu tür matbaacılara tipik bir örnektir.

Rahmetli Penelope Stathi'nin gösterdiği üzere, Evangelinos Misailidis'in Karamanlıcaya uyarladığı *O Polypathis*, yani *Temaşa-i Dünya*, Grigorios Palaiologos'un orijinal eseriyle birebir örtüşmediğine göre, her üç edebiyat geleneğinde de arka arkaya yeni baskıları yapılan popüler *Köroğlu* ve *Şah İsmail*'in baskılarında acaba neler olmaktadır?[16] Daha belirgin bir örnek vermek gerekirse, ilk olarak 1820'de Venedik'te Yunanca yayımlanan, *Κωνσταντινιάς παλαιά τε και νεωτέρα, ήτοι περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως... φιλοπονηθείσα παρά του Αρχιεπισκόπου Σιναίου Κυρίου Κωνσταντίνου...* [Eski ve yeni İstanbulname, yani Sineos Başpiskoposu Bay Konstandinos'un yazmış olduğu İstanbul tasviri...] başlıklı İstanbul hakkındaki tarih makalesinin 1863 tarihli Karamanlıca baskısı ilk baskıdaki hangi bölümleri içermemektedir? Aynı kitabın Osmanlı Türkçesi (1872) baskısı Karamanlıca baskının aynı mıdır? Yunanca aslından mı yoksa Fransızca (1846) ya da İngilizce (1868) tercümelerinden mi çevrilmiştir?[17]

İşte, edebiyat gelenekleri arasındaki karşılıklı etkileşimleri araştırmak isteyen dilbilimciler ve Türk dilli Karamanlıca ile Yunan dilli Kapadokyacanın dinamiklerini araştırmak isteyen tarihçiler için parlak bir karşılaştırmalı edebiyat araştırma alanı... Çünkü 19. yüzyılın ortalarından başlayarak İstanbul Patriği Kirillos, Serafim Rizos, Georgios Afthonidis, Anastasios Levidis ve Pavlos Karolidis gibi Karamanlı yazarlar tarafından Karamanlılara hitaben yazılmış Yunanca yerel bir tarih kitapları geleneği de vardır.

Peki ya dilin kendisi? Sözgelimi Karamanlıların dilinde neler dikkatimizi çeker? Gelişim süreci nasıldır ve kitap yayımlama

16 A. Turgut Kut, "Ermeni Harflerine Basılmış Türkçe Destanlar: I", *Halk Kültürü*, 3 (1984/), s. 65-73. Aynı yazar, "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları", *Halk Kültürü*, 1984/3, s. 69-77.

17 Kitabın Karamanlıca baskısı için bkz. Sévérien Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, c. II (1851-1865), Atina: 1966, no 142. Yunanca baskılar için bkz. Triantafyllos Sklavenitis, "Βιβλιογραφικά Α'" (Vivliografika I), *Mnimon* 8. (1980-1982), s. 355-357. Çeşitli dillerdeki çevirilerin karşılaştırılması için bkz. İoanna Petropoulou, "Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις του οθωμανικού παρελθόντος στην χριστιανική Ανατολή -19ος αιώνας. Μια δειγματοληψία" [Hıristiyan Doğu'nun Osmanlı geçmişine tarihbilimsel yaklaşımlar. Bir örnekleme], *Mnimon* 23 (2001), s. 277, 10. dipnot ve ayrıca Melike Erdem, "Hey'et-i Sâbika-i Konstantiniyye: Tarih-i İstanbul", *İstanbul Araştırmaları*, 1 (Nisan 1997), s. 219-235.

aracı olarak iki yüzyıllık hayatı boyunca bu dil nasıl bir değişime uğramıştır? J. Eckmann'ın bu konuda yaptığı ilk araştırmaları izlemiş olması gereken yeni araştırmaların eksikliği, skandal denecek bir durumdur. Örneğin Karamanlıca ve Ermeni harfli Türkçe yayınların Türkçelerinde ne benzerlikler ve farklılıklar vardır? Düstur'un[18] Karamanlıca baskısı Osmanlıca aslının birebir aynısı mıdır, yoksa Osmanlıca metin sadeleştirilerek halkın düzeyine indirilmeye mi çalışılarak çeviri mi yapılmıştır? Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin Anadolu'ya dağıttığı Karamanlıca, Ermeni harfli Türkçe ve Osmanlıca propaganda broşürlerinin Türkçesi özdeş midir? Misyonerlerin yayımladıkları kitaplarda sadece kullanılan alfabe mi farklıdır? Bu ve buna benzer başka birçok soru yanıtlarını bekliyor ve Karamanlıca bilim alanından kaynaklandıkları halde dikkatimizi bütün Hıristiyan Doğu'ya ve daha genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltmeye teşvik ediyor.

Bunun gibi bir kongre, Türkçe konuşan Ortodoks cemaatlerin her zaman çoğul ve karmaşık olan hikâyelerini ve bu cemaatlerin kültürel ürünü olan Karamanlıca yayınları anlatmayı hedeflemelidir. Özel ilgi alanımı oluşturan bu sonuncularla ilgili olarak, ezici çoğunluğu çeviri, serbest çeviri ve uyarlamaların oluşturması nedeniyle özellikle kültürlerarası çok yönlü ve hiyerarşik ilişkilerin, hatta 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar gelişme gösteren bir yazı dili ve edebiyat inşa etmenin kanıtları olarak incelenmeleri gerektiğine inanıyorum. Çeviri, iki dilin, dolayısıyla iki kültürün birbirlerine teması anlamına geliyorsa, o zaman sadece bir dilsel süreç değil, kültürel yan etkiler ve etkileşimlerle ifade edilen tarihsel bir konjonktürün eseridir. Ve Karamanlıca kitaplar, çoğu zaman kaynak dilin değil, hitap edilen okuyucu kitlesinin ihtiyaç ve kültürel koşullarını gözeterek hazırlanmış serbest çeviri ve uyarlamalardan oluştuklarına göre, bir dilden başka bir dile değil, bir kültürden başka bir kültüre yapılmış dil içi çeviriler olarak değerlendirilebilirler.

---

18 Sévérien Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, c. III, Atina: 1974, no 170. Özege'nin bibliyografisinde Karamanlıca baskıdan önce 1861 tarihli Osmanlıca baskıya değinilir. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. IV, İstanbul: 1971, no 18832.

İşimizin ilgi çekici ve yapılması şart olan kısmı önümüzde durmaktadır. Bu kongrede de daha sonra onu izleyeceğini umduğumuz diğer kongrelerde de yükümlülüğümüz; Karamanlıca yayınlar, hiç araştırılmamış bakir bir alan olan elyazmaları, bu üretimi belirleyen koşullar, onun niteliğiyle niceliği ve bu üretimi gerçekleştiren ya da özümseyen bireylere ilişkin bir dizi soruya yanıtlar aramaktır. Bir tarihçinin esas görevi, kitlesel davranış ve zihniyetlerin arkasında gizlenen ideolojik süreçlerin röntgenini çıkarmaktır.

Ek: Mübadil yerleşimlerinde Karamanlıca kitaplar ararken[19]

Perşembe günü 2 Ağustos.

Atina'dan 08:40 treniyle hareket. 10:50'de Halkida'ya varış. Atina'da bana önerilen Palirroia adlı eski otelin fiyatını (50 drahmi) biraz aşan bir fiyatı olan Lucy Hotel'e (58 drahmi) yerleşme. Çalışma programımı oluşturmaya, önce Anadolu'dan göç edenlerin oturduğu adaların listesini yaparak başlıyorum. Bayan Lukopulu, Halkida'nın göçmen mahalleleri ve Prokopi (Ahmet Ağa) köyü ile ilgili bana birçok bilgi vermişti.

Halkida'dan ayrıldığımda bu şehri ziyaretim süresince bana çok yardımı olan biriyle tanışma fırsatım oluyor. Adı Parthenios Kostaoğlu (halk arasında Konstantinidi), arabacılık yapıyor ve Halkida Arabacılar Derneği'nin başkanı. "Kyrios Proedros" (Bay Başkan) adı verilen Parthenios Ürgüp kökenli ve herkesi tanıyor. Kötü Türkçemle ona hemen seyahatimin amacından bahsediyorum. Parthenios akıllı biri, benim ilgimi neyin çekeceğini hemen anlıyor. Oranın yerlisi Eftimios Sofulis'i tanıyıp tanımadığını soruyorum, "Ayo İoannis Mahallesi'nde oturuyor, evde olmalı," diyor, "çünkü astımı var." Neredeyse öğlen oldu. Sofulis, kapısının önünde bir ağacın altında oturup hava alıyor, etrafında bir grup kadın var. Bayan Lukopulu'nun konuşmamıza yardımlarıyla, ona Karamanlıca kitaplardan bahsediyorum ve yeni basılan *Karamanlıca Bibliyografya-*

[19] Eugene Dalleggio'nun Evia'daki saha çalışması raporunu (2-11 Ağustos 1956) Fransızcadan çeviren: Mesut Yaşar Tufan.

E. Dalleggio ile muhacir Eftimios Sofulis 1956'da Halkida'da (Gennadios Kütüphanesi'ndeki E. Dalleggio arşivinden).

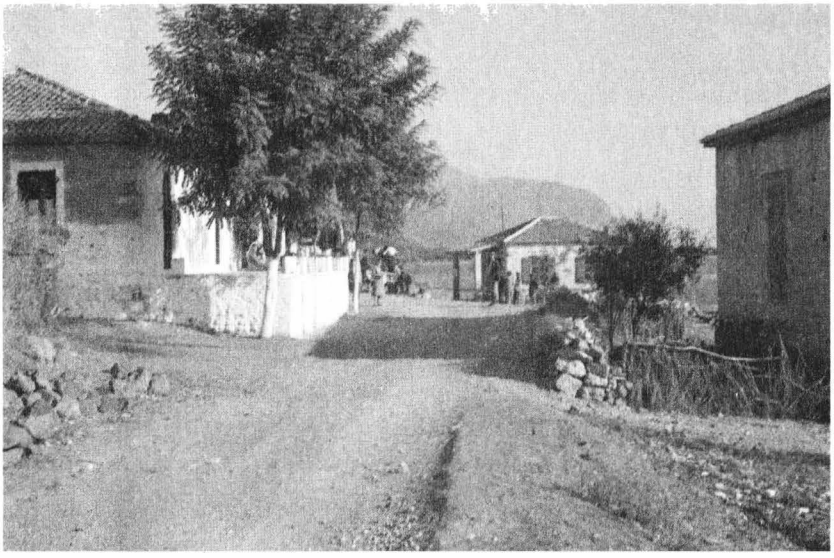
*s*ı'ndan bazı fotoğraflar gösteriyorum. Sofulis, kadınlardan sahip oldukları kitaplarını getirmelerini rica ederek beni evine götürüyor. Onların dönüşünü beklerken, Sofulis Ürgüp'ten getirilen onlarca cilt kitabı gösteriyor. Bir süre sonra kadınlar birer birer gelmeye başlıyorlar ve sonunda misafirimin masasının üzeri elli kadar kitapla doluyor. Tüm bu kitaplar bizim kütüphanemizde var. Yaşlı bir kadın iki kitabı satın almamı öneriyor; Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'ne bağışlanmadıkça, birçok yayınevinin yayımladığı (İnciller, *Aziz Apostolosların Amelleri ve Mektupları*) kitapların satın alınmasına gerek olmadığını düşünüyorum.

Sofulis'ten bana Halkida'nın mahallelerini ve Anadolu'dan göçen mübadillerin oturduğu ada köylerini göstermesini rica ediyorum. Parthenios'un eklediği Prokopi ve Skyloyanni ile liste tamamlanıyor.

Mübadillerin yaşadığı Evia Adası çevresi

Adanın başkenti Halkida'da, mübadillerin yaşadığı mahalleler, şehrin dışında yer alıyor. Aralarında en güzel ve en zengini Neapolis. Velibaba Türk bölgesinde bulunuyor. Neapolis sakinlerinin kökenleri Kapadokya, İzmir, Marmaris ve Anadolu'nun diğer yerlerine dayanıyor. Neapolis'in hemen yanında, kuzey kıyısında, denize kadar uzanan Kapanitza var. Kapanitza'da Ürgüplü ve İzmirli Yunan ile Türk kökenli aileler yaşıyor. Neapolis'i Ayo İoannis'ten bir tepe ayırıyor. Ayo İoannis, Kapadokyalı Türklerin oturduğu büyük bir semt. Ovada, Turkika Mnimata (Türk mezarlığı) Mahallesi'nde ise Ürgüplüler yaşıyor. Bu mahallenin hemen yanında ise Alonaki Mahallesi var. Vuliagmeni de Turkika Mnimata'nın ötesinde mübadillerin yaşadığı bir mahalle. Şehrin dışında, deniz kenarındaki Ayo Stefano'da ise İzmir'den göç eden Yunanlar yaşıyor. Halkida rıhtımının karşısında, Evripoz boyunca Karababa Kalesi'nin çevrelediği Voiotia'da Ayvalık, Moshonisi (Cunda Adası) ve Marmara ve Akdeniz'in diğer bölgelerinden gelen balıkçı ve diğer sakinlerin oturduğu Karababa köyü uzanıyordu.

Evia Adası'nın kuzey bölgesinde, mübadillerin kendi köyleri var. Halkida'nın 5 km güneyinde, Nea Lampsakos var. Sakinleri Yunanca konuşuyor. Nea Artaki, Halkida'nın sekiz km kuzeyinde. Yunanca konuşulan köy, Makrimali, Psakhna'dan yaklaşık altı km uzakta. Sakinleri Ürgüp ve Karadenizli. Bu köye Prokopi ismi veriliyor. Prokopi ise Halkida'ya elli iki km uzaklıkta. Sakinlerinin büyük bölümü Ürgüplü, bazı aileler İzmirli ve küçük bir yerli grup ise Ayo Konstantin Mahallesi'nden. Skyloyanni, Prokopi'ye on bir km uzaklıkta, yerlilerle mübadillerin yaşadığı iki ayrı mahalleden oluşan bir köy. Sonradan gelenler Makrili (Fethiye) ve Yunanca konuşuyorlar. Mandudi'un yaklaşık 5 km uzağındaki Krya Vryssi'nin denize uzaklığı ise iki km. Burası üçü Makrili, ikisi yerli toplam beş ailenin yaşadığı küçük bir köy. Limni'ye giden Mandudhion yolu üzerinde ise Falakra var. Sakinleri Makrili. Limni'ye giden Strofilia yolu üzerindeki Kehries'te Makri bölgesinden göçenler oturuyor. Limni'nin kuzeyinden yaklaşık sekiz km uzaktaki Hronia, deniz

Eugène Dalleggio'nun objektifinden Hronia köyü (1956).

kenarında İzmir yakınındaki Sevdiköylü yirmi kadar ailenin yaşadığı bir köy. Hronia'dan sonra gelen deniz kenarındaki Rovies'te ise Pontus kökenli yüz kadar aile yaşıyor.

Prokopi yolunda, Kserohori'dan (İstiaia) yaklaşık üç kilometre önce Nea Sinasos yer alıyor. Bu köyün sakinlerinin büyük çoğunluğu Kserohori'ye gitmişler; Nea Sinasos'ta, Oreoi'den Aedipsos'a giden yol üzerinde artık yalnızca elli kadar aile kalıyor. Bana Gemlik, Mudanya ve Marmara'nın başka yerlerinden aşağı yukarı beş yüz ailenin olduğu söylendi. Mursali: Bu yerle ilgili kesin hiçbir bilgiye ulaşamadım. Bazıları Limni'nin kuzeyindeki Mursali'ye, diğerleri ise Kserohori'nin yakınlarına yerleşti (tabii burası iki ismi olan tek bir yer değilse). Mursali İzmir ilinden gelen mübadillerden oluşuyordu.

2 Ağustos öğleden sonrasını çeşitli ziyaretlere ayırıyorum. Önce Alonaki Mahallesi'nde Ürgüplülerin başkanı Thodori Elefteriu Merkuloğlu'nun oğlu M. Nikola Elefteriadis'in evi. Bayan Lukopulu tarafından yazılmış (referans) mektubunu karısına teslim ediyorum. Şimdiye dek ziyaret ettiğim tüm evlerde olduğu gibi son derece içten konuşmalar geçiyor. Bay Elefteriadis bana bir düzine

Nea Sinasos (1952).

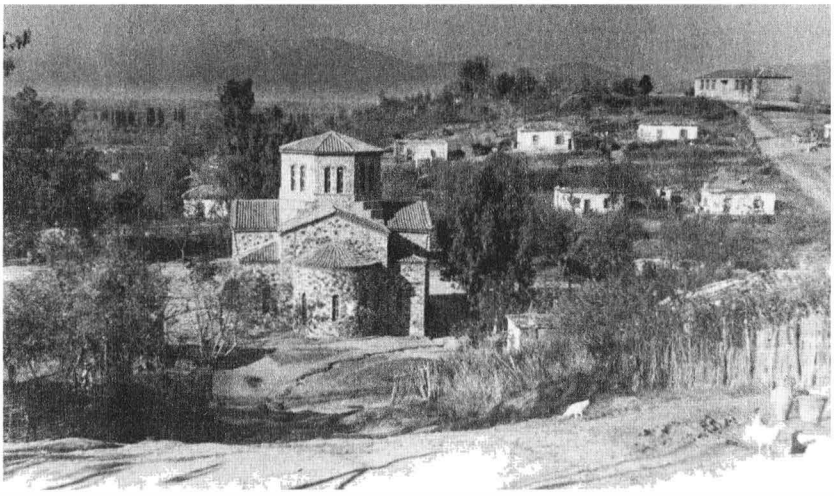
kadar Karamanlıca kitabını gösteriyor. Küçük bir dua kitabı ilgimi çekiyor, ancak maalesef ilk yaprağı eksik. Ev sahiplerime elyazması örnekleri olup olmadığını soruyorum. Bay Elefteriadis bana büyük bir çamaşır yıkama gününde akrabalarından biriyle yaşadıkları bir anlaşmazlığın sonunda babasının özenle bir sandıkta sakladığı arşivlerini ateşe verdiğini anlatıyor. "Bir antika var," diyor bana. Antikasının Merkez'in büyük salonundaki vitrini süsleyebileceğini düşünerek bu eserlerden bazılarının notlarını almak istiyorum. O sırada Bay Elefteriadis benim bulunduğum odaya geri dönüyor. İşim bitmişken, gözlerimle antikayı aramaya koyuluyorum. Antika, ikiye katlanmış, ilk ve son yaprağı olmayan sayfalardan oluşan bir zarf.

"İşte babamın arşivlerinden bana kalanın hepsi bu."

"Antikanızın kayıp sayfaları olabilir."

Konuşma devam ediyor. Sonunda antikasını zarfın üzerine bir ithaf yazarak Madam Merlier'e vermeye karar veriyor.

Alonaki ile aynı mahallede ziyaret ettiğim üç evden Karamanlıca bibliyografimiz için iki eser daha not ediyorum: *Ruhani Bahçe Demeti* (1898) ve *Âşık Garip Hikâyesi* (1911).

Nea Sinasos'taki Ayos Nikolaos Kilisesi (1952).

Turkika Mnimata'nın bitişiğindeki mahallede bir kadının (kadınlar, Anadolu'dan getirilen hazinelerin bekçisi) gösterdiği kitapların arasında birlikte katlanmış dört elyazması yaprak buluyorum, Karamanlıca notlar içeriyorlar. Bir tanesinin altında büyük bir mühür var. Kadına kitaplarını gösterdiği için çok teşekkür ederek, on drahmi veriyorum. Çok memnum oluyor. Ondan kitapları içinde bulduğum yaprakları bana vermesini rica ediyorum, kabul ediyor. Bu dört yapraktan en önemlisi Arhangelos Manastırı'nda Üç Hierark bayramı için 30 Ocak 1919'da verilmiş olması gereken bir tiyatro gösterisine davet. Yaprağın altına manastırın büyük mührü basılmış.

Cuma günü 3 Ağustos.

Neapolis Mahallesi'nde hiç başarı elde edemiyorum. Bayan Lukopulu bana Bayan Vithleem Papadopulu'nun adresini vermişti, ama o şu an Halkida'da yok. Onun aracılığıyla kendimi komşularına tanıtıyorum. Bir kadın bana on beş drahmiye 1899 basımı *Kilisenin Tarihi* kitabını satıyor.

Parthenios, Kapanitza Mahallesi'ni ziyaret etmemi öneriyor. Yolda mahalle sakinlerine sorular soruyoruz. Böylece Yorgo Da-

Neo Prokopi'deki muhacir evlerinin avlusunda öğretmen A. Panayotidis ile kızı.

niilidis'in evine varıyoruz. Bodrumunda yaptığı aramalarda bizim bibliyografimizde yer almayan iki kitap buluyor: Biri 1859 basımı *Apostolos*, diğeri de 1899 basımı *İncil*. Daniilidis bu iki kitabı Merkez'e hediye etmek istiyor ve *İncil*'in kabı üzerine bir ithaf yazıyor. İki kitap da babasının Türkçe ve Yunanca kaşesini taşıyor: Ürgüplü Haralambos Daniiloğlu.

Akşamüstünü Elefteriadis Bey'in eşliğinde Halkida'dan beş km uzaktaki Nea Lampsakos ziyaretine ayırıyorum. Bu köyün mübadilleri Yunanca konuşuyorlar, denildiğine göre Türkçe kitaplarla hiçbir zaman çalışmamışlar. Papazlar kiliselerini görmeme izin veriyor. İkonaların en büyük bölümü Çanakkale Boğazı'ndaki Lampsakos'tan (Lapseki) geliyor.

Cumartesi günü 4 Ağustos.

08:45'te Halkida'dan ayrılış, 11:15'te Prokopi'ye (çok kötü durumdaki elli iki km asfalt yolla) varış. Prokopi'ye varır varmaz,

doğrudan Hacı Pavlos Melitopulos'a gidiyorum ve ona Madam Merlier'in mektubunu gösterdikten sonra yolculuğumun amacını anlatıyorum. Bayan Lukopulu'yu ve Thaleia Hacı Eftim'in torununu hatırlıyor. Ürgüplü Andon Papadopulos'un Anesis Oteli'ne yerleştikten sonra Hacı Pavlos'un yanına geri dönüyorum. Hacı Pavlos, ertesi gün olan pazar günü, kilisenin kapısına Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nden Anadolu'dan getirilmiş belge ve Karamanlıca kitaplar arayan birinin geldiğini haber verecek birini koymayı teklif ediyor. Habercinin beş-on drahmilik bahşişini benim vermem koşuluyla öneriyi kabul ediyorum.

Farasa[20] *Dialekti*'nde birlikte çalışmış olduğum Prokopi'deki fotoğrafçı Kosma Dimitrioğlu'nu tanıyorum. Ürgüplü öğretmen Athanasios Panayotidis beni görmeye geliyor. Ondan bana büyük bayramlar, sultan ve şehrin eğlencelerinde şarkı söyleyen okul öğrencilerinin isimlerini yazmasını rica ediyorum. Panayotidis tüm hatırlayabildiklerini yazıyor.

Türklerin kullandığı dini elyazmalarındaki dualar farklı tercüme ediliyor. Editörler eseri orijinal yapmak isterken, her biri kutsal metinleri kendine göre çeviriyor. Örneğin *Karamanlıca Bibliyografyası*'nın "Pederimiz" bölümünün girişi için toplandık. Kosma Dimitrioğlu'ndan benim defterime bu duayı ilk kez Ürgüp'te nasıl öğrendiğini yazmasını istiyorum. Diğer Ürgüplüler aynı duayı farklı kelimelerle ifade edebiliyordu.

Merkez'in genel toplantısı esnasında, 19 Temmuz 1956'da Madam Merlier Prokopi'de bulunan bir elyazması metinden bahsetmişti. Bayan Lukopulu ise bana bu metnin Hacı Pavlos'un evinde olduğunu söyledi. Akşam, onun dükkânındayken bu elyazması metni ima ederek Merkez'deki müdürümüzün bu tür kayıtlara büyük önem verdiğini söylüyorum. Hacı Pavlos ise hiç oralı olmuyor.

Pazar günü 5 Ağustos.

Hacı Pavlos erkenden Halkida'dan ayrılıyor. Ayo İoannis Kilisesi'nde yalnız kalıyorum. Birkaç kişiyle konuşuyorum. Lazari Şişmanoğlu adlı yaşlı birini gösteriyorlar, seksen yaşın üstünde ol-

20 Günümüzde Çamlıca.

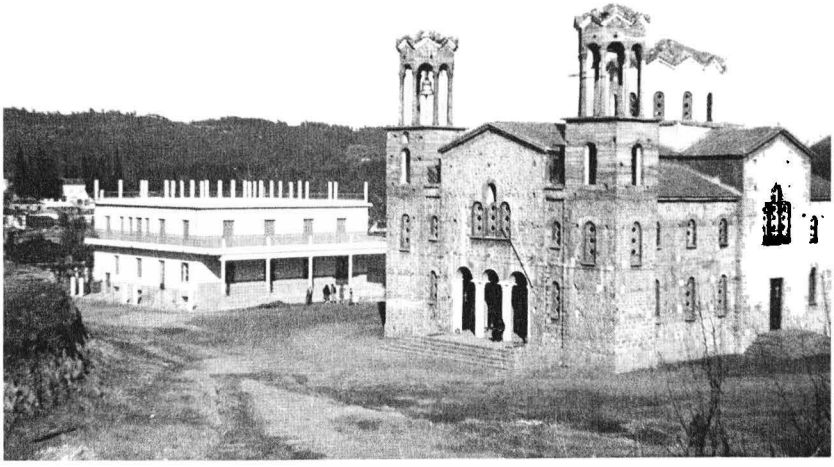
Neo Prokopi.

duğunu söyleniyor. Bana ne kitabı ne de belgesi olmadığına emin olduğunu söylüyor. Kiliseyi ziyaret ederken bazı ikonların üzerinde Karamanlıca yazılar görüyorum. Kilisedeki kalabalık nedeniyle bu yazıları not alma işini akşamüstüne bırakıyorum.

Pazartesi günü 6 Ağustos.

Saat 8'de Skyloyanni'ye gitmek üzere yola çıkıyorum. Prokopion'daki otelci Andon Papadopulos'a tüccar Bay Yannis Pasvangas için bir tavsiye mektubu bırakıyorum. Beni sevecenlikle karşılıyor. Ondan Skyloyanni köyünün iki mahalleden oluştuğunu öğreniyorum. Birinde yerli halk, diğerinde de mübadiller yaşıyor: Makrili otuz aile, Muğla, Edremit ve Balya-Karaaydınlı on dört aile. Ayrıca büyük çocuklar için on bir ev ve Anadolulu toplam elli beş ev veya aile var. Anadilleri Yunanca olduğu için karşılaştığım insanlar Karamanlıca kitaplara sahip değil. Ülkelerinden getirdikleri belgeler ve mallarının tapuları var, ancak onları saklandıkları yerden çıkarmak için oralı biriyle yakın bir iletişime geçmek gerekiyor.

Skyloyanni'ye bağlı Kirinthos halkının başkanının adı Nikolaos Kurtis, Makrili. Pasvangas'ın karısı bana sırrını iki fotoğrafla

Yeni ülkede sil baştan inşa edilen ibadethane: Ayo İoannis Rossos Kilisesi ve kompleksin misafirhanesi, 1950'li yılların sonları.

açıyor: Birinde Makrili kadınların giysileri, 1918'de çekilmiş diğerinde de Pasvangas Türk askeri giysileri içinde görünüyor. Bu fotoğrafların Merkez'in yararına olabileceği olasılığını düşünerek bir örneğini alıyor ve asıllarını sahibine veriyorum.

Akşamüstü Prokopi'ye dönünce, Andon Papadopulos'a, kitapları görmek için beni tanıdığı insanların evlerine götürmesini rica ediyorum. Evlerin birinde on cilt, diğerinde dört, üçüncüsünde de beş cilt kitap gösteriyorlar. Sonra bir kadının evine gidiyoruz, bana yalnızca bir basılı ve bir de elyazması kitap gösteriyor. Kadının adı Despina, Bodos'un kızı. Elyazmasının bir kısmında tıbbi formüller var. Benim ve Papadopulos'un ısrarlarına karşın kitabı alamıyorum. Bayan Despina komşularının yardıma ihtiyacı olduğu zamanlarda bu kitaba danıştığını söylüyor. En sonunda evlerin birinde beşinci kez sunulan *glyko* (kaşık tatlısı), soğuk su ile rakı kabul etmek zorunda kalıyorum ve büyük bir sürprizle dün kilisenin kapısında karşılaştığım Lazari Şişmanoğlu'nu görüyorum. Karşıma oturuyor ve ülkesinden hikâyeler anlatmaya başlıyor. Bu hikâyelere katılan damadı bir süre sonra bana iki cilt kitap getiriyor. Bunlardan biri olan 1836 basımı *Ayo Yanni Hrisostomo'nun*

Neo Prokopi'de bir muhacir evi.

Vaazları dikkatimi çekiyor. Atina Akademisi bunlardan yalnızca biri tamamlanmış olan üç örneğe sahip. Lazari'nin damadına bu belgelerden daha fazla olup olmadığını soruyorum:

"Yalnızca birkaç kâğıt," diye yanıtlıyor, "büyük bölümü yandı." Çekmeceler aranıyor, ne kaldıysa bulunuyor. Şişmanoğlu ailesinin Ürgüp'teki mallarının tapuları bunlar. Lazari'ye "Yarın," diyorum, "bu kâğıtlar küle dönüşecek, onun yerine onları Anadolu'dan gelen birçok benzeriyle dolu devasa bir arşivi olan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ne verin, orada çelik çekmecelerde itinayla saklanıyorlar. Ve siz de Atina'ya geldiğinizde, bize ziyarete gelin." *Ayo Yanni Hrisostomo'nun Vaazları* için Lazari'ye yirmi drahmi veriyorum, o da bana karşılığında Merkez'e dokuz adet tapu belgesini veriyor.

Akşamüstü erkenden Hacı Pavlos'un evine gidiyorum. Ona el yazması metinden bahsediyorum. Hacı Pavlos kaydın Ayo İoannis Kilisesi'nin malı olduğunu, onda durmasının nedeninin ise medeni durum belgelerinin teslimi için ona sık sık danışılması olduğunu açıklıyor. Her ihtimale karşı ondan not almak için izin istiyorum. Böylece tüm akşamüstünü kısa bir kayıt almaya ayırıyorum.

Çarşamba günü 8 Ağustos. Prokopi'den ayrılış ve Makrimali'ye doğru yola çıkış. Makrimali Psakhna'nın yaklaşık 6 km dışında yer alıyor. Makrimali ve Halkida arasında günlük bir sefer yapan küçük bir otobüs var. Prokopi'deki otelci Andon Papadopulos, bana iki tavsiye mektubu veriyor; biri Psakhna'daki Yorgo Kamburoğlu, diğeri de Makrimali'deki Haralambos veya Hambos Ağa için.

Saat 10'da Psakhna'ya varır varmaz Yorgo Kamburoğlu'nun büyük meydana yakın ayakkabıcı dükkânına gidiyorum. Oğlu Methodios'la karşılaşıyorum; babası ovadaki evinde oturuyor ve nadiren şehre iniyor. İki drahmilik bahşişle sevinen çocuk, beni oraya götürmeyi kabul ediyor. Yorgo Kamburoğlu'na otelcinin ve Madam Merlier'in mektubunu gösteriyorum. Karamanlıca kitapların hepsi dağıtılmış. Bayan Kamburoğlu'nun çok sevdiği ve vazgeçmek istemediği yalnızca bir kitap kalmış. Fakat eğer içerdiği İoannikios'un şiirleri tanınıyorsa, bana gösterilen basım bizim bibliyografimizde yer almıyor demektir. Broşürün böylece onu iki başlıklı yapan kapağıyla birleşik olduğunu fark ediyorum. Bunu karısına söylüyorum. Benim bu iki başlığı inceleme isteğimi kabul ediyor ve ben de bibliyografimize eklemek üzere gerekli notlar alıyorum. Beni kahvaltıya davet ediyorlar, ancak Makrimali otobüsünü kaçırmamak için acele etmek istiyorum.

Psakhna'ya Methodios'un evine dönüyorum. Zaman geçiyor ama otobüs görünmüyor. Methodios bir motosikletle geliyor. Beni Makrimali'ye bırakmayı öneriyor. Ama köy oldukça yüksekte ve yol yokuş olduğundan, son üç kilometreyi yürüyerek gitmeliyim, böylece valizlerimle birlikte köye kadar ulaşabilirim. Kabul ediyorum.

Makrimali köyü sarp bir kayalığı çıkarak varılan küçük bir plato üzerinde uzanıyor. Makrimali'de otel olmadığından Hambos Ağa, bana yatacak bir yer sağladı. Kızı, Hacı Minas'la evli, ona beni konuk etmesini buyuruyor.

Methodios'un motorunun gürültüsü köyün tüm işsiz, avare takımının dikkatini çekmişti. Prokopi'deki bir kişiden bahsedip, kütüphanesi ve arşivleri olduğunu söylemişlerdi. Otelci Andon eklemişti: "O bir tembel!"

Homiros, gerçek adıyla Yannis, tüm kitaplarının ve arşivinin savaştan beri kesinlikle Halkida'da olduğuna emin olduğunu söylüyor. Yüz on beş yaşındaki yaşlı annesini görmemi söylüyorlar. Yurttaşlarının bağışlarıyla yaşayan şair, sevilip saygı duyuluyor. Evinin bulunduğu sokağa onun ismini verip büyük harflerle yazmışlar: Leoforos Omiru (Omiros Caddesi). Büyük kafası, yüzünün çizgileri, kısa sakalı ile Anadolulu görünümü ayırt ediliyor: Anadolu'nun hemen hemen her yerine yayılan Yunan-Roma devrinin mermer heykel başlarına benziyor. Tüm ısrar ve tekliflerime rağmen Omiros'taki kâğıdın bir parçasını bile görmemin bir yolu olmuyor. Şiirlerini yazmıyor. Ortaçağ ozanları gibi, hepsini kafasında saklıyor, diye düşünerek kendimi ikna ediyorum. Son savaş sırasındaki iki yangın, mübadillerin ülkelerinden getirdiklerinin neredeyse hepsini darmaduman etmiş.

Perşembe günü 9 Ağustos.

Kahvaltımı yaptığım kahvehanede köyün papazı Papa-Apostolos'la karşılaşıyorum. Bana Karamanlıca kitapları olan bir kadın olduğunu söylüyor. Birlikte bu kadının evine gidiyoruz. Bu uygunsuz saatte beni kabul edemeyeceği için, yarın öğleden sonrası için randevu veriyor. Söylediği saatte gittiğimde divanının üzerinde yirmi dört cilt kitap buluyorum. Bibliyografimiz için iki tanesini not alıyorum: 1855 İstanbul Patrikliği basımı *Şerif-i Kılavuz* ve 1859 basımı –Rumca ve Türkçe– *Mükaleme*. Kadına, Merkez için bu kitapları satın almayı teklif ediyorum, reddediyor.

Papa-Apostolos beni köyün kilisesine götürüyor. Mübadillerin yerleşimi sırasında buraya inşa edilmiş kiliseye yangın sırasında zarar gelmemiş. Ürgüp kiliselerinden gelen altı büyük ikon dışında duvarları süsleyen ikonların hepsi modern. Papa-Apostolos bana Ürgüp'ten gelen, 1860'ta Venedik'te basılmış ve dış kabı gümüşten olan Yunanca bir İncil (Pazar ayinleri, özel dini günlerde okunan, kutsal din adamlarının sözlerini içeren bir kitap), bir haç ve *xephtéria* [*eksapteriga*, ayinlerde kullanılan bir simge] gösteriyor. Savaş sırasında yanan Makrimali manastırı yeniden inşa edilmiş. Papa-Apostolos görülecek hiçbir şey olmadığında ısrar ediyor.

Cuma günü 10 Ağustos.

07:15'te Makrimali'den, Psakhna üzerinden yerel otobüsle doğrudan Halkida'ya gitmek üzere yola çıkış. Halkida'ya 08:30'da varış.

Halkida'dan Prokopi'ye doğru yola çıkmamdan bir gün önce Parthenios beni Ayo İoannis Mahallesi'nin dışındaki Roma sukemerinin yanında Ürgüplü bir tavernacıya götürmüştü. Halkida'ya varır varmaz ilk önce tavernacıyı düşünüyorum, İordanis Limnidis'in akrabası ve elyazmaları olan kaynanası birkaç günlüğüne yok; hava değişikliği için gittiği köyden dönmemiş. Limnidis 20. yüzyılda yaşamış Karamanlı bir yazar. Bu yüzden belgelerini görmek gerekiyordu. Tavernacının bir komşusu bana sekiz cilt Karamanlıca kitaplarını gösteriyor. İlk sayfası olmayan bir broşür Anadolu şarkılarından bahsediyor. Bu kadın kitaplarına o kadar değer veriyor ki, bu broşürü almamız imkânsız oluyor. Akşamüstü Parthenios beni Halkida'nın şehir merkezinin dışında deniz kenarındaki Ayo Stefanos Mahallesi'ne götürüyor. Sakinlerinin kökeni İzmir, anadilleri Yunanca.

Cumartesi günü 11 Ağustos.

Euripe Köprüsü üzerinde bir yeri olan seyyah fotoğrafçı, Parthenios'un aracılığıyla bana dört kitap gönderiyor. Merkez kütüphanesi için *Ἔλεγχος Διαμαρτυρομένων* [Protestanların çürütülmesi] adlı Yunancadan Türkçeye çevrilmiş ve 1876'da Atina'da basılmış kitabı on drahmiye satın alıyorum. Bu kitabın cildinin arka kapağına, kitabın son sahibi rüyasında gördüğü İsa'yla konuşmalarını yazmış, tarihi 29 Ağustos 1943. Hikâyesi lehçe bakımından bizim için o kadar zor bir elyazması ki, hâlâ anlaşılamadı. Nevşehirli Papa-Yeorgios (1815) kullandığı bazı Türkçe kelimelerde θ (*theta*) harfini kullanıyor. Bu sesi kullanan yalnızca Papa-Yeorgios değil. 15. yüzyıla ait Karamanlıca metinleri tanıdıkça araştırmada daha da ileri gidiyoruz. θ (*theta*) sesi Türkçede yok.[21] Bazı Karamanlıca

21 Eugène Dalleggio *theta* (th) harfinin Osmanlı alfabesindeki "se" ya da peltek s harfinin birebir karşılığı olduğundan habersizdir. Modern Türk alfabesinde bu harfin karşılığı olmasa da, Osmanlı Türkçesine Arapçadan, Farsçadan ve Rumcadan geçen kelimelerde bu harf yerli yerinde kullanılmıştır.

metinlerde θ harfi, s'nin (sigma) yerini alıyor –*θαπίτ - σαπίτ* gibi– (15. yüzyıl), ancak daha sık olarak, θ'nın yerini τ (taf) harfi alıyor –*κιθάπ - κιτάπ* gibi– (15-20. yüzyıl). Yukarıdaki 1943 yılına ait not, bulduklarımın en yenisi. Evia'daki bazı Karamanlıların kullandığı θ sesi sorununu çözmeyi umuyordum. Bu amaçla bu sorunu aydınlatmak üzere bazı metinleri yanıma alıyorum. Karşılaşma fırsatı bulduğum üç Ürgüplü'nün ikisi Prokopi'deki A. Panayotidis ve hacdan dönen Daniilidis, üçüncüsü de Makrimali'deki Omiros'tu; ancak hiçbiri bana bu konuyla ilgili bir şey söylemedi. Bu telaffuzun veya yazımın coğrafyası Ürgüp'e kadar uzanıyor gibi görünüyor. Prokopi'deki Ayo İoannis Kilisesi'ndeki bir imparatoriçe ikonun üzerinde bu ibareyi gördüğüm doğru (*σουλθανί θαζίρ*: yanlış bir itham olabilir mi?), ama bu ikon Ürgüp'te yapılmamıştı.

Vuliagmeni Mahallesi'ne dönerken Parthenios, arabasının gürültüsüyle balkonlarına çıkan kadınlara bağırıyordu: "Karamanlıca kitap var mı?" Kapanitza Mahallesi'nde oturan Protestan bir kadını gösterdiler. Şehrin diğer yakasındaydı, oraya gitmeliydik. Parthenios'un varlığı güven veriyordu. Orta yaşlı kadın beni evine kabul ediyor, yanındaki küçük oğluyla hemen yardımcı oluyorlar. İkisi birlikte bana kitaplar ve elyazmalarını getirmeye koyuluyorlar. Kitapların üzerinde bir gün çalışılacak iş olduğunu tahmin ediyorum. Saat geç olmuştu, öğleden önce dönmek için onlardan izin istiyorum. Küçük beyden tüm kitapları aramasını ve onları (benim şimdiden anladığım) sınıflarını düşünmeden masanın üzerine koymasını rica ediyorum. Aralarında vaktiyle kadının kocasının kendi kişisel kullanımı için kopyaladığı kutsal metinleri içeren bir düzine kadar kitap. Kitapların arasından onunu bibliyografyamıza eklemek üzere alıyorum:

Hıristiyan Talimatı, İstanbul 1870
Günaha Galibe Eseri, İstanbul 1897
Âma David, İstanbul 1894
İntibah İlahileri, İstanbul 1911
Hıristiyan Yolculuğu, İstanbul 1879
Kızlar İçün Hıristiyan Talim, İstanbul 1894

Aziz Bernard de Klervo'nun [Saint Bernard de Fontaine, Abbe de Clarivaux] *Hayatı*, İstanbul 1894
Âmâl-ı Rusûl, İstanbul 1905
Emsal-i Süleyman, İstanbul 1913

Ve en sonunda büyük buluş: İ. Limnidis tarafından Almancadan çevrilen *Feth-i Konstantiniye*. 1909'da İstanbul'da basılmasına karşın bulunamıyordu. Bu kadında ise kitabın iki örneği vardı. Merkez kütüphanesi için birini bana vermesini istiyorum, severek kabul ediyor (Ek 14). Ayrıca yukarıda bahsedilen iki broşür daha veriyor: *Emsal-i Süleyman* ve *Âmâl-ı Rusûl* (bu sonuncusu tamamlanmamış).

İyi ev sahibime içten teşekkürlerimi sunarak bu misafirperver evden ayrıldığımda gece olmuştu. Halkida'dan 20:50 treniyle ayrılıyorum ve gece yarısına doğru Atina'ya varıyorum.

Sonuç

Evia Adası'ndaki bu görev sırasında, Yunan harfleriyle yazılmış yaklaşık 210 Türkçe kitap gördüm. On altısı Karamanlıca Bibliyografya'mıza katıldı. Prokopi'de "Ayos İoannis o Rosos'un hayatı"nın Türkçe basımını boşu boşuna aramışım. Bu kitap 1849'da ortaya çıkmış ve Yunanların ve bugüne dek yayımlanan azizlerin hayatına temel oluşturmuştu.

Basılmış kitaplar, elyazmaları ve arşiv dokümanlarının hepsini görmediğimi biliyorum ama bu görev sayesinde yerleri ve insanları tanıdım.

Şair Omiros'un varlığını Prokopi'ye gidince öğrendim. Yoksa Madam Merlier'den Makrimali'de birkaç gün daha geçirmeyi rica eder, yazarın şiirlerini aktarmak için yazman isteseydi yapmış olacağı gibi onları Yunan harfleriyle yazmaya çalışırdım. Ama o, şiirlerini hiçbir zaman kâğıda geçirmedi. 19. yüzyılın ortalarında yaşayan ve dini şiirlerini tüm Anadolu'nun Türk okullarındaki öğrencilerin ezbere bildikleri Papa-İoannikios ve 28 yaşında 150 şiirinin bulunduğu bir kitap basan *Talip*'ten (Simeon Aleksios De-

ğirmencoğlu'nun mahlası) sonra, Omiros bu yazarlar dizisinin son temsilcisi olarak ortaya çıkıyor. Eserlerini kısa süredir tanısam da, bana "Mübadele Türküsü" şiirinin otuz kadar mısrasını okumalarından sonra, onun dilinin benzersiz olduğunu anladım. Bu nedenle yazdığı şiirler hafızada kalıyor ve önem taşıyor. Eserin yanında yazanı da öğrenmek gerekiyordu.

Père Grégoire Novak bu görevde bana önemli bir araç olan fotoğraf makinesi Zeiss'i vermeyi çok istemişti. Atina'dan ayrılırken yanıma bir tripod almadığım için, içeride çektiğim fotoğraflar, özellikle Ayo İoannis Kilisesi'ndeki ikona ve yazılarına ait olanlar çıkmadı.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'miz için, Evia Adası, sınırsız enginliği içinde, bana zenginliklerle dolu bir maden sundu. Hayatta kalabilmiş mübadiller Yunanistan'daki yaşamlarına başlayalı otuz yıldan fazla zaman geçmiş ve zaman hızla akıyorken, onlara ait kaybolmuş bir yaşamın izlerini silinmeden ve Yunanistan kendine yeni bir kimlik oluşturmadan bu hâlâ canlı hazineleri araştırdık.

Eugène Dalleggio

ANADOLULU ORTODOKSLARIN TARİHİNE BAKIŞLAR

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki Karamanlıca ve Türkçe Sicil Defterlerinin İçerikleri[1]

Türkçe veya Yunanca konuşan Ortodoks Rumlar ile Kapadokya yöresine dair çalışmalarda yararlanılabilecek kaynaklar Yunanistan'ın başkenti Atina'daki Devlet Arşivleri ile Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde toplanmıştır. Türk arşivlerindeyse Niğde, Konya ve Kayseri kadı sicillerinin yanı sıra, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki merkezi idareye ait mali kayıtlarda da bazı bilgilere rastlanır. Anadolulu Ortodoks topluluklarının tarihi, bu coğrafyada çoğunluğu oluşturan Müslüman halkın tanıklığını da içermesi bakımından, Osmanlı kaynakları da incelenmeden aydınlanamaz.

Bu inceleme Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde derlenmiş olan Türkçe ve Karamanlıca arşivlerinin tanıtımı çalışmalarının bir parçasıdır. Öte yandan, günümüzde Yunanistan'da bulunan ve Anadolu'dan Yunanistan'a taşınmış olan arşivlerin dizin çalışma-

1 Fransızcadan çeviren: Mesut Yaşar Tufan.
Makalenin burada sunulan hali, Yunanca baskıdaki kaynakçanın gözden geçirilmiş ve güncellenmiş şeklidir. Yunanca baskısı için bkz. "Καραμανλίδικοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών" [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki Karamanlıca defterler], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 7 (1988-1989), s. 201-246.

larının da bir devamını oluşturur.[2] Mübadeleyle Yunanistan'a giden Rumlar, günlük hayatlarına ilişkin kamusal, dini ve akademik kayıtları içeren metinleri de yanlarında taşımışlardır. Gerçekten de nüfus mübadelesi kapsamında Yunanistan'a gelen Türkçe konuşan muhacirler, yanlarında yerel sicil kayıt defterlerini de getirmişlerdir. Bu sicil kayıt defterleri yerel yönetim, episkoposluk ve eğitim kurumlarını kapsamakta olup, Anadolu'da yaşamış olan Rum cemaatlerinin yaşamlarını anlatmaktadır.

Lozan Anlaşması'nı (30.1.1923) 8. maddesi uyarınca mübadiller, cemaatlere ait kilise ve manastırların kutsal süslemeleri ve değerli eşyalarının yanı sıra, fermanlar, beratlar vs. gibi taşınabilir malları da beraberlerinde götürme hakkına sahiptiler. Bu eşyaların çoğu Kamu Yararı ve Mal Mübadelesi Sandığı adlı bir kuruma teslim edilmiştir. Eşyaların belli bir bölümü mübadillerin Yunanistan'a yerleşmesinden sonra oluşturdukları cemaat ve derneklerin mülkiyetindedir. Diğerleri ise, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde bulunan sicil defterleri gibi, bu belgelere sahip olan kişiler tarafından kuruma bağışlanmış olmasından anlaşılacağı üzere, şahısların özel mülkiyetindeydi.

---

2 Yerel yönetim sicil defterleri envanteriyle ilgili bkz. *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους* [Devlet Genel Arşivleri'nin içeriği], Giriş - yayın - dizin M.A. Diamantis, Devlet Arşivleri Müdürü, c. I, Atina: 1972, s. 407-474. Kyriaki Mamoni, "Χειρόγραφοι κώδικες της βιβλιοθήκης της 'Εστίας Ν. Σμύρνης'" ['Estia Néa Smyrni' Kütüphanesi defterleri], *Mikrasiatika Chronika* 8 (1959), s. 225-253, Kasaba'nın (Manisa) üç yerel yönetim sicil defterin bulunduğu yer. Aynı yazar, "Το αρχείο του Μικρασιατικού Συλλόγου 'ΑΝΑΤΟΛΗ'" [Küçükasyalılar Derneği Anatoli'nin arşivleri], *Mnimosyni* 7 (1978-1979), s. 148, episkoposluğa ve yerel yönetime ait defterler ile "Anatoli" derneğine ait idari sicil defterleri. Ayrıca bkz. Matoula Kouroupou, "Ελληνόφωνοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών" [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki Yunanca sicil defterleri], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi bülteni], 2 (1981), s. 221-241. Ayrıca bkz. Evangelia Balta - Matoula Kouroupou, "Les sources pour une histoire des populations à échanger de Cappadoce. Nécessité d'une vision d'ensemble" [Kapadokya'da mübadeleye tabi olacakların tarihi için kaynaklar. Genel bir vizyon gerekliliği], Evangelia Balta, *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz* [Osmanlı Tarihinin sorunları ve yaklaşımlar. Kayseri'den Eğriboz'a uzanan bilimsel güzergâh], *Analecta Isisiana XXVIII*, İstanbul: 1997, s. 277-292 ve Matoula Kouroupou - Evangelia Balta, *Ελληνορθόδοξες κοινότητες της Καππαδοκίας, Ι. Περιφέρεια Προκοπίου. Πηγές στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών* [Kapadokya'nın Rum Ortodoks halkları, I. Ürgüp Bölgesi. Devlet Arşivleri ile Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde bulunan kaynaklar], Deltio Kentrou Mikrasiatikon, Atina: 2001.

Mal Mübadelesi Sandığı'nın feshedilmesinden sonra, basılı belgeler Yunanistan Milli Kütüphanesi'ne, elyazması defterler koleksiyonu ise Yunanistan Devlet Genel Arşivleri'ne aktarılmıştır. Athanasios Diamantis bu elyazması defterleri tanıtan kısa bir katalog yayımlamıştır. Anadolu metropolitlerine ait bulunan beratların ve elyazmalarının bir bölümü de Atina'daki Benaki Müzesi'ndedir.[3] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Osmanlı Türkçesiyle yazılı 22 sicil defterine sahiptir, bunların yanı sıra ferman kopyaları, tapular ve muhtelif elyazmaları vardır. Burada yayımladığımız katalog, tüm bu sicil defterlerinin ayrıntılı tasvirini içerir. Aralarından 15'i Karamanlıca, altısı iki dilli (Yunanca ve Osmanlı Türkçesi) ve bir tanesi Osmanlı Türkçesidir.[4]

Aşağıdaki tanımlanan elyazması defterlerin değeri sadece sözü edilen cemaatlerin tarihinin bir özetini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda araştırmacılara Helenizm'in Kapadokya'daki tarihine ilişkin genel olgularını da sunar. Örneğin İstanbul'a yerleşenlerin göç süreçleri, başkenttekiler kadar memlekette yaşayan cemaatlerin dayanışma şekilleri ve mekanizmalarının (borç anlaşmaları, yardımlaşma faaliyetleri, mal ve mülk yönetimi) yanı sıra ortak yaşamın dengelerini kalıcı kılan tüm uygulamalar, bu belgeler üzerinden öğrenilebilir. Katalogda tanıtılan kaynaklar, ideolojilerin

3 Eski Mübadele Malları Sandığı'ndaki Kapadokya defterleri şimdi Yunanistan Devlet Genel Arşivleri'nde saklanmakta olup sayıları M.A. Diamantis'in yapmış olduğu kataloğa göre Anadolu'dan getirilen toplam 510 sicil defterinden 268'ine takabül eder. Yukarıda söz edilen defterlerin çoğunluğu ya sadece Türkçedir ya da Rumca ve Türkçe olmak üzere iki dillidir. Kapadokya defterlerin sayısı şimdilik geçici olarak kabul edilmelidir: Devlet Arşivleri'nde saklanan tüm sicil defterleri üzerinde yapılacak otopsi ve içeriklerinin analitik tanımlanmasıyla M.A. Diamantis tarafından yapılan ve pek çok sicil defterlerinin menşei belirsiz veya namevcut olarak belirdiği ilk tasnifi mutlaka değişikliklere uğrayacaktır. Bkz. K. Diamantis, *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους* [Devlet Arşivleri'nin içeriği].

4 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin giriş kayıtlarında 29 sicil defteri vardır. Bu 29 defterlerden *Matala no 30* kayıptır. *Kırkhisar no 44* ve no *45* defterleri de bu listeden çıkartılmıştır, zira bu metinler Giresun (Tirebolu) sancağı Kırkhisar köyünün nüfus kütüğünden derlenmiş, ahali listesinin daktiloya çekilmiş kopyalarıdır. Nihayet *Kayseri 28*, *Ürgüp 29* ve *Nevşehir no 22* defterleri de aslında elyazmalarını oluşturdukları için çıkartılmıştır. Sonuç olarak aşağıda tasvir edilen son toplam sayısı 22 olan sicil defterlerine, iki dilde yazılmış ancak Matoula Kouropou tarafından Rumca yazılı sicil defterleri listesine dahil edilmiş, *211 Gelveri* için bkz. Matoula Kouroupou, "Ελληνόφωνοι Κώδικες", s. 228-229.

inşası ve bilinçlerin şekillenmesinde otoritelerin yönlendirmeleri ve toplumsal rollerin paralel oluşumu hakkında da bilgi verir.

Örneğin, 19. yüzyılın sonunda Kapadokya'daki cemaat okullarına Yunanca eğitimin girişi Rum Ortodoks cemaatlerin bilinçli olsun olmasın, geniş anlamdaki Yunan cemaatine entegrasyonunu hedeflemektedir.

Kapadokya sicil defteri tip ve içerik açısından Yunanistan'dakilerden farklı değildir.[5] Arşivin büyük bölümünü oluşturan sicil defterlerindeki metinler, Osmanlı merkezi yönetimi ile Rum cemaatinin karşılıklı ilişkileriyle (vergilerin ödenmesi, nüfus sayımı) ilgili olduğu kadar cemaat içi ilişkileri de kapsar (veraset, satış akitleri, borç alma ve verme, özel ve tüzel mal ve mülkün işletmesi ve yönetimi –idari ve polisiye görevlerle yükümlü, "Demogerontes" [ihtiyar heyeti] denen ve yerel eşraftan oluşan, cemaatı temsil eden meclisi üyelerinin seçimi–, evlilik mevzuatı, veraset, miras, kutlama merasimleri, okulların işleyişi). Kayseri Metropoliti Paisios'a bağlı cemaat üyelerinin doğum, vaftiz ve vefat kayıtlarını içeren kilise defterleri, metropolitin cemaatine hitaben 1839'da kaleme aldığı ve Babıâli'nin iradesini yansıtan kilise genelgesiyle uyum içindedir. Bu genelge aşağıda tasvir edilen Tavlosun yazmasında da yer alır. Nüfus kütük kayıtlarını oluşturan bu kilise sicil defterlerine aynı zamanda da kiliseye, manastırlara, hayır kurumlarına vs. ait mal varlıklarının idaresi ait bilgiler de kayıt altına alınmıştır.

Kapadokya Rum cemaatlerinin mübadele dönemine kadarki tarihini yeniden yazabilmek, özelliklerini göstermek için yeterli malzemeye sahip olan bu zengin kaynakça, Sinasos üzerine Hristos Hacıyosif'in eserine de temel oluşturmuştur.[6] Aynı şekilde İrini Renieri'nin Kayseri bölgesinin köyleri olan Andronikі (Endürlük) ve Çokur'da (Çukuryurt) yurt edinme mekanizmaları üzerine yaptığı araştırmalar da bu köylerdeki sicil defterlerinden edinilen bilgiler sayesinde gerçekleşmiştir.[7]

---

5 Evangelia Balta - Matoula Kouroupou, "Les sources pour une histoire des populations à échanger de Cappadoce..."

6 Ch. Hatziiosif, *Σινασός. Ιστορία ενός τόπου χωρίς ιστορία* [Sinasos. Tarihi olmayan bir yerin tarihi], Girit Üniversitesi Yayınları, Heraklion: 2005.

7 Karş. İrini Renieri, "Ανδρονίκιο. Ένα καππαδοκικό χωριό κατά τον 19ος αιώνα" [And-

Bu kısa önsözü takibeden katalogda, sicil defterleri alfabetik sırada sunulmuştur. Zira sicil defterlerinin tamamı 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başına tekabül ettiğinden ve aralarında çok küçük kronolojik farklılıklar olduğundan dolayı kronolojik sıralama hiçbir yarar sağlamamaktadır. Böylece alfabetik sıralamasının kataloğun kullanımını kolaylaştırdığını, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ne teslim edilmiş Anadolu'daki herhangi bir cemaate ait sicil defterlerinin sayısı (ve eksik olanları) konusunda doğrudan bilgilendirdiği gibi, Diamantis Kataloğu'nun, sicil defterlerinin en önemli bölümünün bulunduğu Genel Devlet Arşivleri'ndekilere takabül edenler hakkında verdiği bilgileri de tamamladığını düşünüyoruz.

Her sicil defteri için katoloğumuzda sıralamadaki artan numaralamanın (No c.) yanı sıra, bir başka numara da (No e.) Küçük Asya Araştırmaları Merkezi arşivlerine girişlerinde veriyoruz. Sicil defterlerinin içeriğini incelerken Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde konuyla ilgili Yorgos Mavrohalividis, Hristo Tourgouti, Emmanuel Tsalikoglou ve Yorgo Pantelidi gibi eski meslektaşlarımızdan kalan bütün notlardan yararlandık.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki Türkçe sicil defterlerinin listesi

No c/	*No e*[8]	*Menşei*	*Tutulduğu dönem*
1/	2	Ay Kosten (Ayo Konstantinos)	1853-1924
2/	13	Aravan (Kumluca)	1856-1924
3/	17	Vekse (Özlüce)	1859-1920
4/	18	Vekse	1909-1924
5/	7	Gelveri (Güzelyurt)	1857-1867
6/	2	Kaisareia (Kayseri)	1924

ronikio. 19. yüzyılda Kapadokya'da bir köy], *Mnimon* 15 (1993), s. 9-67; aynı yazardan "Μηχανισμοί συγκρότησης του νοικοκυριού. Καππαδοκία 19ος αιώνας: η περίπτωση μιας τουρκορθόδοξης κοινότητας" [Yurt oluşturma mekanizmaları. Kapadokya, 19. yüzyıl: Türk Ortodoks bir cemaat vak'ası], *Ta Historika* 30 (Haziran 1999), s. 17-46; aynı yazardan, "Household Formation in the 19th Century Central Anatolia: the Case Study of a Turkish Speaking Orthodox Christian Community", *International Journal of Middle East Studies*, XXXIV/3 (2002), s. 495-517.

8 No c. = Sıra numarası; No e. = Kayıt numarası.

7/	3	Kermira (Germir)	1910-1924
8/	12	Konstantinopolis (İstanbul)	1953-186
9/	33	Malakopi (Derinkuyu)	1857-1876
10/	25	Bereketli Maden (Çamardı)	1917-1920
11/	20	Neapolis (Nevşehir)	1924
12/	21	Neapolis	1924
13/	40	Neapolis	1924
14/	8	Prokopi (Ürgüp)	1902-1905
15/	10	Sazalca (Taşpınar)	1924
16/	6	Sazalca	1881-1921
17/	32	Silata (Özlüce)	1855-1875
18/	41	Silata	1874-1925
19/	14	Skopi (Subaşı)	1784-1923
20/	19	Skopi	1897
21/	11	Stefana (Reşadiye)	1909-1924
22/	42	Tavlosun (Tavlusun)	1807-1922

1/2. Ay Kosten / Develi'nin Rum mahallesi[9] (1853-1924)

Vasiyetnemeler, satış akitleri, bağış ve ihtiyarlar heyeti toplantı zabıt kayıtları içeren, deri ciltli ticaret sicil defteri (116 sayfa).

1. s. 1-2: Kasa hesapları kayıtları.
2. s. 3-5: Kayseri Episkoposluğu başnaibinin vaftiz, nişan, evlilik ve vefatların, belirli bir düzen sıralaması içinde kayıt altına alınmasını düzenleyen genelgesi. Sonra vaftiz ve nişanlar için kilise bağış defterine işlenecek yekûnlar belirlenmiş, daha sonra nikâh öncesi yapılacak ayin ve nikâh sırasında taçların değiştokuş edilmesi belirtilmiştir. Köylerde her cumartesi papazlar tarafından ölülerin isimlerinin anılması ve buna karşılık kendisine yılda 15 kuruş ödenmesine dair bir kayıt var.
3. s. 6-22: Vaftiz kayıtları (1853-1901).
4. s. 23: vasiyetname kaydı.
5. s. 24-25: 1860-1866 yılları arasında kiliseye yapılan bağış kayıtlarının tutulmasından sorumlu Epistropos Minas Kehayas'ın hesaplarının kontrolü.

9 *Yunanistan Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Ay Kosten'in sicil defteri yer almaz.

6. s. 27: İlçenin vergi açığını ve İstanbul'a göç etmiş olanların vergi borçlarını ödemek üzere 20.000 kuruş borç alınması konusunda ihtiyarlar heyeti toplantı tutanağı (1 Mart 1868). Osmanlı idaresi borcun geri ödenmesi için ihtiyarlar heyetine göçen kişilerin mallarının satışı için izin vermiştir.
7. s. 28-31: Göç edenlerin borç toplamının kaydı ve borçlarının ödenmesi için yerel yönetim tarafından satması veya kiraya vermesi gereken toprakların değeri.
8. s. 32: Yıllık 1.700 kuruş maaşla bir ilkokul öğretmeninin işe alınması (11 Ekim 1871).
9. s. 33: İhtiyarlar heyetinin, cemaatin kutsama ayinlerinde toplanan bağışlardan ve de Hıristiyan ahali arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesinden elde edilen gelirin kayda geçirildiği bir toplantı tutanağı. Kilise tarafından yapım masraflarının karşılandığı bir okul için ahalinin gelirleri çerçevesinde bulunacakları katkının belirlenmesi. İhtiyarlar heyetinin bir üyesinin epitropos sıfatıyla (mali idareci ve denetleyici), her yılın sonunda hesapları beyan etmek üzere tayini. Tutanak, aralarında Anastasios Levidis'in de bulunduğu 15 kişi tarafından imzalanmıştır.
10. s. 34-36: Vaftiz kayıtları (1901-1905).
11. s. 37: 700 kuruşluk maaşla bir ilkokul öğretmenin işe alınması (11 Mart 1867).
12. s. 38-43: Yerel Yönetimin gelir ve gider kayıtları (1870-1872).
13. s. 44: Vaftiz kayıtları (1903-1905).
14. s. 37: Yıllık 2.000 kuruş maaşla bir ilkokul öğretmeninin işe alınması (1873).
15. s. 48: İhtiyarlar heyetinin seçimi: Biri okul ve kilise işlerinden sorumlu on üye. Zabıt Kayseri Metropoliti Evstathios tarafından da imzalı (1 Haziran 1875).
16. s. 49-50: Vaftiz kayıtları (1910-1924).
17. s. 52-61: 1290 yılı (1873-1874) arazi vergilerinin kayıtları.
18. s. 65: 1870 yılının birikmiş borç kayıtları.
19. s. 66-70: 1310 yılına (1873-1874) ait bedel-i askerinin kayıtları. Bu vergi dört ayrı kategoriye ayrılmış 189 kişiden alınıyor. Birinci kategoridekiler 100, ikincidekiler 75, üçün-

Ay Kosten Mahallesi.

cüdekiler 85 ve dördüncüdekiler 47 kuruş ödüyor. Toplam meblağ 8.325 kuruş ediyor. Yoksul durumdaki yaklaşık 30 kişi bu vergiden muaf.

20. s. 74-85: Bağış ve toprak satışlarının kayıtları.
21. s. 102-116: Cemaatin gelir ve gider kayıtları.

Kaynak: Sofya Türkeroğlu bağışı.

2/13. Aravan / Kumluca[10] (1856-1924)

Vaftiz kütüğü (220 sayfa).[11]

1. s. 1-115: Vaftizlerin kayıtları (1856-1924), içinde esas doğum yeri, ana baba adı, vaftiz anası ve vaftiz babası, vaftiz olan çocuğun adı belirtiliyor. Misti (Konaklı), Farasa (Çamlıca), Taksiyarhis (Kayabağı), Fertek, Niğde, Konya, Nevşehir, Kayseri, Kermira (Germir), Gelveri (Güzelyurt) ve Telmisos'tan (Hançerli) gelip Aravan'ye yerleşenlerin olduğu anlaşılıyor.

Kaynak: Anastasia S. Kazi bağışı (1958).

3/17. Vekse[12] (1859-1920)

Vaftiz kütüğü (1 yaprak + 98 sayfa).

1. Yaprak 1: Karamanlıca notlar: "Bu defter Vekse Karyesi Gennisis tis Theotoku Koinotisin şimdiye kadar Defter olduğu tasdik olunur. Vexe 1910 Martiu 12." Bu defterde Vekse köyünde "Tanrı'nın Anası (Theotoku Koinitis) Kutsal Doğuş (Genisis)" Kilisesi'ndeki vaftizlerin kayıtlı olduğu tasdik olunur, 12 Mart 1910. İmzalar: Nikolaos İoannu, Yordan Hacıprodromu, M. Yordanu, Yordanis Hacıprodromu, Papa İsaak papaz *oikonomos*.[13]
2. s. 1-22: Vaftiz kayıtları (1859-1920).
3. s. 93-94: Kiliseye ait 25 adet gümüş (24 Ağustos 1893) ve 94 adet bakır vazonun envanteri (20 Eylül 1887).
4. s. 95-97: 1 Ocak 1872 tarihini taşıyan yerel idare nizamnamesi. Ayinlerde ve çeşitli dini törenlerde görevli papazın alacağı ücretle ilgili 30 maddeden oluşmakta. Aynı zamanda da

10 *Yunanistan Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Aravan'ın dokuz sicil defteri kayıtlıdır. Bkz. *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, s. 445, 450.

11 Cilt kapağının üzerinde Karamanlıca bir yazı bulunur: "Αραβάν καριγεσί βαπτίς τεφτερίδι" [Aravan Kariyesi (köyü) Vaftiz Defteridir].

12 *Yunanistan Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Vekse sicil defteri yoktur.

13 Kiliseye verilen hizmetlere ilişkin onursal bir unvan.

drahoma, çeyiz ve düğün törenlerinde cemaat içinde sosyal dengesizliklere yol açan zenginlik gösterilerinden kaçınma konusunda takip edilecek kurallar kaydedilmiştir.

Kaynak: Agapios Avramidis bağışı (1958).

4/18. Vekse (1909-1924)

Kilisenin gelir ve gider kaydı (70 sayfa).

1. s. 1: Yunan harfleriyle Türkçe yazılı olan: Sene 1909 Septemvriu 1 tarihinden Yordan Ağa Karasavasoğlu epitroposluk vaktinin eklisianın irad ve mesarif defteridir. Yordan Ağa Karasavasoğlu'nun kilise muhasibi olarak bulunduğu 1 Eylül 1909 tarihindeki gelir ve gider kayıtları. İmza: Papa İsaak.[14]
2. s. 3-19: Gelir kayıtları (1909-1924). Bu gelirler, çeşitli kutsama ayinlerdeki (vaftiz, evlilik vs.) *pagkari*[15] ve adak dilenerek yapılan hediyelik eşya satışı (dokümalar, kilise muhasibi tarafından satılan hayvanlar) köy sakinlerinin ve göçmenlerin katkıları, evlenenlerin ailesi, düğün şahitleri veya vasiyetle kilise yararına yapılan para bağışları, eski ikona satışları, yazın yapılan azizlere adanan dini kutlamalar veya *gynaikonitis*'teki (kilisede kadınlar için ayrılan bölüm) yer satışı veya kiralanmasından elde edilmektedir. Ayrıca kilise nakit paraya sahip olduğundan, borç para verir ve faiz elde eder. Satabileceği veya kiraya verebileceği arazi ve emlak sahibidir. Kendine ait olan ve vakıf rejimi altındaki toprakları işler ve elde ettiği ürünleri kendi hesabına satar: Doğal boya maddeleri, yakacak odun, kireç, sedir ağacı odunu, ceviz.
3. s. 43-56: Harcamaların kayıtları (1909-1923). En yaygın kalemler yağ, balmumu, günnük sakızı, un, kutsanmış ekmektir. Ayrıca papaz ve öğretmenlerin maaşı, metropolite yapılan ödemeler, okul ve kilisenin bakım giderleri ile hayır kurum-

14 Metnin sayfaları üzerinde köyün ismi belirtilmemiştir. Yerin tespiti, Papa İsaak'ın imzası ve Vekse köyünün Hıristiyan ahalisinin isim listesinin bulunduğu ve bu katalog içinde bulunan ciltlenmemiş iki ayrı sayfa sayesinde yapılabilmiştir.

15 Yakılan mumlar karşılığında yapılan bağış, çeşitli sadaka ve adaklarını içine attığı kutu.

larına yapılan masraflar da buna dahildir. Harcamalarda kilisenin vakıf rejimindeki toprakları için Osmanlı devletine olan vergi yükümlülüğü, işletenlere verilen bu arazilerin veya tarlaların kıymeti, onlara verilen borç da yer alır. Kilise kasası askere çağrılanların sağlık muayenesi için Kayseri'ye gidenlerin yol masraflarını da ödüyordu. 1923'te nüfus sayımı yapan Osmanlı memurlarının masraflarını da kilise karşılıyordu. Kasa defterinde bu ödemelerin yanı sıra Papa Eftim'e yapılan maddi destekler ve çeşitli vergiler de kayıtlıdır.[16]

4. Cilt dışı iki ayrı sayfaya 11 Haziran 1924'te köyün 26 ailesinin 65 ferdinin kaydı yapılmış ve yaşları, meslekleri, buraya geldikleri bölge ve ikâmet yerleri ile köyde bıraktıkları malları kaydedilmiş.

5/7. Karvali / Gelveri[17] (1857-1871)

Cemaatin tasarruflarını, bağış, vasiyetname, satış belgelerini gösteren tutanak (110 sayfa).

1. s. 2-3: Çeşitli dini törenlerde kilise yardımcısının (nekrotaftis) ücretini ve farklı ayinler için yerel yönetimin alacağı miktarı belirleyen zabıt tutanağı (1865).

---

16 Mübadele öncesinde Ortodoks Hıristiyanları Türk Ortodoks Kilisesi'ne katılmaları için ikna etmeyi amaçlayan Papa Eftim tarafından yayımlanan broşür tarihsizdir, 36 sayfa olarak ayrıca Karamanlıca da yayımlanmıştır (*Papa Eftim Efendi'nin Ortodoks ahaliye çağrısı ve İstanbul Patrikhane'sine karşı savunma*). İki formalık bir kitaptır. Bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika. XXe siècle, Bibliographie analytique*, Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon, Atina: 1987, 123. Papa Eftim ve Türk Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşu üzerine, bkz. M. Knüppel, *Die Türkisch-Orthodoxe Kirche. Ein Beitrag zur türkischen Religionspolitik*, Pontus Verlag, Göttingen: 1996 ve Foti Benlisoy, "Papa Eftim and the Foundation of the Turkish Orthodox Church", *Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul: 2002.

17 *Yunanistan Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda, Gelveri/Karvali'nin bu iki sicil defteri de yer almaz. Cemaatin sicil defterleri Kavala'daki Nea Karvali'ya taşınmış ve orada korunmuştur. Bunlar, 1875-1906 arasındaki nüfus kayıtlarını ve Anargyroi Azizlerinin (1884-1924) yazmalarını içeren genel defterlerdir. Bkz. Eleni Karatza, *Καππαδοκία: Ο τελευταίος Ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι-Γκέλβερι (Καρβάλης)* [Kapadokya: Aksaray-Karvali bölgesinin son Rumları], Gnosi Yayınları, Atina: 1985, s. 346. Ayrıca Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'de bulunan ve Nüfus Mübadelesi'nden kısa bir süre önce düzenlenmiş olan Karvali kadastro defterinin içeriği için bkz. Matoula Kourompou, "Ελληνόφωνοι κοινότητες", s. 231.

2. s. 4: Bir kilise yardımcı görevlisinin (*nekrotafis*) işe alınması ile ilgili tutanak (1 Aralık 1866).
3. s. 5: Verasetle ilgili bir anlaşmazlığın çözümlenmesi.
4. s. 6: Yıllık 1.100 kuruş maaşla bir ilkokul öğretmeninin işe alınması. Maaş her yıl 100 kuruş artacaktır.
5. s. 7: Prodromos Atlamazoğlu Simeon'a ait tüm menkulün yerel yönetime satışının tutanağı.
6. s. 8-18: Vasiyetnamelerin ve aynı aile içindeki mali anlaşmazlıkların halledilip düzenlemesinin kaydı.
7. s. 26-28: Yıllık 1.000 kuruş maaşla bir ilkokul öğretmeninin işe alınması (23 Nisan 1860).
8. s. 31: Bir arsanın okul yapımı için bağışlandığına dair belge.
9. s. 33: Öksüz ve yetimlerin veraset haklarıyla ilgili düzenleme.
10. s. 35: Okula ait para hesaplarının idaresi ile ilgili rapor.
11. s. 36: Dini ayinin yapılabilmesi için her türlü gerekli malzemenin teminini düzenleyen tutanak.
12. s. 39: Satış sözleşmesi.
13. s. 40: Borç makbuzu.
14. s. 43: Veraset kaydı.
15. s. 54: Kenalata'daki Ayo Yorgi Kilisesi mallarının sayımını belirten tutanak. Melitupolis Metropoliti Evgenios tarafından onaylanmıştır.
16. s. 59: Satış sözleşmesi.
17. s. 62: Nişan bozulması.
18. s. 107: 1862 ve 1864'e ait iki özet tutanak. Toplanan yardım parası yekûnunda indirim.
19. s. 110: İki kişinin okulun inşaatını gözetlemeye memur edilmesine dair komisyon tutanağı.

Kaynak: Minas Kalfoğlu bağışı (1952).

Bibliyografya: Eleni Karatza, *Καππαδοκία. Ο τελευταίος Ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι Γκέλβερι (Καρβάλης)* [Kapadokya: Askeray-Karvali ilçesinin son Rumları], Gnosi Yayınları, Atina: 1985.

6/27. Kaisareia / Kayseri[18] (1924)

Mübadele tutanak kayıtları (76 sayfa).[19]

1. s. 5: 29 Nisan 1924 toplantısı tutanağı. Toplantının başkanı Kayseri Episkoposu Yervasios'tur. Toplantının konusu aşağıdaki görevleri üstlenecek bir komisyon oluşturmak:
   a) Cemaate ait taşınamayan ve değersiz malların elden çıkarılmasını sağlamak.
   b) Nakliyeye hazır olmaları üzere cemaate ait Ayo Nikola ve Ayo Vasil kiliselerinin taşınabilir değerli mal ve eşyalarını sandıklara yerleştirip kayıt altına almak.
   c) Mübadele alt komisyonuna ve Kayseri cemaatini temsil eden komisyon başkanına verilmek üzere paketlenmiş eşyaların envanteri mahiyetinde bir katalog hazırlamak.
2. s. 6: İkinci toplantı tutanağı (30 Nisan 1924). Komisyon taşınması gereken değerli eşyaların bir kısmını ayırdı.
3. s. 7: 1 Mayıs tarihli toplantı kaydı. Taşınması gereken eşyaların kataloğu tamamlanmış olduğundan, bu eşyalar kilisenin eski kayıt defterleriyle karşılaştırılarak kontrol edildi. Tayin edilen bir başka komisyon, manastırlara ait hangi eşyaların götürülmesi gerektiğini tespitle ve bunların nakliyesiyle ilgilenecek. Bu komisyonda köyler de temsil edilirler.
4. s. 8-13: Kutsal eşyaların, ayin giysilerinin ve taşınması gereken diğer değerli eşyaların kataloğu.
5. s. 14: 13 Mayıs 1924 tarihli toplantı tutanağı.
   a) Th. Durmuşoğlu tarafından teslim edilen cemaat malları 1890 envanterine tamamen uygundur; kendisine eşyaların nakliyesine kadar cemaat kasasının anahtarları vekâletname ile emanet edildi.
   b) Cemaatin (halı, okul kilimleri vs.) gibi taşınamayacak mallarının satışı.

---

18 *Yunanistan Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Kayseri ilgili 40 sicil defteri vardır. Bkz. *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, s. 433-436.

19 Metinde mühürler vardır: a) "ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΟΗΘΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ 1924, ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ" [Merkezi Yardım Komisyonu, 1924, Kayseri], b) "ΤΑΜΕΙΟΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΦΕΛΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ" [Cemaat Mallarının Mübadelesi ve Kamu Sandığı, Yunan Devleti].

c) Th. Durmuşoğlu ve Th. Milkoğlu okulun mal varlığının bilançosunu yapmak ve mübadeleye kadar yönetime devam etmekle görevlendirildiler.

6. s. 15: Dini eşyaların Haralambos Kedikoğlu adına Mersin'e gönderilmesi konulu 24 Mayıs 1924 tarihli toplantı tutanağı. Aynı tutanakta dar gelirli ailelerin yol masraflarının karşılanması amacıyla kilisenin gümüş eşyalarının satılması ve okul işletme bilançosunun onaylanması kararları da yer alıyor.
8. s. 17-18: Teslim edildikten sonra Ayo Nikola Kilisesi'nin kasalarında saklanan Ayo Vasil Kilisesi'nin kutsal eşyalarının kataloğu.
9. s. 19: Kayseri Episkoposluğu episkoposlarına ve metropolite ayrılacak para miktarının belirlenmesi için yapılan 2 Haziran 1924 tarihli toplantı tutanağı.
10. s. 20-21: Kayseri'deki dar gelirli aileler.
11. s. 23: 11 Ağustos 1924 tarihli toplantı tutanağı.
    a) Ayo Nikola Kilisesi'nin değerli eşyalarının 10. Mandanakis'in bir parçası olan 12. Mübadele Alt Komisyonu'na verilmesi.[20]
    b) Dar gelirlilere destek amacıyla İstanbul'daki Kayserililer Yardımlaşma Derneği'ne 2.370 lira ödenmesi.
    c) Cemaat işlerinin yönetiminde büyük gayret sarf eden Yervasios'a minnet borcu adına yapılan hediyeler.
12. s. 24-27: Toplam 2.600 kuruşluk yardımın aralarında paylaştırıldığı 334 yoksul kişinin isim listesi.

13. s. 54-65: Kiliseye ve okula ait satılan eşya gelirleri kaydı (307.124 kuruş), geri kalan malların nakliye giderleri (305.797 kuruş). Artan 1.337 kuruş Episkopos Yervasios'a verildi. Numaraları kayıt edilen beş adet Anadolu Demiryolları hisse senedinin cemaat hesabına sayman Th. Milkoğlu'na 1929'da kurulacak olan Mübadele Malları Sandığı'na yatırması için verildiğine dair tutanak. 65. sayfada da Mübadele Malları Sandığı'nın alındı makbuzu bulunuyor.

Kaynak: Thomas Milkoğlu bağışı (1959).

20 Mandanakis'in arşivleri Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ne teslim edilmiştir.

7/3. Kermira / Germir[21] (1906-1924)

İki kilisenin ve cemaat okullarının bakımlarına ilişkin ihtiyarlar heyeti toplantı tutanağı (134 sayfa).

1. s. 3: 25 Ocak 1910 tarihli Germir ihtiyarlar heyeti defteri.
2. s. 4-6: Ayo Todori Kilisesi gelirlerinin kayıtları.
3. s. 7: Askere alınan Hıristiyanların nüfus kâğıtlarının kilise papazları tarafından kayda alınan vaftiz kütüklerine dayandırılarak verilmesi kararı alınan iki toplantının tutanağı.
4. s. 8: Ayo Todori ve Panaya kiliselerinin gelirleri.
5. s. 10-32: 1906-1911 dönemi arasındaki kilise mallarının mali işletme bilançosu.
6. s. 34-43: Okulla ilgili konuların görüşüldüğü toplantı tutanakları. 1913'te bir anaokulunun, kız okulunun ve Halk Mektebi'nde yabancı dil ağırlıklı (İngilizce) ve Türkçenin mükemmel bir şekilde öğretileceği bir sınıfın kurulması. Kayseri Metropoliti Amvrosios bütün bu toplantılara katıldı.
7. s. 47-104: Cemaatin iki kilisesine ait kutsal eşyaların listesi; okulun ihtiyaçlarının karşılaması için satışları. Cemaatin mali bilançosu, eğitim personeli ve rahiplerin maaşları ile ilgili konular, ilkokul öğretmenlerinin işe alınmaları vs.

Kaynak: Hrisostomos Pehlidis bağışı (1953).

8/12. Konstantinupoli / İstanbul[22] (1853-1867)

Ticari bir şirketin muhasebe defter kaydı (362 sayfa).[23]

1. s. 1-362: Burada yıllık bilançolar, mal envanterleri, borç ve alacak hesapları, yoksullar, hastaneler yararına yapılan bağışlar vs. kayıtlı Hacı-Prodromos, Yannis ve Ermolaos Andrea-

---

21 *Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda kayıtlı dokuz adet sicil defteri vardır. Bkz. K. Diamantis, *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, s. 445, 450.

22 *Yunan Devlet Arşivleri*'nde İstanbul'a ait sicil defteri yoktur.

23 Metnin cildi üzerinde "4 Mükerrer 1853-1867. Birinci Kodiks" yazılı. Defter *Gelveri* [illegible] tarafından bırakılmıştır, çünkü bu ticari şirketin çalışanları Gelveriliydi ve şirketin merkezi İstanbul'daydı.

dis biraderler ve Prodromos Kaplanoğlu'nun muhasebe defteri. Adı geçen ortaklar Gelverililer ve İstanbul'a göç etmiş ve gıda ticareti ile uğraşmışlardır.

Kaynak: Ermolaos Andreadis bağışı (1955).

9/33. Malakopi / Derinkuyu[24] (1857-1876)

Taksiyarhis Kilisesi kasa kaydı taslağı (100 sayfa).[25]

1. s. 1-84: 1857-1876 yılları arasında Taksiyarhis Kilisesi'nin[26] gelir ve giderlerinin kayıtları.

10/25. Bereketli Maden / Çamardı[27] (1917-1920)

Kasa kaydı taslağı (30 sayfa).

1. s. 1-30: Haldia Başepiskoposluğu'na bağlı Bereketli Maden cemaati kilisesinin gelirlerinin kaydı ve hesap taslağı.

Kaynak: Tiktabanis ailesinin bağışı (1953).

11/20. Neapolis / Nevşehir[28] (tarihsiz ancak muhtemelen 1923 veya 1924'te yazılmış)

Mübadele nedeniyle Nevşehirlilerin terk ettikleri mallara ilişkin beyanlarının kayıtlı olduğu sicil defteri (32 sayfa).

1. s. 14-18: Nevşehir'in Baş Mahalle'si sakinlerinin beyanı. 263'ten 450 numaraya kadar olan beyanlar saklanmıştır. Mal sahibinin adının yanında beyanı imzalayanın adı, takiben bu-

24 *Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Malakopi'nin 6 sicil defteri kayıtlıdır. Karş. K. Diamantis, *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, s. 450-451.

25 Metin Karamanlıca ve Yunanca yazılmıştır.

26 Malakopi'de iki kilise vardı: "Kato Mahalle"nin (Aşağı Mahalle) içindeki Ayo Todori, Kato ile Epano Mahalle (Yukarı Mahalle) içindeki Taksiyarhis. Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi *Malakopi 174* dosyası.

27 *Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Bereketli Maden'e ait sicil defteri yoktur.

28 *Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda *Nevşehir*'in 30 defteri vardır. Bkz. K. Diamantis, *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, s. 420-423.

nun numarası yazılmıştır. Malın cinsi (ev, tarla, bağ, çayır, dükkân vs.), mal sahibinin ikametgâhı ve nereden geldiği. Sonra malın değeri ve gösterdiği yıpranma, eskime izleri. Kaydedilen malların toplam değeri 1.566.324 Osmanlı Lirası'na varır. Vakıf rejimi altındaki kilise mallarının değeri 1.840.700 Osmanlı Lirası'nı bulur, yerel yönetiminkiler ise 542.870 (s. 18).

2. s. 41-48: "Aşağı Mahalle" sakinlerinin beyanları (no: 1-366). Mallarının toplam değeri 629.998 Osmanlı Lirası'na ulaşıyor. 48. sayfada mahallere göre malların toplam değerlerinin kaydı ve defterin içeriğinin fihristi buluyor. Bu özetten, aşağıya koyduğumuz tablonun içinde bulunduğu defterde Nevşehir'in üç mahallesinde mukim olanların beyanlarını içerdiği gibi aynı zamanda cemaate ve kiliseye ait olan malların da kayıtlarının bulunduğunu öğreniyoruz:

Baş Mahalle (s. 9-17)	1.566.324	Osmanlı Lirası
Orta Mahalle (s. 21-27)	662.754	" "
Aşağı Mahalle (s. 41-48)	629.998	" "
Şehrin kiliseye ait malları (s. 17)	1.840.700	" "
Nevşehir'de cemaat malları (s. 17)	542.870	" "
Orta Mahalle'nin malları (s. 27)	37.024	" "
Toplam	*5.279.670*	" "

Kaynak: Vasilis Doptoğlu bağışı (1953).

12/21. Neapolis / Nevşehir (tarihsiz, muhtemelen 1923 veya 1924)

Hıristiyan nüfusun kayıtlarını içeren ciltsiz defter (56 sayfa).

1. s. 1-51: Yerli 261 ailenin kaydı. Aile reisinin adı, yaşı ve mesleği, ikâmet yeri, başka bir yere göç edip etmediği ve aile fertleri not edilmiş. 51. sayfanın sonunda Nevşehir'deki 1.123 Hıristiyan nüfusun dökümü yer alıyor, doğum yerleri itibariyle sıralama yapılmış.
2. s. 52-53: Dışarıdan gelip yerleşmiş olan ailelerin kaydı.

Kaynak: Vasilis Doptoğlu bağışı (1953).

13/40. Neapolis / Nevşehir (1924)

Mübadele Komisyonu'nun tutanak kayıt defteri (1 ayrı tek yaprak ve 108 sayfa).

1. Nevşehir'in üç mahallesinin ev ve nüfus envanteri.

Yukarı Mahalle:	251	hane	26	Muhacir	985	mahalle	sakini
Orta Mahalle:	210	"	20	"	724	"	"
Aşağı Mahalle:	250	"	19	"	900	"	"
	711	"	605	"	776	hane	

723 hane İstanbul'da
Toplam 1.499 hane

2. s. 1-35: Nevşehir Mübadele Komisyonu'nun yaptığı 30 toplantı seansı rapor tutanağı (24 Mayıs-17 Eylül 1924).

Kaynak: Yorgos Mavrohalividis bağışı (1962).

14/8. Prokopi / Ürgüp[29] (1902-1906)

Askerlik vergisi yükümlüsü erkek nüfus kaydı (Bedel-i askeriye). Defter Arap harfli Türkçe yazılmış (96 sayfa).

1. s. 1-48: Prokopi'nin 5 mahallesinin nüfusu arasında askeri vergisinin paylaştırılması: Vergi toplamı dört eşit meblağa bölünerek düzenlenmiş olup 1320-1323 yılları arasında (1902-1906) ödenmesi gerekiyor.

Sarmısaklı Mahallesi	(s. 3-13):	157 kişi	18.950 kuruş
Kapudan	(s. 14-20):	99	14.160
Samuyil	(s. 21-27):	96	10.680
Dua Yeri	(s. 28-35):	123	18.090
Mubayacı	(s. 36-45):	148	23.820
Toplam			*85.700*

29 *Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Ürgüp'e ait 21 sicil defteri vardır. İçerik için bkz. Matoula Kouroupou - Evangelia Balta, *Ελληνορθόδοξες κοινότητες της Καππαδοκίας*, s. 27-49

Askeri vergi, yükümlülerinin mükellef oldukları gelir kaynaklarına göre 10 ila 400 kuruş arasında dağılıyor.

2. s. 50-75: 1320 yılında ödenen verginin mahalleler arasında dağılımı.

Sarmısaklı Mahallesi (s. 50-55):		224 kişi	11.370 kuruş
Kapudan	(s. 56-60)	167	8.450
Samuyil	(s. 61-64)	150	7.220
Dua Yeri	(s. 65-69)	189	9.110
Mubayacı	(s. 70-75)	238	11.700
Toplam			*47.850*

Kaynak: Th. Papadopulos bağışı (1952).

15/10. Sazalca / Taşpınar[30] (1876-1924)

Evlenme, vaftiz, vasiyetname ve cemaatin gelir kayıtları (370 sayfa).[31]

1. s. 1-46: Evlilik ve vaftiz belgeleri (1876-1922).
2. s. 180-205: Cemaat gelirleri (1921-1924).
3. s. 342-346: İki vasiyetname.

Kaynak: Konstantinidis kardeşlerin bağışı (1953).

16/6. Sazalca / Taşpınar (1881-1921)

Cemaat gelir ve gider kayıtları, kilisenin kutsal eşyalarının envanteri, cemaat yerel yönetim sivil idare seçim tutanakları (188 cilt dışı sayfa).[32]

1. a.s. 1-9: İsmi belirtilmemiş bir yardımlaşma cemiyeti üyelerinin aidat ödeme kayıtları.
2. a.s. 10-33: Cemaat gelirlerinin kayıtları, seçim tutanağı. Kutsal eşyalar, belgeler, hisse senetleri vs. kayıtları.

---

30 *Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Sazalca sicil defteri yoktur.

31 Defter cildi üzerine yapıştırılan etikette "Εκκλησία Δεφτερί. Γιάνη βαπτισλερήν βε στεφαναλαρήν, καΐτ ναμελερήδηρ 1885, Μαρτίου 1, Σαζάλδζα καργέϊ" [Kilisenin vaftiz ve evlilik kayıtları bulunan kütük, 1 Mart 1885, Sazalca köyü] yazıyor.

32 Defter cildinin üzerine bulunan etikette "1881 σενεσί καριεμίζ Σαζάλτζα Αδελφότησιν Λαρτιρί Μοσφρεδατιδήρ" [1881 senesi karyemiz Sazalca Yardımlaşma Derneği'nin defteri tanzim olundu] yazılmış.

3. a.s. 34-132: Kiliseye yapılan yardımların ailelere göre yapılmış liste kaydı.
4. a.s. 153-166: Cemaatın gelir ve giderleri kayıtları.
5. a.s. 170: Episkoposluğa ödenmesi gecikmiş katkı yekûnu.
6. a.s. 186: Vefat eden Pavlis Ağa'nın menkul mallarının envanteri.

Kaynak: Konstantinidis kardeşler bağışı (1953).

17/32. Silata / Özlüce[33] (1855-1875, 1914)

İçinde bilumum vasiyetname, satış ve bağış belgeleri ile ihtiyarlar heyeti toplantı tutanakları bulunan cemaat yerel sivil idare defteri (148 sayfa).[34]

1. s. 22: Sayfa imzalanmamış bir tutanağın son sayfasıyla başlıyor; konu kiliseye ait bazı eşyanın satışı. Aynı sayfaya iliştirilen ihtiyarlar heyetine ait bir başka tutanağa göre satışı yapan görevliye bir kuruş, ayrıca kilise için bir tabak buğday verilmesi kararlaştırılmış (26.10.1855).
2. s. 23-55: İlya oğlu Daniil'in vasiyetnamesinde (12.12.1855) şahsın menkul ve gayrimenkulünün listesi ve topraklarının sınırları kayıt edilmiş. Vasiyetnamenin sonunda şahitlerin imzalarının yanında eskiden İbrahim Paşa Vakfı'na tabi olan bir arazinin tapusu yapıştırılmış.
3. s. 26-27: Satış işlemleri kaydı.
4. s. 28: Markos kızı Eleni'nin baba servetinden miras hissesini aldığına dair beyanı (4.000 kuruş).
5. s. 29: Bir fırının satış belgesi. Bu sayfanın üzerine köyün Hıristiyanları ve Müslümanlarının yaptırılmasını kararlaştırdığı bir sukemerine ilişkin bir anlaşmanın bulunduğu bir Osmanlı belgesi iliştirilmiş. Hıristiyanlar 6.000, Müslümanlar

33 *Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Silata'nın (Zile) defteri metinleri yoktur.

34 Sicil Defteri'nde başlık yoktur. "ΧΟΡΙΟΝ ΖΙΛΕ (1849) ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΗΚΟΝΙΟΥ" [Zile köyü, 1849, Konya Episkoposluğu] yazılı bir damga taşır. Ortasında Aya Yorgi'yi ejderhayı öldürürken gösteren bir tasvir vardır.

ise 2.000 kuruş ödeyecekler. Aynı oran, yapım aşamasında maliyetin artması durumunda yine geçerli olacaktır.

6. s. 30: Trifon Teodori'nin vasiyeti. Menkul ve gayrimenkul mallardan oluşan servetini beş çocuğu arasında paylaştırmış. Dükkânının kira gelirini ise hayır kurumlarına bağışlamış.
7. s. 31: Mayıs Meniçoğlu, kendisine ait bir araziyi, daha sonra satılmak üzere Kutsal Havariler Kilisesi'ne bağışladı.
8. s. 33: İki erkek kardeş arasında barışma senedi. Aynı sayfa üzerinde ayrıca İstanbul'daki Silatalılar Yardımlaşma Cemiyeti'nden ihtiyarlar heyeti ileri gelenlerine ve hemşerilerine yazılmış Rumca bir mektup bulunmaktadır (7.8.1911). Burada kilisenin onarımı için destek olarak yollanan paraya atıfta bulunuluyor. Mektupta Yardımlaşma Cemiyeti mührü şöyle belirtiliyor: "Η ΕΝ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΙ ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΤΩΝ ΣΥΛΑΤΕΝΩΝ ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ 1908" (Kutsal Havariler İstanbul Silatalılar Kardeşliği, 1908).
9. s. 34-102: Vasiyetname, satış ve bağış belgeleri kaydı. 96. sayfada Kutsal Havariler Kilisesi'nin onarımı için 1.000 kuruş ödünç alındığına dair bir makbuz yapıştırılmış.
10. s. 103: Bir öğretmen sözleşmesi.
11. s. 104: Köye su getirecek Trasivulos Rizos ve cemaat arasındaki Rumca yazılmış sözleşme.[35]
12. s. 105: Cemaatin büyük ve küçük kiliselerinin listesi.
13. s. 106: Vasiyetnameler.
14. s. 113: Sinod'un, Korytsa Metropoliti Dorotheos'un, Agathangelos'un ölümünü takiben Konya (İkonium) Episkoposluğu tahtına seçildiğini ilan eden mektubunun sayfaya yapıştırılmış bir kopyası.
15. s. 115: Servet durumlarına göre, papaz maaşlarının ödenmesi için kiliseye para ödeyen 122 aileyi kapsayan katalog (1884).
    I. Kategori 43 aile x 15 kuruş.
    II. kategori 50 aile x 10 kuruş.
    III. kategori 29 aile x 8 kuruş.

[35] Bu konuyla ilgili olarak bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi defterleri, *Silata*, *IS/41*, s. 304.

16. s. 116: Kutsal ayin törenleri için yapılması gereken ödemeleri belirleyen yönetmelik.
17. s. 117: Kilisenin ve okulun onarımı için toplanan paraları gösteren katalog (10.10.1879).
18. s. 120: Deftere yapıştırılmış olan ve Konya Metropoliti Prokopios'un (10.08.1914), ihtiyar heyetlerine ve kendi metropolitine bağlı papazlara yolladığı genel seferberlik ilanını duyuran genelgesi. Temkinli ve itatkâr olmayı tavsiye ediyor.
19. s. 122: Bir değirmenin satış belgesi. Satın alan, cemaat kilisesi.
20. s. 123: Köye su tedarik etme üzerine yapılan Simeon Zafiroğlu'nun sözleşmesi.
21. s. 124: Bir hakaret davasında şikâyetçinin uzlaşmayı kabul ettiğine dair, deftere yapışık Osmanlıca bir belge. Davalının anlaşmayı alenen ihlal etmesi halinde köy okuluna 3 altın lira ceza ödemek zorunda kalacak.
22. s. 144-146: Sicil defterinin içeriği.

Kaynak: Lazaros Hacı-Filippidis bağışı (1960).

18/41. Silata / Özlüce (1874-1925)

Rumca harflerle Türkçe ve Rumca olarak iki dilde yazılmış defter. Vasiyetnameler, drahoma sözleşmeleri, satış ve kiralama belgeleri, kira makbuzları, verasetin paylaşımı, mal ve mülk listeleri, sözleşme, cemaat nizamnameleri, öğretmen ve papazların tayini içeriyor.[36] En son olarak da 1925'te Silata mübadillerinin Yunanistan'a yerleştirilmesine ilişkin bilgiler kayıtlı (798 sayfa).

---

36 Defterin cilt kapağı üzerinde "Vasiyetnamelerle ilgili Zile defteri" yazar. Defter, İstanbul, Galata'da bakkaliye sahibi Lukas Yannis Menteşoğlu tarafından ısmarlanmış ve cemaate armağan edilmiştir. Defter üzerinde farklı mühürler vardır:
1) "Η ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΣΥΛΛΑΤΕΝΩΝ * ΟΙ 12 ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ" (Selanik'teki Silatalılar Komisyonu, On İki Havariler].
2) "ΤΟΠΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΕΩΣ ΝΕΩΝ ΣΥΛΛΑΤΩΝ, ΕΝ ΚΑΡΒΙΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ, 1925" [Halkidiki, Karvia'daki Nea Sylata'ya Yerel Yardım Komisyonu].
3) "ΕΠΑΡΧΙΑ ΙΚΟΝΙΟΥ ΧΩΡΙΟΝ ΖΗΛΕ, 1849" [Konya Bölgesi, Zile köyü, 1849].
4) "ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΕΙΚΟΝΙΟΥ ΧΩΡΙΟΝ ΖΗΛΕ, 1849" [Konya Bölgesi, Zile köyü, 1849].
5) "ΕΠΑΡΧΙΑ ΙΚΟΝΙΟΥ ΧΩΡΙΟΝ ΖΗΛΑΙ, 1849" [Konya Bölgesi, Zile köyü, 1849].
6) "ΕΚΚΛΗΣΙΑΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΝΕΩΝ ΣΥΛΛΑΤΩΝ, 1849" [Nea Syllata Kilise Komisyonu, 1849].

Η ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

(Περιφ: ΚΟΖΑΝΗΣ)

(Χωριο: Σιλάτα) - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ο κώδικας των Σιλάτων στα κέ-
για των κ. Χατζηπαύλου γυναίκα
του κατόκου

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: Ερμ. Ανδρεάδη.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ: Απρίλιος 1955

18/41 kayıt numaralı Silata sicil defterinin arasından çıkan ve defterin teslim alındığı yere ilişkin bilgileri de içeren arşiv kartı.

18/41 no'lu defterin arşiv kartında yer alan ve defteri bağışlayan Hacı-Filippidis'in eşinin elinde gösteren Ermolaos Andreadis'in 1955'te çektiği fotograf (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Arşivi).

1. s. 1-2: Agathangelos tarafından hazırlanmış olan vasiyetname hakkında talimat (İstanbul, 20 Temmuz 1874). Talimata karşı gelen, kilise veya okul yararına 20-50 altın Osmanlı Lirası ceza ödemek zorunda.
2. s. 5-27: Sözleşmeler, satış ve vasiyet belgeleri vs.
3. s. 28-29: Konya (İkonion) Metropoliti Agat angelos tarafından onaylanmış mali tüzük (8.12.1879) 19 maddeden oluşuyor.
4. s. 30: 1880'de köy, iki kilise sahasına ayrıldı. Köy ahalisi mal varlıklarına ve bağlı oldukları kiliseye göre iki papazın yıllık maaşlarının ödenmesi için kiliseye para veriyorlar.

   Papa-Dionysios cemaati

20 aile	I. kategori	x 35 kuruş
8 aile	II. kategori	x 30 kuruş
15 aile	III. kategori	x 22 kuruş
12 aile	IV. kategori	x 12 kuruş
6 aile	V. kategori	x 8 kuruş

   Papa-Makarios cemaati

20 aile	I. kategori	x 35 kuruş
8 aile	II. kategori	x 30 kuruş
15 aile	III. kategori	x 22 kuruş
12 aile	IV. kategori	x 12 kuruş
6 aile	V. kategori	x 8 kuruş

5. s. 31-32: Zile gelenek ve görenekleriyle ilgili düzenleme (20 Eylül 1897).
6. s. 33-95: Satış belgeleri, vasiyetname, ilave edilen Osmanlı kadastrosundan tapu kayıtları, vefat sonrası kalan malların listeleri vs.
7. s. 96-157: İki köy papazına verilen yıllık maaş için köy ahalisinin gelirlerine göre maddi katkısı (1891).
8. s. 158-167: Satış, vasiyetname belgeleri ve vefat sonrası mal listeleri vs.
9. s. 168-169: İki köy papazına verilen yıllık maaş için köy ahalisinin gelirlerine göre maddi katkısı (1897).

10. s. 171-177: Satış, vasiyetname belgeleri, sözleşmeler vs.
11. s. 178-181: İlkokul öğretmeni işe alınma sözleşmeleri, bir okul yönetimi komisyonunun kurulması.
12: s. 184-185: Cemaatin sivil işleriyle uğraşacak ihtiyarlar heyetinin oluşturulması.
13. s. 186-298: Sözleşmeler, satış belgeleri, vasiyetnameler, drahoma sözleşmeleri vs.
14. s. 299: Cemaatin Mübadele Edilen Mallar Kasası'na teslim edilen kutsal kilise eşyaları ve ikonlarla ilgili iki belgenin kayıtları (1933).
15. s. 301-304: Silata köyünün tarihi.[37]
16. s. 792-797: Defterin muhtevası.

Kaynak: Periklis Hacı-Filippidis bağışı -1962

19/14. Skopi / Subaşı[38] (1856-1923)

Vaftiz ve vefat kayıt kütüğü. İhtiyarlar heyeti toplantı tutanak kayıtları.[39]

1. s. 1: Theotokos Meryem Ana'nın Uykusu Kilisesi'nin tamirine ilişkin kronik. Kilisenin tamiri 1 Mayıs 1885'te Sultan II. Abdülhamid ve Başpiskopos Patrik IV. Yohakim'in yönetimleri altında tamamlandı. O sene önce kilisenin çatı ve narteks bölümü restore edildi. Bir sonraki yıl, 1886'nın Mart ayı ortalarında da çan kulesi yapıldı.
2. s. 3-308: Vaftiz kayıtları. Toplam kayıtlar iki bölüme ayrılmıştır. Birincisi (s. 3-79 arası) 1 Şubat 1856'dan 15 Eylül

37 Metnin çevirisi, yalnızca Anadolu yerel tarihi ve Nüfus Mübadelesi konusuna değindiği için değil, aynı zamanda özünde bir tanıklığı ifade ettiği için değerli olduğundan makalenin ekinde sunulmuştur, bkz. s. 63.

38 *Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda bir adet Skopi sicil defteri vardır. Bkz. *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, s. 431-432.

39 Defterin çifte kullanımı söz konusudur: Soldan sağa vaftiz kayıtları yapılırken, sağdan sola da kilisenin kararlarının zabıtları kaydedilmiştir. Burada sayfa düzenini birleştirdik (1-350). Bununla birlikte son on dört yaprak (bizim sayfa düzenimize göre 321-348 arası) koyun ihtiyarlar heyetinin toplantı tutanakları, tersten, yani metnin son sayfası olan 348'den başlayarak sola doğru yazılmıştır.

1892'ye kadar gider. Bu bölümde aynı zamanda geriye dönük olarak çok eskiden yapılmış vaftizlerin de kaydedildiği görülüyor. En eski tarih ise 14 Eylül 1784'e uzanır (s. 11). Kayıtların ikinci bölümünün 126 sayfasında ise 1893'ten 11 Şubat 1923'e kadar gerçekleştirilen vaftizler, ailelere göre tasnif edilmiş.

3. s. 238-240: Çocuklarını vaftiz ettiren 64 aileyi içeren kısa liste.
4. s. 243-245: 66 vefat kaydı (1903-1915).
5. s. 247-249: 1856'dan sonra çocuklarını vaftiz ettiren ailelerin eksik listesi; 44 isim mevcut.
6. s. 348: Kiliseye, okullara ve yoksullara yardım kasasına verilmek üzere cemaatten alınacak para miktarlarını belirleyen karar tutanağı ve buna göre gelirler:
   a) Evlilikler: 10 kuruş kiliseye, 10 okula, 5 de yoksullara yardım kasasına.
   b) Eğitim sonu: Çocuk eğitimini bitirdiğinde, ailesi mali kategorisine göre belli bir para öder: I. kategori (*alâ*) 120 para, II. kategori (*evsat*) 80, III. kategori (*edna*) 40 kuruş.
   c) Yolculuklar. İstanbul'a gidenler 1 kuruş, dönüşte ise 5 kuruş öder. Kudüs'e gidenler ise 5 kuruş verir.
   d) Defin: Kilise 5 kuruş tahsil eder.
   e) Alım-satım: Cemaat satıcıdan yüzde 2, alıcıdan yüzde 5 tahsil eder. Muameleyi gerçekleştiren kişilerin gelirleri yoksa bu miktarlar kendilerinden tahsil edilmez.
7. s. 342: Verasetle ilgili düzenlemeler (1857).
8. s. 341: Papa-Prodromos'la beş yıllığına yapılmış olan sözleşme. Yıllık 3.000 kuruş bir maaş alıyor; papaz ve ilkokul öğretmeni görevlerini yapıyor. Kendisinden önce görevi yerine getiren rahibe küçük miktar para ödemekle yükümlü.
9. s. 340: Papa-Prodromos'un maaşını sağlamakla yükümlü cemaatin gelir kaynaklarını belirleyen tutanak (1864).
10. s. 339-338: Kilisenin gelirleriyle ilişkin yönetmelikte değişiklik, sonunda iptali.
11. s. 337: Papa-Prodromos'un maaşının 100 atik mecidiye olarak (1 mecidiye: 20 kuruş) belirleyen tutanak (1880). Tutanak sonradan iptal edilmiştir.

12. s. 336-334: Zenginliğin aşırı bir şekilde sergilenmesi ve köydeki olası huzursuzlukları engellemek amacıyla evlenme ve düğün gelenekleriyle ilgili yapılan bazı düzenlemelerin tutanağı (1878). Örneğin şölen ve ziyafetlerin, fazla şatafatlı törenlerin, orkestra ve dansların, düğün hediyelerinin kaldırılması, böylece benzer miktarlarda para harcayamayacak olan yoksul ailelerin de çocuklarının evlenebilmesini sağlayabilmek.
13. s. 332-330: Kiliseye ait kutsal eşyaların listesi (17 Şubat 1893).
14. s. 327-321: Kilisenin evlilik, vaftiz ve cenaze gelirlerine ilişkin yeni düzenleme (25 Kasım 1893).

Kaynak: İsaak Sinanoğlu bağışı (1952).

20/19. Skopi / Subaşı (1897)

Skopi'deki 64 hanenin hayatta olan nüfusu ve ölülerini de kayda geçiren öğretmen İsaak İ. Avramidis'in kütük defteri (96 sayfa).

1. s. 1-64: Her sayfa bir haneye ayrılıp, içinde aile reisinin adı ve hayatta olan aile fertlerinin isimleri kaydedilmiş. Ardından ailenin ölmüş fertlerinin dökümü yer alıyor. Bazı fişlerde hayatta olanların arasında bazı isimlerin üstünün çizildiği ve vefat edenler fişine işlendiği görülüyor; bu da fişlerin bir ara kontrol edildiği ve vefat etmiş olanların çizilerek ölenler hanesine yazıldığı anlamına geliyor. Nüfus kayıtlarının gözden geçirildiği sene belirtilmemiş. Her ailenin hayatta olan fert sayısı 5 ila 29 arasında değişiyor. Yaşayan insan sayısı, listede üzeri çizilmiş olanlar hariç toplam 1.112 olarak kayıtlı.

Kaynak: İsaak Sinanoğlu bağışı (1952).

21/11. Stefana[40] (1909-1924)

Theotokos Meryem Ana'nın Uykusu Kilisesi'nin iki dilde yazılı sicil defteri (164 sayfa).

[40] *Devlet Genel Arşivleri Kataloğu*'nda Stefana'nın sicil defterine rastlanmamıştır.

1. s. 2-72: Stefana Kilisesi'nin 1909 ila 1924 arasındaki gelir ve gider kayıtları. Yönetiminden sorumlu kişi kunduracı çırağı Yannis E. Camkertenoğlu. Bilançolar Kayseri Metropoliti Amvrosios tarafından onaylı. Gelir kayıtlarında dikkat çeken bir durum vardır: Stefana cemaatinin bir bölümü Samsun'a göç ederek orada bir yardımlaşma derneği kurmuş ve cemaatin ve kilisenin yöneticilerine sürekli olarak büyük miktarda para göndermişlerdir.
2. s. 72-75: 6 Temmuz 1924'te Mübadele Komisyonu başkanı, Piskopos Yervasios'a verilen kutsal vazo, ayin kıyafetleri ve ikonalar listesi. Bu kıymetli eşya, önce Zincidere'deki Ayo İoannis Prodromos Manastırı'na, oradan da manastırın ikonalarıyla birlikte Yunanistan'a gönderilmek üzere teslim edilmiştir.

Kaynak: Elefteria Evdokimidu bağışı (1955).

22/42. Tavlosun (1807-1922)

Deri ciltli ve iki dile yazılmış bu defter, vaftiz, evlilik, vefat kayıtlarını, vasiyetnameleri ve Kayseri Metropoliti Paisios'un kilise genelgelerini, "16 Muharrem'de (1884) Patrik hazretleri IV. Yuvakim'e verilmiş bulunan berat-ı şahanelerinin (padişah tarafından verilmiş olmalı-ç.n.) tercümesi"ve İS 36'dan 1873'e kadarki İstanbul patriklerinin listesini kapsar (168 sayfa).[41]

1. s. 1: "1 Ocak 1834. Bu defter Kayseri Metropoliti Paisios Hazretlerinin isteği üzerine, vaftiz edilenlerin ve ben, öğretmen Platon'un eliyle vaftiz edilenlerin, ayrıca ölenlerin ne zaman, nerede, kaç yaşında öldüklerini, ayrıca nişanlananları da kaydetmek için hazırlandı. Öğretmen Platon."
2. s. 2: Papaz Avraam Papazoğlu biyografisi (1807-1837).
3. s. 3-6: Vaftiz kayıtları (1840-1844).
4. s. 7-19: Vefat kayıtları (1862-1921).

41 Metnin sayfalarında iki numara var: Sağdan sola: 1-89 ve soldan sağa 1-180. Bu ikili numaralandırma içeriğin belirlenmesinde zorluk yaratır. Bu nedenle 89. sayfadan devam ederek metnin sonuna kadar birleştirdik (s. 268).

5. s. 65: Tesalya'nın Yunanistan'a bağlanmasından sonra kurulan Yunan Devleti Hiyerarkları (din adamları sınıfının yüksek üyeleri) listesi.
6. s. 68-69: Bizans imparatorlarının kronolojik tablosu. Liste Büyük Konstantin ile başlayıp, Konstantin Paleologos ile bitiyor.
7. s. 70-74: Osmanlı sultanlarının kısa tarihi (1259-1876). Sonradan son üç sultan, son halife ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ismi eklenmiş.
8. s. 75-78: İS 36'dan 1873'e kadar patriklerin kronolojik listesi. Liste, havari Andrea ile başlıyor ve II. Yuvakim'in ikinci patrikliği ile tamamlanıyor.
9. s. 79-82: İstanbul Patrikliği'ne bağlı olan 12 metropolitin kronolojik sırasına göre listesi. Birincisi Kapadokya Kayseri metropoliti, Hypertimos (onursal isim) ve Anadolu eksarhı (patriğin temsicisi veya özel misyon üstlenmiş bir metropolit) ismini taşır. Bunu birincisi Yanya'nınki ve sonuncusu Karpatos ve Kassos'unki olmak üzere 73 metropolit takip eder.
10. s. 83-89: Patrik IV. Yuvakim'e verilmiş olan 16 Muharrem 1302 (28 Ekim 1884) tarihli beratın çevirisi.[42]
11. s. 268-247: Vaftiz kayıtları (1819-1841).
12. s. 246-245: Anılar. "İleride okuyanlar dua etsinler diye bu dünyada olan bazı tuhaf şeyler Eylül 1834'te kayda geçirilmeye başlandı. 2 Eylül Pazartesi: Bu gece kar yağdı. Mevsime göre çok erken. 1834: Kıtlık. Buğdayın *muid*'i (1.873 litre) 259 kuruşa çıktı ve unun *batman*'ı da (7.692 kg) 7.185 kuruşa. 1 Ağustos 1835: Büyük bir deprem oldu. 15 dakika sürdü. Artçı sarsıntılar 5-10 gün boyunca sürdü. Ahali bağ bahçeye sığındı. Tanrı bize merhamet göstermeseydi, bütün memleket yok olurdu. 15 Ağustos'ta gece saat 2'de büyük bir gürültüyle yeniden deprem oldu. Neyse ki uzun sürmedi.

[42] Photis D. Apostolopoulos, "Τρία έγγραφα του κώδικα Ταβλοσούν της Καππαδοκίας: Ι αυτοκρατορικό βεράτι και 2 επιστολές του Παϊσίου, μητροπολίτη Καισαρείας" [Kapadokya, Tavlosun'daki sicil defterinden üç belge; bir imparatorluk beratı ve Kayseri Metropoliti Paisios'tan iki mektup], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 1 (1977), s. 21-23, 39.

Bu depremlerde toplam 398 kişi öldü ve 3.000 kişi de yaralandı veya hastalandı. Köyümüzde küçük bir kız çocuğu öldü. Artçı sarsıntılar 3-4 ay boyunca gece gündüz sürdü. Bunlar kısa süren sarsıntılardı. Allah'a şükür hiçbir ev yıkılmadı ve korkunç hiçbir şey olmadı. Tanrı bizi tekrar böylesi bir felaketten saklasın. Bütün bunlar bizim günahlarımızdan dolayı oldu. Sarsıntılar 6 Ocak'a kadar sürdü. 1835'te meyve mahsulü çok bol oldu. Kayısı, elma, armut, erik köylülerin toplayamayacağı kadar boldu. Eylül'de ağaçlarda hâlâ yeşil ve olgun kayısılar vardı. 1836'da yeniden kıtlık oldu. Buğdayın *muid*'i 300 kuruşa ulaştı, o da bulunursa. Tanrı yoksullara merhamet göstersin. 22 Aralık 1835 Pazar gününü pazartesiye bağlayan gece kadar o kadar çok kar yağdı ki, insanlar kapılarından çıkıp yan komşuya bile gidemiyordu. 29 Ocak 1836 Çarşamba günü gece yine çok şiddetli bir deprem oldu, 6-7 dakika sürdü. Evler temelleri üzerinde sallanıyorlardı. Bizim köyde can kaybı olmadı. Diğer köylerde ise 20 kişi öldü. Dört gün sonra cumartesi günü, büyük bir gürültüyle yer yeniden sallandı. 23 Şubat Perşembe günü hepimiz kilisedeyken, yer kısa bir süre sallandı, aynı gün üç kez daha sallandı. Allah'ın yardımı ve koruyuculuğu sayesinde kimse ölmedi. 2 Mayıs 1836 Cumartesi günü akşama doğru çok fazla kar yağdı. Kışın ortasında bile bu kadar çok kar yağmamıştı. 19 Mayıs Çarşamba günü yeniden çok şiddetli bir deprem oldu. Tanrı'ya şükür hiçbir zarar ziyan olmadı. Yer hâlâ zaman zaman sallanıyor."

13. s. 244-237: Vefat kayıtları (1836-1864).
14. s. 236-181: Vaftiz kayıtları (1844-1921).
15. s. 125-122: Evini Ayo Vasil Kilisesi'ne bırakan Elenko Pavlosoğlu'nun vasiyetnamesi.
16. s. 121: Patriklerin kataloğu (1881-1895).
17. s. 119-117: İstanbul'da 1847 Eylülü'nde Sen Sinod (patrikhane kutsal meclisi) toplantısına üye olarak katılmak üzere gidecek olan Metropolit Paisios'un genelgesi yayımlandı. Başlangıçta Kayseri'ye ilk gelişini ayrıntılı olarak anlatıyor,

Yermanos'un yanındaki çıraklık yıllarını, Zincidere Ayo İoannis Prodromos Manastırı'nın başpapazı olarak atandığı zamana ve Kayseri Metropoliti olarak atıfta bulunuyor. Sonunda yerine vekillerini episkoposluk yönetimine atıyor.

18. s. 116-112: Kendi yönetimi altındaki episkoposluğunda, papazlara, eksarhlara, kilise malları yöneticisine, nişan ve vaftiz törenleri ile vefat kayıtlarına ilişkin Paisios'un yayımladığı genelge (27 Ocak 1839). Vaftiz isimleri konusunda, özellikle yabancı isimlerden –Türkmen, Osmanlı, Fars vs.– kaçınılması ve aziz ve kilise şehitlerinin isimlerinin tercih edilmesi vurgulanmıştır. Nişan konusunda papazların dikkatini çiftlerin yaşına ve akrabalık derecesine çekmektedir. Genelgenin sonunda Paisios'un bir fotoğrafı yapıştırılmışsa da bu artık yoktur. Ardından bazı biyografik unsurlar yazılıdır. "... Farasa köyünde (Varahisios) 1778'de doğdu ve çıraklık dönemini keşiş Germanos'un yanında tamamladı. 1804'ten 1832'ye kadar Zincidere köyünün Ayo İoannis Prodromos Manastırı'nın başpapazı oldu. 1832'de Yerasimos'un görev süresinin bitişi üzerine İstanbul metropolüne atandı. 31 Ocak 1971'de Hakk'ın yanına döndü."

19. s. 110-89: Nişan kayıtları (1834-1882).

Kaynak: Bağış (1964).

Ek: 419 Numaralı (Silata) Sicil Defterinden Alıntı Tanıklık:[43]

"Gelecek Nesillerin Dikkatine Yazılmış Tarihçe"

I

(s. 301) 1923 yılında Lozan'da (İsviçre) Türkiye, Yunanistan ve Düvel-i Muazzama arasındaki barış görüşmeleri yapılırken, son derece hararetli tartışmalı bir seansın nihayetinde Düvel-i Muaz-

43 Bu metnin çevirisi, yalnızca Anadolu yerel tarihi ve Nüfus Mübadelesi konusuna değindiği için değil, aynı zamanda özünde bir tanıklığı ifade ettiği için taşıdığı değer dolayısıyla araştırmaya ek olarak verilmiştir.

zama'nın teklifi, Yunanistan ve Türkiye'nin onayı ile ve Cemiyet-i Akvam'ın koruması altında Türkiye'de yaşayan ve Türk tebaası olan bütün Ortodoks Rumların Yunanistan'a ve buna karşılık Yunanistan'da yaşayan ve Yunan tebaası Türklerin tamamının da hiçbir istisnaya tabi olmaksızın Türkiye'ye gönderilmelerine, Büyük Kurtarıcı'nın 1924 yılının ocak ayının 30'unda karar verildi. Yüzyıllardır Küçük Asya'da yaşayan bu insanların insanlık dışı bir şekilde topraklarından kopartılmaları haberi yıldırım hızı ile dünyanın öbür ucuna kadar yayıldı ve sanki bütün Avrupa'da patlamış olan savaş bizim felaketimiz için ilan edilmişti.

Aynı yılın 11 Şubat'ının şafağında, mübadelenin formaliteleri onaylandı. Böyle bir oldubittiyle karşı karşıya kalan bizler doğduğumuz toprakları, Türkçe adı Zile olan Silata'yı (adı Büyük İskender'in bir generali olan Sylla'dan gelir) terk etmek kararını aldık. Burası Konya (İkonion) vilayetinin Nevşehir (Neapolis) Kaymakamlığı'nın Niğde (Nigdi) nahiyesi sivil idaresinin; kilise olarak da Konya Başepiskoposluğu'nun otoritesi altındadır. Ekümenik Patrikhane'nin hiyerarşisi içerisinde ise 16. sırada yer alır. Bütün hemşerilerimizin[44] ortak kanaati, şiddetli arzusu ve kesin kararı dini eşyalarımızın tamamını, cemaatimizin kıymetli mallarını beraberimizde götürmek, aynı zamanda da bütün yoksulları Yunanistan'da toplu halde yerleşmelerini sağlamak için nakletmekti. Felaket o ki; okulumuza geride bırakılan mallara Mübadele Komisyonu adına el konulmuştu, (oradaki) eşyalarımızın hiçbirini alamadık: Orada kaldılar! Aynı zamanda Aya Marina'nın ikonaları da kilisenin içinde kapalı kaldılar. On İki Havari, Ayo Yorgi, İlyas Peygamber ve Aya Paraskevi kiliselerindeki bütün ikonaları indirmeye karar verdik. Ayo Yorgi Kilisesi'nin arkeoloji servisinin denetimi altına alınmış olan Bizans ikonaları, Pantokrator İsa (Muzaffer İsa, Göklerin Hâkimi İsa), Hazreti Meryem, Üç Hiyerark nakledildi, On iki Havari Kilisesi'nin ikonostazındaki, İsa Hristos en büyük rahip, Hazreti Meryem, Theotokos Meryem Ana'nın uykusu, On İki Havari, Öncü Ayo Yannis, Üç Hiyerark, Ayo Yorgi, Ayo Nikola,

44 Yunanca *πατριώτης* kelimesini hemşeri olarak çevirdik, bu kelime aynı bölge, yerden gelenler için kullanılmaktadır.

Anargyroi Azizleri, Merhamet dolu şefkatli Meryem (Eleusa), Ayo Spridon ikonaları ile *Yeni Ahit*'ten sahne tasvirleri içeren ikonostazın üst bölümündeki ikonalar nakledildi. Toplam 75'ten fazla küçük ikona nakledildi, geri kalanlar Aya Pareskevi Kilisesi'ndekiler gibi yok edildi, sadece İlyas Peygamber Kilisesi'ndeki Pantokrator İsa kaldı. İlyas Peygamber Kilisesi'ndeki tüm ikonalar ile Lazar İgnatiyadis ve ailesi tarafından bağışlanan ikonlar taşındı.

Dört evangelist kürsüsü beyaz güverciniyle taşındı. Episkopos tahtı, pangarion,[45] üçayaklı eşya, kubuklion,[46] ikonostaz, arkalıklı kilise sandalyeleri, kurda kuşa yem olmaya bırakıldı. Sonunda mübadele edilebilecek 300 Türk ailenin birdenbire ortaya çıktığı o uğursuz 26 Temmuz günü geldi çattı. O zaman tüm Rum ailelerden atalarının yuvalarını terk edip, sebepsiz yere onlara teslim edilmesi istendi. Atalarının evlerinde, kilise ve bahçesinde, okulda ve yolda yakalanan istisnasız herkesi yakarışlar, gözyaşları ve şikâyetler sarmıştı. Yaslı yakarışlar, ağlamalar, sızlamalar, iniltiler istisnasız bütün ahaliyi sardı: Ecdad yadigârı konutlarından kovulmuş, bazıları kiliselerde ve civarında duruyordu, bazıları ise okulda ve diğerleri açık havada. Kötü muamele ve hainliğe maruz kalma korkusu, zavallıları korkunç bir fırtına gibi sarmıştı ve genelde de, "Kemalistlerin pençelerinden acaba kurtulabilecek miyiz?" sorusunu soruyordu herkes.

Mübadele Komisyonu köye geldi, Niğde 12. Alt Komisyonu bu şehirde bulunuyordu. Komisyon Silata'da nüfus sayımı yapılması talimatı verdi –435 erkek ve 495 kadın– ve Türkiye'de terk ettikleri tarım arazileri ve menkul ve gayrimenkul malları tanımlayabilmek için bir beyanname bültenleri dağıttı. Yunanistan'a, Pire istikametine gidiş için, Niğde Ulukışla ve Mersin limanı üzerinden nakilleri ile ilgili emirler verdi. Bizse 26 Temmuz 1924 gününden itibaren at arabalarıyla –toplam 185 aile– arkamızda atalarımızın kemiklerini, doğduğumuz evlerimizi, yaşamın ışığını ilk defa gördüğümüz yerleri, çok sevgili vatanımızı geride bırakarak yola koyulduk. Mersin ve Pire arasında *Vasilios Destunis* adlı buharlı

bir gemiyle yaptığımız uzun bir deniz yolculuğundan sonra Yunanistan'a sağ salim ardık. Lakin Tanrı'ya şükürler olsun, birçok hemşerimizi kaybettiğimiz Salamine'deki Ayo Yorgi karantina bölgesinde ölenler hariç bizden geriye toplam 135 aile kalmıştı.

Yurttaşlarımızdan Haralambos Melitopulos ve L. Hacı-Eksarhos hemen atalarının mezarını mühürlediler. Karantina bölgesinden sonra, hükümetin yardımıyla, Andros Adası'na taşındık, bir kısmımız Salamine'deki Kamatero'ya, bir kısmımız Atina'ya, bir kısmımız da Selanik'teki Peraia'ya savrulduk.

II

(s. 302) Silata'nın bütün sakinlerinin hükümetin yardımlarından faydalanabilmesi ve genelde hepsinin birlikte ve aynı yere yerleşebilmelerini sağlamak için Selanik'teki yurttaşlarımızın faaliyeti ve önayak olması sayesinde, 25 Kasım 1924 tarihinde Muhacirlerin Makedonya'ya İskanı Komisyonu'nun kararı ile "Karvia" adındaki Türk köy yerleşimi, "Nea Silata" [Yeni Silata] oldu.

Selanik Körfezi'nin sonunda, Selanik'ten at arabasıyla altı, kıyıdan bir saat uzaklıktaki bu köyde eskiden Türklerin hizmetinde olan ancak şimdi topraksız kalmış 29 maraba ailesi ve eski Trakya'dan muhacir gelen 35 aile yaşıyordu.

Theotokos Meryem Ana'nın Uykusu adıyla onurlandırılan bir kilise vardı, üç içme suyu kuyusuna ve de ortasından geçen bir dereye sahipti. Derenin kireçli ve kükürtlü suyu köye bir saat mesafedeki Kaçikas [Keçi] Dağı'ndan geliyordu. Kesendire Metropolitliği'ne bağlıydı. 16.000 *stremmata*[47] büyüklüğündeydi ve 8.500'ü ekiliydi, ama hiç meyve ağacı bulamadık! Sadece birkaç armut ağacı bulduk, ama onları da marabalar günbegün yok ediyorlardı. Beşi marabaların elinde olan faaliyette su değirmenleri vardı.

Bütün ziraat içinde sadece iyi yetişen tahıl, sebze ve bostan ürünleriydi, maalesef hiç üzüm bağı yoktu! İyi durumda olan yalnızca iki ev, 35 ahır ve ot ambarı vardı, zira Hasan Bey, Mahsure Hanım ve İbrahim Bey'e ait üç çiftlik vardı.

İklimi sağlıklı değildi, burada ölümcül olarak bilinen hastalıkların başında sıtma geliyordu. Doğum oranı düşüktü, insanlar hastalıklıydı ve Azrail'in tırpanı gençleri çocukları sakınmadan canları almaya başladı. Kısa zamanda hemşerilerimizinden önemli sayıda kişi öldü. Sayılan aile isimlerini aşağıya ekleyeceğim.

Karvia Kapadokya'nın Silata'sına verildiğinden beri, sağda solda tüm Silatalıların aslan payını kapmak için acele ettikleri söylentisi yayıldı. Salamine'deki Kamatero'da aralarında İstanbul'dan gelen bu satırların yazarı da bulunan 54 aile vardı. Ortak bir anlaşma ve büyük bir sevinçle Karvia'ya gönderilmelerine karar verildi. 22 Ocak 1925'te, hükümetin desteği sayesinde, yanlarında 24 sandık dolusu dini eşyalarını alarak (çok değerli ibadet eşyaları heksapterigalar[48] vs. olmaksızın, orda Andros'taki hemşerilerin yanında olan) Kamatero'dan ayrıldılar. Aynı yılın 29 Ocak günü, tarlaları sürmek üzere yerleştikleri Karvia'ya vardılar ve dünyanın dört bir tarafındaki Silatalılara gelip kendilerine katılmaları için haber saldılar. Andros Adası'nda oturan 64 aile da böylece yola çıktı ve Karvia'daki Silatalı ailelerin sayısı 147'ye çıktı ve hepsi toprakla uğraşıyordu. O uğursuz 17 Temmuz 1925 günü ise Silatalılar için en kara günlerin belirtileri ortaya çıktı: Ölüm birkaç saat içinde yüzünü gösterdi! Hastalıklar, sıtma, tifüs, mide tifüsü, mide humması, menenjit, tifo salgını, safra humması, ateşli humma, ince hastalık herkesi sardı: Ailelerin tümü hastanelerde yataklara serilmişti, hastalananın bir daha sağlığına kavuşması imkânsızdı. Sonumuz yaklaşıyordu. Bir uçtan diğerine yayılan hayal kırıklığı, yerleşimi çözülmeye götürüyordu. Yeni bir Silata kurma düşümüz kazaya kurban olmuştu. Hükümet 150 tarım bölgesinin kurulmasına karar verdi, bu görevi hemşerimiz Antimos Pahomiadis üstlenmişti, ancak o da ölünce, onun kaybının çok üzücü bir etkisi oldu: Bozgun işte o zaman başladı.

III

(s. 303) Hep birlikte Karvia'yı terk etmeye başladık, bütün ahali için toplu bir göçtü. Hali vakti yerinde olanlardan, 50 kişi-

48 Üzerinde melek yüzü tasvirleri olan dini ayin aksesuvarları.

lik bir grup kendi başlarına Pire'ye, Selanik'e, Girit'te Veroia'ya, Andros'a, Kavala'ya ve Yunanistan'ın değişik yerlerine doğru yola çıktılar. Altmış kadar en yoksul aile ise saygıdeğer hükümetin onayıyla adı Aleksandrupolis'teki İoanna olarak değiştirilen Dedeağaç'taki Yeniköy'e yerleşti. Karvia'da ise orda ölen 117 hemşerimizin kemiklerini bıraktılar.

Ne kadar büyük acı, gerçekten. Yaşanılan bu yıkım ve bunun esas nedenleri bir zamanlar mamur ve müreffeh olan talihsiz Silatalıların kaderini kötü yönetenlerdi! Anadolu beşiğinin merkezinde dimdik ayakta duran güzel Silata eksiksiz, çok sayıda kıymetli zevkle yapılmış dini eşyaya sahipti! Nice papazlar, öğretmenler, âlimler, profesörler, tüccarlar, iş adamları yetiştirmiş, cömert bağışlarda bulunan hayırseverlere ev sahipliği etmiş sanki bir sel gibiydi, ama şimdi kayboldu, bir dumandı, her bir yana dağıldı gitti!

Ne kadar yazık ki bu acımasız felaketle, hemşerilerimiz arasındaki en iyiler yok oldular, arasında İstanbul'da olup ve bize büyük yardımları dokunanlar gibi: Andreas'ın oğlu Antimos Pahomiadis, yanımıza gelip 150 tarım ailesi konutu inşaatı girişimini başlattı ama görevinin kurbanı oldu, tıpkı vatan sevgileriyle öne çıkan diğerleri gibi. Aralarında Vitleem Exarhidis, Trifon Kaymakamis, Grigorios ve Antonios Tozakidis, Yorgos Kayserlis, Teodoros ve Apostolos Aksenopulos, mükemmel çiftçi Yorgos Karakis, Mihal Kayalis, Hacı-Pahomios, Panayotis Persidis, Yovakim Kunduras, Minas İgnatidis, Stefanos Paskal, Atanas Marku ve uzun yıllar boyunca epitros[49] görevini üstlenmiş olan Sotirios Miteridis de vardı. Eleni Eksarhidu, Sevasti Pahomiadu, Evdoksia ve Samatyani Yorgaki, Stratiça Hacı-Filippidis, Hurtini, Despina Kiprianu, Kader Abla, gözü pek Topal Fotini, Anasta, Krepali, Yunia, Evdokia Hacı-Yorgo, Vasiliki Celeboğlu, Katari, Paraskevi İzmirli ve Paraskevi Çil, Plumisti Pahomiadu, Varvara ve Magdalini Hacı-Paraskeva, Topal Marigo ve Ekaterini, Ekaterini Aftonidi, Arhonca Karakis, Apostolya Miteridis, Keloğlan'ın üç kızı, Manusia, Todora ve Ekaterini Zafiropulu, Kiryaki, Tatyani Sehpapa, Elefterini Kulenter, Sumefti Kehaya, Fotika, Sofia Hacı-Apostolu, Agalini

49 Kilise malları yöneticisi.

Rofan, Anastasia Murat, Margarita, Kiryaki, Sotira Papadopulu, Ana Lambrinu ve daha birçoğundan vatan mahrum oldu. Azrail'in tırpanı küçük çocukları kayırmadı. Ayo Haralambos ve İlyas Peygamber kiliselerinin ünlü rahibesi talihsiz Marigo da bu acımasız kaderden kurtulamadı.

Ah yıkıcı dünya, bizi hangi aşırılıklara sürükledin? Şimdi bu acılarla felaketimizi bize tükettirebilecek misin?

Doğduğumuz vatanımızın adı Silata'ydı, Türkçesiyle Zile. Konya vilayetine, Niğde Mutasarrıflığı'na ve Nevşehir Kaymakamlığı'na bağlıydı. Kilise yönetimi olarak, hiyerarşide 16. sırada, merkezi Niğde'de olan Konya Başmetropolitliği yargısına bağlıydı. Son metropolit Kapadokya, Tyana (Kemerhisar) kökenli Prokopios Lazaridis idi ve milliyetçi Türkler tarafından Anadolu'da zulme uğrayan tek Hıristiyan din adamı oldu. En acımasız işkencelere maruz kaldıktan sonra, Erzurum'a sürüldü; orda da onu sayısız iniş çıkışlar ve mahrumiyetler bekliyordu. 1923'te Kapadokya Kayserisi'nde Hypertimos[50] sıfatı taşıyan ve Likaonya ve İkinci Kapadokya Eksarhı olan Prokopios Lazaridis Anadolu patrikliğinde Ortodoks Türklerin dediğine göre Kayseri'de öldü.

Şehrimizin (şimdi) neden iki isimle birden adlandırıldığı konusunda birkaç söz söyleyeceğim.

Başlangıçta İÖ 324'te, şehir, Kapadokya askeri valisi olan ve orada ikamet eden Sylla tarafından kuruldu. "Zile" ismi konusunda, Homeros'ta Zileia adlı zengin bir şehirden bahsedildiğine görüyoruz:[51] "Sonra Zele'de yaşayanların hepsi İda'nın ayaklarına geldiler..." Öte yandan Strabon da, "Ve Zelitiz Zela'nın bir şehrine sahip..." sözleriyle adının bağlarının zenginliğinden geldiğine değiniyor.

Silata veya Zile/Zila kadim ismini bugüne kadar korumuş olan 16 antik episkoposluktan birisidir. Anadilleri Rumcadır, dininin parlaklığını korumuş, kiliseler de oldukları gibi korunmuş, manastır olarak adlandırılan kasabalardakiler eski isimlerini korumuşlardır, şehir de eski ismini Zile'yi korumuştur. Çevredeki duvarın-

50 Çok üstün bir şeref hak eden arhiepiskoposların onursal unvanı.

51 Homeros, *Ilyada* II, 824

daki yazıtta "İsidor Romanos (bu abideyi) kızı Athi için yaptırttı" yazan İlyas Peygamber'inki gibi birçok antik yapı ve manastır bulunur. İkinci Kapadokya'nın antik Zile'sinde Teolog Grigorios, Büyük Vasil'i öven otuzuncu konuşmasını yaptı (...). Tanrı'nın Kutsallar Kutsalı Anası'nın (Teotokos) Kutsal Mihrabı da, vatanımızda Kapadokya Zilesi'nde bulunuyordu.

Silata

(s. 304) 720'si anadili Rumca Hıristiyan, 180'i Osmanlı olmak üzere 1.000 sakini olan bir kasaba (daha doğrusu kasabaydı). 73'ü Türklere ait 294 ev vardı: Rumların evleri "someki" olarak adlandırılan beyaz taştan yapılıydı ve kemerliydi. Evlerin bazıları da iki katlıydı ve çatıları kiremit kaplıydı, diğerleri de istisnasız kemerliydi ama damları toprakla kaplanmıştı. Evler çok sayıda odaya ve bölümlere sahipti; ahır, ot ambarı, mutfak, ocakbaşı, kiler gibi birçok bölmesi vardı, tüm bunlar bazılarının etrafında büyük bir avlu veya bahçe olan bir tek odada birleşiyordu. Odanın içinde, "tanduri" denen çukur şeklinde ve içinde insanların yakıt olarak topladıkları, kurutulmuş büyükbaş hayvan tezeğinin yakıldığı bir çeşit ocak da vardı. Su yoktu talihsiz insanlar su yokluğu çekiyorlardı. Bazen yayan bir buçuk saatlik bir mesafeden su getiriyorlardı. Akarsu yoktu: 22 halka açık sarnıç vardı ve "Kızıl Toprak"ta 32 sütunlu büyük bir su deposu, İrgiakia denen yerde yedi sarnıç ve yedi mahzen ve Kara Sarniçia'da altı sarnıç vardı ve her zengin evin içinde yağmur sularının toplandığı özel 35 sarnıç vardı. Şehir sakinleri suyu sarnıçlarında topluyorlar ve hasat zamanı susuzluklarını burada gideriyorlardı. Monastır bucağı ve Kaloyeros Bayırı'ndan (Keşiş Tepesi) damla damla akan kar sularının erimesiyle elde ettikleri buz gibi suyu da sarnıçlarında biriktiriyorlardı. Bunlardan başka 11 kuyu daha vardı. Köyden az uzakta iki kuyu vardı; bunlardan biri derinliği ile ünlü "Uzunkuyu"ydu. Buradan 20 dakika mesafede Yayıpsıl denen yerde iki içilebilir su kuyusu ve biraz uzağında eski ev harabelerinin olduğu yerde de "Buzluk" adlı mükemmel bir soğuk su kaynağı vardı. Bunların kuzeyinde

"Bel Kuyu" olarak adlandırılan bir kaynak daha vardı: 1889'da orada su çıkartıp Silata'ya getirmek için büyük bir kazı işleri yapıldı. Köyün içinde ve biraz dışında köy sakinleri tarafından "göl" olarak adlandırılan içine yağmur suyunun biriktiği kazı çukuru vardı ve köylüler hasat zamanı sürülerini ve hayvanlarını sulamaya getirirdi. Oraya birkaç adım uzakta Sinasos'ta Trasivulos Rizos (Konya'daki Kemalistler tarafından asılan talihsiz) adlı bir mühendis yeni bir su kaynağı buldu. Bir zamanlar bu ünlü ve çetrefilli su meselesi yüzünden orada boşu boşuna 230 Türk altınından fazlası harcandı.

Kellia'nın[52] yakınında On İki Havari Kilisesi avlusunda bir okul vardı. 400 Türk altınına, çürük temeller üzerine inşa edilmiş bu okul, en sonunda 1882'de çöktü. Şimdi altı dersliği olan derli toplu bir Rum ilkokulu var. 1889'a kadar dersler kilisenin narteksinde yapılırdı. Çan kulesinin altındaki bölümlerde ve kızlar için de ayrı bir okul vardı. Bu okulda Gavriil, Papa-Lazaros, Papa-Dionysios gibi ünlü öğretmenler eğitim veriyordu.

1888-1889 yılları arasında, küçük Aya Marina Kilisesi'nin yanına Silata okulu yapıldı. 1.000 Türk altınından daha fazla harcanarak yapılan okul 35 *Eski Ahit*, 32 *Yeni Ahit*, 70 zooloji ve botanik tablosu, 50 cm çaplı bir yer küre, St. Zafiropulos adlı büyük bir hayırseverin bağışladığı iki yarımküre, bir Avrupa, bir Avrupa Türkiyesi ve bir de Amerika'yı gösteren haritanın (1922'de tüm bu okul malzemelerine, alfabe tablosuna olduğu gibi Kemalistler tarafından el konuldu) bulunduğu bir avluyla çevrelenmişti. Okulda ders veren öğretmenler Savvas Vasiliadis, Filippos Hacı-İoanidis, Kutsal Ayonoroz manastırılarından emekli olan Yeramonahos[53] Modeste, Konstantinos Hacı-Spiridis, Eftim Papayakovu, Sotiri Sismanoglous, Evdoki Papayakovu, N. Yanidis, Vasili Hacı-Filippidis, Stelyo Maraslis, Konstantin Dilopulos, Stelyo Santanuris ve Savvas.

1890'da bu okulun bulunduğu yere dört sınıfı ve bir saat kulesi olan güzel bir kız okulu ilave edildi.

52. Küçük keşiş hücreleri.
53. Kendisine üst hiyerarşi tarafından papaz olma yetkisi verilmiş keşiş.

Birkaç tane küçük kilise vardı. Aya Paraskevi'nin adı verilen biri, 1896'da bir ebe tarafından yaptırılmıştı. İki büyük bronz şamdan, üç adet Aziz Kurtarıcı ikonu, Hazreti Meryem ikonu, Aziz Paraskévi'nin beş küçük ikonu ve dışarıda da küçük bir avlusu vardı.

İlyas Peygamber'in kilisesi 1884'te İlyas Peygamber Tarikatı tarafından inşa edildi. Büyük bir Thisbite ikonunun üstünde kardeşlerin isimleri yazılı, ikonostazın üzerinde buluna beş ikona ise Hazreti İsa'ya, Meryem'e, Aziz Yuhanna Prodromos'a, Aziz Haralambos'a ve İlyas Peygamber'e ait ayrıca ortasında bir avize ve İncil olan (yalnızca Pantokrator İsa kubbesi dışında hepsi mübadelede Yunanistan'a getirildi) vaaz mimberinde 11 küçük ikon vardı. Kilisenin dış duvarı, babalarımız ve kardeşlerimizin kemikleriyle dolu bir mezarlık görevini de görüyordu ve demirden bir çanı vardı.

22 Eylül 1925'te çok sevdiği vatanını en iyi şekilde tasvir edebilenin bunu kendisine yapmasını dileyen Vasili Hacı Filippidis tarafından Halkidiki, Karvia'da yazıldı.

Mübadillerin Dilinden Bir Destan ve Anılar; Sözlü Kaynak Kullanımı Yöntemleri Üzerine Notlar[1]

Evangelia Balta-Herkül Millas

Melpo Merlier'in faaliyetlerini yürüttüğü Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (bundan sonra KAAM) 1940'lı yıllardan 70'li yıllara kadar Yunanistan'a Nüfus Mübadelesi'yle gelmiş Anadolu Rum cemaatlerinin sözlü tarihlerini kayda geçiren yegâne kurumdu. KAAM'da 1930'lu yıllardan 50'li yıllara uzanan dönemde Kayseri-Nevşehir-Niğde üçgeninden gelen 81 Rum cemaatine dair araştırmalar yürütülmüş ve bilgiler derlenmiştir. Merkezin misyonu, İç Anadolu'daki Rum Ortodoks yerleşimlerinin tarihleriyle kültürlerini yansıtan verilerle belgeleri ve Yunanistan'a gelen mübadillerin hatıralarını derlemek, korumak ve araştırmacılara sunmaktır. Bu girişim, Yunanistan'daki kurumsal akademik camiadan tamamen

1 İngilizceden çeviren: Nazif Bozatlı.
Bu makale ilk olarak "Bir Destan ve Sözlü Tarih - 1923 Mübadelesi'nin Tarihsel Soruntları Üzerine Düşünceler" başlığıyla *Tarih ve Toplum*, 149'da (1996) yayımlanmıştır. Makale bu kitap için gözden geçirilmiş ve bazı eklemelerle genişletilmiştir. Makaleye eşlik eden resimler KAAM arşivinden alınmış, büyük bölümü de daha önce *Prosfugike Ellada: fotografies apo to Arheio tou Kentro Mikrasiatikon Spoudon* [Göçmen Yunanistan: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi arşivinden fotoğraflar], yay. haz. Giorgos A. Giannakopoulos, önsöz: Paschalis M. Kitromelides, Atina: 1992'de yayımlanmıştır.

bağımsız biçimde tasarlanarak hayata geçirilmiştir. Melpo'nun eşi Octave Merlier'in Atina Fransız Araştırmaları Enstitüsü'nün uzun yıllar yöneticiliğini yapmış olması dolayısıyla, KAAM Fransa'nın koruyucu şemsiyesi altındaydı.[2]

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM)[3] araştırmacıları tarafından kayda geçirilmiş olan Gelverili[4] 89 göçmenin anılarını içeren dosyaların içinde, Karamanlıca iki şiir içeren bir kitapçık bulunur. Bu kitapçıkta, ucuz kâğıttan pembe bir kapak tasarlanmıştır. Ozanın fotoğrafını içeren bu kapağın başlığı şöyledir:

Kapakta ayrıca bu "destan"ın 1923 ile 1935 yılları arasında yazılmış olduğu da belirtilmektedir. Kitapçığın yayın yılı belli değildir, ancak 1935 yılında ya da bu tarihten hemen sonra Kavala'da yayımlanmış olabilir.

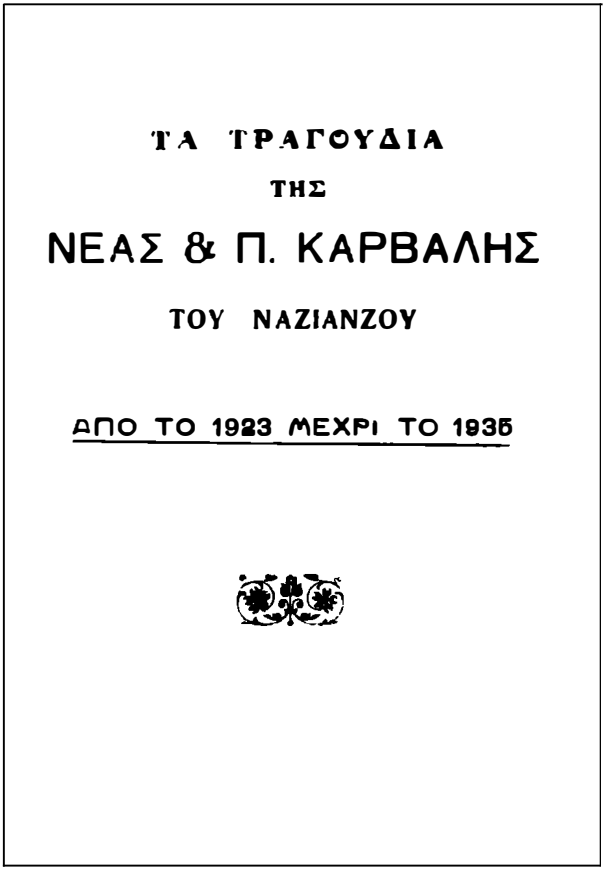
Toplam 16 sayfa olan bu kitapçığın ilk 12 sayfasında, 72 dörtlükten oluşan bir şiir yer alır. Gelveri'nin Ortodoks halkının zorun-

---

2 Melpo Merlier, "Οι ελληνικές κοινότητες στη σύγχρονη Καππαδοκία" [Çağımız Kapadokya'sındaki Rum cemaatleri], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 1 (1971), s. 29-74. Ioanna Petropoulou, "Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών: μια επέτειος" [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi: Bir yıldönümü], *Ιστορικά / Historica* XII/23 (1995), s. 461-465. Georgios Giannakopoulos, "The Reconstruction of a Destroyed Picture: The Oral History Archive of the Center for Asia Minor Studies" [Tahrip görmüş bir resmin yeniden yapılışı: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin sözlü tarih arşivi], *Mediterranean Historical Review* 8/2 (1993), s. 201-217.

3 KAAM'ın Gelveri ile ilgili arşiv malzemesi 1.732 sayfadır; bkz. *Ο τελευταίος Ελληνισμός της Μικράς Ασίας. Έκθεση του έργου του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (1930-1973)*, *Katalogos* [Anadolu'da son Helenizm, KAAM'ın çalışmalarının sergilenmesi (1930-73), katalog], Atina: 1974, s. 160. KAAM'da Gelveri Ortodoks cemaatinin Yunanca iki cemaat defteri de bulunmaktadır. Birincisi 1903-1924 tapu defteridir, ikinci defterde mübadelede geride bırakılan malların değerleri Osmanlı altın lirası cinsinden kaydedilmiştir (15 Ağustos 1924). Bu defterlerin ayrıntıları için bkz. Matoula Kouroupou, "Ελληνόφωνοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών" [KAAM'ın Yunanca defterleri], *Deltio tou Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 2 (1980), s. 228-229, 231. Gelveri Ortodoksları ile ilgili daha eski bir cemaat defteriyse Karamanlıcadır. Bunda 1857-1871 yıllarıyla ilgili bağışlar, miraslar, satış akitleri ve cemaat meclisinin toplantı tutanakları bulunmaktadır. Dökümü için bkz: Evangelia Balta, "Καραμανλίδικοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών" [KAAM'ın Karamanlıca defterleri], *Deltio tou Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 7 (1988-1989), s. 209-210.

4 Gelveri, Karvali ya da eskiden Nazianzos. Bugün bu yerleşim yerinin adı Güzelyurt'tur. 1924 yılında Gelveri'de Rum Ortodokslar ve Türkler yaşardı; 556 hane Rum, 250 haneye yakın Türk vardı. Gelveri Aksaray Kaymakamlığı'na, Niğde Mutasarrıflığı'na ve Konya Valiliği'ne bağlıydı. Kilise olarak ise Konya Metropolitliği'ne bağlıydı.

ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

ΤΗΣ

ΝΕΑΣ & Π. ΚΑΡΒΑΛΗΣ

ΤΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΟΥ

ΑΠΟ ΤΟ 1923 ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1935

Kosmas Çekmezoğlu'nun
Yeni ve Eski Karvalis (Nazianzu) Şarkıları
kitapçığının başlığı.

lu göçü, atalarının topraklarından çıkarılmaları, yeni bir vatana gidişleri, nihayet Kavala yöresine, kentin sekiz kilometre batısına yerleşmeleri ve günümüzde büyük bir gelişme sergileyen köyleri Yeni Karvali'nin kuruluşu anlatılmaktadır.[5]

5 Kitapçıkta toplam üç şiir bulunmaktadır. 16 dörtlükten oluşan ikinci şiir Yunancadır. Bu şiirdeki Yunanca söz dizimi ve benzetmelere yeltenildiğinde kullanılan kimi Türkçe sözcükler ve Türkçeyi andıran sözdizimi, bu dizelerin önce Türkçe olarak yazıldıklarını ve sonra Yunancaya çevrilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kitapçıkta en son olarak "Gülüşlü" başlığını taşıyan 18 dörtlükten oluşan Karamanlıca bir şiir bulunmaktadır. Makalede verilen bu üç şiir

ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΑΙ ΠΑΛ. ΚΑΡΒΑΛΗΣ
(NAZIANZOY)

ΚΟΣΜΑ ΤΣΕΚΜΕΖΟΓΛΟΥ

Kosmas Çekmezoğlu'nun resminin yer aldığı kitabının kapağı.

Bu kitapçık, bir broşür haline getirilerek 1997 yılı içinde yayımlanmış olan *Karamanlıca Bibliyografyası* ekinin üçüncü cildinde yer almıştır.[6] Bu makalenin yazılma nedeni, bu destanın sadece edebiyat açısından değil, özellikle "resmi tarih"in kaydetmediği, Nüfus Mübadelesi tarihinin kimi çok ilginç ve bilinmeyen yanlarına ışık tutmasıdır. Nüfus Mübadelesi konusundaki bibliyografya ile bu konudaki gerekli araştırmalara ve eldeki kaynaklara aşağıda değinilecektir.

Önce Kosmas Çekmezoğlu'nun Karamanlıca destanını, Türk harfleriyle sunuyoruz. Bu destanı yayımlarken, özgün dile bağlı kalınmış ve sözcüklerin "İstanbul Türkçesi" telaffuzlarını verilmemiştir.

Örneğin, braktık (bıraktık), dova (dua), endik (indik), yare (yara), eklisiya (kilise), göğde (gökte), kabana (kampana), haraba (harabe), kol (kul), vapor (vapur), Pirea (Pire), hasiret (hasret), zevalli (zavallı), ahali (ehali), endik (indik), heman (hemen), içün (için), ehtiyar (ihtiyar), kuzusı (kuzusu), gazetalar (gazeteler), acap (acep), virdiler (verdiler), hâle (hâlâ), kefin (kefen), ağlatıyon (ağlatıyorsun), Stambol (İstanbul), hatire (hatıra), hemşire (hemşehri), buba (baba), hançar (hançer), mizar (mezar), geyindi (giyindi) gibi sözcükleri değiştirmedik.

Bu destanda, Karamanlıcada edilgen fiillerin pek kullanılmadığı görülür: Başladı (başlandı), bürüdü (büründü). Karamanlıca ağzı belirgindir: Bizi acı (bize acı); zehiri battık (zehre battık). Kafiye tutturmak için de kimi zorlamalar görülür: Kare (kara) gibi. Destanda geçen Yunanca sözcüklerin karşılıklarıyla bazı başka ek açıklamalar dipnotlarla verilmiştir.

Dizelerle ifade edilmiş bu anıları üç mübadilin göçe dair anlattıklarıyla tamamlıyoruz. Bu üç anı da KAAM'ın arşivinden olup 1982'de yayımlanmıştır.[7] Metindeki dipnotlar yazarlara aittir.

---

6 Evangelia Balta, *Karamanlidika, Nouvelles Additions et Compléments*, I, Atina: 1997, s.168-171.

7 *Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας* [Eksodus, Küçük Asya'nın orta ve güney vilayetlerinden anılar], c. II, yay. Paschalis Kitromilides ve Yannis Moutelos, Atina, 1982, s. 9-15.

Kosmas Çekmezoğlu'nun destanı

Konya Aksaray'ı Gelveri karyesi
Yeni mekânımız Çınarderesi[8]
Düştüğümüz derdin yoktur çaresi
Asla iyi olmaz feleğin yaresi.

Κόνγια Άκσαραγι Κέλβερη καργιεσή
γενή μεκιανιμιζ τζινάρ τερεσή
τουστουγιουμούζ τερτίν γιόκτουρ τζαρεσή
χαλα ιγή όλμάζ Φελεγίν γιαρεσή

Gelveri'ye geldi birden bir emir
Yaktık ikonaları[9] eyledik kömür
Dayanmaz yürekler olsa da demir
Çok günler görürüz var ise ömür.

Κέλβεριε κελτή πιρτέν πίρ έμίρ
γιακτίκ είκοναλαρή έγλεδίκ κιουμούρ
νταγιανμάζ γιουρεκλέρ ολσάδα ντεμίρ
τζόκ κιουνλέρ κιορούρουζ βάρ ισέ όμούρ

Gelveri'deydi günlerden o gün
Sökülmüş bağlar ekilmiş tütün
Yıkılmış evler harap olmuş büsbütün
Viran olmuş, Gelveri köyüne bakın.

Κέλβεριτέγιτη κιουνλέρτε ό κιούν
σοκουλμιούς παγλάρ έκιλμίς τουτούν
γικιλμίς έβλέρ χαράπ όλμούς πούς πουτούν
βιράν όλμούς, Κελβερη κιογιουνέ πάκιν.

Kapattık mektebi, eklisiyaları
Çalınmaya başladık kampanaları[10]
Mezarlara gömdük ikonaları
Orada braktık ana ve babaları.

Καπαττίκ μεκτεπή, έκκλησιαλαρή
τζαλινμαγιά πασλαδήκ καμπανάλαρή
μεζαρλαρά κομτούκ είκοναλαρη
όραδά πρακδίκ άνά βέ μπαμπαλαρή.

Okumaya başladı yol duaları
Teslim ettik muhacire evi bağları
Erittik yürekte olan yağları
Çoğunun evinde kaldı malları.

Όκουμαγιά πασλαδή γιόλ δοαλαρή
τεσλήμ έττίκ μαυατζιρέ έβή παγλαρή
έριδίκ γουρεκδέ όλάν γιαγλαρή
τζογουνούν έβινδέ καλδή μαλλαρή.

Pevra Gediğinden aştı muhacir[11]
Eklisiyamıza baktıkça yürekler acır
Ah çektikçe ciğerler sancır
Viran olmuş Gelveri köyüne bakın.

Πεύρα κεδιγινδέν άστή μουατζίρ
έκκλησιαμιζά πακδίκτζα γιουρεκλέρ άτζίρ
άχ τζεκδίκτζε τζιέρλερ σαντζίρ
βιράν όλμούς Κέλβερη κιογιουνέ πάκιν.

8 Çınarderesi, Kavala'dan dokuz kilometre uzaklıkta Ksanti (İskeçe) yolu üstünde bulunan ve Gelverili göçmenlerin yerleştikleri yöredir. Çırpıntı adıyla da bilinir.

9 İkona: Kutsal tasvir.

10 Çan, kilise çanı.

11 Pevra, Aksaray'a doğru giderken Gelveri'nin göründüğü son yere.

—2—

Yola çıkarken azizi öptük[12]
Malımızı pazara acele döktük
Avucumuzu açtık gözleri örttük
Çoluğu çocuğu yollara döktük.

Γιολὰ τζικάρκαν ἀζιζὴ ὀπτοῦκ
μαλιμιζὴ παζαρὰ ἀτζελὲ δοκδοῦκ
ἀβουτζουμουζὴ ἀτζδὶκ κιοζλερὴ ὀρτοῦκ
τζολουγιοῦ τζοτζουγιοῦ γιολλαρὰ δοκδοῦκ

Aksaray'dan geldi birçok araba
Başladı milletin işi haraba
Çok yardım ettiler garip olana
Yardım eyle Allah'ım çeken koluna.

Ἀκσαραϊδὰν κελδὴ πὶρ τζὸκ ἀραπὰ
πασλαδὴ μιλλετὶν ἰσὴ χαραπὰ
τζὸκ γιαρδὶμ ἐττιλὲρ καρὴπ ὁλανὰ
γιαρδὶμ ἐγλὲ ἀλλαχὶμ τζεκὲν κολουνὰ,

Yükledik milleti başladı göçü
Bozulmuş bağa dönmüş Gelveri'nin içi
Çoklarının kayıp olmuş sandığı göçü
Sen yardım et Allah'ım çeken koluna.

Γιουκλέτικ μιλλετὴ πασλαδὴ κιοτζοῦ
ποζουλμοὺς μπαγὰ τονμοὺς Κελβερινὴν ἰτζὴ
τζοκλαρινὴν καγὴπ ὁλμοὺς σαντιγὴ κοτζιου
σὲν γιαρδὴμ ἔτ Ἀλλαχὴμ τζεκὲν κολουνὰ

Çok arabalar Adana'ya ulaştı
Bir yarısı da Ereğli'yi tuttu dolaştı
Birçoğu da Mersin'e doğru yaklaştı
Felek arkamızdan geldi oklaştı.

Τζὸκ ἀραπαλὰρ Ἀδαναγὴ οὐλαοὴ
πὶρ γιαρησίδα Ἐρεγληγὴ τουττοῦ δολαστὴ
πὶρ τζογιοῦδα Μερσινὲ δογροῦ γιακλασδὴ
φελὲκ ἀρκαμιζδὰν κελδὴ ὀκλασδή.

Vapora bindik hepimiz birden
Çok koyunlar ayırdık bizler sürüden
Karantina ettiler ölüm yüzünden
Sen yardım et Allah çeken koluna.[13]

Βαπορὰ πινδὶκ χέπιμὶζ πιρδὲν
τζὸκ κογιουνλὰρ ἀγιρδὶκ πιζλὲρ σουρουδὲν
καραντίνα ἐττιλὲρ ὁλοῦμ γιουζουνδὲν
σὲν γαρδὴμ ἔτ Ἀλλὰχ τζεκὲν κολουνὰ.

Çeşme gibi akar gözler yaşları
Tellerde[14] kestiler sakal saçları
Denize attılar çok kardaşları
Durmasın ağlasın gözün yaşları.

Τζεσμὲ κιπὴ ἀκὰρ κοζλὲρ γιασλαρὴ
τελλερδὲ κεστιλὲρ σακὰλ σατζλαρὴ
δενιζὲ ἀττιλὰρ τζὸκ καρδασλαρὴ
δουρμασιν ἀγλασὶν κιεζοῦν γιασλαρὴ

12 Burada opulen, Aziz Grigoryos'un "lipsanos"u, yani kutsal naaşıydı.

13 "Kulunu" vermiş.

14 "Tellerde" ile kastedilen, dil cılız tel ile çevrili karantina yeridir.

Kimi kaldı Pirea'da yerleşti
Bir yansı da Selanik, Drama dolaştı
Birçoğu da Dedeağaç'a eyleşti
Bizim de vapor Kavala'ya yaklaştı.

Vapor geldi Kavala'ya ulaştı
Korkmayın millet vatan yaklaştı
Hasiret bir birine orda kavuştu
Yürekten ah çekerek orda ağlaştı.

Çırpıntı Ovası birden kudurdu
Zevalli millet koyun gibi yürüdü
Doldu ehali tuz ovayı bürüdü
Bizim da kader burda mı verildi.

Çok şükür göründü Çınar dağları
Sıtmadan eridi yürek yağları
Her sene ağlatır çok anaları
Sen yardım et Allah çeken koluna.

Nihayet aradık o yurdu bulduk
Alleacel çadırlar kurduk
Aziz Grigoryos'a dovaya[15] durduk
Çırpıntı Ovası'na mekânı kurduk.

Çırpıntı Ovası oldu yurdumuz
Her sene artmakta bizim derdimiz
Doğru Yunanistan idi bizim arzumuz
Çok şükür nazil olduk bu vatana.

Hepimiz birlikte o yurda endik
Aziz lipsanosa[16] yüzleri sürdük
Yedi sene zarfında çok kurban verdik
Bostanı bozulmuş bağlara döndük.

Başladık çalışmaya hepimiz birden
Çok yiğitler ayırdık bizler sürüden
Her sene ölenimiz fazladır yüzden
Sen yardım et Allah çeken koluna.

Başladı kırılmaya evlerin taşları
Çok mendil ıslandı gözün yaşları
Toprağa gömdük çok kardaşları
Hale durmaz akar gözün yaşları.

—3—

Κιμὴ καλδὴ Πειραίαδα γελλεσδὴ
πὶρ γιαρησήδα Σελανὶκ Δράμα δολασδὴ
πίρ τζογούδα Δεδὲ-Ἀγατζὰ ἐγλεσδὴ
πιζίμδα βαπὸρ Καβάλλαγια γιακλασδὴ.

Βαπὸρ κελδὴ Καβάλλαγια οὐλασδὴ
κόρκμαγιν μιλλὲτ βατὰν γιακλασδὴ
χασιρὲτ πὶρ πιρινὲ ὸρδὰ καβουστοῦ
γιουρεκδὲν ἂχ τζεκερὲκ ὸρδὰ ἀγλασδή.

Ἴζιρπιντὴ ὸβασὴ πιρδὲν κορευνδοῦ
ζεβαλλὴ μιλλὲτ κιογὶοῦν κιπὴ γιουρουδεῦ
δολδοῦ ἐχελὴ τοῦζ ὸβαγὴ πουρουδοῦ
Πιζίμδα καδὲρ πουρτάμη βεριλδή.

Τζὸκ σουκοῦρ κιορουνδοῦ τζινὰρ δαγλαρὴ
σητματὰν ἐριτὴ γιουρὲκ γιαγλαρὴ
χὲρ σενὲ ἀγλατήρτζόκ ἀναλαρὴ
σὲν γιαρτὴμ ἔτ ἀλλαχὴμ τζεκὲν κολουνά.

Νιχαγιὲτ ἀρατήκ ὀγιουρτού πουλτοὺκ
ἀλλὲ ἀτζέλ τζιτηρλὰρ κουρτούκ.
ἀζήζ Γρηγόριοσα δοβαγια τουρτοὺκ
τζιρπιντὴ ὸβασινὰ μεκιανὴ κουρτοὺκ

Τζιρπιντὴ ὸβασὴ ὸλτοῦ γιουρτουμοὺζ
χὲρ σενε ἀρτμακτὰ πιζὴμ τερτιμὴζ
τογροῦ Γιονανιστὰν ἤτη πιζήμ ἀρζουμοὺζ
τζὸκ σιουκιοὺρ ναζὶλ ὸλτούκ πίζ ποῦ βατανά.

—4—

Χέπιμίζ πιρλικτὲ ὀγουρτὰ ἐντὴκ
ἀζήζ λειψανοσὰ γιουζλερὴ σουρτοὺκ
γετὴ σενὲ ζαρφιντὰ τζόκ κουρπὰν βερτίκ
ποστανὴ ποζουλμοὺς παγλαρὰ τοντοὺκ.

Πασλατὶκ τζαλησμαγιὰ χέπιμίζ πιρτὲν
τζόκ γιγιτλὲρ ἀγιρτὴκ πιζλὲρ σιουρουτὲν
χὲρ σενὲ ὁλενημίζ φαζλάτηρ γιουζτὲν
σὲν γιαρτὴμ ἔτ ἀλλὰχ τζεκὲν κολουνά.

Πασλατὴ κυριλμαγιὰ ἐβλερὴν τασλαρὴ
τζόκ μεντὴλ ἡσλαντὴ κοζιοῦν γιασλαρὴ
τοπραγὰ κομτούκ τζόκ καρτασλαρὴ
χαλέ τουρμάζ ἀκάρ κοζοὺν γιασλαρὴ

15 "Duaya" yerine.
16 Lipsanos: Kutsal naaş.

Evler yapılmaya heman başladı
Sıtmayınan dalak ciğer haşladı
Birçoğu da köyü terk etmeye başladı
Bostanı bozulmuş bağlara döndük.

Çırpıntı Ovası oldu kasaba
Ölen ehalimiz gelmez hesaba
Felek bizim içün kalkmış acaba
Sen imdat et Allah'ım çeken koluna

Gencimiz kalmadı ehtiyar olduk
Sıtmayınan dalaktan sarardık solduk
Gül gibi benzimiz ayvaya döndük
Nahak yere bizler hep kurban olduk

Milletin benzi ayva sarısı
Divret'e[17] kaçtı köyün yarısı
Onlar da vatanın ana kuzusı
Ne kadar kaçsalar hurdadır arzusı.

Evleri yaptırdık eyledik mekân
İki sene sonra hep olduk pişman
Var imiş hemşehriler bizlere düşman
Alelim kardaşlar biriniz kazman.[18]

Çeşmeler yapıldı suyu akmadı
Döndü felek bize yüzünü bakmadı
Çok yuva bekledik civciv çıkmadı
Boş yuva beklemiş baykuşa döndük.

Borular döşendi suyu gelmedi
Analar kocayınca çocuğu emmedi
Doktorlar bu derdimizi bilmedi
Dermansız giden yiğide ağlarız.

Felek sallayor her sene ferman
Her sene veririz kırk elli kurban
Bulmuyorlar düşdüğümüz derde bir derman
Dermansız ölen yiğitler pek çoktur.

Enesi iğnesinden[19] kalkmaz olmuş kolumuz
Papazsız okundu bizim ölümüz
Öküz arabaları oldu salimiz
Ölüm götürmeye kalmadı halimiz.

Ἔβλὲρ γιαπιλμαγιὰ χεμὰν πασλατὴ
σιτμάγιναν ταλὰκ τζιγιὲρ χασλατὴ
πὶρ τζογουτα κογιοῦ τερὴ ἑτμεγιὲ πασλατὴ
ποστανὴ πωζουλμοὺς παγλαρὰ τοντούκ.

Τζιρπιντὴ ὀβασὴ ὁλτοῦ κασαπὰ
ὁλὲν ἑχαλημὶζ κελμὲζ χεσαπὰ
φελὲκ πιζὶμ ἡτζουν καλκμὺς ἀτζάπα
σὲν ἡμτὰτ ἔτ ἀλλαχίμ τζεκὲν κολουνὰ

Κεντζιμὶζ κάλματη ἐχτιάρ ὁλτούκ
σιτμάγιναν ταλακτὰν σαραρτήκ σολτοὺκ
κιούλκυπι πενζιμὴζ ἀγβαγιὰ τοντοὺκ
ναχὰκ γιερὲ πιζλὲρ χέπ κουρπὰν ὁλτοὺκ

—5—

Μιλλετὶν πενζὴ αἴβὰ σαρησὴ
Τιβρετὲ κεστὴ κογιοῦν γιαρησὴ
ὁνλάρτα βατανὶν ἀνὰ κουζουσὴ
νὲ κατὰρ κετσαλὰρ τουρδάδηρ ἀρζουσὴ

Ἔβλερὴ γιαπτιρδὶκ ἐγλεδὶκ μεκιὰν
ἰκὴ σενὲ σόνρα χὲπ ὁλδοῦκ πισμὰν
βάρ ἰμὶς ἐμισερηλὲρ πιζλερὴ τουσμὰν
ἀλελὴμ καρδασλὰρ πανίζ κασμὰν.

Τζεσμελὲρ γιαπηλδὴ τσουγιοῦ ἄκμαδη
δονδοῦ φελὲκ πιζὲ γουζουνοῦ πάκμαδη
Τζὸκ γιουβὰ πκλεδὶκ ζτιβτζὴ τζίκμαδη
πὸς γιουβὰ πεκλεμὶς παϊκουσὰ τονδοὺκ

Μπορουλὰρ τουσενδὴ σουγιοῦ κέλμεδη
ἀναλὰρ κοτζαγινδα τζοτζουγιοῦ ἔμεδη
δοκτορλὰρ πωῦ τερδιμιζὴ πίλμεδη
δερμανσίζ κιδέν γεγιδὲ ἀγλαρὶζ

Φελὲκ σαλλάγιορ χὲρ σενὲ θυρπὰν
χὲρ σενέδε βιρίριζ κὶρκ ἑλλὴ κουρπὰν
πουλμαγιορλὰρ δουστουγουμοὺζ τερδὲ πὶρ τερμὰν
τερμανσίζ ὁλὲν γιγιτλὲρ πὲκ τζόκδουρ.

Ἔνεσὴ Ἰνεπνδὲν καλκμὰζ ὁλδοῦ κολουμοὺζ
Παπασὶζ ὁκουνδοῦ πιζὶμ ολουμοὺζ
Ὁκοὺζ ἀραπαλαρὴ ὁλδοῦ σαλιμὶζ
ὁλοὺμ κοτουρμαγιὲ κάλμαδὴ χαλιμὶζ.

17 Divret başka bir yerleşimdir.
18 Alalım kardeşler, biriniz kazma.
19 "Enesi iğnesi" Yunanca ve Türkçe aynı sözcüğün tekrarıdır, *enesi* Yunancada iğne demektir.

Diplomalı doktorlar buyurda etti
Günde içün ölüler sıraya bitti
Yedi sene zarfında çok ocak söndü
Bostanı bozulmuş tarlaya döndü.

Atina gazetaları eyledi ilan
Kavala doktorları aldı bir hicran
Çırpıntı bürüdü birden satlıcan
Ölen yiğitlere dayanmıyor can.

Var mı bizler gibi acıdan dolan
Kimsemiz yok imiş arayip soran
Korkarım hepimiz oluruz kurban
Bir günde kalacak yurdumuz viran.

Mektebimiz yapıldı kaldı yansı
Çocukların benzi ayva sarısı
Devrede kaçtı köyün yarısı
Ciğerden mi çıkar yiğit acısı.

Çınarderesi'nin kara ağaçları
Her gün yüklenir sıtma ilaçları
Canavar çakal gibi çok kardaşları
Sen yardım eyle Allah çeken koluna.

Evleri yaptırdık ovaya düzlere
Duymadık doktorların dediği sözlere
Ağlamaktan kan doldu bakan gözlere
Sızılar etti döğünen dizlere.

—6—

Διπλωμαλὴ δοκτορλαρ πὸυγιουρδὰ ἐττη
κιουνδὲ ἰτζοῦν ὸλουλὲρ σιραγιὰ πιττὴ
γιδὴ σενὲ ζαρφινδὰ τζὸκ ὸτζὰκ σιονδοῦ
πεστανὴ ποζουλμοὺς θαρλαγιὰ δονδοῦ.

'Αθήνα γαζεταλαρὴ ἐγλεδὴ ἰλὰν
Καβάλλα δοκτορλαρὴ ἀλτὴ πὶρ χιτζὰν
Τσιρπιντὴ πουρουδοῦ πιρδὲν σατλητζὰν
ὸλὲν γιγιτλερὲ δαγιανμαγιὸρ τζὰν.

Βάρμὴ πιζλὲρ κιπὴ ἀτζιδαν τολὰν
κιμσεμιζ γιὸκ ἰμὶς ἐραγὴπ σορὰν
κορκάρημ χέπιμιζ ὸλούρουζ κουρπὰν
πὶρ κιούνδε καλατζάκ γιορτουμοὺζ βιρὰν.

Μεκτεπιμὶζ γιαπηλδὴ καλδὴ γιαρησὴ
τζοτζοτκλαρὶν πενζὴ ἀϊβὰ σαρησὴ
Τεβρεδὲ καστὴ κογιοῦν γιαρησὴ
τζιγερδὲνμη τζικὰρ γιγὶτ ἀτζισή.

Τζιναρδερεσινὴν καρὰ ἀγατζλαρὴ
χὲρ κιοῦν γιουκλενὶρ σιτμὰ ἰλατζλαρὴ
Τζαναβὰρ τζακὰλ γιδὴ τζὸκ καρδασλαρη
σὲν γιαρδὶμ ἐγλὲ ἀλλὰχ τζεκὲν κολουνά.

'Εβλερὴ γιαπτηρδὴκ ὸβαγιὰ τουζλερὲ
τουγμαδικ δοκτορλαρὴν δεδιγὴ σοζλερὲ
ἀγλαμακδὰν κὰν δολδοῦ πακὰν κιοζλερὲ
σιζηλὰρ ἐτδὴ τογιουνὲν διζλὲρέ.

—7—

Μεμλεκὲτ ἀρζουσοῦ τζὸκ ἰδὴ πιζδὲ
θουκενδὴ δερμανλαρλὰρ κάλμαδη ὸζδὲ
τζεκιλδὴ κανιμὶζ τουκενδὴ γιογδὲ
γιαπραγὴ σκρκρμὶς ταλλαρὲ τονδοῦκ.

'Αγλαμακδὰν καραρδὴ ἀρτηκ καλπιμὶζ
τουσιούνουν νέρεγιε βαρατζὰκ πιζὶμ χαλιμὶζ
νὲ καδὰρ πεκλέσεκ γιόκτουρ σονουμοὺζ
ὸλούρσακ χέπιμιζ σαΐτδηρ τζανιμὶζ.

Βουρδοῦ φελὲκ χαντζιὲρ πιζλὲρ δαγιανδὴκ
τζικαρδὴκ ἀλλαρὴ καρὰ πογιανδὴκ
οὐγκουγιὰ γιαττὶκ γενὴ οὐγιανδὴκ
ποῦ γιὲρ πιζὲ βατὰν ὸλατζὰκ σανδὴκ.

Yüzlerce yiğidi gömdük bitirdik
Bohçaladık dertleri yüke getirdik
Ana kuzularım burda yitirdik
Meyvası kurumuş dallere döndük.

Γιουζλέρτζε γιγιδὴ κομδοὺκ πιτιρδὴκ
ποχτζαλαδὴκ τερτλερὴ γιουκὲ γιετηρδὴκ
ἀνα κουζουλαρινὴ πουρδὰ γιτήρδὴ
μεῖβασὴ κουρουμοὺς ταλλερὲ τονδοῦκ

Çırpıntı Ovası sıtma ocağı
Yiğitler meskânında[20] damlar bıçağı
Yiğidi ölenlerin batar ocağı
Durmasın ağlasın ana kaçağı.

Τσιρπιντὴ ὀβασὴ σιτμὰ ὀτζαγὴ
γιγιτλὲρ μέσκιανηνδα ταμλὰρ πιτζαγὴ
γιγιτὴ ὀλενλερὴν πατὰρ ὀτζαγὴ
τορμασην ἀγλασὶν ἀνὰ κατζαγὴ.

Çok yiğitler öldü duldur gelinler
Belimizi büktü olan ölümler
Okuyan ağlasın yortu bilenler
Ciğerleri sızlasın gelip görenler.

Τζὸλ γιγιτλὲρ ὀλδοῦ δουλδουρ κελινλὲρ
πελημιζὴ πουκτοῦ ὀλὰν ὐλουμλὲρ
ὀκουγιὰν ἀγλασὶν γιορτοῦ πιλενλὲρ
τζιγερλερὴ σιζλαση κελὴπ . κορενλὲρ.

—8—

Sen bizi acı Allah'ım gayrı
Yiğidi ölen gelinin yanıyor bağrı
Acı sen felek acı ağlıyor yavru
Acap bizim gibi olan da var mıdır?

Σὲν πιζὴ ἀτζῆ ἀλλαχὴμ ταγρη
γ.γιτὴ ὀλὲν κεληνὴν γιανίγιορ παγρὴ
ἀτζῆ σὲν φρελὲκ ἀτζῆ ἀγλάγιορ γιαβροῦ
ἄτζαπ πιζὶμ κιπὴ ὀλάνδα βάρμηδηρ.

Çok yiğitler ağladık bu yurtta bizler
Sıtmayınan dalaktan tükendi özler
Yiğit ağlamaktan görmüyor gözler
Çok nasihat virdiler duymadı bizler

Τζὸκ ἐγητλὰρ ἀγλαδὴκ πουγουρττὰ πιζλὲρ
σιτμαγινναν ταλακδὰν τουκενδὴ ὀζλὲρ
ἐγὴτ ἀγλαμακδὰν κόρμεγιορ κιοζλὲρ
τζὸκ νασιχὰτ βιρδηλὲρ τούγμαδη πιζλὲρ.

Ehali içinde sıtmalı çoktur
Gelme doktor gelme çaresi yoktur
Ecelsiz ölen yiğitler çoktur
Ne kadar beklesen çaresi yoktur.

'Εχαλὴ ἰτζινδὲ σιτμαλη τζόκτουρ
κέλμε δόκτωρ κέλμε τζαρεσὴ γιόκτουρ
ἐτζελσὶζ ὀλὲν γιγιτλὲρ τζόκτουρ
νὲ καδὰρ πεκλέσεν τζαρεσὴ γιόκτουρ

Anneme söyleyin malımı satsın
Ölüm saatinden beni kurtarsın
Nazlı nişanlımı kardaşım alsın
Benim arzularım mahşere kalsın.

'Αναμὰ σογλέγιν μαλλιμὴ σατσὶν
ὀλοῦμ σαατινδὰν πενὴ κουρταρσὶν
ναζλὴ νισανλημὴ καρδασὶμ ἀλσὶν
πενὴμ ἀρζουλαρὴμ μαχσεῖρὲ καλσὶν.

Çok evler viran kaldı baykuş ötüyor
Ehalimiz hale sıtma tutuyor
Yüzlerce millet toprakta yatıyor
Gittikçe köyümüzün derdi artıyor.

Τζὸκ ἐβλὲρ βιρὰν καλδὴ παϊκοὺς ὀτούγιορ
ἐχαλημὶζ χάλε σιτμὰ τουτούγιορ
γιουζλέρτζε μιλλὲτ θοπρακδὰ γιατίγιορ
κιττίκτζε κουγιουμουζοῦν δερδὴ ἀρτίγιορ

Hastahane kapıları çifte açılır
Hastası olana zehir saçılır
Ecel şerbeti orda içilir
Ana kuzusundan or[da] seçilir.

Χασταχανὲ καπηλαρὴ τσιρτὲ ἀτζιλὴρ
χαστασὴ ὀλανὰ ζεχὴρ σατζιλὴρ
ἐτζὲλ σερπετὴ ὀρδὰ ἰτζηλὴρ
ἀνὰ κιουζουσουνδὰν ὀρ σετζιλὴρ.

Saat ikide hastane açılır
Nece yiğitlere kefin biçilir
Gelin güveyinden orda ayrılır
Ayrılık şerbeti birden içilir.

Epeyi boş kaldı köyün evleri
Gençlikte dul ettin çok gelinleri
Soldurdun koncayınan açan gülleri
Her sene ağlatıyon felek bizleri.

Felek, vurdun hançerin! Yıktın çok evler,
Yaralandı fidanları açmıyor güller
Kırılan dallara konmaz bülbüller
Kurumuş koncası ağlıyor güller.

Stambol'da da vardır vatan yavrusu,
Aziz Grigoryos'u görmek onların arzusu
Onlar da bu memleketin ana kuzusu
Ciğerden çıkmaz asla sızışı.

Birçokları geldi ziyaret etti,
Kucakladı lipsanosu, azizi öptü
Haline göre bahşişler etti
Vatanı gezdi geriye gitti.

Stambol'daki hemşeriler düşünün bizi
Arzu ederiz görmeyi hepimiz sizi
Hatıra getirin sizler de bizi,
Köyünde kurban olan hemşehrileriniz!

Amerika'da vardır birçok yavrusu
Yok mu bizlerde memleket arzusu,
Burda ölenler de ana kuzusu,
Analar kayıp etmiş ağlar kuzusu.

Beyhude gitti emeklerimiz,
Asla unutulmaz çektiklerimiz,
Davacı olur şehit kemiklerimiz
Kefinsiz[21] gömüldü çok ölülerimiz.

Düştük bu yurda eyvah ne çare
Vurdu felek hançerin, ciğerler yare,
Bütün hasretler kaldı mahşere
Geydirdi millete boyunca kare

—9—

Σαάτ ίκιτέ χαστανχανέ άτζηλήρ,
νετζιέ γιγητλερέ κεφίν μπιτζηλήρ,
γκελίν κουβγιτέν όρτά άργιλήρ,
άργιλήκ σεφτετή πιρτέν ήτζηλήρ.

Ώπιγη πός καλτή κιογούν έβλερή·
κεντζληκτέ τούλ έττήν τζόκ κελήνλερή,
σολτουρτούν κοντζιαγικάν άτζάν κουλλερή,
χέρ σενέ άγλατίον φελέκ πιζλερή,

Φελέκ, βουρτούν χαντζερηνή γικτήν τζόκ έβλέρ,
γιαραλαντή φτανλερή άδζμαγιόρ κουλλέρ,
κυρηλάν τάλλερέ κονμάζ πουλπουλλέρ,
κουρουμούζ κοντζιασή άγλέορ κουλλέρ

Σταμπολδάνα βάρτηρ βατάν γιαβρουσού,
άζίζ Γρηγοριοσού κορμέκ όνλαρήν άρζουσού,
όνλάρτα πού μεμλεκετήν άνά κουζουσού
τζηγερτέν τζικμάζ άσλα σιζησή

Πίρ τζοκλαρή κελτή ζιαρετ έττη,,
κουτζακλατή λυψανοσού άζιζί όπτού,
χαλινέ κιορέ παχσισλέρ έττή,
βατανή κεζτή κερηγιέ κηττή·

Σταμπολτακή έμισερηλέρ τουσιούνουν πιζή,
άρζού έδέρης κορμεγή χέπιμης σηζή
χατηρέ κετήρην σιζλερέ πιζή,
κιογιουντέ κουρπάν όλάν έμσερηλερηνιζή,

—10—

Άμερηκατά βάρτηρ πιρτζόκ γιαβρουσού,
γιόκμου πιζλερτέ μεμλεκέτ άρζουσού,
πουρτά όλενλέρτε άνά κουζουσού,
άναλάρ καγίπ έτμής άγλάρ κουζουσού.

Πεγι-χουτέ κιττή έμεκλερημίζ.
άσλά όνουτουλμάζ τζεκτικλερημήζ,
ταβατζή όλούρ σεγιί κομικλερημίζ,
κεφινσής κομουλτού τζόκ όλουλερημίζ,

Τουστούκ πουγιουρτα έίγη-βαχ νέ τζιαρέ
βουρτού φελέκ χαντζερηνή, τζιερλέρ γιαρέ.
πουτούν χασιρετλέρ καλτί μαχσιρέ
κεΐγιτηρτη μιλλετέ πογιοϊντζα καρέ,

Arzu edenler gelir korur bizleri
Azize sürer gözü yüzleri
Kabul olur azize hep duaları
Acap bizim gibi olanlar da var mı ola?

'Αρζοῦ έτενλὲρ κελὶρ κοροῦρ πιζλερὴ.
άζιζέ σουρὲρ κοζιοῦ γιουζλερὴ
καποῦλ όλοῦρ άζιζὲ χὲπ δοαλαρὴ
άδσὰπ πιζὴμ κιπὴ όλανλάρτα βὰρμ·ολὰ.

Görmeyen hemşireler gelsin görsünler
Uğradığımız derde derman versinler
Neler çekiyor millet burda görsünler
Eklisiamıza da biraz yardım etsinler.

Κιόρμεγιεν χεμσιρελὲρ κελσὶν κιορσουνλὲρ
όγρατηγημὶζ δερδὲ τερμὰν βιρσινλὲρ
νελὲρ τζεκίγιορ μιλλὲτ πουρδὰ κιορσουνλὲρ
έκκλησιαμιζάδα πὶρ ἄζ γιαρδὴμ ἐτσινλὲρ

Dağları devirdik bağa döndürdük
Kefinledik yiğitleri ahrete gönderdik
Bu yurt bize Gelveri olur belledik
Ölecek zannederek umut eyledik.

Ταγλαρὴ δεβιρδὶκ μπαγὰ τοντερδὶκ
κεφινλεδὶκ γεγιτλερὴ άχρετὲ κιονδερδὶκ
πουγιοῦρτ πιζὲ Κέλβερη όλοῦρ πελλεδὶκ
όλατζὰκ ζὰν ίδερὲκ ούμοὺτ έγλεδὶκ

—11—

Aziz Grigoryos'tan vaz geçmedik
Yapılan çeşmelerden su içmedik
Köyün iyisini biz seçemedik
Bostanı bozulmuş bağlara döndük.

'Αζιζ Γρηγεριοσδὰν βὰζ κέτζμεδικ
γιαπηλὰν τσεσμελερδὲν σοῦ ἰτζμεδικ
κιογιοῦν ἰγιισηνὴ πὶζ σετζέμεδὶν
ποστανὴ ποζουλμουὺ παγλαρὰ ντενδοῦκ

Aziz lipsanosu burya getirdik
Bir olan derdimizi bine yetirdik
Birçok milleti burda kırdık bitirdik
Anayı bubayı burda yitirdik.

'Αζιζ λειψανοσὴ πουργιὰ κετιρδὶκ
πὶρ όλὰν τερδιμιζὴ πηνὲ γετηρδὶκ
πὶρ τζὸκ μιλλετὴ πουρδὰ κυρδὶκ πιτιρδὶκ
ἀναγὴ πουπαγὴ πουρδὰ γιδιρδικ.

Sıtmadan kesildi benzlerimiz
Mahşere kaldı arzularımız
Kurban oldu burda yavrularımız
Aklımızda geldikçe heman ağlarız.

Σιτμαδὰν κεσιλδὴ πενζλεριμὶζ
μαχσερὲ καλδὴ ἀρζουλαριμὶζ
κουρπὰν όλδεῦ πουρδὰ γιαβρουλαριμὶζ
ἀκλημιζδὰ κελδίκτζε χέμαν ἀγλάριζ.

Zehiri battık acıdan dolduk
Dini bir uğruna biz burda durduk
Azizin uğruna biz kurban olduk
Sıtmayınan dalaktan sarardık solduk.

Ζεχυρὶ παττὶκ ἀτζιδὰν τολδοῦκ
τινὴ πὶρ όγρουνὰ πὶζ πουρδὰ τουρτοῦκ
ἀζιζὶν όγρουνὰ πὶζ κουρπὰν όλδοῦκ
σιτμαγινὰν ταλακδὰν σαραρδὶκ σολδοῦκ

Tarlalar doldu mizardan[22] gayri
Yatıyor yavrular anadan ayrı
Yanıyor yiğidin gelinin bağrı
Viran olmuş Gelveri köyüne bakın.

Ταρλαλὰρ δολδεῦ μιζαρδὰν καργὴ
γιατήγιορ γιαβρουλὰρ ἀναδὰν ἀργὴ
γιανίγιορ γιγιτὴν κελινὶν παγρὴ
βιρὰν όλμουὺς Κέλβερή κιογιουνὲ πάκιν.

Felek tırpanım derin salladı
Genç ehtiyar demedi birden topladı
Bütün memleketi hançar sapladı
Genç ihtiyar demedi birden topladı.

Φελὲκ τιρπανινὴ δερὶν σαλλαδὴ
κέντζ ἐχτιὰρ δίμεδη πιρδὲν τοπλαδὴ
πουτοὺν μεμλεκετὴ χαντζὰρ σαπλαδὴ
κέντζ ἐχτιγιὰρ δέμεδη πιρδὲν δοπλαδή.

Satlıcandan öldü milletin çoğu
Kılıcı bilmez varınan yoğu
Götürüp keder babayı oğlu
Hayıra gelsin bu köyün sonu.

Atina'da Pirea'da çoğu da orda
Yemin etmen gelmeyin sizler bu yu[r]da
Nereye yazdıysa nasibin orda
Aziz Grigoryos yatıyor o da burada.

Altmış hane Dedeağaçı'na gittiler
Çokları da gelmeyi yemin ettiler
Bir yarısı da Devret'i mekân ettiler
Kimleri de Gelveri'ye kahır ettiler.

Kavala civarı Nea Karvali karyesi
Düştüğümüz yu[r]dun yoktur çaresi
Çaresi bulunmayan ölüm mahallesi
Yavrular kayıp etmiş ağlar an[n]esi.

Çok gelinler geyindi karalı yazma
İşlemiş oldu yüreğine kazma
Bu destanı çıkaran Çekmezin Kosma
Allah yardım etsin çeken koluna.

Şair'in destanı oku[yu]n dinleyin
Kusurum var ise siz af iğleyin
Fakir koluna yardım eğleyin
Okurkan düşünün durmadan ağlayın.

Şahir[23] Kosma A. Çekmezoğlu

—12—

Σατλητζανδὰν ὀλδοῦ μιλλετὶν τζογοῦ
κιλιτζὴ πιλμὲζ βαρινὰν γιογοῦ
κοτουροῦρ κεδὲρ παπαγὴ ὀγλοὺ
χαγιρὰ κελσὶν ποῦ κιογιοῦν σονοῦ.

'Αθήναδα Πειραίαδα τζογούδα ὀρδὰ
γεμὶν ἐτμὲν κέλμεγιν σιζλὲρ που γιουδὰ
νέρεγιὲ γιαζτήγισα νασιπὶν ὀρδὰ
ἀζὶζ Γρηγόριος γιατίγιορ ὅδα πουραδά.

'Αλτμὶς χανὲ Δεδὲ-'Αγατζινὰ κιττιλὲρ
τζοκλαρίδα κελμεγὴ γεμὶν ἐττιλὲρ
πὶρ γιαρισίδα τεβρεδὴ μεκιὰν ἐττιλὲρ
κιμλερίδε Κέλβεριε καχὴρ ἐττιλέρ.

Καβάλλα τζιβαρὴ Νέα Κάρβαλη καργεσὴ
τουστουγουμοὺζ γιουδεῦν γίοκτουρ τσαρεσὴ
τζαρεσὴ πολούνμιαγιαν ὀλοῦμ μιαχλεσὴ
γιαβρουλὰρ καγιπ ἐτμὶς ἀγλὲρ ἀνεσή.

Τζὸκ κελινλὲρ κεγινδὴ καραλὴ γιαζμὰ
ἰσλεμὶς ὀλδοῦ γιουργεγινὲ καζμὰ
ποῦ τεστανὴ τσικαρὰν Τσεκμεζὶν Κοσμᾶ
'Αλλὰχ γιαρδὴμ ἐτσὶν τακὲν κολουνά

Σαχιρὶν τεστανὴ ὁκουν δινλέγιν
κουσουρουῦμ βάρ ἰσὲ σὶζ ἂφ ἰγλέγιν
φακὶρ κολουνὰ γιαρδὴμ ἐγλέγιν
ὁκούρκαν τουσούνου τούρμαν ἀγλάγιν

Σαχὴρ Κοσμᾶ Α. Τσεκμέζογλου

Mübadele Allah'ın belası bir şeydi[24]

Mübadeleden iki yıl önceydi, Gelveri'ye İzmir yakınındaki Denizli ve Nazilli'den Rum göçmenleri gelmişti. Türkler tarafından sürgün edildiklerini, zamanla da Anadolu'nun tüm Rumlarının kovulacağını söylediler.[25]

1924 yılının Mayıs ayında köyümüze, Kastorya'dan ve Kozani'den muhacirler geldi.[26] Zavallılar bu uzun yolculuğun zorluk-

23 "Şair" yerine.

24 Polikseni Katrancis'in anlattıkları (Atina, 28.1.1954).

25 Burada "Rum" olarak geçen sözcük, özgün metinde "Helen"dir. Anlatılan olaylar Yunan ordusunun Anadolu'daki harekâtı sürecinde yaşanmıştır.

26 Kastorya (Kesriye) ve Kozani (Kozan), Yunanistan'ın Makedonya yöresinin batı

larından çok çekmişlerdi ve her gün aralarında birileri ölüyordu. Yeni yerlere intibak edememişlerdi. Yoksulları evlerimizde misafir ettik, yemek verdik; çünkü yerli Türkler onlara bakmadı. Daha sonra bizim bazı mahallelerimiz bütünüyle boşaltıldı, bizi başka evlere götürdüler ve oraya bu muhacirler yerleştirildi.

Bir gün Gelveri'ye, dediklerine göre Yunanistan'dan, bir komisyon geldi.[27] Bizden de birileri katıldı. Mübadeleyi tartışmaya gittiler. Öbür gün Türkler, komisyonun kaldığı evi taşladı. Komisyon üyeleri gelip isimlerimizi ve varımızı yoğumuzu kaydettiler. Mübadele olacağını ve Yunanistan'a gideceğimizi söylediler. Korkmamamızı söylediler. Taşınır mallarımızdan satabileceklerimizi satmamızı, geri kalanlarını yanımıza almamızı söylediler. Köyümüzde "Türkleşmiş"[28] insanlar varsa onların da istiyorsa bizimle Yunanistan'a gelebileceklerini belirttiler. Ne yalan söyleyeyim, Yunanistan'a gideceğimi düşününce sevindim, çünkü Türkler toprak anlaşmazlıkları nedeniyle Ilısu'da kocamı öldürmüşlerdi. Öteki hemşerilerim gideceklerine üzülmüş olabilirler.

Grigoryos Toloğos Kilisesi'nde son ayinimizi yaptık. Grigoryos Toloğos'un kutsal naşını, ikonaları ve kiliselerin şamdanlarını ve kandillerini sandıklara yerleştirdik. Eski olan ikonaları mezarlığa gömdük. Eşyamızı develere yükledik (ve komite ile) Mersin'e gönderdik. Ağustos ayıydı köyü terk ettiğimizde. Arabalara bindik ve Aksaray'a doğru yola koyulduk. Gelveri'nin Türkleri ağlıyordu, gitmememizi rica ediyorlardı.

Yolda, Aksaray'a yönelirken arabamızın önüne Peristrema, Köstük ve Kızılkaya köylerinden gelen Türkler çıkıp bizi durdur-

---

sındaki iki kenttir. Gelveri'ye gelen Türk göçmenlerin çoğu Kozan, Yanya ve Kesriye'dendi. "*Çoğu Türkçe bile bilmezdi. Parasız, yoksul, birden kendilerini yabancı bir çevre içinde buldular. Nasıl davranacaklarını, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Sık sık ısınmak ya da yemek pişirmek için, içinde barındıkları evlerin panjurlarını ve kapılarını yakıyorlardı. Çoğu tütün üreticisiydi. Yeni yurtlarında da aynı işi yapmaya kalkıştılar; bağları söküp tütün ekmeğe başladılar.*" Bkz. Eleni S. Karatza, *Καππαδοκία, Ο τελευταίος Ελληνισμός της περιφέρειας Ασκεράι Γκέλβερι (Καρβάλη)* [Kapadokya: Aksaray-Gelveri yöresinde son Rumlar], Atina: 1985, s. 307. Mübadele sonucunda Türklerin geldikleri ve yerleştikleri yerler konusunda bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: 1995, s. 176.

27 Karma Mübadele Komisyonu'na bağlı Ara Komisyon Başkanı Danimarkalı W. Siiben, Yunan temsilci Ksenofon Mandanakes (KAAM Arşivi'ndedir), Türk temsilcisi ise Abdurrahman Bey'di.

28 Türkleşmek, burada Müslüman olmak anlamındadır.

Bugün adı Güzelyurt olan Gelveri'nin görünüşü, ön planda köyün merkez kilisesi olan Grigoryos Toloğos (Grigorios Theologos) Kilisesi.

dular.[29] Kocam onlara veresiye manifatura satardı ve bize borçları vardı. Hasattan sonra borçlarını ürün vererek öderlerdi. Ama gitmekte olan bizler buğdayı ne yapacaktık! Türkler çocuklarımızın ağızlarına peynir ve ballı pidelerden kopardıkları lokmalar sokup yalvarıyorlardı:

"Yiyin ve bize helaldir deyin," diyorlardı, "ne olur helaldir deyin!" Vicdanlarında öksüzlerimin hakkını yedikleri yönünde bir yük kalsın istemiyorlardı. Ben çocuklarıma verilenleri yemelerini ve "helaldir" demelerini söyledim. Türkler bu sözleri duyunca sevinç içinde bizlere sarılıp öpüyorlardı.

Aksaray'da bir gece handa kaldık. Öbür gün sabah hareket ettik ve akşama doğru Kürtören'e vardık.[30] Orada konakladık. Yemek pişirdik, yemek yedik, arabacılara da yemek verdik ve yatıp uyuduk. Sabah Ereğli'ye doğru yola çıktık ve akşama doğru oraya vardık. O korkunç sıcağa rağmen bizi hayvanlar gibi kapalı yük

29 Peristrema'nın bugünkü adı Belisırma'dır. Köstük'ün yeni adı saptanamadı. Kızılkaya günümüzde aynı adı taşımaktadır.

30 Aksaray yönünde, Gelveri'nin 14 kilometre kuzeybatısında bir yer.

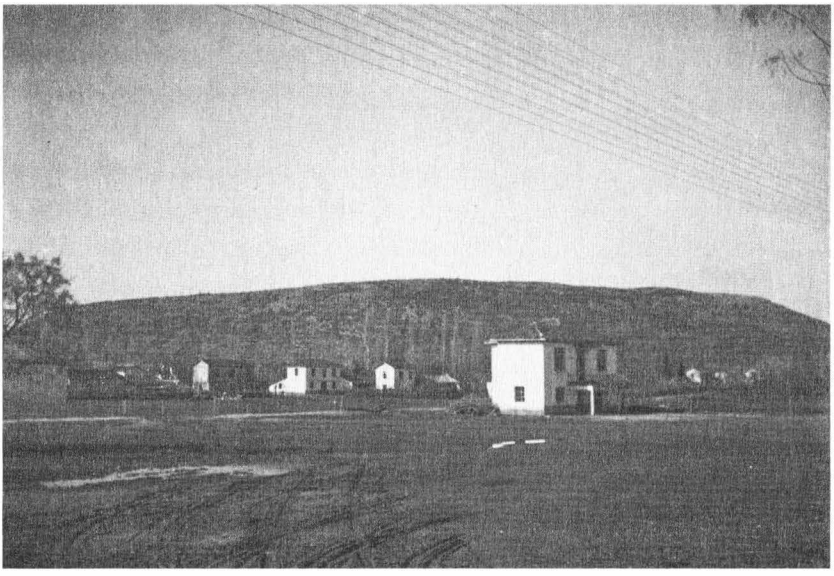
Gelveri'den bir görünüş.

vagonlarına yüklediler ve hareket ettik. Yenice istasyonunda dışarı çıkıp temiz hava teneffüs ettik.

Yeniden vagonlara girip Mersin'e vardık. Yolda Türk çocukları vagonlara büyük taşlar atıyorlardı. İyi ki vagonlar kapalıydı ve bir zarara uğramadık. Mersin'de ilk kez olarak bisiklet gördük ve bu araç bize çok tuhaf geldi. Bisiklete "cin arabası" diyorduk. Orada, vapurlar gelip bizi alana dek hanlarda kaldık. Kimileri muhacir vapurlarıyla gittiler. Bazı aileler ayrı vapurlar kiraladılar.

Dört gün denizde yol aldık. Üç küçük çocuğumla vapurun güvertesinde bulunduğum bir gün, birden ambardan duman yükseldiğini gördük. Kazan çatlamıştı, dediklerine göre. Kadınlar çığlıklar atıyor, çocuklar ağlıyordu. Kimileri dua ediyordu. O zaman yanı başımda bulunan babama, "Baba, çocukları denize atacağım ve arkalarından kendim de atlayacağım!" dedim. "Canlı canlı yanacağımıza, boğulup martir [şehit] olmamız daha iyidir."

Çok şükür biri kazanın gediğini tıkandı. O zaman, "Yanımızda kutsal naşını götürmekte olduğumuz Aziz Grigoryos Toloğos bir mucize gerçekleştirdi," dedik.

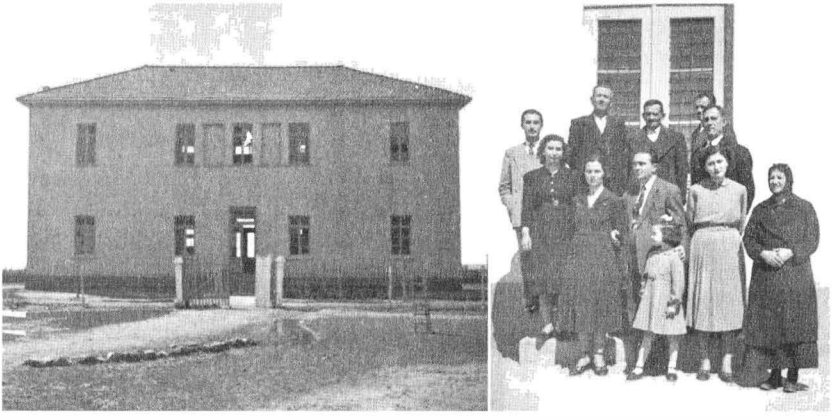
Nea Karvali.

Selanik Karaburun'a varınca bizi karantinaya aldılar. Yaklaşık iki hafta tel örgüler arkasında kaldık, orada çadırlar kurduk. Günün birinde kamyonlar geldi ve bizi Selanik'in kıyılarına götürdüler. Vapura girmek üzere sandallara bindiğimizde geceydi. Sandallar sallanıyor ve kadınlar çığlıklar atıyordu. Sandallar batar ve boğuluruz diye korkuyorduk. Oradan bizi Kavala'ya götürdüler.

Üç gün boyunca, Pire'de, bizim yerlerden, muhacir vapuru ile seyahat etmiş olanların gelmelerini bekledik. Hepsi kötü durumdaydı. Bitlenmişlerdi, zayıf düşmüşlerdi, kadın erkek hepsinin saçları tıraş edilmişti. Maymunlara benziyorlardı zavallılar. Üç gün sonra otomobiller geldi ve bizi, Kavala dışında Çınardere denen yere götürdüler.[31] Oraya vardığımızda hepimiz dua ettik ve günlerce süren bir yolculuktan sonra nihayet ayağımızı toprak üzerinde bastığımız için Tanrı'ya şükrettik.

Dertlerimiz bitti sanıyorduk. Dört gün açıkta kaldık. Tanrı acımış olacak, hiç yağmur yağmadı. Sonra belediye bize çadır dağıttı. Eylülden mayısa kadar orada kaldık. Çevre dikenli fundalıklarla

31 Çınardere'ye, Çekmezoğlu'nun destanında da rastlanır.

Nea Karvali'de okul binası ile okulun mütevelli heyeti ve öğretmenleri (1952).

doluydu. Çadırdan çadıra giderken giysilerimiz yırtılıp paçavraya dönmüştü. Her taraf ıssızdı. Ne bir köpek havlaması, ne bir horoz sesi... İnsanlar ise durmadan ölüyordu. Geceleri çakallar çadırlarımıza kadar inerdi. Mezarları kazar, ölüleri yerlerdi. Mayıs ayında denize yakın bir yere indik, günümüzde Yeni Karvali'nin bulunduğu yere.[32] Orada iki yıl boyunca çadırlarda kaldık; "Yerleştirme"[33] evler inşa edene kadar. Bu yeni yerimiz eskisinden de kötüydü.

Her gün sıtmadan beş-altı kişi ölüyordu. Ölenler özellikle gençler ve hamile kadınlardı. Ah! Çok çektik. Mübadele Allah'ın belası bir şeydi. Türklerden kurtulduğumuza sevinirken daha kötü günler yaşadık.

Yunanistan'a geldik ve mutsuz olduk[34]

Bir yıl kadar önce, 1923 Eylülü'nden beri, mübadelenin yapılacağı ve Yunanistan'a gideceğimiz bilgisi etrafa yayılmıştı. O zaman Türklerin gurbette olan Gelverililerin bağlarına el koyduklarını hatırlarım; ben de o zaman açık artırmada bir miktar üzüm almıştım.

32 Nea Karvali, Gelverili göçmenlerin Kavala kentinin sekiz kilometre doğusunda kurduğu köydür. Bugün burası canlı ve gelişen bir kasabadır.

33 "Iskan" (Yunanca *I poikismos*) göçmenlere mesken sağlamak amacıyla kurulan, Yunanistan devletine bağlı ve taşeron olarak çalışan bir kurumdu.

34 Neon Irakhion'dan (Atina) Sokrates Lonkidis'in anlattıkları (Atina, 25.3.1954).

1926'da kurulan Nea Karvali'de köyün yönetim merkezi.

"Ana" Yunanistan'a geleceğimiz için çoğumuz sevinmiştik; anlayacağınız o zamanlar gençtik... Ama daha yaşlı olanlardan bazıları gitmek istemiyorlardı, kalmayı yeğliyorlardı. Yayılan şayialar, gideceğimiz yerlerde tazminat alacağımız, hatta bu alacağımızın geride bırakacağımız malların değerinin üstünde olacağı yönündeydi. Mübadeleden üç ya da dört ay önce –tam olarak hatırlamıyorum– Yunanistan'dan bir komisyon geldi ve Niğde'ye yerleşti. Gelverililerden oluşan bir kurul da olup bitecekleri konuşmak üzere oraya gitti. O zaman Gelveri'de bir değerlendirme komisyonu oluşturuldu ve evlerin ve taşınmaz malların dökümü çıkarıldı. (Bu bilgiler KAAM'a vermiş olduğum köyümüzün kayıtları içinde bulunabilir.) Değerlendirme komitesi esnaftan, halktan insanlardan (çömlekçi, bakkal, demirci gibi) ve köyün ileri gelenlerinden oluştu. Malların kaydı yörelere göre değerlendirildi. Örneğin Gerdiç Bağları yöresinde ya da Göller Tarlaları denen yerde hem yoksulların hem de zenginlerin toprakları vardı; komisyon, "Şu kadar dönümün var, şu kadardan, şu kadar lira eder..." derdi. Sahiplerine bir tezkere verirlerdi ve buna göre tazminatlarını alacaklardı. Böylece ne yoksullar haksızlığa uğradı ne de zenginler kayırılmış oldu.

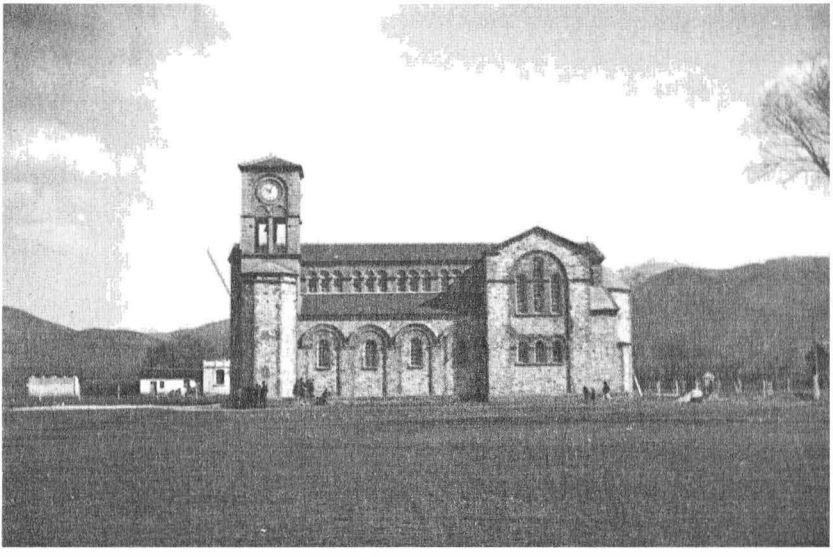

Nea Karvali'de fabrikadan bozma Eski Kilise.

Bu arada, mübadeleden iki ay önce Yunanistan'dan, Kozani yörelerinden göçmenlerin gelmekte olduğunu duyduk. Hemen bir komisyon oluşturuldu, Aksaray yetkililerine gidildi ve göçmenlerin varışlarının birkaç gün önceden haber verilmesi rica edildi. Komisyon toplantısında köyün bir Rum mahallesinin (biraz kenar bir yerde olan Hoyalar yöresinde) evlerini boşaltmaya ve sakinlerini başka Rum evlerine yerleştirmeye karar verdi. Bu, Türk göçmenlerinin bir mahallede yerleşmeleri ve Rumlarla karışıklık olmaması için yapıldı. Komisyon kendi inisiyatifi ile ve Türk yetkililerce baskı görmeden, Türk göçmenler için günde bir kez yemek sunmaya karar verdi; ekmek de veriliyordu. Yerli Türkler kıskandı, onlar da yemek sunmaya başladılar.

Ancak onlar yoksuldu ve sundukları yemek de yoksuldu; ne tereyağı katabiliyorlardı ne de et. Bundan dolayı göçmenlerin gücüne gitti, (Türk) yerlilerle araları açıldı. Türk komitesinin başkanı Musa Efendi Odabaşoğlu'nu boğmaya kalkıştılar. Polis elebaşları tutukladı, biz aracı olduk ve serbest bırakıldılar.

Artık 1924 Ağustosu yaklaşmıştı ve bizim hareket günleri geliyordu. Komisyon köyün gençlerini kilise eşyalarını hazırlamak

Nea Karvali'de Yeni Kilise (1950).

üzere yardıma çağırdı. Gençlerin arasında ben de vardım. Kiliselerin avizelerini, kandillerini, ikonalarını indirdik. Ayo Grigoryos'un kubbesinden okkalar ağırlığındaki demir haçı indirdik. Bütün bunları, kutsal kadehleri, İncilleri ve kilisenin kitaplarını ve Aziz Grigoryos Toloğos'un kutsal naşını elliye yakın sandığın içine yerleştirdik; her kasa 50-120 okka kadardı. Arabalara ve develere yükledik. Her birimiz hayvanlarını ve taşınır mallarını satmaya başladı.

Köylüler grup grup çıkıp gitmeye başladı. Yerel komisyonumuz emirle önce köyün yoksullarının gitmelerini istedi. Bunun nedeni yolculuk ücretlerinin yükselip bu durumun yoksulların aleyhine oluşmaması içindi. Mübadele Komisyonu yoksulların taşınması için yardımda bulunmak istedi. Ama Gelveri'nin Rum cemaat meclisi para almayı reddetti. Yunanistan devlet bütçesine yük olmak istemedi. Gelveri'nin ve etraf köylerin Türkleri, Mersin'e doğru giderken her geçtiğimiz yerden bizi yolcu ettiler. Kimileri Aksaray-Ereğli, kimileri Niğde-Ulukışla yolundan gittiler. Türkler susuzluğumuzu gidermek için bize ayran sunarlardı; dostlarımız bizi kucaklıyordu. Ağlıyorlardı ve bize, "Neden gidiyorsunuz? Bugüne kadar kardeş kardeş birlikte yaşıyorduk?" diyorlardı. Aksa

Nea Karvali'de pazar ayini sonrasında kilisenin önünde halk. Nea Karvali'de ilk elde kilisenin kurulmuş olması kuşkusuz dinsel bir eğilimin kanıtıdır. Ama bu davranış aynı zamanda eski bir ilişkinin süregelmekte olduğunu da gösterir. Kilisenin işlevi yalnız simgesel değildi. Kilise ve özellikle kilisenin avlusu, pazar günleri ayinden sonra cemaat başkanının yönetimi altında, cemaati ve toplumu ilgilendiren konuların konuşulduğu yerdi.

ray-Ereğli arasında arabalarla aile olarak bir arada giderken hızla bize doğru atını süren birini gördük.

Gelveri'nin muhtarı amcam Nikos Laskidis'e borcu olan Aksaray köyünden bir Türk'tü bu. Borcunu ödemek için parası yetmeyince amcama, "Geri kalanını Yunanistan'a göndereceğim," der. Amcam, "Helal olsun, istemiyorum!" diye cevap verir. Türk'ün içi rahat eder. Türkler "helal"e çok önem verirler. Helal olmazsa öteki dünyada alacaklıların onları kovalayacağına ve rahat yüzü görmeyeceklerine inanırlar. Bundan dolayı Gelveri'den ayrılacağımız günler yaklaştıkça gelip eski borçlarını, hatta dedelerinin ve dedelerinin babalarının bile borçlarını öderlerdi.

Ereğli'de birbirimizin üstüne istif edilmiş halde yük vagonlarına bindik ve Mersin'e doğru yol aldık. Tarsus'a yaklaşırken Türk çocukları treni taşa tuttular. Mersin'den halk grup grup Yunanistan'a doğru yola çıkıyordu; kimileri mübadele gemileriyle parasız, kimileri ise para karşılığında yabancı gemilerle. Gelverililerin çoğu

Nea Karvali'de yün eğiren kadınlar (1952).

Türk *Rize* gemisiyle gittiler; kilisenin eşyası da bu gemiye yüklendi. (Yükleme taşeronluğunu ben üstlenmiştim, ama ben bir İtalyan vapuruyla gittim.)

Sonradan duyduğuma göre, yolda Türk vapurunun kazanı çatlamış ve az kalsın batacakmış. Bir gemici, hayatını tehlikeye atarak kazan dairesine girip tamir etmiş kazanı. O zaman Türk kaptan, "Sizin Aziz kurtardı bizi [Grigoryos Toloğos'un kutsal naaşı]. Bizi bir mucize kurtardı," demiş.

Mübadele ile Yunanistan'a gelmeden, İstanbul'dan gelmiş olan ve Atina'da bulunan Gelverililer, yerleşme işi için bir komisyon oluşturmuşlardı. Bu komisyon Yunanistan'ın çeşitli yerlerini dolaşıp muhacirlere ayrılan yerleri görmüşler ve Kavala'nın on kilometre doğusunda bir yöre seçmişlerdi. Burası bir zamanlar Şişmanoğlu'nun (aynı ismi taşıyan sanatoryumu bağış olarak kuran kişinin) çiftliği idi. Bu toprakların 1/5'ini tarım bakanlığına, 4/5'ini ise Anadolu içlerinden gelen muhacirlere hibe etmişti. Çınardere denen bu yöre, 1.500 rakımlı Gelveri ikliminden bütünüyle farklı bir iklime sahipti. Millet kendini birden dağdan bataklıkta buldu. Yağmur ve don altında üç yıl çadırlarda yaşadılar. Yer yürümeye

Nea Karvali'de mahalle fırınının önünde kadınlar (1952).

elverişli değildi, bataktı; çadırdan çadıra gitmek için fundalıklarda elbiseleri yırtılırdı. Herkes yüksek ateşle hasta olmuş yataklara serilmişti. Üç yıl içinde o cehenneme yerleşmiş olan iki bin kişiden bini öldü. Bir-iki ölüsü olmayan aile kalmadı. Geceleri çakallar inerdi; ulumalarını duyardık, toprağı kazıp ölüleri çıkarırlardı. Umutsuzluğa düşmüştü herkes. Kimileri Çırpıntı denen, daha alçak bir yöreye, Kavala-Hrisupolis şosesine indiler; 50-60 aile Dedeağaç'ın Avas köyüne gittiler.

1926 yılında ilk konak yerimizde Nea Karvali (Yeni Gelveri) köyünün temeli atıldı. Yavaş yavaş işler yoluna girmeye başladı. Çorak yer yeşillenmeye başladı. Dikilmiş olan ağaçlar büyüdü. Başka yerlere gitmiş olan aileler geri geldi. Nea Karvali güzel bir köy oldu.

Biz Gelverililer için mübadele bir yıkımdı. Yunanistan'a geldik ve mutsuz olduk. Memleketimizde Türklerle iyi yaşardık; iyi insandılar. Ama Anadolu'nun öteki yerlerinde Türkler Yunanlara eziyet ederlerdi. Bundan dolayı mübadelenin olması iyi oldu; Türklerin elinden kurtuldular.

Nea Karvali'de cuhades *denilen geleneksel giysileriyle genç kızlar (1952).*

Tren mi yol alıyor, yoksa evler mi?[35]

Mübadele günlerinde Aksaray'daydım. Gelveri'nin ihtiyar heyeti ile kilisenin ve gideceklerin eşyasını taşımak için bir anlaşma yaptım. Buna göre Ereğli'ye kadar okka başına on kuruş alacaktım. Aksaray yakınlarındaki Türk köylerinden 70 deve buldum; ayrıca 30 da araba. Eşyaları yüklediğimiz develere ek olarak iki kişi biniyordu. Her arabada beşer kişinin yanında 25-30 okka da (paket halinde) eşya yüklenmişti. Kilisenin eşyası 45 sandıktı.

Ereğli'de trene binip Mersin'e yollandık. Kimileri Ereğli'den trenle İstanbul'a gittiler. Orada akrabaları vardı; akrabaları onları yanlarına aldılar. İstanbul'a gideceklerin isimlerini gösteren bir liste gelmişti. Kadınlar treni yadırgadılar. Tren hareket edince, "Tren mi yol alıyor, yoksa evler mi?" diye soruyorlardı. Yenice'de inip tren değiştirdik. Gelip Adana treni aldı bizi. Orada Türk mülteciler bazı şeylerimizi çaldılar. Mersin'de Satırın Hanı'nda kaldık; burası denize yakın iki-üç yüz odalık koca bir handı. Orada bir ay kaldık.

35 Prodromos Petridis'in anlattıkları, Kaisarciane (Atina, 12.12.1958).

Bir Türk vapuru ile gittik. Selanik'ten Türk göçmen getirmişti ve bizi de alıp götürdü. Biz Gelverililer, bizim grup yani, 500 kişiydik. Bizden 500 lira navlun aldılar. Vapurda başka yerlerden kimseler de vardı.

Yolda, Skiros Adası'nın açıklarında, vapurun kazanı patladı. Kıyamet koptu. Herkes bağırıyordu. Döşemeye kapanıp bizi kurtarması için dua edip Tanrı'ya yalvarmaya başladık. Vapur başıboş kaldı. Milletin binmesi için sandallar denize indirildi. Bir tayfa bir odun ile [çatlağı] tıkadı. Vapur deniz suyu ile ikmalini yaptı ve yoluna devam etti. Yanımızda Aziz Grigoryos Toloğos'un kutsal naaşı da vardı. Oydu bizi kurtaran.

Mersin'den Selanik Karaburun'a kadar dört günde gittik. Karaburun'da 16 gün karantinada kaldık. Çadırlarda yaşadık. Oradan kamyonlarla Selanik'e gittik. Selanik'ten vapurla Kavala'ya.

Tarihyazımında kaynakların kullanımı

Bu yazının giriş bölümünde, Kosmas Çekmezoğlu'nun destanını, Nüfus Mübadelesi konusunda tarihsel bir kaynak saydığımız için yayımladığımızı, konun tarihyazımında nasıl ele alındığını, bu konudaki araştırma gereksinimini ve eldeki kaynaklara değinileceğini belirtmiştik.

Mübadelenin anlamının konuya girerken anımsatılmasında yarar vardır: Bu, Orta Anadolu halklarının atalarının topraklarından ayrılma ve yeni bir vatana ve toplumsal konuma yol alma girişimidir. Önce olayın tarihyazımında nasıl ele alındığına göz atacağız.[36]

Uluslararası ilişkiler uzmanları başta olmak üzere, birçok araştırmacı ve tarihçi, Nüfus Mübadelesi'ni ortaya çıkaran gereksinimleri ve bu kararı doğuran nedenleri açıklamaya çalışmıştır. Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu zorunlu göç olayının yasal, diplomatik ve toplumbilimsel nedenleri ve sonuçları belli bir dereceye ka-

36 Bu metin, KAAM'ın Anadolu Faciası'nın yetmişinci yılı konulu bir kongresinde sunulan bir bildiriden alınmıştır. Bkz. Matoula Kouroupou - Evangelia Balta, "Πηγές για την ιστορία των Ανταλλαξίμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης" [Kapadokya'da mübadeleye tabi tutulanlarla ilgili kaynaklar; genel bir değerlendirme gereksinmesi], *Deltio tou Kentrou Mikrasiatikon* 9 (1992), s. 15-28.

dar ortaya çıkarılmakla birlikte, bu konuda derinlemesine tarihsel araştırmalar yetersiz kalmıştır.

Mübadele olayını ele alan tarihsel çalışmaların ve olayın kendisi hakkında kayıtların yokluğuna ya da sayıca sınırlılığına karşın, kişisel anılardan yola çıkarak, olayın kolektif bellekte nasıl yer ettiğini saptamaya girişine pek çok çalışma vardır. Kitlelerin yaşadıkları topraklarından sürülmeleri, yollara düşmeleri, insanların bu dramatik tecrübeleri, bir halkın yaşamında dönüm noktası oluşturan bu tarihsel gelişmeler, mübadele olayını ve daha genel olarak Anadolu Faciası'nı[37] tarihyazımı bakımından özel bir konuma getirmiştir. Konunun duygusal ve ideolojik açıdan oldukça "sıcak" ve yüklü bir görünümü olmasına rağmen, bu toplumsal şokun ortaya çıkardığı mitoslar (öyküler, inançlar vb.) ele alınmamıştır.

Mübadeleyi, tarihsel olayın kendisini gündeme getirmenin ve bu konudaki çeşitli araştırma gereksinmelerini ortaya koymanın zamanı gelmiştir. Bilindiği gibi, (ontolojik olarak) tarih başkadır, kaçınılmaz olarak içerdiği ideolojik işlevleriyle tarihyazıcılığı başkadır. En nihayet, tarihin ideolojik nedenler için kullanılması bambaşkadır. Bu mübadele ve göç olayı konusu gündeme geldiğinde bu üç ayrı kategori birbirine karıştırılmakta ve bu da bizce "sahte problemler" diye nitelenebilecek, yönteme yönelik problemler oluşturulmaktadır.

Mübadeleye uğrayan nüfusun gerçek miktarının ortaya çıkmasının gerekliliği şimdiye dek sıkça dile getirilmiştir. Bunun kadar önemli bir başka gereklilik de, göçmenlerin dile getirdikleri ve, "Biz memlekette iken..." diye nelere sahip olduklarını sayıp döktüklerinin gerçeklik derecesinin –Yunanistan'da yaşayanların bir türlü kabul etmek istemedikleri anlatılardır bunlar– maddi delillerle ortaya konmasıdır. Bundan başka "yurttan ayrılma" olayının kendisi ve bunun için kullanılan yöntemlerin, göç ettirilenlerin yeni yurtlarına yerleşmelerinin ve yeni koşulların sağlanması koşullarının da belgelenmesi gerekmektedir.

37 Türkiye'de "İstiklal Savaşı" olarak bilinen Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı ve sonraki gelişmeler, Yunanistan'da *Mikrasiatiki Katastrofi* yani *Küçük Asya Yıkımı* ya da *Anadolu Faciası* olarak anılır.

Destan'ın ve üç anının yayımı ile bu son gereksinimi karşılama yolunda bir katkıda bulunmak istedik. Çok sayıda başka belge arasından seçtiğimiz bu örneklerle, geleneksel yazılı tarihsel kaynaklardan farklı bir yoldan, mübadele ile ilgili tarih araştırmaları konusunda yeni bir olanağa, "sözlü tarih"e işaret etmek istedik.

KAAM araştırmacılarının 1930-1970 yıllarında topladığı bilgi, bu tür malzemelerden oluşur. Mübadele ile ilgili bu bilgiler, konuyu derinlemesine incelemek için elimizde bulunan çok önemli kaynaklardan biridir. *Eksodus*'un ikinci cildi[38] bunu kanıtlamaktadır. Bu üç anıyla bile, farklı yerleşimlerden gelen mübadillerin kişisel anıları aracılığıyla göç sürecinin tablosu net biçimde çizilmekte ve göçün tarihsel panoraması ortaya çıkmaktadır:

Zoraki göç haberinin etrafa yayılışı, göç hazırlıkları, isim listelerinin çıkarılması, taşınır ve taşınmaz malların kaydı, Yunanistan'dan gelen Türk göçmenlerle ilk temas, kilise eşyasının ve cemaatin kutsal emanetlerinin toplanması, yoksulların göç edebilmesi için cemaat içinde para toplanması, İstanbullu dernek ve kurumların yardımları, kilisedeki son ayinler, köylülerin vedalaşması, ilk kez görecekleri denize doğru yol alışları, Ulukışla'da durak ve trene binme, gemiye binmeyi beklerken Mersin'deki zorluklar, maceralı deniz yolculuğu ve nihayet en büyük serüven, yani Yunan toplumu gerçeğini tanıma.

Belki de bu sözlü kaynak, "gerçek" tarihe varmamızı ve olayların yazımını olanaklı kılacak, göç olayı sırasında olup bitenlere, göçmenlerin yeni yurtlarına yerleşmeleriyle ilgili maddi bilgilere erişmemizi sağlayacak ve yazılı kaynakların da güvenirliliğini kanıtlayacak tek kaynaktır.[39]

Bu sözlü kaynakların tarihyazımında tercih edilmemesi ve kullanılmaması, kaynağın türünden dolayıdır. Kimi tarihçilerin anlayışına göre kaynakların "yazılı kanıt" konumunda bulunmaması,

38 Bkz. 7. dipnot.

39 Bir karşılaştırma olanağı olarak Mandanakes Arşivi'ni örnek gösterebiliriz. Niğde'deki Karma Komisyon'un üyesi olan bu kişi, Niğde, Kayseri ve Aksaray yörelerindeki nüfus mübadelesi sırasında yerleşim yörelerindeki mesken tabliyelerinin sıralaması, hane nüfusu gibi bilgileri resmi raporunda belirtmiştir (bu arşiv malzemesi KAAM'da bulunmaktadır).

bu kaynağın ilkesel olarak kuşkulu kabul edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bir ek neden de hiç kuşkusuz "biz" tarihçilerin, sözlü tarihi nasıl bir metodoloji ile yorumlayacağımızı bilmememiz, bu mekanizmaya alışmamış olmamızdır.

Gerek sözlü anılar/kaynaklar, gerekse Kapadokyalı göçmenlerin 1925 sonrası elyazmaları (ister bunlar kendi girişimleriyle yazılmış, ister KAAM çalışmaları olarak gerçekleşmiş olsunlar), özellikle duygusal yönlerinin ağırlığından dolayı, Yunanistan'a yerleşen Anadolulların psikolojik dünyalarını da ortaya seren belgelerdir. Bu hissiyatı hiçbir resmi kaynak ve doküman ortaya koyamaz. Anılarda gözlemlenen algılama ve yorumlama biçimlerinin, kaynak kişilerin inanç yapısıyla örtüşmesi ve onu yansıtması doğaldır. Doğal olarak bu sözlü kaynaklar sorulan standart sorular doğrultusunda şekillenmiştir, ancak sorular yine de tek belirleyici değillerdir.[40] Hiç kuşkusuz bu sözlü tarih kaynakları, ancak bütün bu etkenler ışığında analiz edildikten sonra, araştırma malzemesine dönüşebilirler.

Sözgelimi eldeki mitos ve anlatılar, mevcut mitoslardan arınmanın anahtarını da içinde barındırır. KAAM'daki bu kayıtlar mitosların oluşması, simgelerin ve ideolojik yaklaşımların nasıl ifade edildiği, acı olayların baskısı altında belleğin nasıl değiştiği ve aldatıcı hal alabileceği gibi konuların incelenmesi için de önemli birer kaynaktır. Basmakalıp toplumsal yargıların ve bunların belirlediği biçimsel yaklaşımların neden benimsendiği ya da reddedildiğine, eleştirel bir yaklaşımın neden tercih edilmediğine dair soruların yanıtları da bu yönde yapılacak çalışmalarla ortaya çıkabilir.

Kapadokya, ama daha genel olarak Anadolu gerçeğinin ve tarihinin büründüğü mitosları da, mübadele sürecinin onu bilfiil yaşayanlar üzerinde bıraktığı ağır ideolojik etkileri de saptamak, anlamak ve bunların yanılsamalara yol açan etkilerinden kaçınmak ancak böyle bir yöntemle mümkün olabilir. Sözlü tarih kayıtlarında karşımıza çıkan mitoslarla simgelerin, tarihsel açıdan doğru yorumlanabilmesi için, analizden geçirilmeleri ve tarihsel olaylarla ilişkilerinin doğru olarak saptanması bu yöntemin önkoşullarındandır.

---

40 KAAM'da toplanan malzeme, önceden oluşturulmuş olan sorulara göre derlenmiştir. Bkz. Melpo Merlier, *Το Αρχείο της Μικρασιατικής Λαογραφίας*. Πως ιδρύθηκε πως εργάστηκε [Küçük Asya Halkbilim Arşivi, nasıl kuruldu, nasıl çalıştı], Atina, 1948.

Türkçe Konuşan Anadolulu Ortodoksların Ulusal Bilinçlenme Sürecinde Karamanlıca Kitapların Önsözleri[1]

Literatürde genel olarak Karamanlı adıyla bilinen ve Anadolulu Türkofon[2] Ortodoks toplulukların etnik kimlikleriyle ve hele kökenleriyle ilgili olarak birçok araştırma yayımlanmıştır. Karamanlı deyimi tabiatı gereği hem sınırlayıcı hem de muğlaktır. Karamanlı deyince akla doğal olarak Karaman yöresinin halkı gelir. Oysa çalışmamızın konusu olan Türkçe konuşan Ortodoksların yaşadığı yerler yalnız bu bölgeyle sınırlı değildi, Kilikya'dan Pontus'a kadar geniş bir alanda yaşamış; Anadolu'daki Türkçe konuşan ama Türk olmayan diğer cemaatlerden de –yani Ermenilerden ve Yahudilerden– farklılıklar göstermişlerdir.

Türkçe konuşan Ortodoksların etnik kimliklerini tanımlamada kullanılan nesnel ölçütler birbiriyle çelişir. Rum Ortodoks Kilisesi'ne

---

1 Yunanca aslından çeviren: Herkül Millas.
Bu makale Modern Greek Studies Association'ın Temmuz 1985'te Selanik'te düzenlediği "Ἑλλάδα καὶ Μικρὰ Ἀσία" [Yunanistan ve Anadolu] sempozyumuna sunulan –ve *Mnimon* dergisinde (11/1987, s. 225-233) yayımlanan– bildirinin ana hatlarını oluşturur.

2 Türkofon: Türkçe konuşan, anadolu Türkçe olan (ç.n.).

bağlı bu cemaatin anadili Türkçeydi. Etnik kimliğin bu iki unsurunun, yani din ve dilin uyuşmazlığından[3] kaynaklanan köken tartışmaları hatırı sayılır bir külliyat oluşturmuştur. Etnik kimliğin tanımlanması güç olduğundan, bu kimliğe yönelik araştırma girişimleri her seferinde gelip dil ve din sorununa takılmıştır. Çünkü din ve dil öğeleri etnik kimliği belirlemekle birlikte, etnik kökene dair başka verilerin yokluğunda, etnik kimliği tek başlarına belirleyecek derecede yeterli de kabul edilmemişlerdir. Anadolulu Türk Ortodoksların etnik kökeniyle ilgili tartışmalar şu iki görüş etrafında biçimlenmiştir:[4]

a) Bir görüşe göre bu topluluklar Yunan/Helen kökenlidirler. Ya zorla ya da Batı Anadolu'nun kıyılarında yaşayan ve Rumca konuşan diğer Ortodokslardan uzak ve kopuk kaldıklarından Türkçe konuşmaya mecbur kalmışlardır.

b) İkinci görüşe göre ise bu topluluklar Türk soyundan gelmedirler; bu insanlar Anadolu'da Selçuklu yönetimi kurulmadan önce Bizans toprakları içine girip yerleşmişler ya da Bizans ordusuna paralı asker olarak katılmışlar ve –yeni efendilerinin dillerini benimsemeden– sadece dinlerini değiştirmişlerdir.

Köken konularını bir yana bırakarak bugüne dek yapılmış olan ve Türkçe konuşan Ortodoks toplulukların etnik kimliğini konu edinen araştırmalar, seyyahların yazdıklarına,[5] misyonerlerin[6] ya da elçiliklerin[7] (Yunan ve başka) raporlarına, Yunan/Rum

3 Elli Skopetea, "Το 'Πρότυπο Βασίλειο' και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)" ["Örnek Krallık" ve Megali Idea. Yunanistan'da milliyet sorunun görünümleri (1830-1880)], *Polytypo*, Atina: 1988.

4 Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Londra: 1971, s. 453, 457. Ayrıca bkz. R. Clogg, "The Publication and distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850, I", *Journal of Ecclesiastical History*, XIX/1 (Nisan 1968), s. 57.

5 R. Davison, "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response", *Nationalism in a Non-national State. The Dissolution of the Ottoman Empire*, yay. haz. W. Haddad ve W. Ochsenwald, Ohio State University Press, Ohio: 1977, s. 32-33.

6 R. Clogg, "The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850, I and II", *Journal of Ecclesiastical History*, XIX/1 ve 2 (Nisan 1968 ve Ekim 1968), s. 57-81, 171-193.

7 A. Panayotopoulos, "The Greeks of Asia Minor 1908-1912. A Social and Political Analysis", *Doktora Tezi*, Oxford Üniversitesi, 1984.

âlimlerin görüşlerine (örneğin Yunan Dilini Muhafaza Cemiyeti'nin ya da Anadolulların derneği "İ Anatoli"nin ya da İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin [Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως] dile getirdikleri görüşlere) ya da Megali İdea yanlısı politikacıların görüşlerine dayanmışlardır.[8]

Etnik kimlik sorununa ışık tutan bir başka kaynak Türkçe konuşan Ortodokslarca yazılmış kitaplardır. Kitaplar eğitimin en elle tutulur ifadesidir; eğitim ise bilincin en tutarlı ifadesi ve var olan bir etnik kimliğin en kesin kanıtıdır.

Bir parantez açıp, Yunan tarihyazımında "Karamanlıca" olarak nitelenen kitaplara değinmek istiyorum.[9] Yunan alfabesiyle Türkçe basılan bu kitaplar, 1718 tarihli bilinen ilk örnek olan Neofitos Mavromatis'in *Hıristiyan İnancın Antolojisi*'yle basılmaya başlanmış ve 1922'de Yunancada Anadolu Faciası olarak anılan İstiklal Savaşı'ndan sonra da 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yayımlanmışlardır. Bulabildiğimiz en son örnekler Selanik ve Drama'da basılmıştır. Bu Yunan harfli Türkçe edebiyatın büyük bir bölümünü Türkçeye çevrilmiş din ve dua kitapları oluşturur; ama dın dışı kitaplar da (matematik, coğrafya, astronomi, fizik, zanaat kitapları, sözlükler, gazeteler, dergiler, romanlar, kanunnameler, dilbilgileri, tarım bilgilerini kapsayan broşürler gibi) doğal olarak eksik değildir.[10]

---

8 K. Th. Dimaras, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός* [Yunan ilim irfanı], Atina: 1985 ve aynı yazardan *Ελληνικός Ρομαντισμός* [Yunan romantizmi], Atina: 1986. Ayrıca 3. dipnottaki E. Skopetea'nın araştırması.

9 S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytigue d'ouvrages en langue turque imprimés en caracteres grecs*, c. 1 (1584-1850), Atina: 1958, c. 2 (1851-1865), Atina: 1966, c. 3 (1866-1900), Atina: 1974. (Bu makalenin yazarı bibliyografyaya iki ek cilt daha yayımlamıştır. Birinci cilt S. Salaville - E. Dalleggio'nun çalışmasının zaman dilimi içinde eklemeler içerir, ikinci cilt ise 20. yüzyılda yayımlanmış kitapları kapsar: *Karamanlidika. Additions* ve *Karamanlidika XXe siecle*, KAAM, Atina: 1987 -ç.n.) Bkz. R. Clogg, "The Greek millet in the Ottoman Empire", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, yay. haz. B. Braude ve B. Lewis, c. 1, Londra: 1982, s. 185-186.

10 Sp. Vryonis, *age*, s. 454-455. Ayrıca bkz. J. Eckmann, "Die Karamanische Literatür", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wisbaaden: 1964, c. 2, s. 819-835. İordanis T. Pamboukis, *Πατερμής. Ολίγα λόγια επί της συνθέσεως των θρησκευτικών βιβλίων της τουρκόφωνης ελληνικής φιλοσοφίας* [Pederimiz, Türkçe konuşan Rumların dinsel içerikli kitaplarının kapsamları üzerine birkaç söz], Atina: 1961.

ΠΙΟΔΖΕΚΔΖΙΛΙΚ

ΔΟΥΤ ΦΙΔΑΝΗ ΓΙΕΤΙΣΔΙΡΜΕΚ
ΒΕ
ΙΠΕΚ ΠΙΟΔΖΕΓΙ ΠΕΣΛΕΜΕΚ
ΧΑΚΚΗΝΔΑ ΜΑΛΟΥΜΑΤ

ΜΟΥΧΑΡΡΙΡ ΒΕ ΜΟΥΕΛΛΙΦΙ
Ἰωαννης Κτρ. Ἀρτεμιαδης

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ΤΥΠΟΙΣ ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΣΙΑΣ
Ἐν Γαλατᾷ, Περιπτοπαζάρῳ, ἀρ. 27-29.
1902

ΝΕΟΣ ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΑΓΓΕΛΩΝ ΚΤΑΣΙΝ,
ΓΙΑΝΕ
ΕΦΕΣΙΟΥ ΧΑΡΤΗΣ
Τυφλὸν ἐλυμαίνετο, Ῥώμῃ Γενικὸν τιλυκρατοῦν πόρε λιμαινεσθαι,
ΑΓΑΛΛΙΑΣΘΗ
ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣΤΑΝ.
Σίμπτι ἰαπωζὰ κωμὶ μπασμαγιὰ Θεολὶ Χριστιανικὸν ἀφεντλικὸν,
βὶ χριστιανὰ ὑζγιώ.

ΒΕΝΕΤΙΚΤΕ ΜΠΑΣΜΑΓΙΑ ΒΕΡΙΑΤΙ,
ΑΓΙΑΝΑΔΡΙΝ ΙΖΝΙΤΓΙΔΕΝ.
Βὶ πεμλὶ, ζιαπ πεμλὶ ἐλληνὶ, δοκλα γιαμπὰ γιάπμ
ὀξοκλὶκ ὑζγιὶ.

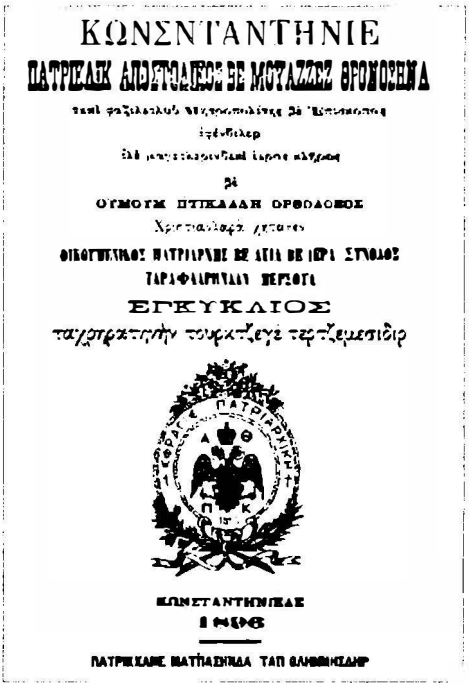
1795. ΜΙΧΑΗΛ ΓΑΤΚΕΙ ΠΑΣΜΑΤΖΗΤΑΝ. φλγ.
Τζαμλαρὶς Χριστῶ Ἰζγιὰ γιαφτιγαν.
CON LICENZA DE' SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

Farklı konularda basılmış Karamanlıca kitaplardan örnekler: İstanbul, 1902 baskısı Böcekçilik – Dut Fidanı Yetiştirmek *(solda), Venedik, 1795 baskısı* Yeni Hazine *(sağda), İstanbul, 1896 baskısı Ekümenik Patriklik ve Sen Sinod Meclisi'nin dönemsel dini mektuplarının Türkçe tercümesi (karşı sayfada).*

Bu makalenin konusu Karamanlıca kitapların genelinin etnik bilinç konusunda bize neler sunduğu değildir. Zaten Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde,[11] bu yönde ayrıntılı ve geniş bir araştırma programı vardır. Planladığım bir çalışmanın öncü bölümü sayılabilecek olan bu makalemde, Karamanlıca kitapların önsözlerindeki belirlemelere ve sınırlandırmalara dayanarak, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türkçe konuşan Ortodoksların kendilerini nasıl niteleidiklerini inceleyeceğim.

Bu önsözler, yazarların, çevirmenlerin ya da yayıncıların doğrudan doğruya kendi cemaatlerinin mensuplarıyla ilişkilerini, ama daha genel olarak da, Osmanlı tebaası tüm halklarla olan ilişkilerini gözler önüne serer. Aynı zamanda dolaylı olarak, hitap ettikleri cemaatin görüşlerini dışa vurmaları da bazen söz konusudur.

11 Atina'da 1930 yılında kurulmuş olan ve Anadolu kökenli Yunanların kültürünü araştıran kurum (ç.n.).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΙΕ

ΠΑΤΡΙΚΑΔΙΚ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΕΣ ΔΕ ΜΟΥΖΖΕΣ ΘΡΟΝΟΣΕΝΙΑ

ΟΥΡΘΟΥΣ ΠΤΙΚΑΔΑΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ

ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΙΕΔΕ

Bundan dolayı Karamanlıca kitapların önsözleri, yayımlandıkları 1718-1929 döneminde, Anadolu'da Türkçe konuşan Ortodoksların yaşadığı yerlerde geçerli olan zihniyet yapısını yansıtan veriler olarak görülebilirler.

Sürdürdüğüm araştırmanın bu makalede ele alacağım yanı, önsözlerde yer alan köken, soy ve etnik kimlik gibi kavramlara açıklık getiren, bu kavramları belirleyen ya da aralarındaki ilişkiye yönelik açıklama getiren ve etnik kimlikle din arasında var olabilecek ilişkiyi gözler önüne serebilecek verilerdir. Bu açıdan bakıldıklarında, Karamanlıca kitapların önsözleri dolaylı olarak iki noktada aydınlatıcı olmaktadır:

1) Yazarlar ve çevirmenler okuyucularına hitap ederken, onlara isimler ve sıfatlar vermekte ve okuyucu çevresiyle ilişkilerini açıklamaktaydılar.

2) Karamanlıca bir kitabın yazılmasını ya da çevrilmesini gerektiren nedenler belirtilmekteydi.

Bu araştırmaya girişirken en başta, Sévérien Salaville - Eugène Dalleggio'nun[12] Karamanlıca bibliyografyasında yer alan kitapların önsözlerinin tümünü kullandım. Buna paralel olarak, yaklaşık olarak yüz önsözü herhangi bir elemeden geçirmeksizin, yani "karakteristik" olanları ayıklamadan kullandım ve bibliyografyanın kapladığı zaman süresinin tamamını kapsamaya çalışarak, doğrudan Türkçe metinlerle çalıştım. İlk aşamada mevcut tüm önsöz külliyatını derlemem olanaksızdı; bu aşamada çok da gerekmediği söylenebilir, çünkü E. Dalleggio'nun ara ara yayımladığı Fransızca çeviriler, araştırdığım konularda beni desteklemekte ve aslını kullandığım örneklerin sağlamasını yapmaktaydı. Karamanlıca kitaplarda yer alan ve okuyuculara yönelik hitapların tarih sırasına göre bir dökümünü çıkardıktan sonra, bu hitapları sınıflandırdım; bunu yaparken de olası kronolojik kesitleri saptamaya çalıştım.

Karamanlıca yapıtların yazarları ve çevirmenleri, bu önsözlerde okuyucularına hemen hemen her zaman şu sözlerle seslenmişlerdir: Hıristiyanlar, Hıristiyan Ortodokslar, Anadolu Hıristiyanları, Anadolu'nun Hıristiyan Ortodoksları.[13]

Karamanlıca kitapların yayımlandığı dönemin ilk yıllarında (o sırada bu yayınların yüzde 95'i dinsel kitaplardı) Hıristiyanlar ya da Anadolu Hıristiyanları sözcükleri kullanılmıştı. Ama Kitabı Mukaddes Şirketi (Bible Society)[14] faaliyete geçip 1826 yılı dolaylarında ilk yayınlarını yapmaya başladığında Hıristiyan adına Ortodokslar sözcüğü eklenecek ve tüm Karamanlıca kitaplarda artık bundan böyle bu ibare hep karşımıza çıkacaktır.

---

12 Sévérien Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*

13 "Anadolu'da yaşıyan Hıristiyanlar Yunan dilini kaybettikten sonra büyük bir cehalet içinde yaşadıklarından dolayı mukaddes Ortodoks dinimizle ilgili çok az şey biliyorlardı...", *Hıristiyan Dininin Antolojisi, yani Gülzâr-ı İmân-ı Mesihî* (1803), s. 3 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 32). "Rum lisanından Anadolu'da bulunan ve Rumî lisanını bilmeyen Hıristiyan kardeşlerimizin," diyor *Millet-i Hıristiyanlığın* adlı kitabın başlığı... 1835 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 71) vb. Ayrıca bkz. Ioakeim Valavanis, *Μικρασιατικά* [Küçük Asya'ya dair], Atina: 1891, s. 26-27 ve D.E. Daniilloglou, *Πρόδρομοι της Αναγεννήσεως των γραμμάτων εν τη Ανατολή (κυρίως Μικρά Ασία). Σεραφείμ Μητροπολίτης Αγκύρας, Απταλείς* [Anadolu'da kültürün doğuşunda önayak olanlar. Antalyalı Serafim, Ankara metropoliti], İstanbul: 1865, s. 21-23.

14 R. Clogg, "The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850, I", *Journal of Ecclesiastical History*, XIX/1 (Nisan 1968), s. 58.

Ayrıntılı olarak sınıflandırırsak bu sözcükler şu aralıklarda belirmektedirler:

Hıristiyanlar	1743-1918
Hıristiyan Ortodokslar	1718-1884 -Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin ortaya çıkmasından (1826) sonra daha sık görülmektedir.
Anadolu Hıristiyanları	1718-1883 -1802 yılından 1846'ya kadar daha sık.

Yani din, Türkçe konuşan Ortodoksların toplumsal bilinçlerinde en büyük paya sahipti. Din bu insanları Osmanlı tebası diğer halklardan farklılaştırıyordu. Müslümanlardan farkları Hıristiyanlıklarıydı; Anadolulu Katolik ve Protestanlardan farkları ise Ortodoksluklarıydı. Ayrıca, Anadolu'da yaşadıklarından dolayı, Yunanistanlılardan bir farkları Anadolulu olmalarıydı.

Yazarların okuyucularıyla bir bağı söz konusuysa bunun hemen her zaman din üzerinden kurulması da ilginçtir. Okuyucuya, dindaş ya da kardeş Hıristiyan, diye hitap edilirdi.[15] Bu konuda, Karamanlıca edebiyatın bir numaralı temsilcisi Evangelinos Misailidis'ten bize ulaşan örnekler vardır.[16] 1859 yılındaki bir kitabında, –*Rumca ve Türkçe Mükaleme ... Anatoli* gazetesinin yayımcısı[17] adını taşıyordu– E. Misailidis'in yazdığı ve iki dilli bir önsöz de vardır: Solda Yunanca, sağda Yunan harfli Türkçe. Yunanca metinde bu kitabı "irfan sever soydaşları"[18] için yazdığını belirtmiş ve çevirisini yaparken de, yani Türkçe yazarken, "soydaş" kelimesini "dindaş" olarak değiştirmiştir.

Karamanlıca kitaplarda egemen olan bu dinsel özellik, 20. yüzyılın başından başlayarak göreli olarak ve epey yavaş bir biçimde değişir gibidir.[19] 18. yüzyılda Yunan ulusal bilincini yaratacak bir

15 "... Kaldı ki Anadolu'da bulunan Ortodoks Hıristiyan kardaşlarımızın", *Halen Medine-i Konstantaniye'de bulunur olan Zoodohos Piyi* adlı kitabın başlığından, Kudüs: 1836 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 80) Ayrıca 13. dipnottaki örneklere bakınız.

16 S. Hudaverdoglou-Teodotos, "Η τουρκόφωνος ελληνική φιλολογία" [Türkofon Yunan edebiyatı 1453-1924], *Epetiris Etaireias Vyzantinon Spoudon* 7 (1930), s. 303.

17 S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, no 132.

18 "Soydaş" olarak çevirdiğimiz sözcük Yunancada "*omogenis*"tir. "Aynı soydan" anlamını taşımakla birlikte bugün "aynı etnik kökenden" anlamında da kullanılmaktadır (ç.n.).

19 K. Karpat, "Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and

Yunan devleti henüz var olmadığına ve Osmanlı İmparatorluğu içinde halklar din esasına göre tanımlandığına göre, dinsel özelliğin egemen olması hem doğal hem de akla yakın kabul edilebilir. Ayrıca Ortodoks Patrikhanesi'nin anlayışına göre din kavramı soya, soy kavramı ise dine bağlıydı.[20] Herhalde araştırılmaya değer bir başka konu da, 19. ve 20. yüzyıllarda Balkanlar'da toplumsal fırtınalar koparken ve ulus-devletler doğarken, bu insanların neden kendilerini Anadolulu Hıristiyan Ortodoks diye niteledikleri ve böylece Osmanlı İmparatorluğu içinde kendilerini ayırarak kaldıklarıydı.

Millet sözcüğü de Karamanlıca kitaplarının önsözlerinde, Ortodoks Rum Milleti ile Ermeniler, Protestanlar vb. arasındaki farkı işaret etmek amacıyla kullanıldığında gene dinsel bir anlam kapsar.[21] Bu *millet* sözcüğü 1718'den 1806'ya kadar ve 1836'dan 1869'a kadar da ara sıra önsözlerde görülür. Özellikle Tâbiyet Kanunu'nun çıkarıldığı 1869'dan sonra neredeyse hiç kullanılmamakta ya da eskisi kadar sık görülmemektedir. Millet sözcüğü etnik bir içerik edinmiş olarak Karamanlıca metinlere pek girmemiştir.

Millet sözcüğü, önsözlerde yazar ya da çevirmen kitabın niye yayımlandığının gerekçesini açıkladığı noktada karşımıza çıkar. Örneğin "milletimizin muhabbetleri için"[22] ya da "millet gayreti çeken"[23] ya da "millet sevicilik"[24] gibi. Millet sever gibi birkaç yerde sıfat halinde kullanılır.[25] 1811'de birçok baskı yapmış olan

---

State in the Post-Ottoman Era", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, c. 1, Londra: 1982, s. 158-162.

20 Soy: yazar Yunanca (*genos*) sözcüğünü kullanmaktadır. Bugünkü anlamı: Soy, kuşak [nesil, şecere, ulus] (ç.n.).

21 "Bu esnalarda mezhepsiz Lutherler'in oyunlarını ve tuzaklarını ve şeytani niyetlerini duyunca bizim millete dolaşıp ebleh kardaşlarımızı yanıltmaya...", *Doğru dinin tayini Platon'dan* adlı Karamanlıca kitaptan, 1839 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 97). "ve Ortodoks Rumiyan milleti kilisesi ile Ortodoks Ermeniyan milleti kilisesi...", *Ecvipe-i diniye... Kokonios oğlu Samuil* adlı kitabın başlığından, Der-i Saadet: 1864 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 146).

22 *Bahar-ı Hayat...* adlı kitabın başlığından, Venedik: 1783 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 19).

23 *İnsanın Hıristiyanca ve Memleketlice...* adlı kitabın önsözünden, Atina: 1869 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 163).

24 *İnşa Papa Yeorgios İkonomos* adlı kitabın başlığından, İstanbul: 1836 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 79).

25 *Can belaslığı bahçese tarifiye* adlı kitabın önsözünden, İstanbul: 1835 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 70).

Türkçe-Rumca sözlüğün yazarı Zaharya Aynorozlu[26] önsözünde "filadelfos ve filoyeni ve kardaş sevici" diye adlandırılmaktadır. Rumca "*filoyenis*" sıfatı çevrilmeden kullanılmış, "*filadelfos*" hem Rumca hem de "karındaş sevici" olarak Türkçeye çevrilerek kullanılmıştır. Bu örneklerden çıkardığımız sonuç, etnik kimliğin millet anlamından kopmamış olduğudur; ya da başka bir deyişler etnik aidiyetin, dinsel ya da hiç olmazsa kültürel aidiyete karşı daha üstün bir konum edinemediğidir.

Arapça *mille* (din) sözcüğünden türetilmiş olan millet[27] sözcüğü, insanların ait oldukları dinsel cemaati nitelerdi. Bu kavram bir topluluğun kendini belirlemek ve diğerleriyle ilişkilerini saptamak bakımlarından önemli bir etkendi.[28] Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman milleti (Kürt, Türk ya da Yörük, ama Arap değil) ile Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik ya da Protestan milletleri vardı – ve bu dini cemaatler Fatih Sultan Mehmed'den beri aynı zamanda siyasi düzeyde de tanınıyordu. Ama bu durum, Osmanlı milletlerinin ayrı uluslar oluşturdukları anlamına gelmezdi. *Millet* sözcüğü 19. yüzyılın ortalarında anlam değiştirmeye başlamış ve nihayet 20. yüzyılda ulusla eşanlamlı hale gelmiştir.

Türkçe konuşan Ortodoksların dinsel bakımdan nitelemelerini de ele alan ve temelde din-ulus ilişkilerinin yorumu olan bölümden sonra, bu cemaat için kullanılmış olan, ama pek sık karşılaşmadığımız başka bir nitelendirme türüne göz atacağız.

Tanzimat'la beraber, daha somut olarak da 1864'ten sonra ve Karamanlıca yayınların son örneklerinin görüldüğü 1925'e dek yazarların önsözlerinde Türkçe konuşan Anadolulu Ortodokslara hitap ederken "vatandaşlar, Anadolulu vatandaşlar, Ortodoks vatandaşlar" sözcüklerini kullandıklarını görüyoruz. Ayrıca kitapların yazılma gerekçeleri açıklanırken saiklerinin "vatan sev-

26 *Aziz Apostoloslarm Amelleri...*, Venedik: 1811, s. 4-7 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 45).

27 B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra: 1966, s. 329.

28 Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton University Press, 1962, s. 189-190. K. Karpat, *a.g.e.*, s. 142-143. R. Davison, "Nationalism as an Ottoman Problem", *a.g.e.*, s. 33.

gisi" olduğu ileri sürülmektedir.[29] *Vatan* sözcüğü bu kitaplarda, 18. yüzyıl sonlarındaki Fransızca *patrie* değil, İngilizce *fatherland* anlamındadır.[30] Zaten sık sık "vatanımız Anadolu" denmekte ve başka bir vatanın –yani batıdaki Yunanistan'ın– kastedilmediği de ima edilerek herhangi bir yanlış anlaşılmaya yer bırakılmamaktadır. Yunan adı da, tıpkı Yunanistan gibi bu metinlerde hemen hiç geçmez. Kendilerini etnik olarak tanımlarken Rum sözcüğünü kullanmışlardır ve çok seyrek olarak *Yunan* (Ellinis) sözcüğü veya bu sözcüğün türevlerinin kullanımı ise ancak dilden bahsedildiğinde söz konusudur.[31] Yunanca için kullanılan terimler "Rumca lisanı", "lisan-i Rumî", "Rumca" ya da "Yunan lisanı" olmuştur – sonuncusu hemen hemen her zaman Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından kullanılmıştır.

R. Davison'a göre, bu insanlar Yunanistan'la ve Osmanlı Rumlarıyla dindaş oldukları için kendilerine Rum diyorlardı[32] – Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlıydılar. Rum milletine bağlı olduklarına göre de "Rum"dular; bu ise, Yunanistan'da kullanıldığı anlamıyla bir Yunan ulusal bilinci taşıdıkları anlamına gelmiyordu. Kendilerine Rum dedikleri durumlarda da bunu genellikle "Anadolulu Rum" ya da "Anadolu Rumu" diye coğrafi tanımla birlikte kullanmışlardı.[33] Kemal Karpat da aynı görüşü savunmaktadır:[34]

> Rum sözcüğü, Türkçe konuşan Karamanlılar da dahil kendini Ortodoks Hıristiyan kabul eden herkesi kapsardı. "Türk" ise Osmanlı döneminde Müslüman milletine mensup herhangi biri olabilirdi.

---

29 *Nur-i Ortodoksia*..., İstanbul: 1885, s. 1-6 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 230). Ayrıca, *Anadol Türkileri*..., s. 5-9 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 305). Vatanperverlik fikri 1856 tarihli Hâtt-ı Hümayun'da da yer alır, bkz. R. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *American Historical Review* LIX/4 (Haziran 1954), s. 852.

30 B. Lewis, *a.g.e.*, s. 328-329. Ayrıca Ş.Mardin, *a.g.e.*, s. 326.

31 "Elinos lisanından...", *İeron Anathisma* adlı kitabın başlığından, 1812 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 49). "Elinika Lisanını...", *Nea methodos adlı* kitabın başlığından, 1885 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 229).

32 R. Davison, "Nationalism as an Ottoman Problem", *a.g.e.*, s. 33.

33 *Mikrasiatikon İmerologion o Astir 1913*..., İstanbul: 1912 (Balta, *XXeme*..., no 82).

34 K. Karpat, *a.g.e.*, s. 165.

Yuvakim (İoakeim) Valavanis'in bu konularla ilgili bir kitabından ulusal kimlikle ilişkili bir yargısını aktarıyorum:[35] "... Anadolulu Yunan... ulusunun adını bile bilmemektedir. Bugün bir Hıristiyana, 'Sen nesin?' diye sorarsanız, çekinmeden, 'Hıristiyan'ım,' diye cevap verecektir. 'Peki ama Ermeniler de, Frenkler de, Ruslar da Hıristiyan,' derseniz, o, 'Bilmiyorum,' diyecektir, 'onlar da İsa'ya inanıyorlar, ama ben Hıristiyan'ım.' 'Acaba Yunan olmayasın?' diye üstelerseniz, 'Hayır, hiçbir şey değilim, dedim ya ben Hıristiyan'ım,' diye cevap verecektir." Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl başlarında bir kişinin kimliğinin hem kendi gözünde hem de komşularının ve mülki idarecilerinin gözünde nasıl tanımlandığını, o kişinin dini belirlerdi. Herhangi biri için Türk, Arap, Rum, Bulgar gibi etnik bir tanımdan ya da Osmanlı vatandaşlığından önce akla gelen ilk kimlik tanımı şunlardan biri olurdu: Müslüman, Rum Ortodoks, Gregoryen Ermeni, Yahudi, Katolik veya Protestan.[36]

Dikkati çeken başka bir özellik ise, bu önsözlerde Yunanca öğrenmenin gerekliliği savunulduğunda, bunun yalnız dini nedenlere dayandırıldığıdır; çünkü denmektedir, kilise metinleri Yunanca yazılmış olup Türkçeye çevrilmeleri zor ya da bütünüyle olanaksızdır.[37] Türkçe öğrenmeleri için teşvik edildiklerinde ise (yani Arapça harfleriyle okuyup yazmaları istendiğinde) bu, Osmanlılarla kardeşçe yaşamaları ya da resmi görevler alabilmeleri –politikaya karışmaları yahut avukatlık yapmaları– için gerekli sayılmıştır.[38]

Hâtt-ı Hümayun'dan sonra Tanzimat süresinde rastlanan bu görüşler "Eleno-Ottomanizm" anlayışının yansımalarıdır.[39] Bu

35 İoakeim Valavanis, *Μικρασιατικά*, s. 26-27.

36 R. Davison, "Turkish Attitudes", *a.g.e.*, s. 844 ve İ. Ortaylı, "The Greeks and Ottoman Administration during the Tanzimat period", *Studies on Ottoman Transformation*, İsis Press, İstanbul: 1994, s. 87-92.

37 *İbadetmame...*, İstanbul: 1844, s. 123-128 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 107).

38 Ioannis Miliopulos, *Οθωμανική Εγκυκλοπαιδεία* [Osmanlı ansiklopedisi], c. I, İstanbul: 1876, s. 7-8 (S. Salaville - E. Dalleggio, no 196). Ayrıca bkz. A. Tabaki, "Un aspect des Lumières néohelléniques: l'approche scientifique de l'Orient. Le cas de Dimitrios Alexandridis", *Hellenika* 35 (1984), s. 317-318.

39 20. yüzyılın başlarında sol bir ideoloji izleyen bazı Yunan aydınları tarafından yeni siyasal bir inanç işlenmekteydi. Yunan-Osmanlılığı (*Ellino-othomanismos*) diye isimlendirebileceğimiz fikriyata göre Yunanlar ve Türkler tek bir devlet çatısı altında da yanışma ve barış içinde bir arada yaşayabilirlerdi.

inanca göre ıslahatlar benimsenip değerlendirilmeliydi; ayrıca bu inanç Yunanistan kökenli *Megali İdea*'ya karşı da bir cevaptır. Bu anlayış ayrıca Türkçe konuşan Ortodoks Anadolulların, Etnik Merkez'de[40] yer alan olaylara karşı takındıkları tutumlarının –sessizlik ve ilgisizliklerinin– ışığında da değerlendirilmelidir.

40 Etnik Merkez: Yunanistan (ç.n).

KARAMANLILAR VE KARAMANLICA KİTAPLAR

"Gerçi Rum isek de Rumca Bilmez Türkçe söyleriz..." Vatan, Din ve Dille Bölünmüş Bir Kimliğin Serüvenleri[1]

Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz,
Ne Türkçe yazar okuruz ne de Rumca söyleriz,
Öyle bir mahludî hatt-ı tarikatimiz vardır,
Hurufumuz Yunanice, Türkçe meram eyleriz.[2]

Kaynakçalarda ve tarih kayıtlarında "Karamanlılar" (*Karamanlides*) olarak bilinen Türkçe konuşan Rumlar, 19. yüzyılın sonlarında kendilerini yukarıdaki dörtlük ile tanımlamaktaydı. Karamanlılar, Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanlardı ve yazı dili olarak Yunan alfabesi ile yazılan Türkçeyi kullanıyorlardı. Bu halk, sınırları farklı dönemlerde farklı tanımlanan bir bölgenin, geniş anlamıyla Kapadokya'nın sakinleri idi. Bölgenin, işlemekte olduğumuz konuyla ilişkili sınırları; kuzeyde Ankara, Yozgat ve Bursa'ya (Hüdavendigâr), güneyde Antalya ve Adana'ya, doğuda Kayseri ve Sivas'a ve batıda Aydın vilayetine kadar uzanmaktaydı. Türkçe konuşan Ortodoks cemaat, yoğun Müslüman nüfusa sahip

1 İngilizceden çeviren: Nazif Bozatlı.
Bu makale, "Karamanlılar: The Turcophone Orthodox Population in Cappadocia" başlığıyla, *The Great Ottoman-Turkish Civilization II, Economy and Society*, haz. K. Çiçek, Ankara: 2000, s. 467-471'de yayımlanan makalenin genişletilmiş şeklidir.

2 Son iki dizenin günümüz Türkçesiyle karşılığı şöyledir: "Öyle karmaşık bir yol tutmuşuz ki, harflerimiz Yunancadır, derdimizi Türkçe ifade ederiz." Karamanlıca konusundaki bu başarılı tanımlama, *Kaiseria Mitropolitleri* ... adlı 1896 basımı Karamanlıca kitaptan alınmıştır (bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, c. III, Atina: 1974, no 306).

bu coğrafi bölge içinde, 1924 yılındaki nüfus mübadelesine kadar, Türkçe konuşan Ermeniler ve Türkçe konuşan Protestanlar ile bir arada ve aynı zamanda Rumca konuşan Ortodoks Hıristiyanların oluşturduğu dağınık yerleşim bölgeleri içinde yaşamışlardı. Arkeolog Georges Perrot'un 1864 yılı gözlemleri şöyle:

> Anadolu'nun iç kesimlerinin hemen her yöresinde ne Rumlar Rumca ne de Ermeniler Ermenice konuşur, her iki cemaat de sadece efendileri olan Türklerin lisanını konuşur; ancak bunu bir cemaat Rum, diğeri Ermeni harfleriyle yazar.[3]

Sir Edwin Pears'ın Anadolu'daki Türkçe konuşan Rumlar ve Ermenilere ilişkin yorumları son derece ilginçtir. Şöyle ki:

> Sadece Türkçenin konuşulduğu birçok Ermeni köyü ve sakinlerinin kendi ırklarının dilini unuttuğu birçok Rum köyü var.

Pears'ın 1905'teki kişisel bir deneyimi, bu noktada canlı örnek oluşturur. Pears, tarihi Rum-Bizans kenti Nikaea, yani İznik yakınlarındaki bir köyün Rum Ortodoks Kilisesi'nde bir ayinine katılır. Ayin tabii ki Rumcadır. Daha sonra cemaat dışarı çıkar ve papaz özel bir yağmur duası yapar. Papaz bu duayı kâğıttan ve Türkçe olarak okur. Papaz daha sonra Pears'a, "Cemaatinin Rumca anlamadığı" yolunda bir açıklamada bulunur.

Bu tanıklığı aktaran R. Davison, "Cemaatle okunan Rumca dualara uzun süredir aşinaydılar, ancak alışılmadık herhangi bir şeyin anlaşılabilmesi için Rumcadan Türkçeye çevrilmesi gerekiyordu. Pears'ın Rumları sevdiği ve Türk karşıtı olduğu, Yunan kültürü konusunda da büyük birikim sahibi bir bilim adamı olduğu düşünüldüğünde tanıklığının daha da anlamlı olduğu ortaya çıkar,"[4] der.

---

3 Georges Perrot, *Souvenir d'un voyage en Asie Mineıre*, Paris: 1864, s. 114.

4 Editörlüğünü W. Haddad ve W. Ochsenwald'in yaptıkları *Nationalism in a non-National State. The Dissolution of the Ottoman Empire*'da yer alan R. Davison, "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response", Ohio State University Press, Ohio: 1977, s. 25-56'daki makalenin tekrar basımı: R. Davison, "Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms", *Analecta Isisiana*, XXXIV (1999), s. 391

Tarihyazımı sorunu

Türkçe konuşan Rum Ortodokslar için, kolektif ya da toplumsal kimliğin en temel iki öğesi, bir zıtlık içindedir: Ortodoksturlar ve Türkçe konuşmaktadırlar. Bu konuyu araştıranların bir bölümü için, Türkçe konuşan Ortodoksların kökenlerine yönelik sorularla tartışmaların odak noktasında milliyet, din ve dil ile bu son iki parametre arasında yer alan mutlak zıtlık yer alır.[5] Ulusal kimlik kavramının tanımlanmasındaki zorluk nedeniyle, bu konudaki tüm girişimler ister istemez dil ve din konularına yönelmek durumunda kalmıştır. Yerleşmiş anlayışlara göre bu unsurlar, köken öğesi onları desteklemediği sürece ulusal kimliğin belirleyicileri olarak değerlendirilemezler. Bu çerçeve içinde aşağıdaki görüşler geliştirilmiştir:[6]

a) Bu halk Rum kökenli olup, yalıtılmış koşullarda yaşamaları ve Anadolu'ya yerleşmiş Türk kavimleriyle sürekli etkileşim dolayısıyla Türkçe konuşur hale gelmişlerdir ya da bir diğer görüşe göre zorlama ve baskı sonucunda Türkçe konuşur olmuşlardır.

---

5 "Dilin, 19. yüzyılın milliyetçi entelektüel geleneği içinde, toplum için nesnel bir ölçüt olarak kabul edildiği yaygın kabul görür. Dil, ulus toplum için nesnel bir ölçüt olarak ele alındığında, tüm diğer tarihsel öneme sahip yararlar nihai önemini yitirmekte ve onlarla birlikte din ve yerleşim yerine dayalı tüm diğer 'ulusallık öncesi' toplum biçimleri de kaybolmaktadır... Yunan ulus toplumunun belirli kültürel değerleri, özellikle Yunan dili ve Ortodoks Hıristiyanlığı paylaşan bir toplum olduğu düşünülegelmiştir... Yunan ulus toplumunun dile dayanmadığı konusundaki tanımlamalar ilk kez 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış ve 20. yüzyıl başlarında hızla yaygınlık kazanmıştır." H. Exertzoglou, "Shifting boundaries; language, community, and the non-Greek-speaking Greeks", *Historein* I (1999), s. 75-92.

6 A.A. Papadopulos, Ο υπόδουλος Ελληνισμός της Ασιατικής Ελλάδος εθνικώς και ιδεολογικώς εξεταζόμενος [Asya Yunanistanı'nın tutsak edilmiş Helenizm'inin etnik ve dilsel incelemesi], Atina: 1919. A. Aigidis, Η Ελληνικότης της Μικράς Ασίας και το Μύθευμα των *Τουρκορθοδόξων* [Küçük Asya'nın Yunanlığı ve Türk Ortodoksların öyküsü], Atina: 1922. C. Baykurt, *Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler*, İstanbul: 1338 (ikinci baskı: 1932). T. Ergene, *İstiklâl Harbinde Türk Ortodoksları*, İstanbul: 1951. G. Jaschke, "Die Türkische-Orthodoxe Kirche", *Der Islam*, 39 (1964), s. 95-129 ve 44 (1969), s. 317-323. E. Tsalikoglou, "Πως και πότε ετουρκοφώνησε η Καππαδοκία" [Kapadokya ne zaman ve nasıl Türkçe konuşur oldu?], *Mikrasiatika Chronika*, 14 (1970), s. 9-30. M. Eröz, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara: 1983, s. 28 vd. Yakup Aygil, *Hıristiyan Türkler'in Kısa Tarihi*, İstanbul: 1995, s. 62-68. M. Knüppel, *Die Türkisch-Orthodoxe Kirche. Ein Beitrag zur türkischen Religionspolitik*, Pontus Verlag, 1996.

b) Bu halk, Osmanlı fetihlerinden önce Bizans topraklarına göç edip yerleşen ya da Bizans ordularında paralı asker olarak yer alan Türklerin soyundan gelmektedir, yeni efendilerinin dinini benimsemekle birlikte dilini kabul etmemişlerdir.

Spiros Vryonis, Karamanlıların Türk kökenli olduğuna ilişkin çeşitli kuramlar öne sürer ve yorumlar yapar. Ona göre en güvenilir olanı, bunların, Selçuklu ve Osmanlı yönetimi altında Türkçe konuşur duruma gelmiş, önceleri Rumca konuşan Bizans halkları oldukları yönündeki düşüncedir.[7] Ancak, konuya ilişkin bilimsel kuramlar ve militanca görüşler dışında, Karamanlıların kökenlerine dair çalışmalarda sistemli araştırmaya dayalı verilerin eksikliği hep söz konusu olmuştur. Oysa bu konuda, milliyetçiliğin ikili mantığı doğrultusunda ifade edilen, "ya Türk'tür ya Rum'dur" yolundaki kuramsallaştırmalar, Akdeniz dünyası gibi mükemmel bir eritme potasından geçmiş halklar için büyük olasılıkla fazla basit kaçar. Karamanlıların etnik kökenlerine yönelik çalışmalarda kaçınılmaz olarak karşılaşılan açmazlara karşı alınabilecek ilk tedbir, meseleyi bu köken meselesinden ziyade, bu halkın 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında, asıl vatanları olan Kapadokya'da kendi kimliklerini nasıl tanımladıklarına ve bu kimliği farklı düzlemlerde nasıl ifade ettikleri konusuna odaklamaktır.

Bu araştırmanın başlangıç noktasını oluşturan "Karamanlı" ve "Anadolu'nun Türkçe konuşan Rum Ortodoks ahalisi" terimlerinin tam bir açıklıkla tanımlanabilmesi, çoğunlukla geçiştirilmiş ya da üzerinde durulmamış bazı hususlarla yüzleşmemize de yol açar:

Karamanlı terimi nedir, bu terime ne gibi anlamlar yüklenmiştir ve bu terimle Türkçe konuşan Orta Anadolulu Rumlar arasında nasıl bir bağlantı kurulmuştur? Bu cemaatin kendini nasıl tanımladığı ve bu tanımda zaman içinde ne gibi değişimlere uğradığı in-

7 Spiros Vryonis, "The Byzantine Legacy and the Ottoman Reforms", *Dumbarton Oaks Papers*, 23-24 (1969), 304-305; *a.g.y.*, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-Londra: 1971, s. 453 vd. Ayrıca bkz. C. Kafadar - A. Kuyaş, "Ortaçağ Anadolusu ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine", *Cogito* 19 (Yaz 1999), s. 67.

celenmiş midir? Böyle bir inceleme ya da incelemeler varsa hangi tarihte ya da tarihlerde yapılmıştır?

Bunlar Türkçe konuşan Rum Ortodoks ya da Karamanlı terimleriyle doğrudan ilişkilendirilebilecek soruların sadece bir bölümüdür. Yanıtları da öncelikle konunun genelgeçer tahminlerin aksine gayet karmaşık olduğuna ve daha pek çok araştırmanın yapılmasının gerekliliğine işaret eder. Bunu takiben ortaya çıkan bir başka gerçek de, Türkçe konuşan Rum Ortodoksların, Anadolu halklarını konu alan milliyetçi külliyatta sunulduğunun aksine, tarih boyunca değişmeksizin süregelmiş bir toplumsal yapıya sahip olmadığıdır; üstelik Osmanlı uyruğu halklar arasında en değişken yapıya sahip olmaları da yüksek bir olasılıktır.

Anadolu'nun Türkçe konuşan Ortodoks cemaati, her şeyden önemlisi millet sistemiyle ve bu sistemin 19. yüzyılda geçirdiği biçim değişiklikleriyle iç içe örülmüş bir tarihsel süreçten geçerek kendini tanımlamıştır.[8] Bu süreçte aynı zamanda Anadolu'ya nüfuz eden misyoner örgütler ve onların dinsel ve eğitimsel propagandaları da yer alır. Hepsinden önemlisi, bu cemaatin iki ulusal merkez,[9] İstanbul ve Atina'yla olan siyasi bağlantısıdır. Her iki merkez de 19. yüzyıl sonlarından itibaren, bu cemaati kendi ulusal bünyelerine katmanın yollarını aramaktaydılar.

Kapadokya'nın Türkçe konuşan Ortodoks ahalisi, 18. yüzyılın ortalarından itibaren, önce onların İslamiyet'e veya diğer kiliselerin yaymaya çalıştığı akımlara dönmelerinden endişe eden kilise makamlarının; sonra da Osmanlı Rum toplumunun "haritasını çıkarmak"la ilgilenen İstanbul'daki entelektüel çevrelerin dikkatini çekmiştir.[10] Ayrıca her etnik grup, Osmanlı vatandaşlığını millet sistemi çerçevesinde tanımlayan Tanzimat reformları ve seküler

8 Millet konusunda bkz. B. Braude'nin son çalışması; "*The Strange History of the Millet System*", *Great Ottoman-Turkish Civilization*, II, yay. haz. K. Çiçek, Ankara: 2000, s. 409-418.

9 P. Kitromilidis, "Το ελληνικό κράτος ως Εθνικό Κέντρο [Ulusal merkez olarak Yunan devleti], Ελληνισμός -ελληνικότητα, ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κουλτούρας [Helenizm-Yunanlık. Modern Yunan toplumunun ideolojik ve ampirik ekseni], yay. haz. D.G. Tsaousis, Atina: 1983, s. 143-164.

10 L. Anagnostakis - Evangelia Balta, *La découverte de la Cappadoce au dix-neuvième siècle*, çev. B. Dublanc, İstanbul: 1994.

biçimde düzenlenmiş 1869 tarihli Tâbiyet Kanunu'ndan sonra, otomatik olarak sayısal gücü açısından izlenerek "azınlık" ve "çoğunluk" terimleriyle ölçülmeye başlanmıştı.[11] Tabii, daha sonraki olaylar ve 1909'dan sonra çıkarılan bir dizi yasa, toplulukların siyasal ve kültürel özerkliklerini yavaş yavaş ortadan kaldırmaya ve eğitim, askerlik hizmeti, kurumlar ve benzeri sektörler üzerinde merkezi devletin denetimini sıkılaştırmaya yönelikti.[12]

İmparatorluğun hâkim unsuru olan Türkler diğer unsurlara göre milliyetçilik fikrini daha geç benimsediler. Milli kimlik fikri aydınlar arasında 20. yüzyıl başlarında yaygın biçimde tartışılır oldu. Meşrutiyet "eşit haklara sahip unsurlar" fikrini kısa süreliğine canlandırdıysa da, Balkan Savaşları'yla birlikte milliyetçilik fikri hızla kitleselleşti. Türk unsur, millet sisteminin ortadan kaldırılması sürecine paralel olarak, 19. yüzyıl sonlarından itibaren kendi sınırlarını çizme konusuna odaklanmıştı. Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanların kökeni konusu, Anadolu'nun kimin vatanı olduğu konusundaki milliyetçi tartışmalar sırasında bir kez daha tartışıldı. Konu, Türklerin Anadolu'nun "ezelden beri" kendi etnik vatanları olup olmadığı, dolayısıyla da orada oturanların Türk kökenli mi yoksa "sonradan gelen istilacılar" mı oldukları yolundaki tartışmalar sırasında gündeme geldi. Anadolu'nun Türkçe konuşan Rum Ortodoks ahalisi, Türk varlığının eskiliği tezi için önemli bir kanıt olarak fark edildi. Türk görüşünü ilk açıklayanlardan biri olan Şemseddin Sami, "Anadolulu" kavramının Anadolu'da yaşayan anlamına geldiği ve Türk ulusunun temel nüfusunun alt katmanını oluşturduğu konusunda ısrar etti ve Anadolu halklarının ırksal sürekliliğinin Türkçenin kullanımıyla ortaya konduğu fikrini destekledi:

> ... Nasıl her Müslüman Türk değilse, her Ortodoks Hıristiyan da Rum değildir. Din, inanç esasına dayanır, ancak etnik köken dilin kullanımına bağlıdır.[13]

---

11 K. Karpat, "Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, yay. haz. B. Braude ve B. Lewis, New York-Londra: 1982, s. 163.

12 F. Ahmad, "Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", *Christians and Jews in the Ottoman...*, s. 410-414.

13 D. Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Londra: 1977, s. 52-53. K.

Savaşlar bitip Cumhuriyet ilan edilip devrimler yapıldıktan sonra, 1930'lu yılların ortalarında, Kemal Atatürk'ün önderliğinde, Anadolu'nun eski çağlardan bu yana Türk ulusunun anayurdu olduğu görüşü, resmi tarih tezi haline getirildi.[14] 20. yüzyıl başlarında hem Rumlar hem de Türkler Anadolu'nun kendi "milli vatan"ları olduğu iddiasında bulunmuşlar, savaşlarda bu görüşler de çarpışmıştı. Türkler de, tıpkı Rumların Anadolu'nun eskiçağ halklarının meşru vârisleri oldukları iddiasıyla ortaya çıktıkları gibi, –üstelik tarihöncesinden beri– bu topraklarda yaşadıklarını söyleyebilirlerdi. Bu varlığını eskilikle meşrulaştırma konusu çerçevesinde, Anadolu'da yaşayan cemaatlerle etnik grupların eskiçağ kültürlerinin mirasçıları olmak hasebiyle köklü bir geçmişe sahip olduklarını kanıtlama yöntemi önem kazanmıştı ve Türkçe konuşan Ortodokslar da bu tartışmalardan uzak kal(a)mamışlardı.[15]

Bu tartışmalar doruk noktasına hiç kuşkusuz 1919-1922 arasındaki savaşta çıkmıştı. Savaş sadece askeri cephede değil, milliyetçi fikirler cephesinde de sürüyordu. 1920 yılında Keskinli Papaz Eftim Karahisaridis, Ankara hükümetinin de desteğiyle Fener Rum Patrikhanesi'nden bağımsız bir Türk Ortodoks Kilisesi kurmak için çalışmalara başlamıştı.[16] Bu süreçte Papa unvanını alan Eftim, Türkçe konuşan Ortodoksların Anadolu'nun kadim yerli Türk halkı olduğunu savunmuş ve süregiden savaşta Ankara hükümetine açık destek vermişti. Yunan ordusu Anadolu'ya çıktıktan sonra Fener Patrikhanesi'nin, Venizelosçular ile Kralcılar arasındaki siyasi

---

Karpat'a göre, "Bir 'Türk', Osmanlı döneminde Müslüman millete dahil herhangi bir kişi olabilir; 'Rum', Ortodoks Hıristiyan olan herhangi bir kişi veya kendini Rum olarak gören herhangi bir Karamanlı anlamına gelir." Bkz. K. Karpat, *a.g.e.*, s. 165.

14 E. Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque. Analyse d'un historiographie nationaliste, 1931-1993*, Paris: 1997.

15 B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, Londra: 1967, s. 349-361.

16 A. Alexandris, "Η απόπειρα δημιουργίας Τουρκοορθόδοξης εκκλησίας στην Καππαδοκία" [Kapadokya'da bir Türk Ortodoks kilisesi kurma girişimleri, 1921-1923], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 4 (1983), s. 159-199. E. Cihangir, *Papa Eftim'in Mühürleri ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Turan Yayıncılık, İstanbul: 1996. Ayrıca bkz. Z. Türkmen, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Türkçe Konuşan Hıristiyanlara Dair Bir Belge", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 4 (2001), s. 85-104. S. Benlisoy, "Türk-Yunan İlişkileri Gelgitinde Azınlık Siyasetine Bir Örnek Kilise Bulgu", *Tarih ve Toplum. Yeni Yaklaşımlar*, 7 (Bahar-Yaz 2008), s. 101-127.

çatışmalarda açıkça yayılmacı Venizelosçulardan yana taraf olması nedeniyle, itibarının ciddi biçimde yıprandığı unutulmamalıdır.

Türkiye'nin savaştan zaferle çıkmasından sonra imzalanan Lozan Anlaşması'nda, Türkçe konuşan Ortodokslar açık biçimde Yunan kategorisine konularak Nüfus Mübadelesi ile Yunanistan'a zorunlu göçe tabi kılındı. Böylece, tüm Anadolu dindaşlarının ortak yazgısını paylaşarak, Egeli ve Karadenizli Rumlarla birlikte vatanlarını terk etmek zorunda kaldılar.

Farklı boyutları bulunan Türkçe konuşan Ortodokslar konusu ele alınırken, çoğu kez akademik bir yaklaşım ve tarihyazımı sistematiği yerine, siyasal bir sorun yaratılmasına katkı sağlayan hukuki görüşler ve hakem kararı niteliğinde hükümler baskın gelir. Bu durumun bir doğrudan sonucu olarak, Anadolu'nun bu halkının kökeni konusundaki literatürde bir kutuplaşma meydana gelmiştir.

Tarihsel sorunun yönleri

Tarihçiler, Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanlar konusunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı içinde açıklamakla ilgilenmemişlerdir. Çağdaşları tarafından nasıl nitelendirildiklerine ilişkin sistematik çalışmalar da yoktur. Burada kastedilen sadece yabancı gezginlerin yazdıkları ya da misyoner örgütlerinin, Yunan ya da başka milletlerden diplomatların veya Yunanistan'dan gelen öğretmenlerin raporlarında bu cemaatlere ilişkin yazdıkları değildir; elbette bunların da derlenmesi ve birer kaynak olarak tanımlanması son derece yararlı olacaktır. Henüz Osmanlı kaynaklarına yönelik araştırmalar bile yapılmamıştır. Türkçe konuşan Ortodoksların, Anadolu'nun değişik vilayetlere ait kadı sicillerinde yer alan *gayrimüslim*, *zimmi* veya *reaya* gibi basit tanımlamalarını geçerli saymak da yeterli değildir. Bizim için daha önemli olan, bunun yegâne niteleme mi olduğu ve Anadolu'nun iç bölgelerindeki Müslümanlar ve diğer cemaatlerle bir arada yüzyıllar boyunca yaşarken bu nitelemenin korunup korunmadığıdır. Bunlar, hâlâ araştırma isteyen ve meseleye tarihsel yaklaşım açısından birinci derecede önemli konulardır. Öte yandan Anadolu'nun, 18. yüzyıl-

da Türkçe konuşan yerel Ortodoks cemaatlerin bulundukları bölgelerindeki nüfusun etnik bileşimi sorusuna kesin açıklık getirecek kaynağın Tapu Tahrir Defterleri olduğu ve bu defterler üzerinde yapılacak sistematik çalışmaların hayati önem taşıdığı tartışmasızdır. Irène Beldiceanu bu konudaki bir ön çalışmasında, kişi adlarını temel alarak, yer adları ile ahalinin dinsel veya etnik kimliği arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Orta Anadolu'daki çok sayıda kasaba ve köyün, 15. ve 16. yüzyıllarda kısmen ya da tamamen Hıristiyan ahaliye sahip olduğunu ve Osmanlı fetihlerinden sonra Helen, Latin ve Hitit yer adlarıyla Bizans geleneğinin hep birlikte Türkçeye miras kaldığı gerçeğini bu çalışmasıyla açıkça göstermiştir.[17]

Peki bu sürecin sonucunda 18. yüzyıldan sonra, Anadolu'nun bu kendine özgü bölgesinde, farklı cemaatlerle kavimlerin bir arada yaşamasıyla ortaya çıkmış olan manzara neydi? Daha geç dönemlerde yayımlanan kitaplarla araştırmalara ve tanıklıklara bakılarak bir sonuca varılırsa, 19. yüzyılın ilk yarısında İç Anadolu Ortodoksları ana hatlarıyla, çoğunluğu Türkçe, kalanı da Rumca konuşan cemaatlerden oluşmaktaydı (Kayseri-Nevşehir-Niğde üçgenindeki 32 köyde Rumca, 49 köyde Türkçe konuşan Ortodoklar otururdu). Ortodoks Hıristiyan cemaatinin mensupları, din faktörü dışında, Müslüman komşularından pek de farklı değillerdi. Arşiv malzemelerine, yani Yunanistan Devlet Arşivleri'ndeki Kapadokya'ya ilişkin kayıtlara ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki –Melpo Merlier ile mesai arkadaşlarının 1930 yılından

17 Irène Beldiceanu-Steinherr, "La géographie historique de l'Anatolie centrale d'après les registres ottomans", *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et Belles-Lettres*, (Temmuz-Ekim) 1982, s. 443-503. Ayrıca bkz. N. Beldiceanu - Irène Beldiceanu-Steinherr, "Recherches sur la province de Qaraman au XVIe siècle", *Journal of Economic and Social History of the Orient XI*/part I (Mart 1968), s. 1-129. Ayrıca bkz. Arif Erdoğru, "Karaman Vilayet Kanunnâmeleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7 (1996), s. 45-97. *Kayseri Sancağı Timarları (Hicrî 997-998 / Milâdî 1589 - 1590)*, yay. haz. Seyit Ali Kahraman, Kayseri: 2009; *Kayseri İli Tahrir Defterleri (Hicrî 992, 971, 983 / Milâdî 1584, 1584, 1563, 1575)*, yay. haz. Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük, I-III, Kayseri: 2009; *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları*, yay. haz. Seyit Ali Kahraman, Kayseri: 2009; *1484 (Hicri 888) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri*, yay. haz. Mehmet Inbaşı, Kayseri: 2009.

beri derlediği[18]– sözlü tarih kayıtlarına dayanarak, Kapadokya'daki cemaatlerin birlikte yaşadıkları dönemde bu tablonun gayet net olduğu söylenebilir. Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu etnik-dinsel topluluklara resmen birer kimlik tanımlamıştı ve bu da *millet* fikrine bağlılığın temelinde yatardı. Orta Anadolu'daki Ortodoks cemaatler, esas olarak din temeline bağlı biçimde tanımlanmaktaydı: Ekümenik Ortodoksluk, kimlik tanımında ve aynı zamanda toplumsal ve dinsel yaşamın düzenlenmesinde başlıca kaynaktı.[19] Orta Anadolu'daki Rumların hâkim dili Türkçeydi; Karamanlı yazısı Rumcanın yanı başında yaşamıştı. Ancak bu dilleri kullananlar için dil cemaat içinde bir farklılaşma kriteri kesinlikle oluşturmamıştır. Bu duygu, Anadolu yarımadası ile sınırlı kalmamış, Yunanistan'a kadar uzanmıştır. Aksi takdirde, Dimitrios Vizantios'un 1836'da yayımlanan *Babylonia* [Babil] oyunundaki Kayserili kimliğiyle yer alan Anadolulu varlığını nasıl açıklayabilirdik?[20] Oyunda Kayserili Savas Hacı Muratis, Giritli, Kıbrıslı, Moralı, Sakız Adalı, Ege adalarından gelenlerle başkaları, Anaboli'de (Nafplion) bir handa buluşup İbrahim Paşa'nın yenilgisini kutlarlar, bu arada farklı Rumca lehçelerle iletişim kurmaya, farklılıklarını açıklığa kavuşturmaya ve çetrefilli ifadeleri anlamaya çalışırlar.

19. yüzyılın sonlarına doğru, kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum cemaatinin "yaşayan anıtları"nı büyük bir coşkuyla tespit ve takibe girişen İstanbul'daki Ortodoks entelektüel çevreler Anadolulu Ortodoksları da keşfetmişti. Rum/Yunan kimliğinin diğer merkezi olan Atina da bu çalışmaları takip ediyordu. Atina,

---

18 Merlier Melpo, *Présentation du Centre d'Etudes d'Asie Mineure, Etudes d'Ethnographie*, Atina: 1951. İoanna Petropoulou, "Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών: μια επέτειος" [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi: Bir yıldönümü], *Historica* 23 (1995), s. 461-465; G. Giannakopoulos, "The Reconstruction of a Destroyed Picture: The Oral History Archive of the Center for Asia Minor Studies", *Mediterranean Historical Review* 8/2 (1993), s. 201-217.

19 R. Davison, *a.g.e.*, s. 391.

20 Dimitrios Vyzantios, İstanbullu kökenlere sahip Dimitrios Hacıkonstanti Aslanis adlı yazarın takma adıdır. K. Biris'in, Βαβυλωνία του Δ. Κ. Βυζάντιου [D. K. Vyzantios'un Babylonia'sı] (Atina: 1948) adlı eserinde, oyunun Atina ve İstanbul'daki temsillerine ait ilginç bilgiler ve halkın oyuna olan ilgisi yer almaktadır.

kadim merkez İstanbul'dan farklı olarak cemaatin asli kimlik unsuru olan Ortodoksluğun yerine Helen kimliğini yerleştirmeye çalışıyordu ve bunun için Helenleştirme faaliyetlerine büyük destek veriyordu. Kumunduros,[21] Anadolu'daki konsoloslarına gönderdiği 22 Mayıs 1871 tarihli talimatında, "Anadolu'daki halkların da bir vatanları ve ortak çıkarları olduğunu anlamalarının zamanıdır," diye yazmıştı.[22] Kapadokya'ya ilişkin tarihsel-arkeolojik, coğrafi ve dilbilimsel çalışmaların büyük bölümü, bu tarihle 19. yüzyılın sonuna kadar olan devrede yazıldı. Bu araştırmalarda özellikle nüfus istatistikleri ile dinsel ve eğitsel teşkilatlanma üzerinde duruluyordu. Güttükleri amaç apaçık ortada olan bu tablolarda ahali, Rumlar, Türkler ve yabancılar olarak ayırt ediliyor; Türkçe konuşan Hıristiyan topluluklar sadece yıldız işareti (*) ile belirtiliyordu. Bu dönemde, Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyan Kapadokyalılara ilişkin anafikir, onların cehalet içinde derin bir uykuda yaşayan kültürsüz bir kitle oldukları yönündeydi. Eğitim, daha doğrusu Yunanca eğitimi, özellikle de Türkçe konuşan Ortodoksların Yunan dilini öğrenmeleri, gelişmişlik ve uygarlıkla eşdeğer kabul ediliyordu. Çağın entelektüellerini ilgilendiren şey, Kapadokyalıların "aydınlanması" ve bilgi edinmeleriydi. Anadolu'nun Türkçe konuşan Ortodoks halkını, ne İstanbul'daki ne de Atina'daki entelektüel çevreler araştırmaya değer buluyordu. Zira bu topluluk Yunanlık ya da Helenlik konusundaki tartışmalara istenen yönde bir katkıda bulunmadığı gibi, bu tartışmaları "olumsuz" yönde etkiliyordu. Anadolulu Ortodokslar ancak 19. yüzyılın son çeyreğine doğru Rumca konuşan köylerin keşfedilmesiyle bu entelektüel çevrelerin ilgisini çekerek bu tartışmalara dahil edildi. Sonuçta Türkçe konuşan Ortodokslar bu milliyetçi alışverişte sadece alıcı durumunda bırakıldı. Aslında istenen ve hedeflenen de buydu, Helenleştirme siyaseti gereği onlara biçilen rol Yunanca eğitiminin ve Yunan kültürünün alıcıları olmaktı.

21 Aleksandros Koumondouros (1817-1883) iki kez Yunan Milli Meclisi başkanlığı, on kez de başbakanlık yapmış Yunan siyasetçidir.

22 Bkz. *Εταιρία Ιωάννης Εζαρχικών Γραμμάτων* [Yunan dilinin yaygınlaştırılması cemiyeti], yay. haz. Ay. Papakosta, s. [illegible]8.

20. yüzyıl biterken Yunanistan'da bu süreci inceleyen akademik bir araştırma yayımladı.[23] Araştırma, Türkçe konuşan Ortodoksların yoğun olarak yaşadığı Kapadokya'da, dini teşkilatın metropolitlik düzeyinde, kurulan okullar üzerinden Helenleştirme sürecinin ne kapsamda ve ne düzeyde yürüdüğünü inceler. Sonuçta cemaatten ulusa geçişin, Kapadokya cemaatlerini Anadolu'nun batı kıyılarındaki gibi Yunan'a *benzer* bir duruma getirmesiyle sonuçlanan bir süreç olduğu gözler önüne serildi. Bu noktadaki önemli soru, Yunan'a benzeme ölçütünü kimin belirleyip değerlendirdiğidir. Halkların ve toprakların masa başında planlanıp belli bir ulusal kimliğe mal edilerek, o kimliğin bilincine hizmet edecek biçimde bölüştürülmesine yönelik –Atina ya da İstanbul gibi– ulusal bir merkezin talebiyle böyle bir sürecin işlemesi anlaşılabilir. Ancak bilimsel yaklaşım "yöresel" bilinci ve bireysel nitelikleri de göz önünde bulundurmayı gerektirir; bunları göz ardı etmek bilimselliğe de aykırıdır. Yüzyıllar süren bir tarihsel süreçte, olayların öznesi olmaktan çok nesnesi olmak zorunda kalan Karamanlıların kadim zamanlardaki Rum kimlikleri, böylesi eksik bir yaklaşım sonucunda, Atina'da 19. yüzyılda tanımlanan Helen kimliğiyle özdeşleştirilmiştir.

Öte yandan, İstanbul ve Atina'daki iki ulusal merkezin tabiriyle Kapadokya'nın "geç kalmış aydınlatılması" denen, açılan okulların Türkçe konuşan Ortodoksları "Helenleştirdiği" görüşüne de aynı derecede karşı çıkmak gerekir.[24] Atina merkezli eğitim Kapadokya'ya geldiğinde, karşısında yüzyıllardır var olan bir kimlik bulmuş, bu kimliğin sahipleri tarafından desteklenmiş ve Ortodoks cemaat kimliğinden ulusal Helen kimliğine geçiş sürecinde

23 Sia Anagnostopoulou, *Μικρά Ασία 19ος αι. – 1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος* [Küçük Asya, 19. yüzyıl – 1919, Rum Ortodoks topluluklar. Rum cemaatinden Yunan ulusuna], Atina: 1997, s. 37 vd.

24 P. Kitromilidis, bu terimi *Η Έξοδος, Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας* [Eksodus - Anadolu'nun orta ve güney vilayetlerinden tanıklıklar] adlı eserin sunuş bölümünde kullanır; c. II, Atina: 1982, xxxv-xxxvii. "Byzantine Twilight or Belated Enlightenment in Asia Minor?", *Byzantine Asia Minor (6th-12th Cent.)*, yay. haz. *The Speros Basil Vryonis Center for the Study of Hellenism*, c. 27 – National Hellenic Research Foundation / Institute for Byzantine Research, International Symposium 6, Atina: 1998.

belli düzeyde belirleyici de olmuştu. Yunan diliyle kültürünü yayma çabaları ve buna paralel yürütülen eğitim faaliyetleri, bir kimliğin biçimleniş sürecinde eğitimin tamamlayıcı rolünün –gecikmiş de olsa– önemini ve bıraktığı kalıcı etkiyi de gösterir. Bu sürecin başladığı noktayla bittiği nokta arasındaki farkı, Karamanlıca edebiyat eserlerinden daha iyi ne yansıtabilir? Türkçe konuşan Ortodoks toplulukların İstanbul ve Atina tarafından keşfedilmesine kadar geçen bir buçuk yüzyıl içinde, birkaç yüz eserden oluşan bir Karamanlıca külliyat meydana gelmişti bile.[25]

Karamanlıca basılı eserler

İlerleyen sayfalarda Türkçe konuşan ve okuyup yazan Ortodoks halkın tavrı kitap başlıkları, tekrar baskı yapan kitaplar ve yoğun yayın faaliyetlerinin gözlemlendiği dönemler ile bu çerçevede yapılmış yorumlar ve değerlendirmeler üzerinden özet biçimde sunulmuştur.[26] Karamanlıca kitapların üretimi, 1718 yılında başlamıştır ve bu yayınlarda dini eserler 19. yüzyıl ortalarına kadar, yani yaklaşık yüz yıl süreyle ağır basmıştır. Karamanlıca kitap dağarcığı dinsel içerikli kitaplar ilmihal, mezmurlar kitabı, azizlerin yaşamöyküleri ve benzeri yayınlarla Rum/Yunan nüfus için yazılmış bazı Yunanca kitapların tercümelerinden oluşuyordu. Bu yayınlarda karşılaşılan imzalardan Aynarozlu Zaharya ve Ankara metropoliti olan Kıbrıs'taki Kykkos Manastırı keşişlerinden An-

25 S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, Atina, I (1958), II (1966), III (1974) adlı üç ciltlik çalışmalarında 1900 yılından önce yayımlanmış 333 başlık tespit etmişlerdir. 1987 yılında bu çalışmayı tamamlayan iki ciltlik bir Karamanlıca bibliyografyası daha yayımlandı; bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900)*, Atina: 1987; burada 1900 yılından önce basılmış ve daha önceden bilinmeyen 163 başlık yer alır. İkinci ciltte yer alan 138 başlık, 20. yüzyıl bibliyografyasını temsil eder: *a.g.y.*, *Karamanlidika. XXe siècle*, Atina: 1987. Üçüncü ek cilt, 18. ve 20. yüzyıllar arasını kapsayan bir Karamanlıca bibliyografyası olup 122 başlığı kapsar, bkz. *a.g.y.*, *Karamanlidika, Nouvelles additions et compléments I*, Atina: 1997.

26 Burada açıkça belirtmem gerekiyor ki, Karamanlıca kitapların yayıncıları ile okuyucuları arasında en basitinden bir üretici-tüketici ilişkisi göremedim, bunun en basit açıklaması, aralarında esaslı bir farklılık olmamasıdır. Bkz. Evangelia Balta, "Périodisation et typologie de la production des livres karamanlis", *Deltio tou Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* XII (1992-1998), s. 129-153.

talyalı Serafim[27] dikkat çeker. Karamanlıca kitapların çevirmenleri ve yayıncıları, genel anlamda rahipler, özellikle de metropolitlerle keşişlerdi. 1718 yılında ilk Karamanlıca kitabı yayımlayan Naf-paktos ve Arta Metropoliti Neofitos Mavromatis,[28] bu girişimlerin öncülerindendir. Bu dinsel içerikli kitapları yayımlayanların ve çevirenlerin ortak hedefi –kitapların sunuş yazılarında tekrar tekrar belirtildiği biçimde– "Yunancalarını unuttukları ve bu yüzden kilisede okunanları anlayamadıkları için Tanrı'nın yolundan uzaklaştırılmış"[29] olan Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusundaki Hıristiyanları aydınlatmaktı. Bu yüzden yazarların, daha doğrusu çevirmenler/derleyicilerin amacı, Anadolu Hıristiyanlarına Ortodoks kilisesinin doktrinlerini ve Ortodoks Hıristiyan'ın dini sorumluluklarını öğretmekti. Yayınlar, Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanların dinsel kimliklerini öncelikle İslamlaşmaktan, daha sonra da misyoner propagandadan korumaya yönelmişti.[30] 1826

27 D.E. Daniilοglou, *Πρόδρομοι της Αναγεννήσεως των γραμμάτων εν τη Ανατολή <κυρίως Μικρά Ασία> Σεραφείμ, μητροπολίτης Αγκύρας* [Şark'ta (özellikle Küçük Asya'da) edebiyatın yeniden doğuşunun müjdecileri, Antalyalı Serafim, Ankara metropoliti], İstanbul: 1865.

28 G.G. Ladas, "Ο μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτης Νεόφυτος Μαυρομάτης και η συμβολή αυτού εις την διάδοσιν της θρησκείας και του εθνισμού των Ελλήνων της Μ. Ασίας" [Naupaktos ve Arta Metropoliti Neofitos Mavromatis ve Küçük Asya Rumlarına yönelik dinsel ve ulusal bilincin yaygınlaşmasına katkısı], *O Syllektis* 1 (1947), s. 33-44.

29 *Apanthisma tis hristianikis pisteos, yani Gülzâr-ı İmân-ı Mesihî* ... (1803), 3 (bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, no 32).

30 Kyriakos Hadjinikolau Lamprylos, *Ο μισσιοναρισμός και προτεσταντισμός εις τας Ανατολάς : Ήτοι Διαγωγή των Προτεσταντών Μισσιοναρίων εις τα μέρη μας, εις τινα τε άλλα της γης μέρη. Και σχέσεις του Προτεσταντισμού προς την Μητέρα πασών των Εκκλησιών και το Ελληνικόν Έθνος* [Doğu'da misyoner faaliyetler ve Protestanlık, yani Protestan misyonerlerin topraklarımızda ve dünyanın diğer ülkelerindeki ilerleyişi. Ve Protestanlık'ın tüm kiliselerin anası ve Yunan ırkı ile olan ilişkisi üzerine], İzmir: 1836; M[inas] D. H[amoudopoulos], "Οι εν τη Ανατολή μισσιονάριοι του προτεσταντισμού" [Anadolu'da Protestan misyonerleri], *Ekklisiastiki Alitheia*, 1. sene (1880-1881), s. 187-189, 199-201, 215-217, 231-234, 257-269, 283-286, 303-305, 323-325; V.A. Mystakidis, "Καππαδοκικά" [Kappadokika], *Parnassos* 15 (1892), s. 602; Anastasios Levidis, "Συμβολαί εις την ιστορίαν του προσηλυτισμού εν Μικρά Ασία" [Küçük Asya'da başkalarını kendi dinine çevirme faaliyetlerinin tarihine katkı], *Xenophanis* 2 (1904-1905), s. 353-363 ve 3 (1905-1906), s. 82-85; J. Paraskevaïdis, "Ο προσηλυτισμός εν Πισιδία" [Pisidia bölgesinde din yayma], *Xenophanis* 2 (1904-1905), s. 223-229; A. Levidis, "Συμβολαί εις την ιστορίαν του προσηλυτισμού εν Μικρά Ασία" [Küçük Asya'da başkalarını kendi dinine çevirme faaliyetlerinin tarihine katkı, Kapadokya'da din yayma

ve 1920 yılları arasındaki dönemde, *British and Foreign Bible Society* ve *American Board of Commissioners for Foreign Missions* tarafından büyük miktarda dinsel içerikli kitap yayımlanmıştı.[31] Bu kitaplar, toplam Karamanlıca kitapların yüzde 29'unu oluşturur. Çoğunluğu tamamen dinsel içerikli olan bu kitaplar arasında, ilahiler ve maneviyatı güçlendirici öyküler kapsayan okul kitapları da bulunmaktaydı. Tirajları çok yüksek (genellikle 5.000) olan bu kitaplar, kilise teşkilatı, okullar ve hayır kuruluşları tarafından bedelsiz olarak dağıtılmaktaydı.[32] Kısaca, 18. yüzyılın başlarından 19.

örgütlerinin faaliyeti üzerine], *Xenophanis* 3 (1905-1906), s. 114-119, 145-150, 248-255, 343-351, 403-410. Kyriaki Mamoni, "Αγώνες του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά των μισσιοναρίων" [Ekümenik Patrikhane'nin misyonerlerle mücadeleleri (Kilise maneviyat komisyonu, 1836-1838)], *Mnemosyni* 8 (1980-81), s. 190-192.

31 R. Clogg, "Notes on some Karamanli books printed before 1850 now in British Libraries with particular reference to the Bible translations of the British and Foreign Bible Society", *Mikrasiatika Chronika* 13 (1967), s. 521-563; a.g.y., "The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850: I, II", *Journal of Ecclesiastical History*, XIX/1-2 (1968), s. 57-81, 171-193; a.g.y., "The Foundation of the Smyrna Bible Society (1818)", *Mikrasiatika Chronika* 14 (1970), s. 31-49; a.g.y., "The Bible Society in Pontos. (A note concerning the activities of the British and Foreign Bible Society in the Eparchy of Khaldhia during the early nineteenth century)", *Archeion Pontou* 28 (1966-67), s. 62, note 1; a.g.y., "Some Protestant Tracts Printed at the Press of the Ecumenical Patriarchate in Constantinople: 1818-1820", *Eastern Churches Review* II/2 (1968), s. 152; a.g.y., "The Publication and Distribution of Karamanli Texts, II", *a.g.e.*, s. 186-187. R. Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, 2 cilt, Boston: 1872; Plato Ernest Shaw, *American Contacts with the Eastern Churches, 1820-1870*, Chicago: 1937; Gerasimos Augustinos, *The Greeks of Asia Minor. Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century*, Kent, The Kent State University Press, 1992, s. 114-122; a.g.y., "Enlightened Christians and the Oriental Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor, 1820-1860", *Journal of Modern Greek Studies*, 4/2 (October 1986), s. 129-142; Constantia Kiskira, "Το περιοδικό *Missionary Herald μια αθησαύριστη πηγή για την ιστορία του μικρασιατικού ελληνισμού*" [*Missionary Herald* adlı süreli yayın, Küçük Asya Rumları üzerine belirlenememiş bir kaynak], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 11 (1995-1996), s. 119-123; St. Anestidis, "Αμερικανοί ιεραπόστολοι στη Μικρά Ασία. Βιβλιογραφική επισκόπηση" [Küçük Asya'da Amerikalı misyonerler. Bibliyografik tetkik], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 11 (1995-1996), s. 375-388; A. Özcan - T. Buzpınar, "Church Missionary Society. İstanbul'da Tanzimat, Islahat ve Misyonerlik 1858-1880", *İstanbul Araştırmaları* 1 (1997), s. 63-79.

32 Iordanis T. Pamboukis, *Πατερημιές, λίγα λέξεις επί της συνθέσεως των θρησκευτικών βιβλίων της τουρκοφώνου ελληνικής φιλολογίας* [Pederimiz, Türkçe konuşan Rumların dinsel içerikli kitaplarının kapsamları üzerine birkaç söz], Atina: 1961, s. 22. British and Foreign Bible Society'nin ilk Karamanlıca yayınları 1826 yılına aittir. Misyonerler, Karaman

yüzyıl ortalarına uzanan dönemde yayımlanan Karamanlıca basılı eserler neredeyse tamamen dinsel içerikliydi ve onların Türkçe konuşan okuyucuları için "Rum Ortodoks" tanımı kullanılmaktaydı.

Karamanlıca kitap üretiminin ikinci dönemi Bible Society'nin Anadolu'yu faaliyet alanına katmasıyla başlar ve 1922'deki Anadolu Yıkımı/İstiklal Savaşı ile sona erer. Karamanlıca kitaplar, Nüfus Mübadelesi'nden ve mübadillerin Yunanistan'a yerleştirilmelerinden sonra Atina, Selanik ve Yunanistan'ın bazı bölgelerinde yayımlanmıştır. Ekümenik Patrikhane, bu dönemin yaklaşık ilk yirmi yıllık bölümünde, Anadolulu Ortodoksları Batı'nın dini propaganda dalgasından korumak amacıyla, önceki dönemin dinsel içerikli kitaplarının yeni baskılarını yapmayı sürdürmüştür. Bir süre sonra külliyata yeni kitaplar da eklenir: Aziz Aleksios'unkilerle başka benzer dinsel şiirler; dua kitapları; manastırların tarihçeleri ve Kapadokya yöresinin gerçek anlamda yerel tarihini oluşturan Kayseri metropolitlerininkileri de kapsayan biyografiler.

Din dışı Karamanlıca eserlerin üretimiyse 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanır ve Karamanlıca edebiyatın yok oluşuna kadar sürer. Bu dönemde popüler kitapların sayısı da artmış; uygulamalı tıp, tarım bilgileri, muhasebe ve benzeri konularda eserler yayımlanmıştır. Genel eğitim konularında kitapların yanı sıra, başta Xavier de Montépin, E. Sue, Charles Paul de Kock ve benzeri Fransız yazarlardan çevrilmiş edebi eserler ile romanlar da basılmıştır. Karamanlıca bibliyografyasında, çoğunluğu 1882 ile 1892 yılları arasında Evangelinos Misailidis[33] tarafından yayımlanan Karamanlıca *Anatoli* gazetesinin matbaasında basılmış 17 kitap vardır.

---

lıca kitapları Atina, Siroz, Londra ve özellikle de İstanbul'daki Ermeni basımevlerinde (Aramyan, Minasyan, Boyacıyan vd.) bastırmışlardır.

33 Evangelinos Misailidis'e ait ilk biyografi, Polivios, İoannis imzasıyla, 15 günde bir yayımlanan Karamanlıca süreli yayın *Terakki*'de görülür, sayı 1 (15 Mayıs 1888), s. 53-56. Misailidis'in ikinci bir biyografisi, İordanis İ. Limnidis tarafından Karamanlıca olarak yazılmıştır, "Evangelos Misailidis", *Mikrasiatikon İmerologion o Astir*, İstanbul: 1913, s. 170-172. Misailidis'in ölüm haberi ve kısa bir yaşamöyküsü *Ekklesiastike Aletheia*'da yayımlanmıştır, s. 10 (1890), 4-5. *Anatoli* gazetesi için bkz. Evangelia Balta, "Karamanli Press (Smyrna 1845 - Athens 1926)", *İzzet Gündağ Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler*, yay. haz. Oktay Belli, Yücel Dağlı ve M. Sinan Genim, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul, s. 27-33; bu kitapta s. 245-256.

Ayrıca başka bazı romanların da yayımlanmış olduğunu gösteren bibliyografik bilgiler de mevcuttur. Bununla birlikte, bu tarzdaki en bilinen ve en popüler olmuş kitabın *Temaşa-i Dünya*[34] olduğu hatırda tutulmalıdır. Tekrar basımlarının sayısına bakılacak olursa, *Köroğlu*, *Âşık Garip* ve *Şah İsmail* adlı kitapçıklar da aynı düzeyde popüler olmuştur. KAAM'da mevcut arşiv malzemeleri arasında yer alan göçmen bilgi kaynaklarının çeşitli tanıklıklarından anladığımıza göre bunlar, baskı sayılarıyla da doğrulandığı gibi, çok yaygın biçimde dağıtılmış ve çok büyük bir istekle okunmuşlardır. Bu dönemde yine Karamanlıca yayımlanmış, Kapadokyalılar tarafından İstanbul'da kurulmuş 30 örgüt ve derneğin tüzükleri vardır. Dinsel olmayan bu kitap kategorisinde 1853 ile 1891 yılları arasında yayımlanmış 12 Osmanlı mecellesi ve düsturu da yer alır. Bunlar Tanzimat'tan sonra geçerlilik kazanan hukuk mevzuatının Karamanlıcaya aktarılmış şeklidir. Din dışı Karamanlıca yayınlar, önce bir Hâtt-ı Hümayun, daha sonra da 1876 Anayasası ile Osmanlı sultanı tarafından Müslüman olmayan uyruklara tanınan özgürlükler sonucunda hazırlanmıştır.

Yani ikinci dönemde, dinsel kitapların değişmez varlığına ek olarak, din dışı yayınlar da vardır. Tirajlara bakarak bir hüküm vermek gerekirse, yaygın dolaşıma sahip ve fazlaca okunan Kara-

34 *Temaşa-i Dünya*, ilk olarak Türkçe yayımlanan *Anatoli* gazetesinde, daha sonra yine 1924-1926 yılları arasında Atina'da Türkçe yayımlanan ve Chariton Polatoglou tarafından çıkarılan *Prosphygiki Phoni / Muhacir Sedası* adlı gazetede tefrika olarak yayımlanmıştır. *Temaşa-i Dünya* Türkçe olarak da basılmıştır: *Evangelinos Misailidis, Seyreyle Dünyayı - Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş*, yay. haz. R. Anhegger ve V. Günyol, İstanbul: [1]1986, [2]1988. Karamanlıca *Temaşa-i Dünya*, G. Palaiologos'un *O Polypathis* adlı romanının bir uyarlamasıdır. Bu konu ilk kez Penelope Stathi'nin *To Vima*'nın 26 Ekim 1988 tarihli nüshasında yayımlanan "Πίστη και Γνώση" [İnanç ve bilgi] makalesi ile ortaya konmuş ve bu makalede özgün eser ile Karamanlıca versiyonunun bir karşılaştırılması da yapılmıştır; "Οι περιπέτειες του Πολυπαθούς του Γρηγορίου Παλαιολόγου" [Bilgin Grigorios Palaiologos'un serüvenleri], *Mnemon* 17 (1995), s. 131-145. Bkz. R. Anhegger, "Evangelinos Misailidis'in 'Temaşa-i Dünya' adlı kitabı ve Türkçe Konuşan Ortodokslar sorunu", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, II. Türk Edebiyatı*, c. 1, İstanbul: 1985, s. 15-24; "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum* 50 (Şubat 1988) ve 51 (Mart 1988), s. 73-76, 175-177; Turgut Kut, "Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş'in Yazarı, Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum* 48 (1987), s. 44-46.

manlıca kitapların ya geleneksel din içerikli yayın ya da popüler kitapçıklar olduğu görülür. Tek bir kere basımı yapılanlar, genellikle uygulamalı bilgiler ya da genel eğitim konulu kitaplardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen reformlar sonrasında çok sayıda okul inşa edilmesi ve diğer birçok konu yanında bilgi, bilimsel keşifler, önemli olaylar ve önemli kişilerin üstün başarılarının yaygınlaştırılması amacıyla Türkçe gazete ve süreli yayınların basımıyla, eğitici kitaplarda bir artış görülmüştür. İkinci dönemde *Dua Kitabı* (*İbadetname*), *Köroğlu*, *Yerusalim Ziyaretnamesi* ve Bible Society tarafından birlikte yayımlanan İncil ve Hazreti İsa'nın öğretilerinin çeşitli tekrar basımlarla dinsel yayınlar sürdürülmüştür. Her ne kadar Atina, Odessa, İzmir, Samsun ve Nüfus Mübadelesi'nden sonra da Selanik gibi kentlerde az sayıda kitap yayımlanmışsa da, İstanbul Karamanlıca yayın faaliyetlerinin merkezi durumundaydı. Bu dönemde yazar ve çevirmen adlarında artış göze çarpar. Bunlar arasında övgüye değer biçimde öne çıkan isim, Karamanlıca yayın üretiminin yüzde 30'una eşit 92 yayın gerçekleştirmiş olan Evangelinos Misailidis'tir. Misailidis ve onun Karamanlıca gazetesi[35] *Anatoli*, genellikle bir grup entelektüelin ve Anadolu'dan İstanbul'a okumak için gelen öğrencilerin ilgisini çekmiştir.

Özetle, Karamanlıca kitapların Türkçe konuşan Ortodoks ahalinin tarihsel seyrini takip ettiğini söyleyebiliriz. Başlangıçta tümüyle dinsel içerikli, Tanzimat'tan sonra dinsel içerikli olanlara paralel olarak yoğun bir din dışı yayın varlığı söz konusudur. Dinsel içerikli olmayanlar, bir yandan Müslüman nüfusla kültürel kaynaşmayı gösterirken öte yandan Batı'nın ve Yunanistan'ın etkilerini de yaygınlaştırmıştır.

Türkçe konuşan Rumların kendilerini tanımlamaları

Bu çalışmada, Karamanlıca kitapların önsözlerini inceleyen bir hazırlık çalışmamın sonuçları sunulmuştur.[36] Bu noktada Anado-

35 Karamanlıca gazeteler ve süreli yayınlarla ilgili ilk katalog: İ. Anagnostakis - Evangelia Balta, *La découverte de la Cappadoce au 19ème siècle*, İstanbul: 1994, s. 56-57.

36 Evangelia Balta, "Les avant propos des livres karamanlis en tant que source pour l'e

lu'nun Türkçe konuşan Rum Ortodokslarının Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu mozayiği içinde kendilerini tanımlarken kullandıkları terimlerin dağarcığının analizine girişeceğiz. Yirmi yıl kadar önce yapılmış olan bu araştırma, dilbilimsel, kavramsal ve duygusal parametrelerin etkileşiminin, belirli bir zaman dilimi içinde, düşünceleri, kavramları ve ifadeleri belirleyeceği, bu yolla da kavramsal modelleri sınıflandıracağı varsayımına dayanır. Eğer açık seçik herkesçe bilinen bir durumu tekrarlamama izin verilirse, bu modelin linguistik etkinlik dışındaki insan faaliyetlerini hesaba katmadığını belirtmem gerekir. Dolayısıyla eylemlerin sınıflandırılması ve ardından da ifade edilmesini saptarken linguistik yöntemler ve sözbilime özgü ifadeler kullandığımız mutlaka hesaba katılmalıdır. Buna bağlı olarak da anlamlandırma sürecinde etkili olan siyasi müdahaleler ve etkileşimler de göz ardı edilmemelidir. Bu ifadeleri, anakronik bir sınıflama hatasına düşmeden, kendi yegânelikleri içinde, kendi dönemlerinin zihinsel formülleri ve kategorileriyle çözümlemek ve yeniden anlamlandırmak tarihçilerin asli görevidir.

Karamanlıca kitapları yazılı birer kaynak olarak kullanırken, dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Bu kitapların yazarları ya da çevirmenleri hem kendi hemşerileriyle hem de Osmanlı tebaası diğer halklarla farklı düzeyde ilişkilere sahipti, dolayısıyla hitap ettiği topluluğun görüşlerini katıksız biçimde değil, farklı düzeylerdeki farklı ilişkileri zedelemeyecek bir denge tutturarak yansıtırlardı. Bunu hatırda tutarak, Karamanlıca kitapların önsözlerinin 1718-1935 döneminde Türkçe konuşan Anadolulu Ortodoksların zihniyet dünyasına ciddi düzeyde ışık tuttukları kabul edilebilir.

Bu kitaplar üreticilerinin önceliklerini, algılama biçimlerini, hedeflerini ve stratejilerini yansıttıkları için, bize Karamanlı cemaatinin gerçekleri yorumlayış biçimleri hakkında ipuçları sunarlar. Çalışmamızdaki başlıca amaç bu konuda nihai bir sonuca ulaşmak değil –daha doğrusu sadece bir ya da birkaç metinde ifade edilen

tude de la 'conscience ethnique' des populations orthodoxe turcophones", *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Une itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz*, Isis, Istanbul 1999, s. 345-56.

şeyleri değil– bu metinlerin hangi koşullarda üretildiği ve yazılış stratejisinin ne gibi gerçeklikler altında şekillendiğinin önemini ortaya koymaktır. Bu çerçevede bizi ilgilendiren faktörler, ırk (*genos*), ulus (*ethnos*) kavramları ve bunlar arasındaki ilişkiler ile aynı zamanda bunların din kavramı ile olan ilişkileridir.

Karamanlıca eserlerin yazarları ve çevirmenlerinin büyük çoğunluğu, okuyucu kitlelerine önsözlerinde "Hıristiyanlar", "Ortodoks Hıristiyanlar", "Anadolulu Hıristiyanlar", "Anadolu'nun Ortodoks Hıristiyanları" şeklinde seslenmişlerdir.[37] Bu terimlerin sınıflandırılması, tarihsel dönüm noktalarıyla çakışmaktadır. Karamanlıca kitap üretiminin ilk yıllarında, üretimin yüzde 95'inin dinsel içerikli yayınlardan oluştuğu dönemde, okuyuculara basitçe "Hıristiyanlar" veya "Anadolu'nun Hıristiyanları" biçiminde seslenilmekteydi. "Hıristiyanlar" terimi, Bible Society'nin faaliyetlerinin başlaması ve ilk yayınlarının 1826 civarında ortaya çıkmasıyla "Ortodoks" sıfatı ile tamamlanmış ve bundan sonraki Karamanlıca kitap üretimi süresince devam etmiştir.

Yani din, Türkçe konuşan Rum topluluğunu, bu topluluk için yeter düzeyde ve açıklıkta tanımlamaktaydı. Bu tanımlama, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm halklar kapsamında yapılmaktaydı: Müslümanlara karşı olarak Hıristiyanlar ve Anadolulu Katolikler ve Protestanlara karşı Ortodoks ahali.[38] Çünkü Rum Ortodoks

37 *Millet-i Hristiyanlığın...1835* adlı kitabın başlığında "Rum lisanından Anadolu'da bulunan ve Rumî lisanını bilmeyen Hıristiyan kardeşlerimiz" şeklinde bir sesleniş okuyoruz. (S. Salaville - E. Dalleggio, no 71). Ayrıca bkz. İoakeim Valavanis, *Mikrasiatika*, Atina: 1891, s. 26-27 ve D.E. Daniiloglou, *a.g.e.*, s. 21-23.

38 "Burada bir noktaya değinmek gerekir, kilise cemaati kendilerini Rum olarak nitelemekteydi, çünkü Rum dinindendiler. Kiliseleri, Rum Ortodoks Kilisesi'ydi. Ortadoğu'da halklar arasındaki geleneksel ayırıcı çizgiler ulusal değil dinseldi. Millet, yani bireyin mensubu olduğu dinsel topluluk, kendini kimliklendirmede ve başkalarının onu kimliklendirmesinde belirleyici faktördür. Eğer bireyin kendini ait hissettiği bir 'ulus' ya da 'uyrukluk' varsa, bu onun milletidir," bkz. R. Davison, *a.g.e.*, s. 391. Buna bağlı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Katolik Ermenilerinin kendilerini kimliklendirmesi de dinseldir. İş için Ankara'dan Trieste'ye, daha sonra da Habsburgların Avusturya'sına giden bir Ermeni'nin öyküsünü anlatan C. Oscanyan'a ait kitaptan, aynı tarihçi notlarıyla ilgili bir alıntı yapayım (s. 392): "Oraya vardığında, karantina bölümü memurunun hangi millete ait olduğu yolundaki sorusuyla karşılaştı. Hemen verilen doğal yanıt 'Katolik' biçimindeydi. Bu yeni uyrukluktan dolayı şaşıran memur ona burada da Katoliklerin olduğunu ama kendilerini Avusturyalı veya İtalyan olarak

Kilisesi Osmanlı İmparatorluğu'nda din kavramının ırk kavramının kapsamına, ırk kavramının da din kavramının kapsamına alınmasını bizzat destekliyordu. Kapadokya'nın Aravan köyünden Yuvakim Valavanis'in bu konudaki yorumları son derece ilginçtir:

> .... Eğer bugün, o bozuk Rumcayı konuşuyor olsa dahi, bir Hıristiyan'a, "Sen nesin?" diye sorarsanız, "Hıristiyan," diye yanıtlayacaktır hiç tereddüt etmeden. "İyi ama, birçok başka Hıristiyanlar var: Ermeniler, Frenkler, Ruslar?.."
>
> "Bilmiyorum," diyecektir, "evet onlar da Hazreti İsa'ya inanıyorlar, ama ben Hıristiyan'ım..."
>
> "Belki de Rum'sun?"
>
> "Hayır, ben hiçbir şeyim! Sana Hıristiyan olduğumu söylemiştim ve tekrar ediyorum; ben bir Hıristiyan'ım," diyecektir sabırsızlıkla.[39]

Yayıncıların okuyucu kitlesiyle yakınlığının her ifade edilişinde de, bilinen örneklerin ezici çoğunluğunda karakteristik biçimde görülen şudur: Hısımlık benzeri bu yakınlık din üzerinden tanımlanır, okuyuculara hitaben "dindaşlarım" ve "Hıristiyan kardeşlerimiz" gibi terimler kullanılır. Evangelinos Misailidis, *Elliniturkikoi dialogoi... Rumice [Rumca] ve Türkçe Mükaleme...* adlı 1859 tarihli eserinin iki dilde yazılmış önsözünün Rumca metninde kitabı "eğitimsever Rum hemşerileri" (*filomusus homogeneis*) için yazdığını belirtirken, Türkçe metinde *homogeneis* sözcüğünü "dindaş" olarak kullanmıştır.

Karamanlıca kitapların önsözlerinde rastladığımız şekliyle *millet* sözcüğünün kapsamı da dinsel olarak görülmektedir. Metinde

---

tanımlaclıklarını hatırlattıktan sonra, 'Söyle bakalım hangi millettensin?' diye tekrar sordu. Bunun üzerine değerli dostumuz, gözü kara bir biçimde, bir Katolik olduğunu, bir Katolik'ten başka bir şey olmadığını vurguladı; Fransız sefirinin araya girmesiyle artık kendilerine ait bir patrikhaneleri olduğunu ve cemaat anlamı taşıyan kapsamda bir millet olarak tanındıklarını tekrarladı."

39 I. Valavanis, "Η καμπάνα του χωριού μου" [Köyümün çanı], ayrıbasım, *Parnassos* 11 (1888), s. 14. Bafra'nın (Yanya'nın kazası) köylüleri, Bafra'ya yerleştirilenlerin ikinci, üçüncü kuşak torunları, Nüfus Mübadelesi'nden 80 yıl sonra, Maria Zerva tarafından yapılan söyleşiler sırasında tamamen aynı şeyleri söylemişlerdir. Bkz. Maria Zerva, "Langues en contact et hégémonie linguistic: Le cas des Grecs orthodoxes turcophones de Bafra (Anatolie, Grece)", *Yüksek Lisans Tezi*, Department d'Etudes Neo-hellenique, Universite Marc Bloch, Strasbourg 2005).

"bizim millet"in içinde yer aldığı, "*Bu esnalarda mahsepsis [mezhepsiz] Lutherler'in oyunlarını ve tuzaklarını ve şeytani niyetlerini duyunca bizim millete dolaşıp ebleh kardaşlarımızı yanıltmaya...*"[40] cümlesi, Ortodoks Hıristiyanları Protestan Kilisesi'nden ayırmakta ve ikinci "*ve Ortodoks Rumiyan milleti kilisesi ile Ortodoks Ermeniyan milleti kilisesi*"[41] örneğinde *Ortodoks Rumiyan milleti*, ardından gelen Ermeni *milleti* ile aynı safta yer almaktadır. Önsözlerdeki *millet* sözcüğü, yazarların ya da çevirmenlerin bu kitabı yazma ya da çevirme kararlarının nedenlerini açıkladıkları noktada yer alır. Bu yüzden, *milletimize muhabbetleri için*,[42] *millet gayret* veya *millet sevicilik* gibi terimlerle karşılaşıyoruz. Bazen, *millet sevici* (= dindaşlarını seven), bir lakap biçiminde ortaya çıkmakta ve yazarın adına eşlik etmektedir.[43] Birçok baskı yapmış olan *Türkçe-Yunanca Sözlük*'ün yazarı Zaharya Aynorozlu, 1811 yılında, önsözde *filadelfos ve filogeni ve karındaş sevici* (ırkını seven anlamında) gibi iki tanesi Rumca, üç yakın anlamlı sıfat kullanmıştır. Tüm bu örneklerden, *millet* kavramının ırk/ulus kavramından kurtulamamışsa da, Karamanlıca metinlerdeyse dinsel ve kültürel içeriği için kullanıldığı ve 1718 ile 1836 yılları arasında büyük sıklıkla ve 1869'a kadar da gelişigüzel veya nadiren kullanıldığı görülür. 1869'dan sonra çok ender olarak rastlanması da ilginçtir.

Yazarların 1864'ten sonra ve 1925'e kadar, önsözlerinde ya da takdim yazılarında Türkçe konuşan Rum hemşerilerine "Anadolulu hemşeriler" ve "Ortodoks hemşeriler" diye hitap etmeleri, rastlantı sonucu değildir. Bu yüzden, bu eserleri yazmaya sevk eden güdüleri açıklarken, bunların vatana olan sevgiden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Burada kullanılan Türkçe sözcükler *vatandaşlar* (hemşeriler, yurttaşlar) ve *vatan* olarak görülür. İlk sözcük, aynı

40 *Doğru Dinin Talimi ki Tarihte 1765 Mosha Mitropolutu Faziletlu Malumatlu Platon'dan... 1839* (S. Salaville - E. Dalleggio, no 97).

41 *Ecvibe-i Diniye... Kokoniosoglou Samuil... 1864* (S. Salaville - E. Dalleggio, no 146).

42 *Bahar-ı Hayat... Serafim... 1783* (S. Salaville - E. Dalleggio, no 19).

43 *Can Helaslığı... Païsios... 1835* (S. Salaville - E. Dalleggio, no 70) adlı kitabın önsözünde çevirmen Nikodimos Ayanorozlu millet sevici (= φιλογενής yani millet sever) olarak adlandırılmaktadır.

yerden olma anlamında (*sintopitis*) kullanılırken, Karamanlıca kitaplarda sıkça karşılaştığımız ikincisi, Rumca sözcük *patris*'te olduğu gibi, köken mekân veya ikâmet edilen yer anlamında İngilizce *fatherland* sözcüğünün tüm duygusal ve yan anlam özelliklerini taşır. Ayrıca, 19. yüzyıl ortalarından itibaren sık sık kullanılan "Vatanımız Anadolu" terimi, denizin öte yanındaki diğer vatan Yunanistan ile ilgili her türlü kafa karışıklığını ortadan kaldırmaktaydı. "Yunan" etnik niteleme terimini ise tüm araştırmalarımıza rağmen hiçbir Karamanlıca metinde karşımıza çıkmamıştır. "Etnik" olarak tanımlandıklarında, her zaman Rum olarak adlandırılmışlardı, burada da kastedilen *Rum milleti* idi ve Rum kavramı ne zaman "Yunan (Elen)" veya ondan türetilmiş sözcüklerle bir arada ele alınsa, bu terim dilsel bir tanım olarak kullanılmıştır.[44] V. Mystakidis 1920 yılında Anadolu ahalisini Yunanistan'dakilerden ayırarak, onlara Anadolu Rumu dendiğini belirtir: "Krallığın Rumlarına (*Yunani*) yönelik tüm uyuşmazlık siyasetini önlemek için."[45] Ayrıca, bundan kırk yıl önce, Aravanlı Yuvakim (İoakeim) Valavanis, Atina'daki Kültür Derneği Parnassos'ta (Filologikos Syllogos Parnassos) 11 Mart 1888'de yaptığı bir konuşmada şunları söylemişti:

> [Rumlar] Yunanistan, Atina ve Partenon konusunda en küçük bir fikre sahip değiller, çünkü onlar hakkında en küçük bir yorum bile duymamışlardır.[46]

Burada üzerinde durulması gereken gerçek, Türkçe konuşan Ortodoksların Karamanlıca kitapların önsözlerinde daima –ya da en azından 1860-70 döneminde– Rumca öğrenmeye teşvik edilmeleridir ve bu tümüyle dinsel gerekçelere dayandırılmıştır. Ortodoks kilise metinleri Rumca/Yunancaydı ve bunların kusursuz biçimde Türkçeye çevrilmeleri olanaksız değilse de çok zordu. Türkçe

---

44 Yunancayı açıklamak için en sık kullanılmış terimler *Rumce lisanı, lisan-i Rumî, Rumca ve Yunanî lisanı* olup, sonuncusu daha çok Bible Society tarafından kullanılmıştır.

45 V. Mystakidis, *Λέξεις: Έλλην, Γραικός (Γραικύλος), Βυζαντινός Ρωμαίος (Γραικορωμαίος), Οθωμανός (Ελληνοθωμανός), Μουσουλμάνος, Τούρκος, Οθωμανός Hellenas, Graikos (Graikylos), Byzantinos, Romaios (Graikoromaios), Osmanli (Helleno-Osmanli), Muslim, Turk, Osmanli*, Tübingen: 1920.

46 İoakeim Valavanis, *a.g.e.*, s. 14.

konuşan Rumlar, 19. yüzyılın son on yıllarında Rumca eğitimin Anadolu'ya girişinden sonra, modern Yunan ulusunun ortak eğitim programına dahil edilerek Yunanca öğrenmeye teşvik edildiler. Öte yandan da Türkçe –yani Osmanlı Türkçesi– okuma yazma öğrenmeleri, onların Osmanlılarla kardeşçe bir uyum içinde yaşama isteklerine veya devlet dairelerinde iş bulma, resmen meslek sahibi olma arzularına hitap ediyordu. Tanzimat'la beraber ortaya çıkan bu tür fikirler, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin kabulünün ve bu doğrultuda da Osmanlı Rumluğu fikrinin ifadesinden başka bir şey değildi. Ve doğal olarak bunlar, ulusal merkezde, yani Atina'da olup bitenlerle ilgili olarak, Türkçe konuşan Rumların sessizliği veya durgunluğu ile paralel görülmelidir.

Orta Anadolulu Türkçe konuşan Ortodoksların "büyük Yunan ailesi"nin mensubu oldukları varsayımı, onların Rum Ortodoks, daha doğrusu kendi tabirleriyle Anadolulu Rum Ortodoks olmaları gerçeğiyle doğrudan ilişkilidir – ki bu düşünceyi haklı çıkaracak pek çok sebep de vardır. Bu cemaatin *Rumiyan-ı Ortodoks* terimiyle kendilerini tanımlamalarının hiç de tesadüfi olmadığı, bağlı oldukları kilisenin o dönemdeki etnik-dinsel yapısı düşünüldüğünde gayet iyi anlaşılır. 19. yüzyılda din hâlâ kimlik öğreside belirleyici olmaya devam ediyordu. Arşiv kayıtlarında da, Karamanlıca basılı eserlerde de dikkat çeken etnik aidiyet hissinin eksikliği sadece cemaatin hali, tavrı ve taleplerinde değil, kolektif karakterinde de söz konusudur. Özellikle 1870 sonrasında Osmanlı şehirlerinde yaşayan Orta Anadolulu göçmenler arasında giderek duyulur olan Yunan/Helen milliyetçisi söylem, bu konuda bir bilinçlenme başlatmıştır. Ancak Türkçe konuşan Ortodoksların milli bilinci ve aynı soydan gelen halkların bir devletin sınırları içinde toplanması esasına dayanan *irredentist* ideolojiyi benimsemeleri hiçbir zaman Nüfus Mübadelesi sonrasında yeniden yazılan Yunan tarih metinlerinde efsaneleştirildiği düzeyde olmamıştır.

Karamanlılar, Karamanlıca ve Karamanlıca Kitap Üretimi[1]

Anadolu'nun iç kesimlerinde 1924'teki zorunlu nüfus mübadelesine kadar, genelde Türkçe konuşan Müslüman çoğunlukla birlikte anadilleri Türkçe olan Ermenilerle, anadilleri Rumca ve Türkçe olan Ortodoks topluluklar da yaşıyordu.[2] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin 1930-1950 yılları arasında yaptığı araştırmaların sonucunda, sınırları Kayseri, Nevşehir ve Niğde olarak belirlenen coğrafi üçgen içinde kalan bölgede, 81 Rum yerleşiminin varlığı saptanmıştır.[3] Bunlardan 32'sinde Rumca, 49'unda ise Türkçe konuşuluyordu.[4]

---

1 Yunanca aslından çeviren: Ari Çokona.

2 Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. "Türkçe Konuşan Anadolulu Ortodoksların Ulusal Bilinçlenme Sürecinde Karamanlıca Kitapların Önsözleri" bölümü, s. 103

3 O. Merlier (yay. haz.), *Ο τελευταίος Ελληνισμός της Μικράς Ασίας. Το έργο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 1930-1970. Κατάλογος* [Anadolu'daki son Rumlar. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin eseri, 1930-1970. Katalog], Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina: 1974, s. 160-163.

4 "Küçük Asyalıların lehçesi *[kastedilen Karamanlıcadır -E.B.]* derken, Anadolu'daki soydaşlarımızın kullandığı, Yunan alfabesiyle yazılıp okunan Türkçeyi kastediyoruz. Bu lehçenin ne zaman kullanılmaya başlandığı hakkında kesin bir tarih verebilmek mümkün değilse de bu tarihin Türklerin Anadolu'yu fethettiği dönemle çakıştığını iddia etmek pek de yanlış olmasa gerek. Başta Anadolu'nun iç kısımlarında yaşayanlar olmak üzere, Rumların bu kısmı yeni fatihlerin dilini öğrenmiş ve bu dili kendi ara

Anadolulu Ortodoksların 19. yüzyıl sonlarında çekilmiş fotoğraflarından örnekler.

Daha 15. yüzyıldan itibaren kayıtlara geçen, Türkçe konuşan Anadolulu Hıristiyanların varlığı; çokuluslu, çokdilli ve çokkültürlü Osmanlı İmparatorluğu'nun ulus-devletler öncesi yapısı içinde olağandışı bir durum değildi. O zamanlar, kimlikler esasen dine göre şekilleniyordu ve Türkçe konuşan toplulukların Rum milletine bağlı oluşları onları Yunanca konuşan dindaşlarından ve İstanbul Patrikhanesi'nin çatısı altında toplanan Arnavutça, Slavca,

---

larında iletişim aracı olarak kullanmaya başlamıştır... Anadolulular bu dili zamanla öyle benimsemişlerdir ki, kiliselerde *İncil*'in ve Apostolos, Profities, Hairetismoi gibi duaların Türkçe okunması; erkekler için Durmuş, Aslan, kadınlar için, Kıymet, Nazlı, Mayısgülü, Gülistan ve Güllü gibi Türkçe adlar kullanılması olağan karşılanır olmuştur. Okullarda verilen ve öğrencilere Yunan alfabesinin 24 harfi öğretilerek sadece ne okuduklarını anlamadan heceleyebilmelerine olanak tanıyan son derece yetersiz bir eğitimle yaşatılmaya çalışılan Rumca ihtiyaçlarına cevap veremediğinden, bu yörelerin insanları 'Küçük Asya Lehçesi' adıyla tanımlanan yeni bir dil aracı türetmek zorunda kalmışlardır. Bu lehçe, Türkçenin Arap alfabesiyle yazılıp okunması ile kıyaslandığında daha kolay öğrenilme üstünlüğüne sahipti." Bkz. İordanis I. Limnidis (*Nea Anatoli* gazetesinin müdürü), "Περί του μικρασιατικού ιδιώματος" [Küçük Asya lehçesi], *Apʿola* 330 (1917), s. 188.

Arapça ya da başka diller konuşan ve İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı diğer cemaatlerden farklı kılmıyordu. Daha sonra patrik olan Konya Metropoliti İgnatios, 1815'te yayımladığı "Perigrafi"[5] başlıklı makalesinde, Konya vilayeti sınırları içindeki Ortodoks Rum cemaatinin anadiline hiçbir önem atfetmiyordu.

Bu durum, bazı faktörlerin etkisiyle anlayışların değiştiği 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar sürdü. İlk olarak, Tanzimat Fermanı cemaat yapılarını nispeten modern hukuki bir zemine oturtarak millet sistemini yeniden tanımladı. Anadolu'daki Türkçe konuşan Ortodoks cemaatin kimliği, millet sistemiyle ve onun 19. yüzyıl boyunca uğradığı değişimlerle de doğrudan bağlantılıdır. İmparatorluğu oluşturan Türk olmayan unsurlar millet sistemi içinde kendilerini kültürel, etnik ve dinsel açıdan yeniden tanımlar ve milli bir bilinç inşa ederken, Türk unsurun bu kervana katılması zaman aldı. Türklük bilinci ancak 19. yüzyılın biterken aydın kesimin dışında da yaygınlaşmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'na dek imparatorluğun Türk ve Müslüman unsurları Türklük, Osmanlılık ve İslamlık görüşlerini tartıştılar. Ancak bu savaşın sonunda milli bir devletin kurulmasıyla Türklük bilinci devletçe ve kitlelerce benimsendi. Türkiye'de milli kimliğin inşa sürecinde bir dönem Anadolu'nun "kadim Türk yurdu" olarak tanımlanması da tesadüf değildir.[6]

Anlayışların değişmesinde ve anadil konusunun hassasiyet kazanmasında, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de Yunanistan'ın ilk ulus-devlet olarak bağımsızlığını kazanmasının büyük payı vardır. Yunanistan Osmanlı topraklarından kopan ilk parça değildi, ama

---

5 Kitabın tam başlığı şöyledir: Ιστορική περιγραφή του εν Βιέννη προεκδοθέντος χωρογραφικού πίνακος της μεγάλης αρχισατραπείας Ικονίου νυν πρώτον τύποις εκδοθείσα εν τω Πατριαρχικώ τυπογραφείω, εν έτει 1815 [Konya büyük başsatraplığının daha önce Viyana'da yayımlanmış korografik tablosunun tarihsel tasviri, Patrikhane Matbaası, 1815]. Eser, başlığından anlaşılacağı gibi, 1812'de Viyana'da "Konya büyük başsatraplığının korografik tablosu" başlığıyla yayımlanan ve bölgenin haritasını içeren iki büyük sayfaya ilişkin tarihsel ve topografik yorumlar içeriyordu. Harita, daha sonra H. Kiepert tarafından yayımlanmıştır: *Memoir über die Construction der Karte von Klein Asien und Türkisch Armenien*, 6 Blatt von V. Vincker, Fischer, Moltke und Kipert, Berlin: 1834.

6 E. Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque. Analyse d'une historiographie nationaliste, 1931-1993*, CNRS editions, Paris: 1997, s. 294-300.

kopan bir parçada kurulan ilk ulus-devletti. Böyle bir devletin kuruluşu, ulus bilinci ve dil arasındaki ilişkiyi de tanımlamıştı. Patrikhane bu yeni gelişmelere karşı hazırlıksız yakalanmıştı. Anadolu içlerinde Rumca konuşan, Rum gelenek ve halk oyunlarına sahip cemaatlerin varlığı, 19. yüzyıl ortalarının şaşırtıcı büyük keşfiydi. Kapadokya'nın serhat (*akritik*) türküleri, dönemin Fallmerayer karşıtı halk bilimcilerine yeni argümanlar sağladı.[7] Fallmerayer'e göre modern çağın Yunanları Arnavutlaşmış birtakım kabilelerin soyundan geliyordu ve kesinlikle Eski Yunan kanı taşımıyorlardı, bundan dolayı da Eskiçağ Yunanlarıyla Yakınçağ Yunanları arasında bir soy sürekliliği söz konusu değildi.[8] Bu durumda, Türkçe konuşan Anadolulu Ortodokslar milliyetçi Yunan tezlerini desteklemiyor, tam aksine baltalıyordu. Bu yüzden, anadilleri Türkçe olan Rumların, "Yunanlaşmaları" nihai hedefiyle Yunanca öğrenmeleri, Yunan eğitimi almaları gereği saptandı ve onlardan bunu yerine getirmeleri talep edildi. İki milli merkez, Atina ve İstanbul, "Megali İdea" perspektifi altında, Yunancadan başka diller konuşan Ortodokslarda milli kimlik oluşturmayı ve onları Yunan milleti bünyesine katmayı hedefleyen siyasetler üretmeye başladılar.

Bazı tarihçilere göre, Türkçe konuşan Anadolulu Ortodoks toplulukların durumunun siyasallaşması, Bulgar "şizma"sıyla – yani Bulgar aydın, din adamı ve burjuvalarının, kiliselerinin İstanbul Patrikhanesi'nden bağımsızlığını sağlamak üzere dilsel ve etnik olarak Rumlardan farklı ve birbirleriyle özdeş olduklarını öne sürmeleriyle– ilişkilendirilir.[9] Nitekim Papa Eftim, 1920'de Müstakil Türk Ortodoks Kilisesi'ni kurmak için benzer argümanlar kullanacaktır.[10]

---

7 İ. Anagnostakis - Evangelia Balta, *La découverte de la Cappadoce au 19e siècle*, Eren, İstanbul: 1994.

8 Bkz. Gerorgios Veloudis, "Jacob Philipp Fallmerayer und die Entstehung des neugriechischen Historismus", "*Südostforschungen*", c. XXIX (1970), s. 43-90 Fallmerayer'in Bizans, Yunan milliyetçiliği ve yeni boy gösteren ırkçılığıyla ilgili çalışmaları için bkz. M.F. Herzfeld, *Ours Once More: Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece*, Austin-Texas: 1982, s. 75- 82.

9 Ch. Chatziiosif, *a.g.e.*, s. 337.

10 F. Benlisoy, "Papa Eftim and the Foundation of the Turkish Orthodox Church", *Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul: 2002. Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı*

Dilsel farklılık, İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı cemaatin birliği için olası bir tehdit olduğuna göre, buna karşı alınacak ilk önlem Yunanca eğitimin yaygınlaştırılmasıydı. Okullar artık, sadece kültür edindirme ve sosyalleştirme değil, aynı zamanda ulusallaştırma aracı olarak da algılanıyordu. Bu süreçte Yunancaya, eğitim dili niteliğinin yanında, anadil işlevi de yüklenilerek Türkçenin yerini alma misyonunu atfedildi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "canlı anıtlar"a büyük ilgi duyan İstanbul'un Rum Ortodoks aydın çevreleri, Anadolu'daki cemaatleri 19. yüzyıl sonlarına doğru keşfetmiştir. Kimlik oluşturmada Ortodoksluğun yerine milli kriterleri yerleştirerek, Türkçe konuşan Ortodoksları "Yunanlaştırma"yı amaçlayan diğer milli merkez Atina, onları çok daha sonra izlemiştir.

Türkçe konuşan Ortodokslar konusuna gösterilen ilgi, Yunanların Anadolu üzerinde hak iddialarının hararetlendiği 20. yüzyıl başlarında doruğa ulaştı. O tarihlerde, Anadolu'daki antik uygarlıkların mirası ve bu mirasın sahiplenilerek korunması konusu ile her etnik topluluğun ve özellikle Anadolu'daki Türkçe konuşan Ortodokslar gibi kendine özgü toplulukların varlığının tarihsel kökenleri büyük önem kazandı. Kolektif bilincin her zaman ve her durumda köken mitleriyle beslendiği bilinir. Etnik gruplara dair tarihsel bilgiler bulanık, karmaşık ve çelişkili olduğunda, köken mitleri kutuplaşmalar doğurur. Tarihyazımının yöntemleri ve tarih biliminin araçları kullanılmadan üretilen köken mitleri, Anadolu'nun Türkçe konuşan Ortodoks cemaatinin kökenine ilişkin literatürde bir kutuplaşmaya neden olmuştur.

Peki 19. yüzyıl başlarında Yunanistan'daki Yunanların Türkçe konuşan Anadolulu Ortodokslar hakkında neler düşünüyorlardı? İstanbullu Dimitrios K. Vizantios'un (gerçek soyadı Aslanis) 1836'da yayımlanan tiyatro piyesi *Babylonia*'nın,[11] yeni kurul-

Ortodoks Türkler, Ankara: 2003, s. 209 vd. Ayrıca, R. Clogg tarafından derlenen bibliyografiye bkz. "A Millet within a Millet: The Karamanlidhes", "I kath'imas Anatoli: Studies in Ottoman Greek History", *Analecta Isisiana* LXXVII (2004), s. 410, dipnot 2.

11 Dimitrios K. Vyzantios, *Η Βαβυλωνία* [Babylonia], yay. haz. S.D. Evangelatos, Hermes Yayınları, Atina: 1972. *Babylonia* ilk kez 1836'da Nafplion'da yayımlanmış ve profesyonel bir tiyatro grubu tarafından sahnelenmiştir.

muş Yunan devletinde hüküm süren anlayışın karakteristik bir göstergesi olduğuna inanıyorum. Bu eserde, 19. yüzyıl başlarında Yunanların kolektif belleğinde Kapadokya'nın neler temsil ettiği açıkça belirtilmektedir.[12] Kendine özgü pek çok niteliğe sahip bu yöre, azizlere ilişkin efsane ve menkıbeleriyle belleklere kazınmıştır. Türkçe konuşan Ortodoks nüfus da kimliklerini kilise ve kilise ritüelleri geleneğine dayandırırlar. *Babylonia* piyesinin bir sahnesinde, polis memuru, Kayserili Savva Hacımuratis'in nereli olduğunu, ancak onun, "Ben, Ay Vasili'nin memleketindenim. Gayseri, Gabadogya'dan! Heç duymadın mı?" demesinden sonra anlar.

Piyeste Anadolulu, Arnavut, Giritli, Kıbrıslı, Moralı, Yediadalı, Sakızlı ve Yunan aydınlar; 1827'deki Navarin Deniz Savaşı'nda müttefiklerin zaferinden hemen sonra, Nafplion'da bir handa karşılaşırlar ve herkes kendi lehçesinde konuşarak anlaşmaya çalışır. Bundan böyle Yunan edebiyatında, Anadolululara Karamanlıları betimlemek için, haklı ya da haksız olarak, komik ve gülünç Kayserili Savva Hacımuratis tiplemesi kullanılacaktır. İstanbullu Dimitrios Vyzantios'un yazdığı piyeste, genç Yunanistan devletindeki lehçelere Karamanlıca ve Arnavutçayı dahil etmesi bir tesadüf değildir. İç Anadolu, Balkanlar ve İstanbul'da konuşulan Türkçe ile Mora ve çevresindeki adalarda konuşulan Arnavutça, diğer Yunan lehçeleriyle birlikte eşit şartlarda varlıklarını sürdürüyordu ve bu dilleri konuşanlar, anadillerini kendilerini başka dilde konuşanlardan farklılaştıracak bir kriter olarak görmüyorlardı. Bu Ortodokslar, Rumca konuşmasalar da, tüm diğerleri gibi Rum Ortodoks'tu. Ortodoksluk kimlik oluşturmanın, sosyal ve entelektüel hayatı organize etmenin temel ölçütünü teşkil ediyordu.

---

12 *Babylonia* nihai şekliyle 1840'ta Atina'da tekrar basılmıştır: *Η Βαβυλωνία ή η κατά τόπους διαφθορά της Ελληνικής γλώσσας*, Κωμωδία εις πράξεις πέντε, συγγραφείσα παρά Δ. Κ. Βυζαντίου, έκδοσις δευτέρα παρά του ιδίου συγγραφέως, ... εν Αθήναις 1840 [Babylonia ya da Yunan dilinin bölgelere göre bozulması, Dimitrios K. Vyzantios'un yazdığı beş perdelik komedi. Yazar tarafından yapılan ikinci baskısı. Atina: 1840]. Daha sonra, birçok popüler ve akademik baskısı yapılmış, tiyatroda sahnelenmiş, filme çekilmiş, radyoda oynanmıştır. Diyalogları iyi karikatürize edilmiş kişilere dayandırıldığı için canlı bir eserdir. "*Babylonia* gerçeklere dayandığı için yaşamaktadır. Bu da, yazarının en azından eserin temel karakterlerine gerçekleri başarıyla nakledebildiğini gösterir." Bkz. *Η Βαβυλωνία*, Atina: 1972, s. 36.

Patrikhane, Türkçe konuşan bu Ortodoksları 18. yüzyıl başlarında İslamlaşmaya, bir yüzyıl kadar sonra da Protestan ve diğer misyonerlerin dini telkinlerine karşı korumaya çaba gösterecekti. Çeşitli Batılı misyoner propagandalarının bu kitleler üzerindeki etkisi, Ortodoks kilisesinin yöneticilerini Anadolu'daki cemaatlerine ilişkin endişeye sevk ediyordu. Aynı şekilde, İstanbul burjuvazisi de Anadolu içlerindeki ekonomik organizasyonunun birlik ve sürekliliğinin bozulmasından kaygılanıyordu. Metropolitler ve Aynorozlu Zaharya ile Antalyalı Serafim[13] gibi keşişler, Ortodoks Kilisesi'nin dogmalarıyla dini vecibelerini Anadolu'daki Ortodoks Hıristiyanlara öğretmek için, ilmihalleri (kateşizm), ilahileri ve başka dini metinleri Türkçeye çevirerek Yunan harfleriyle, yani Karamanlıca yayımlamışlardır. Gerekçelerini ise genellikle şu şekilde ifade ediyorlardı:

> Yunancayı unuttukları için kilisede okunanları anlayamıyorlar ve bu yüzden hak yolundan uzaklaşıyorlar.[14]

1718'de Nafpaktos ve Arta Metropoliti Neofitos Mavromatis'in yayımladığı ilk Karamanlıca kitap olan *Απάνθισμα της Χριστιανικής πίστεως* [Gülzâr-ı İmân-ı Mesihî] ve Mesgnien Meninski'nin (1623-1698) dört ciltlik anıtsal sözlüğüyle birlikte, Moralı Kanellos Spanos'un hazırladığı (1700 civarı-1756) Türkçe-Yunanca gramer

---

13 D.E. Daniilogolou, *Πρόδρομοι της αναγεννήσεως των γραμμάτων εν τη Ανατολή <κυρίως Μικρά Ασία>. Σεραφείμ, μητροπολίτης Αγκύρας, Ατταλείας* [Şark'ta (özellikle Küçük Asya'da) edebiyatın yeniden doğuşunun müjdecileri, Antalyalı Serafim, Ankara metropoliti], Anatolikos Astir Yayınları, İstanbul: 1865. Ayrıca bkz. Penelopi Stathi, "Τα τουρκογραικικά βιβλία και ο Σεραφείμ ο Ατταλειάτης" ["Türkçe-Rumca kitaplar ve Antalyalı Serafim"], *Το έντυπο ελληνικό βιβλίο, 15ος-19ος αιώνας*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Δελφοί, 16-20 Μαΐου 2001 ["Matbu Rumca kitaplar için bir başlık peşinde, 15-19. yüzyıllar" uluslararası sempozyumunun tebliğleri, Delfi, 16-20 Mayıs 2001], s. 329-330 ve ayrıca bkz. İ. Theocharidis, "Unexpoited Sources on Serapheim Pissidios", *Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th - 13th September 2008)*, yay. haz. Evangelia Balta ve Matthias Kappler, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden: 2010, s. 125-135.

14 *Απάνθισμα της χριστιανικής πίστεως*, yani *Gülzâr-ı İmân-ı Mesihî*, Asitane'de Patrikhane'de olan Bağhane'de, 1803.

kitabının kaynağını oluşturmuştur.[15] Bu çalışmalar, Karamanlıca kitapların, Anadolu ve İstanbul'daki Türkçe konuşan Ortodoksların dar çevresinin dışına yayıldığının göstergesidir. *Gülzâr-ı İmân-ı Mesihî* yani "Hıristiyan inancı güldestesi," Türkçe konuşan Ortodoksları dini konularda eğitmesinin ve Rumca öğrenmelerine yardımcı olmasının ötesinde, aynı zamanda (özellikle dini ve felsefi terimleri ifade etme konusunda) Rum çevirmenlere Türk dilini öğretme kılavuzu da olmuştur. Bu eser, 1743'te Amsterdam'da ve yeni kelimeler, fiiller, Türkçe ve Rumca diyaloglar eklenerek 1803'te İstanbul'da tekrar basılmıştır. Kitap Patrik Gennadios Sholarios için yazılmış *Hıristiyan İnancının Ana Başlıkları* kitabının Karaferye Kadısı Ahmet'in yaptığı bir çeviri/uyarlamasıydı.

Kapadokya halkı ve dolayısıyla Kapadokya yöresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentlerindeki Türkçe konuşan Ortodoks Kapadokyalıların faal cemaatleri sayesinde de tanınırdı. Karamanlıların, daha 16. yüzyılda İstanbul'un Samatya, Yedikule, Langa ve Kumkapı semtlerine yerleştikleri bilinir. Yalıtılmış bir yörede yaşayan, Ege sahil boyundaki liman kentlerinin ekonomik ve sosyal yaşamından dışlanmış, ancak iyi bir sosyal örgütlenmeye sahip Kapadokyalılar, tek çıkar yol olarak göç etmeyi görüyordu. Göç ettikleri şehirlerde, çoğunlukla İstanbul'da, kurdukları çeşitli dernek ve örgütlerle cemaatlerini yeniden örgütlüyor, memleketleriyle bağlarını koparmıyorlardı. Gurbette edindikleri serveti doğdukları topraklara gönderiyor, dernekler ve loncalar yoluyla şehirlileşiyor ve Anadolu içlerinin eğitim ve kültür açısından gelişmesini sağlıyorlardı. Hayırseverlik etkinlikleriyle, Kapadokya bölgesindeki geleneksel cemaat korunup güçleniyor, varlığını sürdürerek yerlilerin ve göçmenlerin kimliklerini besleyip yaşatmaya devam ediyordu.

Gurbetteki Karamanlılar, 19. yüzyıl ortalarından itibaren, Karamanlıca kitap üretiminde ve bu kitaplardaki konuların dünyevi-

15 V.D. Siakotos, "Ο διδάσκαλος Κανέλλος Σπανός (1700 περίπου - 1756) και το έργο του *Γραμματική της τουρκικής γλώσσης* (1730)" [Öğretmen Kanellos Spanos (1700-1756) ve *Türk dili grameri* adlı eseri (1730)], *Journal of Oriental and African Studies* 15 (2006), s. 270, 283.

Karamanlı cemaatinin önde gelenlerinden Zincidereli hayırsever Simeon Sinyosoğlu'nun bir akrabasının Beyoğlu'ndaki cenaze töreninden bir görüntü. Sinyosoğlu, "memleketinin okullarının hamisi" ve Kınalıada'daki kızlar yetimhanesinin kurucusuydu.

leşmesinde belirgin bir rol oynamaya başladı. Yayın masraflarını karşılıyor ve sahip oldukları iletişim kanallarını kullanarak abone olmak suretiyle kitapların tanıtım ve dağıtımını düzenliyorlardı. Atina, İzmir ve Batı Avrupa ülkelerinde eğitim almış din adamları ve özellikle ruhban sınıfı dışından gelenler; öğretmenler, doktorlar ve gazeteciler, Yunancadan ve daha çok Batı dillerinden çeviriler yapmayı, Osmanlıca yazılmış eserleri de Yunan alfabesiyle dizmeyi üstlenerek karşılığında maddi destek alıyorlardı. Karamanlıca kitap yayıncılığına hem İstanbul'da hem de memleketlerinde ya-

şayan Kapadokyalılar ilgi göstermiştir. Fransızca romanlar, tıp ve ziraat elkitapları, mektup yazma kılavuzları, düsturlar, mevzuat ve şerhleri ile almanak çevirileri yayımlayıp, yerel tarih kitapları yazmışlardır. Karamanlıca kitaplar, Türkçe konuşan Ortodoksların Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla şekillenen yeni ihtiyaçlarına yönelik yanıtlar üretiyordu. Patrikhane çevresinden din adamlarıyla seküler aydınlar, kendilerini Anadolu Ortodokslarının aydınlatılmasına adamışlardı. Bu kesimler, ağırlıklı olarak, en uzun ömürlü Karamanlıca gazete olan *Anatoli*'nin yayımcısı Evangelinos Misailidis'in[16] etrafında toplanmıştı.

Karamanlıca, milliyetçilik öncesi uzun dönemde Osmanlı ve Ortodoksluk âlemlerinin temel unsurlarını nakleden yapısıyla, Osmanlı egemenliğinin göstergelerinden biri olmuştu. Bu ilk evresinde Patrikhane Matbaası'nın çatısı altındayken, daha sonra misyoner örgütlerinin faaliyetlerinin de bir parçası oldu. 19. yüzyılın ortalarında itibaren de Avrupa'da üretilen kültürel malzemenin nakilcisi ve daha nadir olarak da Osmanlı ve Yunan maarif dünyaları arasında bir köprü oldu.

20. yüzyıla yaklaşırken, anadilleri Türkçe olan Kapadokyalı Ortodoksların "Yunanlaştırılması"na, çok sayıda iki dilli sözlük, metot, gramer ve diyalog kitabı yayımlamak suretiyle, karşıt bir "Türkleştirme" akımı karşılık vermiştir. Karamanlıca yazının yardımıyla Osmanlıca öğretimine geçilir. "Türkleştirme" yani Türk dilinin öğrenimi, Tanzimat Fermanı ile şekillenen yeni düzenin doğurduğu bir ihtiyaçtır. Ancak Türkçe öğrenme talebine daha önceleri de rastlanır. İosipos Misiodaks, 1779'da yazmış olduğu Παιδαγωγία [Pedagoji] kitabında[17] şöyle yazmaktadır:

> Bizi yönetenlerin dili Türkçe olduğundan, halkımız iyi Türkçe bilmek zorundadır.

16 Evangelinos Misailidis'e ilişkin bibliyografi için bkz. Evangelia Balta, "Périodisation et typologie de la production des livres karamanlis", "Peuple et production. Pour une interprétation des sources ottomanes", *Analecta Isisiana* XLI, İstanbul: 1999, s. 276, dipnot 4.

17 Iosipos Misiodaks, *Πραγματεία περί παίδων αγωγής ή Παιδαγωγία* [Çocuk eğitimi yahut pedagoji üzerine bir tez], düzenleme, giriş ve notlar G. Karaphylis, Kozani: 1998, s. 130.

19. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks uyrukluların tümü, diğer Osmanlı halklarıyla kardeşçe yaşayabilmek ve devlet memuru olabilmek için Türkçe öğrenmeye, anadili Türkçe olanları da Osmanlıca okuma yazma öğrenmeye teşvik edilmiştir.[18] Dönemin kültürel ve ideolojik zorunluluğu "Osmanlılık" güçlü Rum burjuvazi sınıfı tarafından "Rum Osmanlılığı" olarak algılanmıştır ve bu yaklaşım, belki de İstanbul'un millet merkezi olarak taşıdığı sıfatla son ideoloji üretme teşebbüsüdür. Bu yaklaşımla, siyasal alanda Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü, kültürel alanda milletin "Yunan/Rum kimliği" ile bağdaştırılmaya çalışılıyordu.[19]

19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarının Kapadokya'sı –Karamanlıların Yunanca öğrenmesi gelişme, kalkınma ve uygarlıkla eşdeğer görüldüğünden– dilin değer biçilme boyutunu belirleyen dil-milliyetçilik eklemlenmesinin incelenmesi adına güzel bir araştırma alanıdır. Bu eklemlenme, ulus inşası ve bunu izleyen aşamalarla ilintili davranışları belirlemiştir. Karamanlıların "Yunanlığı"nın ya da "Türklüğü"nün nasıl yaşatıldığını değil, bu insanların nasıl yaşadıklarını ve dünya görüşlerinin nasıl değişime uğradığını araştırmayı hedeflediğimiz için, bu davranışların incelenmesi dil-tarih ilişkileri konusunun en ilgi çekici boyutlarından biridir.

---

18 Evangelia Balta, "Les avant-propos des livres karamanlis en tant que source pour l'etude de la 'conscience ethnique' des populations orthodoxes turcophones", Evangelia Balta, "Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz", *Analecta Isisiana* XXVIII, İstanbul: 1997, s. 253, bu kitapta bkz. s. 103 vd. "Türkçe Konuşan Anadolulu Ortodoksların Ulusal Biçimlenme Sürecinde Karamanlıca Kitapların Önsözleri".

19 Sia Anagnostopoulou, *Μικρά Ασία, 19ος αι. - 1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος* [Küçük Asya, 19. yy-1919. Rum-Ortodoks Cemaatleri, Rum "Milleti"nden Yunan ulusuna], Hellenika Grammata, Atina: 1997, s. 301-308.

Ek:
Küçük Asyalıların Dili ve Öğrenme Tutkusu[20]

Aristotelis Kourtidis[21]

Eğer Aristoteles'in, "Bütün insanlar, tabiatları gereği öğrenmeye tutkundur," özdeyişi doğruysa, Küçük Asyalı soydaşlarımız bu beşeri özelliği kendilerine mahsus bir şekilde geliştirdiklerinden "insan" olmanın şartlarını fazlasıyla yerine getirmektedirler.

Bu öğrenme tutkuları, bu toprakların yüksek kültür ve büyük insanlar yetiştirdiği geçmiş dönemlere ait kolektif bilincinin uyanışı, uzun yıllar boyunca gizli kalmış ırsi bir özellik midir, yoksa öğrenmeye karşı duyulan bu heves, Küçük Asyalıların ruhlarında yıllar boyu gizlice akan, bilinmeyen bir pınarın keşfedilmesi gibi birden mi ortaya çıkmıştır? Yoksa mahrumiyetin tutkuyu güçlendirmesi, zor ulaşılanın arzuyu körüklemesi ve ağızla pınarın arasındaki engeller yükseldikçe suya duyulan hasretin bu hayat veren sıvının ne kadar değerli, ne kadar elzem olduğunu daha güçlü hissettirmesi midir bunun nedeni?

---

20 Aristotelis Kourtidis, "Μικρασιατών γλώσσα και φιλομάθεια" [Küçük Asyalıların dili ve öğrenme tutkusu], *Ημερολόγιον Αδελφότητος Ορθοδοξίας Μερσίνης* [Mersin Ortodoks Cemiyeti almanağı], 1909. Yazar eserini 20. yüzyıl başlarında Antalya bölgesinden tahsil için Atina'ya gelen iki Türkçe konuşan Rum Ortodoks gencine ithaf etmiştir. Kendisinin de çalıştığı Atina Öğretmen Okulu'nda, Türkçe ve Slavca konuşulan memleketlerde Yunancayı yaymak için kurulan okullarda çalışmak üzere Anadolu ve Makedonya'dan gelen gençler eğitim görüyordu. Kourtidis öykünün satır aralarında, Karamanlı adıyla betimlediği Anadolu'nun Türkçe konuşan Rum Ortodokslarının eğitim sistemi hakkında çok değerli bilgiler verir. Bu cemaatin kültürünü geliştirmekte Karamanlıca yayınların eğitici rolüne değinirken, Evangelinos Misailidis'in eserine ve kişiliğine övgüler düzer. Bu öykünün, edebi değerinin ötesinde bir döneme tanıklık etmesi dolayısıyla da Türkçeye çevrilerek yayımlanması gerektiğine karar verdik.

21 Aristotelis Kourtidis (1858-1928). Mürefte'de doğdu, Atina Hukuk Fakültesi'ne kaydolduysa da eğitimini tamamlamadı, daha sonra Almanya'da pedagoji eğitimi aldı. 1880-1894 yılları arasında saygın çocuk dergisi *Diaplasis ton Paidon*'un yayın yönetmeni oldu. Daha sonra çeşitli lise ve öğretmen okullarında öğretmen ve idareci olarak çalıştı. Kourtidis çok sayıda pedagoji kitabı ile dergi ve gazetede şiir ve öyküler yayımladı, çocuk edebiyatıyla ilgilendi. Eserlerinde ve özellikle çocuklara yönelik yazılarında eğitici olma kaygısı çok belirgindir. İstanbul doğumlu yazar dostu Grigorios Ksenopulos, hakkında şunları yazar: "Kourtidis ne şair ne de yazar olarak büyük bir sanatçı oldu. Ama muhteşem bir üslup ustasıydı, coşkulu, estetik, zekâ ve şiirsel imgelerle dolu kendine özgü bir tarzı vardı. Dili ve özellikle *katharevusa*'yı (antikiteye öykünen aydınlar dili) kusursuz bir yetkinlikle kullanırdı."

Aristotelis Kourtidis.

Öğrenmenin karşısında duran en büyük engel, Marmara'nın doğusundaki Küçük Asyalıların eskiden ve çoğunlukla bugün bile başka dil konuşmalarıdır. Anadil olarak Rumcanın kullanıldığı Troya'dan Likya'ya kadar uzanan Küçük Asya'nın batı şeridi dışında, kuzeyde Gürcistan sınırından, güneyde Suriye sınırına kadar uzanan bölgede on binlerce insan Türkçenin ağır ve kaba bir ağzı olan ve İstanbul'dakilerin Karamanlıca dedikleri bir lehçesini konuşmaktaydılar ve hâlâ konuşmaya devam ediyorlar. Ancak, yeşeren doğada, hareket eden ve yaşayan çevrede gerçekleşenleri de; diğer insanlarla ilişkilerden doğan izlenim, deneyim ve bilgileri ruha taşıyan köprü de dildir. Dil, benzer şekilde, ruhtan dış dünyaya duyguları, düşünceleri ve alınan kararları da taşır. Bu köprü yıkıldığı zaman, dışarıdan beslenmediği ve iç enerjisini dışarıya iletemediği için insan aklı güdük ve güçsüz kalır. Psikoloji bilimi, doğuştan sağır ve dilsizlerin algılama yeteneklerinin, doğuştan âmalara göre daha düşük olduğunu saptamıştır.

Küçük Asyalı kitleler konuşulan Türkçeyi bilirler ama onu da eğitimsiz kişilerin şifahen öğretebileceği herhangi bir dil kadar eksik ve yetersiz konuşurlardı. Bilgileri, gündelik hayatta karşılarına çıkan maddi varlıkları ve aile içinde ya da sosyal ilişkilerinde yaşa-

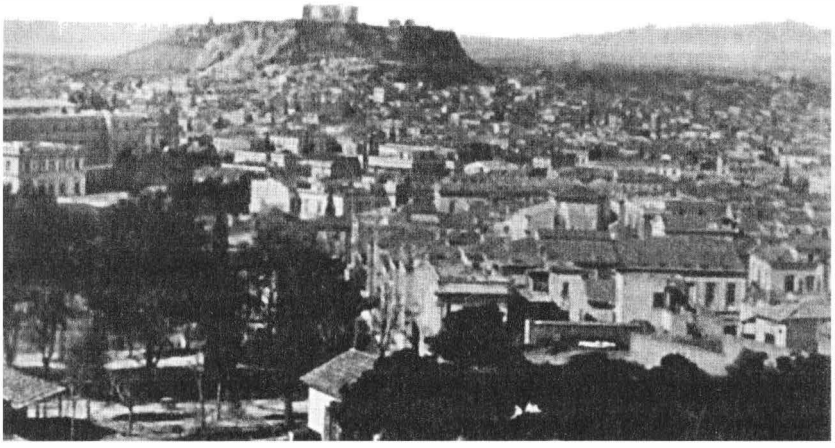
dıklarını ifade edebilmeye yetiyordu ancak. Dil dağarcıkları bunca yoksul iken, okul bulunan yerlerde çocuklar Yunan alfabesini ve anlamını bilemedikleri bazı kelimelerin mekanik okunuşunu öğreniyorlardı. Zihnin dış dünyayla ve ruhların düşüncelerle iletişim aracı tamamen eksik olmasa da, bu araç ilkel insanların bir kıyıdan diğerine geçebilmek için nehirlere attıkları kaba kütükleri andırıyordu.

Türkçe konuşma ve başka bir dilde okumanın oluşturduğu derin uçuruma rahmetli Misailidis zekice geçici bir çözüm buldu. Yunan alfabesini, ifade edemediği bazı sesleri, π (p), δ (peltek d) ve σ (s) harflerinin üzerlerine birer nokta koyarak oluşturduğu yeni harflerle [b, d, ş] tamamlayarak bildik Türkçe kelimelerin bildik Yunanca harflerle yazılmasını olanaklı kıldı. Meşhur *Anatoli* gazetesini kurarak, Leon Melas'ın *Gerostathis*'i de dahil birçok eğitici ve dini kitap çevirip yayımladı.

Ancak dış dünya, geçmiş, Tanrı ve diğer insanlarla iletişime geçmek için kurdukları bu geçici köprü, Küçük Asyalılara dar, yürünmesi zor ve uygunsuz geliyordu. Atalarının yüce öğretilerine doğrudan ulaşabilmek için, havarilerin Hz. İsa'nın yüce öğretisini onun vasıtasıyla dünyaya yaydıkları, Çiçero'nun, "Eğer Tanrı yeryüzüne inseydi bu dili kullanacaktı," sözleriyle tanımladığı, geniş, sağlam ve güzel başka bir köprüye ihtiyaç duyuyorlardı.

Ve okullar, çok sayıda okullar kuruldu. Dernekler kuruldu. Tıka basa dolu para kasaları ve bakkal dükkânları ya da tuzlanmış ve tütsülenmiş balıklar satan dükkânların karanlık kuytularında, nasırlı eller tarafından gözükara bir tutumlulukla biriktirilen gündelik kazançların tıkıştırıldığı, boyunlara asılarak fanilaların altına sokulan çıkınlar açıldı. Bu okulların açılış törenleri, yeni bir ulaşım yolu sağlayan tren istasyonu açılışları gibi büyük bir resmiyetle yapıldı.

Ancak bu okulların işleyebilmesi için öğretmenlere ihtiyaç vardı ve çok az öğretmene sahip olunduğu gibi eldekiler de yetersizdi. Şurada bir papaz, orada bir lisenin sonuncu sınıf öğrencisi, başka bir yerde ise her nasılsa bir yerlerden okuma yazma öğrenmiş birileri ders veriyordu. Zamanla, öğretme konusunda teorik ve pratik eğitim almış, öğretmen okulu mezunu öğretmenlere ihtiyaç duyuldu.

Kourtidis'in yazısında bahsettiği dönemde, modern Yunan kimliğinin inşa merkezi olan Atina'nın genel görünüşü.

Pisidya'daki[22] cemaatlerden biri, on iki yıl kadar önce, masraflarını karşılayarak bir lise öğrencisini Atina'daki öğretmen okuluna gönderdi. Bu öğrenci, üç yıllık eğitimini bitirdikten sonra, elinde değerli diplomasıyla memleketine geri döndü. Bunun üzerine garip ve ilginç bir şey oldu. Cemaat ilk gerçek öğretmenini resmi bir törenle karşılamaya karar verdi. Kilise yetkilileri, muhtar heyeti, cemaatin ileri gelenleri ve halkın heyecanından etkilenen kaymakam at sırtında onu karşılamaya çıktılar. Peşlerinden büyük bir kalabalık geliyordu. Tören alayı, gelecek nesillerin eğitmenini köyden iki saatlik mesafede karşıladı. Onu silah atışları ve nutuklarla selamladılar ve genç öğretmen doğum yerine muzaffer bir komutan gibi girdi.

Şan ve şöhret, antik çağlardan beri "gözlere uyku girmemesine"[23] neden olur!

Ertesi yılın ağustos ayında, ikisi Burdurlu olmak üzere birçok Pisidyalı genç Atina'ya gelerek başlarında fesleriyle ve büyük bir

22 Pisidya, Anadolu'nun güney kesiminde bulunan bir bölgedir. Isparta ilinin tümünü, Afyonkarahisar, Burdur, Antalya ve Konya illerinin bazı bölümlerini içerir.

23 Ünlü siyasetçi Themistokles, Miltiades'in Marathon Ovası'nda 11.000 kişilik orduyla 100.000'i aşkın askeri olan Pers ordusunu yenerek kazandığı şöhreti kastederek, "Miltiades'in zaferi yüzünden gözüme uyku girmiyor," demişti.

Kourtidis'in yazısında bahsettiği dönemde Atina'daki Milli Kapodistria Üniversitesi Yunan milli kimlik inşasının önemli merkezlerindendi.

çekingenlikle öğretmen okulunun giriş sınavlarına katıldılar. Bilgileri coşkularına eşdeğer değildi. Yunancayı zorlukla ve ağır ağır konuşuyorlardı. Kelimelerin beyinlerinde kendiliğinden oluşmadığı, Türkçe düşündükten sonra düşüncelerini Yunancaya çevirdikleri ayan beyan ortadaydı. Nedeni anlaşılabilir bir hoşgörüyle okula kabul edildiler.

Milli eğitim bakanlığı o tarihlerde öğretmen okulunu Faliron'a inen yol üzerinde Gargareta'nın bir ucuna göndermişti. Öğretmen adayları bekleneceği üzere okul çevresinde toplandılar, Makriyanni Mahallesi'ne yakın civardaki yoksul evlerinde odalar kiraladılar. Burdurlu iki candan arkadaş ve akraba, Kokkinos ile Filippidis de, mezarlığa giden yaslı cenaze alaylarının geçtiği sokakta bir oda buldular. İkisi de çok çalışkan olduklarından birinci yılın sonunda şivelerinin kabalığını inceltmeyi ve yarı uyuşuk beyinlerini uyandırmayı başarmıştı. Ancak yaz tatilinde, önce Kokkinos, sonra da Filippidis, ikisi de tifüse yakalandılar.

Birinci çocuğun durumu birden ağırlaştı ve tedavi edilmek üzere Evangelismos Hastanesi'ne kaldırıldı. Bu arada hastalığı menenjite çevirerek birkaç gün sonra vefat etti. Küçük Asyalılar Derneği'nin

Evangelismos Hastanesi.

başkanı, müdür ve öğretmen okulunun birkaç öğretmeni çocuğun cenazesini kaldırmak üzere Evangelismos'a gittik.

Daha bıyığı terlememiş olan zavallı genç, Bilinmezlik Âlemi'ne buruk bir gülümsemeyle bakar gibi yüzü acıyla gerilmiş halde, hastanenin küçük kilisesinde tabutuna uzanmış yatıyordu. Bu garip bedeni, memleketinden ayrılırken birileri sıkıca kucaklamış, buz gibi soğuk dudaklarını onu son kez öptüklerinin farkında olmayan sevgi dolu dudaklar öpmüştü. Anneciğinin gözyaşları eşlik etmeden kaldırılan cenaze tabutunun çevresindeki o yoksunluk duygusu, o sessizlik öyle yürek burkucuydu ki, ölümü bunca sıklıkla yakından yaşayan hastane müdiresi hüngür hüngür ağlamaya başladı.

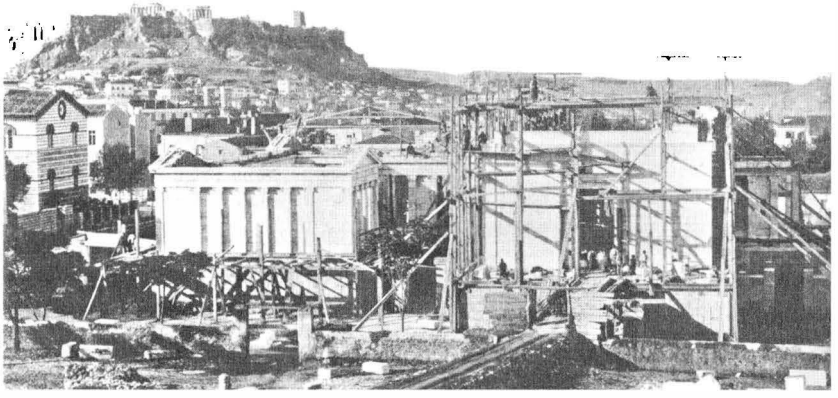
Gurbette yitip giden çocuğun yaslı cenaze alayı birkaç kişiden oluşan maiyetiyle yola çıktı. Önde cenazeyi ve haçı taşıyan cenaze arabası gidiyor, bizim bindiğimiz iki araba da onu izliyordu. Bilindiği gibi, acının dereceleri, safhaları vardır. Cenazenin evden çıkışı, yakınlarının merhuma son sarılışları, tabunun toprağa indirilişi yürekleri burkar, acıyı doruğa çıkarır. Cenaze mecburen çocuğun evinin önünden geçecekti. Bu tatsız ayrıntı, yitirdiğimiz çocuk için duyduğumuz üzüntüyü artırmakla kalmıyor, hasta yatağından yeni kalkmış olan oda arkadaşı için endişe etmemize de neden olu-

yordu. Filippidis oda arkadaşının ölümünü öğrenmesin diye her türlü önlemi almıştık. Mezara girmekten son anda kurtulmuştu ve böyle bir üzüntü onu tekrar maceralara sürükleyebilirdi. Odanın pencerelerinin kapalı kalmasını sağlamıştık, cenaze alayı da sessizce ve aceleyle Huzur Sokağı boyunca ilerledi. Mezarlık kapısının önünde tabut arabadan indirildi ve öğrencimizi, mezarlığın uzak bir köşesindeki yeni kazılmış mezarına biz öğretmenleri sırtlarımızda taşıdık. Tabut çukurun başına getirildi, papaz her cenazede okunan duaları okudu ve içimizden biri titreyen sesiyle vedalaşma niyetine birkaç acıklı kelime söyledikten sonra mezar kazıcıları tabutu mezara indirmeye hazırlandı.

Birden servilerin arasından, mermerlerin üzerinden atlayarak haçlara çarpa çarpa çılgınca koşan biri çıktı ve, "Durun!" diye bağıran yürek paralayıcı bir ses duyuldu. Filippidis, yüzü bembeyaz, mezardan çıkmışçasına yarı çıplak ve üzüntüden kendini kaybetmiş halde arkadaşının üzerine kapandı. Ona sıkıca sarılmış öpüyor, hıçkırıklarla sarsılıyordu. Öyle sarsılmış, varlığı öyle derinden yaralanmıştı ki yüreğinin acısı dudaklarından anadilinden kelimelerle dökülüyordu.

O dizginlenemeyen şiddetli ıstırapta, o farklı bir dilde ifade edilen yüksek sesli dövünmede kaldıkları inden uzak, orman içinde babasının ya da kardeşinin cesedini vahşi hayvanlar tarafından parçalanmış halde bulan ilk insanların infilak eden acısı vardı. Bizler açık mezarın başında sessiz ve şaşkın kalakalmıştık. Önümüzdeki sahnenin sonsuz hüznü bizi taş gibi hareketsiz bırakmıştı. Duyduğumuz dehşet yüzünden, ilk anda belki kendisi de ölmek üzere olan genci arkadaşından ayırmayı akıl edemedik. Bunu başarabilmek için uzun bir mücadele vermemiz gerekti. Sonunda gençlerden birini toprağa vererek diğerini dışarıda bekleyen arabalardan biriyle evine götürdük.

Filippidis yüksek ateşle kıvranıyor ve sayıklıyordu. Yatağında Azrail'le mücadele edercesine dövünüyordu. Ölüm başucuna kadar gelmiş ama elleri boş dönmüştü. Kokkinos'un mezarındaki haçın çevresindeki çimler yeşerirken, arkadaşının soluk ve zayıf yüzünde sağlığın pembe şafağı şekillenmeye başladı.

Atina Akademisi (1870).

Canlı varlıkların gelişip serpilmelerine ilişkin doğa yasaları, çürümelerine ilişkin olanlar kadar mutlaktır. Filippidis eğitimini başarıyla sürdürdü ve iki yıl sonra öğretmen diplomasını alarak memleketine gitmek üzere bana veda etmeye geldi.

Ayrılık vakti geldiği zaman, anneler, babalar, eşler ve amirler gidecek olanı tavsiyeler ve teşviklerle uğurlar. Coşkuya kapılarak, tekrar tekrar söylediklerini yinelemekten, iyi bilinenleri anımsatmaktan, geleceğe ışık tutması için geçmişi özetlemekten çekinmezler.

Ben de öyle yaptım. Öğretmen okulunda metodoloji (yöntembilim) öğretmeniyim ve uygulamalı derslerimde ona, diğer Küçük Asyalılara ve Makedonyalılara, başka diller konuşulan köylerde anadilleri Yunanca olmayan çocuklara ilk dil derslerinin nasıl yapılacağını çok kez anlatmıştım.

"Neler konuştuğumuzu hatırlıyor musun? Doğanın yaptığını yapacağız. Küçük bir çocuğun ruhunu dolduracak malzemeyi azar azar duyularıyla topladığını biliyoruz. Dünyaya ilişkin algılar beş duyu yoluyla elde edilir. İnsanlar ve nesneler, ışık ve karanlık, şekiller, boyutlar, renkler, sesler, tınılar, gürültüler, sertlik, yumuşaklık, sıcak, soğuk, kokular, tatlar, her şey ilk başlarda nesnelerle bağlantılıdır. Bir veya birden fazla duyu organıyla algılanarak bilince ak-

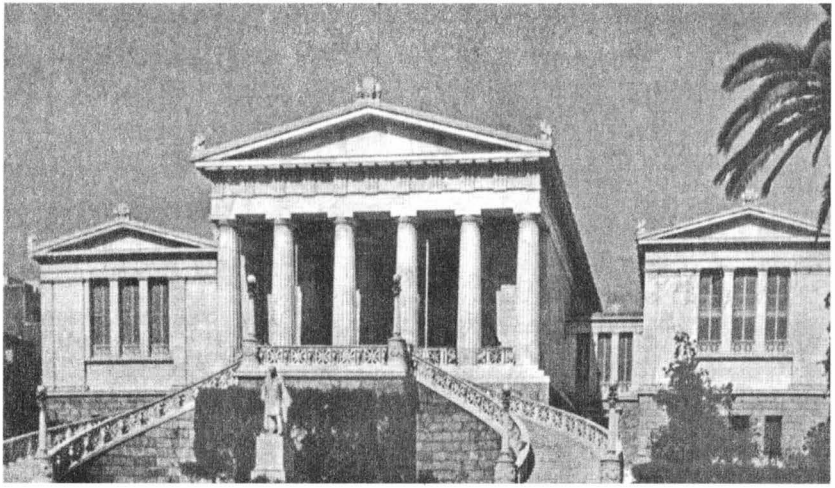
tarılırlar ve orada zamanla birbirleriyle çeşitli birleşimlere girerler. Peki, bilgiye hangi yol izleyerek ulaşılır? Çocuk önce en yakınında olanları, eliyle tuttuğu, diliyle tadına vardığı, burnuyla kokladığı, gözüyle gördüğü, kulağıyla duyduğu şeyleri öğrenir. Önce nesneleri, sonra onların adlarını öğrenir. Bazen bir nesneyi adıyla birlikte öğrendiği de olur, ama nesne olmaksızın hiçbir adı öğrenmez. Ve çember gittikçe dışarıya doğru genişler, kademeli olarak okul ve evin oluşturduğu merkezden uzaklaşarak büyür."

"Önce en kolay anlaşılır olanlardan başlayacaksın. Anne, baba, ekmek, su, ev, okul, sıra, duvar, pencere, kilise ve bunlarla ilişkilendirebileceğin gelmek, gitmek, acıkmak, susamak, konuşmak, duymak, ıstavroz çıkarmak, kitap açmak gibi temel kavramları verecek, hemen ardından tarla, bağ, değirmen, hasat kaldırmak, bağ bozmak ve öğütmeye geçeceksin. Uygar dünyada bugün mevsimleri, doğal olayları ya da şehir ve köy yaşamından kesitler sunan tablolar kullanılıyor. Yetkin bir öğretmen, önce bu tablolarda nesneleri ve nesneler arasındaki ilişkileri gösterir, sonra da sorularla, kelime alıştırmalarıyla çocukların annelerinden öğrendikleri dili tamamlayıp düzeltir. Bu yolla yabancı bir dil de kolaylıkla öğretilebilir. Bugün Fransızca, İngilizce, Almanca ve herhangi başka bir dil böyle tabloların yardımıyla anadil gibi çok kolay öğretilebilir."

Genç öğrencim iç çekerek, "Küçük Asya'nın içlerinde böyle tabloları nereden bulabiliriz?" diye sordu.

"Ateşli tutkunla ve dinmeyen heyecanınla vakfın mütevelli heyetini tabloları almaya ikna et. Ama bunu başaramasan bile neler konuştuğumuzu hatırla. Önünde yüce, benzersiz ve tükenmez bir tablo, doğa var."

"Dil bilmeyen öğrencilerini doğanın karşısına çıkar ve göstererek anlatmaya başla. Şuna dilimizde gökyüzü denir, şuna toprak, şuna güneş, şuna ağaç, şuna nehir, suna dağ, şuna da bulut denir de. Dinimize ve din büyüklerimize daha sonra geçersin. Çocukları her fırsatta kelimeleri birbirleriyle ilişkilendirmeye, cümleler kurmaya teşvik et ve ilgilerini hep nesnelere yönelterek onları ifade eden kelimelere ilgi duymalarını sağla. Ve eğitmekle yükümlü olduğun neslin ruhunun atalarımızla iletişime geçmesini, ruhları-

1884-1902 döneminde mimar Theofilos Hansen'in tasarımıyla inşa edilen Atina Milli Kütüphanesi.

nın gözlerini açarak bugüne dek daha güzeli hiç yaşanmamış ve dünyanın bütün bilgelerinin itiraf etmekten çekinmedikleri gibi hiç yaşanmayacak olan o güzeller güzeli dünyayı görmelerini sağlamaya çalış. Öğrencilerine bilgi vermekle yetinme, onlara öğrenme tutkusunu da aşıla."

"Ve kelimelere takılarak kavramların içlerine kadar ilerlemeyi sakın aksatma. Tapınağın bahçesinde kalma, mihrabına kadar ilerle. Eğiteceğin neslin, atalarımızdan herhangi birinin sözlerini en derin anlamlarına kadar algılamasını elinden geldiğince sağlayabilirsen, işte o zaman gerçek bir öğretmen olacaksın, vicdanın sana görevini yerine getirdiğini söyleyecek."

"Eğitim ruhun panayırıdır, çünkü onda ruhun göreceği ve duyacağı çok şey vardır."[24]

24 Sokrates.

Karamanlıca Kitapların Konu ve Döneme Göre Tasnifi[1]

Araştırmalarıma göre Karamanlidika –yani Karamanlıca– terimine akademik metinlerde, ilk kez R.M. Dawkins'in çalışmasında rastlanmıştır. Bu yapıtta terim Yunan harfleriyle yazılmış Türkçeyi belirtmek için kullanılmıştır.[2] Bu sözcüğün kökeni, Karamanlı olarak anılan Türkçe konuşan Anadolulu Ortodoksların adından türetilerek ortaya çıkmıştır. Bu konuda 20. yüzyıl başlarında yayımlanmış başka bir kaynakta şu ifadeler yer alır:[3]

> *Karamanlı* terimi, en eski kabul edilen anlamıyla; Karaman bölgesinin ırk, dil ve din ayrımı gözetmeksizin bütün sakinlerini tanımlar. Sonra ilginç bir şekilde

---

1 Fransızcadan çeviren: Erol Üyepazarcı.

2 Bkz. R.M. Dawkins, *Medium Aevum*, c. 1, Oxford: 1932, s. 121. Bu kaynak, F. Halkin'in *Memorial L. Petit*, 1948'de yayımlanan "Acolouthies greco-turques à l'usage des Grecs turcophones d'Asie Mineur" adlı makalesinde gösterilmiştir, s. 196, dipnot 3 [Bu makale yeniden basılmıştır: *Recherches et documents d'hagiologie byzantine* (Subsidia Hagiographica, no 51), Brüksel: 1971, s. 5-13].

3 "Karamanlı" deyimine dair bu kaynak en eski kaynaklardandır: H. de Ziegler, "Les Karamanlis", *Le Mercure de France*, LXVI, 345 (1.11.1911). Karamanlı terimi için ayrıca bkz. Konstantis o Paroditis (müstear isim), "Le Patriarcat œcuménique en Asie Mineure", *Echos d'Orient II (1898-99)*, s. 14. Belki de bu terime yüklenen bu olumsuz anlam nedeniyle, "Ortodoks Edebiyatı'nın çevirmenleri ve derleyicileri hiçbir zaman Karamanlı terimini kullanmadılar", bkz. Mefkure Mollova, "Sur le terme Karaman et les recherches sur les Karamans de J. Eckmann", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 8-9 (1979-1980), s. 202.

değişime uğramıştır. Bugün, eski uygarlıklarını koruyamayan Anadolu'nun Hıristiyan nüfusuna, Karamanlı denmektedir. Bunlar, Rum Ortodoks dininden olmalarına karşın, Türklerden farklı olduklarının ve şu anda yaşadıkları topraklara onlardan önce gelmiş Yunanlar veya en azından Romalılar olduklarının bilincinde olmayan kimselerdir. Terimin değişimi eski Kapadokya'nın Bizans'ın doğu sınırlarındaki son bölgesi olması ve bölgeye Turani kavimlerin egemenliğinin iyice yerleşmiş olması ve Yunan bölge sakinlerinin dillerini ilk unutanlar olması gibi olaylarla açıklanmaktadır. (...) Karamanlıların geniş yarımadanın bütün bölgelerine, hatta İstanbul'un kapılarına kadar yayıldıkları doğru bir saptamadır. Karamanlılar bazen, onlar için *anadili* olmanın emsalsiz çekiciliğini taşıyan, galiplerin diline çok içten bir bağlılık göstermişlerdir... Türkçe konuşan Anadolu'nun düşünsel etkinliğini kederli bir belagatla anlatan bir yazıda da *Karamanlı* terimine yüklenen anlamların bir değerlendirmesi yapılır. Halk kitlesi Türkçe konuşuyor ve yalnız Türkçe konuşuyor. Bu bir suç mu? Pek tabii ki değil ama İstanbul'un, İzmir'in, Avrupa'nın iyi Yunanca konuşanları bu konuda öyle düşünmüyor. Onların gözlerinde, Anadolulu yarım Hıristiyan'dır, Yunan adına layık değildir. *Karamanlı* lakabı onu belirtmeye yeterlidir. Karaman'dan veya başka yerden gelen, yalnız Türkçe konuşan, hiçbir zaman mükemmel bir Ortodoks olamaz. O kara dinlidir, o *Karamanlı'dır.*

Karamanlıca edebiyatın içeriğini sistemli bir şekilde inceleyen çalışmalar hâlâ hak ettiği ölçüde değildir.[4] Bu makale, daha eski bir çalışmanın gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş bir şeklidir.[5] Gerçekten de, bilinmeyen 122 adet Karamanlıca eserin bulunması,

4 J. Eckmann, "Die karamanische literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, yay. haz. L. Bazin, A. Bombaci, J. Deny, M.T. Gökbilgin ve E.H. Scheel, c. II, Mainz: 1964, s. 819-835. Sonra Michael Grimm Miller'in doktora tezi gelir, bu tezde bir bölümün başlığı "A Survey of the Karamanlidika Literature"dır; bkz. M.G. Miller, "The Karamanlı Texts. The Historical Changes in their Script", *Doktora Tezi*, Indiana Üniversitesi, 1974, s. 19-44. Nihayet R. Anhegger'in parlak incelemesine başvurulabilir, "'Hurufumuz Yunanca'. Ein Beitrag zur Kenntis der Karamanisch-Türkischen Literatur", *Anatolica 7* (1979-1980), s. 157-202; "Nachträge zu Hurufumuz Yunanca", *Analolica 10* (1983), s. 149-164, "Das *Temaşa-i Dünya* des Evangelinos-Misailidis (1871-1872) als Quelle zur Karamanischen Sprach und Kulturgeschichte", *Türkische sprachen und Literaturen Materialien der ersten deutschen Türkologen-Konferez (Bamberg, 3-5 Juli 1987)*, yay. haz. İ. Baldauf, K. Kreiser ve S. Tezcan, Wiesbaden: 1991, s. 1-38.

5 Bkz. Evangelia Balta, "Το καραμανλίδικο έντυπο" [Karamanlıca kitaplar], *Historica*, V/9 (Aralık 1988), s. 213-228.

rakamların gözden geçirilmesini ve bibliyografik bilgilerin gün ışığına çıkarılmasını zorunlu kılmıştır. Ancak makalenin ilk yayımlanışındaki koşulların gereği olarak uzunluğuna getirilen sınır, bu sunuşun tematik olarak sınırlı olmasına ve bir özet niteliği taşımasına neden oldu. Henüz tamamlamakta olduğum *Karamanlıca Bibliyografyası* adlı yayınımda, önsöz yerine geçecek olan ayrıntılı incelemede ise kronolojik ve alfabetik bir sıralama da yapılacaktır. Bu makalede Karamanlıca kitapların nitelikleri ve bibliyografyası üzerine daha sınırlı bir araştırma söz konusudur.[6] Kitapların isimleri –yanı sıra da etkileri dönemsel yoğunlukları ve yeni baskıları– üzerine sistemli bir bakış, Türkçe konuşan Ortodoks okuyucuların davranışları üzerinde bazı dikkat çekici noktaların aydınlanmasına ve bir dizi ön sonucun alınmasını sağlar. Gerçekten de, "kitap en etkili kültürel ifade tarzıdır ve kültür de, hem bilincin en kolay değerlendirilebilecek açıklanması hem de kültürel kimlik üzerinde bir araştırma söz konuşu olduğu zaman en tartışılmaz kanıttır ve bundan dolayı da etnik kimliğin bir ana öğesini oluşturur."[7]

Karamanlıca bibliyografya bugün için 757 değil, 752 kitabı içerir.[8] Yunan harfleriyle basılan bilinen ilk Türkçe metin, Martin Crusius'un *Turco-Graeciae* adlı yapıtının içindeki *Gennadios Sholarios'un İtirafları*'dır. Söz konusu bu yapıtla Karamanlıca kitapla-

---

6 "Karamanlıca bibliyografyası" ve "Karamanlıca kitapların nitelikleri" aynı anlama gelen ifadeler değildir. İkinci ifade daha sınırlı bir anlam belirler. Daha ileride her birinin kapsamını ve kullanımını daha ayrıntılı bir şekilde açıklayacağız.

7 Evangelia Balta, "Les avant-propos des livres Karamanlis en tant que sources pour l'etude de la 'conscience ethnique' des populations orthodoxes turcophones", Evangelia Balta, *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itineraire scientifique de Kayseri a Eğriboz*, İsis Yayınları, İstanbul: 1997, s. 246.

8 S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, Atina: I (1958), II (1966), III (1974) adlı eserlerinde, 1900 yılına kadar 333 kitap saptamışlardır. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900)*, Atina: 1987 isimli kitabında S. Salaville ve E. Dalleggio tarafından 1900'den önceki kitaplar için tanzim edilen listeye, 163 yeni kitabı eklemiştir; Ayrıca, *Karamanlidika. XXe siècle*, Atina: 1987'deki 138 kitap ise 20. yüzyılda üretilen kitaplardı. Üçüncü ciltte, aynı yazarın, *Karamanlidika. Nouvelles additions et compléments*, c. I, Atina: 1997'de 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yayılan bir dönemi kapsayan 122 adet bilinmeyen Karamanlıca kitap tanıtıldı. Bunların toplamı 757 kitap eder. Karamanlıca yayımlanmış gibi gözüken ama zaman içinde kütüphanelerde yapılan araştırmalarda aslında Osmanlıca ve Rumca/Yunanca basıldıkları anlaşılan ve zaten isimleri de dolaylı olarak listeye giren iki kitabın bu rakamdan düşülmesi gerekir.

rın başlangıç tarihi 1584'e kadar gider. Bununla birlikte Karamanlıca yayınlar ciddi olarak 1718'den itibaren başlar, bulunan en son belgenin tarihi olan 1935'e kadar da sürer. İstanbul'da basılan ilk Türkçe kitap, Karamanlıca bir kitaptır. Çünkü bu kitap 1718'de basılmıştır. Halbuki Osmanlı Türkçesinde ilk basılı kitap 1729'da yayımlanmıştır.[9] Üstelik bu kitaptan önce 1727'de Ermeni harfli Türkçe bir kitap da basılmıştır.[10]

Karamanlıca kitapların bibliyografyası ve nitelikleri ile ilgili sayılar

Bugün, Karamanlıca basımların bibliyografyasını meydana getiren 752 yapıtın tamamını, Karamanlıca kitaplar gibi düşünemeyiz. Bu rakam, gerçekte, içinde Yunan harfleri ile basılmış ve Türk dilinde bir metin içeren bütün basma kitapların sayılmasıyla elde edilmiş, bibliyografyacıların bu şekildeki bir seçiminde ortaya çıkan bir sonuçtur. Örneğin Karamanlıca bibliyografya, içinde Karamanlıca yayınlardan da söz edildiği gerekçesiyle beş adet basım ve yayınevi kataloğunu da kapsar.[11] Söz konuşu kataloglar, pek doğal olarak Karamanlıca basımlar olarak düşünülmemelidir. Bu

9 Henri Omont'nun *Documents sur l'imprimerie à Constantinople au XVIIIe siecle*, Paris: 1895, s. 5'te sözü edilen ve ne olduğu anlaşılamayan ama bizim Gennadius Külüphanesi'nde izini bulduğumuz (BB 2759) "De l'art de l'imprimerie à Constantinople" isimli makalesinin bir yerinde 1728 tarihi (Hicrî 1140) veriliyor. S.N. Gerçek'in *Türk Matbaacılığı, İ. Müteferrika Matbaası*, İstanbul: 1939, s. 63'te ve O. Ersoy'un *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara: 1959, s. 38'de ilk Osmanlı Türkçesi kitabın baskı yılı olarak verilmiştir. *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, yay. haz. Turgut Kut, İstanbul: 1996, s. 7, 36-37. Ayrıca bkz. S. Kuneralp, "Le débuts de l' imprimerie à Istanbul au XVIIIe siècle", yay. haz. P. Dumont, *Turquie, livres d'hier. Livres d'aujourd'hui*, Strasbourg-İstanbul: 1992, s. 1-4.

10 Hasmik Stepanyan, *Bibliografija knig na tureckom yazyke, napisannih armjanskimi bukvami*, 1727-1968, Erevan, Izdatel'stvo AN Armjanskoj SSR, 1985, s. 9, no 1 [Yeni baskı: H. Stepanian, *Hayatar t'urk'eren grk'eri ew hayatar t'urkeren parberakan mamuli matenagut'iwn (1727-1968) – Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Sürekli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, Turkuaz, İstanbul: 2005]. Ermeni harfli Türkçe edebiyat üzerine bkz. H. Berberian, "La litterature armeno-turque", yay. haz. Louis Bazin vd., *Philologiae Turcicae Fundamenta*, c. II, Franz Steiner, Wiesbaden: 1964, s. 809-810.

11 S. Salaville - E. Dalleggio, no 217 (1884) ve no 254 (1890); Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles additions*, no 44 (1877), no 67 (1896) ve no 94 (1924).

durumda bibliyografya ile ilgili kayıtların kriterleri, eserin bütününe göre Karamanlıca metnin uzunluğundan da bu eserin hitap ettiği okuyucu kütlesinden de bağımsızdır.

Yunan harfli Türkçe bir metin içeren her matbu metnin Karamanlıca olarak nitelenmesini öngören genel tasniften daha net sınırlar koyan bir sınıflandırma gereklidir: Başından sonuna dek sadece Yunan harfli Türkçeyle basılmış her kitap Karamanlıcadır. Karma, yani sözgelimi Yunanca gibi bir başka dili daha içeren metinler söz konusu olduğunda bu matbu metinlerin hedef kitlesi hem Türkçe hem Rumca konuşan Ortodokslardır. Dolayısıyla, bu yeni tanımdan hereketle, tam anlamıyla Karamanlıca diye nitelenebilecek kitapların külliyatından aşağıdaki kategorilere ait bazı matbu eserler, Karamanlıca olmadıkları gerekçesiyle çıkarılabilir:

1) Türkçe ve Yunanca dilbilgisi kitapları, Türkçe-Yunanca ve Yunanca-Türkçe sözlükler, Osmanlı Türkçesini ve alfabesini bilmeyenlere öğreten kitaplar ya da Yunan dili ve yazısını öğretenler,[12] okuma kitapları, ansiklopediler, Yunanca-Türkçe konuşma kılavuzları ve alfabeler. Böylece 102 yayın Karamanlıca bibliyografya derlemesinden çıkarılmış olacaktır. Bu arada Karamanlıca gibi düşünülen, kalan 23 basılı eserden 13'ünün Zaharias Agioritis'nun (Aynorozlu) *Türkçe-Yunanca Sözlük*'ün yeni baskılarının oluşturduğunu da belirtmek gerekir.

2) Şiir derlemeleri ve Karamanlıca yazılmış birkaç Osmanlı şarkısı ile Yunanca şarkıları içeren şarkı güldesteleri. Gerçekte Yunan şarkılarının derlendiği ve yalnızca İzmir ve İstanbul kentleri bağlamında o dönem çok tanınmış olduklarından bu derlemeye

12 Türkçe yazmada Yunan harflerinin kullanılması nedeniyle; bibliyografide gerçekten özel bir basım kategorisine alınması gereken bu tip kitapların tamamının mümkün olan en sistemli şekilde sayımlarının yapılabilmesinin öneminin üzerinde durmak gerekir. Bu sayım işini ne Türk ne de Yunan bibliyografyacılar –her iki taraf da bunu diğerinin işi varsaydıkları için– yapmışlardır. Diğer taraftan bu tip kitaplar çok ender olarak, S. Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, c. 5, İstanbul: 1971-1979, adlı kitabında zikredilir. Aynı şekilde kitapların çoğu 1863'ten sonra basıldığı için, D. Guinis - V. Mexas'ın, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Αναγραφή των κατά την χρονικήν ταύτην περίοδον όπου δήποτε ελληνιστί εκδοθέντων βιβλίων και εντύπων εν γένει* [1800-1863 yılları Yunanca bibliyografisi. Bu tarihlerde dünyanın herhangi bir yerinde yayımlanan Yunanca kitaplar ve genel olarak yayınlar listesi], c. I (1939), II (1941), III (1957), Atina: 1939-1957 kitabında da pek azı vardır. Bu kategoriye giren kitaplarda genellikle kitabın biri Osmanlı Türkçesi, biri Yunanca iki baş sayfası vardır ve bu baş sayfalardan itibaren her iki dilde de sayfalar ayrı ayrı numaralanır.

girdikleri belli olan bir veya iki Türk şarkısını içeren bütün basılı kitaplar çıkarılmış; bu şekilde her iki dilde şarkılardan oluşan 35 derlemenin yalnızca 22 tanesi korunmuştur.[13] Bu ayrımda kriter olarak Türkçe şarkılara ayrılan sayfa sayısının, Yunanca olanlara oranı alınmıştır. Yunanca şarkılara göre, yüzde olarak daha büyük veyahut en azından eşit sayıda Türkçe şarkı içeren bütün kitaplar "Karamanlıca kitaplar" olarak kabul edilmiştir. Bu arada ancak gördükten sonra (*de visu*) tanımlayabileceğim derlemelerin yukarıda işaret edilen kriterlere göre Karamanlıca kitaplar nitelemesine girebilmeleri için aynı şekilde Osmanlıca şarkılar içerip içermedikleri kitabın adından çıkarılmaya çalışılmıştır.

3) Karamanlıca bir metin içeren ama asıl dili başka olan kitaplar.[14]

4) Metin kısımlarında Karamanlıca yazılmış çok sayıda Türkçe terimler ihtiva eden Yunanca kitaplar.[15]

---

13 *Ευτέρπη [Efterpi]* (1830), *Πανδώρα [Pandora]* (1846), *Αρμωνία [Armonia]* (1848), *Κιθάρα [Gitar] (1848)*, *Νέα Ερωτικά Άσματα* [Yeni aşk şarkıları] (1850), *Ευανθία [Evanthia]* (1853), *Απάνθισμα* [Mecmua-i makamat] (1856), *Ο Ελικών των μουσών* [Perilerin helikonu] (1856), *Καλλίφωνος Σειρήν* [Güzel sesli siren] (1859), *Τα αποτελέσματα του συρμού* [Modanın sonuçları] (1860), Απάνθισμα [Mecmua-i makamat] (1872), *Γενή Σαρκί [Yeni Şarkı]* (1876), *Καλλίφωνος Σειρήν* [Güzel sesli siren] (1888), Ασιάς Λύρα *[Asya Lira]*/Anadolu kemençesi/ (1908), *Χανενδέ Γενή Ουσούλ [Hanende Yeni Usul]* (1914), *Εθνική Συμφορά* [Ulusal felaket] (tarihsiz), *Τα τραγούδια της Νέας Καρβάλης* [Yeni Gelveri'nın şarkıları] (tarihsiz), *Του Μινός το τραγούδι* [Benim küçük sevgilim için şarkı] (tarihsiz), *Γενή Σεβδαλή Σαρκή [Yeni Sevdalı Şarkı]* (tarihsiz), *Τεσδζιδί βατάν ιχγιασή [Tecdid-i Vatan İhyası]* (tarihsiz), *Χαρακέτ ορδουσού καχραμάν ασκερλερινί ζαφέρ δεστανή [Hareket Ordusu Kahramanı Askerlerinin Zafer Destanı]* (tarihsiz). Bkz. M. Kappler'in incelemeleri "Giovani Fanarioti e le antologie di canzoni ottomane", *Annali di Ca' Foscari, Rivista della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere deli'Università di Venezia*, XXX/3 (1991), s. 5-37; M. Bardakçı, *Fener Beyleri'ne Türk Şarkıları*, İstanbul: 1993; C. Behar, "Türk Musikisinin Tarihinin Kaynaklarından: Karamanlıca Yayınlar", *Müteferrika*, 2 (1994), s. 39-52.

14 "Gennadios Scholarios'un doğru inanç ve Hıristiyanların gerçeği üzerine itirafları"nın başka yazıları da kapsayan bazı baskıları bu kapsama girer. Bkz. M. Crusius, *Turco-Graeciae libri octo*, Basel: 1584, s. 109-120; F.C. Alter, *Χρονικόν Γεωργίου Φραντζή του πρωτοβεστιάριου* [Yeorgios Sfrantzis tarihi], Viyana: 1796 ve J.P. Migne tarafından yayımlanmış *La Patrologia Graeca*, Paris: 1857-1866, c. 160, kolon 333-352. Aynı mantık yürütmesi ile ne Εγκύκλιος Επιστολή υπέρ βοηθείας του Παναγίου Τάφου *[Tevri Mektubun Ayini Cümle Mûmin Hıristiyanlara]* (1768) adlı yapıtı ne de "Pederimiz" duasını, yüz dilde ve Karamanlıca da sunan *Our Lord's Prayer in One Hundred Different Languages* (1898) isimli yapıtı kapsam içine alamayız. Aynı şekilde Yunanca yazılmış; yalnızca sondaki bazı sayfalarında Yunan harfleriyle yazılmış Türk atasözleri olan bir *Nasreddin Hoca* baskısını da çıkarmamız gerekir. Bkz. M. Sabri Koz, "Bir Karamanlıca Nasreddin Hoca Kitabı", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri*, Ankara: 1996, s. 91-110.

15 A. Komninos Ipsilantis, *Εκκλησιαστικών και πολιτικών των εις Λόγους Βιβλίων ΙΓ' Θ'και*

Bu şekilde, bibliyografyadan 124 yayın çıkarılmıştır.

Aşağıdaki tabloda on yıllık dönemler itibariyle Karamanlıca basılı kitapların niteliği ile ilgili sayılar bulunmaktadır:

Tablo I: Karamanlıca Kitapların Nitelikleri

Yıllar	Toplam Kitap Sayısı	Dini	Din Dışı
1711-1720	1	1	-
1721-1730	-	-	-
1731-1740	-	-	-
1741-1750	2	2	-
1751-1760	6	6	-
1761-1770	4	4	-
1771-1780	3	3	-
1781-1790	7	7	-
1791-1800	9	8	1
1801-1810	20	18	2
1811-1820	18	13	5
1821-1830	9	8	1
1831-1840	43	35	8
1841-1850	21	9	12
1851-1860	42	16	26
1861-1870	44	26	18
1871-1880	61	30	31
1881-1890	83	36	47
1891-1900	91	60	31
1901-1910	62	28	34
1911-1920	57	13	44
1921-1935	19*	9	10
Tarihsiz	15**	5	10
Eksik kitaplar	11	3	8
Toplam	628***	340	288

Bu 19 kitabın bazıları tarihsiz basılmışlardır. Ancak bunların Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Anadolu'dan göçenler tarafından yayımlandıklarını biliyoruz.

Bu kitapların büyük kısmı, 19. yüzyılın son on yılı ile 20. yüzyılın ilk yılları arasında yayımlanmıştır.

*** Bu sayıya 17 duvar ve el ilanı da dahildir.

Γ', ἤτοι Τα μετά την Άλωσιν (1453-1789), εκδ. *Αρχιμ. Γερμανού Αφθονίδου Σιναΐτου* [Siyaset ve Kilise ile ilgili on iki kitap, VIII, IX. ve X. kitaplar, yani İstanbul'un fetihinden sonraki kitaplar (1453-1789)], haz. Germanos Afthonidis, İstanbul: 1870 ve Konstantinos Protopsaltis, *Ἐμμελεία της ελληνικής μουσικής... παρά του Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου* [Konstantin Protopsaltis'in dini dışı müzik yorumu], İstanbul: 1843.

Misyonerlerin Karamanlıca Yayınları

Tablo I'deki sayılar incelenirse Karamanlıca kitapların bütünü içinde dini eserlerin ağırlıklı olduğu görülür. Bu arada 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Anadolu'da faaliyet gösteren çeşitli misyoner örgütlerinin de yayıncılık konusunda çok etkin olduğu anlaşılmaktadır.[16] Bu konuda özellikle British and Foreign Bible Society,[17] Church Missionary Society,[18] London Missionary Society, Prayer Book and Homily Society, Religious Tract Society, Society for Promoting Christian Knowledge[19] etkinlik göstermişlerdir. Parasal olanakları fazla olan American Board of Commissioners for Foreign Mission da geniş bir etkinlik sergilemiştir.[20] Daha sonra-

16 Kyriakos Hadjinikolaou Lamprylos, *Ο μισσιοναρισμός και προτεσταντισμός εις τας Ανατολάς: Ήτοι Διαγωγή των Προτεσταντών Μισσιοναρίων εις τα μέρη μας, εις τινα τε άλλα της γης μέρη. Και σχέσεις του Προτεσταντισμού προς την Μητέρα πασών των Εκκλησιών και το Ελληνικόν Έθνος* [Anadolu'da misyoner faaliyetler ve Protestanlık, yani Protestan misyonerlerin topraklarımızda ve dünyanın diğer ülkelerindeki ilerleyişi. Ve Protestanlığın tüm Kiliselerin Anası ve Yunan ırkı ile olan ilişkisi üzerine], İzmir: 1836; M[inas] D. H[amoudopoulos], "Οι εν Ανατολή μισσιονάριοι του Πρωτεσταντισμού" [Anadolu'da Protestan misyonerleri], *Ekklisiastiki Alitheia*, 1. yıl (1880-1), s. 187-189, 199-201, 215-217, 231-234, 257-269, 283-286, 303-305, 323-325; V.A. Mystakidis, "Καππαδοκικά" [Kapadokika], *Parnassos*, 15 (1892), s. 602; İ. Paraskevaidis, "Ο προσηλυτισμός εν Πισιδία" [Pisidya'da inanç yayıcılığı], *Xenofanis*, 2 (1904-5). s. 223-229; A. Levidis, "Συμβολαί εις την ιστορίαν του προσηλυτισμού εν Μικρά Ασία" [Küçük Asya'da başkalarını kendi dinine çevirme faaliyetlerinin tarihine katkı. Kapadokya'da din yayma örgütlerinin faaliyeti üzerine], *Xenofanis* 2 (1905) ve 3 (1905-6), s. 114-119, 145-150, 248-255, 343-351, 403-410.

17 R. Clogg, "Notes on some Karamanli books printed before 1850 now in British Libraries with particular reference to the Bible translations of the British and Foreign Bible Society", *Mikrasialika Chronika*, 13 (1967), s. 521-563; "The Publicalion and Distribution of Karamanli Texts hy The British and Foreign Bible Society before 1850: I,II", *Journal of Ecclesiastical History*, XIX/1-2 (1968), s. 57-81 ve 171-193; "The Foundation of the Smyrna Bible Society (1818)", *Mikrasiatika Chronika*, 14 (1970), s. 31-49.

18 Azmi Özcan - Ş. Tufan Buzpınar, "Church Missionary Society. İstanbul'da Tanzimat, İslahat ve Misyonerlik, 1858-1880", *İstanbul Araştırmaları*, 1 (Bahar 1997), s. 63-79.

19 R. Clogg, "The Bible Society in Pontos. (A note concerning the activites of the British and Foreign Bible Society in the Eparchy of Khaldia during the early nineteenth century)", *Archeion Pontou*, 28 (1966-67), s. 62, dipnot 1; "Some Protestant Tracts Printed at the Press of the Ecumenical Patriarchate in Constantinople: 1818-1820", *Eastern Churches Review*, 11/2 (1968), s. 15; a.g.y., "The Publication and Distribution of Karamanli Texts, II", s. 186-187.

20 R. Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for*

ları Yehova Şahitleri'nin kuruluşu olan Internationale Tractgeselischaft Hamburg'un faaliyetleri de görülecektir. Çoğu dini içerikli olan bu misyoner yayınları Anadolu'daki misyoner okulları ve yardım örgütlerinde önemli miktarlarda (500 adede kadar) parasız olarak dağıtılacaklardır.[21]

Türkçe misyoner kitapları ilk önceleri Atina ve Syra'da ve 1870'ten sonra Londra'da basılmıştır. Bununla beraber, birçoğu da İstanbul'da isimleri hâlâ bilinen matbaalarda basılmıştır. Başlangıçta, bazı kitaplar De Castro'nun matbaasında basılmış, daha sonraları, Protestan Ermeni matbaacılar büyük ölçüde bu işi üstlenmişlerdir (Aramyan, Minasyan, Boyacıyan ve diğerleri).[22]

British and Foreign Bible Society'nin ilk Karamanlıca yayınları 1826 tarihinde yapılmıştır. Aşağıdaki tablo on yıllık dönemler itibariyle Karamanlıca misyoner yayınlarının sayısını göstermektedir.

Foreign Missions to The Oriental Churches, 2 cilt, Boston: 1872; Plato Ernest Shaw, *American Contacts with the Eastern Churches, 1810-1870*, Chicago: 1937; Gerasimos Augustinos, *The Greeks of Asia Minor. Confession, Community and Ethnicity in The Nineteenth Century*, The Kent State University Press, Kent: 1992, s. 114-122; aynı şekilde, "Enlightened Christians and the Oriental Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor. 1820-1860", *Journal of Modern Greek Studies*, 4-2 (Ekim 1986), s. 129-142; Konstantia Kiskira, "Το περιοδικό Missionary Herald μια αθησαύριστη πηγή για την ιστορία του μικρασιατικού ελληνισμού" [Anadolu'da Rumların tarihine ilişkin değerlendirilmemiş bir kaynak, *Missionary Herald* dergisi], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 11 (1995-1996), s. 119-123; St. Anestidis, "Αμερικανοί ιεραπόστολοι στη Μικρά Ασία" [Anadolu'da Amerikalı misyonerler. Bibliyografik tetkik], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 11 (1995-1996), s. 375-388.

21 "Her ailenin *Atik* ve *Cedid Ahid*'i alabilmesini sağlamak için İngiltere ve Amerika'dan kısa sürede büyük paralar temin edildi", *Απάντησις εις τας κατ' Άγγλων και Αγγλαμερικανών αποστόλων Παρατηρήσεις της εν Σμύρνη Εκκλησιαστικής Επιτροπής* [İzmir kilise komitesinin İngiliz ve İngiliz-Amerikan misyonerleri üzerine söylediklerine yanıt], İzmir: 1836, s. 2. Aynı şekilde bkz. Iordanis T. Pamboukis, *Πατερημίζ, λίγα λόγια επί της συνθέσεως των θρησκευτικών βιβλίων της τουρκοφώνου ελληνικής φιλολογίας* ['Pederimiz', Türkçe konuşan Rumların dinsel içerikli kitaplarının kapsamları üzerine birkaç söz], Atina: 1961, s. 22. Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin Karamanlıca yayınlarının baskı sayıları için bkz. R. Clogg, "Notes on some Karamanli books", s. 549-550 ve a.g.y., "The Publication and Distribution of Karamanli texts, II", s. 171.

22 Misyoner yayınlarını basan Ermeni matbaacılar üzerinde, bkz. R. Anhegger, "Hurufumuz Yunanca", s. 173. Matbaacılığa Ermenilerin genel olarak katkıları üstüne, bkz. İsimsiz, *Les Arméniens et l'imprimerie*, İstanbul: 1920 ayrıca bkz. Raymond H. Kevorkian, "Livre missionnaire et enseignement catholique chez les Arméniens entre 1583 et 1700", *Revue des études arméniennes*, XVII (1983), s. 589-599.

Tablo II: Misyoner Yayınları

Yıllar	Yayın Sayısı
1821-1830	7
1831-1840	22
1841-1850	3
1851-1860	6
1861-1870	11
1871-1880	35
1881-1890	21
1891-1900	40
1901-1910	18
1911-1920	14
1921	1
Tarihsiz/Eksik	3
Toplam	181

Bu yayınlar, Karamanlıca kitap üretiminin yüzde 29'unu oluşturmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu kitapların büyük çoğunluğu dini yapıtlardır. Bu kitapların 40 kadarı okul çocukları için ilahiler ve eğitici öykülerdir. Patrikliğin yayımladığı yalnızca 30 kitaba karşı (1846'ya kadar 24 ve 20. yüzyılda 6)[23] misyonerler tarafından yayımlanan dini nitelikli kitapların sayısı 140 olup bu sayı Karamanlıca dini kitapların yüzde 41'ini teşkil eder. Misyonerlerin yoğun yayın etkinlikleri özellikle 1871-1880 ve 1891-1900 yıllarında gözlemlenir; 20. yüzyılda 36 kitap yayımlanmasına karşın 19. yüzyılda toplam 145 kitap yayımlanmıştır; bu arada Yehova Şahitleri'nin sekiz broşürü de 1912 ve 1915 arasında yayımlanmıştır.

Karamanlıca kitapların dönemlere göre nitelikleri

1826'da misyoner yayınlarının ortaya çıkması Karamanlıca kitapların niteliğinde bir kesinti yaratmıştır. 1821-1830 dönemi,

2.3 Kyriaki Mamoni, "Αγώνες του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά των Μισσιοναρίων" [Ekümenik patrikliğin misyonerlere karşı savaşları (Kilise Maneviyat Komitesi, 1836-1838)], *Mnimosyni*, 8 (1980-81), s. 190-192.

genel özellikleri itibariyle yayımlanan kitapların az sayıda ve dini nitelikte olmasıyla öne çıkan bir devrin sonu olmuştur. Tablo I'deki rakamlar 18. yüzyılda –aslında bu yüzyılın ortasında başlayıp yüzyıl sonunda biten– her on yıllık dönemde on başlıktan daha az yayın yapıldığını göstermektedir. Aksine, 19. yüzyılın ilk iki onar yıllık döneminde bu sayı iki misline çıkmıştır, iki bölüm arasında sınır teşkil eden, Yunan İsyanı yıllarında, 1821-1830 arasında dokuz kitabın yayımlandığı görülmektedir ki bunun altısı misyoner yayınıdır. 19. yüzyılın dördüncü on yılı Karamanlıca kitaplarda ikinci bir dönemi başlatmaktadır. Bu dönem, en üst noktasına aynı yüzyılın son on yılında başlık sayısının 11'e erişilmesiyle dikkatleri çekmektedir.

Bu yorumun sonucu olarak, eğer başlık sayısını kriter alırsak; Karamanlıca kitapların niteliklerini iki ayrı dönemde inceleyebiliriz;[24] bu dönemleri aşağıda daha ayrıntılı olarak araştıracağız.

1751-1830 dönemi

1800 yılına kadar sadece dini kitapların yayımlandığı bu dönemde toplam 70 dini ve 9 da din dışı kitap yayımlanmıştır. Bununla birlikte iki din dışı metin de bu arada görülür. Birincisi atasözleri ve benzerlerini içeren bir kitapçık, ikincisi ise *Abraham'ın Kurban Edilişi* ismindeki, bir Girit dramının Türkçe çevirisi idi (1793). Bu ikinci kitaba daha sonra *Kefro Başpiskoposu Aziz Gregentios'un Yahudi Ervan ile Dini Konuşmaları* adlı kitap eklendi (1800).[25] 18. yüzyılda yayımlanan otuz iki kitaptan on yedi tanesi, aşağıda isimlerini vereceğimiz altı kitabın ikinci ve üçüncü baskılarıdır: *Ruh Afiyetliği* (1776, 1782, 1794), *Yeni Hazine* (1746, 1756, 1795, 1796), *Cümle Senenin Kiryakilerine*[26] (1756-1795),

24 R. Anhegger Karamanlıca bibliyografya için farklı dönemlere göre bölümleme öneriyor: a) 1718-1818), b) 1819-1900; Anhegger'in bir diğer sınıflama önerisi de şöyle: Dini kitaplar, pratik kitaplar, edebi kitaplar. Bkz. "Hurufumuz Yunanca", s. 174.

25 S. Salaville - E. Dalleggio, I, 29 ve 30 numaralı kitaplar. *Abraham'ın Kurban Edilişi*'nin bu Karamanlıca çevirisi için bkz. Penelope Stathi, "Η θυσία του Αβραάμ στην καραμανλίδικη βιβλιογραφία" [Karamanlıca bibliyografyada *Abraham'ın Kurbanı*], *Mesaionika kai Nea Hellinika*, 4 (1992), s. 161-176.

26 Kiryaki Pazarı günü.

İmam Mesihi (1718, 1743), *Kudüs-i Gülzar-i Şerif Ziyaretnamesi* (1758, 1780, 1799), *Zebur* (1764, 1767, 1782). 19. yüzyılın ilk on yılında da bu kitapların yeni baskıları yapıldı,[27] bu arada, 50 yıllık dönem içinde beş ayrı yayın da görüldü. 1830'a kadar toplam 79 yayının, 35'ini 11 kitabın yeni baskıları oluşturdu. Burada, Türk egemenliği altında, 20. yüzyılın ileri bir tarihine kadar yayımlanan Yunanca kitaplarda da göze çarpan, göreli az sayıdaki geleneksel kitabın çok sayıda yeni baskılarının yapılması olayına benzer bir durum ortaya çıkmaktadır.[28]

Bu dini yapıtlar din dersleri kitaplarını, azizlerin hayatlarını anlatan kitapları, *Zebur* (50 yılda beş kez basılmıştır) ve *Kudüs'ün, Sina Dağı'nın ve Kykkos Manastırı'nın Proskyneter'lerini* kapsamaktadır. Bütün bu tekrar tekrar yayımlanan kitaplar, din dersi veren veya dini törenleri anlatan ve aynı dönemde Yunanca konuşanların okudukları Yunanca olarak yayımlanmış çeşitli dini eserlerden alıntı yapılmış kitaplardır. Örneğin *İptila Kelamı Cana Kifayetlu* (1753) kitabının, A. Varouhas'ın, "Kurtarıcı'nın sevgisi üzerine ruha yararlı nutuklar" isimli eserinin bir çevirisi olduğu (ilk baskısı 1711) ortaya çıkmıştır. *Cümle Senenin Kiryakilerine* adlı yapıtın ise, 20'den fazla baskı yapan Agapios Landos'un Yunanca *Kyriakodromion*'u ile ilgisi vardır.[29] Bükreş'te *Talim-i Mesih-i Ortodoks İmanımızın* adlı kitabının çevirisine benzeyen bir Karamanlıca kitaba rastlanmıştır (1768). 1682 ile 1820 arasında 17 kez basılan bu kitabın Yunan halkı arasında iyice yayılmasından sonra Karamanlıcaya çevrilmiştir.[30] Karamanlıca 1785'te ba-

27 19. yüzyıl başlarındaki yeni baskılar: *Ruh Afiyetliği* (1806), *Bahar-ı Hayat* (1783, 1806), *İptila Kelamı Cana Kifayetlu* (1753, 1806, 1807), *Kolay İman Nasihati* (1753, 1806), *Yeni Hazine* (1804), *Cümle Senenin Kiryakilerine* (1805), *Gülzâr-ı İmân-ı Mesihî* (1803), *Hacetname Kitabı* (1756, 1802, 1809), *Semavi Bahçe Donanması* (1783, 1806), *Zebur* (1810, 1827).

28 Yunanca kitap üretiminin bütünü içinde bu yeni baskıların yüzdesi için bkz. F. İliou, Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία [Yunanca Eserler Bibliyografyası'na ekler, I], Atina: 1973, s. 29-30.

29 Agapios Landos, *Kyriakodromion*, 1657 ile 1805 yılları arasında 22 kez basılmıştır. Bu bilgi Ch. Patrinelis'in, Το ελληνικό βιβλίο στα χρόνια της τουρκοκρατίας *(1476-1820). Παράλληλος μαθήματον* [Osmanlı döneminde Yunan kitapçılığı (1476-1820). Ders özetleri], Selanik: 1994, s. 67'den alınmıştır.

30 A.g.e., s. 67.

sılan *İtiraflar Kitabı*, Nikiforos Pashalis'in *Eksomologitarion* isimli kitabının çevirisidir (ilk baskısı 1673). Bu kitap, kilise ile ilgili kutlamalar ve dini törenlerde gerekli olan hususları yanıtlamakta Yunanlara yardım etmek için yazıldığı gibi aynı zamanda okuma yazma öğrenimi için didaktik bir elkitabı ve bu dönemin ortalama bir insanının gereksinimi olan ayini izleyebilme, basit hesapları yapabilme, bir mektup yazıp, bir kontrat veya vasiyete imza atabilmesini öğreten bir yapıttır.

19. yüzyılın ilk yirmi yılında, Karamanlıca dini kitapların niteliği, özellikle Yunancada üst üste baskı yaparak ünlenen kitapların çevirilerinin yapılmasıyla zenginleşmiştir: *Lafsaikon*, *İnciler veya İoannis Hrisostomos'un Vaazları*, *Tövbe Kapısı*, *Kudüs Ziyaretnamesi*, *Aynaroz Ziyaretnamesi* vs.

Karamanlıca kitap yayınının bu ilk döneminde, yalnızca dokuz adet dini olmayan kitap yayımlanmıştır; bunların beşi Zaharias Agioritis'in sözlüğünün yeni baskıları idi.[31] Diğerleri tarihsiz atasözleri kitapçığı (18. yüzyıl) ve *Efterpi* isimli müzik antolojisi (1830) ile Kayserili Anastas Karayulafoğlu'nun 1819'daki ilk çevirisidir.[32] Bunlardan biri D. Pyrrhos'un "Çocukların davranışı"nın (1810) çevirisi olan *Sabilere Fazilet Kılavuzu*, diğeri Aristo'dan *Physiognomonica*'ydı.

Bu dönemde, Venedik'te basılmış "Ezop masalları" gibi eğlenceli Yunanca kitapçıklar, 18. yüzyılda Yunanlar arasında büyük beğeni görmelerine karşın, Karamanlıcaya çevrilmemişlerdir. Bunun açıklaması basittir: Bu dönem içinde yayınlar, tek taraflı olarak kilise çevrelerince kontrol edildiğinden böyle kitapların yayımlanması olanaksızdır. Örneğin Karamanlıca kitap yayıncılığının başlıca girişimcilerinden Nikodimos Agioritis'in[33] bu konuda-

31 Zaharias Agioritis'in Τουρκο-ελληνικόν λεξικόν [*Türkçe-Yunanca Sözlük*], 1804, 1805, 1812, 1817, 1819.

32 Sophoklis Avr. Choudaverdoglous-Theodotos, "Η τουρκόφωνος ελληνική φιλολογία, 1453-1924" [Yunan harfli Türkçe edebiyat 1453-1924], *Epetiris Etaireias Vyzantinon Spoudon*, 7 (1930), s. 303.

33 Özellikle Karamanlıca bir kitap olan *Ruha Elzem Kitap*..., İstanbul: 1799'un yazarı, Nikodimos Agioritis'in yaşamı ve eserleri üzerine, bkz. S. Eustratiadis, "Νικόδημος Αγιορίτης" [Nikodimos Agioritis], *Makedonika*, 1 (1940), s. 38-57 ve Th. Dionysiatis, *O Άγιος Νικοδήμος ο Αγιορίτης, η ζωή και το έργο του, 1749-1809* [Aziz Nikodimos Agioritis, yaşamı ve eserleri, 1749-1809], Atina: 1959.

ki düşüncelerini biliyoruz: *Pedalion* (Dümen, 1800) adlı yapıtının Yunanca baskısında, o zamanlar okulun bütün edebi ve din dışı eserleri sapkın ve dinsiz kitaplar olarak mahkûm ediyordu:

> Aynı şekilde sapkın kitapları okumamamız gerekir; aşk romanlarını, örneğin Erotokritos'un, Erofili'nin vs.'nin şiirlerini okumayıp elimizin tersi ile itmemiz gerekir. *Halima* (Binbir Gece Masalları), *Bertoldo, Kelin veya Eşeğin Risalesi* gibi uygunsuz ve soytarıca kitaplar da aynı şekilde okunmamalıdır... Bunlar Hıristiyanlara kötülük eden kitaplardır. Böyle kitapları yazan veya basan, satın alan, okuyan veya dinleyen herkes çok günah işler ve doğru yola girmeleri gerekir.[34]

Bu dönem yayıncılığına egemen olan iki isim; Pisidyalı –yahut Antalyalı– Serafim[35] (Ankara Metropoliti Serafim veya Kykkos Manastırı Keşişi Serafim de denir) ile Kayserili Zaharias Agioritis'tir. Birincisi 1718 ile 1800 arasında yayımlanan on sekiz kitabın 13'ünü çevirmiş ve yayımlamıştır.[36] İkincisinin de 1802 ve 1832 arasında basılan 17 yayında adı görülmüştür.[37]

---

34 F. İliou, *a.g.e.*, s. 34-35.

35 D.E. Daniiloglou, *Πρόδρομοι της αναγεννήσεως των γραμμάτων εν τη Ανατολή <κυρίως Μικρά Ασία>. Σεραφείμ, μητροπολίτης Αγκύρας, Ατταλείδος* [Şark'ta (özellikle Küçük Asya'da) edebiyatın yeniden doğuşunun müjdecileri, Antalyalı Serafim, Ankara metropoliti], İstanbul: 1865, s. 24; Konstantinos Sathas, *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής Εθνεγερσίας (1453-1821)* [Yeni Yunan edebiyatı. Bizans İmparatorluğu'nun düşüşünden, milli isyana kadar: Edebiyat alanında parlayan Yunanların biyografileri. 1453-1821], Atina: 1868, s. 515-516; A. Dimitrakopulos, *Προσθήκαι και διορθώσεις εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν Κωνσταντίνου Σάθα* [Konstantinos Sathas'ın "Yeni Yunan Edebiyatı"na eklemeler ve düzeltmeler], Leipzig: 1871, s. 89-90. Bu konuda şu yazıya da bakabilirsiniz: Phaidis Mihalopoulos, "Τα εκατό χρόνια μιας εφημερίδας 1851-1951. Η τουρκόφωνη εφημερίδα 'Ανατολή' που εγράφετο ελληνικά. Εστοιχειοθετείτο εις την τουρκικήν γλώσσαν δια τους Έλληνας της Μικράς Ασίας. Ο μητροπολίτης Σεραφείμ και ο δημοσιογράφος Ευαγγελινός Μισαηλίδης. Μια άγνωστος σελίς της ιστορίας του ελληνικού τύπου" [Bir gazetenin yüzüncü yıldönümü, 1851-1951. Anadolu Rumları için Türk dilinde Yunan harfleriyle basılı *Anatoli*. Ankara Metropoliti Serafim ve gazeteci Evangelinos Misailidis. Yunan basın tarihinin bilinmeyen bir sayfası], *Embros* gazetesi, (6 Aralık 1951).

36 Serafim'in yayıncılığını üstlendiği kitaplar: *İptila Kelamı Cana Kifayetlu* (1753), *Kolay İman Nasihati* (1753), *Hacetname Kitabı* (1756), *Yeni Hazine* (1756), *Cümle Senenin Kiryakilerine Cevap ve Nasihatlar* (1756), *Kudüs-i Gülzar-i Şerif Ziyaretnamesi* (1758), *Zebur* (1767), *Nakliyet ve Beyandır Azimetlu Pederimiz Klimentos* (1776), *Azim Padişah Manastır Kikkonun* (1782), *Semavi Bahçe Donanması, Bahar-ı Hayat* (1783), *Aziz Gregentios'un Yahudi Ervan ile Dini Konuşmaları* (1800).

37 *Hacetname Kitabı* (1802); *Türkçe-Yunanca Sözlük* (1804-1805), *Semavi Bahçe Donanması* (1806), *İptila Kelamı* (1806), *Kolay İman Nasihati* (1806), *Ayanoroz'un Kitabı*

Bu dönemde, Karamanlıca kitapların çevirmen ve yayıncıları genel olarak din adamları, özel olarak da metropolit ve keşişlerdir.[38] Bunların öncüsü olarak İnebahtı (Nafpaktos) ve Narta (Arta) metropoliti olan N. Mavromatis'i düşünmek gerekir.[39] Karamanlıca ilk kitap yayını olan *Gülzâr-ı İmân-ı Mesihî* ona atfedilmektedir (1718). Bu yazar ve yayıncılar arasında din adamı olmayan A. Karayulafoğlu tek istisnadır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, bu dönemde yayımlanan kitapların hemen hemen hepsi dini kitaplardır. Kitapların başlıklarında ve özellikle önsözlerinde yayıncı ve çevirmenler, amaçlarının Anadolu Hıristiyanlarını aydınlatmak olduğunu belirtirler; "Çünkü onlar Yunan dilini unutarak, kilisede okunan dualardan hiçbir şey anlamamakta ve Allah'ın yolundan uzaklaşmaktadırlar."[40] Yazarların veya daha doğru bir deyişle çevirmenlerin amacı, bu yolla Anadolulu Ortodoksları dini vecibeleri ve kilise dogmaları hakkında iyice eğitmektir. 1896'da Kapadokya üzerine yayımlanmış bir etnografik araştırmadan alınan şu satırlar çok aydınlatıcıdır:

> Bütün Kayseri yöresinde hâkim dil devlet dili olduğundan (Türkçe), ama ayinler ve bütün diğer kutsal merasimler de Yunanca yapıldığından bu törenlerde ne kilise ilahileri ne de bunları söyleyen papazlar işitilir. Bu böyle olunca doğal olarak, bütün tören sırasında, isteyerek veya değil ama durmaksızın "Kirye eleyson!", "Parashu Kirye!" (Efendimiz bize ver!) ve daha sık olarak "Amin" diye bağıran bir halk da yoktur. Bu toplantılardaki halkı bir tarafa bırakın, hatta papazlar bile bu törenlerden kesin olarak bir şey anlamazlar. Ayinin dışında

(1806), *Lausaikon* (1806), *Bahar-ı Hayat* (1806), *Aziz Apostolosların Amelleri ve Mektupları* (1811), *Yeron Apanthisma* (1812), *Türkçe-Yunanca Sözlük* (1812), *Bu Kitap 12 Ayin Synaksaristis* (1818), *Aziz Apostolosların Amelleri ve Mektupları* (1818), *Türkçe-Yunanca Sözlük* (1819), *Hacetname Kitabı* (1832), *Türkçe-Yunanca Sözlük* (1846).

38 Papa Hrisafis, Kayseri'de keşiş; Parthenios Metaksopulos, Sümela Mananastırı'nda keşiş; Neofitos, keşiş; Ignatios Sarafoglou, Abraham papaz; Germanos, keşiş sonra Kayseri metropoliti, vs. Bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, I, no: 30, 11, 10, 20, 27, 38.

39 Bkz. G.G. Ladas, "Ο μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτης Νεόφυτος Μαυρομάτης και η συμβολή αυτού εις την διάδοσιν της θρησκείας και του εθνισμού των Ελλήνων της Μ. Ασίας" [Nafpaktos ve Arta Metropoliti Neofitos Mavromatis ve Küçük Asya Rumlarına Yönelik dinsel ve ulusal bilincin yaygınlaşmasına katkısı], *O Syllektis*, 1 (1947), s. 33-44.

40 S. Salaville - E. Dalleggio, I, no: 2, s. 11 önsözlerine örnek olarak bakınız.

da *İncil*'i, *Havarilerin İşleri*'ni okumak ve evlilik takdisini de bildikleri bir dilden izleyebilmek için üzerine bildikleri dile çevrilerek yazılmış tabaklanmış deriden parşömenleri kesin olarak sağlamak zorundadırlar ve bunlar kendileri için vazgeçilemez gereçlerdir.[41]

Bütün bu dönem sürecinde, yayın merkezi Venedik'tir. 1819'a kadar 43 Karamanlıca kitap orada basılmıştır;[42] zaten Antalyalı Serafim'in yayınları ve Zaharias Agioritis'in *Türkçe-Yunanca Sözlük*'ü de Venedik basımevlerinde basılmaya devam edecektir. İstanbul'da 1764'te Patrikhane Matbaası'nda ilk Karamanlıca kitap basılacaktır. Patriklik tahtına çıkmasından hemen sonra, İ. Samuel,[43] matbaa atölyelerini yeniden açmak için girişimde bulunmuştur. Bibliyografik olarak izlenen ilk yayın, müteakip yıl bu matbaada basılmıştır: 1764'te Karamanlıca *Zebur*. Ekümenik Patrikhane'nin Karamanlıca yayınlarla ilgilenmesinin geçmişi 17. yüzyılın başına kadar gitmektedir. Patrikhane'nin bu ilgisi çerçevesinde, N. Metaksas'ın[44] anılması gereken çabalarının ve desteğinin sonucu olan

41 S. Zervoudakis, "Τα ήθη και τα έθιμα το επάγγελμα η ενδυμασία των εν αποκέντροις Καισαρείας Καππαδοκίας οικούντων Ορθοδόξων χριστιανών" [Kayseri'ye bağlı Kapadokya'nın ayrı kalmış bölgelerinde oturan Ortodoks Hıristiyanların âdetleri, görenekleri, meslekleri ve giysileri], *Xenophanis*, I (1896-1904), s. 380. Aynı şekilde S. Lambros'un "Υπόμνημα περί των ελληνικών χωρών και εκκλησιών τον δέκατον πέμπτον αιώνα" [XV. yüzyılda Yunan dini ve kiliseleri üzerine not], *Neos Hellenomnimon*, 7 (1910), s. 366'da zikredilen 15. yüzyıldan kalma şu nota bakınız. "Notandum est, quod in multis partibus Turcie reperiuntur clerici, episcopi et arciepiscopi, qui portant vestimenta infidelium et locuntur linguam ipsorum et nihil aliud sciunt in greco proferre nişi missam cantare et evangelium et epistolas. Alias autem orationes multi dicunt in lingua Turcorum." Bu notta Türk imparatorluğundaki Hıristiyan ruhban sınıfının kâfirlerin – yani Müslümanların– kıyafetiyle gezdiği, Yunancanın ancak din adamlarının ağzından duyulduğu, belli başlı dualar dışında halkın çoğu dualarını Türkçe ettiği belirtilmiştir.

42 1700-1820 döneminde Yunanca kitapların toplam üretiminin yüzde 66'sı üç Venedikli basımevinden yani Glykis, Theodossiou ve Sarros'tan çıkmıştır. Bunlara İtalyan basımcı Bartoli eklenebilir. Glykis Basımevi 36 ve Bartoli sekiz Karamanlıca kitap basmışlardır. Bkz. G. Veloudis, "Das griechische Druckund Verlagshaus 'Glikis'in Venedig" (1670-1854), *Das griechische Buch zur Zeit der Türkenherrschaft*, Wiesbaden: 1974.

43 Bkz. N. Skiadas, "Το δεύτερο ή τρίτο (?) ελληνικό τυπογραφικό εργαστήριο στην Κωνσταντινούπολη και ο πατριάρχης Χαντζερής" [İstanbul'da ikinci ya da üçüncü (?) Yunanca matbaa ve Patrik Samuel Hançeri], *Nea Hestia*, 88 (1970), s. 882-885.

44 R.J. Roberts, "The Greek Press at Constantinople in 1627 and its antecendents", *Transactions of the Bibliographical Society. The Library* (May 1967), s. 13-43. Evro Layton, "Nikodemos Metaxas, The First Greek Printer in the Eastern World", *Har*

girişimler 18. yüzyılda –sınırlı ölçüde– sonuçlar vermiştir. Aslında, Ekümenik Patriklik'in resmi organı olan Patrikhane Matbaası ancak daha sonraları 19. yüzyılda bu tip yayınları basabilecek ve dağıtabilecektir. Böyle bir matbaa kurulması girişimini başlatan Kilisenin bu yöneliminin tarihini tam olarak bilemiyoruz; fakat her halükarda 1798 yılının ortasında, kilise bu tesisin kurulmasına karar verdiği zaman; birinci görev döneminde olan (19 Nisan 1797 - 18 Aralık 1798) VI. Grigorios patrikti.[45] 1798-1821 arası bu matbaanın etkinliği sürmüştür; araştırmalar,[46] bu basımevinde 14'ü Karamanlıca olmak üzere 112 adet bibliyografya konusu kitabın izini bulmuştur. *Mûmin ve Lekesiz İmanınızın Taalimi* (1817) adlı kitabın önsözünü izleyen bölüm; İstanbul Patrikliği'nin bu konudaki politikasının iyi bir tanığıdır:

> Böylece, çocuklarının iyiliği için her zaman uyanık ve dikkatli olan, bütün Ortodoksların anası, İsa'nın büyük kilisesi, yalnızca bugün konuşulan Yunanca (kathomilumeni = gündelik konuşma) ile yazılmış çeşitli öğretici eserleri değil aynı zamanda, kathomilumeni konuşmayan, Küçük Asya bölgelerinde oturan Ortodoksların yararı için Yunan harfleri ile Türkçe kitapları da muntazaman yayımlamaktadır.[47]

---

vard Library Bulletin, XV (1967), s. 140-168. Letterio Augliera, *Libri politica religione nel Levante del Seicento: la tipografia di Nicodemo Metaxas primo edilore di testi greci nell'Oriente ortodosso*, Venedik: 1996.

45 N. Skiadas, "Το βιβλιογραφικό εργαστήριο και οι εκδόσεις του τυπογραφικού εργαστηρίου του πατριάρχη Γρηγορίου ΣΤ'" [Patrik VI. Grigoryos'un basımevi ve yayınları], *Nea Hestia*, 100 (1976), s. 880-890.

46 *Zebur* (1764), *Vivliov psyhofelestaton* [Ruha elzem kitap] (1799), *Sofos Solomon'un Parimiaları* [Süleyman'ın özdeyişleri] (1799), *Aziz Gregentios'un Yahudi Ervan ile Dini Konuşmaları* (1800), *Gülzâr-ı İmân-ı Mesihî* (1803), *İptila Kelamı Cana Kiyafetlu* (1807), *Paraphrasis eis to aplousteron... grammatos... tou Kallinikou* (1809), *Bu Altın Oluk* (1815), *Simeon Teologos* (1815), *Didaskalia... Gennadeios* (1816), *Mûmin ve Lekesiz İmanımızın Teslimi* (1818), *Nikiforos Teotokis'in Kyriakodromion* (1817), *Tövbe Kapısı* (1818), *Peterimiz - Altın Ağızlı İoannis'in Dinsel Söyleşileri* (1820) yayınları ve yönelimleri açısından Patrikhane Matbaası'nın çalışmalarının tarihsel bir diyagramı için bkz. G.D. Bokos, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία στον χώρο της καθ'ημάς Ανατολής (1627-1827)* ["Anadolumuz"un topraklarında ilk Yunan matbaaları (1627-1827)], ΕΙΙΑ, Atina: 1998.

47 S. Salaville - L. Dalleggio, I, no 44.

1831-1935 dönemi

Anadolu'da, Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin boy göstermesi, Karamanlıca kitaplarda ikinci dönemi başlatır. Bu iki dönemin arasındaki zaman dilimi olan on yıl, Yunan İhtilali'nin olduğu yıllardır ve bu yıllarda Karamanlıca kitap yayını iyice yavaşlamıştır. Bu dönem, Anadolu'daki Yunan Bozgunu'nun az öncesinde, yani 20. yüzyılın ikinci on yılında biter. Son Karamanlıca kitaplar Atina, Selanik, Drama ve Kuzey Yunanistan bölgesinin diğer kentlerinde, mübadele sonrası göç ve Yunanistan'a göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra yayımlanacaktır.

Karamanlıca kitapların üretiminin ilk yüzyılı ile karşılaştırıldığında, bu ikinci yüzyıl, yayın sayısındaki hızlı artışla belirginleşir. Gerçekten de yalnızca 21 kitabın yayımlandığı 1841-1850 yılları dışında her on yılda ortalama 55 kitap yayımlanmıştır. Toplam olarak bu dönemde 549 yayın gün ışığına çıkmıştır; bunlardan 270 tanesi dini, 279 tanesi din dışı kitaplardır. Bu rakamlar, din dışı kitapların, dini kitaplara göre daha çok olduğunu gösteriyor. Bu arada dini yayınların sayısının fazlalığının, misyoner örgütlerin yoğun etkinliğiyle açıklanabileceğini de belirtmemiz gerekiyor. On yıllar boyunca bu etkinlik gitgide azalacak (bkz. Tablo II) ve dini olmayan kitaplar dini kitapları adet olarak çok geçecektir (bkz. Tablo I).[48]

Dini kitaplar

Bu dönemin ilk yirmi yılında, Rum Patrikliği daha önce de isimlerini verdiğimiz kitapları yayımlamayı sürdürdü. Ama İncil Cemiyeti'nin yayınları ortaya çıkmaya başlayınca Lutherci söylemlerden Anadolu Hıristiyanlarını korumanın ilk görev olduğuna karar verildi. Bu bağlamda 1839'da Kayseri Metropoliti Paisios, *Doğru Dinin Talimi ki Tarihte 1765 Moska Mitropolutu... Platon* adlı

48 1841-1850, 1851-1860, 1861-1870, 1881-1890, 1901-1910 ve 1911-1920 on yıllar söz konusudur.

yapıtı çevirdi.[49] 19. yüzyılın ortalarında, Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin 32 yapıtına karşılık, 24 adet Ortodoks yayını görülmektedir. Bunların çoğu akait kitapları, dua kitapları ve kutsal kitapların tefsirleridir. Bu yüzyılın ikinci yarısında, dini kitapların çeşitliliği, yeni akait kitapları ve Protestanlara karşı yergi kitapları ile zenginlik kazanır: *Tekzip-ul Protestan* (1876), *Hami-i Ortodoksia* (1883), Teknopoulou'nun yazdığı *Aldatanlar ve Aldatılanlar* (1898).[50] Bu yayınlara paralel olarak, misyonerlerce bedava dağıtılan[51] kitapların etkisini dengelemek için dinsel törenlerle ilgili kitapların (*İncil*, *Havariler'in İşleri*, *Psaumes*) yayınına da hız verildi. Bu yıllarda dokuz baskı yapan *Yerusalim Ziyaretnamesi* ve altı baskı yapan *Aziz Aleksios* gibi pek çok baskı yapan dini şiir kitapları da görüldü.[52] Geleneksel dini kitaplar alanında *İbadetname* on altı yayın ile en başta gelir.[53] Dini şiirleri yayan popüler baskılarıyla bu türün dağıtımda da zirvede olduğuna inanmamamız için bir neden yoktur.

---

49 Bkz. Kyriaki Mamoni, "Αγώνες του Οικουμενικού Πατριαρχείου", s. 192; aynı şekilde, "Ο πατριάρχης Γρηγόριος Στ΄ και η καραμανλίδικη μετάφραση της *Ορθόδοξης Διδασκαλίας* του Πλάτωνος Μόσχας από τον Παΐσιο Καισαρείας" [Patrik VI. Gregryus ve Kayserili Paisios'un Platon Moshas'ın *Ortodoks Didascalia'sını* Karamanlıcaya çevirişi], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 7 (1988-1989), s. 129-140. Aynı Paisios, Nikiforos Teotokis'in *Kyriakodromion*'unu çevirmiştir (1817). Paisios üzerine Bkz. M. Gedeon, *Πατριαρχικές εφημερίδες, Ειδήσεις εκ της ημετέρας εκκλησιαστικής ιστορίας* [Patrikhane jurnalleri. Kilise tarihimizden haberler, 1500-1912], Atina: 1938, s. 409; aynı yazarın, *Απομνημονεύματα ενός χρονογράφου* [Vakanüvisin notları, 1800-1913], Atina: 1932, s. 224.

50 "Bu yıllarda Amerika'dan misyonerler gelip Mutalaski'de [günümüzde Talas] okullar, hastaneler, kiliseler açtılar ve insanları Protestan olmaya teşvik ettiler. Amerika'ya, orada ilahiyat eğitimi görecek Ermeni bursiyerler gönderdiler; Ermeniler ve Rumlar nezdinde kendi inançlarını yaymak için çaba harcadılar (...). 800 Ermeni ailesi bu sapkınlığı kabul ederken yalnızca dört veya beş Rum ailesi Protestan oldu. Bu arada kuzenimin kitabı *Aldatanlar ve Aldatılanlar* ortaya çıktı ve her yerde dağıtıldı; bu kitap Anadolu halkının inancını korumasında büyük etken oldu." J. Teknopoulou'nun Karamanlıca kitabından alıntılanmıştır, *Biyografim* (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, elyazması 34, A/A 267. G. Mavrohalyvidis'in çevirisi), s. 154, 157.

51 Mutalaski'de Protestan olan P. Sirinidis, American Board'un misyoner broşürlerini dağıtan herkese dolarla ödeme yaptığını söyler. Bkz. P. Sirinidis, *Kısa Otobiyografi* (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, elyazması 18 A/A 114).

52 *Yerusalem Ziyaretnamesi* (1862, 1866, 1873, 1892, 1905, 1907, 1914 ve tarihsiz iki baskı); *Aziz Aleksios* (1905, 1907, 1929 ve tarihsiz üç baskı).

53 *İbadetname* (1836, 1852, 1862, 1871, 1878, 1884, 1885, 1887, 1894, 1896, 1903, 1905, 1908, 1911, 1914, 1921).

Bunun ötesinde geleneksel dini kitaplarda 19. yüzyılın sonuna doğru kültürlü kişilere hitap eden birkaç kitaba da rastlanmaktadır. Örneğin Leon Melas'ın eserleri olan *Üç Patrik* (1886) ve *Hıristiyan Duaları* böyle kitaplardır. Nihayet, aynı dönemde orijinal yapıtlar da görülmüştür. Bunlar Kapadokya'nın okumuş kişileri tarafından yazılmış, yöresel tarihle ilgili ve büyük çoğunluğu bölgedeki manastırları ve başpiskoposluk kentlerini konu alan yapıtlardır. Bunlara örnek olarak İ. Kalfoğlu'nun *Zincidere Karyesinde Bulunan İoannis Prodromos Manastırı* (1898) ve İonnis İonnidis'in *Kayseri Mitropolitleri* (1896) adlı kitaplarını verebiliriz. 20. yüzyılda akait kitapları ile dini törenlerle ilgili kitapların yayını sona erer. Son on yıllarda dini yayınlar olarak ancak kutsal şiirler, dua kitapları ve A. Ambrazis'in *Haham İzak* (1902), *Kudüs'ün Tarihi* ve İ. Limnidis'in *Aynaroz Tarihi* gibi bazı daha kültürlü kişilere hitap eden eserlerinin çevirileri görülür.[54]

Din dışı kitaplar

İlk din dışı Karamanlıca kitabın 19. yüzyıl başında görüldüğü ve bunun da Zaharias Agioritis'in *Türkçe-Yunanca Sözlük*'ü olup birçok kez basıldığı daha önce belirtilmişti. Bu dönemin ilk 20 senesinde 20 adet dini dışı konulu kitap yayımlandı (bkz. Tablo I); bunların dört tanesi şiir antolojisi[55] ve iki tanesi söz konusu sözlüğün yeni baskılarıydı.[56] Geri kalanları ise ansiklopedik ve genel kültürle ilgili kitaplarla dil ve ahlak ile ilgili eserler ve pratik muhasebe ve yazışma bilgileri veren kitaplardı. Bu dönemde bir de ilk kez olarak tıbbi öğütler veren Karamanlıca bir kitap; kolera üzerine bir risale yayımlandı (1848). Bu arada, o zamanlar dağıtımda olan altı din dışı kitabın[57] çevirmen ve yayıncısı Agapios Papazoğlu'nun *Büyük İskender* adlı kitabını da belirtmek gerekir. Din dışı

54 *Aynaroz Tarihi* (1901) ve *Kudüs* (1902).

55 *Pandora* (1846), *Armonia* (1848), *Gitar* (1848), *Yeni Aşk Şarkıları* (1850).

56 1838 ve 1846 baskıları söz konusudur.

57 *Pitiya* (1840), *Ponsianos* (1840), *Syllogi Diaforon Dialogon* [Çeşitli konuşmaların mecmuası] (1840), *Aleksandros Makedonyalı* [Makedonyalı İskender] (1843), *Lusan Babçesi* (1846), *Kolera Risalesi* (1848), *İbadetname* (1844).

kitapların bu uyanma döneminin sonunda Evangelinos Misailidis tarafından 1844'te İzmir'de *İstikdaf* yayımlandı.[58] Misailidis, 1851 yılının başında İstanbul'a yerleşti ve orada Karamanlıca yayıncılık alanında başat bir rol oynadı.

Din dışı Karamanlıca kitap yayıncılığı 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaştı ve bu eğilim sonuna kadar devam etti. Bu dönem için saptanan hususlar şunlardır:

a) Daha önceki dönemde de görülen halk için yazılmış yapıtlarda bir artma olmuştur. Bu kitapların başlıcaları şu konuları kapsıyordu:

- Günlük hayatla ilgili kitaplar (pratik hekimlik, muhasebe, tarım).
- Genel kültürle ilgili kitaplar (coğrafya, doğal bilimler, tarih, ansiklopedik bilgi kitapları, yıllık vs.).

b) Edebi eserlerin görülmesi.

1851'de Türkçe konuşan Rumlar arasında daha önceden yayılmışa benzeyen *Binbir Gece Masalları*'na karşılık olmak üzere[59] Heliodoros'un *Aithiopika* (diğer adıyla *Kharikleia ve Theagenes*) adlı eseri yayımlandı. 1854'te E. Misailidis *Ezop Masalları*'nı ve *Geneviève*'i yayımladı; bir yıl önce de Karamanlıca olarak *Robinson Crusoe*'yu bastı.[60] Yabancı dildeki edebi eserlerin çevirisine 1851'de *Komfukios Filozofun Meharet-i Ünsiyeti* ile başlandı. 1860-1870 arasında *Fransa İmperatoru Birinci Azim Napoleon Tezkiresi* (1864), *Ponsianos* (1867), *Büyük İskender Risalesi* ve ikinci bir baskısı yapılan *Geneviève* yayımlandı. Bununla birlikte, birçok tanığın da belirttiği gibi, bu tür edebiyat içinde en tanınan ve sevilen yapıt 1839'da Yunanca yayımlanan G. Palaiologos'un

58 Evangelia Balta, *Karamanlidika. Additions*, no 20.

59 *Binbir Gece Masalları*'nın Karamanlıcaya bir çevirisi büyük olasılıkla ya elyazması bir nüsha ile ya da sözlü olarak Karamanlılar arasında yayılmıştır. Çünkü bugüne kadar Karamanlıca bibliyografyada herhangi bir yayına rastlanmamıştır. Bu konuda *Heliodoros*'un çevirmeni E. Misailidis'in imzasını taşıyan önsöze bakınız (S. Salaville - E. Dalleggio, I, no 118).

60 *Robinson Crusoe*'nun Osmanlı Türkçesi, yapıtın Arapça çevirisinden yararlanılarak hazırlanmış ve 1864'te basılmıştır. Bkz. B. Berkol, "133 Yıl Önce Yayımlanan Yunan Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) Bir 'Robinson Crusoe' Çevirisi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi*, 21 (1986), s. 135-158.

O Polypathis (Cefâkeş) adlı romanının Karamanlıca adaptasyonu olan *Temaşa-i Dünya*'dır (1871).[61] Bu adapte romanla, Karamanlıca roman yayının ilk dönemi kapanmışa benzemektedir. Daha sonraki roman yayınları 1882 yılı bibliyografyasında görülecektir.

1882-1892 on yılında; X. de Montépin, baba ve oğul Dumas'lar, Eugène Sue, Charles Paul de Kock, E. Enault, Prévost d'Exiles gibi Fransız yazarlardan bol sayıda roman çevirisi yapılacaktır. Karamanlıca kitaplar aslında, 1860-1870 arasında Batı edebiyatdan çevirilerin egemen olduğu Türkçe kitaplarla aynı yolu izlemiştir. Ermeniler tarafından Ermeni harfleriyle basılan Türk dilindeki Fransızca çevirilerden sonra Münir Paşa 1859'da Fontnelle, Fénelon ve Voltaire'den alıntılanan diyalogları yayımlamıştır. A. Bombaci'nın yazdığına göre 1862'de ilk tam çeviri kitap olarak Fénelon'dan *Terceme-i Telemak* (*Les Aventures de Télémaque*) tercüme edilmiştir.[62] Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ortalarına kadar

---

61 *Temaşa-i Dünya* tefrika olarak ilk önce *Anatoli* gazetesinde; çok daha sonra da Atina'da 1924-1926 yıllarında yayımlanan Chariton Polatoglou'nun Türkçe gazetesi *Προσφυγική Φωνή / Muhacir Sedası*'nda |*Muhacir Sedası*| yeniden yayımlandı. Bu romanın Türkçe konuşan Ortodoks dünyasındaki başarısı İ. Polivios'un "Evangelinos Misailidis" (Karamanlıca), *Terakki*, 1'deki (1888) yazısında da kanıtlanmıştır. *Temaşa-i Dünya*, Türkçe olarak da yayımlanmıştır: Evangelinos Misailidis, *Seyreyle Dünyayı, Temaşa-i Dünya* ve *Cefakar ü Cefakeş*, yay. haz. R. Anhegger ve V. Günyol, İstanbul 1986 ve 1988. Karamanlıca yayında bu kitabın, G. Palaiologos'un *O Polypathis* |Cefâkeş| adlı Yunanca romanının bir adaptasyonu olduğundan söz edilmediği için; bu yapıt bir süre Şemseddin Sami'nin 1872'de yayımlanan *Taaşşuk-u Tal'at ve Fitnat* adlı eseri yerine Türk edebiyatındaki ilk roman kabul edilmiştir. *Temaşa-i Dünya*'nın bir adaptasyon olduğu ilk kez, "İnanç ve Bilgi", *To Vima*, 26 Ekim 1988 isimli bir makalede Penelope Stathi tarafından ortaya çıkarılmıştır. Aynı yazar, "Οι περιπέτειες του Πολυπαθούς του Γρηγορίου Παλαιολόγου" |Grigorios Palaiologos'un *O Polypathis* romanının maceraları|, *Mnimon*, 17 (1995), s. 131-145 incelemesinde de bu konuyu işledi ve Yunanca orijinal yapıtı karşılaştırmalı olarak inceledi. Bu makaleye, G. Kechagioglou'nun bize göre şaşırtıcı ve kabul edilemez tepkisi için bkz. "Η σπασμωδική συγκριτική γραμματολογία του Νέου Ελληνισμού και η γραικοτουρκική διασκευή του Πολυπαθούς του Γρ. Παλαιολόγου" |Çağdaş Yunan Kültürünün düzensiz edebiyat tarihi ve G. Palaiologos'un Yunan harfli Türkçe uyarlaması|, *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 11 (1995-1996), s. 125-133.

62 A. Bombaci, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İrene Melikoff çevirisi, L. Bazin'in önsözü ile, Paris: 1968, s. 351-352. Yabancı dildeki edebiyat eserlerinin Osmanlıcaya çevirileri için bkz. İsmail Habip Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz. Garp'tan Tercümeler*, c. II, İstanbul: 1941, s. 229 vd.; Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatı'nda Fransız Tesiri*, İstanbul: 1946; M.N. Özön, *Türkçede Roman*, İstanbul: 2. baskı 1985, s. 115-144; J. Strauss, "Romanlar, Ah! O Romanlar! Les débuts de la lecture moderne dans l'Empi

basılmış çeşitli yabancı romanların Osmanlıca, Karamanlıca ve Ermeni harfli Türkçe çevirilerinin yayın tarihlerini karşılaştırmak son derece ilginç olacaktır. Böyle bir araştırma bu dönemin edebiyat tarihine büyük bir katkıda bulunacaktır. Çünkü böyle bir araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun sinesinde yaşayan söz konusu üç etnik grubun edebiyatları arasında karşılıklı bir etkileşim olup olmadığını ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkaracaktır.

Aynı şekilde Karamanlıca yayınların, kitabın orijinali yerine Yunanca çevirilerinden hareketle gerçekleştirilmesinin ne ölçülerde olduğunu anlamamıza izin verecek bir araştırmanın da büyük bir yararı olacaktır. Gerçekten de 1860-1870 yıllarında Yunan edebiyatındaki çeviri romanların yüzde doksanını Fransızca romanlar oluşturuyordu; öyle ki "çeviri roman" deyimi ile "Fransızca roman" aynı anlama geliyordu.[63] Diğer taraftan, Karamanlıca yayımlanan Fransızca romanların çevirmen ve yayıncılarının büyük çoğunluğunun Yunan kültürünün etkisinde olduğu ve bu ulusal merkezde olup bitenleri izledikleri biliniyor. Yine bilinen bir gerçek, Balkan dillerindeki Batı Avrupa yazarlarının birçok çevirisinin eserlerin orijinal dillerinden olmayıp daha önceden yayımlanmış ve geniş bir kitle tarafından da tanınmış Yunanca çevirilerinden olduğudur.[64]

1882-1892 arasında Karamanlıca bibliyografyada aralarında daha önce de söylediğimiz gibi Yusuf Kamil Paşa tarafından Osmanlıcası 1862'de yayımlanan Fénelon'un *Télémaque*'ının[65] da

---

re ottoman (1850-1900)", *Turcica*, 26 (1994), s. 125-163. Türk romanları üzerinde yabancı edebiyatın etkileriyle ilgili olarak temel kaynaklar olarak aşağıdaki kitapları söz konuşu ediyorum: A.H. Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: 3. baskı 1967; Güzin Dino, *La genèse du roman turc au XIXe siècle*, Paris: 1973; R.P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, Ankara: 1984.

63 Sofia Denisi, Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880. *Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή* [Roman ve öykü çevirileri, 1830-1880. İlk bilgiler ve envanter], Periplous Yayınları, Atina: 1995, s. 11-39. Bu bölümde ilk değerlendirmeler ve ona bağlı bibliyografya vardır.

64 Aphrodite Alexieva, *Les livres en prose traduites du grec a l'époque du réveil national bulgare*, Selanik: 1993.

65 Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yapıtın etkisi üzerinde bkz. Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, New Jersey 1962, s. 241-243.

bulunduğu 17 Batı Avrupa dilinden roman bulunmaktadır. Buna karşın 20. yüzyılda, Karamanlıcada yabancı edebiyat eserlerinin çevirileri durur. Bununla birlikte E. Young'ın *Geceler* adlı yapıtının çevirisini söylemek gerekir (1910). 1880-1890 yılları arasında bu tip romanların yayıncı ve çevirmeni E. Misailidis'ten başkası değildir.[66] Kitapların çoğunu, Karamanlıca basılan gazetesi *Anatoli*'de[67] tefrika ettikten sonra kitap olarak gazetesinin matbaasında bastırırdı. Bu dönemde Misailidis'in dostu ve iş arkadaşı olan özellikle A. Kuzinopulos, S. Alektoridis, İonnis İonnidis, N. Soullidis, İ. Limnidis, İ. Gavrielidis gibi diğer çevirmen ve gazeteciler de vardır ama babalarının ölümünden sonra onun yerini oğulları alacaktır: Seitanidis, Aleksandratos, Aristovulos-Anastasyadis ve Yerardos-Depastas-Sfiras. Nomismaditis gibi yayınevleri de romanlar yayımlamışlardır.

Aynı dönemde F. Aristovulos,[68] önce L. Melas'tan *Gerostathis*'i (1866), sonra da D. Paparrigopulos'tan *İnsanın Hristiyanca ve*

66 E. Misailidis'in en eski biyografisi Karamanlıca iki ayda bir çıkan *Terakki* 1 (15 Mayıs 1888), s. 53-56'da bulunmaktadır. Bu yazıyı İ. Polivios yazmıştır. Bir ikinci yazı Karamanlıca basılan kendi gazetesi *Anatoli*'de, ölümünden kırk gün sonraki anma töreni vesilesiyle yayımlanmıştır (no: 4292, 51. yıl, 5 Şubat 1891). Bir üçüncü yazı İ. Limnidis tarafından kaleme alınmıştır, "Evangelinos Misailidis" (Karamanlıca), *Mikrasiatikon Imerologion "O Astir"*, İstanbul: 1913, s. 170-172. *Ekklisiastiki Alitheia*. 10 (5 Ocak 1890), s. 4-5'te de ölüm haberi ile kısa bir yaşamöyküsü bulunmaktadır. Bkz. M.İ. Gedeon, *Απομνημονεύματα ενός χρονογράφου* [Vakanüvisin notları], s. 11; Ayrıca bkz. R. Anhegger, "Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya* adlı kitabı ve Türkçe Konuşan Ortodokslar Sorunu", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul: 23-28 Eylül 1985, *Tebliğler. II. Türk Edebiyatı*, c. I, İstanbul: 1985, s. 15-24; "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum* 50 (Şubat 1988), s. 73-76, 175-177; T. Kut, "*Temaşa-i Dünya ve Cefakar ü Cefakeş*'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum*, 48 (Aralık 1987), s. 342-346; Stratis Tarinas, "Οι καραμανλίδικες εκδόσεις του Ευαγγελινού Μισαηλίδη" [Evangelinos Misailidis'in Karamanlıca yayınları], *Sylloges*, Şubat 1991, s. 117-125 ve a.g.y., "Ευαγγελινός Μισαηλίδης: Το εκδοτικό έργο. Πρώτη αναγραφή αυτοτελών δημοσιευμάτων του" [Evangelinos Misailidis: Yayıncılığı. Müstakil yayınlarının ilk kaydı], *İ kath'imas Anatoli*, 3 (1996), s. 299-327.

67 Phanis Michalopulos, "Τα εκατό χρόνια μιας εφημερίδας 1851-1951" [İlk gazetenin yayınından 100 yıl sonra 1851-1951] ve aynı yazarın, "Η Ανατολή της Μικράς Ασίας" [Küçük Asya'nın *Anatoli* gazetesi], *Ethnos* gazetesi 10949 (30 Eylül 1949). Ayrıca bkz. P. Misailidis, *Ιστορικές εφημερίδες του περασμένου αιώνα. Ανατολή* [Geçen yüzyılın tarihî gazeteleri, *Anatoli*], Atina.

68 İoanna Petropoulou, "Philippos Aristovoulos, Antoloji. Heybeliada Din Okulu 1853-1856" (Yunanca), *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 5 (1984-1985), s. 187-239.

Memleketlice Farzları'nı (1869) çevirdi. Aynı şekilde *Marie Hanım*, *Evdokid* ve *Kassiani* gibi romanlaştırılmış öyküler 20. yüzyılda, büyük olasılıkla Yunancadan çevrilmişlerdir. Türk romanı da Ahmed Midhat'ın iki eseriyle Karamanlıca bibliyografyada temsil edilir.[69]

Halka dönük risaleler

Bu türde yayımlanan ilk eser *Büyük İskender Risalesi*'dir (iki baskı), bunu *Köroğlu* (beş baskı), *Âşık Garip* (yedi baskı) ve *Şah İsmail* (yedi baskı) destanları izlemiştir. Bu destanların Karamanlıca ilk baskıları 1870 yıllarına doğrudur ve Ermeni harfli Türkçe yayınlara dayanırlar. Burada birkaç noktaya dikkat çekmek istiyorum. Her şeyden önce bu Türk destanlarının Karamanlıca çeşitli baskılarının karşılaştırmalı bir incelemesini kesin olarak yapmak gerekmektedir. Bu incelemede bir taraftan Türkçe olmayan çevirilere göre (Ermeni harfli Türkçe, Kürtçe); bir taraftan da doğal olarak Türkçe çevirilerine göre Karamanlıca çeşitli baskılar karşılaştırılmalıdır.[70] Böyle bir çalışma yapılırsa Karamanlıca çeviri yayınların asıl kaynaklarını aydınlatabilmek mümkün olabilecektir. İkinci olarak, basılı Karamanlıca metinler ile Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin katkılarıyla kaydedilen Kapadokyalı Türkçe konuşan mübadillerin anımsadıkları ile 19. yüzyılın sözlü destanları[71] arasında karşılaştırmalı bir incelemeyi gerçekleştirmek de bir zorunluluktur. Bu çalışma, Karamanlı veya diğer Türkçe konuşan azınlıkların geleneksel sözlü destan deyişlerinin basılı destanları etkileme derecesini yahut da basılı eserlerin bu etkilerden bağımsız

69 1891'de *Yeniçeriler* ve *Şeytan Kayası* kitapları Karamanlıca yayımlanmıştır.

70 Karamanlıca yayınların, Osmanlıca ve aynı şekilde Ermeni harfli Türkçe yayınlarla karşılaştırmalı bir incelemesinin yararları dil incelemesi açısından olduğu gibi özellikle semantik (anlambilim) açısından da çok fazladır. *Köroğlu* destanı ile ilgili olarak X. Luffin, "Une version Karamanli de l'épopée de Köroglu", *Archivum Ottomanicum*, 16 (1998), s. 5-99.

71 Bkz. A. Papanikolaou'nun yüksek lisans tezi, "I Greci Turcofoni di Cappadocia: Canti e tradizioni", Roma Üniversitesi, 1988-1989. Bu tez çalışmasında Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin arşivinde korunan aynı tür bazı destanlar bulunmaktadır.

olduğunu ortaya çıkaracaktır.[72] Karamanlıca basılı eserler ile deyişler arasındaki ayrılıklar ve benzerlikler; Kapadokya Ortodoks halkının ta 16. yüzyıla giden canlı bir sözlü edebiyat geleneğinin söz konusu olup olmadığını veya bu Türk destanlarının Karamanlıca kitaplar aracılığı ile Türkçe konuşan Anadolulular arasında yayıldığını güvenilir bir şekilde söylememize izin verecektir.[73] Bu bölümü kapatırken *Geneviève*'in dokuz baskısı ile *Nasreddin Hoca Hikâyeleri*'nin dört baskısının da risale kategorisi kapsamına girdiğini ilave etmemiz gerekir.

Şiir ve tiyatro

Yurtsever şarkıları içeren broşürler gibi, Osmanlıca şiirleri içeren iki kitap ve Küçük Asya şarkılarını kapsayan iki derleme Karamanlıca olarak yayımlanmıştır. 1910 yılında da Karamanlıca kitaplar arasındaki tek tiyatro eseri olan, Ispartalı Teodor Akıllıoğlu'nun *Zavallı Delikanlı*'sı yayımlanmıştır.

Bu dönemde İstanbul'daki Anadolulular tarafından kurulan dayanışma derneklerinin tüzükleri de basılmıştır. Kapadokya'nın kent ve köy kökenli sakinlerinin üye olduğu pek çok dernek vardır. Bu dernek sayısının fazlalığı olayının, İstanbul'a kırsal alandan gelen ve Kapadokya bölgesini kısırlaştırıp kurutan önemli göç olayı ile doğal olarak ilişkisi olması gerekir. Kyriaki Mamoni'nin de belirttiği gibi özellikle Kapadokyalıların kurdukları dernekler yerli Anadolu halkına büyük hizmet vermişlerdir. Bilhassa "dilini unutan" bu halk etnik bilincini korumak ve misyonerlerin inanç yayma çalışmalarıyla dinlerini kaybetme tehlikesini önlemek için çaba harcamışlardır.[74] Bu amaçla sekizi 19. yüzyılda olmak üzere 30 tüzük yayımlanmıştır. Bu tür Karamanlıca yayınlar, 1856 Hâtt-ı

72 Bu konu için, P. Boratav'ın, "L'epopée et la Hikaye", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, s. 14-164'teki "L'epopee de tradition orale dans ses recensions écrites" bölümüne bakınız.

73 İ. Anagnostakis - Evangelia Balta, *La découverte de la Cappadoce au Dix-neuvième siècle*, Eren Yayınları, İstanbul: 1994.

74 Kyriaki Mamoni, "Εισαγωγή στην ιστορία των Συλλόγων Κωνσταντινουπόλεως (1821-1922)" [İstanbul'daki dernekler tarihine giriş (1821-1922)], *Mnimosyni*, 11 (1988-1990), s. 223.

Hümayun'u ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim uyruklara tanınan özgürlüklerin sonucudur[75] ve daha sonra 1876 Kanun-i Esasi'si derneklere izin vermiştir. Bu türdeki din dışı kitaplar kategorisine 12 adet Osmanlı kanunu veya kanun şerhini de eklemek gerekir; bunlar Tanzimat'tan sonra yürürlüğe giren yasaların Karamanlıca çevirilerinden oluşmaktadır.[76]

Bu dönem sırasında yeni baskıları yapılan kitapların başlıcaları Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin dini yayınları yanında *İbadetname* ile popüler risalelerdir. Basım merkezi olarak da İstanbul ile birlikte birçok kitabın basıldığı Atina, Odessa, İzmir, Samsun sayılabilir. Yunan Bozgunu'ndan sonra Selanik'te de çok sınırlı sayıda Karamanlıca kitap basılmıştır.

Bu yıllar boyunca yazar ve çevirmenlerin sayısı gittikçe artmıştır, ancak bunların başında gelen kişi Karamanlıca kitap üretiminin yüzde 30'u olan 92 eseri basan E. Misailidis'tir. Bu zat bizzat kendisi ve oğulları ile birlikte *Anatoli* gazetesinin matbaasında hatırı sayılır sayıda eseri çevirmiş ve yayımlamıştır. Bu Karamanlıca gazetenin ve yayıncısının etrafında, İstanbul'daki okumuşlardan ve okullara gitmek için Anadolu'dan gelen öğrencilerden bir dernek oluşmuştur. Bunların hepsi her türlü araçla Misailidis'in eserini desteklemişlerdir. Bu derneğin üyeleri arasında bulunan Filippos Aristovulos,[77] İlias Emmanouilidis, İoannis İoannidis, P. Savvopu-

---

75 K. Karpat, "Millets and Nationality: the Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, yay. yaz. B. Braude ve B. Lewis, c. I, Londra: 1982, s. 158-162. R. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *American Historical Review*, 59/4 (Haziran 1954), s. 844-864 (Bu makale R. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923. The Impact of the West*, Saqi Books 1990, s. 112-132'de yeniden yayımlanmıştır). Ayrıca bkz. İ. Ortaylı, "The Greeks and Ottoman Administration during the Tanzimat period", İ. Ortaylı, *Studies on Ottoman Transformation*, İsis, İstanbul: 1994, s. 87-94.

76 R.H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, 1963. Söz konusu yasalar için bkz. S.J. Shaw - E. Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II (1977), Cambridge University Press, s. 118.

77 Ioanna Petropoulou, "Philippos Aristovoulos", s. 181; aynı yazarın, "Ο Εξελληνισμός –εξαρχαϊσμός των ονομάτων στην Καππαδοκία τον δέκατο ένατο αιώνα" [19. yüzyılda Kapadokya'da ad ve adlarda eskiye dönüş ve Helenleşme süreci], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 7 (1988-89), s. 175.

los, İ. Panayotidis, İoannis Kalfoğlu, Anastasios Levidis[78] özellikle isimleri belirtilecek kişilerdir; bunlar yazar ve çevirmen olarak Karamanlıca basılı kitapların üretimine katkıda bulunmuşlardır.

Karamanlıca kitap üretiminin bilançosu

Günümüzde sayımı yapılan 628 Karamanlıca kitabın pek azı orijinal eserlerdir. Dini olsun veya olmasın birçoğu asıllarına göre kısaltılmış, üzerinde oynanmış yapılmış eserlerdir, yalnızca kültürlü kişilere hitap eden eserler tam bir çeviridir. En çok tekrar baskısı yapılan kitaplar *Zebur*, *İlahiler*, *İncil*, *İbadetname*, azizlerin hayatı ve popüler dini şiirlerdir. Bu kitaplar, Karamanlıca kitapların üretildiği her dönemde kesintisiz olarak yayımlanmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren popüler risalelerin de birçok kez baskısı yapılmıştır (*Geneviéve*, *Köroğlu*, *Âşık Garip*, *Şah İsmail*). Eğer baskı sayısından hareketle bir hüküm verecek olursak yayımlanan ve okunan Karamanlıca kitapların ya geleneksel dini metinler ya da popüler risaleler olduğu sonucunu çıkarırız. Bir kere basılan kitapların çoğunluğu da pratik konularla genel kültüre değinen yapıtlardır. Pratik konulardaki kitaplar yeni gereksinimlere (tıp, pratik tarım, muhasebe elkitabı, mektup yazma, yasal düzenlemeler ve yasaların yorumları, salnameler) yanıt vermektedir. Genel kültür kitapları ise 1850'den sonra, Tanzimat[79] döneminde çoğalmışlardır. Bu dönemde Anadolu'da okul sayısının arttığı; bilimsel

78 İoanna Petropoulou, "Philippos Aristovoulos", s.181, Aynı şekilde bkz. İ. Anagnostakis - Evangelia Balta, *La decouverte de la Cappadoce*, s. 77-110.

79 E. Kuran, "Répercussion sociale de la reforme de l'education dans l' Empire ottoman", *Colloques Internationaux du CNRS, no 601. Economie et Société dans l'empire ottoman (fin du XVIII-debut du XXe siècle), Actes du colloque de Strasbourg (1-5 Temmuz 1980)*, haz. J.L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont, Paris: 1983, s. 145-147; aynı şekilde bkz. Ş. Mardin, "L'aliénation des Jeunes Turc: essai d'explication partielle d'une onscience révolutionnoire", *Colloques Internationaux du CNRS, no 601. Economie et Société dans l'empire ottoman (fin du XVIII-debut du XXe siècle), Actes du colloque de Strasbourg (1-5 Temmuz 1980)*, yay. haz. J.L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont, Paris: 1983, s. 159. R. Davison, "Westernized Education in Ottoman Turkey", *Middle East Journal*, 15/3 (1961), s. 289-301 (R. Davison'un makalesi *Essays on Ottoman and Turkish History, 1774-1923. The Impact of the West*, Saqi Books, 1990, s. 166-179'da yeniden yayımlanmıştır). N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal: 1964, s. 128 vd.

teorilerle bilginin öğrenilmesini teşvik etmek, cereyan eden büyük olaylarla, büyük adamların yaşamlarını anlatmak amacı ile yayın hayatına atılan Türkçe gazete ve dergilerin yayımlandığı görülmektedir.

Tarihi açıdan bakarsak, Karamanlıca yayınlar başlangıcından itibaren dini yayın niteliğini göstermiş ve bu asıl amacını bir yüzyıl kadar yani 19. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür. Türkçe konuşan Ortodoks cemaatin dini kimliğinin korunması için bu kitapların faydası büyük olmuştur.[80] 18. yüzyılın ikinci yarısında yayımlanan kitaplar dini eğitim amacını gütmekte ve daha açıkçası kilise adamlarının dini törenlerle ilgili, akaitle ilgili bilgilerini artırmayı ve ahlaki oluşumlarına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Yapıtların kendileri de bunu çok açık göstermektedir: Yunan halkı arasında dağıtılan dogmatik yazılar ve akait kitaplarından alıntılar, Anadolu Hıristiyanları için de kesinlikle vazgeçilemez şeyler olarak düşünülmektedir. Küçük Asya'daki misyonerlerin etkinlikleriyle birlikte Karamanlıca dini kitaplar; cemaatin gelişen ruhani hayatında Ortodoks kilisesinin dogmasını savunmak için harekete geçmişdir (dini tören kitapları, kutsal metinlerin yorumları, vaazlar, polemik metinleri). Kitapların yayıncıları, Patrikhane'nin yanında, kendini Ortodoksluk davasına adamış din adamları ile aynı zamanda Anadolu Hıristiyanlarına ışığı taşımak görevinde olduklarına inanan ruhban sınıfından gelmeyen dava adamlarıyla. Bu sonuncular, İstanbul'daki E. Misailidis'in derneği ile bu kente veya İzmir ve Atina'ya öğrenim görmek yahut kiliseye hizmet etmek için gittikten sonra kendi "küçük vatan"larına geri dönen bir avuç okumuş kişydi. Bütün bu çabalar İzmir'e yerleşmiş ve ticaret yaparak zenginleşmiş Kapadokyalılar tarafından mali olarak destekleniyordu. Bu zenginler, Kapadokya'nın köylerinde okullar kuruyor, bölgeye kiliseler inşa ediyor, burslar veriyor ve öğrencilerin müşterek yemek masrafları ile okul hocalarının aylıklarını ödüyor-

80 "(...) Istanbul'un düşüşünden beri, zavallı kardeşlerimiz arasında din tek birleştirici zincir halkasını oluşturmaktadır. Bir kere koparsa bütün etnik düşünceler de yok olur", Ioakeim Valavanis, "Η αλληλογραφία παρά τοις Μικρασιανοίς" [Küçük Asya Rumları ile yazışmalar], *Parnassos*, 12 (1888), s. 59.

lardı. Ayrıca hemşerilerinin dilinde yazılmış kitapların doğdukları topraklarda basılmasını, mali yönden destekleyerek gerçekleştiriyorlardı. Yuvakim (İoakeim) Valavanis'in de belirttiği gibi:

> Karamanlıca kitaplar sayesinde Küçük Asya Rumlarının edebi alandaki gayretleri ateşlendi; eskiden edebiyata ilgisiz kalan hatta düşman olan birçoğu onu tanıdı ve en küçük Hıristiyan köylerinde bile eğitim dernekleri kurmaya cesaretle ve başarıyla giriştiler. Bu derneklerin amaçları buralarda okullar açmak ve bu okullarda Yunanca harfleri öğreten ve yavaş yavaş Yunan dilini uzun bir sürgünlük döneminden sonra geri getirecek olan okul hocaları ile daha az hızlı da olsa kadın öğretmenleri İstanbul ve İzmir'den buralara çekebilmekti.

Ve gerçekten de yakın bir zamanda bu ışık her yere yayılacaktı. Bir Yunan ruhunun bulunduğu her yerde şüphesiz bu sayısız küçük ışıklı lambalar, münakaşa edilmeyecek kadar zayıf bir ışık yayacaklardı; ama her halükarda bu bir ışıktı. Çünkü ne elektrik ne gaz lambası söz konusu olsa da, kesin olan şey, küçük yağ kandillerinin söz konusu olduğu idi. Onların sayesinde yöre halkı önünü daha iyi görebilecek, en azından cehaletin korkunç uçurumunu fark edecek ve kendini koruyacaktı.[81]

81 A.g.e., s. 59.

Evangelinos Misailidis'in Yunanca ve Karamanlıca Yayınlarına Osmanlı Kaynaklarının Tanıklığı[1]

I

Bu çalışma *Anatoli* gazetesinin yayıncısı Evangelinos Misailidis'in[2] yayıncılık hayatına ilişkin malzemeler sunmayı hedefleyen bir yazı dizisini başlattığı için başlığında Romen rakamıyla "I" ibaresini taşımaktadır. Bu yazıya konu olan malzeme, 2007'de

1 Fransızcadan çeviren: Menekşe Tokyay.

2 E. Misailidis'in bilinen en eski tarihli biyografisi, on beş günde bir çıkan Karamanlıca *Τερακκή* (Terakki) dergisinin ilk sayısında yayımlandı ve Ioannis Polivios imzasını taşıyordu (15 Mayıs 1888), s. 53-56. Bir ikincisi, ölümünün kırkı dolayısıyla Misailidis'in yayımladığı Karamanlıca *Ανατολή* (*Anatoli*) gazetesinde yayımlandı (no 4292, 51 yıl, 5 Şubat 1891). Aynı şekilde, ölüm ilanıyla birlikte kısa bir biyografisi *Ekklisiastiki Alitheia*, 10 [5 Ocak] 1890, dergisinde yayımlanmıştı. Εις αἴδιον μνήμην του πολυκλαύστου Ευαγγελινού Μιασηλίδη, πρυτάνεως της εν Κωνσταντινουπόλει δημοσιογραφίας [Ardından gözyaşı döktüğümüz, İstanbul gazetecilerinin duayeni Evangelinos Misailidis'in aziz hatırasına], 1890, kitapçığında da biyografik bilgiler vardır. Başka bir Karamanlıca biyografisi; *İmerologion o Astir 1914, Anatoli Rumlarına mahsus ilmi, edebi, fenni musavver salname, Nevşehirlilerin "Papa Yeorgios" cemiyeti tarafından Nevşehir Rum Mektepleri Sissitionu Menfaatına Olarak Neşr Olunur. İkinci sene*, G.D. Proroppapa ve ort. Matbaası, İstanbul: 1913, s. 170-172. Bkz. M.İ. Gedeon, *Αποσημειώματα χρονογράφου 1800-1913* [Vakanüvisin notları 1800-1913], Atina: 1932 ve H. Misailidis, "Το ιστορικό Φανάρι της Κωνσταντινουπόλεως κατά τον 19ο και 20όν αιώνα" [İstanbul'un tarihi Fener semti (19. ve 20. yüzyıllar)], *Archeio tou Laografikou kai Glossikou Thisavrou*, c. 31, Atina: 1965, s. 27-28. Ayrıca bkz. R. Anhegger, "Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya* adlı kitabı ve Türkçe Konuşan Ortodokslar sorunu", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), Tebliğler, II. Türk Edebiyat*, c. 1, İstanbul: 1985, s.15-24; a.g.y., "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum*, 50 (Şubat 1988), s. 73-76 ve 51 (Mart 1988), s. 175-177; T. Kut, "Temaşa-i Dünya ve Celâkâr-ı Celâkeş'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum* 48 (1987), s. 342-346.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulundu. Bilindiği üzere, Misailidis'in Anadolu'nun Türkçe konuşan Ortodokslarının eğitilmesine duyduğu ilgi sayesinde, bu en uzun ömürlü Karamanlıca gazetenin matbaasında, Yunanca yayınlar[3] dışında Karamanlıca kitap üretiminin[4] üçte birinden fazlası gerçekleşmişti.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) araştırmama, kitap, dergi ve gazete yayımlanması için Osmanlı makamlarınca talep edilen izinlere ilişkin belgeler bulmak için başlamıştım. Büyük bir umutla, izin için başvuran yayıncıların dilekçelerine eklenmiş Karamanlıca elyazmaları, Karamanlıca yayınların yazar ve çevirmenlerinin notlarını bulmayı, izin almayı başaramayan başvuruları kaydetmeyi, sansürcülerin kimliği hakkında bilgi edinmeyi bekliyordum. BOA'daki bu araştırmayı, ilgi alanımın sadece kaydedilmemiş Karamanlıca yayınlarla sınırlanmadığı, bu yayınların yayımlanma sürecine de ilgi duyduğum için üstlenmiştim. Nitekim Karamanlıca gazete ve dergi koleksiyonlarını araştırarak yeni seriler oluşturmak üzere dünya kütüphaneleri çapında sürdürdüğüm çalışmalar, Osmanlı iktidar mekanizmasının basın üzerindeki rolü ve basına uyguladığı baskıları da incelememi, basının yayımlanma sürecini aydınlatan bilgiler edinmemi de sağlıyordu.

Bu makale, Karamanlıca değil Yunanca bir kitabı, ama başkarakteri Hacıaslanis adında Karamanlı bir tacir olan bir tiyatro piyesini konu ediyor.

Sevdalı Hacıaslanis ya da Evangelinos Misailidis'in Dimitrios Vizantios'un (Dimitrios Aslanis, veled-i Hacıkostandi) ününü kıskanması

1998 yılının Ekim ayında düzenlenen Etairia Spoudon Neoellinikou Politismou kai Genikis Paidias (Çağdaş Yunan kültürü ve genel eğitimi araştırmaları derneği) Kongresi'nde, Georgios Kecha-

3 Bkz. S. Tarinas, "Ευαγγελινός Μισαηλίδης: Το εκδοτικό έργο. Πρώτη αναγραφή αυτοτελών δημοσιευμάτων του" [Evangelinos Misailidis: Yayıncılığı. Müstakil yayınlarının ilk kaydı], *İ Kath'imas Anatoli*, 3 (1996), s. 299-327.

4 Bkz. Evangelia Balta, "Karamanlıca Kitapların Dönemlere Göre İncelenmesi ve Konularına Göre Sınıflandırılması", *Müteferrika*, 13 (1998), s. 3-19.

Ο ΕΡΩΤΟΜΑΝΗΣ

ΧΑΤΖΗ ΑΣΛΑΝΗΣ,

ΗΡΩΣ ΤΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΙΑΣ.

ΚΩΜΩΔΙΑ

ΕΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΠΕΝΤΕ.

Συνταχθεῖσα ὑπὸ Ε. Μ.

ΕΝ ΣΜΥΡΝΗι,

1871.

Sevdalı Hacıaslanis / Karaman kahramanı *kitabının kapağı: O Erotomanis Hacıaslanis / İros Tis Karamanias / Komedi / 5 Perde / E. M. [tarafından yazılmıştır] / İzmir / 1871.*

gioglou o güne kadar bilinmeyen *O Erotomanis Hacıaslanis / İros Tis Karamanias / Komedi / 5 Perde / E. M. tarafından yazılmıştır /* İzmir / 1871 [Sevdalı Hacıaslanis / Karaman kahramanı] kitabını sunmuştu.[5]

5 Bkz. G. Kechagioglou, "Η παράδοση των Φαναριωτών και του Χατζηασλάνη Βυζαντίου στην Μικρασιατική Καθ'ημάς Ανατολή: Η σμυρναϊκή κωμωδία Ο ερωτομανής Χατζηασλάνης, ήρως της Καραμανίας (1845, 1871)" [Bizim Doğu, Küçük Asya'da Fenerliler ve Hacıaslanis Vizantios geleneği. İzmir komedisi: *Karaman Kahramanı, Sevdalı Hacıaslanis* (1845, 1871)], Ο Έξω Ελληνισμός, Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922. Πνευματικός και κοινωνικός βίος [Dış-Yunan dünyası, İstanbul ve İzmir 1800-1922. (30 ve 31 Ekim 1998)], Atina: 2000, s. 177-195. Bu tiyatro piyesine ilk defa bulunan yine kendisi olmuştu: "Ο Οθωμανικός συμφραζόμενος της ελληνικής έντυπης

Nüshası bulunmayan kitabın ilk baskısı, İzmir gazetesi *Amaltheia*'daki (8 Aralık, 1845) bir ilandan tespit edilerek İzmir ve daha sonra *Yunanca Eserler Bibliyografyası*'na kaydedildi:

> Bir süre önce ilan edilen *Karaman Kahramanı Sevdalı Hacıaslanis* adındaki eğlendirici komedi matbaadan gelmiştir.[6]

Tebliğin yayımlanan metninde, kitabın 1871 baskısının Britanya Kütüphanesi'nde (British Library) bulunduğu belirtiliyordu. Söz konusu yayınla ilgili Osmanlı arşiv malzemesini incelerken ve konuya ilişkin 1988'den sonraki olası gelişmeleri araştırırken, *Yunanca Eserler Bibliyografyası*'nın hazırlanmasında Philippos İliou ile birlikte çalışan ve bugün onun eserini sürdüren Popi Polemi'nin yardımını istedim. Metodik ve zorluklardan yılmaz mizacıyla, kitabın nüshasının British Library'de 11758.a.11(5) kayıt numarasıyla kaydedilmiş olduğunu tespit etti. Yayının bir kopyasının Ethniko İdryma Ereunon (Milli Yunan Araştırmalar Kurumu) kütüphanesine gönderilme sürecini koordine eden, kurumun kütüphane sorumlusu Eleni Molfesi'ye de teşekkür borçluyum. 1845 baskısı mevcut olmadığından, şimdiye kadar *Karaman Kahramanı Sevdalı Hacıaslanis* piyesine yapılan atıflar, Kechagioglou'nun yorumlarına ve çalışmasına dahil ettiği pasajlara dayanıyordu.[7]

πεζογραφίας. Από τον Γρηγόριο Παλαιολόγο ως τον Ευαγγελινό Μισαηλίδη" [Basılı Yunan nesir edebiyatının Osmanlıca konteksti, Grigoros Palaiologos'tan Evangelinos Misailidis'e], *Από Τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα* [Leandros'tan Luki Lara'ya], haz. N. Vagenas, Girit Üniversitesi Yayınları, İraklion: 1999, s. 83, 90. G. Kechagioglou'nun çalışmasına dayanarak Anna Stavrakopoulu da *Sevdalı Hacıaslanis* komedisine değinir: Μισέ Κοζής (1848): Πολυπολιτισμικά νυχτοπερπατήματα στην Οθωμανική Κωνσταντινούπολη [Osmanlı İstanbul'unda çokkültürlü gece yürüyüşleri], *Ζητήματα Ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου. Μελέτες αφιερωμένες στον Λημήτρη Σπάθη* [Modern Yunan tiyatrosunun tarihi hakkında sorunlar], yay. haz. Efi Vafiadis ve Nikiforos Papandreou, İraklion: 2007, s. 71.

6 Bkz. Ath. D. Chatzidimos, "Smirnaiki Bibliografia [İzmir'de basılmış kitaplar kaynakçası], III. bölüm (1877-1894)", *Mikrasiatika Chronika*, 6 (1955), no 653: *Karaman Kahramanı, Sevdalı Hacıaslanis*, Amaltheia Matbaası (bkz. *Guinis-Mexsas*, no 10477). *Karaman Kahramanı Sevdalı Hacıaslanis*. Komedi, İzmir: 1871, 16., s. 88 (bkz. BEFİ, Ekler [yayın aşamasında]). Yayınlar bibliyografinin internet baskısında da kaydedilmiştir, bkz. www.benaki.gr/bibliography/search_simple.asp

Bkz. Anna Stavrakopoulou, *a.g.e.*, s. 71.

Kechagioglou söz konusu metinde kitabın başlığında belirtilen E. M. baş harflerinin arkasında hangi yazarın gizlendiğine ilişkin tezler ileri sürüyor ve doğru bir tespitte bulunarak onun Evangelinos Misailidis olduğunu iddia ediyordu. Gerçekten de 1888'de Karamanlıca *Terakki* dergisinde yayımlanan yazarın ilk biyografisinden, piyesin yazarının Misailidis olduğunu öğreniyoruz. Dergide, biyografinin yazarı İoannis Polivios'a[8] göre, Misailidis'in bu piyesi İzmir'deki büyük yangında matbaası tamamen yandıktan sonra *Babylonia* komedisine öykünerek yazdığı kaydediliyordu. Piyesin başlığı bile tek başına, Misailidis'in Dimitrios Aslanis Hacıkostandi'nin, Dimitrios Vyzantios takma adıyla 1836'da Nafplion'da yayımladığı *Babylonia*'dan[9] esinlendiğini kanıtlamaya yeter. E. Misailidis matbaası yanmadan önce Karamanlıca *Mektebü'l-Fünûn-i Meşrikî* dergisini yayımlıyordu.[10] *Sevdalı Hacıaslanis* piyesi kuşkusuz çok satmıştır, çünkü İoannis Polivios'un yazdığına göre, Misailidis buradan kazandığı parayla durumunu düzelterek bu kez bir gazete yayımlayacağı yeni bir matbaa açmayı başarır.[11]

---

8 Bu, Evangelinos Misailidis'in yakın çalışma arkadaşı İ. Limnidis'in kullandığı bir takma ad olabilir mi?

9 Dimitrios K. Vyzantios, *Η Βαβυλωνία* [İ Babylonia], 1. ve 2. baskı, yay. haz. Sp. Evangelatos, Ermis Yayınevi, Atina: 1972, s. 1-76. Bkz. K. Biris, Η Βαβυλωνία του Δ. Βυζαντίου. Ιστορική και σκηνική ανάλυσις [D. Vizantios'un *Babylonia*'sı. Tarih ve sahne analizi], Atina: 1948. Emmanouil N. Frangiskos, Δ. Κ. Βυζάντιος και η *Βαβυλωνία. Ερμηνευτικές δοκιμές και μαρτυρία βίου* [D. Vizantios ve *Babylonia*. Açıklama denemeleri ve yaşam tanıklığı], Atina: 2008.

10 Ath. D. Chatzidimos dergiyi şu ibareyle kaydetmiştir: "*Mekteb iil Fennuni Meşriki*. Karamanlıca dergi. Yayımcısı Evangelinos Misailidis. On beş günde bir Rum hurufatıyla Osmanlıca yayımlanır. Resimli. N. Stamenis matbaası, 1. sayısı 1 Eylül 1849. İlan 'Efimeris tis Smyrnis' 25/11/1849." Bkz. Ath. D. Chatzidimos, "Smyrnaïki Bibliografia" [İzmir'de basılmış kitaplar kaynakçası], *Mikrasiatika Chronika*, 4 (1948) sayı 217, s. 400. Dergiye H.S. Solomonidis de değinir: *Η δημοσιογραφία της Σμύρνης (1821-1922)* [İzmir'deki gazetecilik], Atina: 1959, s. 143. Yukarıdaki bibliyografik notlar S. Tarinas'ın yazmış olduğu "Mektebü'l-Fünûn-i Meşrikî" ansiklopedi maddesinde kaydedilmiştir, yay. haz. Loukia Droulia ve Gioula Koutsopanagou, Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες [Yunan basını ansiklopedisi, 1784-1974. Gazeteler, süreli yayınlar, gazeteciler, editörler], c. I-IV, Ulusal Hellenik Araştırma Vakfı, Atina: 2008, s. 129.

11 *Terakki* dergisindeki metin tam olarak şöyledir: "Lakin talih iktizası İzmir'in büyük yangınında matbaası yanar ve Misailidis parasız pulsuz kalır. Çaresiz mi? Hayır. Çareyi, vardını kendi mahsulatında bulur. Tutar, *Babylonia* komodiası gidişinde 'O ermanis Hacı Aslanis, nos tis Karamanlis' yani 'Karaman kahramanı sevdalı Ha-

Söz konusu gazetenin, Karamanlıca *Beşaret ül Maşrık* mı yoksa *Şark* mı olduğunu bilemiyoruz.[12]

Kechagioglou makalesinde piyesin kaçıncı baskı olduğuna ilişkin düşüncelerini de belirtir, çünkü 1871'deki baskının başlığından bu tekrar basımın eserin ikinci mi yoksa üçüncü baskısı mı olduğu belirtilmemiştir. 1872'nin Haziran ortası ile Temmuz başında düzenlenmiş iki Osmanlı belgesi 1871'deki baskının hikâyesini aydınlatacak bilgiler verir. Bu belgeler kataloğu tamamlanarak araştırmacılara açılan BOA'nın Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Arşivi'nde tespit edildiler.[13]

Olay şöyle gelişmişti: Bir Maarif Nezareti Müfettişliği memuru, 17 Haziran 1872'de Babıâli'ye ve İzmir Valiliği'ne (Aydın vilayet-i celilesi) yazdığı raporda, "*Anatoli* gazetesi müellifi Evangelinos Misailidi"nin, kendi eseri olan "Karamanlı Hacı Arslan nâm komediye"yi iznini almadan yayımlayan İzmirli matbaacı Andon Damiyanos[14] hakkında suç duyurusunda bulunduğunu belirtir. Misailidis, Osmanlı memurunun da raporuna aynen nakledeceği gibi, ihbar dilekçesinde: "Yirmi sene mukaddem telif ve İzmir'de tab ve neşr etmiş olduğu Karamanlı Hacı Arslan nâm komediye dair risaleyi"[15] ibaresiyle eserin yazarı olduğunu ve 20 yıl önce İzmir'de yayımladığını belirtir.

Söz konusu belgeler eserin yazarı hakkında hiçbir kuşku bırakmaz. Piyesin 1871'deki baskısının künyesindeki E. M. baş harflerinin arkasında saklanan isim, Kechagioglou'nun doğru tahmin ettiği gibi Evangelinos Misailidis imiş... Aynı zamanda baskının yazardan izin alınmadan ya da ona haber verilmeden yapılmış olduğu konusundaki tahmini de doğrulanıyor.[16] A. Damiyanos

---

ciaslan' unvanı altında Rumca bir komodya neşr ider. Ve bundan çıkardığı paraler ile yeniden bir matbaa düzer ve artık risale-i mevkute değil gazeta çıkarmaya başlar..." *Terakki*, yıl I, sayı I, 15 Mayıs 1888, s. 56.

12 Bu gazeteler hakkında, s. 245-276'daki "Karamanlıca Basın" makalesine bakınız.

13 Makalenin ekinde de verilen belgeler: (BOA) MF. MKT. 1/119 (11 Rebiülâhir 1289/17.06.1872) ve MF. MKT. 2/73 (29 Rebiülâhir 1289/ 05.07.1872).

14 İzmir'in en eski matbaalarından biriydi. 1832'de kurulmuş ve 20. yüzyılın başlarına kadar faaliyetini sürdürmüştü. Bkz. H.S. Solomonidis, *a.g.e.*, s. 11, 127.

15 (BOA) MF. MKT. 1/119.

16 G. Kechagioglou, *a.g.e.*, s. 181-182.

hakkındaki suç duyurusunu nakleden Osmanlı belgesi, kitabın E. Misailidis'e haber verilmeden yayımlandığını kanıtlar.[17] Maarif Nezareti Müfettişliği memurunun belgeleri düzenleme tarihinden (Haziran-Temmuz 1872), A. Damiyanos'un kitabı en az altı ay kadar önce yayımladığı çıkarsanabilir.

Sevdalı Hacıaslanis'in ilk baskısında E. Misailidis'in adının tam olarak mı yazıldığını yoksa sadece baş harflerinin mi belirtildiğini bilemiyoruz. Aynı şekilde, 1871 baskısında A. Damiyanos yazardan izin almadığı için mi kasten E. M. baş harflerini kullanmış, onu da bilemiyoruz. Bu tür sorular, ilk baskının bir nüshası bulunana kadar yanıtsız kalacak. İzmir'in yaşadığı bunca yangın ve felaketten sonra da böyle bir ihtimalin oldukça zayıfladığını söyleyebiliriz. Ancak Misailidis'in suç duyurusunda bulunması ve bir yazar olarak telif haklarını talep etmesi, adalet karşısında haklarını savunabilmesi için 1845 yılının ilk baskısında adının tam olarak yazılmış olması gerektiğini düşündürüyor.

Osmanlı belgeleri sayesinde eserin yazarı dışında, 1871 baskısının künyesinde belirtilmeyen yayıncı/matbaa sorunu da açıklığa kavuşuyor. Maarif Nezareti, yayın izni vermek için, yayımlanacak kitabın künyesinde, basılacağı matbaanın adının ve adresinin belirtilmesini şart koşuyordu. Kitapta matbaa adının belirtilmemesi, dolaylı olarak baskının korsan olduğunu, yani yasal prosedüre uymadığını kanıtlıyor.

Osmanlı belgeleri sayesinde son olarak baskı sayısı meselesi de açıklığa kavuşuyor. Kuşkusuz eserin ikinci baskısı karşısındayız. Nüshası bulunmayan 1845 baskısı, Yakovos Samiotakis[18] tarafından işe alınan Evangelinos Misailidis'in çalışmakta olduğu *Amaltheia* gazetesinin matbaasında basılmıştı. Belgede 1845 ve 1871 baskıları arasındaki sürenin 20 yıl olarak belirtilmesine karşın, baskı sayısı konusunda ısrarcıyım, aradaki sürenin yuvarlatıldığına inanıyorum. Misailidis'in temelli olarak İstanbul'a taşındığı

17 Telif haklarını düzenleyen yasal düzenleme "*Kitap Tab'ı Hakkında Nizamname*", 8 Recep 1289'da (11 Eylül 1872) kabul edilmişti. Bkz. Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 5 (2004), s. 93.

18 Bkz. [illegible], s. 6.

1850 yılına kadar İzmir'de yayımlanan *Sevdalı Hacıaslanis*'in bilinmeyen bir baskısı daha olabileceğine ihtimal vermiyorum.

Evangelinos Misailidis'in 1872'de matbaacı A. Damiyanos hakkındaki suç duyurusu, Osmanlı kaynaklarında belirtildiği üzere, kitabın bir yıl önce Maarif Nezareti'nden izin alınmadan yayımlandığını saptayan bir araştırmayı başlattı. Bunun neticesinde, "ruhsatsız olarak tab ve neşri bi'l-müzakere icabı ifâ olunmak üzere evvel emirde mezkûr risalenin men'-i neşriyle beraber satılan mahallerde mevcud bulunan nüshalarının hükümete kaldırılarak" sadece İzmir'de değil, İstanbul'da da kitabın toplatılmasına karar verildi. İzmir Valiliği'ne gönderilen belgede Babıâli'nin bu konudaki emrinin yerine getirilmesi isteniyor. Kitabın nadir oluşu, yani bugüne kadar sadece bir nüshasının bulunması da bu şekilde açıklanmış oluyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanacak olan bütün kitapların, Maarif-i Umumiyye Nezareti'ne bağlı Maarif Müfettişleri tarafından denetlenmeleri zorunluydu.[19] Yayının yapılması için gereken ruhsatın çıkarılması için şu süreç izleniyordu: Söz konusu daireye, künyesinde kitabın konusu, yazarı, yayıncısı, matbaanın adı ve yayın tarihinin belirtilmiş olduğu kitabın basılı iki nüshası ile başvuruluyordu.[20] Kitap kurulun onayını aldığı takdirde bir nüshası dairenin arşivinde tutuluyor, diğer nüshası da onaylandığını belirten mühürle mühürlenerek basılacağı matbaaya geri veriliyordu.

19 Bkz. P. Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Librairie des sciences politiques et sociales, Marcel Rivière, Paris: 1907, s. 29-70 (Türkçe çevirisi: *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: 1999). A. Kabacalı, "Sansür Tarihiyle İlgili İki Belge", *Tarih ve Toplum*, 66 (1989), s. 329-331. Ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 5 (2004), s. 89-104. F. Demirel II. Abdülhamid döneminde uygulanan sansür konusunda başka araştırmalar da yürütmüştür, bkz. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul: 2007. Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum basınına uygulanan sansür konusunda bkz. A. Arslan, "Türkiye Rum Basını", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 3 (2003), s. 49-113 ve a.g.y., *Ο ελληνικός τύπος όπως καταγράφεται στα έγγραφα της εποχής* [Osmanlı Devleti'nde Rum basını. Osmanlı belgeleri ışığında], çev. Hr. A. Pampalos, Eptalofos, Atina: 2004, s. 36-38. Ayrıca bkz. E. Boyar, "The Press and the Palace: the Two-way Relationship between Adbülhamid II and the Press, 1876-1908", *Bulletin of SOAS*, 69, 3 (2006), 417-432.

20 Yayın izni talep eden Evangelinos Misailidis'e bunu gerçekleştirmesi için izlemesi gereken prosedürü bildiren Osmanlı belgeleri için bkz. s. 208 vd.

İzin alınarak basılacak olan kitap, artık künyesinde Rumca "Adeia tu Aftokratoriku Ypurgeiu Paideias" ya da Karamanlıca kitaplarda bazen Arap bazen de Yunan alfabesiyle yazılan: "Maarif Nezareti Celilesi ruhsatı ile" ya da "Maarif Nezareti Celilesi ... numerolu, ... tarihlu ruhsatı ile tab olunmuşdur" ibaresini taşıyacaktı.[21]

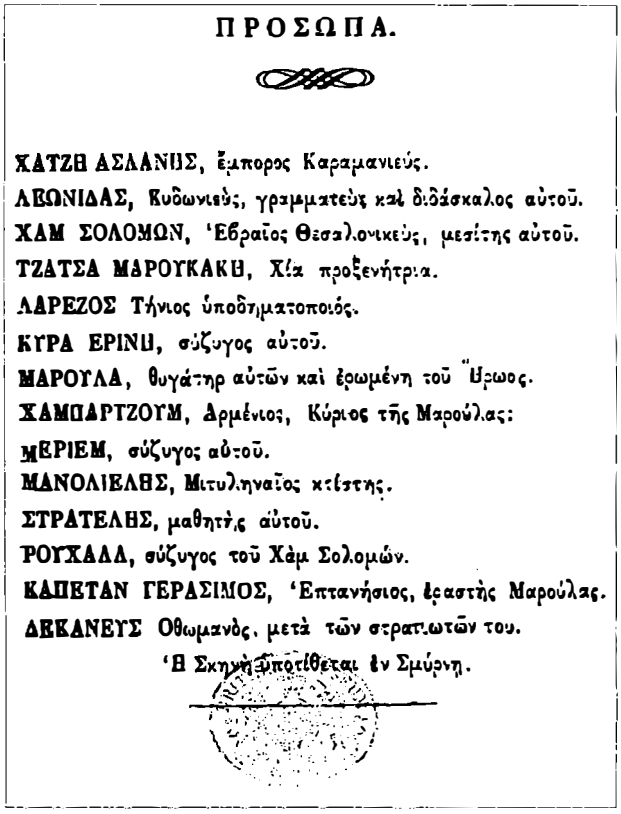
Ancak ilginçtir, *Sevdalı Hacıaslanis* piyesi, sadece Maarif Nezareti'nden gerekli izni almadan yayımlandığı için toplatılmadı. MF.MKT. 1/119 kodlu belgeye göre, piyesin dağıtımı, içeriğinin muğayir-i edeb olması yüzünden yasaklanmıştı. Buna karşın, ilk baskısı öyle bir sorunla karşılaşmayan kitabın neden ahlak kurallarına uygun bulunmadığı belirtilmiyor. 1845'te Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yayımlanan kitapların içeriği henüz sansüre tabi değildi.[22]

Okurlar, *Sevdalı Hacıaslanis* piyesini büyük bir beğeniyle karşıladı ve kitap yazarı Evangelinos Misailidis'e yangında kaybettiği matbaasını yeniden kurmasını sağlayacak kadar satış yapmasını sağladı. Dönemin İzmir gazetelerinde yapılacak bir araştırma, piyesin 1845'teki sahne başarısı hakkında da bir fikir verebilir. Böyle bir çalışma, söz konusu yayın için yapılması gereken çok sayıdaki araştırmalardan biridir.

Şimdi tekrar kitabın maruz kaldığı sansüre geri dönelim. Daha önce belirttiğim gibi, *Sevdalı Hacıaslanis*'in hangi gerekçelerle ahlak kurallarına uygun bulunmadığı bilinmiyor. Sansür kurulunun bu konuda herhangi bir gerekçe göstermiş olup olmadığı bile belli olmadan bu konuda sadece birtakım tahminler yürütülebilir.

21 Hem Karamanlıca hem de Rumca başlıkla yayımlanan *Apanthisma tis hristianikis pisteos* ... 1883 (S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d' ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III cilt, no 214). Karamanlıca kitap örnek verilebilir. Yayının ilgili makamın izniyle gerçekleştiği, bir kez Rumca ("kai ti adeia tou epi tis Dimosias Ekpaidefseos Aftokratorikou Ypourgeiou"), bir kez de Karamanlıca ("Maarif Nezaret-i Celilesi ruhsatı ile ...") ibarelerini taşımaktadır.

22 İmparatorluğun yayın siyasetine ilişkin ilk yasal düzenleme, 1858'de Fransız hukuk sisteminden alınan üç maddenin Ceza Kanunnamesi'ne kabul edilmesiyle yapıldı. Bkz. N. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul: 1982, s. 200-201. Ayrıca bkz. Emmanuel Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", s. 92-93.

ΠΡΟΣΩΠΑ.

ΧΑΤΖΗ ΑΣΛΑΝΗΣ, ἔμπορος Καραμανιεύς.
ΛΕΩΝΙΔΑΣ, Κυδωνιεύς, γραμματεὺς καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ.
ΧΑΜ ΣΟΛΟΜΩΝ, Ἑβραῖος Θεσσαλονικεύς, μεσίτης αὐτοῦ.
ΤΖΑΤΣΑ ΜΑΡΟΥΚΑΚΗ, Χία προξενήτρια.
ΛΑΡΕΖΟΣ Τήνιος ὑποδηματοποιός.
ΚΥΡΑ ΕΡΙΝΗ, σύζυγος αὐτοῦ.
ΜΑΡΟΥΛΑ, θυγάτηρ αὐτῶν καὶ ἐρωμένη τοῦ Ἔρωτος.
ΧΑΜΠΑΡΤΖΟΥΜ, Ἀρμένιος, Κύριος τῆς Μαρούλας.
ΜΕΡΙΕΜ, σύζυγος αὐτοῦ.
ΜΑΝΟΛΙΕΛΗΣ, Μιτυληναῖος κτίστης.
ΣΤΡΑΤΕΛΗΣ, μαθητὴς αὐτοῦ.
ΡΟΥΧΑΔΑ, σύζυγος τοῦ Χὰμ Σολομών.
ΚΑΠΕΤΑΝ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ, Ἐπτανήσιος, ἐραστὴς Μαρούλας.
ΑΛΕΚΑΝΕΥΣ Ὀθωμανὸς, μετὰ τῶν στρατιωτῶν του.
Ἡ Σκηνὴ ὑποτίθεται ἐν Σμύρνῃ.

Hacıaslanis *piyesinin karakterlerinin tanıtıldığı sayfa.*

Kurul üyeleri eserin belki de müstehcen konusu yüzünden ahlak kurallarına uymadığına karar vermiş olabilirler. Zengin, yaşlı ve görgüsüz Türkçe konuşan Hacıaslanis, genç hizmetçi Marula'ya delicesine âşıktır. Kechagioglou'nun işaret ettiği gibi, eserin "başından sonuna kadar, zengin Karamanlı Hacıaslanis'i dolandırmayı hedefleyen organize bir komplo"yu anlatması ve "ahlaksız ikinci karakterlerin onu soyup soğana çevirerek küçük düşürdükleri halde sonunda cezalandırılmamaları" mı kurul üyelerini rahatsız etmişti?[23] Marula'nın annesiyle babası, Tinoslu kunduracı Larezos'la karısı Kira İrini, Sakızlı çöpçatan Çaça Marukaki, kitap

23 Bkz. G. Kechagioglou, s. 185.

gibi abartılı konuşan Hacıaslanis'in muhasebecisi Ayvalıklı sözde aydın Leonidas/Leronidas, Midillili Manolielis Usta ile çırağı İstrateli ve Marula'nın sevgilisi Yediadalı Kaptan Yerasimos komployа katılırlar – üyelerinin kökenleri abartılı aksanlarıyla belirtilen, İzmir'in Rumca konuşan cemaatinden bir kesit.[24] Yazarın bütün bu kişileri, Doğulu zengin Türkçe konuşan dindaşlarını dolandırmaya yönlendirmesi tesadüf müdür?

Anadilleri Rumca olan bu insanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bir kesimi, Türkçe konuşan dünya ile karşılaştırılır. Hacıaslanis'e eşlik eden Türkçe konuşan gayrimüslimler dünyası, Marula'nın evlerinde çalıştığı Ermeni Hamparsum ile karısı Meryem, Musevi Ham Solomon, karısı Ruhala ve sinagog hahamının komik portreleriyle tamamlanır. Herkes kendi milletinin abartılı aksanıyla konuşarak Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer iki kâfir milletini, Ermenilerle Musevileri temsil eder. Piyesin sonunda iktidar, yani Müslüman Osmanlı onbaşı ile askerleri gelirler. Sadakatsiz ve katı yürekli Marula'ya aşkını sayıklayan, terk edilmiş, soyulmuş saf Karamanlıyı tımarhaneye tıkarlar.

Sevdalı Hacıaslanis piyesi, başka şeylerin yanı sıra, İzmirlilerin cinsler arasındaki ilişkilerdeki serbestliklerini hicveder ve drahomaya dayalı evlilikleri mahkûm eder. Hacıaslanis'in müstakbel kayınpederi Larezo'ya söyledikleri ve Doğuluların bu konulardaki gelenekleriyle yaptığı kıyaslama dikkat çekicidir:

> ... Doğulular iyi aile kızlarıyla evlenmeye bakarlar, her kim olursa olsun! Oysa İzmirliler drahoması bol kızların peşinde koşarlar, kız mıncıklanmış mı, öpülmüş mü umurlarında değil. Ben fakir de olsa beğendiğim kıza bakarım, yeter ki namuslu ve terbiyeli olsun...[25]

Hacıaslanis, Sakızlı çöpçatan Marukaki'ye, İzmirli gençlerin iyi gözlemlemiş olduğu davranış biçimlerini eleştirir:

---

24 Kitapta başlığın verildiği sayfanın arkasında ve piyes karakterlerinin listesinden sonra, "Salıne İzmir'de geçer" ibaresi vardır.

25 Bkz. *Sevdalı Hacıaslanis*, s. 12.

> ... Çok iyi bilirsin ki, burada, İzmir'de, bir genç nişanlanır, yavuklusuyla serbest serbest konuşur, bazen de onu alıp Kemer'e, Tuzla Burnu'na yahut bostanlara götürür ve kimsenin gıkı çıkmaz. Maazallah bunu bizim vilayette yapsan, seni eşeğe ters bindirip bütün memlekette dolaştırırlar. Yavuklu yavuklusuna göz dikemez, yolda karşılaşsa bile şeytan görmüş gibi kaçar. Hemen ortadan kaybolur, dikilip durması büyük ayıptır...[26]

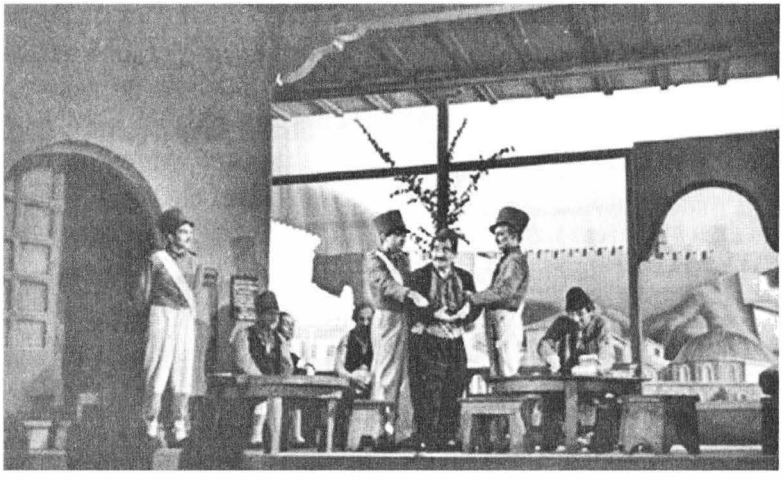
Sevdalı Hacıaslanis piyesi, değindiği bu yeni ahlak kuralları yüzünden yasaklandıysa, Evangelinos Misailidis'in aynı tarihlerde İstanbul'da yayımladığı ve kahramanı A. Favinis'le arkadaşlarının gezdiği genelevlerine ve hayat kadınlarına ilişkin sayfalar dolusu betimlemeler içeren *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Çefakeş*[27] romanının da neden aynı akıbete uğramadığı sorusu sorulabilir. Belki de *Temaşa-i Dünya*'da belirgin olan ahlak dersi verme üslubu, *Sevdalı Hacıaslanis*'in gerçekçi bir anlayışla ve sahne üzerinde İzmir cemaatini canlandırmasından farklı bir şekilde algılanarak sansürden korunmasını sağlamıştı.

Eserin sansüre takılması hakkında düşünceler üretmeyi sürdürürken, söz konusu tiyatro piyesinin, çöpçatan Marukaki'nin Karamanlı Hacıaslanis'in tutkulu aşkını betimlerken kullandığı aşa-

---

26 *A.g.e.*, s. 48.

27 Eser Türkçe olarak yayımlanmıştır: *Seyreyle Dünyayı - Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş*, yay. haz. R. Anhegger ve V. Günyol, Cem Yayınevi, İstanbul: 1986. Rahmetli Penelope Stathi'nin kanıtladığı gibi, bu roman G. Palaiologos'un *O Polypathis* [Cefâkeş] romanının bir uyarlamasıdır. Bkz. "Οι περιπέτειες του Πολυπαθούς του Γρηγορίου Παλαιολόγου" [Grigorios Palaiologos'un *O Polypathis* romanının maceraları], *Mnimon*, 16 (1995), s. 131-145. Ayrıca bkz. G. Kechagioglou "Η σπασμωδική συγκριτική γραμματολογία του νέου Ελληνισμού και η γραικοτουρκική διασκευή του Πολυπαθούς του Παλαιολόγου" [Çağdaş Yunan kültürünün düzensiz edebiyat tarihi ve Gr. Palaiologos'un Yunan harfli Türkçe uyarlaması], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon 11* (1995-1996), s. 125-136 ve "Οθωμανικά συμφραζόμενα της ελληνικής έντυπης πεζογραφίας" [Basılı Yunan nesir edebiyatının Osmanlıca konteksti], *Από Τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα* [Leandros'tan Luki Lara'ya], yay. haz. N. Vagenas, İraklion: 1999, s. 79-91. A. Karra, *First International Conference of Karamanlidika Studies*'te (Lefkoşe: 9-11 Eylül 2008) Misailidis'in, *O Polypathis*'in dokusuna yaptığı yaratıcı müdahalelerin ideolojik ve kültürel bileşkelerini sundu. Bkz. Anthi Karra, "From *O Polypathis* to *Temaşa-i Dünya*, from the Safe Port of Translation to the Open Sea of Creation", *Turcologica 83: Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th - 13th September 2008)*, yay. haz. E. Balta ve M. Kappler, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden: 2010, s. 2010, s. 201-218.

Hacıslanis'*in 20. yüzyıl sonlarında sahnelenen bir yorumu.*

ğıdaki sözleri gibi, çok sayıda müstehcen ifade içerdiğini de göz ardı etmemeliyiz: "... Orada beklerken, hacımız az kalsın donuna boşalıyordu..."

Öte yandan kitap, içlerinden bazıları çok ağır olan küfürlerle doludur. Örneğin Hacıaslanis, muhasebecisi Leonida'ya ikide bir, "Ulan bok oğlu bok, köpoğlu köpek, kahpoğlu!"[28] diye söver. Kaptan Yerasimos,[29] Çaça Marukaki, Larezos hatta sinagogun hahamı bile ona küfürleriyle eşlik ederler. Hacıaslanis sinagogdaki ayinle dalga geçtiğinde,[30] haham onu evire çevire dövmekle kalmayıp ağır küfürlerle de taciz edecektir.

Misailidis çeşitli vesilelerle, bir Musevi'nin yer aldığı sahneler tasarlayarak, farklı dinlere mensup kahramanları birbirleriyle kapıştırır. Bu kapışmalarda söylenenler rakibi küçük düşürmekle kalmaz, aynı zamanda sövenin başka bir dinden olana ideolojik yaklaşımını da sergiler. Maarif Nezareti sansür kurulu, söz konusu

28 Bkz. *Sevdalı Hacıaslanis*, s. 29, 39, 45, 61.

29 Karamanlı rakibine sayıp döktüğü ve daha ayrıntılı yorumlar gerektiren, anadiline ve Doğulu kökenine ilişkin küçümseyici nitelemelerden başka ona, "osurukçu karının dölü" (s. 33) der.

30 HACIASLANİS: Hahambaşı! Hey hahambaşı! Ulan duymuyor musunuz beni?.. Hahahaha! Ulan başınıza sardığınız bu peştamal da neyin nesi? Sallamarak köpekler gibi uluyorsunuz. Nedir bu, deli misiniz nesiniz?

komedide apaçık sergilenen "millet"ler arasındaki bu düşmanca bakış açısı yüzünden mi kitabın toplatılmasına karar vermişti? Böyle bir ihtimal bana oldukça gerçekçi geliyor.

Hacıaslanis'in gözünde, (vaftiz olup alnına kutsal yağ sürülmediği için) Ham Solomon bir miskin Çıfıt, Rumca konuşmak "zorunda olan" bir eşek Çıfıt'tır:

> HACIASLANİS: Ulan kerata Rumca konuşsana... Neden Rumca değil de Musevice konuşuyorsun, aaa?
>
> HAM SOLOMON: Canım bezirgân, neden öyle şamata yapıyorsun? Allah aşkına söyleme böyle! İki gözüm, sen neden Türkçe konuşuyorsun peki? Böyle olur mu? Aaaa?[31]

Aynı şekilde Ham Solomon, patronunun evliliği için yapılan hazırlıklara nezaret etmek üzere Hacıaslanis'in evine gittiğinde, kullandığı renkler için Midillili boyacı Manolieri'yi azarlayınca, Misailidis Ortodoksların Museviler hakkında neler düşündüklerini sergileme fırsatını bulur. Manolieri Ham Solomon'a, "Pis Yahudi, pis mürtet Yahudi, sarıayaklı (Osmanlı İmparatorluğu'nda Musevilerin giydikleri karakteristik sarı ayakkabılar yüzünden) ve müzevir (patronun casusu anlamında)," diye yüklenir. Ham Solomon da aynı şekilde ona "pork oğlu pork (Musevi inancına göre haram sayılan domuz eti yediği için) ve pezevenk oğlu, bok canına olsun" gibi Türkçe küfürlerle cevap verir. Ham Solomon sinirinden Rumcayı Türkçe ve Ladino ile karıştırır. Ama bütün bunları, Misailidis'in başarıyla taklit ettiği, seslileri uzatarak söyleyen karakteristik Musevi aksanıyla dile getirir.

> HAM SOLOMON: (Sırtını Manolieri'ye dönerek) Aharva me otraves sanki bir daha vuuuur, bulasın belanı.
>
> MANOL: Al sana mürtet.
>
> HAM SOLOMON: (Yaklaşarak) Bir daha vuuuur atrovar la bela ve göreceksin ne olur!
>
> MANOL: (Vurmaya devam eder) Al sana, al sana, al sana.

31. Bkz. *Serdalı Hacıaslanis*, s. 46, 47.

HAM SOLOMON: (Geriye çekilerek) Hay bok canına olsun negro millet, yame tu mamzez oğlu mamzez, sabaha kadar vuuur desem vuracak, no me aharvez, vurma piç...[32]

Bu tiyatro piyesinin yeni bir baskısının yapılması, metin üzerinde çok yararlı dilbilimsel, edebi ve tarihi araştırmaların yürütülmesine olanak tanıyacaktır, çünkü metin, edebi bir eserden başka Tanzimat'tan hemen sonraki dönemin ahlak ve ideolojisine ilişkin bir bilgi hazinesidir. *Babylonia ya da Bölgelerine Göre Yunan Dilinin Bozulması*, sahnede farklı diyalektleri bir arada kullanarak, yeni kurulmuş Yunanistan devletindeki (1836) dil gerçeğini yansıtıp komik bir sonuç üretiyorsa,[33] *Sevdalı Hacıaslanis* de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki (1845) dil gerçeğini sergilemektedir. Rumca konuşan karakterlerin Rumcasının yanında Karamanlı Hacıaslanis, Ermeni Hamparsum ve Musevi Ham Solomon ile hahamın konuşmaları içerisinde Türkçenin de çeşitlilik ve farklılıkları gösterilir. Bu yitik piyesin kamuoyuna kazandırılması, *Babylonia* ve *Sevdalı Hacıaslanis* komedilerindeki iki Karamanlı tipinin, İstanbullu D. Vizantios'un Kayserilisi ile Kulalı Evangelinos Misailidis'in bezirgân Karamanlısının karşılaştırılmasını da mümkün kılabilecektir. Aynı şekilde, *Sevdalı Hacıaslanis* ve *Temaşa-i Dünya* eserlerinden hareketle, 1845'ten 1872'ye, yani gençliğinden olgunluk yıllarına kadar, Evangelinos Misailidis'in Osmanlı dünyasına bakış açısı da karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

Bu durumda, Kechagioglou'nun söz vermiş olduğu ve bütün eserlerinde yaptığı gibi her şeyi açıklayan ayrıntılı bir sözlüğün eşlik edeceği *Sevdalı Hacıaslanis*'in yeni baskısının yayımlanmasını bekliyoruz.

---

32 Bkz. *Sevdalı Hacıaslanis*, s. 56-57. (Aharva me otraves = bir daha vur; mamzez = piç).

33 Chrisoula Karantzi, "Μετεπαναστατικός Διαφωτισμός και γλώσσα: Η Βαβυλωνία Του Δ. Κ. Βυζαντίου" [D.K. Vizantios'un *Babylonia*'sı] Μελέτες για την ελληνική γλώσσα [Yunan dili araştırmaları, Selanik Aristoteles Üniversitesi Felsefe Fakültesi Dil Bölümü'nün 16. Yıllık Toplantısının Tutanakları (4-6 Mayıs 1995)], Selanik: 1996, s. 494-504. Ayrıca bkz. Walter Puchner, Η γλωσσική σάτυρα στην ελληνική κωμωδία του 19ου αιώνα. Γλωσσοκεντρικές στρατηγικές του γέλιου από τα "Κορακίστικα" ως τον Καραγκιόζη [19. yüzyıl Yunan komedisindeki dil ağırlıklı hiciv. *Korakistika*'dan Karagöz'e dil ağırlıklı güldürme stratejileri], Patakis Yayınları, Atina: 2001, s. 246-305.

Belgeler

MF. MKT. 1/119

Bâb-ı Âlî'ye

Anadolu gazetesi müellifi Evangelinos Misaildi'nin bundan yirmi sene mukaddem telif ve İzmir'de tab ve neşr etmiş olduğu *Karamanlı Hacı Arslan* nâm komediye dair risâleyi bu defa İzmir'de mukim Andon Damiyanos oğlu nâm kimesne kendüsüne müracaat etmeksizin tab´ ve neşr ettirmiş olduğundan bahisle muamele-i nizâmiyenin icrâsını müsted'î müellifi merkum tarafından takdîm olunan arzuhal Meclis-i Maarif'e lede'l-havale merkum Damiyanos oğlunun tab' ettiği mezkûr risâlenin bir nüshası götürülerek mütalâa olundukta münderecâtının bazılarında muğayir-i edeb ibâreler görülmüş olduğundan ba'dehu hakk-ı telif ile bunun ruhsatsız olarak tab' ve neşri bi'l-müzakere icabı ifâ olunmak üzere evvel emirde mezkûr risâlenin men'-i neşriyle beraber satılan mahallerde mevcud bulunan nüshalarının hükumete kaldırılarak bu taraftan iş'âr-ı vuku´ına değin tevkif husûsunun emirnâme-i sami-i cenâb-ı vekâletpenâhileriyle Aydın Vilayet-i Celilesi'ne emr ve işar buyrulması tezekür olunduğu meclis-i mezkûrdan ifade olunmuş ve icabının ifâsı menut-ı emr ve irâde-i aliye-i hidivileri bulunmuş olmağın ol bâbda ve her halde emr-i fermân hazret-i veliyyü´l-emrindir.

Fi 11 Rebiülâhir sene [12]89 ve 5 Haziran sene [12]88

MF. MKT. 2/73

Aydın Vilayet-i Celilesi'ne

Anadolu gazetesi müellifi Evangelinos Misailidi'nin bundan yirmi sene mukaddem telif ve İzmir'de tab' ve neşr etmiş olduğu Karamanlı Hacı Arslan nâm komediye dair risâleyi bu defa İzmir'de mukim Andon Damiyanos oğlu nâm kimesne kendüsüne müracaat etmeksizin tab' ve neşr ettirmiş olduğundan bahisle muamele-i nizâmiyenin icrâsını müsted'i merkum tarafından takdîm olunan arzuhal ve Meclis-i Maarif'in ifadesi üzerine keyfiyet

cânib-i Babıâli'ye lede'l-arz ol bâbda şeref-tastir ve tesyîr buyrulan emirname-i sâmi-i hazret-i vekâletpenâhi leffen irsal-i savb-ı vâlâ-yı düsturîleri kılınmış olmasıyla meâl-i sâmisine nazaran iktizasının icrâ ve inha buyrulması bâbında emr ve irâde hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi selh Rebiülahir sene 89 ve fi 24 Haziran sene 88

Kolera Günlerinde (1848-1854) Karamanlıca Yayınlar[1]

İstanbul Hekimler Cemiyeti üyesi Doktor A.G. Paspatis, 1862'de, "Bu hastalık, İstanbul'da ilk olarak 1847 yılının Ekim ayının sonlarına doğru görüldü. Sancılı ishal, keskin karın ağrısı ve çoğu doktor tarafından holerini adıyla tanımlanan koleranın öncül hastalığının diğer belirtilerini taşıyan birçok hasta 7 Kasım'dan itibaren hastaneye gelmeye başladı. Gerçek kolera, hastanemizde 1847'nin Aralık ayında görüldü,"[2] diye yazıyordu. Avrupa'da ortaya çıkıp Amerika'ya yayılarak yüz binlerce can alan üçüncü kolera salgınından söz ediyordu.[3] İlk kolera salgını 1817'de Hindistan'da

---

1 Yunanca aslından çeviren: Ari Çokona.

2 Paspatis, 1847-1856 yılları arasında, çalışmakta olduğu Eptapirgion (Yedikule) Hastanesi'ne yatırılan kolera hastalarının yıllık sayılarını verir: Aralık 1847'de 24, salgın yılı olan 1848'de 268, 1854'te 52, 1855'te 218 ve salgının yayılmasının durdurulduğu 1856'da 16 hasta, bkz. A.G. Paspatis, *Υπόμνημα περί του Γραικικού νοσοκομείου των Επτά Πύργων* [Yedikule'deki Rum Hastanesi hakkında], İstanbul Tabipler Cemiyeti üyesi Dr. A.G. Paspatis, Atina: 1862, s. 397-398.

3 Kolera için bkz. L.P. Brockett, *Asiatic Cholera: its origin, history and progress, for over two hundred years, and the devastations it has caused in the east and west; its ravages in Europe and America in 1831-2, in 1848-9, in 1854-5, and in 1865-6; with a full description of the causes, nature, and character of the disease; its means of propagation, whether by the atmosphere or by contagion; its premonitory and distinctive symptom; the best known means of preventing its attack, both in communities and in*

görülmüştü, ancak hastalık 1830'a kadar Avrupa'ya sıçramamıştı. En önemli salgınlar 1832,[4] 1848-1849 ve 1854'tekilerdi. Genel olarak, Robert Koch'un 1883'te mikrobunu bulduğu koleranın, Avrupa'da en büyük zararı vererek İstanbul'da da yıkıcı sonuçlara neden olan salgını 1890 salgınıydı.[5]

Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar'da salgın 1847[6] sonlarında baş gösterdi ve 1854'teki Kırım Savaşı'yla[7] daha da sert bir

---

dividuals; and the most effectual remedies for it according to the celebrated physicians who have treated it; together with siple and plain directions for the care of those who from any cause cannot obtain medical aid..., Hartford, L. Stebbins, Chicago, III; A. Kidder 1866. G. Mackay, *Notes on the Cholera at Varna in 1854 and more especially in Her Majesty's ship "Agamemnon" in the Black Sea. Between the 1st August 1854 and the 8th September 1855*, Murray and Gibb, Ediburgh: 1857. Asa Briggs, "Cholera and Society in the Nineteenth Century", *Past and Present* 19 (1961), 76-96. Ch. E. Rosenberg, "Cholera in Nineteenth-Century Europe: A Tool for Social and Economic Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, 8/4 (1966), s. 452-463. A. Süheyl Ünver, "Les épidémies de choléra dans les terres balkaniques aux XVIIIe et XIXe siècles", *Etudes Balkaniques*, 4, (1973), 89-97. R.J. Evans, "Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth Century Europe", *Past and Present*, 120 (Ağustos 1988), s. 123-146; a.g.y., *Death in Hamburg. Society and Politics in the Cholera Years, 1830-1910*, Clarendon Press of Oxford University Press, Oxford: 1987. Ayrıca bkz. S. Kuneralp, "Pilgrimage and Cholera in Ottoman Hedjaz, 1831-1911", *Studies in Turkish-Arab Relations*, 1989/4, s. 69-81.

4 Kolera salgınlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgeleri, yeni kurulmuş Yunanistan devleti ve Avrupa'daki yayılışı hakkında 1831 ve 1832 yıllarında *Ελληνικός Τηλέγραφος* [Yunan telgrafı] dergisinde çeşitli haberler yayımlanmıştır, bkz. *Τα Ελληνικά Προεπαναστατικά περιοδικά, Ευρετήρια, Γ', "Ειδήσεις διά τα Ανατολικά Μέρη", 1811, "Ελληνικός Τηλέγραφος", 1812-1836, Φιλολογικός Τηλέγραφος, 1817-1821* [İhtilal öncesi Yunan dergileri, dizin III, 'Doğu bölgelerine dair haberler' *1811, 'Yunan Telgrafı' 1812-1836, 'Edebiyat Telgrafı' 1817-1821*], yay. haz. Roxani Argyropoulou ve Anna Tambaki, Atina: 1983, s. 256, 257, 260.

5 Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera. İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi, İstanbul: 2007.

6 Kolera salgınıyla ilgili General Board of Health'in (Uluslararası Sağlık Teşkilatı) 1848 ve 1849 yıllarındaki raporunda İstanbul'daki koleranın "alt sınıfları olduğu gibi üst sınıfları da" etkilediği belirtilir. Bkz. Asa Briggs, *a.g.e.*

7 Osmanlı İmparatorluğu'nda 1846-1847 yıllarındaki kolera salgınları hakkında bkz. N. Kyriazis, "Χολέρας και πανώλους επιδημίαι" [Kolera ve veba salgınları], *Kypriaka Chronika* 8 (1931), s. 105-124. Ayrıca bkz. Gülden Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: 2002, s. 310 vd. Ayrıca bkz. Dramur Rengin, "1848 Senesinde Osmanlılarda Kolera Salgınında Karabaş Otunun (Astukhudus, Stohudus, Lavendula Stoechas) Eczanelerde Sattırılmasına Dair Bir Arşiv Belgesi", *Dirim*, 61/7-8 (1986), s. 238-246. Yunanistan'daki salgınlar için bkz. Christos Lou

İstanbul Hekimler Cemiyeti üyelerinden Doktor A.G. Paspatis.

şekilde tekrar geri döndü. Osmanlı arşivlerinde İran, Irak, Suriye ve Rusya'da binlerce kişinin ölümüne neden olan bu üçüncü salgınla ilgili çok sayıda belge vardır. Salgının Osmanlı İmparatorluğu içinde yayılmasını engellemek için Erzurum'da karantina kuruldu.[8] Ancak hastalığın Batı'dan da yayılması ve özellikle Marsilya'dan kalkan gemilerin hastalığı Gelibolu ve Varna'ya getirmesi üzerine, Gelibolu ve Sivastopol'da sert önlemler alındı, aynı şekilde Eflak-Boğdan'dan gemiyle gelenlerin karantinada beklemeleri zorunlu kılındı.[9] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, bu yıllarda hastalığın yayılışına ve Babıâli'nin salgınla başa çıkmak için aldığı önlemlere değinen birçok belge vardır. Bu belgelerde, İstanbul mahallelerinin ve içme suyunun temizliğine önem verilmesine dikkat çekilir ve hastalıktan korunmak için halkın alması gereken birtakım önlemler bildirilir. Mektubî Kalemi Umum Vilâyât arşivlerinden takip edilebildiği kadarıyla, yayımlanan evrakın yüksek sayısı Osmanlı İmpa-

kos "Επιδημία και κοινωνία. Η χολέρα στην Ερμούπολη της Σύρου (1854)" [Salgın ve toplum. Siros'un Ermupolis şehrinde kolera, 1854], *Mnimon*, 14 (1992), s. 49-69.

8 *BOA*: HR.MKT. 75/47 (1270.B.26); HR.MKT. 64/14 (1269.Z.17); A.MKT.UM 209/34 (1272.M.8); A.DVN 116/1.

9 *BOA*: A.AMD 63/79 (1271); A.AKT.MHM 68/83(1271.B.25); HR.MKT. 81/10 (1270.L.25) ve HR.MKT. 82/11 (1270.Z.A.7); A.MKT.UM 169/26 (1271.S.7); A.MKT.UM 174/54 (1271.R.21).

ratorluğu'nun başkentteki halkın sağlığını korumak için yoğun bir çaba harcadığını gösterir.[10] Aynı yıllara ait BOA'nın birçok başka belgesi de hastalığın Selanik,[11] Volos[12] gibi başka büyük şehirlerde ve Yunanistan'ın diğer bölgelerindeki yayılmasına değinir.[13]

Kolera salgınıyla mücadele etmek amacıyla, halkın alınması gereken önlemler hakkında eğitilmesini sağlamak üzere birçok kitapçık da yayımlanmıştır. *Yunanca Eserler Bibliyografyası*'nda, 1815-1894 yılları arasında yayımlanmış koleraya dair 59 yayın tespit ettik. 1831'de İstanbul'da yazarı belirtilmeyen ve büyük bir ihtimalle yabancı bir dilden çevrilmiş koleraya dair bir kitapçığın yayımlandığını da belirtmeliyiz. Bu, belki de Osmanlı İmparatorluğu'nda kolera hakkında yapılan ilk yayındır.[14] Salgının güçlendiği yıllarda yayınlar da çoğalıyordu. 1848-1850'de on Yunanca baskı, 1854-1856'da 15 ve son büyük salgın dönemi olan 1892-1894'te yedi kitapçık Yunanca yayımlanmıştı.[15] *Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyog-*

10 Örnek olarak, BOA, Mektubî Kalemi Umum Vilâyât (A.MKT.UM) arşivinden aşağıdaki belgeleri takdim ediyorum: 85/85 (1268.M.27); 86/25 (1268.M.30); 86/55 (1268.S.2); 86/59 (1268.S.2); 86/83 (1268.S/4); 87/29 (1268.S.7); 88/29 (1268.S.15); 88/49 (1268.S.17); 88/74 (1268.S.19); 91/52 (1268.Ra/19); 100/83 (1268.Ş.13); 115/71 (1269.S.19); 115/73 (1269.S.19); 115/86 (1269.S.19); 116/78 (1269.S.25) ; 117/11 (1269.S.29) ; 117/19 (1269.S.29); 117/57 (1269.Ra.2); 117/59 (1269.S.29); 117/75 (1269.S.29); 118/74 (1269.Ra.11); 119/31 (1269.Ra.17); 121/15 (1269.R.1); 121/30 (1269.R.I); 124/30 (1269.R.17); 151/72 (1270.Ca.8); 161/30 (1270.L.29); 161/70 (1270.Za.6); 162/55 (1270.Za.23); 163/6 (1270.Z.3); 163/97 (1270.Z.16); 165/80 (1271.M.1); 166/12 (1271.M.5); 167/4 (1271.M.17); 167/8 (1271.M.17); 169/26 (1271.S.7); 174/54 (1271.Ra.21).

11 (BOA): A.MKT.NZD 151/67 (1271/L.4); A.MKT.MHM 72/65 (1271.Za.2); A.MKT.MHM 72/84 (1271.Za.3).

12 BOA: A.MKT.NZD 158/98 (1271/Z.1).

13 BOA: HR.MKT 83/46 (1270.ZA.22); HR.MKT 84/88 (1270.Z.15); HR.MKT 85/4 (1270.Z.17); A.MKT.MVL 73/72 (1271.L.29). Kefalonya Adası'daki kolera için bkz. BOA: HR.MKT 37/70 (1267.M.3).

14 *Εγχειρίδιον περί προφυλάξεως, διαίτης, συμπτωμάτων, διαγνώσεως, θεραπείας και καθαρισμού της θανατηφόρου χολέρας, εν τη τυπογραφία του Κάστορος, τη κατά τον Γαλατάν, 1831* [Öldürücü koleradan korunma yolları, diyet, belirtiler, teşhis, tedavi ve temizliğe dair] Galata'daki Kastor Matbaası, 1831[, bkz. Dimitrios Guinis - Valerios Mexas, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Αναγραφή των κατά την χρονικήν ταύτην περίοδον όπου δήποτε ελληνιστί εκδοθέντων βιβλίων και εντύπων εν γένει*, I-II (1840-1855) [1800-1863 yılları Yunanca bibliyografisi. Bu tarihlerde dünyanın herhangi bir yerinde yayımlanan Yunanca kitaplar ve genel olarak yayınlar listesi, c. I-II (1840-1855)], Atina: 1941, 10224 (bundan böyle Guinis-Mexas).

15 Yunan baskı için, bkz. http://www.benaki.gr/bibliology/search_simple.asp

rafyası'nda, ikisinde basım tarihinin belirtilmediği 36 Karamanlıca yayın tespit edilmiştir.[16] Bunlardan on sekizi 20., diğer on altısı da 19. yüzyılın aşağıda belirtilen yıllarında yayımlanmıştır:

1847	1 kitapçık
1864-65	2 "
1870-72	3 "
1882-83	3 "
1890-94	7 "

BOA'nın başka bir belgesinden *Kolera Risalesi*'nin Osmanlı Türkçesi baskısının yanı sıra, 1848 yılının sonlarına doğru Bulgarca, Ermenice ve Rumca olarak da basıldığını öğreniyoruz (Maliye nazırı devletli paşa hazretlerinin Meclis-i Vâlâ'ya i'ta buyrulan işbu takrirleri meali, kolera risalesinin sâir lisana tercümesi sırasında Bulgar ve Ermeni ve Rum lisanlarına tercüme ve tab'ında sarf olunmuş).[17]

Karamanlıca bibliyografide kolera hakkında iki yayın tespit edilmiştir. Birincisi 1848'de yayımlanmıştır:

> Χολέρα ρισαλεσή, γιάνι χολέρα ηλλετιντέν νάσηλ σακηνμαλή βε Μαάζ Αλλάχ! Ινσανά τεσίρ ετμεκτέ νέ τιορλού τετπιρλέρ βέ ηλατζλάρ ιλέ ογγιού Αληνά πιλδιγινί ταρίφ εδιτζί πίρ κιταπτζήκ ντήρ κι, ασήλ Οσμανλή καλεμιντέ γιαπηλμής ολάν χολέρα ρισαλεσηντέν αληνήπ τάπ ολουνμούστουρ Ι. Λαζαρίδησιν βέ Α. Παπάζογλου μεσαριφή ιλέ.
>
> [Holera risalesi, yani holera illetinden nasıl sakınmalı ve maaz Allah! İnsana te'sîr etmekte ne türlü tedbirler ve ilaçlar ile önü alınabildiğini tarif edici bir kitapçıktır ki, asıl Osmanlı kaleminde yapılmış olan holera risalesinden alınıp tab olunmuştur İ. Lazaridis'in ve A. Papazoğlu mesarifi ile.]

---

16 *Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası (Arap, Ermeni ve Yunan alfabesiyle) 1584-1986*, CD-ROM, Ankara, Milli Kütüphane & Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık Ltd. Şti, 2001.

17 BOA: MVL 629/69 (29.Z.1264). İhtiyacım olduğu sırada bu belgeyi bana yollamakta gösterdiği hevesi ve lütfu için Ayşe Kavak'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Söz konusu yayın, bibliyografi maddesini yazan Sévérien Salaville - Eugène Dalleggio'nun belirttiğine göre, yaklaşık 13x19 cm boyutunda 21 sayfadan ibaret olan bir broşürdü.[18] Aynı yerde, broşürün varlığına ve içeriğine ilişkin bilgileri, Yunanca bibliyografiyi hazırlayan Dimitrios Guinis'ten aldıklarını ilave ederler. 1848 tarihli koleraya dair Karamanlıca kitapçığın hiçbir nüshası günümüze kadar gelememiştir. Aynı tarihte, kolera hakkındaki Yunanca yayınlar arasında, aşağıdaki başlıkla bir kitapçık yayımlanmıştı:

> Συνταγμάτιον περί χολέρας καθ' Υψηλήν Επιταγήν της Α. Α. Μ. συνταχθέν εις την τουρκικήν γλώσσαν Υπό του Εξοχωτάτου Αρχιάτρου Ισμαήλ Εφέντη κ.τ.λ. και εκτυπωθέν εν τη Β. Ιατρική Ακαδημία Δι' αδείας δε της Α. Εξοχότητος μεταφρασθέν εις την καθουμιλουμένην γραικικήν γλώσσαν υπό Κωνσταντίνου Δ. Γιαννακοπούλου του εκ Τρίκης της Θεσσαλίας, εκδοθέν δε επιστασία και δαπάνη του Σ. Κ. Κ. Σεβαστοπούλου Πρός Χρήσιν των ομογενών. Εν Κωνσταντινουπόλει, Εκ της Πατριαρχικής του Γένους Τυπογραφίας. 1848.
>
> [Şevketlü Padişahımızın yüksek emirleriyle Hekimbaşı İsmail Efendi Hazretleri tarafından Türk dilinde hazırlanarak Mekteb-i Tıbbiye'de neşredilen ve Hazretlerinin müsaadesiyle Tesalya'nın Trikki Köyü'nden Kostandinos D. Yannakopulos tarafından Rumcaya çevrilen koleraya dair risale. İşbu risale S.K.K. Sevastopoulos'un mali desteğiyle neşredilerek Rum cemaatinin hizmetine sunulmuştur. Patrikhane Matbaası, 1848.][19]

Bu durumda, hem Yunanca hem Karamanlıca yayınlar, başlıklarından anlaşıldığı üzere, Osmanlıca bir kaynaktan hazırlanmışlardı. Elimizde nüshası olmadığı halde, Karamanlıca baskının da İsmail Paşa'nın 1263'te (1847) *Kolera Risalesi* başlığıyla yayımladığı kitapçığın çevirisi olması gerektiğini düşünüyorum.[20]

---

18 Sévérien Salaville, Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, I (1584-1850), Centre d'Etudes d'Asie Mineure - Archives Musicales de Folklore dirigés par Mme Melpo Merlier, Atina: 1958, no 111.

19 Guinis-Mexas, *4863.

20 İsmail Paşa, *Kolera Risalesi*, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Aliyye-i Şahane Matbaası, 1263 [1847], 31 sayfa, taşbaskı. 2. basım, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul: 1311 [1894], 30 s. Bkz. Seyfettin M. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. II, İstanbul: 1973, no 11090. Hıristiyan anne babadan doğan Sakızlı Hekimbaşı İsmail

Hekimbaşı İsmail Paşa.

Şair Leyla Hanım.

1854'te yayımlanan kolera hakkındaki ikinci bir Karamanlıca yayının varlığı biliniyordu.[21] Bu yayının varlığı Karamanlıca *Anatoli* gazetesindeki bir ilanda zikredilmesi ve aynı yıl gazetenin üç sayısında tefrika edilmesi dolayısıyla bilindiği halde yakın zamanlara kadar nüshası bulunamamıştı[22]

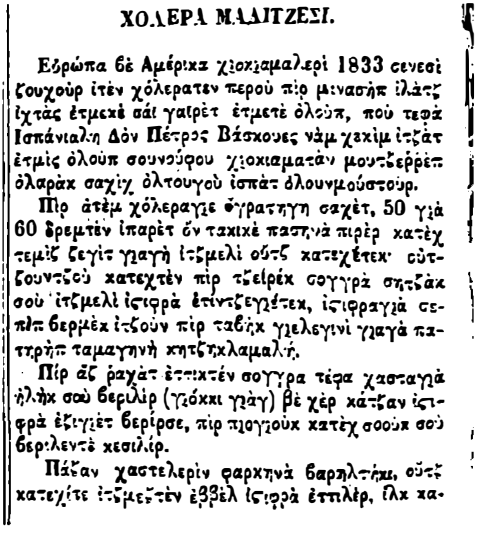
E. Misailidis 1848 yılında İzmir'de Karamanlıca dilinde yayımladığı ilk dergisi *Mektebü'l-Fünûn-i Meşrikî*'de yazdığı küçük bir yazıda kolera salgınından söz etmektedir (sayfa 9-10).[23]

Paşa için bkz. Necdet Sakaoğlu, "Hekim İsmailpaşazadeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: 1994, s. 40-41 ve M. Bedizel Aydın, "İsmail Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul: 1999, s. 675-676. İsmail Paşa'nın kızı Leyla Saz (1850-1936), anılarında sıklıkla babasına değinir. Bkz. *Leïla Hanoum. Le harem imperial et ses sultanes au XIXe siècle.* Version française par son fils, Youssouf Razi. Préface de Sophie Basch, Editions Complexe, 1991 ve ayrıca Börte Sagaster, *Im Harem von Istanbul, Osmanisch-türkische Frauenkultur im 19. Jahrhundert*, EB-Verl. Rissen, Hamburg: 1989.

21 Bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles Additions et compléments*, I, Centre d'Études d'Asie Mineure, Atina: 1997, no 50.

22 *Anatoli*, sene 4, fi Konstantiniye 1854, no 180-183.

23 Mektebü'l Fünûn ı Meşriki, Kulavi Evangelinos Misailidis Münderic ve tercüme eylemişdir, [H]smirde, Dervişoğlu Han'nda Nikolaos Stamenis Tabhanesinde, 1849 ve 1850 (Kıymet ı say akçe guruş 35). Bu dergi ilk basımı tamamı 25 *Kasım* 1849 tarihli

ΧΟΛΕΡΑ ΜΑΔΙΤΖΕΣΙ.

Εὐρώπα δὲ Αμέρικα χιοκιαμαλερὶ 1833 σενεσὶ ζουχοὺρ ἰτὲν χόλερατεν περοὺ πὶρ μινασὴκ ἰλὰτζ ἰχτὰς ἐτμεκὲ σάι γαιρὲτ ἐτμετὲ ὀλοὺπ, πού τεφὰ Ισπάνιαλη Δὸν Πέτρος Βάσκουες νὰμ χεκὶμ ἰτζὰτ ἐτμὶς ὀλοὺπ σουνοὺφου χιοκιαματὰν μουτζέρρὲπ ὀλαρὰκ σαχὶτ ὀλτουγοὺ ἰσπὰτ ὀλουνμούστουρ.

Πὶρ ἀτὲμ χόλεραγιε σγρατηγη σαχὲτ, 50 γιὰ 60 δρεμτὲν ἰπαρὲτ ὸν ταχικὲ παστηνὰ πιρὲρ κατὲχ τεμὶζ ζεγὶτ γιαγὴ ἰτζμελὶ οὔτζ κατεχέτεκ· οὐτζουνζοὺ κατεχτὲν πὶρ τζεἰρέκ σογγρὰ σητζὰκ σοὺ ἰτζμελὶ ἰσιφρὰ ἐτὶντζεγιέτεκ, ἰσιφραγιὰ σεπὶπ βερμὲκ ἰτζοὺν πὶρ ταβὰκ γιελεγινὶ γιαγὰ πατηρὴπ ταμαγηνὴ κητζηκλαμαλή.

Πὶρ ἄζ ραχὰτ ἐττικτὲν σογγρα τέφα χαστα γιὰ ἠλὴκ σοὺ βερμὶρ (γιόκκι γιὰγ) βὲ χὲρ κάτζαν ἰσιφρὰ ἐζτιγιὲτ βερίρσε, πὶρ πιογιοὺκ κατὲχ σοοὺκ σοὺ βερίλεντὲ κεσιλίρ.

Πάζαν χαστελερὶν φαρκηνὰ βαρηλτήκι, οὔτζ κατεχίτε ἰτζμεζτὲν ἐβζὲλ ἰσιφρὰ ἐττιλὲρ, ἓλκ κα-

Evangelinos Misailidis'in yayımladığı Mektebü'l-Fünûn-i Meşrikî'*nin Eylül 1848 sayısında Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan kolera salgınına ilişkin haber.*

ΧΟΛΕΡΑ ΡΙΣΑΛΕΣΙ Ταπχανέϊ ΑΝΑΤΟΛΗ ΦΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΙΕ 1854 [HOLERA RİSALESİ Tabhane-i ANATOLİ Fİ KOSTANTİNİYE 1854]

Söz konusu yayın, 10,5x14,5 cm boyutlarında iki formalık bir kitapçıktı. Boyutları büyük bir ihtimalle gazete sütunlarına uyması için böyle seçilmiştir. Evangelinos Misailidis'in belirttiği üzere, broşürün içeriği önce gazetesinde tefrika edildikten sonra kitapçık halinde basılmıştı. 1854 tarihli Karamanlıca broşür iki bölümden oluşuyordu.

Evangelinos Misailidis'in önsözüne göre, ilk bölüm (4-19. sayfalar), Hekimbaşı İsmail Paşa'nın 1847'de yazdığı makaleden, ikinci bölüm de Atina Üniversitesi doktorlarının konuya ilişkin bir araştırmasından oluşuyordu:

Εφημερίς της Σμύρνης'te [İzmir gazetesi] bulan Ath. D. Hadjidimos makalesi için bkz. "Σμυρναϊκή Βιβλιογραφία" [İzmir'de basılmış eserler kaynakçası], *Mikrasiatik i Chronika*, 4 (1948), s. 400, no 217. Ayrıca bkz, Christos S. Solomonidis, *Η δημοσιογραφία της Σμύρνης (1821-1922)* [İzmir gazeteciliği (1821-1922)], Atina: 1959, s. 143. Bu kaynak bilgileri şurada da yer alır: S. Tarinas, "Μεκτέπουλ Φιννούνι Μεσρήκη" [*Mektebü'l-Fünûn-i Meşrikî*], yay. haz. Loukia Droulia ve Gioula Koutsopanagou, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες* [Yunan basını ansiklopedisi, 1784-1974. Gazeteler, süreli yayınlar, gazeteciler, editörler], c. III, Ulusal Hellenik Araştırma Vakfı, Atina: 2008, s. 129.

βέ ίσπου Χόλερα ιλλετί πού δεφά δαχί σερζεδέι ζουχούρ ετμί ς ολδουγουντάν Ρισαλέι μεζκιουρέι, βε Άθηνα χεκιμλερινίν τερτίπ ετδιγί Χόλερα ρισαλεσί ιλέ πιρλικδέ δέφα τάππ-ου τεμσίλ εγλεμεμίζ ιδζάπη χαλδέν πουλουνμούσδουρ

[Ve işbu holera illeti bu defa dahi serzede-i zuhûr etmiş olduğundan risâle-i mezkûreyi ve Atina hekimlerinin tertîb ettiği *Kolera Risalesi* ile birlikte def'a tab' ve temsîl eylememiz îcab-ı halden bulunmuştur].

İkinci bölüm: Διαιτητικά παραγγέλματα εις προφύλαξιν από της χολέρας,[24] [Koleradan korunmak için diyet önerileri] başlıklı yaklaşık 16x23 cm boyutunda sekiz sayfalık bir broşürün oldukça serbest tarzda yapılmış bir çevirisiydi. Son sayfada broşürün yayımlandığı yer ve tarih ile makaleyi hazırlayan doktorların adları belirtiliyordu.

Atina, 8 Temmuz 1854. Hekim heyeti üyeleri: İ. Vuros,[25] Başkan, E. Treiber,[26] B. Rezer,[27] N. Kostis,[28] P. İpitis,[29] A. Venizelos,[30]

---

24 Guinis-Mexas, *6202.

25 Doktor İoannis Vuros (1808-1885). 1837'de nozoloji ve klinik profesörü olarak Atina Üniversitesi'ne tayin edildikten sonra Tıp Derneği başkanlığı ve Hekimler Heyeti üyeliği görevlerinde bulundu. Kral I. Otto'un yakın dostu ve doktoru olduğu için, onun tahttan indirilmesini takiben İstanbul'a yerleşti. Aralarında "Koleraya Dair" makalesinin de bulunduğu birçok tıbbi makale yazdı. Bkz. D. Lainas, http://www.chios-medical.gr/lainasvouros.htm. BOA'da, 1854'te koleraya dair Rumca broşür hazırlayan Doktor İoannis Vuros'un kaydını bulduk, bkz. *BOA*, HR.MKT 84/70 (1270.Z.6).

26 Heinrich Treiber (Meiningen 1796 - Atina 1882), Alman doktor ve Yunan dostu.

27 Başhekim Bernardo Rezer.

28 Nikolaos Kostis (1805-1861). Ambelakya köyünden, ticaretle uğraşan bir ailedendi, Almanya ve İtalya'da tıp okuduktan sonra operatör kadın doğum uzmanı oldu. Üniversitede profesör olarak görev yaptı ve 1853-1854 yıllarında rektör oldu. *Pandora* dergisinde yayımlanan cenaze töreni konuşmasında yaşamı hakkında bilgiler vardır, bkz. *Pandora*, c. XII, sayı 271 (15 Ağustos 1861), s. 217-223.

29 Petros K. İpitis (1795-1861). Parga'da doğdu, Avrupa'da tıp ve felsefe eğitimi aldı. Filiki Eterya üyeliğine kabul edilerek A. İpsilantis'in yakın dostu oldu. 1835'te Atina'ya yerleşti ve Hekimler Heyeti üyeliğinde bulundu. Salgın hastalıklar hakkında makaleler yazdı. Aralarında: *Η πανώλη εις Πόρον, ή, Ημερολόγιον των εις ταύτην την νήσον κατά τον Απρίλιον, Μάϊον και Ιούνιον του έτους 1837 διατριβάντων* [Poros adasında veba ya da bu adada 1837 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında yaşananlar hakkında], Petros Mancarakis Matbaası, Atina: 1837, 54. sayfa ve *Notice sur les bains de mer et des limans, ou Lacs d'Odessa*, De l' Imprimerie de la Ville, 1829. Yunanistan Milli Kütüphanesi'nde yayımlanmamış elyazmaları vardır.

30 Atina ilmiyar heyeti üyelerinden Palaiologos Aleksandros Venizelos'un oğlu. Atina Üniversitesi'nde deneysel kimya profesörü (1843) ve dekan (1846-1847) olarak görev yaptı. 1862'de Mezalonghi'de öldü.

İ. Theofilas. Adları zikredilenler, yayılan kolera salgınından korunma yöntemleri öneren kitapçığın yazarı Atina Üniversitesi'nin doktorlarıydı. Daha önce belirtildiği üzere, Misailidis bunu Karamanlıca yayının önsözünde belirtmişti. Kitapçığın yirminci sayfasında da, izleyen metnin Yunanistan devletinin doktorlarının yazdırdığı kolera kitapçığının çevirisi olduğunu tekrarlıyor:

> Γιονανιστάν Δεβλετινίν χεκιμλερί μουβαδζεχεσιντέ τερτίπ ολουνάν Χολέρα ρισαλεσινίν σουρετίδιρ. [Yunanistan Devletinin hekimleri muvacehesinde tertip olunan Holera risalesinin suretidir.]

Misailidis, Yunanca kitapçıkta kaydedilmiş olan baskı tarihi ve yerini hiçbir yerde belirtmediği halde, sadece son sayfada "Hekim Heyeti"ni oluşturan doktorların adlarını verir. Karamanlıca baskının yirminci sayfasından itibaren yayımlanan orijinal metni de verilen bu adlardan yararlanarak tespit edebildik.

1854 baskısının içeriği:

s. 1: Başlık. "Χολέρα" Ρισαλεσί [Holera risalesi]. Türkçe "kolera" ibaresinin yerine Yunanca "holera" kelimesini kullanmıştır.

s. 2: Boş sayfa.

s. 3-4: Bröşürün içeriğine ve kolera hakkındaki değerli risalenin yazarı İsmail Paşa'ya değinen Evangelinos Misailidis'in önsözü.

> Χολέρα Ρισαλεσί
>
> Χάκ-Τααλέ χαζρετλερί, Σσεφκετλού μερχαμετλού Παδισάχ Αλέμ πενάχ Σουλτάν Απτούλ Μεδζίτ Χάν εφένδιμιζ χαζρετλερινίν βουδζούδου χουμαγιουνλερινί σηχέτι αφιγιέτιλε χήφζ ιδέρεκ, πιτμέζ τουκενμέζ ομουρλέρ, παγησλαγιά, Αμήν· Νάσηλκι, δζέμι Ιπαδουλλάχ ολάν ραγιά βέ πί ραγιά κουλλαρηνήν ιστιραχατή βέ ασαγισή ιτζούν δάϊμ εβκάτ ιναγιετλερινί ιχσάν ετμεκδέϊσε, Κέζα, 1848 σενεσί ζουχούρ ιδέν Χολέρα ιλλετιντέν, εββέλ Αλλαχήν κερεμλερί ιλέ μουχαφαζά ετδιρίπ, βέ πού ιλλετέ δουτζάρ ολάν κιμέσνελερ σελαμετί ιτζούν, Δεβλέτι αλιγιεσιντέ ό εσναδέ Χεκίμ πασή βε έλ γιόβμ Ιζμύρ βαλισί πουλουνάν δεβλετλού Ισμαΐλ Πασά χαζρετλερινέ πίρ κηπά Χολέρα ρισαλεσί ινσά ετμέκ ιτζούν ιραδέϊ Σσαχανελερί ολούπ, Μουσαρούν ιλέχ χαζρετλερί δαχί έμρι αλιγιέ μοδζεπίνδζε, πίρ γάϊετ ιλέ κιοζέλ Ρισαλέ ινσά εδούπ,

πού ιλλέτ νέ ζεμανλαρδάν περού ζουχουρά κελδιγινί, βέ κάνγη μεμλεκιετλερδέ κέστι κιουζάρ εδέρεκ, πούραγια δαχί ζουχούρ ετδιγινί βέ χέρ ταραφδά νέ δερεδζέ ζιανλάρ ετδιγινί ταφσήλαν βάσφ ετδιγιντέν πασκά, πού ιλλετδέν σακηνμανήν, βέ μέαχαζ –Αλλάχ! ινσανλαρά τεεσίρ ετδικδέν σόνρα, νέ τετπιρλέρ ιλέ ονού αληνά πιλδιγινί χέρ ετραφή ιλέ ταρίφ ιδέρεκ πίρ κηπά Ρισαλέ ινσά εδούπ τάππ ολουνμούσδουρ σάγ ολσούν! Αλλάχ ομρουνέ περεκιάτ βερσίν· βέ ίσπου Χολέρα ιλλετί πού δεφά δαχί σερζεδέϊ ζουχούρ ετμίς ολδουγουντάν Ρισαλέϊ μεζκιουρέϊ, βέ Άθηνα χεκιμλερινίν τερτίπ ετδιγί Χόλερα ρισαλεσί ιλέρ πιρλικδέ δεφά τάππ-ου τεμσίλ εγλεμεμίζ ιδζάπη χαλδέν πουλουνμούσδουρ, χέμαν Χάκκ τεάλια τακσηρατλαρημηζή άφ εδούπ, που ζαλίμ ιλλετί ουδεριμιζδέν δέφ εγλεγιέ, Αμήν.

[Hak Te'âla hazretleri şefkatlü merhametlü Pâdişâh-ı âlem-penâh Sultan Abdülmecid Han efendimiz hazretlerinin vücûd-ı hümâyunlarını sıhhat-ı âfiyet ile hıfz ederek bitmez tükenmez ömürler bağışlaya, âmin. Nasıl ki cemî'-i ibâdullah olan re'âya ve berâya kullarının istirâhatı ve âsayişi için dâim-i evkāt inâyetlerini ihsân etmekte ise kezâ 1848 senesi zuhûr eden kolera illetinin evvelâ Allah'ın keremleri ile muhâfaza ettirip ve bu illete dûçar olan kimesnelerin selâmeti için Devlet-i Âliyye'sinde o esnade Hekimbaşı ve el-yevm İzmir Valisi bulunan devletlü İsmail Paşa hazretlerine bir kıt'a *Kolera Risalesi* inşâ etmek için irâde-i şâhaneleri olup müşârun-ileyh hazretleri dahi emr-i aliyye mûcebince bir gayetle güzel Risale inşâ edip bu illet ne zamanlardan beri zuhûra geldiğini ve kangı [=hangi] memleketlerde geşt ü güzâr ederek buraya dahi zuhûr ettiğini ve her tarafda ne derece ziyanlar ettiğin tafsîlen ve ma'âzallah insanlara te'sîr ettikden sonra ne tedbîrlar ile önü alınabildiğini her etrafı ile ta'rîf ederek bir kıt'a Risale inşâ edip tab' olunmuşdur. Sağ olsun, Allah ömrüne bereket versin. Ve işbu Kolera illeti bu defa dahi serzede-i zuhûr etmiş olduğundan risâle-i mezkûreyi ve Atina hekimlerinin tertîb ettiği *Kolera Risalesi* ile birlikte def'a tab' ve temsîl eylememiz îcab-ı halden bulunmuşdur. Hemen Hak Te'âla taksîratlarımızı afv edip bu zâlim illeti üzerimizden def' eyleye, âmin.]

İsmail Paşa'nın *Kolera Risalesi*'nin Karamanlıca baskısında, hastalığın tarihçesini anlatan orijinal metnin önsözüne yer verilmemiştir. Kitapçık aynı şekilde 19. yüzyılda hastalığın Avrupa'daki yayılışı hakkındaki bilgileri de içermez. İsmail Paşa'nın kitapçığı-

nın Yunanca çevirisinde ilk bölüm şu başlığı taşır: "Περί του αν η χολέρα είναι κολλητικόν νόσημα" [Koleranın salgın bir hastalık olup olmadığına dair].[31] Karamanlıca baskı aşağıdaki başlıkları taşıyan dört bölümden oluşur.

s. 4-7: Χολέρα ιλλετί ινσανήν βουδζουδουνά τεεσίρ ολουνμασηνά σεπέπ ολάν πάζη νεσνελέρ πούραδα πεγιάν ολουνουρλάρ [Holera illeti insanın vücûduna te'sîr olunmasına sebep olan bazı nesneler burada beyân olunurlar].

s. 7-12: Χολέρα ιλλετινδέν σακηνμανήν, βέ πέκ ικτιζαλή βέ γιαράρ ολάν τερτιπλερίν πεγιανιντέδιρ [Holera illetinden sakınmanın ve pek iktizalı ve yarar olan tertiplerin beyânindedir].

s. 12-14: Χολέρα ιλλετί (Αλλάχ χήφζ εγλεσίν) βουδζούδι ινσανά τεεσίρ ετμεκδέ, βουκουού πάζη αλιαμετλερί πεγιάν ολουνούρ [Holera illeti, Allah hıfz eylesin, vücûdu insana te'sir etmekte, vuku bazı alametleri beyân olunur].

s. 14-19: Ίσπου Χόλερα ιλλετινέ ογραγιάν κιμέσνελεριν χακκηντά ιδζρασή λιαζήμ ολάν τετπιρλέρ βε ιλατζλάρ πεγιάν ολουνούρ [İşbu holera illetine uğrayan kimesnelerin hakkında icrası lazım olan tedbirler ve ilaçlar beyân olunur].

19. sayfanın sonunda: Τέμμ ελ Ρισάλ, [Temm el Risal] ibaresiyle birinci bölümün, yani Evangelinos Misailidis'in Karamanlıca kitapçığın önsözünde yazdıklarına göre, İsmail Paşa'nın *Kolera Risalesi* olması gereken metnin sona erdiği beliriliyor.

s. 19-20: Χολέρα ιλλετινίν μενδεφί ιτζούν μουδζερρέπ ολαράκ πασκά πιρ τερτίπδιρ – bu ilave E. Misailidis'in yazdığı bir metin olmalıdır].

s. 20-32: Yunanca Διαιτητικά παραγγέλματα εις προφύλαξιν της χολέρας, [Koleradan Korunmak İçin Diyet Önerileri] kitapçığının 8 bölümünün özet çevirileri sıralanıyor. Önsözde, bu metnin

31 Osmanlıca baskı elimde olmadığı için, Karamanlıca metni Tesalya'nın Trikki Köyü'nden Kostantinos D. Yannakopulos'un 1848'deki Yunanca çevirisiyle karşılaştırmak zorunda kaldım. Bu nadir broşürünün bir kopyasını verme lütfunu gösteren Popi Polemi'ye en içten teşekkürlerimi sunarım.

daha önce çevrilerek Karamanlıca *Anatoli* gazetesinde tefrika edildiği belirtiliyor. Δζίνσι ινσανήν μενφαατή ιτζούν τενπιχάτ βε καϊδέϊ μεζκιουρενίν Γαζέταμηζα δέρδζ βε ιλιαβεσί μινασίπ κιορουλμίσδιρ [Cins-i insanın menfaati içün tenbihat ve kaide-i mezkûrenin Gazetamıza derc ve ilâvesi münasip görülmüşdür].

Ayrıntılı olarak:

s. 21-23: Πιριντζί – Γιεγιεδζέκ σεϊλερέ δαΐρ [Birinci – Yiyecek şeylere dair]. Yunanca baskıda: Περί φαγητών.

s. 23-24: Ιτζκιγιέ δαΐρ [İçkiye dair]. Yunanca baskıda: Περί ποτών.

s. 24-25: Ουτζινδζί – κεγινμέκ βέ σογουκδάν σακηνμάκ ιτζούν [Üçüncü – giyinmek ve soğuktan sakınmak içün]. Yunanca baskıda: Περί ενδυμασίας και προφυλάξεως από την ψύξιν.

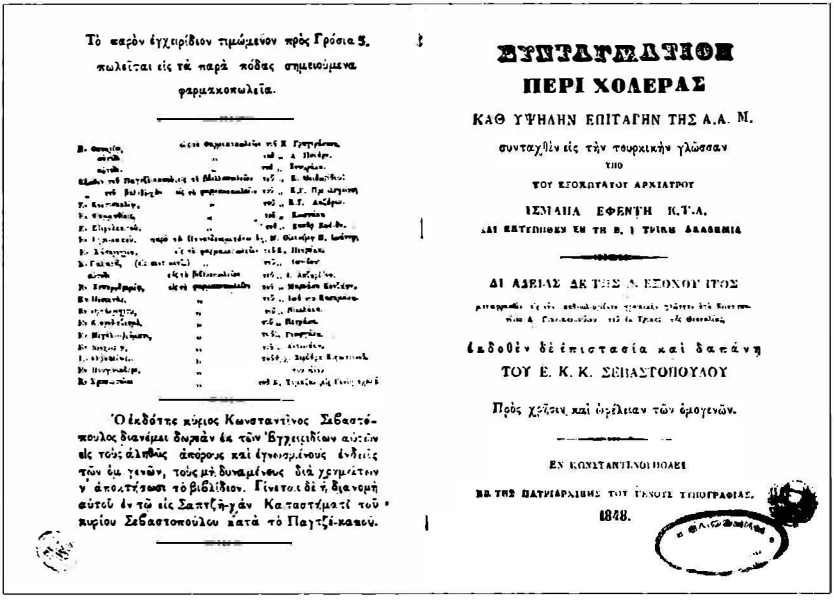
s. 25-27: Μεκιάν χακκηνδά [Mekân hakkında]. Yunanca baskıda: Περί κατοικίας.

s. 27: Χουζμέτ χακκηνά [Hizmet hakkında]. Yunanca baskıda: Περί εργασιών.

s. 27-28: Μουτεαλιάϊ ουμουμιγιέ [Mütalaa-i umumiye]. Yunanca baskıda: Γενικαί παρατηρήσεις.

s. 27-28: Χολέραδαν ουρουλανλαρά σουχουλέτ γιαρδήμ πεγιανιντέ [Holeradan urulanlara suhulet yardım beyanında]. Yunanca baskıda: Περί προχείρου βοηθείας εις τους προσβληθέντας υπό χολέρας.

Kitapçığın yayımlanması ve içeriğinin daha önce *Anatoli* gazetesinde tefrika edilmesi, yayıncı Evangelinos Misailidis'in Türkçe konuşan hemşerilerinin bilinçlendirilmesinde sahip olduğu önemli konumu göstermektedir. Kendi inisiyatifiyle onları kolera salgınından korunmaları için bilgilendirmeyi üstlenmiştir. Babıâli Hekimbaşı İsmail Paşa'nın 1847'de yazdığı metinle Atina Üniversitesi doktorlarının imzasını taşıyan ve koleraya karşı alınacak önlemler öneren Hekimler Heyeti'nin çağdaş, yeni yayımlanmış kitapçığını, yayının sayfa sayısından anlaşıldığı üzere özetleyerek, Karamanlıca yayımlamıştır. Aydın Evangelinos Misailidis'in yayın siyasetinin parlak

Τὸ ἐαρὸν ἐγχειρίδιον τιμώμενον πρὸς Γρόσια 5.
πωλεῖται εἰς τὰ παρὰ πόδας σημειούμενα
φαρμακοπωλεῖα.

Ὁ ἐκδότης κύριος Κωνσταντῖνος Σεβαστό-
πουλος διανέμει δωρεὰν ἐκ τῶν Ἐγχειριδίων αὐτοῦ
εἰς τοὺς ἀλήθως ἀπόρους καὶ ἐγνωσμένους ἐνδεεῖς
τῶν ὁμογενῶν, τοὺς μὴ δυναμένους διὰ χρημάτων
ν' ἀποκτήσωσι τὸ βιβλίδιον. Γίνεται δὲ ἡ διανομὴ
αὐτοῦ ἐν τῷ εἰς Σαπτζῆ-χὰν Καταστήματι τοῦ
πρίν Σεβαστοπούλου κατὰ τὸ Παγτζέ-καπού.

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΟΝ
ΠΕΡΙ ΧΟΛΕΡΑΣ

ΚΑΘ ΥΨΗΛΗΝ ΕΠΙΤΑΓΗΝ ΤΗΣ Α.Α. Μ.

συνταχθὲν εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν
ΥΠΟ
ΤΟΥ ΕΞΟΧΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΑΤΡΟΥ
ΙΣΜΑΗΛ ΕΦΕΝΤΗ Κ.Τ.Α.
ΚΑΙ ΚΑΤΕΠΕΙΣΘΕΝ ΕΝ ΤΗ Β. ΤΟΥΡΚΩ ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΝ ΔΕ ΤΗΣ Α. ΕΞΟΧΟΤΗΤΟΣ

ἐκδοθὲν δὲ ἐπιστασίᾳ καὶ δαπάνῃ
ΤΟΥ Ε. Κ. Κ. ΣΕΒΑΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Πρὸς χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τῶν ὁμογενῶν.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ΕΚ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ.
1848.

Hekimbaşı İsmail Efendi'nin Kolera Risalesi'*nin İstanbul eczanelerinde satılmak ve yoksullara ücretsiz dağıtılmak üzere 1848'de* Syntagmation Peri Holeras *başlığıyla basılan Rumca çevirisinin ön ve arka kapakları.*

bir örneği! Tıpta bile iki kültürü bir araya getirmeyi başarıyor, Osmanlı ve Rum/Yunan dünyası arasında köprüler kurmaya çalışıyor.

Bu tür kitapçıkların o dönemin Anadolu halkına nasıl ulaştıkları ve müstakbel okurların hangi süreç işletilerek bu yayınlardan haberdar oldukları sorusu sorulabilir. *Syntagmation Peri Holeras*... 1848 kitapçığının arka kapak yazısından öğrendiğimize göre kitapçık, adları belirtilen İstanbul eczanelerinde satılmaktaydı. Yoksullar yayıncı Kostandinos Sevastopoulos'un dükkânından ücret ödemeden kitapçığı edinebilirdi.

Ekte sunduğumuz Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin iki belgesinde, 1848'de sadrazamın emirleri doğrultusunda bölgenin kocabaşı ve piskoposlarına iletilmek üzere, Rumca ve Ermenice yazılmış iki kitapçığın (*Kolera illetinin esbâb-ı tedâviye ve sâiresine dâir bu defa Rum ve Ermeni lisânında olarak bi't-tertîb tab' ve temsîl olunan risâleler*) Erzurum ve Biga valilerine ulaştığı belirtiliyor. Daha ayrıntılı yazmak gerekirse, ilaçlarla birlikte Erzurum valisine

30, Biga valisine de 12 kitapçık gönderilmişti.[32] Belgelerde kitapçıkların Rumca ve Ermenice yazıldıkları belirtildiği halde, büyük bir ihtimalle Rum ve Ermeni alfabesiyle Türkçe yazılmış kitaplar olmaları gerekir. Ancak Ermeni harfli Türkçe kitaplar bibliyografisinde yaptığımız araştırma sonuç vermedi. Kolera hakkında Ermeni harfli Türkçe herhangi bir yayın bulunamadı.[33]

"First International Conference on Karamanlidika Studies"-te yaptığım açılış konuşmasında, Osmanlı, Karamanlı ve Ermeni harfli Türkçe literatür ile ilgili olarak araştırmaların birbirinden bağımsız yapılması durumunda yeterli sonuçlar üretemeyeceğini savunmuştum. Sadece bir bütünün parçaları olduklarından değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli siyasal ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönemde benzerlik ve farklılıkların ancak bu yolla saptanabileceği için, en azından bu üç literatürün gelişim sürecinin birlikte incelenmesi gereklidir. Bu küçük çalışma bunu göstermeyi amaçlıyordu.

Ekler

A.MKT 152/5
1264. 11. 2

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Kolera illetinin esbâb-ı tedâviye ve sâiresine dâir bu defa Rum ve Ermeni lisânında olarak bi't-tertîb tab' ve temsîl olunan risâlelerden otuz kıt'ası irsal buyrulmuş olduğu beyân-ı âlisiyle zîr-i idare-i çâkerânemde bulunan mahaller re'âyası despot ve kocabaşılarına bi'l-i'tâ ilanı husûsuna mübâderet-i bendegânem iradesini şâmil hâme-pîrây-ı ta'zîm olan ferman-nâme-i sâmi-i vekâlet-penâhileri meâl-i merhamet-iştimâli müdrike-âray-ı çâkerî olmuş ve mezkûr risâleler dahi bi'l-vusûl cenâb-ı Hak ömr ü ikbâl ve şevket ü iclâl-i hazret-i şâhaneyi müzdâd ve firâvan buyursun. Zât-ı merhamet-simât-ı cenâb-ı mülûkaneye mevhibe-i ilâhiyye ve atiyye-i

32 BOA: A.MKT 152/5 (1264 II 2).

33 Bu bilgiyi teyit ede dostum Puzant Akbaş'a teşekkür ederim.

sübhâniyye olan kemâl-i bende-i perverî ve şefkat-i cihandârileri îcabı üzere şimdiye kadar kâffe-i bendegân ve sunûf-ı tebea ve zîr-destân haklarında mebzûl ve şâyan ve şifâ-bahşâ-yı umûm-ı zir-destân buyurulan tedâbir-i serî'u't-te'sîr merhamet-i aliyye ve edviye-i ber'-i [...] şefkat-i mülûkaneleri hiçbir zamanda görülmüş ve işitilmiş şey olmadığından îfa-yı rîze-i teşekür ve mahmidetinden âciz olduğumuz halde müdâvim-i îfası bulunduğumuz da'avât-ı icâbet-âyat-ı hazret-i şaâhaneye terdîfen du'â-yı hayriyye-i vekâlet-penâhileri tekrar kılınmış ve tıbk-ı emr ü fermân-ı âsafâneleri vechile zikr olunan risâleler zîr-i idâre-i çâkerânemde bulunan mahaller despot ve kocabaşılarına i'tâsıyla cümleden dahi taraf-ı eşref-i hazret-i şâhane içün da'avât-ı hayriyye isticlâbına müsâberet olunmuş olmağla ol bâbda ve her halde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 2 Zilka'de sene 64

Mehmed Hamdi
Bende
Vâli-i eyâlet-i Erzurum
(Mühür)

A. MKT 150/34
23. 10. 1264

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Kolera illetinin esbâb-ı tedâviye ve sâiresine dâir bu defa Rum ve Ermeni lisânında olarak bi't-tertîb tab' ve temsîl olunan risâlelerden oniki kıt'asının bu tarafa irsâl buyurulduğu beyân-ı âlisiyle zîr-i idare-i bendegânemde kâin mahaller re'âyası despot ve kocabaşılarına i'tâsiyle ilanı irâdesini şâmil pîraye-i hâme-i ta'zîm ve tebcîl olan emirnâme-i sâmi-i vekâlet-penâhileri meâl ve mekârim-iştimâli müdrike ârâ-yı abîdanem olmuş ve resâil-i merkûme dahi bi'l-vüsûl hamden sümme hamden illet-i mezkûre Biga sancağı dâhilinde zuhûr eden mahallerden bundan bir yirmi gün evvelinden beri eğerçi bütün bütün aralaşmış ise de resâil-i mezkûre yine îcab

eden mahallere i'tâ ve irsâl ile ilan-ı âtıfet-i seniyyeye mübâderet ve ahâli ve ra'iyyet haklarında bu vesîle dahi şâyan buyrulan mekârim-i a'tâf-ı cenâb-ı zıllullâhiden dolayı cümle tarafından duâ-yı ezdiyâd-ı eyyam-ı ömr ü şevket-i mülûkaneye ez-ser-i nev muvâzabet olunmuş olmağla beyân-ı hâle ma'rûzunda takdîm-i arîza-i sipâs fariza-i abîdaneme mücâseret olunmuştur, ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsânındır.

Fî 23 Şevval sene 64 [1264]

Bende
Mutasarrıf-ı Levâ-i Biga
Hüseyin Hüsnü
(Mühür)

MVL 62/69
(29. Zilhicce 1264)

Zeyl

Maliye nazırı devletli paşa hazretlerinin Meclis-i Vâlâ'ya i'ta buyrulan işbu takrirleri meali, kolera risalesinin sâir lisana tercümesi sırasında Bulgar ve Ermeni ve Rum lisanlarına tercüme ve tab'ında sarf olunmuş olan on bin dört yüz kuruşun müşârun ileyhe muahharan verilmiş olan elli bin kuruşa mahsubu eğerçe inha olnmuş ise mukaddema verilen otuz bin kuruşa kamilen mahsub olundukça zikr olunan elli bin kuruşdan mahsubu mugâyir-i usul olduğundan masârif-i mezkurenin salifü'l-beyan otuz bin kuruş ale'l-hesab küsuru olan mebaliğe mahsubu menut-ı re'y-i âlisi idiği inha ve işar olunmuş ve bu suret uslu hazineye muvafık görünmüş olduğundan icrası iktizası meclis-i valada tezekkür kılınmış olmağla muvafık-ı irade-i seniyye-i vakalet-penahileri buyrulduğu halde keyfiyetin nazır-ı müşarun ileyh hazretlerine havale buyrulması babında emr-i ferman.

Fi 29 Z sene [12]64 (26.11.1848)[34]

[34] Arka yüzü

Karamanlıca Yayınlar Üzerine Bibliyografik Notlar[1]

2007 yılında *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi* kataloğu araştırmacılara sunulduğunda, hemen katalog içindeki sayısız dosyanın araştırmasına girişerek Karamanlıca yayınlarla ilgili bilgilerin peşine düştüm.[2] Esas olarak peşinde olduğum şey, yetkililerce Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kitap, gazete ve diğer süreli yayınların basımı ve dağıtımı için verilen izinlere ulaşmaktı. Hedefim bibliyografyada zaten kayıtlı bulunan kitapların yayımlanma süreci konusunda bilgi elde etmekti. Bununla birlikte asıl amacım, şimdiye dek herhangi bir nüshasının ortaya çıkmaması veya öyle bir yayının var olduğunun doğrudan tanıklarının bulunmaması nedeniyle henüz bilmediğimiz Karamanlıca yayınları bulmaktı. Karamanlıca kitap ve basın organları konusundaki bilgimizde önemli bir boşluğu dolduran Osmanlı arşiv kayıtları, sadece kendi başına, normalde bibliyografik araştırmanın temelini oluşturan ilgili yayının nüshaları bulunsa bile bunun, Karamanlıca (ve tabii ki diğer konularda da) kitap üretiminin gerçek boyutlarını tespit etmede ne kadar yetersiz kaldığını ortaya koydu. Aynı zamanda, belki de esas

1 İngilizceden çeviren: Levent Cinemre

2 Söz konusu katalog, 1839-1339 (1923-1911) yıllarını kapsa

önemli katkısı budur. Osmanlı arşiv malzemesinin, Ermeni harfli Türkçe ve Osmanlı Türkçesi yayınların basım ve yayını konusunda da bilgi içermesi, dolayısıyla Karamanlıca yayınları, onları üreten Osmanlı dünyası bağlamı içine yerleştirmesiydi.

Bence aşağıdaki iki küçük bibliyografik not, çokkültürlü, çokdilli ve çoketnili Osmanlı İmparatorluğu'nda kitapların tarihleriyle ilgilenen tarihçiler açısından Osmanlı arşivinin değerini gösterecektir.

Küçük Eleni'nin (*Η Μικρά Ελένη*) Evangelinos Misailidis imzalı Karamanlıca baskısı

Evangelinos Misailidis'in talebine cevaben *Küçük Eleni*'nin Karamanlıca edisyonunun basımına Maarif Nezareti'nin verdiği ruhsatı, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde buldum. Ruhsatta kitaptan Rumca olarak, *Mikra Eleni* şeklinde bahsedilmesi ilginçtir.[3] Karamanlıca bibliyografyada kitap *Küçük Eleni* ismiyle kayıtlıdır ve basım yılı 1878'dir.[4] Kitabın kapağında, İoannis A. Vretos'un bu eserinin, Atina'da yapılmış Yunanca baskısından İncesulu Stavros Grigoroğlu tarafından çevrildiği ve bu çevirinin Anadolu'daki kızlara ve okullara yönelik olduğu belirtilmiştir.

19. yüzyıl Yunan bibliyografyasında *Mikra Eleni*'nin Yunanca dört baskısı olduğu ve bunların Karamanlıca baskıdan sonra (1879, 1880, 1881 ve 1886) yapıldığı görülür. Bu baskılardan üçünün yayın yerinin Patras olduğu belirtilir.[5] Karamanlıca çevirinin yapıldığı baskı kayıptır. *Küçük Eleni*'nin çevirmeni, giriş bölümünde 1877 tarihli Yunanca baskıdan bahseder: "Bu kitabcaaz [kitapcağız] ellinika lisânında 1877 senesinde tab olunmuş." Karamanlıca baskının kapağında *Mikra Eleni*'nin 1872 Yunanca baskısının, yine Yunanca dört başka kitapla beraber yetişkinler ve çocuklar için yararlı okuma malzemesi olarak reklamı da görü-

3 BOA, MF. MKT. 57/86 (1295 C 19).

4 Evangelia Balta, *Karamanlidika. Additions (1854-1900), Bibliographie analytique*, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina: 1987, no. 59.

5 Bkz. http//www.benaki.gr/bibliology/19.htm (Iliou-Polemi) *1879.695, *1880.655, *1881.577, 1886.293.

lür (*Χαζρέτι Ιωσηφίν βε Αζίζ Αλέξιος ... Γεώργιος Σεϊτανίδησδεν ταπ ολουνμιούσδουρ*... 1872 [Hazret-i İosifin ve Aziz Aleksios... Georgios Seitanidis'ten tab olunmuştur 1872]).[6] 1872'de basıldığını saptadığım iki kitaba göre karar vermek gerekirse *Mikra Eleni*'nin Yunanca baskısı da 1872 yılında yapılmıştır.[7] Yani 1877'den önce kitabın başka Yunanca bir baskısının bulunduğu kesin görünüyor. Kitabın Karamanlıca edisyonunun iki baskısı sayesinde, mevcut bilgilerimize göre varlığından haberdar olmadığımız Yunanca iki baskısını (1872 ve 1877) öğrenmiş durumdayız.

Bu çocuk kitabının yazarı olan İoannis Vretos (Kea 1836-Atina 1920), *Neologos* adlı gazetenin yöneticisi olarak bilinir. Ancak yayınlarına ilişkin olarak kendi çıkardığı listeden çocuk kitapları ve ders kitapları yazdığını da anlıyoruz.[8]

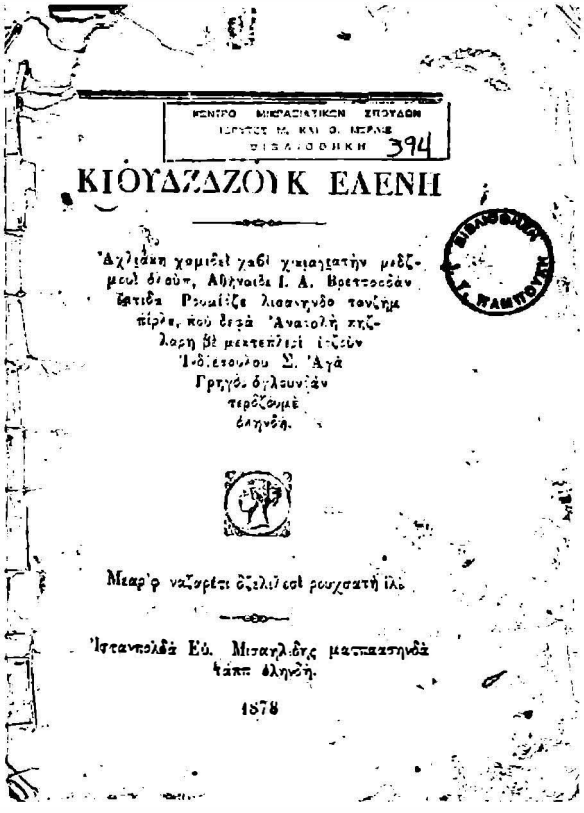
Çevirmen İncesulu Stavros Grigoroğlu hakkında, kitabın önsözünde isminin arkasından yazdığı üzere, Mersin'de oturduğu dışında herhangi bir bilgiye ulaşamadım. Bu projeye niçin girdiğini bu notta açıklıyor: "*İ Mikra Eleni* isminde kitabcaazı [kitapcağızı] kaleme alıp, tercüme ettim ki, vatanımız Anadolinin *parthenageion*'larına devam eden kız sairtlerine [şakirtlerine], meşrepiyetçe bir faide olsun deyu."

---

6 Bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles Additions et compléments*, I, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina: 1997, no 37.

7 Bu iki kitap şunlardır: a) İoannis A. Vretos, *Παιδική Βιβλιοθήκη. Β΄. Ο ερημίτης. Προς χρήσιν των αλληλοδιδακτικών σχολείων Μετά εικονογραφιών Υπό Ι. Α. Βρεττού, Εν Κωνσταντινουπόλει. 1872, Τυπογραφείον Ι. Α. Βρεττού, Οδ. Χατζή-Φωτίου Αρ. 4* [Çocuk kitaplığı. II. münzevi karşılıklı eğitim okulları için resimli. İstanbul 1872, İ.A. Vretos Basımevi, Hacı Fotiu sokağı no 4] ve b) *Ζωολογία διά τα προκαταρτικά σχολεία Υπό της Κυρίας Μαρίας Καρπαντιέρ Διευθυντρίας των Πρακτικών Μαθημάτων. Μεταγλώτισσις εκ της Γαλλικής Νικολάου Καυτανζή. Πρώτη σειρά. Ο πίθηκος - Η άρκτος - Η μελίς - Η ενυδρίς - Ο λέων - Η τίγρης - Η γαλή - η ύαινα - ο λύκος και η αλώπηξ - ο κύων, 1872* [İlkokullar için zooloji, yazar: Bayan Maria Carpantier - uygulamalı dersler yönetmeni. Fransızcadan çeviren: Nikolaos Kaftancis, no. 1. Maymun - ayı - susamuru - arslan - kaplan - kedi - sırtlan - kurt ve tilki - köpek], "Makedonia" Basımevi, Selanik: 1872. Bu iki kitap K. Delopoulos, Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα [19. yüzyılda çocuk ve gençlik kitapları], Atina: 1995, no 486 ve 496'ya dayanarak saptanmıştır.

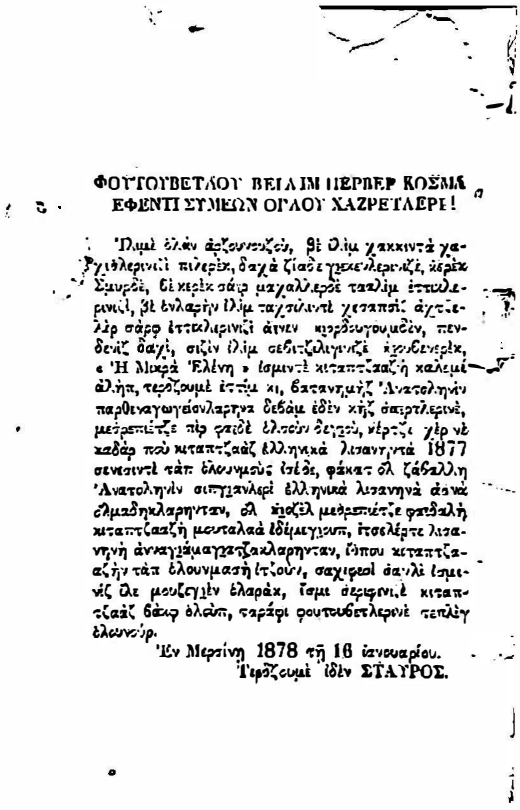
8 İoannis A. Vretos hakkında bkz. A.A. Antonopoulos, "Οι Έλληνες της οθωμανικής αυτοκρατορίας και το Ανατολικό Ζήτημα 1866-1881. Η μαρτυρία του Νεολόγου της Κωνσταντινούπολης" [Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumlar ve şark meselesi, 1866-1881. İstanbul'daki *Neologos* gazetesinden veriler], *Neos Kyklos Konstantinopoli-tou*, Atina 200[illegible]

Küçük Eleni'*nin kapak sayfası.*

Önsözde adı geçen Kosmas Simyonoğlu'nun kitabın finansörü olduğu çok açık. Zincidereli Kosmas Simyonoğlu, Kayseri'de imalathanelere, Adana'da bir iplik fabrikasına[9] ve Mersin'de çeşitli ticari şirketlere sahiptir. Hatırı sayılır bir servet yapmayı başarmış Kapadokyalıların önde gelen örnekleri arasında yer alır. Küçük Asya felaketinden sonra oğulları Aristidis ve Aleksandros, Elefterios Venizelos'un tavsiyesine uyarak Keraçini'de Myloi Aghiu Georgiu'yu (Ayo Yorgi İmalathanesi) kurarken bir yandan da Marsilya ve diğer Avrupa şehirleriyle ticaret yapmaya girişmişlerdir. Baba Kosmas'ın, Karamanlıca basınla ilgili olduğu da görülür. 1885 yılında Xavier de Montépin'in romanı *Ekmekçi Kadın*'ın 45 nüs-

9 Bu fabrika mübadeleden sonra Milli Mensucat adıyla tanınmıştır (ç.n.).

ΦΟΥΤΟΥΒΕΤΛΟΥ ΒΕΙΛΙΜ ΠΕΡΒΕΡ ΚΟΣΜΑ
ΕΦΕΝΤΙ ΣΥΜΕΩΝ ΟΓΛΟΥ ΧΑΖΡΕΤΛΕΡΙ!

'Ιμμὲ ὸλὰν ἀζουνουζοὺ, βὲ Ὸλὶμ χακκιντὰ χα-
βγιὸλερινιζὶ πιγερὲκ, δαχὰ ζίαδε γκεκλερινιζὶ, κερὲκ
Σμυρδὲ, δὶ κερὲκ σάφ μαχαλλερδὲ ταλὶμ ἐττυλε-
ρινιζὶ, βὲ ὸνλαρὴν Ὸλὶμ ταχσὶλαντὲ γκεσαπσὶζ ἀχτὲ-
λὶρ σάρφ ἐττικλιρινιζὶ ἀτνεν κιρδουγουμδὲν, πεν-
δενὶζ δαχὶ, σιζὶν Ὸλὶμ σεβιτζιλιγινιζὶ κιρδικερὲκ,
« Ἡ Μικρὰ Ἑλένη » ἰσμινὲ κιταπτζαζὴ καλεμὲ
ἀλὴτ, τερζουμὲ ἐττὶμ κι, δατανημὶζ 'Ανατοληνὸν
παρθεναγωγεόνλαρτηνα δεδὰμ ἐδὲν κὴζ ὰκαρτλερτνὲ,
μεδρεσὲτζε πὶρ φαϊδὲ ἑλληνὸν δεγγὺ, κέρτζε γὲρ νὲ
καδὰρ πού κιταπτζαδζ ἑλληνικὰ λισανηντὰ 1877
σενεσιντὲ τὰπ ὸλουνμούς ἰτιδὲ, φάκατ ὸλ ζαβάλλη
'Ανατοληνὸν σιτηγανλερὶ ἑλληνικὰ λισανηνὰ ἀσνὰ
σλμαδηκλαρηνταν, ὸλ κιτζὲλ μεδρεσὲτζε φαβάλὴ
κιταπτζαζὴ μευταλαὰ ἰδὶμεγιουπ, ἰτσελέρτε λισα-
νηνὴ ἀνκαγιδμαγγαζκλαρηνταν, ὺπου κιταπτζα-
ζὴν τὰπ ὸλουνμασὴ ἰτζούν, σαχιφεσὶ σαὺλὶ ἰσμι-
νὶζ ὸλε μουζεγγὶν ὲλαράκ, ἴσμε σερὶφινιὲ κιταπ-
τζαδζ βάκιφ ὸλσὸν, ταράφι φουτουβετλερινὲ τεπλὶν
ὲλσουνσὸρ.

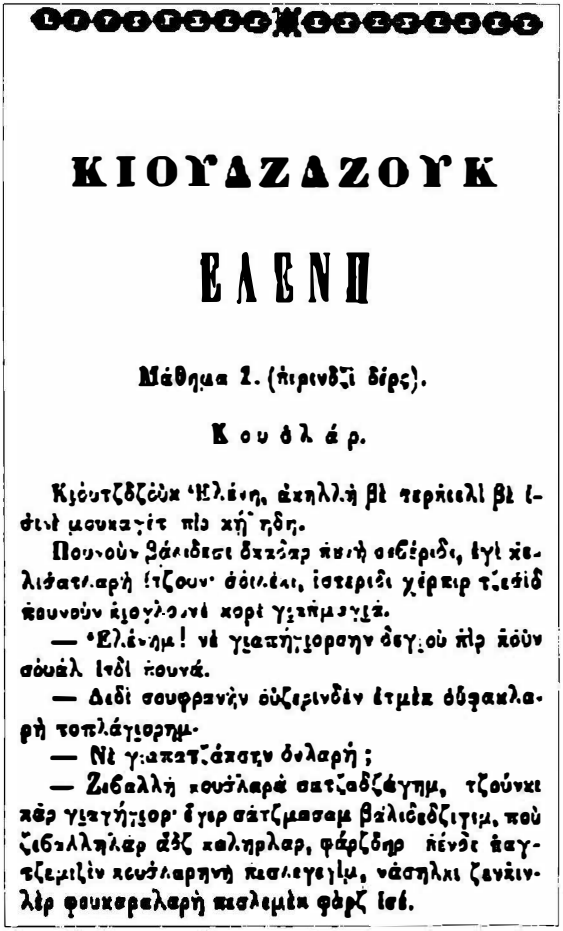
'Ἐν Μερσίνῃ 1878 τῇ 16 ἰανουαρίου.
Ἱρὸζουμαὶ ἰδὶν ΣΤΑΥΡΟΣ.

Küçük Eleni'*nin önsözü.*

hasını satın alarak parasını avans olarak vermiştir. Çevirmen İlias Emmanouilidis, üçüncü cildin sonunda Kosmas Simyonoğlu'na hararetli teşekkürlerde bulunuyor.[10]

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve bu notun sonunda yayımladığım belge, Maarif Nezareti'nden bir kitabın basımına izin almak için gereken uzun ve zorlu süreci anlatıyor. Yetkililerce geçici ruhsat olarak tanımlanan belge, kitabın başlığı ve içindekileri bildirerek Maarif Nezareti Müfettişliği'ne başvurması üzerine Evangelinos Misailidis'e veriliyor. Belgede yazdığı kadarıyla bu süreç şöyle devam ediyor: Kapağında matbaanın, basım yerinin

10 Bkz. S. Salaville – E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III (1866–1900), Atina: 1974, no 233.

ΚΙΟΥΤΑΖΑΟΥΚ

ΕΛΕΝΗ

Μάθημα 1. (πιρινδζί δίρς).

Κουδλάρ.

Κιόυτζδζούκ Ἐλένη, ἀκηλλὴ βὶ τερπιελλὶ βὶ ἰ-
στιὶ μουκαγίτ πὶ κὴ ηδη.
Πουνοὺν βάλιδεσι δκτὸρ ἀκὴ σεβέριδι, ἐγὶ κε-
λισάτλαρὴ ἰτζουν· σόιλεμι, ἰστεριδι χέρκιρ τζεσίδ
κουνούν κιογλοῦνὶ κορὶ γιαπμαγὶ.
— Ἐλένημ! νὰ γιαπὴγιορσην δσγιοὺ πὶρ πόὺν
σούαλ ἰνδὶ κουνά.
— Διδὶ σουφρανὴν οὐζερινδεν ἐτμὲκ σύφακλα-
ρὴ τοπλάγιορημ.
— Νὲ γιαπτζάκσιν σολαρὴ ;
— Ζιβαλλὴ κουσλαρὰ σατζαδζάγημ, τζούνκι
πὲρ γιατὴγιορ· ἐγορ σάτζμασαμ βαλιδεδζιγιμ, πού
ζιβαλλὴλαρ ἀδζ καληρλαρ, φάρζδηρ πένδε ἀαγ-
τζεμιζὶν κουσλαρηνὴ πασλεγιὶμ, νάσηλκι ζανάιν-
λὲρ φουκαραλαρὴ πασλεμὲκ φάρζ ἰσέ.

Küçük Eleni'*nin birinci dersi: "Kuşlar."*

ve yayıncının isminin yer aldığı iki nüshanın ilgili daireye gönderilmesi gerekiyor. Ruhsatın verilmesi için, başka bir deyişle kitabın kapağında yer alması zorunlu olan ruhsat tarih ve sayısının belirlenebilmesi için, Meclis-i Maarif'te kitabın iki nüshasının bulunması gerekiyor. Bu nüshaların gerekli koşulları sağladığına karar verilmesi halinde biri yayıncıya iade edilerek yayın sürecine devam etmesi sağlanıyor. İkincisi ise dairede kalıyor. Belgenin sonunda, kesin yayın ruhsatının verilmesi için Maarif Nezareti'ne ikinci bir başvurunun gerekli olduğunun altı çiziliyor.

Mikra Eleni'nin Karamanlıca baskısını Yunanca orijinaliyle karşılaştırıp iki metnin aynı olup olmadığına bakmak ve varsa farklılıkların ne olduğunu görmek ilginç olurdu. Karamanlıca çevirilerle orijinallerinin karşılaştırılması, Karamanlıca kitapların yayıncılarının yaptıkları çeşitli tercihleri günışığına çıkararak Türkçe konuşan okurlar arasında kültürel kimlik konusundaki çalışmalara değerli malzemeler sunabilecek yepyeni bir araştırma çizgisinin oluşmasına yol açabilir.

Muhtasar Coğrafya'nın Karamanlıca ve Ermeni harfli Türkçe baskısı

1887 Temmuzu'nda Hagop Boyacıyan'a Fincancılar Yokuşu'nda bulunan Amerikan Han'daki matbaada *Μουχτασάρ Τζογράφια'νιν* [*Muhtasar Coğrafya*][11] kitabını Karamanlıca olarak basma izni verilmiştir. 1877'de basılan bu ders kitabı, sorular ve cevaplardan oluşan bir sistematik içinde 159 derste dünya coğrafyasını işliyordu.[12] Kitap American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) yayınıydı.[13]

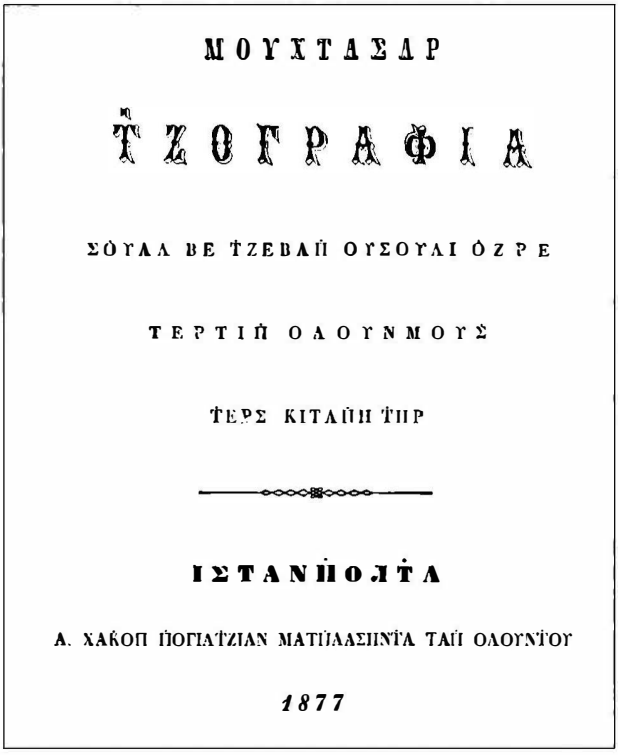
Hagop Boyacıyan'a Ermeni harfli Türkçe coğrafya kitabı için verilen ruhsat da İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunmuştur. Ruhsat, 27 Mayıs 1876 tarihini taşır. Osmanlıca belgede kitap "Ermenice Coğrafya" olarak geçmektedir ve Ermeni harflerle Türkçe olarak mı, yoksa Ermeni dilinde mi basıldığı belirtilmemiştir.[14] Ermeni-Türkçe bibliyografyada, 1877 yılında Hagop Boyacıyan'ın matbaasında basılan tamamen aynı başlıklı (ve 152

11 BOA, MF. MKT. 50/42

12 *Μουχτασάρ Τζογράφια, Σουάλ βε τζεβάπ ουσουλί ουζρέ τερτίπ ολουνμιούς τερς κιταπή τηρ, Ιστανπολτά, Α. Χακόπ Πογιατζιάν ματπααση ντά ταπ ολουντού, 1877* [Muhtasar Coğrafya. Sual ve Cevap Usulü Üzere Tertip Olunmuş Ders Kitabıdır]. Bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika*, III (1866-1900), Atina: 1974, no 199.

13 Sözgelimi bkz. *Memorandum on Sales of Scriptures and Mission Books with Regulation of the Constantinople Book Department, adopted at the Annual Meeting of the Western Turkey Mission, 1884 with the Concurrance of Delegates from the Central Turkey Mission and the Bulgarian Mission*, Constantinople, A.H. Boyacıyan Matbaası, İstanbul: 1884 ve ayrıca *Catalogue and Price List of Publications of the Mission of the American Board at the Bible House*, A.H. Boyacıyan Matbaası, İstanbul: 1890.

14 BOA, ME. MKT. 46/14

ΜΟΥΧΤΑΣΑΡ

ΤΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΟΥΑΛ ΒΕ ΤΖΕΒΑΪ ΟΥΣΟΥΛΙ ÓΖΡΕ

ΤΕΡΤΙΪ ΟΛΟΥΝΜΟΥΣ

ΤΕΡΣ ΚΙΤΑΪΗ ΤΙΡ

ΙΣΤΑΝΒΟΛΤΑ

Α. ΧΑΚΟΠ ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΝ ΜΑΤΒΑΑΣΗΝΤΑ ΤΑΪ ΟΛΟΥΝΤΟΥ

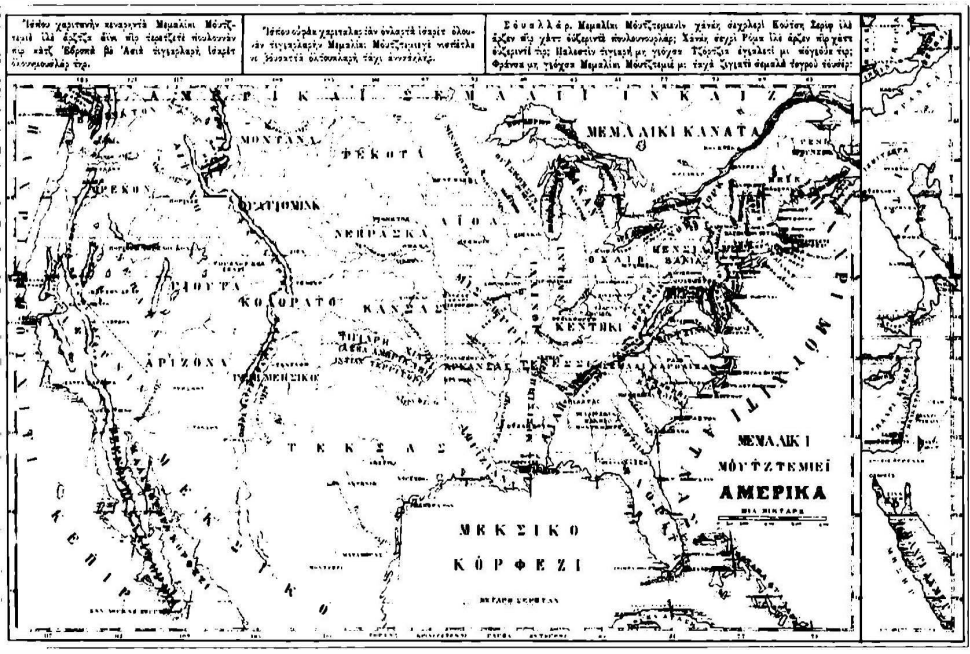
1877

Muhtasar Coğrafya'*nın 1877 tarihli Karamanlıca baskısının kapağı.*

sayfalı) bir kayıt daha vardır ve bu baskının yazarı da belirtilmiştir: Ermeni Dökmeciyan Kalust.[15] Ermenice-Türkçe baskının ABCFM'nin yayını olduğu bellidir. Kitap, Erivan'daki Devlet Kütüphanesi ile Viyana'daki Mıhitarist Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Hagop Boyacıyan'ın bastığı kitapların ilk incelemesinden anlaşıldığı üzere ABCFM'nin yayınlarının çoğu, Türkçe dilinde ve hem Ermenice hem de Yunanca hurufatla, ama aynı zamanda Osmanlı

15 Bkz. N.A. Vosganyan - A.M. Savalyan - M. Sogomonyan - O. Gülümyan - A. Sahagyan - S. Tateosyan, *Haykirki 1851-1890 tvagannerin* [Ermenice kitaplar, 1851-1900], Erivan: 1999, no 3140. Ermeni bibliyografisindeki kitapları arama çabamda bana yardıma tereddüt etmeyen Püzant Akbaş'a samimi teşekkürlerimle. Ayrıca bkz. Hasmik Stepanian, *Hayatar t'urk'eren grk'eri ew hayatar t'urkeren parberakan mamuli matenagut'iwn (1727-1968) - Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Sürekli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, Turkuaz, İstanbul: 2005, no 739.

Muhtasar Coğrafya *kitabından bir sayfa: Memalik-i Müçtemiye (ABD) ile aynı enlemlerdeki Avrupa ve Akdeniz ülkelerinin eş ölçekli haritaları verilmiş ve çeşitli sorular sorulmuştur.*

alfabesiyle de basılmış ve aynı yıl içinde dağıtıma girmiştir. Örnek olarak *Yeni Ahit*'i Ermenice ve Türkçe basması için 1875'te Hagop Boyacıyan'a verilen izne değinmek istiyorum. *Ahd-i Cedîd*, Türkçe dilinde ve Osmanlı ve Ermeni alfabesiyle yayımlanmıştır: "Agop Boyacıyan Efendi *Tevrat* ve *İncil-i Şerîf*'in Tükçe lisân ve hurûf ile Ermenice hurûf Türkçe lisân ve Ermenice hurûf ve lisân ile matba'asında tab'ını istid'â..." Yani Hagop Boyacıyan, belgede İngiliz ve Amerika (Baybıl) Cemiyeti olarak geçen Bible Society adına *Ahd-i Cedîd*'in üç baskısını 1875 yılında basmıştır.[16]

Bu bölüme *Muhtasar Coğrafya*'nın baskılarıyla başladım ancak aynı matbaacının aynı yıl Yunan ve Ermeni harfleriyle bastığı bazı Türkçe kitapları da buraya eklemek istiyorum.

16 Bkz. BOA, ME. MKT. 30/78. Osmanlı Türkçesi baskı için bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. I (1971), no 166 ve Ermeni harfli Türkçe için bkz. Hasmik Stepanian, *a.g.e.*, no 688.

1. *Muhtasar Coğrafya* (1877)[17]
2. *Hıristiyan Yolculuğu* (1879)[18]
3. *İlahiler Allah'ın İbadetinde* (1880)[19]
4. *Kitab-ı Mukaddes* (1884)[20]
5. *Ahd-i Cedîd* (1884)[21]
6. *Dua Hakkında Mülahazalar* (1886)[22]
7. *İlm-i Hesap Kısm-ı Zihni* (1887)[23]
8. *Ahd-i Cedîd* (1892)[24]
9. *Kitab-ı Mukaddes* (1892)[25]
10. *Kiryaki Mektebi Dersleri 1897-Senesi İçün* (1896)[26]
11. *Günaha Galibe Eseri* (1897)[27]
12. *İlahiler ile Makamları* (1899)[28]

ABCFM tarafından yayımlanan ve Hagop Boyacıyan'ın matbaasında basılan Karamanlıca ile Ermeni harfli Türkçe kitaplar ile Aramyan, Bağdatlıyan, Matteosyan gibi diğer Ermeni matbaacılarca basılan kitapların sistematik biçimde çalışılması ve bu baskılarda kullanılan metinlerin karşılaştırılması, misyonerlerin yayınlarının sadece kullandıkları hurufata göre değişip değişmedi-

17 Yukarıya bakınız.

18 Karamanlıca baskısı için bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 204 ve Ermeni harfli Türkçe için bkz. Hasmik Stepanian, *a.g.e.*, no 804.

19 Bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 205. Ermeni harfli Türkçe yayın bir yıl sonra, 1881'de dağıtılmıştır, bkz. Hasmik Stepanian, *a.g.e.*, no 797.

20 Karamanlıca baskısı için bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 218 ve Ermeni harfli Türkçe için bkz. Hasmik Stepanian, *a.g.e*, no 869.

21 Bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 219 ve Hasmik Stepanian, *a.g.e.*, no 874.

22 Bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 240 ve Hasmik Stepanian, *a.g.e.*, no 146.

23 Karamanlıca baskısı i için bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles additions et compléments*, I, Atina: 1997, no 240 ve Ermeni harfli Türkçe için bkz. Hasmik Stepanian, *a.g.e.*, no 907.

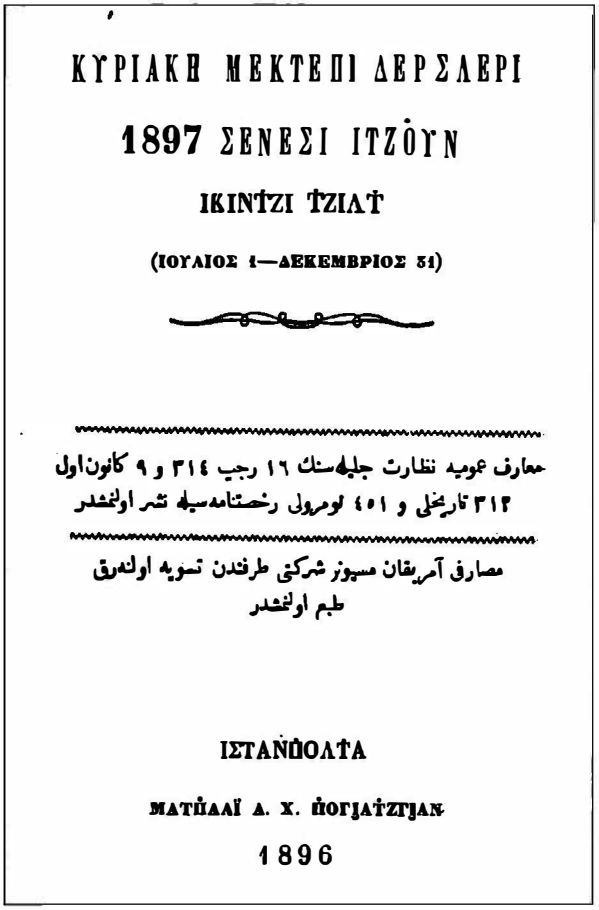
24 Karamanlıca baskısı için bkz. Evangelia Balta, *Additions*, *a.g.e.*, no 83 ve Ermeni harfli Türkçe için bkz. Hasmik Stepanian, *a.g.e.*, no 1072.

25 Bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 270 ve Ermenice harfli Türkçe için bkz. Hasmik Stepanian, *a.g.e.*, no 1093.

26 Karamanlıca baskısı için bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 308 (sadece ikinci cilt kataloğa dahildir) ve Ermeni harfli Türkçe için bkz. Hasmik Stepanian, *a.g.e.*, no 1167.

27 Karamanlıca baskısı için bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 312 ve Ermeni harfli Türkçe için bkz. Hasmik A. Stepanian, *a.g.e.*, no 1178.

28 Bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 326 ve Hasmik A. Stepanian, no 1208.

ΚΥΡΙΑΚΗ ΜΕΚΤΕΠΙ ΔΕΡΣΛΕΡΙ

1897 ΣΕΝΕΣΙ ΙΤΖΟΥΝ

IKINTZI TZIAT

(ΙΟΥΛΙΟΣ 1—ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 31)

معارف عمومیه نظارت جلیله‌سنك ۱۶ رجب ۳۱۴ و ۹ کانون‌اول
۳۱۲ تاریخلی و ۴۰۱ نومرولی رخصتنامه‌سیله نشر اولنمشدر

مصارف آمریقان مسیونر شرکتی طرفندن تسویه اولنه‌رق
طبع اولنمشدر

ΙΣΤΑΝΒΟΛΤΑ

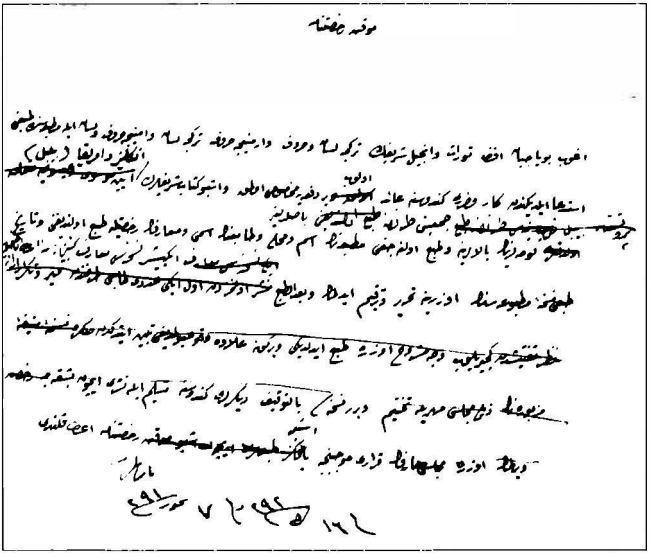
ΜΑΤΒΑΑΪ Α. Χ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΝ

1896

Hagop Boyacıyan Matbaası'nın bastığı
Kiryaki Mektebi Dersleri - 1897 Senesi İçün *kitabının kapağı.*

ğini gösterecektir. Başka bir deyişle Anadolu'da Bible Society tarafından dağıtılan basılı malzemede yer alan, Karamanlıca, Ermeni harfli Türkçe ve Osmanlıca olarak basılmış Türkçe metinlerin dilinin aynı olup olmadığını ortaya koyacaktır.

Başka yerde de belirttiğim üzere başlangıç noktası Karamanlıca çalışmalarında olsa da bu sorular, gözlem alanımızı zorunlu olarak genişletmekte ve bütün Anadolu Hıristiyanlarına ve daha genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na yaymaktadır.

Hagop Boyacıyan Matbaası'nın Kitab-ı Mukaddes'*in Osmanlı Türkçesi, Ermeni harfli Türkçe ve Ermenice basılması için Maarif Meclisi'nin verdiği izne dair belge:*

Muvakkat Ruhsatnâme

Agop Boyacıyan Efendi Tevrat ve İncil-i Şerîf'*in Türkçe lisân ve hurûf ve Ermenice hurûf Türkçe lisân ve Ermenice hurûf ve lisân ile matbaasında tabını istidâ eylediğinden kâr ve zararı kendisine âit olup bir defaya mahsûs olmak ve işbu Kitab-ı Şerîflerin İngiliz ve Amerika (Baybıl) Cemiyeti tarafından basıldığı nüshâlarının bâlâlarına ve tab olunacağı matbaanın isim ve mahalli ve tâbiînin ismi ve maârifin ruhsatıyla tab olunduğunu ve târih-i tabı nüsha-i matbû'asının üzerine tahrîr edilmek ve bade't-tab ikişer nüshası maârif kütüphânesine itâ olunmak üzere Meclis-i Maarif'in karârı mûcebince itâ kılındı.*

Fî 16 C. Sene 292 ve fî 7 Temmuz sene [1]291 [19 Temmuz 1875]

Ekler

1. MF. MKT. 57/86
Numero 21
Yazıldı
Muvakkat Ruhsatname

Anadolu gazetesi sâhib-i imtiyazı Evangelinos Misailidi (*Mikra Eleni*) nâm Rumca kitabı lisân-ı Türkçeye terceme edüp Rumca hurûf Türkçe lisân ile tab'ını istid'a eylediğinden ve kitab-ı mezkûrun mündericâtında mahzur olmadığından tab' olunacak matba'anın isim ve mahalliyle tâbi'inin ismi ve tarih-i tab'ıyla yine mü-

teallik olduğu nüsha-i matbû'asının üzerine yazılmak ve Maarif Nezâret-i Celîlesi'nin re'y ve tensibi veya takdir ve tahsini gibi bir gûne ibâre derc edilmeyüp yalnız nezâret-i müşarunileyhanın ruhsatıyla basıldı ibâresi yazılmak ve ba'de't-tab' neşrinden evvel iki nüsha-i matbû'asının zirini mühürlenerek Meclis-i Maarif'e bi'l-ira'e muayene olunarak evvelce mütalâa olunan müsveddesine ve şerait-i meşruhaya muvafık olduğu anlaşıldıkdan ve iki adedin biri meclis-i mezkurun mühürüyle tasdik ile iade ve diğeri tevkif kılındıktan sonra neşri içün başkaca ruhsat almak üzere ve Meclis-i Maarif'in kararıyla işbu muvakkat ruhsatnâme i'tâ kılındı.

Fî 19 Cumade'l-ahir sene [12]95 (8.06.1878)

ve fî 8 Haziran sene 94

2a. MF. MKT. 50/42

Muvakkat ruhsatnâme

Numero 42

Fincancılar Yokuşu'nda Amerikan Hanı'nda Boyacıyan Agop Efendi hurûfî Rumca ve lisânı Osmanlıca olan Coğrafya kitabinin tab'ını istid'a eylemiş ve lede'l-mütalâa mündericâtında mahzur olmadığı anlaşılmış olduğundan tab' olunacak matba'anın isim ve mahalliyle tabi'nin ismi ve tarih-i tab'ıyla Coğrafya müteallik olduğu matbû'larının üzerine yazılmak ve maarifin re'y ve tensibi veya takdîr ve tahsini gibi bir güne ibare derc edilmeyip yalnız maarifin ruhsatıyla basıldı ibaresi yazılmak ve ba'de't-tab' iki adedinin zirini mühürleyerek Meclis-i Maarif'e bi'l-irâde muayene olunup evvelce mütalâa olunan müsveddesine ve şerâit-i meşrutada muvafık olduğu anlaşılarak ve biri ba-tevkif diğeri meclisin mühürüyle mühürlenerek iade olunduktan sonra neşri içün ayrıca ruhsat almak ve kütüphane-i mahsüslarında hıfz olunmak üzere iki adedini vermek şerâiti ve Meclis-i Maarif'in kararıyla yalnız tabı içün iş bu muvakkat ruhsatnâme i'ta kılındı.

Fî 10 Receb sene 94 (21.07.1877)

ve fî 9 Temmuz sene 93

İşaret kılındı

2b.MF.MKT. 36/147
Ruhsatname
Hâlid

Boyacıyan Agop Efendi'nin vuku' bulan istid'âsı üzerine yalnız tab'ı için 16 Şaban sene 92 târihiyle müverreh muvakkat ruhsatnâmesi verilen (Ermenice Coğrafya) risalesi bu kere tab' olunarak Meclis-i Maarif e bi'l-irâ'e mukaddemâ mu'âyene olunan aslina ve şerâit-i sâireye muvafık sûretde teşyil olunduğu inde't-tatbîk tebeyyün eylediği ifade olunmağla risâle-i mezkûrenin neşr-i için iş bû ruhsatnâme verildi.

Fî 29 Rebiülahır sene 93 (24.05.1876)
Fî 12 Mayıs sene 92

KARAMANLICA
SÜRELİ YAYINLAR

Karamanlıca Basın (İzmir 1845 - Atina 1927)[1]

"Karamanlıca basın" terimi, 19. yüzyıl ortalarından itibaren yayımlanan Yunan harfli Türkçe gazete ve süreli yayınları kapsar. Çok etnik gruplu ve çokdilli Osmanlı İmparatorluğu'nun[2] ürün-

1 İnglizceden çeviren: İnci Türkoğlu.
"Karamanlidikos typos (Smyrni 1845 - Athens 1926)" başlıklı bildiri şu konferansta sunuldu: *La Presse grecque de 1784 à nos jours. Approches historiques et théoriques*, Actes du Colloque International, Atina: 23-25 Mayıs 2002 (yay. haz. L. Droulia, Atina: 2005), s. 118-125. İngilizce tercümesi: "Karamanli Press. Smyrna 1845 - Athens 1926", bkz: *İzzet Gündağ Kayaoğlu Hatıra Kitabı*, yay. haz. O. Belli ve Y. Dağlı, M.S. Genim, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul: 2005, 27-33. Bu yazı, yukarıda sözü edilen çalışmanın genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

2 Osmanlı İmparatorluğu'nda basın hakkında bkz. J.H.A. Ubicini, *Lettres sur la Turquie ou tableau statistique, religieux, politique, administrative, militaire, commercial, etc. de l'empire ottoman*, Paris: ²1853, s. 257-262; ayrıca bkz. Cl. Huart, "La presse musulmane. Liste des journaux ottomans", *Revue du Monde Musulman*, 8 (1909), s. 97-139; R. Davison, "How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution: the Newspaper Press", bkz. ayr., *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, *Analecta Isisiana XXXIV*, İstanbul: 1999, s. 361-370. Osmanlı gazetelerinin okuyucuları için sağladıkları bilginin haricinde bir de eğitici rolleri vardı. Bu durum birçok makalede açıkça belirtilmiştir, örneğin *Takvim-i Vekayi*'de (14 Mayıs 1832) şöyle der: "Bir başka amaç da ticaret, bilim ve sanatlarla ilgili faydalı bilgiyi sağlamaktır"; bkz. B. Lewis, "*What went wrong? Western Influence and Middle Eastern Reaction*", Oxford University Press, New York: 2002. Osmanlı İmparatorluğu'nda dağıtımda olan Yunanca gazeteler hakkında şu tezin yayımlanmasını bekliyoruz: M. L. Marks, "*The Ottoman Greek Press" 1830-1862*, University of London; halihazırda aynı yazarın şu makalesine atıfta bulunabiliriz: "Οι ελληνικές εφημερίδες της οθωμα

lerinden biri olarak Karamanlıca basın, esas olarak, Karaman'ın, daha doğrusu geniş çevresiyle birlikte Kapadokya'yı da içeren bölgede yaşayan Türkçe konuşan Rumlarına hitap ediyordu. Hatta 20. yüzyılın başlarında bile *Anatoli* gazetesinin okuyucuları hâlâ Karamanlılar olarak tanımlanıyordu:

> C'est le journal des Caramanlis (Césariotes) qui, autrefois ne savaient que la langue turque; un certain nombre d'entre eux se trouvent encore dans ce cas.[3]
>
> [Türkçeden başka dil bilmeyen Karamanlıların (Kayserililer) gazetesidir; hâlâ Türkçe konuşan birkaç kişi vardır.]

Karamanlıca basına benzer örnekler imparatorluğun diğer etnik gruplarından Ermeni[4] ve Yahudilerde[5] de görülüyordu. Yan-

---

nikis autokratorias, 1830-1862", yay. haz. L. Droulia, *La Presse grecque de 1784 à nos jours*, s. 442-447. Rum basını için Osmanlı kaynakları hakkında bkz. A. Arslan, *Osmanlı Devletinde Rum Basını, Osmanlı Belgeleri Işığında* (Yunanca tercümesi: *Ο ελληνικός τύπος όπως καταγράφεται στα έγγραφα της εποχής*, çev. Ch. L. Pampalos, Atina: 2004). İstanbul'dan bazı Karamanlı gazetelerinden şurada söz ediliyor: S. Tarinas, *O ellinikos typos tis Polis, I. Meros, Efimerides* [İstanbul'un Rum basını. Kısım I, gazeteler], [İstanbul] 2007, s. 137-144; ki bu yayında başlangıç noktası ve temel olarak yazarın kendi özel koleksiyonu ele alınmıştır. Osmanlı döneminden Yunanca gazeteler ve süreli yayınlar ayrıca şu eserde kataloglanmıştır: Yay. haz. L. Droulia ve G. Koutsopanagou, *Egkyklopaideia tou ellinikou typou 1784-1974. Efimerides, periodika, dimosiografoi, ekdotes* [Yunan Basını Ansiklopedisi, 1784-1974. Gazeteler, süreli yayınlar, gazeteciler, editörler], c. I-IV, Atina: 2008.

3 P. Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris [1907], s. 66.

4 Ermeni harfli Türkçe *Mecmua-i Havadis* kayda geçmiştir, bkz. J.H.A. Ubicini - P. de Corteille, *Etat present de l'empire ottoman. Statistique, gouvernement, administration, finances, armée, communautés non musulmanes... d'après de Salnâmeh (Annuaire impériale) pour l'année 1293 de l'Hegire (1875-76) et les documents officials les plus récents*, Paris: 1876, s. 174. 19. yüzyılın son on yıllarında Osmanlı başkentinde beşi Ermeni harfli Türkçe olmak üzere on bir adet Ermeni gazetesi dağıtımda idi. Bkz. A. Palaiologlou, *Imerologion tis Anatolis. Politeiografikon, philologikon kai epistimonikon tou etous 1884 ... Etos triton* [Şark günlüğü. Politika, edebiyat ve bilim, 1884 yılı ... Üçüncü yıl], İ. Pallamaris Matbaası, İstanbul: 1883, s. 127. *Ceride-i Şarki*, *Tercüman-ı Efkâr*'ın devamı ve süreli yayın *Mecmua-i Ahbar* Ermeni harfli Türkçe olarak dağıtımda idi, bkz. P. Fesch, *a.g.e.*, s. 67-68. Ermeni harfli Türkçe yazılı *Takvim-i Vekayi* ve *Hayal* gazeteleri hakkında bkz. K. Pamukciyan, "Mizahî *Hayal* Gazetesinin Ermeni Harfli Türkçe Baskısı", *Tarih ve Toplum*, 42 (1987), s. 356-360. Bu makale tekrar yayımlanmıştır, bkz. ayr., *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, yay. haz. O. Köker, c. II, İstanbul: 2002, s. 139-145.

5 İzmir'deki ilk Ladino Yahudi gazetesi 1842 yılında yayımlanmıştır. "Türk dili bilgisini yaymaya çabalayan entelektüeller İbrani harfli Türkçe *El Üstad* gibi gazeteler çıkardı

ya ve Hanya'da Osmanlı alfabesiyle Rumca gazeteler basılıyor, Türk-Yanyalılar ile Türk-Giritliler tarafından okunuyordu; bu insanların çoğunluğu sadece Rumca biliyordu.[6] B. Lewis'in de dile getirdiği üzere, "Girit'teki Rumca konuşan Müslümanlar Arap harfleriyle yazıyordu ama Anadolu'nun Türkçe konuşan Hıristiyanları bağlı oldukları kiliseye göre Yunan veya Ermeni harfleriyle yazıyordu. Müslümanı kâfirden ayırt etmede gözle görülen ve dışa yönelik işaret, dil değil, yazı idi."[7]

İşte sadece bu nedenle Karamanlıca basın 19. yüzyıl yayın kataloglarında her zaman Yunanca basın dahilinde kayda geçirilmiştir.

Karamanlıca basının fiili okuyucu kitlesi, Anadolu'nun yüreğinden imparatorluğun başkentine göç etmiş tacir ve zanaatkârlardan ibaret İstanbul'un Türkçe konuşan Rumları idi. Artık varsıl ve de oturmuş ekonomik ve sosyal statüye sahip olan bu kişiler, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de genelde dünyada neler olup bittiğinden haberdar olmak istiyor, bunun yanı sıra da kendilerini ifade edebilecekleri bir platforma ihtiyaç duyuyordu. Rumca bilmedikleri için örneğin S. Vutyras'ın *Neologos*'unu okuyamıyorlardı, tıpkı Arap harfleriyle yazılan Osmanlıca Türkçesini okuyamadıkları veya *Takvim-i Vekayi*'nin Arapça ve Farsça yüklü ağır dilini anlayamadıkları gibi.[8] İstedikleri kaynakları okuyabilmeleri için daha basit bir format bulunmak zorundaydılar. Aslında 18. yüzyılın başlarından itibaren Karamanlıca kitaplar[9] dağıtımda ol-

---

veya *El Messeret* gibi bir Ladino gazeteye Türkçe bir sayfa ekledi"; bkz. A. Levy, "The Jewish Press in Turkish", *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, yay. haz. G. Nassi, The Isis Press, İstanbul: 2001, s. 23.

6 İordanis T. Pamboukis, "I xenogrammati philologia" [Yabancı bir dilde edebiyat], *Diavazo*, 31 (Mayıs 1980), s. 30. Yunan harfli Türkçe *Medayih-Hamidiye* gazetesinin Hanya'da dağıtımda olduğuna dair bilgi vardır. Bkz. O. Koloğlu, "La presse turque en Crète", *Presse turque et presse de Turquie, Actes des colloques d'Istanbul*, yay. haz. N. Clayer, A. Popovic, Th. Zarcone, İstanbul: 1992, s. 263.

7 B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, Londra: 1968, s. 426.

8 Bu ilk Osmanlı gazetesi hakkında bkz. İ. Giritli, "Les Turcs et la presse", *Presse turque et presse de Turquie, Actes des colloques d'Istanbul*, yay. haz. N. Clayer, A. Popovic ve Th. Zarcone, İstanbul: 1992, s. 79; ve M.N. İnuğur, "Naissance et developpement de la presse dans l'empire ottoman", *a.g.e.*, s. 84-85.

9 Karamanlıca kitaplar hakkında kaynakça için bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en*

duğu için böylesi bir format pratikte zaten mevcuttu. Sonuçta Karamanlıca basın, Türkçe konuşan Rum nüfus arasında Karamanlıca kitap geleneğinin devamından başka bir şey değildi. Aynı bağlamda Ermeni harfli Türkçe basını da Osmanlı İmparatorluğu bağlamında Ermeni harfli Türkçe kitap geleneğinin bir devamıydı.[10]

Evangelinos Misailidis'in belirleyici rolü

Karamanlıca basın sektöründe öncü ve başrol oyuncusu, uzun ömürlü Karamanlıca gazete *Anatoli* [Doğu] ve çok sayıda Karamanlıca kitabın yayıncısı Evangelinos Misailidis 1872'de şöyle yazıyordu:

> Ortodoks ahalinin Yunan harfli Türkçe yazılı basınının ilk ve tek temsilcisi olduğumuzu söylemekten gurur duyuyoruz. Rumca öğrenmeye böyle belli belirsiz şekilde biraz alışmalarının yanı sıra, aynı zamanda Avrupa Türkiyesi'ndeki Rum dindaşlarımız, devletin temel dili olan Türkçe bilgilerini geliştirdiler ki, değişik heyetlerde görev alan hem din adamları hem de ihtiyar heyeti üyeleri yeri geldiğinde balık gibi sus pus oturmasınlar.[11]

---

caractères grecs, Atina I (1958), II (1955), III (1974); Evangelia Balta, *Karamanlidika. Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs. Additions (1584-1900)*, Atina: 1987; a.g.y., *Karamanlidika. XXe siècle. Bibliographie analytique*, Atina: 1987 ve *Karamanlidika. Nouvelles Additions et Compléments*, I, Atina: 1997; a.g.y., "Périodisation et typologie de la production des livres karamanlis", ayrıca bkz. a.g.y., *Peuple et Production. Pour une interprétation des sources ottomanes, Analecta Isisiana XLI*, Les éditions Isis, İstanbul: 1999, s. 259-281, burada ilgili kaynakça da yer almaktadır.

10 Zengin Ermeni harfli Türkçe edebiyatı üzerine bir kaynakça derlenmiştir, bkz. H. Stepanyan, *Bibliografija knig na turetskom iazbike, napisannih armjanskimi bukvami, 1727-1968*, Izdatel'stvo AN Armjanskoj SSR, Erivan: 1985; H. Stepanyan, *Ermeni Harfi Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliografyası (1727-1968). Bibliographie des livres et de la presse Armeno-Turque*. Turkuaz Yayınları, İstanbul: 2005. Ayrıca bkz. H. Berberian, "La literature arméno-turque", *Philologieae Turcicae Fundamenta*, yay. haz. L. Bazin, J. Deny, M.T. Gökbilgin, F. İz, H. Scheel, c. II, Mainz: 1964, s. 809-810; Raymond H. Kévorkian, "Le livre imprimé en milieu arménien ottoman aux XVIe - XVIIIe siècles", bkz. *Livres et lecture dans le monde ottoman (Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, Série Histoire 87-88), yay. haz. Fr. Hitzel, s. 173-185. Ayrıca bkz. K. Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, II: Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, yay. haz. Osman Köker, İstanbul: 2002.

11 Ch. S. Solomonidis, *I dimosiografia tis Smyrnis (1821-1922)* [İzmir gazeteciliği (1821-1822)], Atina: 1959, s. 143.

Evangelinos Misailidis ilk Karamanlı gazetesi *Pelsaret-il Maşrik*'i 12 Ocak 1845 günü yayımladı ve A.D. Hadjidimos'a göre 1846 yılı sonunda yayını sona erdi.[12] Bu gazetenin amacı Anadolu'nun Türkçe konuşan Rum nüfuslarına siyasi haberleri iletmekti. İzmir'de çıkan *Amaltheia*, bu gazete hakkında şöyle yazdı: "Doğu'nun [Anadolu-e.n.] ve diğer yörelerin, Rumca bilmemesine karşın Türkçeyi Yunan harfleriyle yazan kalabalık ahalisine haber ve bilgi yaymakta faydası olacak ve gerçekten bir boşluğu dolduracaktır."[13]

Misailidis 1849-1850'de aylık resimli *Mekteb-ül Fünnûn-i Meşriki* dergisini de yayımladı ki bu yayın, *Apothiki ton Ofelimon Gnoseon*'na [Faydalı bilgiler dağarcığı] öykünüyordu. Misailidis İzmir'de haftalık siyasi gazete *Şark*'ı da yayımladı. Bu bilgi İordanis Limnidis tarafından Evangelinos Misailidis'in Karamanlıca basılan özgeçmişinde[14] verilmekte ve M. Gedeon tarafından teyit edilmektedir. Gedeon şöyle yazar: "Hemen hemen aynı zamanda *Şark*'ı yayımlamaya başladı ve bunu matbaasının alevlere kurban gittiği büyük yangına kadar sürdürdü; yangından sonra, on yıldır yayıncılık yaptığı İzmir'den ayrıldı ve kalıcı olarak İstanbul'a yerleşti."[15]

Torunu Petros Misailidis tarafından verilen bilgiye göre Evangelinos Misailidis 1850 yılında İstanbul'a gelmiş ve *Fûnun-i Şarkiyye – Risale-i Havadis*'i[16] yayımlamaya başlamış ve bunun adını kısa bir süre sonra *Anatoli* olarak değiştirmiştir. Bu bilgiyi başka bir kaynaktan teyit edemiyoruz. Bu durum 1851 yılında *Anatoli*'nin

12 A.D. Chatzidimos, "Smyrnaïki Vivliografia" [İzmir'de basılmış kitaplar kaynakçası], *Mikrasiatika Chronika*, 4 (1948), s. 395, no 182. Bilgi şuradan derlenmiştir: S. Solomonidis, "Ai protai ellinikai en Smyrni efimerides" [İzmir'de ilk Rum gazeteleri], *İmerologion Amaltheias*, 1893, 165. Ayrıca bkz. Ch. S. Solomonidis, *I dimosiografia*, s. 142-143.

13 *Amaltheia*, 27 Ocak 1845.

14 Bkz. İ.İ. Limnidis, "Evangelinos Misailidis", *Mikrasiatikon İmerologion O "Astir" 1914. Anatoli Rumlarına mahsus..., ikinci sene, Konstantinupolis, ... 1913*, İstanbul: 1912, s. 170 (E. Balta, *Karamanlidika, XXe siècle*, *a.g.e.*, no 96).

15 Ayrıca bkz. M. Gedeon, *Aposeimeiomata chronografou, 1800-1913* [Vakanüvisin notları, 1800-1913], Atina: 1932, s. 14.

16 Bkz. P.P. Misailidis, *Istorikes selides tou perasmenou aiona: "Anatoli"* [Geçen yüzyılın tarihi gazeteleri: "Anatoli"], Atina (tarihsiz). İnceleme, *Prosphygikos Kosmos* [Muhacir dünyası] gazetesinde tefrika edilmiştir (1982).

ilk sayfalarında Arap harfleriyle yazılı olarak solda *Havadisname* ve sağda *Şarkiye* yazılı olması ile ilgili olmalıdır.

Anatoli

1851 yılında Misailidis, *Anatoli* adlı gazeteyi, dördüncü sayfasında adı dizgici olarak zikredilen İoannis Lazaridis ile birlikte yayımlamaya başladı. Değişik olaylarla dolu yayın hayatına karşın, destekçileri arasında Filippos Aristovulos, Konstantinos Fotiyadis, Aleksandros Fardis, Anastasios Levidis, Nikolaos S. Soullidis ve başkalarının da yer aldığı bu gazete 1923 yılına kadar yayımlandı.[17] Manuel Gedeon, Şubat-Mayıs 1877 arasında yayımlanan Yunanca *Anatoli* gazetesinin sorumlu yazı işleri müdürüydü.[18] Karamanlıca *Anatoli* başlangıçta haftada iki kez yayımlanıyordu, sonra üç kere ve nihayet 1893'ten itibaren her gün yayımlanmaya başladı. 1890'dan itibaren gazetenin baş editörü ve sahibi Theagenis E. Misailidis'ti. Daha sonra gazete bir süre N. Th. Soullidis'in yönetiminde devam etti; 1893'ten itibaren ise yönetime Misailidis kardeşler geçti.[19] Yuvakim (İoakeim) Valavanis, *Anatoli*'de çıkan yazılar hakkında şöyle bir değerlendirme yapar:

> Bay Misailidis kendisini, *Anatoli*'yi yalnızca, tüm siyasi haber ve sairi bir araya getiren bir gazete olarak yayımlamakla kısıtlamadı ve de onu tarih ve coğrafyadan fiziğe, genelde tüm bilimleri ve sanatları kapsayan farklı bilgilerin gerçek bir hazinesi yaptı. Benzer şekilde, her konudaki makalelerle birlikte bilhassa sayısız kilise metnini ve hukuki metinleri de tercüme etti ve yayımladı. Hele İstanbul'un fethinden bu yana, o bahtsız dindaşlarımızın etnik aidiyetlerinden tamamen koptukları ve onları bir arada tutan tek bağın din olduğu düşünüldüğünde, tüm bunların faydaları ve işe yararlığı açıkça görülür. Tüm bunlara ek

17 Misailidis'in öğrencileri, gazeteci Limnidis ve İoannidis'ten şurada söz edilmektedir: Muhacir M. Hristopulos'un elyazması, *Ai eis tas mitropoleis Kaisareias kai İkoniou ellinoorthodoxes koinotites* [Kayseri ve Konya metropolitlerinin Rum Ortodoks cemaatleri], Hanya: 1939, 40 (bugün Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndedir).

18 Bkz. M. Gedeon, *a.g.e.*, s. 12-13.

19 *O Pharos tis Anatolis. Egkyklopaidikon imerologion tou etous 1901* [Anadolu/şark feneri, 1901 yılı ansiklopedik almanağı], İstanbul: 1900, s. 390.

olarak, sayısız toplumsal tetkikle kısa hikâye ve romanı da, Anadolu Helenizmi'ne okunmaları ve incelenmeleri için sunuldu.[20]

Anatoli'nin eğitici rolüne çağdaşları tarafından dikkat çekiliyor ve övülüyordu. *O Faros tis Anatolis* [Doğu'nun/Anadolu'nun feneri], gazetenin önemini ve Anadolu'nun Türkçe konuşan Ortodokslarının aydınlanmasındaki rolünü alkışlıyordu.[21] 1913 yılında İordanis Limnidis, gazetenin Yunanca ve Yunan dili eğitiminin yayılmasına yaptığı katkının altını çiziyordu:

> *Anatoli* gazetesinin yayımlandığı zamandan bugüne, abone vatandaşlarımızın kayıtları incelendiği takdirde, oğulun babanın aboneliğini sürdürmediği görülür. Bunun sebebi, gazeteyi okuyan ebeveynlerin, çocuklarının öğrenim görmesine önem vermeleri ve böylece Yunan harfli Türkçe yayımlanan bu Karamanlıca gazeteye daha fazla ihtiyaç duymamalarıdır. Bu, *Anatoli* gazetesi için bir şeref ve gurur meselesidir çünkü amacını başarmıştır.[22]

Dolayısıyla, 20. yüzyılın ilk on yılında gazetenin abone sayısı 600'ü geçmiyordu.[23] Şüphesiz, azalan abone sayısı kısmen Anadolu'da 19. yüzyılın son on yıllarında Yunanca eğitimin yayılmasına ve Türkçe konuşan Rumların genç nesillerinin çoğunun artık Rumca konuşmasından kaynaklanıyordu.

Karamanlıca gazete ve süreli yayınların nüshalarını bulmak çok zor olduğundan Karamanlıca kitapların yayımlanma haberlerini araarken mikrofilmlerde tarayabildiğim müteveffa İordanis Pamboukis'e ait nüshaların içeriği ile kendimi kısıtlamak durumundayım.[24]

---

20 Bkz. İoakeim Valavanis, "İ Allilografia en tois Mikrasianois" [Anadolu Rumları ile yazışmalar], *Parnassos*, 12 (1888-89), s. 59.

21 *O Pharos tis Anatolis*, *a.g.e.*, 390.

22 İ. Limnidis, "Evangelinos Misailidis", *Mikrasiatikon İmerologion o Astir 1914*, s. 170 vd.

23 P. Fesch, *a.g.e.*, s. 66.

24 1984 ile 1987 arası İordanis T. Pamboukis'e ait mikrofilm koleksiyonundan aşağıdaki yıllara ait sayıları çoğaltıp CAMS arşivine verdim:
1851 (no. 29-49).
1852 (no. 59-84, 87, 90, 92-95, 97-98).
1853 (no. 99-104, 106, 149).
1854 (no. 151-176, 179-193, 195-201).
1855 (no. 203-253).

Gazetenin 7 Ağustos 1851 tarihli 29. sayısından 22 Ekim 1863 tarihli 676. sayısına kadar güzel korunmuş bir koleksiyonuna sahip olan Fanis Mihalopulos (Phanis Michalopulos), hem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların hem de bağımsız Yunan devletindeki Yunanların çıkarlarına hizmet eden en uzun ömürlü gazetenin yayımlanmasının 100. yıldönümü vesilesiyle 1951 yılında *Embros* gazetesinde bir yazı yazdı. Mihalopulos bu fırsattan istifade hem Evangelinos Misailidis'e hem de gazetesi aracılığı ile yaptığı hizmete bir övgü kaleme almıştır:

> Coğrafi, tarihi ve filolojik öneme sahip ve Yunan harfli *Anatoli*'de yayımlanan çok sayıda makaleyi incelerken, 1851 yılında yayımlanan bu gazetenin, Atina ve bugün özgür Yunanistan'ın başka merkezlerinde yayımlanan birçok gazeteden daha iyi olduğunu görerek hayretlere düşüyoruz. Gayet bilgi yüklü yabancı haber bülteninde tüm Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsayan haberler de vardı. Bunlardan ikincisi, birincil olarak Anadolu'daki ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri, büyük ayrıntıyla vermesi nedeniyle büyük ilgi uyandırıyor. *Anatoli*'nin Filadelfia [Alaşehir], Attaleia [Antalya], İkonion [Konya] gibi birçok kentin tarihi gibi diğer yayınları da zikretmeye değerdir. Özellikle, bu yerlerdeki önde gelen Rumların yaşamöyküleri ve de ölüm ilanları kayda değerdir. Okullar ve eğitim

---

1857 (no. 307-316, 318-321, 323-324, 335-338, 340-342, 344-351, 353-354, 356-357).
1862 (no. 571, 572-603).
1863 (no. 604-610, 611-613, 614-617, 619-676).
1866 (no. 1001-1039).
1867 (no. 1040-1072).
1995'te, beş cilt *Anatoli,* Orient Institut İstanbul'da keşfedildi: 1888, 1890, 1892-1894. 2008'de, doktora öğrencim E. Bayraktar, Ankara Milli Kütüphane'de 1891-1899 yıllarına ait sayıları buldu. Bu sayıların dijital kopyaları CAMS arşivlerine verildi. Koleksiyoner Stratis Tarinas elinde 1912 yılına ait bazı sayıların fotokopilerinin bulunduğunu belirtti, bkz. S. Tarinas, *O ellinikos typos tis Polis*, *a.g.e.*, s. 142. Gazetenin başka sayılarını, özellikle de kritik 1870-1890 dönemine ait sayıları bulma çabaları sürmektedir. Gazetenin uzun ömrü ve de dağıtım yasağından kurtulmak için isim değişiklikleri, görünüşü, dağıtım sıklığı, editörler ve basımcı adreslerindeki değişiklikler gibi vukuatlı yayın tarihine dayanarak bibliyografik rekonstrüksiyon, en azından mevcut kaynaklarla zordur. Gazete ile ilgili ve bilgimizdeki eksiklikler ve mevcut sıkıntıları açığa çıkartan yayınlar için bkz. "Anatoli", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul: 1993, s. 266; Dimitris Stamatopoulos, "Anatoli / Mikra Asya, yani / diladi / Anatoli", bkz. yay. haz. L. Droulia, G. Koutsopanagou, *Egkyklopaideia tou typou*, c. I, Atina: 2008, s. 204-205.

faaliyetleri hakkında da oldukça ayrıntılı bilgiler mevcut olup Yunaniyat incelemelerinin nasıl gelişmekte olduğu da yansıtılmaktadır. Gazete ayrıca folklor, filolojik ve arkeolojik malzemeyi de toplamaya meraklıydı ve sayfalarında çok sayıda gelenek, şarkı, efsane, Antik ve de Hıristiyanlık dönemlerine ait çok zengin, yayımlanmamış yazıtları kayda geçirmiştir. 9 Ekim 1859 tarihli sayısında, Anadolu'nun eğitimli insanlarına, kendi yörelerinde ilgi çekebilecek her ne varsa onları toplamaları ve korumaları için bir çağrı ve rica yer alır.[25]

Anatoli, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki haberler ile yurtdışındaki olayların haberlerini veriyordu. İhracat ve ithalat fiyatlarına ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan paraların döviz kurlarına ayrılmış sütunları vardı. Ayrıca Rum ve Batılı şahsiyetlerin yaşamöyküleri, ölüm ilanları ve de Anadolu'daki Rumların eğitim ve entelektüel hareketleri, folklor, filolojik ve arkeolojik malzeme koleksiyonları hakkında da bilgiler yer alıyordu. Daha sonra Evangelinos Misailidis tarafından kitap olarak yayımlanan dizi romanların tefrikaları için de sürekli bir sütun vardı.[26]

Yayımlandığı süre boyunca –bir dönem Patrikhane[27] ile ilişkileri iyi değildi– *Anatoli*'nin ve de piyasada yayımlanan diğer Karamanlıca gazete ve süreli yayınların ideolojik içeriği hâlâ ve acilen incelenmeyi bekliyor. Genelde bu yayınlar, abonelerin destekleri, belirli şahısların kişisel inisiyatifleriyle çıkabiliyordu. *Anatoli*'nin haricindekiler, bu nedenle kısa ömürlü olmuşlardı.

Elde bulunan bilgiler dahilinde *Anatoli*'nin, İstanbul'da yaşayan hemşerileri aracılığı ile ulaştığı Kapadokya Rumları tarafından okunduğu biliniyor. İmparatorluğun büyük kentlerinde yaşayan Rumlar, doğdukları yerlerde gazetelerin okunmasını teşvik ediyordu ve böylece daha yaşlı erkek akrabalarını ve orada bütün hayatları boyunca yaşamış veya uzun yıllar gurbette çalıştıktan sonra ömürle-

25 Phanis Michalopoulos, "Ta 100 chronia mias efimeridos: 1851-1951. 'I tourkofoni *Anatoli* pou egrafeto ellinika" [Bir gazetenin yüz yılı: 1851-1951. Yunan harfli Türkçe *Anatoli*] şu gazetede: *Embros* (6.12.1951).

26 Birinci Uluslararası Karamanlidika Araştırmaları Konferansı'nda (Lefkoşe, 11-13 Eylül 2008) iki bildiri *Anatoli* hakkında idi: E. Benlisoy - S. Benlisoy, "Reading the identity of 'Karamanli' through the pages of *Anatoli*" ve Ş. Şişmanoğlu Şimşek, "The *Anatoli* newspaper and the heyday of the Karamanli Press" (yayın aşamasında).

27 Bkz. M. Gedeon, *a.g.e.*, s. 11.

rinin son yıllarını aileleriyle birlikte memleketlerinde geçirmek üzere dönmüş hemşerilerini en son gelişmelerden ve akımlardan haberdar etmeyi ve bunların bir parçası haline getirmeyi ümit ediyorlardı.

20. yüzyılın başında sosyolog Dimosthenis Daniilidis, İstanbul'dan Ürgüp'teki (Prokopi) Türkçe konuşan büyükbabasına gazeteler gönderiyordu; büyükbabası da bunları okuduktan sonra köyün öğretmenine veriyordu.[28] Kapadokyalı muhacirlerle yapılan görüşmelerin Küçük Asya Araştırmaları Merkezi kayıtlarına göre *Anatoli*, popüler bir okuma materyali idi:

> Gazeteler Ürgüp'e haftada iki veya üç kez posta yoluyla geliyordu. Yunanistan'dan *Skrip* ve *Telegrafos*, İzmir'den *Amaltheia*, Konstantinopolis'ten Rumca *Proodos*, *Neologos*, *Tahidromos* ile Karamanlıca olan Karayorgis'in *Asya* ve Misailidis'in *Anatoli*'si geliyordu. Misailidis bir de satirik bir inceleme olan *Kukurikos*'u yayımlıyordu. *Kukurikos*, diğer gazetelerin doğrudan diyemediklerini şakayla karışık ve kinayeli şekilde dile getiriyordu. Fakat Türkler onu 1905'te kapattı. Avrupa savaşı sırasında Yunanca gazeteler Ürgüp'e gelmedi. O sıralar Ürgüplüler, *Anatoli* ve *Asya*'yı okudu.[29]

Diğer Karamanlıca gazeteler

Bibliyografik atıflardan, 19. yüzyılın ortasından hemen sonra yayın hayatına girmiş olması gereken örneğin *Zem[b]ur-u Afitâb* [Arı ve Güneş] gibi başka Karamanlıca gazetelerinin varlığını biliyoruz. Dönemin yayınlarını inceleyen François-Adolphe Belin, Karamanlı gazetesi *Anatoli*'nin yanı sıra şöyle bir kayıt düşmüş:

---

28 Bkz. D. Daniilidis, "Babamın Bir Mektubu", *Mikrasiatikon Imerologion, O "Astir", 1914*, s. 53-54. Bu metnin Yunanca tercümesi için bkz. Matoula Kouroupou - Evangelia Balta, *Ellino-orthodoxes koinotites tis Kappadokias I. Perifereia Prokopiou. Piges sta Genika Arheia tou Kratous kai sto Kentro Mikrasiatikon Spoudon* [Kapadokya Rum Ortodoks cemaatleri. I. Ürgüp/ Prokopi. Yunanistan Genel Devlet Arşivleri ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki kaynaklar], Atina: 2001, s. 187. Nevşehir kodeks no 124, XXVI, 365, s. 10'da (belge no 13) Vasileias Derneği üyelerinin *Anatoli* okuduğu belirtiliyor.

29 Küçük Asya Araştırmaları Merkez Arşivi, Dosya PROKOPİ (Ürgüp): no 313. Bilgi veren: Efstathios Efthymiadis. Araştırmacı: Thaleia Papadopoulou, 1950. Ayrıca şu elyazmasına bkz. İ. Tsourouktsis, *Chronika Pseudokaramanlidon* [Sözde-Karamanlıca vakayinameler], s. 6.

JOURNAL GRECO-TURC – Zembourou afitâb "l'Abeille et le Soleil"; journal politique, littéraire et traitement des matières d'utilité publique; rédigé en langue turque et écrit en lettres grecques pour les Grecs de l'Asie Mineure; première année; paraît deux fois le semaine, les mardis et jeudis; imprimerie de la Société littéraire ottoman'.[30]

[Yunanca-Türkçe gazete – Zembur u Afitâb "Arı ve Güneş"; siyasi, edebi ve halk yararına konuları irdeleyen gazete; Anadolu Rumları için Yunan harfli Türkçe olarak hazırlanır; birinci yıl; haftada iki kez Salı ve Perşembe günleri çıkar; Osmanlı Edebiyat Cemiyeti'nin yayını.]

M. Gedeon yukarıdaki gazeteden iki ayrı gazete olarak söz eder – *İlios* (*Afitâb*) ve *Zembur* (*Arı*). *Afitâb*'tan sonra *Zembur* çıkmış ve bir buçuk yıl yayın hayatında kalmıştır – önce Yunan harfli Türkçe olarak (1866) kısa bir süre sonra da Yunanca *Melissa* olarak.[31] Bu, Kayserili Anestis Eftihyadis adlı Anadolulu bir fırsatçı tarafından yayımlanıyordu. Bu kişi hakkında Gedeon şöyle yazıyor:

Melissa (1867), Girit'teki büyük isyanın dorukta olduğu sırada uygun bir kâr elde etmişti. Nev-i şahsına münhasır gazeteci Eftihyadis, aslında okuma yazma bilmeyen bir üçkâğıtçı şarlatan olup her şeyi bırakıp gitmiş ve sözüm ona Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal sistem kurmaya çalışan Jön Türklerin bir hizbine katılmıştı...[32]

Bu gazetelerin hiçbir nüshası bulunamamıştır. Benzer şekilde, 20. yüzyılın başlarında yayımlanan Dimitrios Thomaidis'in *Anatheorisis* [Revizyon] ve *Mikra Asya* [Anadolu][33] adlı gazetelerinin de hiçbir nüshasına ulaşılamamıştır.[34]

---

30 "Bkz. François-Adolphe Belin, "De l'instruction publique et du mouvement intellectuel en Orient", ayrıbasım: *Contemporain, Revue d'Economie Chrétienne*, Ağustos 1866, s. 31-36.

31 Yunanca gazete *Μελισσα*'nın [Arı] 26. (25 Temmuz 1866) ve 89. (12 Ekim 1866) sayıları Gennadius Kütüphanesi, Kutu 76.2'de bulunmuştur.

32 Bkz. M. Gedeon, *a.g.e.*, s. 10.

33 Osmanlı gazeteleri kataloğunda şöyle tanımlanmıştır: '*Mikra Asya. Dimitraki Thomayidi Efendi. Constantinople. Turc en caractères grecs. Quotidien*' [Anadolu. Dimitraki Thomayidi Efendi. İstanbul. Yunan harfli Türkçe. Günlük.]. Bkz. Cl. Huart, *a.g.e.*, s. 134.

34 Cl. Huart'ın kataloğunda şöyle tanımlanmıştır: "*Anoreosis. Dimitri Thomayidi Efendi, gérant du journal Mikra Asia. Constantinople. Grec et turc en caractères grec*

Nevşehirli D. Karasavvas tarafından yayımlanan *Asya* da 20. yüzyılın ilk on yılının sonunda ve ikinci on yılının başında yayımlandı.[35] Yayıncısı hakkında şunlar biliniyor:

> Merhum Evangelinos Missailidis'in Karamanlıca *Anatoli* gazetesi, hemşerimiz Bay İordanis Limnidis tarafından yirmi yıl boyunca yayımlandı, tıpkı Nevşehirli Bay Demetrios Karasavvas'ın yayımladığı, artık çıkmayan *Asya* gibi...[36]

Asya'nın basıldığı matbaada Karamanlıca başka kitaplar da basılmıştır. Sözgelim, *Σηχάτ νερδέδιρ* [Sıhhat nerdedir] ve *Κασσιανή* [Kassiani] adında bir roman.[37] Muhacirlerin *Asya* hakkındaki tanıklıkları, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Arşivi'nde korunmaktadır.[38]

19. yüzyılın son on yılın başka Karamanlıca süreli yayınlar çıkmıştır: *Anatol Ahteri*, *Şafak*, *Terakki*. Fakat bunlar kısa ömürlü oldu. 20. yüzyılın ilk on yılındaki gazeteler de kısa ömürlüydü. Örneğin 1911 yılında yayımlanan Nikolaos İ. Kamalakidis'in *Aktis*'i bir yıl günlük, iki yıl da haftalık olarak yaşadı.[39] Karamanlıca din-

---

cs. Quotidien" [Anoréosis. Dimitri Thomayidi Efendi, *Mikra Asya* gazetesinin sorumlu müdürü. Yunanca ve Yunan harfli Türkçe. Günlük]. Bkz. Cl. Huart, *a.g.e.*, s. 107. Hem *Mikra Asya* hem de *Anatheorisis* gazetelerine şu eserde atıflar yer alır: A. Alexandris, "İ apopeira dimiourgias Tourkoothodoxis ekklisias stin Kappadokia, 1921-1923" [Kapadokya'da bir Türk Ortodoks kilisesi kurma girişimleri, 1921-1923], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 4 (1983), s. 166.

35 Osmanlı gazeteleri kataloğuna şöyle girilmiştir: Derleyen Cl. Huart, *'Asyâ (L'Asie). Dimitri Efendi, diplômé de l'Ecole de Commerce Hamidié. Constantinople. Turc en caractères grecs, illustré. Quotidien* [Asyâ. Dimitri Efendi, Hamidiye Ticaret Okulu'ndan mezun. İstanbul. Yunan harfli Türkçe, resimli. Günlük]. Bkz. Cl. Huart, *a.g.e.*, s. 99. Ayrıca bkz. İ. Limnidis, "Peri tou mikrasiatikou idiomatos" [Küçük Asya lehçesi], *Ap'ola* 330 (1917)

36 Bkz. *Ekatontaetiris tis en Konstantinupolei Ephoreias ton Ellinikon Scholon tis en Neapoleos Kappadokias (Nevşehir) 1820-1920* [Kapadokya'daki (Nevşehir) Rum Okulları Konstantinopolis Müfettişliği'nin yüz yılı, 1820-1920], İstanbul: 1920, s. 88-89.

37 Bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika, XXe siècle*, Atina: 1987, no 61 ve no 81.

38 İ. Tsourouktsis, *a.g.e.*, s. 9. "*Anatoli* ve *Asya* Yunan harfli Türkçe gazeteler arasında idi ve genç insanlar için önemli eğitici yazılardandı, *Temaşa-i Dünya* dikkat çekiyordu." Şu elyazmasına bkz. S. Triantaphyllidis (Gülbabas), *Adapazarı*, Eleutheroupolis: 1961, s. 2.

39 İ. Limnidis, "Peri tou mikrasiatikou idiomatos" [Küçük Asya lehçesi], *Ap'ola*, 330 (1917), s. 188.

sel kitapların temel yayıncısı Amerikan Bord Heyeti,[40] dinsel-siyasi içerikli haftalık gazete *Angeliaforos* [Haberci] ve aynı adlı aylık çocuk gazetesi *Angeliaforos Çocuklar İçün*'ü yayımlamıştır.

Kurtuluş Savaşı ve sonrasında anavatanı Kapadokya olan Rumların Türkiye'den ayrılması ile *Anatoli*'nin yayını sekteye uğradı. 1924 yılında, mübadiller Yunanistan'a vardıktan sonra, çift dilli gazete *Prosfygiki Foni/Muhacir Sedası*'nı yayına başladı. *Prosfygiki Foni*'nin yayıncısı ve sahibi Chariton Polatoglou idi.[41] Gazetenin alt başlığı şöyle idi:

> Haftalık siyasi ve sosyal gazete, tüm Yunanistan'daki muhacir örgütlerinin organı.

Gazetenin ilk iki sayfa Yunanca, son iki sayfası Türkçeydi; tüm içeriği sadece mübadil konuları ile ilgiliydi. Bu gazetenin ömrü de kısa oldu. Mübadillerin Yunanistan'a entegrasyon süreci, kültürel tekilliklerin korunmasını kapsamıyordu ama 1935'e kadar sadece oy kazanma amaçlı olarak Yunan gazeteleri tarafından Karamanlıca basılı malzemeler çeşitli kereler kullanıldı.[42]

---

40 Amerikan Bord Heyeti'nin (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) etkinlikleri hakkında bkz. Konstantia Kiskira, "Protestantes ierapostoloi stin kath' imas Anatoli, 1819-1914: I drasi tis American Board" [Anadolu'da Protestan misyonerler 1819-1914: Amerikan Bord Heyeti'nin çalışmaları üzerine], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 12 (1997-1998), s. 97-128. S. Anestidis, "Amerikanoi ierapostoloi sti Mikra Asia. Vivliographiki episkopisi" [Küçük Asya'da Amerikan misyonerler. Bibliyografik tetkik], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 11 (1995-1996), s. 375-388. Ortadoğu'daki Amerikan misyonerlerinin yayın faaliyetleri hakkında bkz. P. Thanailaki, *Ameriki kai Protestantismos. I "Evangeliki Autokratoria" kai oi oramatismoi ton Amerikanon Misionarion gia tin Ellada ton 19o aiona* [Amerika ve Protestanlık. "Evanjelist imparatorluk" ve 19. yüzyılda Yunanistan'a gelen Amerikan misyoner örgütleri], Atina: 2005. Ayrıca bkz. H.-L. Kieser, "Missionary America and Ottoman Turkey. The Seminal Break of World War I", *A Quest for Belonging. Anatolia Beyond Empire and Nation (19th-21st Centuries), Analecta Isisiana XCVII*, The Isis Press, İstanbul: 2007, s. 11-65.

41 Gazete hakkında bilgi için bkz. E. Balta, *Karamanlidika. Nouvelles additions et compléments*, I, Atina: 1997, s. 163.

42 Karş. sözgelimi, 9 Haziran 1935 seçimi kampanyalarında Karamanlıca el broşürü dağıtan Isaldaris, Kondylis, Metaxas ve Hadjikyriakos partileri bilgi manifestosu. A.g.e., s. 159-162.

Karamanlıca basının Evangelinos Misailidis haricindeki yayıncıları hakkında çok az şey biliniyor.[43] Yaşamöykülerine dair bilgilerin yanı sıra Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan'daki kütüphanelerde yaptığım şahsi araştırmalardan 21 adet Karamanlıca gazete ve süreli yayını içeren bir ön kataloğunu hazırlayabildim. Karamanlıca gazetelerin eksiksiz bir dizisini oluşturmanın çok zor olduğunu söylemeye bile gerek görmüyorum. Aradaki eksikler çok fazla ve büyük olasılıkla da sonsuza kadar böyle kalacak. Karamanlıca basın İzmir'de doğmuş ve Atina'da sona ermiş de olsa, esas basım yeri İstanbul'du. Dağıtım alanı hakkında bilgi de Karamanlıca basın üzerine yapılan araştırmaların doldurmaya çalıştığı boşluklardan biridir.

Kısaca özetlersek, Karamanlıca basın 19. yüzyılın ortasından hemen önce, Tanzimat'ın tanıdığı özgürlüklerin sonucunda ilk olarak İzmir'de ortaya çıktı ve 1927 yılına kadar, mübadele sonucu Atina'ya yerleşen Türkçe konuşan mübadillerin gazeteleri olarak yaşadı.

43 Evangelinos Misailidis'in hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Evangelia Balta, "Périodisation", *a.g.e.*, 276, no 4.

Karamanlı Basını Kataloğu[1]

İordanis Limnidis, Anadolu lehçesi üzerine yazdığı 1917 tarihli makalesinde Karamanlıca gazete ve dergilerin başlık ve yayıncılarına atıfta bulunmaktadır. Bu konuda Limnidis'i J. Eckmann[2] takip etmiştir. Yunanistan'da ve başka ülke kütüphanelerinde sürdürülen sistematik araştırmalar sonucunda bulunan yayınlara dayanan ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin kütüphanesine eklenerek yayımlanan ilk katalog 1994 yılında ortaya çıkmıştır.[3]

Afitâb [Güneş]

Belin'e göre *Anatoli* ve *Zebur* gibi Karamanlıca bir dergidir fakat kanımca genel yayın yönetmeni N. Argiryadis olan *Zebur* gibi 1866'da yayımlanan Yunanca dergisi *İlios* ile aynı yayındır. *İlios*, N. Argiryadis ve öğretmenler K. Kontogonis, D. Parrisyadis ve G. Rusyadis tarafından yayımlanmıştır. M. Gedeon, N. Argiryadis'in Müslümanlığı seçerek adını Necip olarak değiştirdiğini yazmaktadır.[4]

---

1 İngilizceden çeviren: Ayşe Dilsiz.

2 J. Eckmann, "Die Karamanische Literatur", haz. L. Bazin, A. Bombaci, J. Deny, T. Gökbilgin, E. İz ve H. Scheel, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, t. II, 1964, 828-829.

3 I. Anagnostakis – Evangelia Balta, *La découverte de la Cappadoce au dix-neuvième siècle*, çev. B. Dulumeau, Eren, İstanbul: 1994, s. 56-57.

4 Bkz. M. Gedeon, *Apostmomata* [Kenarda kalmış notlar], *a.g.e.*, s. 9-10.

Aktis [Işın]

Yayıncı: Nikolaos İ. Kamalakidis, İstanbul. Basımevi: 'Sadâ-i Millet' (1911-1913). Dini, siyasi ve bilimsel içerikli bu haftalık dergiden, yayına katkıda bulunanlardan biri olan göçmen İoannis Tsouroukts'e ait bir elyazmasında bahsedilir.[5] Söz konusu elyazması Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde bulunmaktadır.[6]

Anatheorisis [Revizyon]

Yayıncı: Dimitrios Thomaidis.

Anatol Ahteri [Şark talihi]

Yayıncı: Pavlis İ. Misailidis, İstanbul (1886-1887).[7]

Anatoli

Yayıncı: Evangelinos Misailidis, İstanbul. Basımevi: Anatoli (1850-1922). Ubicini, 1866 yılında Karamanlıca dilindeki *Anatoli*'yi Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanan dokuz Yunanca gazetenin arasına dahil etmiştir.[8] Ubicini aynı şekilde *Neologos*'un yıllığı *Chronos*'u [Yıl] da İstanbul Ortodokslarının gazete ve dergilerinin arasında saymaktadır.[9] 1883 yılında *Anatoli*'nin imparatorluk başkentinin beş Yunanca gazetesi arasında ilk sırada geldiği kaydedilmiştir: "*Anatoli*, Küçük Asya'daki Rumların kullanımı için harfleriyle Türkçe yazılmıştır. Haftada iki kere çıkar. Yıl 46." [10]

---

5 Bkz. İ. Tsouroukts, *Chronika Psevdokaramanlidon* [Sahte Karamanlıca yıllıklar] (Zapyonlular Derneği'nde, 28 Kasım 1966'da yapılan konuşmanın elyazması), s. 9.

6 *Aktis* dergisinin kısa bir tanıtımı için, bkz. Evangelia Balta, "Aktis", haz. Loukia Droulia ve Gioula Koutsopanagou, *Egkyklopaideia tou ellinikou typou* [Yunan basını ansiklopedisi], c. I, Atina: 2008, s. 163-164.

7 S. Benlisoy, "Karamanlıca Haftalık *Anatol Ahteri* Dergisi: Anatol'da İlmin Terakkisi Kabil mi, Değil mi?", *Toplumsal Tarih*, 154 (Ekim 2006), s. 56-60.

8 Bkz. J.H.A. Ubicini - P. de Corteille, Etat present de l'empire ottoman. Statistique, gouvernement, administration, finances, armée, communautés non musulmanes ... d'après de Salnâmeh (Annuaire impériale) pour l'année 1293 de l'Hegire (1875-76) et les documents officials les plus récents, Paris: 1876, s. 173.

9 *Chronos (Periodos Deutera), Epetiris tu Neologu, Etos Proton* [*Hronos* (ikinci dönem), *Neologos*'un 1871 yıllığı, ilk yıl], Ioannis A. Vretos Matbaası, İstanbul: 1870, s. 45.

10 See A. Palaiologlou, *Imerologion tis Anatolis. Politeiographikon, filologikon kai epis*

1901 yılında *O Faros tis Anatolis* [Anadolu'nun feneri] *Anatoli*'yi İstanbul gazeteleri arasında ilk sırada gösterir: "*ANATOLİ* dini bayramlar hariç her gün yayımlanır: İstanbul ofisleri, Tanburacı Han no. 138. Yıllık abonelik: İstanbul'da 120 kr., diğer iller ve yurt dışında 160 kr. Genel yayın yönetmeni ve sahibi, Theogenis E. Misailidis; müdürler, Misailidis kardeşler; editörler, Savvas S. Alagözoğlu ve İ. Limnidis."[11] Bu kayda Evangelinos Misailidis'in bir fotoğrafı ve 1902 yılında oğulları Theogenis, Hristos ve Yorgos'un fotoğrafları eşlik etmektedir.

Anatolikos Astir [Şark/Anadolu yıldızı]

Yayıncı: İonnis İonnidis (1897). "1897 yılında yaklaşık üç ay süresince merhum V. Kallifron'un *Anatolikos Astir*'i Bay İonnis İonnidis tarafından Küçük Asya lehçesinde yayımlanmıştır."[12]

Angeliaforos [Haberci]

Yayıncı: Amerikan Bord Heyeti, İstanbul. Basımevi: C. Aramyan ve daha sonra Hagop Boyacıyan (1876-1909).[13] Aynı süreli

---

timonikon tu etos 1883, ... Etos Defteron [Şark günlüğü. Politika, edebiyat ve bilim, 1883 yılı... İkinci yıl], Press of Thrace, İstanbul: 1882, s. 90.

11 1902 yılında İ. Limnidis yazı işleri müdürü olmuştur, bkz. *O Faros tis Anatolis 1902* [Anadolu/şark feneri 1902], İstanbul: 1901, s. 455.

12 Bkz. İ. Limnidis, "Peri tu mikrasiatiku idiomatos" [Küçük Asya lehçesi üzerine], *a.g.e.*, s. 188.

13 Bu yıllara ait kopyaları Sofya Kiril ve Metodius Milli Kütüphanesi'nde ve İstanbul'daki Yakındoğu Misyonu'nun ofislerinde (Amerikan Han) tespit ettim. İstanbul Amerikan İncil Evi'nde bulunan bu fotokopiler günümüzde koleksiyoner S. Tarinas'ın (Atina) arşivinde saklanmaktadır, bkz. S. Tarinas, *O ellinikos typos tis Polis*, *a.g.e.*, s. 138-139. 2009 yılında Kıbrıs Üniversitesi'nde doktora öğrencisi olan Stilianos İrakleous, Leiden'daki kütüphanede 1872, 1873, 1888, 1890, 1891,1893, 1894 ve 1895 yıllarına ait sayıları bulmuştur. Bu sayılar, daha sonra onları Leiden Üniversitesi'ne armağan eden R. Anhegger'in şahsi kütüphanesine aittir. Ayrıca bkz. http://www.archive.org/details/Angeliaphoros_1872_01; http://www.archive.org/details/Angeliaphoros_1873_01

Ἀγγελιαφόρος, Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental du Commerce de l'Industrie de l'administration et de la Magistrature), publié par Cervati frères et Cie, Constantinople 'ANGELIAFOROS, journal religieux, scientifique et politique paraissant chaque samedi, en caractères grecs et langue turque. Rédacteur, Barnum (Rev.

yayın *Avetaber* adıyla Ermenice harfli Türkçe olarak da basılmıştır (1872-1911).[14]

Angeliaforos Çocuklar İçün

Yayıncı: Amerikan Bord Heyeti, İstanbul. Basımevi: C. Aramyan ve daha sonra Boyaciyan (1872-1895).[15] Aynı süreli yayın *Avetaber Çocuklar İçün* adıyla Ermeni harfli Türkçe olarak da basılmıştır (1872-1911) ve bu yayının 1872-1896 yılları arasındaki sayılarının yerleri belirlenebilmiştir. [16]

Areti [Fazilet]

Yayıncı: K.K. Kosmidis, İstanbul (1912).[17]

Asya

Yayıncı: D. Karasavvas, İstanbul (1908-1912). Bu gazeteden, Nevşehir Mektepleri Dersaadet Eforyası'nın yüzüncü yıldönümünde yayımlanan anma kitabında bahsedilir: "Ασία γαζέταση κεζά Νέβσεχιρλί Δημ. Καρασάββας εφένδι ταραφηνδάν νεσρ ιδιλμεκδέ ιδί [*Asya* gazetesi keza Nevşehirli Dim. Karasavvas Efendi tara-

H.S.) Bureaux, American Han, R. Fildjiandjilar 25, S. adlı yayının 1883-1913 yılları arasındaki sayılarında *Anatoli* gazetesi ile beraber yer almıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Angeliaforos* ile ilgili iki belge elime geçti (YA. RES 125.34, 2 yaprak) ve bu belgeler ekte yer almaktadır. Yukarıda sözü edilen arşivde yapılacak araştırmanın çok değerli bilgileri gün ışığına çıkaracağı muhakkaktır.

14 Bkz. K. Pamukciyan, "İstanbul'da Yayınlanan Bazı Ermeni Gazete ve Dergileri Hakkında Ansiklopedik Bilgiler", *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, I: İstanbul Yazıları, s. 189-192. Ayrıca bkz. Hasmik A. Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliografyası (1727-1968). Bibliographie des livres et de la presse Armeno-turque (1727-1968)*, Turkuaz Yayınları, İstanbul: 2005, s. 573-574.

15 Bu yıllara ait sayıları 1990 yılında *Bible House*'daki (Amerikan Han) İstanbul Amerikan Heyeti Misyonu Kütüphanesi'nde tespit ettim. Bu sayıların fotokopileri S. Tarinas'ın kütüphanesinde bulunmaktadır. Bkz. S. Tarinas, *O ellinikos typos tis Polis*, *I*, s. 139-140. 2009 yılında Kıbrıs Üniversitesi'nde doktora öğrencisi olan Stilyanos İrakleous 1873, 1874, 1875, 1876, 1881 ve 1888 yıllarına ait sayıları Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulmuştur.

16 Bkz. Hasmik A. Stepanyan, *a.g.e.*, s. 574-575.

17 Bkz. Evangelia Balta, "*I Areti* (La Vertu), Revue Micrasiatique illustré..." (Türkçesi bu kitapta s. 325 vd.), a.g.y., *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Uğriboz*, *Analecta Isisiana XXVIII*, İstanbul: 1997, s. 201-244.

fından neşr idilmekte idi]."[18] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bu gazetenin yayınına dair belgeler vardır. Gazeteye dair katalog açıklamalarından biri, "*Türkçe ibâre ve Rumca harflerle Asya adında gazete çıkarması için Dimitri Efendi'ye müsaade edilmesi*" hakkındadır.[19] Bu belgeler makalenin ekinde yer almaktadır. Belgelere göre bu yayın çeşitli konularda yayın yapan resimli bir günlük gazetedir. Yayıncısı Karasavvas'ın Hamidiye Ticâret Mekteb-i Âlîsi mezunu olduğu kayıtlıdır, ki C. Huart da aynı bilgiyi verir.[20] Emniyetteki kayıtlara göre gazetenin yazıhanesi Salkımsöğüt Caddesi'ndeki Mustafa Paşa'ya ait bir konaktadır; *Kadınlara Mahsûs Gazete*'nin Sepetçi Sokağı'ndaki matbaasında basılmaktadır.

Fitne

Mizah gazetesi, başlığın bir parçası olan aşağıdaki dört dizelik şiiri bana 1980 yılından önce dikte ettiren E. Çalıkoğlu'nun (Tsalikoglou) ifadesine göre:

Φιτνέ γιαλάν πιλμέζ	*Fitne yalan bilmez*
Τογρού σιοζού χιτζ ολμάζ.	*Doğru sözü hiç olmaz*
Χαφτατά ικί τσικσά,	*Haftada iki çıksa*
Οκουμαγά γιετέρ ολμάζ.	*Okumaya yeter olmaz*

Bu yayının dağıtımı ile ilgili bilgiyi sağlayacak başka bir kaynak bulunmamaktadır.

Kukurikos

Mizahi, siyasi, haftalık gazete, yayıncı: Evangelinos Misailidis, İstanbul. Basımevi: Anatoli (1876-1881, 1908-1909).[21] "Aynı kioşi-

18 Νέβσεχιρ Μεκτεπλερινίν Δερσααδέτ Εφορείασηνην Γιουζουνδού σενέϊ δεβριεσί... Δέρισααδέτ, "Ανατολή" Ματπααση, 1920, 87 (bkz. E. Balta, Karamanlidika, XXe siècle, *a.g.e.*, no 113).

19 BOA, ZB 24/ 54 (1324 T 31).

20 Bkz. C. Huart, *a.g.e.*, s. 99.

21 Derginin adı Evangelinos Misailidis tarafından yayımlanan bir dua kitabının önsözünde kaydedilmiştir: *1878 Deri Saadet | Evangelinos Misailidis Koulali | Anatoli ve Kukurikos | Gazetaları sahipi | mutivazi ve müellifi* (bkz. S. Saville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 200). Konkourikos'un aynı zamanda 1875-1877 ve 1908-1909 yıllarında Yunanca edisyonu da yayımlanmıştır. Türkçe *Kukurikos*'un ilk sayısı 3/15.4.1876'da çıkmıştır ve

ye (Evangelinos Misailidis) ait *Κουκουρίκος* [Kukurikos] adlı mizahi gazete sadece beş yıl boyunca yayımlanabilmiş, 1908 yılından sonra tekrar hayata dönmüşse de bu durum bir yıldan fazla sürmemiştir."[22] H. Turgutis'in kaydettiğine göre: "Misailidis, Karamanlıca gazetesi *Anatoli*'nin yanı sıra, yine Karamanlıca olarak haftalık bir mizahi gazete yayımlamıştır ve kapağında 'Baba Kukuriko Sultan Hamid basına bazı özgürlükler tanıdı: Basın şunu ya da bunu yazmadığı müddetçe her istediğini yazmakta özgürdür' ibaresi, diğer bir deyişle uzun bir kısıtlamalar listesi bulunmaktadır. Böylece Misailidis gazetesini süsleyen horozu baştan ayağa ve kuyruğunun etrafını kalın zincirlerle sarmış ve altına 'Her istediğin yere gitmekte özgürsün' yazmıştır. Gazete doğal olarak kapatılmıştı, fakat çok sayıda Türk arkadaşı ve bağlantısı olduğu için Misailidis kişisel bir zarar görmemiştir."[23]

Mekteb-ül Fünûn-i Meşrikî [Şark ilimler mektebi]

Yayıncı: Evangelinos Misalilidis, İzmir (1849-1850). Broşürün altıncı sayfasında "*Eis aidion mnimin tu polyklafstu Evangelinu Misailidu prytaneos tis en Konstantinupolei dimosiografias" 1890* [İstanbul gazeteciliğinin duayeni Evangelinos Misailidis'in ebedi hatırasına, 1890] ibaresi bulunmaktadır. Yayın *Μεκτέπι Φηνούνι Σαρκηγιέ* [Mekteb-i Fünun-i Şarkiyye] başlığı altında kaydedilmiştir. A.D. Hatzidimos "*Mektepul Fennuni Mesrikri"* olarak kataloglamıştır.[24] Aynı yıla ait *Efimeris tis Smyrnis*'te (25.11.1849 tarihli sayı) aşağıdaki kayıt yer almaktadır:

---

dergi uzun bir süre yayımlanmıştır. C. Huart'ın kataloğunda "*Kokorikos. Khembailidi* (sic!) *Efendi, propriétaire du journal Anatoli. Constantinople. Grec. Bi-hebdomadaire, humoristique*" notu bulunmaktadır, bkz. Cl. Huart, "La presse musulmane. Liste des journaux ottomans", *Revue du Monde Musulman*, 8 (1909), s. 128.

22 İ. Limnidis, "Peri tu mikrasiatiku idiomatos" [Küçük Asya lehçesi], *Ap'ola* 330 (1917), s. 188.

23 H. Tourgoutis, *Aftoviografia* [Otobiyografi], Atina: 1958, s. 41 (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin yayımlanmamış elyazması).

24 Bkz. A.D. Hatzidimos, "Smyrnaiki Vivliografia" [İzmir'de basılmış eserler kaynakçası], *Mikrasiatika Chronika*, 4 (1948), s. 400, no 217. H.S. Solomonidis dergiye de atıfta bulunmaktadır, "Ai protai ellinikai en Smyrni efimerides" [İzmir gazeteleri] *Imerologion Amaltheias*, 1893 s. 143. Bu bibliyografik bilgi S. Tarinas'ın ilgili girişinde de tekrar edilmektedir, "Mektepoul Fennouni Mesriki", haz. Loukia Droulia ve Gioula Koutsopanagou, *Egkyklopaideia tou Typou, 1784-1974*, c. III, Atina: 2008, s. 129.

Malzeme seçimleri söz konusu olduğunda Evangelinos Misailidis burada birkaç yıl önce yayımlanan *Apothiki ton Ofelimon Gnoseon* [Faydalı bilgiler dağarcığı] örneğini takip eder. Yayıncısı sanat konusunda daha fazla resim ve bazı yararlı bilgiler ekleyerek işini hem hoş hem de kârlı bir hale getirmiştir. Anadolu'daki Yunan hemşerilerimizin düşünsel gelişimleri bakımından ne kadar fazla geride kaldıkları konusunda herhangi bir fikri olanlar Bay Misailidis'in çalışmasını mümkün olan her tür teşvike layık bulacaklardır.[25]

Anatoli gazetesinin 31 Ağustos 1853 Pazartesi tarihli bir duyurusunda bu yayın *Μεκτέπι φουνούνι Μασρηκηγιέ* [Mekteb-i Fünun-i Meşrikiye/Anadolu fen mektebi] olarak kaydedilmiştir. Fiyatı aboneler için 1 krş, abone olmayanlar için 25 krş olarak belirtilmiş ve diğer Karamanlıca yayınlar ile birlikte İstanbul'daki *Anatoli* ofislerinden (Uzunçarşı, Aynalı Han) ve İzmir'deki Aya Fotini Kilisesi'nin *muganisi* Kir Misail Misailidis tarafından dağıtımı yapılmıştır.

Mikra Asya [Küçük Asya]

Yayıncı: Dimitrios Thomaidis. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu adı taşıyan bir gazetenin yayınına dair bir kayıt buldum. Katalog açıklamasında yayıncısının adı, "*Mikra Asya* adıyla bir gazete neşredecek olan Dimitraki"[26] olarak geçmektedir. Polis kayıtlarına göre Dimitrakis Thomaidis otuz yaşlarında, kanunlara saygılı ve adli sicili temiz biridir. Gazetenin yazıhanesi Tahtakale'de, Rüstem Paşa Mahallesi, Asmaaltı Sokağı, no. 56'dadır.

Mikra Asya yani Anatoli[27]

Yayıncı: Evangelinos Misailidis (1873-1877(?)]. Bu gazete *Anatoli*'nin yayını yasaklandığında yayımlanmıştır. İlk sayısı hem

25 H.S. Solomonidis, *a.g.e.*, s. 288.

26 BOA, ZB 328/114 (1324 Ts 24). Belge makalenin ekinde yer almaktadır.

27 Bu gazete için bkz. E. Balta, "Le journal karamanli *Mikra Asia yani Anatoli* d'Evangélinos Misaulidis dans la tourmente du Schisme Bulgare", Evangelia Balta, *Beyond the Language Frontier. Studies on the Karamanlis and the Karamanlidika Printing*, Isis Press, İstanbul 2010, s. 153-176; bu kitapta Türkçesi s. 277 vd.

Rumca hem Karamanlıcadır. Daha sonra gazete biri Rumca biri Karamanlıca olarak iki ayrı baskı yapmaya başlamıştır. Rumca baskının editörlüğünü 1877'ye kadar M. Gedeon yürütmüştür. Karamanlıca baskının editörü ise Misailidis'tir. Gedeon kendi anılarında ve yazılarında bu gazeteden bahseder.[28]

Nea Anatoli [Yeni Anadolu]

Yayıncı: Theogenis E. Misailidis (ilk dönem), müdür İ.İ. Limnidis (1912-1921). İkinci dönem yayıncı: Yorgos Misailidis. Müdürler: İ.İ. Limnidis, G.K. Violakis, İstanbul (1922-1923). [29]

Beşaret ül Maşrık [Şark Habercisi]

Yayıncı: Evangelinos Misailidis, İzmir (1845-1846).[30] 39x29 cm, 4 sayfa.

Prosfigiki Foni / Muhacir Sedası

Yayıncı: Chariton S. Polatoğlu, Atina (1924-1927). 1925 yılında söz konusu gazete *Muhacir Kredisi Yasa Taslağı*'nı basarak Atina ve Pire'deki gazete büfelerinde dağıtmıştır.[31]

Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya* adlı romanı da bu gazetede tefrika edilmiştir.[32]

---

28 M. Gedeon, *Αποσημειώματα*, s.12-13: a.g.y., *Μνεία των προ εμού, 1800-1863-1913*, Atina: 1936, s. 224-225. *Ανατολή / Μικρά Ασία, γιάνι Ανατολή* ile ilgili bilgiler Gedeon'un hatıratından aktarılmıştır; ayrıca bkz. Dimitris Stamatopoulos "Ανατολή / Μικρά Ασία, γιάνι/ δηλαδή/ Ανατολή", yay. haz. L. Droulia ve G. Koutsopanagou, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974*, *a.g.e.*, I, Atina: 2008, s. 204-205.

29 Bu yayın *Anatoli*'nin devamı niteliğindedir. Bkz. P. Misailidis, *Historikes selides apo ton perasmenon aiona. Anatoli* [Geçmiş asırdan tarihi sayfalar, *Anatoli*], Atina (tarihsiz). Bu çalışma ilk kez *Prosphygikos Kosmos* [Muhacir dünyası] adlı dergide 1982 yılının Temmuz ve Kasım ayları arasında yayımlanmıştır. Ayrıca bkz. S. Tarinas, *O ellinikos typos tis Polis*, s. 143-144.

30 *Eleftero Vima* 7055 (22.8.1932).

31 Bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles Additions et Compléments*, no 105.

32 Bkz. Evangelia Balta, "Périodisation", s. 275.

Şafak

Yayıncı: Ch. Agniadis, İstanbul. Basımevi: Saryan (1887).[33]

Şark

Yayıncı: Evangelinos Misailidis, İzmir (1849 yılında ya da 1850'nin ilk yarısında, Misailidis İstanbul'a yerleşmeden önce yayımlanmıştır).

Terakki

Ayda iki kere çıkan süreli yayın. Yayıncı: Ks. Nomismatidis, İstanbul (1888). Aşağıda bu dergi hakkında aynı zamanda Karamanlıca süreli yayınların kısıtlı mali imkânlarla ve büyük ölçüde okuyuculardan gelecek desteğe bağlı olarak çıkarıldığına dair az bilinen bir tanıtım yazısını aktarıyorum:

> Kısa bir süre önce, *Anatoli* gibi Türk dilinde olup Yunanca harfler ile yazılan, sadece Türkçe konuşan Rumlara ulaşmayı amaçlayan bir dergi olan *Terakki* geniş dört yapraklı formatta 16 iki sütunlu sayfada, ayda iki kere tüm eğitimli Anadolu halkının işbirliği ile yayımlanmaya başlamıştır. Bugüne kadar, 1888-1889 yılları arasında Nevşehir Dayanışma Derneği'nin yönetimi altında dikkate değer bir özenle bir araya getirilen malzemeyi içeren 12 sayı yayımlanmıştır. Aynı zamanda, süreli yayınlardan bahsederken, hem bir Anadolulu [Mikrasiatis] hem de bir Rum olarak, başta dergi ve gazetelerinkiler olmak üzere tüm milletini seven yazar ve yayıncıların her birine bir kopya yollayarak coşkulu bir çağrıda bulunmayı görevim olarak görüyorum. Yazı kurulu, seçkin yazarlarımızın kalemlerinin ürünlerini *Terakki* okuyucuların beğenisine sunmak amacıyla seçerek tercümelerini yapacak ve bu sayede Yunan eğitimi ve kültürüne susamış kardeşlerimize şanlı Pallas şehrinden, adeta gür bir pınardan akarmış gibi ilim meşaleleri dağıtacaktır. Herkes Batı Asya (Anadolu) yarımadası boyunca

33 1987 yılında Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'ne 1-8. sayıların (8 Haziran - 1 Agustos 1887) Iordanis E. Pamboukis'in kütüphanesindeki mikrofilmlerden sağlanan fotokopileri. Bu dergiyle ilgili olarak bkz. İ. Limmidis, "Peri tou mikrasiatikou idiomatos", s. 188.

Yunan kültürünün tanıtımına etkili bir şekilde katkıda bulunacaklarından emin olmalıdır. Katkıda bulunmak isteyen yazar ve yayıncılar şu adrese başvurmalıdır: *Terakki Müdürlüğüne, İstanbul, Asmaaltı, Maksudiye Han, no. 6*[34]

Zembur [Arı]

Yayıncı: Anestis Eftihyadis, İstanbul (1866).[35]

***

Burada bir parantez açma gerekiyor. Clement Huart tarafından yayımlanan katalogda aşağıda adı geçen gazeteler Karamanlıca[36] yayın olarak kaydedilmiştir, ancak tarafımdan da bazı çekincelerle not edilmektedir. Bunun yanında, söz konusu yayınlar Hasan Duman'ın kaynakça çalışması *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, Ankara: 2000 adlı yayına dahil edilmemiştir.

Vatan: Bekir Behlül Efendi, İzmir'de avukat. İzmir. Yunan harfli Türkçe. Günlük.

Vatan: Ahmed Kâmil Efendi, devlet memuru ["employé de la Liste Civile"]. İstanbul. Yunan harfli Türkçe. Günlük.

Vefâk: Cenânîzâde Ali Bey. Halep. Yunan harfli Türkçe. Günlük.

Vesile: Muhammed Emîn Efendi, hükümet görevlisi ["sous-agent de gouvernement générale au près de la Porte"]. İstanbul. Yunan harfli Türkçe. Günlük.

Volkan: Agop Artinyan Efendi, Karşıyaka ["Karchonyak"] sakini. İzmir. Yunan harfli Türkçe. Günlük.

---

34 Bkz. İoakeim Valavanis, "İ Allilographia en tois Mikrasianois" [Küçük Asya Rumları ile yazışmalar], *Parnassos*, 12 (1888-89), s. 62; a.g.y., *Mikrasiatika*, Atina 1891, 76-77. Ayrıca bkz. İ. Georgiou, "İ en Kappadokia Nevsehir" [Kapadokya'nın Nevşehir'i], *Mikrasiatika Chronika*, 1 (1938), s. 415.

35 M. Gedeon, *Απ μ μ ενός χρονογράφου, 1800-1913* [Vakanüvisin notları, 1800-1913], Atina: 1932, s. 10.

36 C. Huart, "La presse musulmane. Liste des journaux ottomans", *Revue du Monde Musulman*, 8 (1909), s. 137.

Ekler: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden belgeler

I. Angeliaforos gazetesi

DH. MKT. 820 / 51
lef 1

Dâhiliye Nezâreti Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri
Sâye-i ma'ârûf-vâye-i cenâb-ı şehinşâhide ve sâye-i devletlerinde otuz seneyi mütecâviz br müddetden beri neşr etmekde olduğum Rumi'l-hurûf ve Türki'l-ibâre (*Angeliaforos*) nâm gazetemiz müşterilerinden bir kısmı Rumi'l-ibâre olmasını arzu ve iltimâs ettiklerinden ol vechile gazetemiz derûnunda kısmen Rumi'l-ibâre bendlerin dahi neşrine müsâ'ade-i devletleri şâyân buyurulması niyâz ve istirhâm olunur. Ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.
Fî 12 Kanunısani sene 319
Mezkur gazetenin sâhib-i imtiyâzı
Amerikalı Con Garin ve Barnem
[arka sayfa]
Matbû'ât İdâre-i Aliyyesi'ne
Fî 12 Kanunısani sene 319

lef 2

Rumi'l-hurûf ve Türki'l-ibâre *Angeliaforos* gazetesi sâhib-i imtiyâzı Amerikalı Con Garin ve Barnem tarafından takdîm kılınıp idâre-i acizîye havâle buyurulan melfuf arzuhalde gazetesine ba'zan Rumca bendler dahi derc ve ilâvesine müsâ'ade i'tâsı istid'â kılınmış olmağla gazetesinin münderecât-ı sâiresi misüllü Rumca kısmı dahi kable't-tab' me'mûr-ı mahsûsî tarafından mu'ayene ve tedkîk edilmek üzre istid'a-yı vâkıan tervîcî menût-ı re'y-i âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhileridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.
Fî 16 Zilkade 321 ve fî 21 Kanunısani sene 319

Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdürü

lef 3

Evrak numerosu: 2038
Tesvid tarihi: 26 Kanunısani sene 319
Tarih-i tebyîzi: 24 Zilkade sene 321 ve 29 Kanunısani sene 319

Huzûr-ı Âlî Hazret-i Sadâretpenâhi'ye
Rumi'l-hurûf ve Türki'l-ibâre *Angeliaforos* gazetesi sâhib-i imtiyâzı Amerikalı Con Garin ve Barnem tarafından verilen arzuhalde gazetesine ba'zan Rumca bendler dahi derc ve ilâvesine müsâ'ade i'tâsı istid'â kılınmış olmağla gazetenin münderecât-ı sâiresi misüllü Rumca kısmı dahi kable't-tab' me'mûr-ı mahsûsî tarafından mu'ayene ve tedkîk edilmek üzre istid'a-yı vâkı' muvâfık-ı emsâl bulunduğu cihetle istizânı Matbû'ât-ı Dâhiliye İdâresi'nden bâ-müzekkire ifâde edilmiş olmağla iktizâsının emr ve inbâsı menût-ı re'y-i âlî-i cenâb-ı vekâletpenâhileridir. Ol bâbda.

***

YA. RES 125/34
1322 1 17
lef 1

Babıâli
Daire-i Sadaret
Amedi-i Divan-ı Hümayun
166

Devletlü efendim hazretleri
Rumi'yyü'l-hurûf ve Türki'yyü'l-ibâre olarak neşr olunmakta bulunan *Angeliaforos* gazetesine Rumca bendler dahi derc ve ilavesine müsaade itası mezkûr gazetenin sâhib-i imtiyazı Amerikalı John Grin ve Barnim tarafından istida olunmuş ve mündericât-ı sâiresi misillü Rumca kısmı dahi kable't-tab' memur-ı mahsus ta-

rafından muayene ve tedkik edilmek üzere istida-yı vâkı'ın is'afı muvafık-ı emsal bulunmuş olduğundan bahisle icrâ-yı icâbını havi Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nin tezkiresi arz ve takdîm olunmuş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilafetpenahi şeref-müteallik buyrulur ise mantuk-ı münifi infaz olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

Fî 17 Muharrem sene 322 ve fî 22 Mart sene 320

Sadrazam

lef 2

Babıâli
Daire-i Umur-ı Dâhiliye
Mektubi Kalemi
Aded
7076

Huzur-ı âlî-i hazret-i sadaret-penahiye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Rumi'yyü'l-hurûf ve Türki'yyü'l-ibâre *Angeliaforos* gazetesi sâhib-i imtiyazı Amerikalı Jon Grin ve Barnim tarafından verilen arzuhalde gazetesine bazen Rumca bendler dahi derc ve ilavesine müsaade itası istida kılınmış ve gazetenin mündericât-ı sairesi misüllü Rumca kısmı dahi kable't-tab' memur-ı mahsus tarafından muayene ve tedkik edilmek üzere istida-yı vaki' muvafık-ı emsal bulunduğu cihetle istizânı Matbû'ât-ı Dâhiliye İdâresi'nden ba-müzekkire ifade edilmiş olmağla iktizasının emr ve inbası menût-ı re'y-i sami-i cenâb-ı vekâlet-penâhileridir ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 24 Zilkade sene 321 ve 29 Kanun-ı sani sene 319

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye

* * *

II. Asya gazetesi

ZB. 24 / 54
lef 1

Hey'et-i tahkikiyye
2537 Fî 8 Temmuz sene 323 Adliye ve Mezâhib Nezâret-i Celîlesi'ne tezkire
Mihail Mirof Efendi hakkında

Sâbıkan mu'âmelesi fî 9 minh.
Evrâkesâsiyesi rabten takdîm kılındı fermân fî 10 minh. Hasan Vasfî

Sâbıkan ref'etlü Tevfik Efendi'ye fî 11 minh.
Hasan Efendi'ye fî 11 minh.

Derkenar 9110
2 / 2903 Fî 25 Temmuz sene 323 tezkire

Lef 2a

Zabtiye Nezâreti Vekâlet-i Aliyyesi'ne

Atûffetlû Efendim Hazretleri
Her şeyden bâhis olmak üzere Türkçe ibâre ve Rumca hurûf ile *Asya* nâmıyla yevmî ve musavver bir gazete neşrine ruhsat i'tâsı Hamidiye Ticâret Mekteb-i Âlîsi me'zunlarından Dimitri Efendi tarafından verilen arzuhalde istid'â kılınmış olduğundan Matbû'ât Nizâmnâmesi'nin üçüncü, dördüncü maddeleri fıkra-i ulâları ahkâmına tevfikân mu'âmele-i lâzime ifa ve neticenin inbâsı husûsunun Matbû'ât-ı Dâhiliye İdâresi ifadesiyle beyânına ibtidâr olundu. Ol bâbda emr ü irâde hazret-i menlehü'l-emrindir.
Fî 16 Receb sene 326 ve fî 31 Temmuz sene 324
Vekîl-i Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye
2 / 3056 fî 1 Ağustos sene 324 tezkire

lef 2b

Polis müdiriyet-i behiyyesine fî 31 minh.
Polis Meclisi'ne 31 minh.

Ale'l-emsâl tahkîk ve ifâ-yı mu'âmele olunmak üzre Cisr-i Cedîd Merkezi Polis Serkomiserliği'ne tevdî' kılındı.
Fî 31 Temmuz 324

Mahal-i mezkûr Merkez Serkomiserliği İdâresi'ne merbut Soğuk Çeşme mevki'inde olduğundan mahalli zâbıtasınca i'fâ-yı muktazisi zımnında i'âde kılındı ol bâbda
Fî 1 Ağustos sene 324

Merkez komiserligine tevdi'i kılındı.
Fî 1 Ağustos sene 324

Ber-mûceb-i iş'ârü'l-ifâ-yı tahkikâsıyla netice-i hâsılanın iş'ârı Soğuk Çeşme mevki' me'murluğuna tevdi' kılındı.
Fî 1 Ağustos sene 324

Merkez komiserliğinin merbût derkenarına ve ol bâbda evrak mündericâtına nazaran muktezâsının ifası zımnında takdîm kılındı fermân.
Fî 1 Ağustos sene 324

Mûmâileyh Dimitri Efendi mezkûr gazeteyi ücretle mevcûd matba'alardan birinde tab' etdirecegi anlaşılarak ale'l-usûl kendisinden beyânnâme ile sened ahz edilmiş olmağla keyfiyetin cevâben iş'âr buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.
Fî 1 Ağustos 324 Mucebince fî 1 minh. İstanbul Polis Müdürü

lef 3

Ber-mûceb-i emr i'şâr bu kere her şeyden bahs olunmak üzre Türkçe ibâre Rumca hurûf ile *Asya* nâmıyla yevmî musavver neş-

rine ruhsat i'tâsı istirhâmında bulunan Hamidiye Ticâret Mekteb-i Âlîsi me'zunlarından Dimtri Efendi'nin bu kere müceddeden küşâd edecek olan idârehânenin keşfi bi'l-icrâ mahall-i mezkûr Salkımsöğüt Caddesi'nde Hüdâvendigâr Sokağı'nda Maltepe Hastahânesi tabib-i evveli Mirliva Sa'adetli Mustafa Paşa Hazretleri'nin mutasarrıf olduğu dört köşeden ibâret kârgir binânın şimdilik makina konulmayıp yalnız hurûfatla tertîbât edilecegi ve Sepetçi Sokağı'nda *Kadınlara Mahsûs Gazete* idârehânesinde tab' olunacağı ve mahal-i mezkûr ise gazete idârehânesine elverişli bu bâbda hiçbir gûne mahzuru olmadığı inde'l-keşf anlaşılmış olmağla evrak i'âde kılındığı ma'ruzdur. Ol bâbda.

Fî 1 Ağustos sene 324

Cevâb ve irâdeye nazaran tahkîkât-ı matlûbe îfâ olunduğundan iktizâsının ifası bâbında Polis Meclis-i Aliyyesi'ne i'âde kılındı. Ol bâbda.

Fî 1 Ağustos sene 324

Fî 1 Ağustos 324 Mucebince fî 1 minh. İstanbul Polis Müdürü

***

DH. MKT. 1280 / 54
Lef 1

Dâhiliye Nezâreti Celîlesi'ne

Devletlü Efendim Hazretleri

Kulları teb'a-i Osmaniyeden ve Hamidiye Ticâret Mekteb-i Âlîsi me'zunlarından olup sâye-i şâhâne ve devletde "Asya" unvânı ile Türki'l-ibâre ve Rumi'l-hurûf her şeyden bahs yevmî musavver bir gazete neşr etmek arzusunda bulunduğumdan ale'l-usûl ruhsatnâme-i resmîsinin i'tâsı husûsunda müsâ'ade-i celîle-i nezâretpenâhilerini istirhâm eylerim. Ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fî 26 Temmuz sene 324 fî 26 Temmuz sene 324

Nevşehirli Dimitri veled-i Yorgi Kara Sava

Lef 2

Hamidiye Ticâret Mekteb-i Âlîsi me'zunlarından Dimitri Efendi tarafından takdîm edilip idâre-i âcizîye havâle buyurulan arzuhalde herşeyden bahs olmak ve Türki'l-ibâre ve Rumi'l-hurûf çıkarılmak üzre (*Asya*) nâmıyla yevmî musavver bir gazete neşrine ruhsat i'tâsı istid'â kılınmış olmağla Matbû'ât Nizâmnâmesi'nin üçüncü ve dördüncü maddeleri fıkra-i ûlâları ahkâmına tevfikân müsted'i-i mûmaileyh hakkında mu'âmele-i lâzıme ifâsıyla neticesinin inbâsı husûsunun Zabtiye Nezâret-i Aliyyesi'ne emr ve iş'âr buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fî 13 Receb sene 326 ve fî 28 Temmuz sene 324
Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdürü
Kemal

Lef 3

Evrak numerosu: 459 / 28
Tesvid tarihi: 28 Temmuz sene 324
Tarih-i tebyîzi: 16 Receb sene 326 / 31 Temmuz sene 324

Zabtiye Nezâret-i Behiyyesi'ne

Herşeyden bahs olmak üzre Türkce ibâre ve Rumca hurûf ile *Asya* nâmıyla yevmî ve musavver bir gazete neşrine ruhsat i'tâsı Hamidiye Ticâret Mekteb-i Âlîsi me'zunlarından Dimitri Efendi tarafından verilen arzuhalde istid'â kılınmış olduğundan Matbû'ât Nizâmnâmesi'nin üçüncü ve dördüncü maddeleri fıkra-i ûlâları ahkâmına tevfikân mu'âmele-i lâzıme ifâ ve neticenin inbâsı husûsunun Matbû'ât-ı Dâhiliye İdâresi ifâdesiyle beyânına ibtidâr olundu. Ol bâda.

***

III. Mikra Asya gazetesi

ZB. 328 / 114
Müsvedde tarihi: 22 Teşrinisâni sene 1324
Târih-i tebyîzi: 24 Teşrinisâni sene 1324 (7.1.1908)
Evrâk sıra numarası: 931
Dosya numarası: 5375

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Makâm-ı Âlî-i Nezâretpenâhiyene mevrûd 4 Teşrinisâni sene 324 târih ve 1207 numerolu tezkire cavâbıdır. İstanbul'da Rüstem Paşa Mahallesi'nde Asmaaltı Sokağı'nda elli altı numerolu mağazanın matba'a ittihâzına ve Rumca hurûfla Türkî'l-ibâre Mikra *Asya* nâmında bir gazetenin neşrine ruhsat i'tâsını istid'â eden Dimitraki Tomayidi Efendi teb'a-i Osmaniye'den olup otuz yaşını ikmâl eylemiş ve cinâyet ve cünha ile aleyhine hüküm terettüb etmemiş bulunduğu ve zikr olunan mağazanın matba'a ittihâzına elverişli olduğu İstanbul Polis Müdiriyeti'nce lede'l-tahkîk anlaşılmış ve ale'l-usûl kendisinden alınan beyânnâme ile sened leffen takdîm kılınmış olmağla ol bâbda.

Bulgar Sorununun Yaşandığı Dönemde *Mikra Asya yani Anatoli*[1]

İoannis Gennadios'un (Atina 1844-Londra 1932) Gennadius Kütüphanesi'ne ait koleksiyonundaki *Scrapbook 76.2* kapsamındaki "Konstantinupolis Basını" isimli dosyada, 1842-1895 yılları arasında İstanbul'da okunan değişik gazete ve dergilerin eski sayıları arasında, *Mikra Asya yani Anatoli* (Küçük Asya yani Anadolu)[2] adlı Karamanlıca gazetenin üç sayısına da rastlanmıştır.[3] Bu-

1 Fransızcadan çeviren: Menekşe Tokyay.

2 Bulgar Eksarhhanesi'nin kınanması konusunda görüşünü bildirmesi için Kutsal Sinod Meclisi'nin göreve çağrılmasını konu alan *Mikra Asya yani Anatoli* gazetesinin örnekleri ve örneğin *Anatoli* gazetesinin 28 Ağustos 1872 tarihli 1730. sayısının nüshası ve *Neologos*'un tarihi belirsiz olan 29 Ağustos tarihinde verdiği ilave, İoannis Gennadios'un koleksiyonunda mevcut. Kendisi, büyük olasılıkla, Yunanistan'ın İstanbul Sefareti'nde ikinci kâtip olarak çalıştığı dönemde bu nüshaları edinmiştir. Bu göreve, 1873 yılı Mayıs ayında atanmış, 1874 yılına dek de görevini sürdürmüştü. Bkz. *Theatis* (17.4.1873). İoannis Gennadios'un koleksiyonundaki albümler için bkz. Fofo Mavrikiou - Efstatios İ. Finopoulos, "Η συλλογή Λευκωμάτων του Ιωάννη Γενναδείου" [İoannis Gennadios'un albüm koleksiyonu], *Kathimerini-Epta İmeres*, Pazar 7 Nisan 1994, s. 16-18.

3 Karamanlıca ve Rumca yayımlanan Ανατολή *(Anatoli)*, *Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή (Mikra Asya yani Anatoli)*, *Αρμονία (Armonia)*, *Ανατολικός Αστήρ (Anatolikos Astir)*, *Αυγή (Avgi)*, *Βυζαντίς (Vizantis)*, *Διογένης (Diyogenes)* (ve Fransızca baskısı: *Diogène*), *Εκκλησιαστική Αλήθεια (Ekklisiastiki Alitheia)*, *Επτάλοφος (Eptalofos)*, *Ημέρα (İmera)*, *Ημερίς (İmeris)*, *Ημερίς Επιθεωρησις (İmeris Epitheorisis)*, *Ηχώ (Iho)*, *Θεατής (Theatis)*, *Ώρα η (Ora)*, *Κωνσταντινούπολις (Konstantinupolis)*, *Μέλισσα (Melissa)*,

güne kadar söz konusu gazeteye dair sadece birkaç dolaylı bilgiye erişebilmiştik. Bu bölümde, 2007 yılında İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden eriştiğimiz ilgili belgelerle desteklemeyi de ihmal etmeden elde ettiğimiz bulguları ortaya koyacağız.[4] Bu makale, Evangelinos Misailidis'in *Anatoli*'sine adanmıştır ve Birinci Uluslararası Karamanlıca Çalışmaları Konferansı'nda sunulmuş ve *Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)* kitabında yayımlanmıştır.[5]

Yayımı "1851'den milli felaket yıllarına kadar" süren söz konusu uzun ömürlü gazetenin tarihinin incelenmesi bir dizi araştırmanın gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Tarihi belgelerin ışığında, yayınına ara verdiği dönemler, bu aralara neden olan olaylar, yıllar içinde gazetenin ismindeki değişikliklerin tespit edilmesi ve editör-redaktör hiyerarşisindeki değişimler dikkate alınarak araştırma yapılmalıdır. Bu çalışmada, gazetenin, Osmanlı iktidarına ve bütün bu süreç boyunca ilişkileri her zaman mükemmel olmayan ekümenik patrikhaneye karşı takındığı siyasi tutumla doğrudan

---

Μένιππος (Menippos), *Μεταρρύθμισις (Metarithmisis)*, *Μώμος (Mômos)*, *Νέα ὠφημερίς (Nea Efimeris)*, *Νεολόγος (Neologos)*, *Νεολόγος της Ανατολής (Neologos tis Anatolis)*, *Ομόνοια και Νεολόγος (Omonia kai Neologos)*, *Οθωμανικός Μηνύτωρ (Othomanikos Minitor)*, *Πατρίς (Patris)*, *Προόδος (Proodos)*, *Σάλπιξ (Salpigks)*, *Το Έθνος (To Ethnos)*, *Τηλέγραφος (Tilegrafos)*, *Τηλέγραφος του Βοσπόρου (Tilegrafos tu Vosporu)*, *Ταχυδρόμος (Tahidromos)*, *Τύπος (Tipos)* gazetelerinin nüshalarından söz edilmektedir. Dostum Nikos Hrisidis'e özellikle teşekkür etmek isterim; zira kendisi benim, ismi geçen Koleksiyon Albümü ile tanışmamı sağladı. Ayrıca, Gennadius Kütüphanesi Direktörü Maria Georgopoulou'ya ve kütüphane görevlisi İrini Solomonidi'ya sonsuz teşekkürü borç bilirim; kendileri, birçok konuda bana gereken kaynakları sağlamışlardır. Bugün, söz konusu kaynaklara erişim, Gennadius Kütüphanesi'nin web sitesinde, *The Collections / Gennadeion Digital Library* başlığı altında mümkündür.

4 Söz konusu arşiv üzerine araştırma yapmak için bkz. Evangelia Balta, "Evangelinos Misailidis'in Yunanca ve Karamanlıca Yayınlarına Osmanlı Kaynaklarının Tanıklığı", *Toplumsal Tarih*, 188 (2009), s. 24-30, bu kitapta s. 193 vd.

5 Ayrıca bkz. Foti Benlisoy - Stefo Benlisoy, "Reading the identity of '*Karamanli*' through the pages of *Anatoli*" [Karamanlı kimliğini, *Anatoli* gazetesinin sayfaları arasından okumak] ve Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, "The *Anatoli* newspaper and the heyday of the Karamanli Press" [*Anatoli* gazetesi ve Karamanlı basınının en parlak dönemi]; *Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)*, Harrassowitz, Wiesbaden: 2010; ilk makale s. 93-108, ikinci makale s. 109-124.

bağlantılı olaylar temel alınacaktır. Buradaki amaç, gazetenin İstanbul'daki Rum cemaati üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması; bir diğer deyişle, Kapadokya bölgesindeki Türkçe konuşan halklar dışında, Rum Ortodoks cemaati ve diğer Ortodoks cemaatler üzerinde bir etkisinin olup olmadığının incelenmesidir. *Anatoli* gazetesinin, Rum Ortodoks milletinin yeniden şekillendirilmesi sürecinde izlediği siyasi çizgiye dair edindiğimiz bilgiler yeterli değildir. Bu gazetenin, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki hassas dönemde oluşan çıkar birliktelikleri ve iktidar ağları içinde takındığı tutum hakkında da bilgimiz de bulunmamaktadır. Aynı şekilde, gazetenin, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçtiği farklı modernleşme süreçlerine yönelik bakış açısına dair bilgilerimiz de oldukça kısıtlıdır.

Bu araştırma, temel olarak –Manuil Gedeon'un yazılarını tekrar tekrar ve aynen yinelemekle yetinmekten kaçınacaksak– Karamanlıca yayımlanan bu büyük gazetenin tarihindeki boşluklara ve bu konuda gerçekleştirilmesi gereken sistematik araştırmalara dikkat çekmektedir. Bununla birlikte burada güttüğümüz amaç, Karamanlıca basın envanterine bibliyografik bir katkı olmaktan ziyade, Patrikhane'nin denetimi konusunda verilen mücadeleler sırasında İstanbul'daki Türkçe konuşan Anadolulların tutumlarını mercek altına alan ve Ekümenik-Ortodoks çizgisindeki ulus-öncesi Ortodoks milletinin, *filetizm*[6] ideolojisine (yani, ulusal kiliselerin kurulması ve bu kiliselerin daha sonra siyasi açıdan yeniden belirlenmesi) geçiş sürecindeki konumlarına ışık tutan araştırmaların önemini de vurgulamaktır.[7]

---

6 *Filetizm* (kökeni ırk anlamında olan grekçe *φυλή*/fili'dir). Bu terim Bulgar sorunu zamanında, Bulgarların Rum Ortodoks Patrikhanesi dışında, dil ve milliyet esaslarına dayanan kendi kiliselerini kurmasını öngören taleplerini ifade etmek için yaratılmıştır. Bulgar Eksarhhanesi adı verilen bu bağımsız kilise Sultan Abdülaziz (H. 1861-76) döneminde 28 Şubat 1870 tarihli ferman-ı hümayun ile kurulmuştur.

7 1872 yılında Bulgarların patrikhaneyle bağlarının kopmasına neden olan olaylar dizisini kapsamlı şekilde inceleyen eserler şu şekildedir: Pantelis Matalas, *Έθνος και ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχίσης. Από το "Ελλαδικό" στο Βουλγαρικό Σχίσμα* [Millet ve Ortodoksluk. Bir ilişkideki ani değişiklikler. "Helen" usulü Kopuş'tan, Bulgar usulü Kopuş'a], Editions Universitaires de Crète, Heraklion: 2002, s. 163 vd.; Dimitris Stamatopoulos, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση. Προς μια αναισθόθηση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα* [Reform ve sekülerleşme. Ekümenik Patrikhanesi'nin bilançosunun 19. yüzyılda yeniden düzenlenmesi], Editions Alexandreia,

Etnik-milliyetçilik mücadelelerinde *Anatoli* ve Karamanlılar

Anatoli gazetesi, Bulgar sorunu hakkında 1870'li yıllarda yaşanan mücadelelere, farklı bir bakış açısından ışık tutmaktadır; çünkü –konuya dair tarihsel yaklaşımda, şimdiye dek bilinmeyen bir boyut olan– İstanbul'daki Türkçe konuşan Ortodoks cemaatin görüşlerini yansıtır. İmparatorluğun başkentine yerleşmiş Anadolu kökenli cemaatler, İstanbul'daki Rumca konuşan cemaatin gölgesinde yaşamlarını sürdürmekte ve Anadolu'da doğdukları topraklarla güçlü bağlarını korumaktaydı.[8] Bu halkın kendini ifade etme aracı ve rehberi –merkezi İstanbul'da bulunan Kaisareia Komitesi'nin de onayını alarak– 1852 yılından itibaren *Anatoli* olur.[9] Matbaasında Karamanlıca yayınların[10] da basılmasını sağlayan gazetenin editörü Evangelinos Misailidis,[11] K. Adosidis ve Anadolu kökenli başka aydınlarla birlikte, Rum Ortodoks milletinin geçirdiği reform sürecine aktif biçimde katılır. Bunun sonucunda, gazetenin basımına ara verilmesi ve Patrik Antimos'la onun Bulgar sorununa yaklaşımını eleştiren makalelerin eşlik ettiği bir *Anatoli*'nin ortaya çıkması, Türkçe konuşan Anadolulu Ortodoksların

---

Atina: 2003, s. 160 vd.; A. Antonopoulos, *Οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το Ανατολικό Ζήτημα 1866-1881. Η μαρτυρία του Νεολόγου της Κωνσταντινούπολης* [Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumlar ve doğu sorunu, 1866-1881. İstanbul'da yayımlanan *Neologos* gazetesinden tanıklıklar], Neos Kyklos Konstantinoupoliton - Tsoukatou Yayınları, Atina: 2007, s. 202 vd.

8 Aynı dönemde yaşamış olan hekim A.G. Paspatis, Kapadokyalıların, iş bulmak ve gerek aileleri için para kazanmak gerekse memleketlerine döndüklerinde yaşlılıkları için birikim oluşturmak üzere gittikleri İstanbul'da nasıl zor şartlar altında yaşadıklarını betimlemektedir. Bkz. A.G. Paspatis, *Υπόμνημα περί του Γραικικού νοσοκομείου των Επτά Πύργων* [Yedikule'deki Rum Hastanesi hakkında hatırat], Atina: 1862, s. 139, 159 vd.

9 Bkz. *Tilegrafos tu Vosporu* gazetesi, 431 (22.3.1852).

10 *Anatoli*'nin matbaası tarafından, Bulgar sorunu açısından kritik önemdeki senelerde (1864-1872) basılmış Karamanlıca kitapların isimleri de oldukça anlamlıdır. İçlerinde, hukuk üzerine yazılmış eserler, yardım derneği tüzükleri, dini kitaplar, ansiklopedik eserlerin yanı sıra, Karamanlıca okurların büyük rağbet gösterdiği ünlü roman *Temaşa-i Dünya* bile bulunmaktadır.

11 Bkz. *Neologos*, 1088 (14-26 Ağustos 1872) ve *Anatoli*, 1730 (28 Ağustos 1872). Aynı yılın Ekim ayında, patrik, kendisine, tüm loncaları dolaşarak, yıllık aidatlarını ödemelerini sağlamalarını emreder. Bkz. Dimitris Stamatopoulos, *a.g.e.*, s. 469.

bu konudaki inançlarının, Patrikhane'nin uyguladığı taktiklerle uyuşup uyuşmadığının bir yansıması olarak okunabilir.

1862 yılında, Evangelinos Misailidis, Ortaköy Mahallesi'nin bir sakini olarak, Karma Konsül'ün 4 laik üyesini seçmekle görevlendirilen, İstanbul'un önde gelen kişileri arasında yer almaktaydı. Karma Konsül üyeleri, eskiden olduğu gibi, "eşraf" arasından seçilmek yerine, kentin farklı çevrelerinde gerçekleşen seçim süreçleri çerçevesinde belirlenirdi.[12] On yıl sonra, 1872 yılı Temmuz ayında, Misailidis, beraberinde Hacı Anestis Çivoğlu, Andreas Kyriakidis Kaisareos ve Dimitrios Çolakidis ile İstanbul'daki loncalar konusunda Veziriazam Mithat Paşa'ya bir rapor sunarlar. Bu raporda, Sultan II. Mehmed tarafından kiliseye verilen ayrıcalıklara riayet edilmesi istenmektedir. Söz konusu rapor, temel olarak, Babıâli'nin Bulgar sorununa müdahil olmamasını talep etmektedir. E. Misailidis de, Konstantinopolis'teki orta sınıf kesimlerin hareketlendirilmesi sürecinde rol oynar; keza etnik-milliyetçiliğin engellenmesi konusunda Yerel Sinod Meclisi'nin çalışmalarını, bu konuda kaleme aldığı bir rapor aracılığıyla hızlandırmak istemektedir. Raporu daha sonra, Patrik VI. Antimos'e sunmuştur.

Anatoli gazetesi üzerine yapılan bir çalışma, aynı zamanda, Türkçe konuşan Rum Ortodoks cemaatinin geçen on yılda gerçekleşen ve Ekümenik Patrikhane'nin içindeki başlıca kutupların –yani patrik, kutsal sinod meclisi ve İstanbul mahallelerinden temsilcilerin– katıldığı, yakın bir zamanda oluşturulan Karma Konsey arası ilişkilere yeni bir boyut kazandıran olaylar karşısındaki tutumu hakkında da bir fikir verecektir.

"Kilise egemenliğinden yana olanlar" ile "reform yanlıları"nın, etnik-merkezci model olan Ortodoks Ekümeniklikten yana tavır belirlemelerine yol açan reform süreci 1860'lı yıllardan itibaren başlamıştır.[13] Rum milletinin içindeki geleneksel hiyerarşilerin tersine dönüşü, ruhban sınıfından gelmeyenlerin de itibarlı bir konu-

12 Bkz. Dimitris Stamatopoulos, *a.g.e.*, s. 424 ve burada aktarılan bilgilerin kaynağı olan, *Anatolikos Astir*, 19 (7 Şubat 1862).

13 Dimitris Stamatopoulos, "Jeromizm" yanlıları ile "kiliseye ilişkin sorunların denetiminin kilise mensupları tarafından gerçekleştirilmesi" görüşünde olanlar için "kilise yanlısı" terimini kullanmaktadır. Bkz. D. Stamatopoulos, *a.g.e.*, s. 19–32.

ma erişmesi ve taraflar ile kişiler arasındaki siyasi düşmanlıklar, şiddetli sürtüşmelere yol açar. Bu sürtüşmelerin ifade ettiği katı "kilise yanlısı" veya "laik" anlayışın gerisindeki başlıca odak noktası ise, D. Stamatopoulos'un da doğru bir şekilde dikkat çektiği gibi, çok başka ve çok temel birçok soruyla ilintiliydi: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks cemaatlerinin gelişimi.[14] Bu çerçeveden bakıldığında, *Mikra Asya yani Anatoli* gazetesinin yayın tarihçesi, İstanbul'daki Türkçe konuşan Rum toplulukların, yönetici seçkinlerin imparatorluk bünyesindeki Ortodoks cemaatlerin "millileştirilmesi" sürecini etkileyen olaylar silsilesine dair görüşlerini ortaya çıkarmaktadır.

Bahsedilen bu süreç Anadolulu cemaatleri doğrudan ilgilendiriyordu; zira bu insanlar, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde Rumca dışında bir dil kullanan diğer Ortodoks cemaatlerin örneklerine benzer biçimde, Yunan dili ve kültürü konusunda eğitim almaya (sadece bu topluluğa özgü bir şekilde) başlıyordu ve bu eğitimden faydalanmaları da kendilerinden zaten talep ediliyordu. Nihai hedefleri ise, "Helenleşme" veya "yeniden Helenleşme" olarak ifade ediliyordu.[15] İki milli merkez olan İstanbul ve Atina, dernekleri de teşvik ederek, onları Yunan etnisine eklemlemeye çalışıyordu.[16] M.

14 *A.g.e.*, s. 20.

15 Bkz. Evangelia Balta, "'Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz'. The adventure of an Identity in the Triptych: Vatan, Religion and Language", *Türk Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8 (2003), s. 25-44.

16 Kyriaki Mamoni, "Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Α΄" [Küçük Asya'da Helenizm'in korporatif örgütlenişi, I], *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* [Yunanistan tarihi ve etnolojisine dair toplumsal bülten], 26 (1983), s. 63-114; "Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Β΄. Σύλλογοι της Ιωνίας" [Küçük Asya'da Helenizm'in korporatif örgütlenişi, II. İyonya dernekleri], *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* [Yunanistan tarihi ve etnolojisine dair toplumsal bülten], 28 (1985), s. 57-166; "Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Γ΄. Σύλλογοι Καππαδοκίας και Πόντου" [Küçük Asya'da Helenizm'in korporatif örgütlenişi, III. Kapadokya ve Pont krallığı dernekleri], *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi bülteni], 6 (1986-1987), s. 155-225. Ayrıca bkz. Kyriaki Mamoni-Lida İstikopoulou, "Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Δ΄, Σύλλογοι Κιλικίας, Μυσίας και Παφλαγονίας. Προσθήκες στα Δημοσιεύματα Α΄, Β΄, Γ΄, Επίλογος" [Küçük Asya'da Helenizm'in korporatif örgütlenişi, IV, Kilikya, Misya ve Paflagonya dernekleri. I, II ve III. sayıların ilaveleri, sonuç], *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi bülteni], 14 (2004), s. 67-112.

Gedeon, "Türkiye'de Helenizm'in inşası için, 1872 ve 1873 yılları arasında çok sayıda dernek yoğun mücadele vermiştir," yorumunda bulunmaktadır.[17]

Birkaç yıl önce –1869'da– İzmir'e yerleşmiş olan Anadolulu tüccarlar, Anadolulların maddi ve manevi durumlarına karşı Patrikhane nezdinde süregelen kayıtsızlığa karşı çıkmışlar; *Anatoli*'yi, bu konudaki hassasiyetini oldukça etkin bir şekilde dile getirmesinden dolayı övmüşlerdi. *Anatoli*'nin editörünün, Patrikhane'nin milli meclislerine (bu toplantılara "bizim millet"ten sayılan gazetelerin yayıncıları iştirak ederlerdi) katılımını yasaklayan Patrik VI. Grigoryos'a karşı yönlendirilen uzun bir protesto metni hazırlanmıştı. E. Misailidis'in böylesi bir dışlanmaya konu olmasının ardında yatan başlıca nedenlerin şu şekilde olduğu düşünülmekteydi:

> a) Patrik, Bay Misailidis'e, bu şekilde bir eziyet uygulamak istiyor, keza Misailidis, kiliseye karşı şiddetli muhalefette bulunuyor ve gerek kilise gerekse kilise mensuplarının ardı arkası kesilmeyen suiistimallerine açıkça karşı çıkıyor.
>
> b) *Anatoli* gazetesi, Türkçe yazılmaktadır ve bu yüzden de milli bir gazete sayılmaz.

Yani Bulgar sorununun en hararetli döneminde, tacirler patrikten, "Milli Meclis kelimesinden ne anladığını ve buraya davet edilmeye kimlerin hakkı olduğunu" kendilerine açıklamasını talep etmektedirler. Taleplerine şunu da eklemeyi ihmal etmezler:

> Yani Milli Meclis'e davet edilenler, sadece Rumca konuşanlar mı, yoksa idari açıdan sultana ve kilise açısından Patrikhane'ye bağlı başka diller de konuşan Ortodokslar mıdır? Patrikler, *Anatoli* gazetesinin Türkçe basılmasına tahammül edemiyorlar. Peki, Kızılırmak kıyısında yaşayan Hıristiyanların günümüzde hangi dili konuştuğunu sanıyorsunuz? Bay Misailidis'in gazetesini Rumca yayımlamasını ve böylelikle, hemşerilerinin büyük bölümüyle iletişiminin kopmasını, anlaşılmaz hale gelmesini mi istiyorlar? Onların çıkarlarına yarayacak olan, Anadolu'nun her daim ölümün karanlığında ve gölgesinde kalmasıdır. (...)

17 M. Gedeon, *Απομνημονεύματα ενός χρονογράφου, 1800-1913* [Vakanüvisin notları, 1800-1913], Atina, 1932, s. 202.

> Zavallı Anadoluluları vergiye tabi tutma sanatını çok iyi bilirler. Ancak onların eğitimi ve durumlarının iyileştirilmesi için bu paranın en az onda biri kadar bir miktarının harcanması gerektiğini de biliyorlar mı acaba?[18]

Bu metin, bildiğim kadarıyla, Anadolu'daki Türkçe konuşan Ortodokslara hitap eden ve "manevi idaresi altındaki Ortodokslar arasında, etnik ve dilsel ayrımcılığa giden" Patrik VI. Grigoryos'un uyguladığı politikaya "kırmızı kart" gösteren ilk metinlerden biridir. Ayrıca, bir konuyu daha belirtmeliyim: On yıl kadar önce, 1839 yılında, aynı patrik, İncil'in başka bir dile çevrilmesinin "Ortodoks Kilisesi'nin inançları ve görüşüne karşı olduğu"nu savunuyor ve Platon Moshas'ın *Ortodoks Eğitim* adlı eserinin Türkçe çevirisinin Kayseri Metropoliti Paisios tarafından yayımlamasının önüne sürekli engeller koyuyordu. Hem de, metropolitin amacının, bölgesindeki Ortodoks inancını güçlendirmek olmasına rağmen![19]

1871 yılında, bir yandan Bulgar sorununun, Eksarhhane'nin 1870 Şubatı'nda yayımladığı bir fermandan sonra şiddetlendiği, bir yandan da Patrik VI. Grigoryos'un Babıâli ile ekümenik sinodun Bulgar sorununun geldiği yeni aşama konusunda istişarede bulunması için, kendilerini göreve çağırma konusunda müzakere ettiği bir sırada, İstanbul'da yaşayan binlerce Kapadokyalı, Patrikhane önünde gösteri yapıp Bursa doğumlu Efstatios Kleovulos'un Kayseri metropoliti olarak atanmasını talep ettiler.[20]

Gerek reform karşıtlarının gerekse hizipçilerin saygısını kazanmış olan ve hasta patrikin vekili olduğunda, Hristakis Zografos ile Aleksandros Karathodoris aracılığıyla Patrikhane'ye iletilen Ek-

---

18 Bkz. *Konstantinupolis* gazetesi, 741 (31 Aralık 1869).

19 Kyriaki Mamoni, "Ο πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ και η καραμανλίδικη μετάφραση της *Ορθόδοξης Διδασκαλίας* του Πλάτωνος Μόσχας από τον Παΐσιο Καισαρείας" [Patrik VI. Grigoryos ve Platon Moshas'ın *Ortodoks Eğitim* adlı eserinin, Kayseri Metropoliti Paisios tarafından çevrilmesi], *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi bülteni], 7 (1988-1989), s. 129-140.

20 Efstatios Kleovoulos hakkında daha fazla bilgi için bkz. A. Levidis, *Ιστορικόν δοκίμιον διηρημένον εις τόμους τέσσερις και περιέχον την θρησκευτικήν και πολιτικήν ιστορίαν, την χωρογραφίαν και αρχαιολογίαν της Καππαδοκίας* [Kilise ve siyaset tarihine dair dört ciltlik tarihsel deneme, ülkenin betimlenmesi ve Kapadokya arkeolojisi], c. I, Εκκλησιατική Ιστορία [Kilise tarihi], Atina: 1885, s. 215-227 ve M. Gedeon, *Απομνημονεύματα*, *a.g.e.*, s. 82-85. Bu konuda, ayrıca bkz. P. Matalas, *a.g.e.*, s. 214-223 ve Dimitris Stamatopoulos, *a.g.e.*, s. 465, dipnot 19.

sarhhane kurulmasına dair fermanı kabul etmeyen Efstatios Kleovulos, 1864 yılında yayımladığı *Bulgarcılık*[21] adlı eseriyle, Bulgar sorununun teorisyeni haline gelmişti. Bu eserinde, bir Bulgar etnisinin mevcudiyeti ve haklarına dair bir propaganda yayan ve *halk*, *ırk* ve *millet*'in siyaset ve kilise düzeyinde ayırt edilmesi gerektiğini iddia eden Bulgarcıların saldırılarını geri püskürtmekteydi. Bu kişileri, ekümenik kilisenin zihniyetine yabancı, *filetist*'ler olmakla suçluyordu. Üstelik şöyle bir beyanda bulunmuştur:

> Hiçbir şekilde, herhangi bir özel siyasi hak talep etme olanakları bulunmamaktadır. Dört yüzyıl boyunca, Rum milletine mensup Osmanlılara verilen haklardan yararlanmışlardır (...), çünkü Rum milleti, hükümetin resmi söylemine göre, herhangi bir ırk olarak değil, tüm Ortodoks tebaayı içeren bir birlik, inanç ve kilise tarafından ayrışmaz bir bütün olarak kabul eder.[22]

Katı bir kilise yanlısı olarak, Babıâli'nin Bulgar sorununa müdahil olmak yoluyla, Sultan II. Mehmed'in kiliseye vermiş olduğu ayrıcalıkları ihlal ettiğini düşünüyordu. Kiliseyle yolların ayrılmasından önce gerçekleşen genel kurullar sırasında, etnik milliyetçilik ilkesinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ekümenik patrik tarafından kabulü durumunda, Rusya'daki Ortodoks cemaatlerinin de bu ilkeyi benimsemesinin önüne hiçbir şeyin geçemeyeceğini savunuyordu.

VI. Antimos'un 1871 yılı Eylül ayında, ekümenik sinodun uğradığı başarısızlığın ardından görevinden ayrılan VI. Grigoryos'un

---

21 *Ο Βουλγαρισμός προ του Ιστορικού, του Εθνοπολιτικού και του Εκκλησιαστικού βήματος*, [Tarihin, milli siyasetin ve Kilise'nin mahkemesi karşısında Bulgarcılık], İstanbul: 1864. Kendisi, ayrıca, şu eserin de yazarıdır: *Επιστολιμαίον Υπόμνημα της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας προς τα λοιπάς ορθοδόξους αυτοκεφάλους αγίας Εκκλησίας περί της κατά τα έτη 1868-1870 πορείας του κατά Βουλγάρους εκκλησιαστικού ζητήματος* [İsa'nın Büyük Kilisesi'nden, bizim Kutsal Kilisemizdeki diğer Ortodoks otosefali üyelere gönderilmiş, kilise ile ilgili olarak Bulgarlarla 1868-1870 yılları arasında yaşanan soruna ilişkin izlenen yöntemi konu alan mektuplardan oluşan hatırat], İstanbul: 1870. Bu konuda, ayrıca bkz. M. Gedeon, *Έγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά περί του Βουλγαρικού ζητήματος, 1852-1873* [Bulgar sorununa ilişkin olarak Patrikhane ve Kutsal Meclisler tarafından derlenen belgeler, 1852-1873], İstanbul: 1908, s. 276-298.

22 *Ο Βουλγαρισμός*, a.g.e., s. 122-123.

yerine seçilmesi de[23] Anadolulu laik temsilciler tarafından desteklenmişti. Bu desteğin karşılığında da, Kayseri metropolitliği makamına Efstatios Kleovulos getirilmişti.

Böylece "halk tarafından talep edilen aday"[24] Efstatios Kleovulos'un seçilmesi ancak Antimos'un patrik olmasından sonra gerçekleşmiş oluyordu. K. Kalliadis, Efstatios Kleovulos'un cenazesinde (1876) yaptığı hüzünlü anma konuşmasında şunları aktarmıştır:

> Tüm taşralılar, onun, Büyük İsa Kilisesi'nin metropoliti seçilmesini tek ses ve tek yürekle talep etmişlerdi. Kilise, uzun süreden beri, konuşmaktan ziyade susmayı tercih ettiğim, ancak sizin de gayet iyi bildiğiniz nedenlerden dolayı, Kaisareia sakinlerinin haklı ve aydınlık taleplerini karşılamayı reddetmiştir; ama onların sebatı öyle büyük boyutlara erişmiştir ki, daha büyük skandallara yol açmamak için kilise de karşılarında boyun eğmek durumunda kalmıştır ve hazretleri VI. Antimos'un üçüncü kez patriklik makamına geçirilmesinin hemen ardından, 30 Eylül 1871 tarihinde, kutsal sinod meclisi, patrik vekili Efstatios Kleovulos'un, Kapadokya bölgesinde Kaisareia Metropoliti olması için oylama yapmıştır.[25]

Metropolit, 1872 Temmuzu'nda görevinin başına geçmeden önce, İstanbul'da, 1872 yılı başında, Kapadokya Eğitim Cemiyeti'ni kurmuş ve kuruluş tüzüğünü *Anatoli* gazetesinin matbaasında Yunan alfabesiyle hem Türkçe hem Rumca bastırmıştır.[26] İs-

---

23 Kendisi daha önce iki kez patriklik görevinde bulunmuştur: İlki 1845-1848 yılları, ikincisi ise 1853-1855 yılları arasında. Bkz. Vasileios N. Stavridis, *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860-σήμερον* [1860 yılından günümüze ekümenik patrikler], Selanik, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών [Makedonya araştırmaları cemiyeti], 1977, s. 198-207.

24 *Δημαίτητος* [*dimaititos*] kelimesi, M. Gedeon tarafından kullanılmıştır. Bkz. M. Gedeon, *Αποσημειώματα*, s. 83.

25 Bkz. *Τα κατά την μνημόσυνον τελετήν της αδελφότητος Ξηροκρήνης επί τω θανάτω του αοιδίμου Μητρ. Καισαρείας Ευσταθίου Κλεοβούλου* [Ardında çok güzel anılar bırakan Metropolit Efstatios Kleovoulos'un ölümünün üzerine, Ksirokrini Dayanışma Cemiyeti tarafından düzenlenen anma törenine dair], İstanbul: 1876, s. 33. Cenaze töreninde konuşmak üzere söz alanların arasında, *Mikra Asya* gazetesinden Evangelinos Misailidis'in de bulunması, Efstatios Kleovulos'u ne kadar derinden önemsediğinin bir göstergesidir.

26 Bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles Additions et Compléments*, I, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina: 1997, no. 36.

tanbul'da ikamet eden Kapadokyalıların üye olduğu Kapadokya Eğitim Cemiyeti'nin amacı, okulları mali açıdan desteklemek ve Kapadokya köylerinde eğitimi yaygınlaştırmaktı. Efstatios Kleovulos'un bakış açısı, başka bir dil konuşan "kardeşler" arasında Yunan dilini ve kültürünü yaygınlaştırmayı savunarak dönemin talepleriyle örtüşüyordu.

Temmuz ayının sonunda ve 1873 Ağustos ayı başında, İstanbul'daki gazeteler, Zincidere'deki Ayo İoannis Manastırı'na veya Kapadokya Eğitim Kardeşliği'ne ilişkin sorunların ele alınışı konusunda Kaisareia halkının memnuniyetsizliğini konu alan röportajlar yayımlar:

> Efstatios Kleovulos'un taşradaki destekçilerinin (ki onlar, yıllar boyu eşi benzeri olmayan bir gayret ve bağlılıkla onun için mücadele etmişlerdi), çok sevdikleri yeni metropolitlerine karşı besledikleri hayranlık ve sevginin yok olması için kısa bir süre yetmişti.[27]

Kutsal sinod meclisine bir protesto metni gönderilmiştir; metni Kapadokya'nın Kaisareia köylerinde yaşayan beş yüz kişinin imzaladığı metin temel olarak, Kleovulos'un kendini, bu çevrede oturanların mutlak efendisi saydığı suçlamasını içeriyordu.[28] Efstatios Kleovulos'un 1871-1876 yılları arasındaki kısa süren Kaisareia metropolitliği dönemi olaylarla ilgili bilgi olmamakla birlikte araştırmaya değer bir dönemdir çünkü Kapadokya'da düzenli eğitim sistemi de bu dönemde başlamıştır.

Mikra Asya yani Anatoli

15 Eylül 1873 Cumartesi günü (*5 Şaban* 1290), *ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ γιάνι ΑΝΑΤΟΛΗ - ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΘΝΙΚΗ (Mikra Asya yani Anatoli - Milli Gazete*) isimli yeni bir gazetenin ilk sayısı satışa sunulur. Gazete, salı ve cuma günleri yayımlanmaktadır. Beş sütunlu dört sayfalık gazetenin hazırlandığı yazıhane ve basımevi, "Uzun Çarşı

27 Bkz. *Neologos* gazetesi, 1375 (11/23 Ağustos 1873).
28 Bkz. *Konstantinopolis* gazetesi, 1387 (30 Temmuz 1873).

ΕΤΟΣ. ΙΓ'—(13 πλήθ. σειρ) 1873 Εν Κωνσταντινουπόλει, Σαββάτον(Δέυτερη ἱστορ) Σεπτεμβρίου (Σεπτ) 15 ΑΡΙΘΜΟΣ (1823) 1

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ.

ΓΙΑΝΙ

ΑΝΑΤΟΛΗ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Mikra Asya yani Anatoli'*nin ilk sayısının ön sayfası.*

Sokağı 138 Numara, Tamburacı Han, Konstantinopolis" adresindeydi. Gazetenin yayın yönetmeni Evangelinos Misailidis idi. Gazete başlığının altında, abonman ücretinin, İstanbullu okurlar için 8, taşradakiler için 10 ve dış ülkelerde yaşayanlar için 12 mecidiye olduğu yazılıydı. Gazeteye ilan vermek, satır başına 4 kuruş ve iki dilli metinler için ise 8 kuruştu. Bir nüshasının fiyatı ise, 3 kuruş olarak belirlenmişti.

Numaralandırmış ilk sayının üzerinde, beklenildiği üzere "İLK SENE" yazacağı yerde, "23. SENE" (*23νδζού σενέ*) yazılıydı ve sayı numarası 1'in yanında, parantez içinde "(1823)" numarası bulunmaktaydı. Büyük olasılıkla, Evangelios Misailidis, yeni gazetenin, önceki gazetenin bir devamı olarak görülmesini istemişti. Aslında, *Mikra Asya yani Anatoli* –aşağıda sözünü edeceğimiz gibi– dağıtımı yasaklanan *Anatoli*'nin adını çağrıştırmaya özen gösteriyordu. 5 Şubat 1874 tarihli sayısındaki numaralandırmanın, *Anatoli*'nin devamı şeklinde gerçekleşmesi bir tesadüf değildir. Böylelikle, gazetenin öncülüne gönderme yapılmaktadır.

Mikra Asya yani Anatoli'nin ilk sayısı, Yunanca harflerle Rumca ve Türkçe olmak üzere iki dilde basılmıştır. Ama aslında, sadece ilk ve dördüncü sayfalar iki dildedir. Geri kalanları, Yunan harfli Türkçe basılmıştır. Büyük olasılıkla, kasıtlı bir jest söz konusuydu ve yeni gazetenin imajının, Karamanlıca olarak basılan ve dağıtımına yasak getirilen öncülü *Anatoli*'den farklılığının ortaya konmasına yönelikti. İ. Gennadios koleksiyonundaki diğer iki nüsha (no. 12/1834 [23 Ekim 1873] ve no. 1862 [5 Şubat 1874]), Yunan harfli ama sadece Türkçe basılmıştı. Birinci editör (*müellif evvel*) olarak künyede adı geçen Evangelinos Misailidis'in yanında, ikinci redaktör (*müellif sani*) olarak İoannis Serafimidis'in ismi göze çarpıyor. Ancak, kendisi hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. E. Thomas ile birlikte *Anatoli*'nin iki redaktöründen biri olan M. Gedeon bu gazete hakkında şöyle yazmıştır:

> 1873 Ağustosu'nda, *Mikra Asya yani Anatoli* isminde, haftada iki kez yayımlanan yeni bir gazete, yayın hayatına başlamıştır. Büyük hurufatla hazırlanan ve (eskiden olduğu gibi) Türkçe ve Rumca basılan söz konusu gazete, Patrik VI.

Antimos Kutalianos'un eylemlerine karşı şiddetli bir muhalefet yürütmektedir. Kilise hakkındaki makaleleri hep ben yazardım ve herhangi bir maddi karşılık da almazdım. Zira Misailidis'e ve vatanı uğruna yaptıklarına çok büyük saygı duyardım. Özellikle de, gençliğinde, Frigya, Karya [Datça-ç.n.] ve Attalya [Antalya-ç.n.] yolculuğunda Lebas'a eşlik ettiğini öğrendiğimde, ona olan saygım bir kat daha artmıştı. Bir yıl sonra, *Anatoli* gazetesi ikiye bölündü: Biri Türkçe, biri de Rumca basılmaya başladı. Rumca basılan nüshanın ismi *Mikra Asya* idi ve G. Polihronidis'in[29] yerine, yöneticiliğini ben yürütmekteydim. Basım ve redaksiyon sorumluluklarımdan kurtulmuştum; zavallı gazeteyi, bir yıl içinde şirketi iflasa sürükleyen bir dolandırıcının ellerine teslim ettim.[30]

İki yıl sonra, *Anatoli*'yi iki ayrı yayım şeklinde böldük. Biri siyaset ağırlıklı ve Türkçe, diğeri ise kilise ile ilintili konuları ele alan ve Rumca basılan iki ayrı gazete... Rumca olanın editörlüğünü ve redaktörlüğünü 24 Şubat-3 Mayıs 1877 tarihleri arasında bizzat ben yürüttüm. Bu dönemde, Osmanlı-Rus savaşının ilan edilmesinin hemen ardından, birkaç gün boyunca, gazetenin basımını askıya almıştım. Ama 31 Mayıs'tan beri polis tarafından, sözde dostane bir nedenle arandığım için, 1 Temmuz günü gizlice Atina'ya kaçtım.[31]

Bu kaçışa sebep olan şey, İstanbul'un fethinin ardından gelen ilk senelerden itibaren Fenerli Rumların eylemlerine ve Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki rolleri ve verdikleri hizmetlere dair kırk dört sayfalık bir çalışmadır. Eser, Aleksandros Muruzis'in eline geçen ve sultan tarafından verilmiş iki fermanın Rumca tercüme-

29 M. Gedeon, Polihronidis'in, 1874 Ağustosu'nda, *Mikra Asya*'nın idaresini üstlendiğini, ama neredeyse derhal bu görevinden ayrıldığını aktarır. Bkz. M. Gedeon, *Αποσημειώματα*, *a.g.e.*, s. 27-28. *Μικρά Ασία, Εφημερίς του Λαού* [Mikra Asya, halkın gazetesi] hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. P. Christopoulos, *Εφημερίδες αποκείμενες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970). Περιγραφικός κατάλογος* [Meclis Kütüphanesi'ne ait gazeteler (1789-1970), açıklamalı katalog], Atina: 1993, s. 231 ve S. Tarinas, *Ο Ελληνικός Τύπος της Πόλης, Α΄ Μέρος - Εφημερίδες* [İstanbul Rum basını. İlk bölüm – gazeteler], İho Yayınları, İstanbul: 2007, s. 88-89.

30 Misailidis tarafından, *Neologos* gazetesinde 19 Ağustos 1875 tarihinde yayımlanan suçlamaya bakılırsa, Panayiotis Gogos'tan söz edilmektedir. Bkz. S. Tarinas, *a.g.e.*, s. 89.

31 M. Gedeon, *Αποσημειώματα*, s. 12-13. Gazetenin sahibi E. Misailidis idi. Bu gazete hakkında daha fazla bilgi için bkz. P. Christopoulos, *a.g.e.*, s. 31 ve S. Tarinas; *a.g.e.*, s. 34-35. Eleftherios Thomas, ayrıca şu çalışmayı da gerçekleştirmiştir: *Οι Φαναριώται Ιστορική πραγματεία. Συνέταξεν Ελευθέριος Θωμά* [Fenerli Rumlar. Tarihi antlaşma. Eleftherios Thomas tarafından kaleme alınmıştır], İstanbul: 1878 (Bkz. Hiou-Polemi, no 1878-174).

lerini içermektedir. Çalışma, Yorgo Zarifi'ye ithaf edilmiştir. İstanbul'daki başbakanlık arşivlerindeki Osmanlıca belgelerde, Maarif Nezareti'ne ait bir hizmet belgesine eriştim. Söz konusu belge, E. Misailidis'in, *Fenerli Rumlar* isimli kitabı basma izni talebine yanıt veriyor. Belge, izlenecek usul konusunda kendisini bilgilendirir.[32] Kitap, nihayetinde, üç sene sonra, ne matbaanın ismi ne de Maarif Nezareti'nin izni doğrultusunda basıldığına dair küçük bir ibare konularak yayımlanmıştır. Bunun şöyle bir anlamı olabilir: İzin, ne kadar çok istenmiş olsa da, alınamamıştır ve kitap gizlice basılmıştır. 1874 yılında, Eleftherios Thomas, Konstantinopolis'teki yapılar üzerine bir dizi araştırmaya başlamak istemiştir. Ve araştırmasına şu ismi vermeyi düşünmüştür: "Αρχαιολογία Κωνσταντινουπόλεως" [Konstantinopolis Arkeolojisi]. İlk sayı, Hipodrom Meydanı'ndaki Dikilitaş'a ayrılmıştır.[33] Şu âna değin, *Yunanca Eserler Bibliyografyası*'nda bu serinin başka herhangi bir sayısının herhangi bir izine dahi erişmemiz olanaklı olmamıştır. 1878 yılında, yani Fenerli Rumlar üzerine araştırmasının basıldığı sene, aynı zamanda ana başlığı *Βυζαντινόν πανόραμα* [Bizans Panoraması] olan bir dergi basımına başlanacağını da haber verir. Üç sayfadan oluşan bu anons, 14 Mart 1878 tarihli Yunan Meclis Kütüphanesi'nin bir baskısına ilişik olarak verilmiştir ve başlığı şu şekildedir: *Βυζαντινόν πανόραμα: σύγγραμμα περιοδικόν εκδιδόμενον κατά δεκαπενθήμερον υπό Ελευθερίου Θωμά τη συμπράξει διαπρεπών λογίων, εν Κωνσταντινουπόλει, 1878* [Bizans Panoraması: Eleftherios Thomas tarafından, saygın bilimadamları işbirliğinde, iki haftada bir yayımlanacak düzenli araştırma, Konstantinopolis, 1878]. Editörün ismi belirtilmemiştir; sadece, abone olmak iste-

32 Bkz. BOA, MF. MKT. 31/167 (22 Şaban 1292 /23 Eylül 1875). Belge, makalenin ekinde yer almaktadır.

33 Eleftherios Thomas, "*Οι εν τω Ιπποδρομίω οβελίσκος*" [Hipodrom Meydanı'ndaki Dikilitaş], τεύχος Α΄. Εν Κωνσταντινουπόλει 1 (1874). Bkz. İliou-Polemi, no *1874.71). 1876 yılında, Eleftherios Thomas, *Οι εν Παρισίοις Ελληνισταί και ο Βρουνέ δέ Πρελ* [Brunet de Presle] υπό Ελευθερίου Θωμά. Μετατύπωσις Πανόπης. Εν Σύρω 1876 [Paris'teki Helenistler ve Brunet de Presle. Yeniden basım Panopis, Syros-Yunanistan: 1876] isminde bir eser yayımlar. Bkz. İliou-Polemi, no *1876.492) ve İmparatoriçe Evdokia'nın *Hestia* Dergisi'nde yayımlanmış bibliyografyası (c. 2, no 28, s. 435-438). 1877 yılında, Thomas, *Akathistos Hymnos* (Bkz. *Ζακύνθος Ανθών* [Closerie de Zante], c. 2, no 31 [1877], s. 295-299) üzerine bir çalışma yayımlar.

yenler için bir yazışma adresi verilmiştir: Galata, Pemptopazaro, no. 10, Ömer Sokağı. Bu yeni derginin yayımlanacağına dair verilen haberde kullanılan sözcükler oldukça simgeseldir:

> Günümüz koşullarında, bir derginin yayımlanacağına dair verilen haber, oldukça gereksiz görülebilir ve kanımca, birçoğunuz beni kutlayacağınız yerde, daha şimdiden erken taziye dileklerinizi sunacaksınız. Çünkü çabalarım yine başarısızlıkla sonuçlanacak. Ama bu tür düşünceler karşısında hiçbir zaman yılgınlığa kapılmam; ortaya bir zar attım ve işimi şansa bırakıyorum. Tek güvencem, çok büyük gayretler eşliğinde aktarılan edebiyat kültürünün gereğini artık kavramış olan kamuoyunun desteğini kazanmamdır...

Derginin ilk sayısının 15 Nisan [1878] günü çıkacağını belirtmektedir. Derginin sonunda gerçekten yayımlanıp yayımlanmadığını bilemiyoruz. Gerçekleştirdiğimiz araştırmada, dergiye dair herhangi bir sayıya rastlayamadık. Büyük olasılıkla, basım aşamasına geçemeden, sadece duyuru düzeyinde kalmış olabilir.

Başka bir ortamda, Rus yanlısı hislerini gösterme fırsatı yakalayan Gedeon, *Mikra Asya*'nın Rumca (ve kiliseyi konu alan) basımında görev aldığı yıllardan söz edecektir:

> Ortodoksluğa yakın bir zihniyetin olgunlaştırdığı, Bulgarların Kilise ile yollarını ayırmalarını önlemeye çalışan ve uzman hukukçu Markos Balabanov ile işbirliğine giden *Mikra Asya*'nın Rumca versiyonunda yazı yazmakla sorumluydum. Hıristiyanlık karşısında duyulan aşkı yansıtan bir şekilde yazma önerisini bana kendisi vermişti. Ben Misailidis'in *Mikra Asya*'sında yazarken, o *Viek* [Yüzyıl] isimli Bulgarca bir gazete çıkarıyordu. Ne yazık ki, *Mikra Asya*'nın idaresini ve yazımını, daha sonraları onu yıkıma sürükleyen bir dolandırıcıya teslim etmek zorunda kaldım.[34]

Mikra Asya'nın Karamanlıca basımının tam olarak hangi tarihlerde durdurulduğu bilinmemektedir. Bir diğer deyişle, Misailidis'in, gazetesine *Anatoli* başlığını ne zaman verdiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Gedeon'a göre, eğer *Anatoli*'nin iki versi-

34 M. Gedeon, *Μνεία των προ ημών, 1800-1863-1913* [Benden önce gerçekleşen şeylerin anımsanması], Atina: 1936, s. 224-225.

yonunun da (Yunan harfli Türkçe siyasi nüsha ile kilise konularında Rumca yayımlanan nüsha) basımına 1877 yılında başlanmışsa da, Misailidis'in, gazetesinin eski ismini kullanmaya başladığı dönem de aynı yıla rastlamaktadır. 1877 yılı İstanbul basınında yapılan bir anket, hipotezimizi doğrulayabilecek niteliktedir. Bu konu, aynı zamanda, Karamanlıca yayımlanan *Anatoli*'nin tarihçesi üzerine yapılan araştırmanın eksiklikleri arasında belirtilmektedir. Her halükarda bir hususu anımsamakta yarar var: 1875 tarihli her iki Osmanlıca belgede de,[35] Evangelinos Misailidis'in, *Mikra Asya* ve *Asya-i Suğra* adlı gazetelerin editörü olduğu belirtilmektedir. Böylelikle, o dönemde halen Rumca yayımlanan *Mikra Asya* ve ondan ayırt edilmek için *Asya-i Suğra* ya da *Mikra Asya*'nın Osmanlıcası olan *Asya-i Sagir*[36] adıyla yayımlanan bir Karamanlıca versiyonunun dağıtımda bulunduğu teyit edilmiş olmaktadır.

Mikra Asya'nın Karamanlıca ve Rumca nüshalarının basımına ilişkin olarak M. Gedeon'un eserinden alıntılandırılan bilgilerde, *Anatoli* gazetesinin yayımlanmasının 1873 yılı Haziran ayında yasaklanmasına ve onun yerine *Mikra Asya yani Anatoli* ismiyle yeni bir gazete çıkarılmasına dair herhangi bir atıfta bulunulmamaktadır.[37] Bununla birlikte, Evangelinos'un torunu olan Petros Misailidis'in[38] bir eserinde şöyle bilgilere rastlanır:

---

35 Çalışmanın ek bölümünde yayımlanan BOA, MF. MKT. 31/126 (1292 Ş 16) ve MF. MKT. 33/51 (1292 Z 21). Bu belgeler, E. Misailidis'in, İstanbul'daki Zaptiye Nezareti'ne, oğulları Thagenis ve Hristos tarafından idare edilmek üzere, Galata'da ikinci bir basımevi açma izni istediğini ortaya çıkarmaktadır. Talebi, Babıâli'ye iletilmiştir. Babıâli'den bu konuda, bir fikir alınması gerekmektedir, çünkü matbaa nizamnamesi, bir matbaa sahibinin ikinci bir matbaa açıp açamayacağını açıkça belirtmemektedir.

36 Sayfa 302'de yer alan Karamanlıca metin (yayımlandığı gazetenin ismi ise: *ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ γιάνι Ασιάι Σαγήρ* [*Mikra Asya yani Asya-i Sagir*]) idi. Buna ilaveten, 1875 yılında, Misailidis, Rumca yayımlanan *Mikra Asya*'nın yayın yönetmeni P. Gogos'u, "*Mikra Asya ve Asya-i Suğra*'nın çıkarlarını zedelemek ve ağır bir şekilde zarar vermek"le suçlamaktadır. Bkz. *Neologos* gazetesi (19 Ağustos 1875).

37 D. Stamatopoulos, bu düşüncelerini Gedeon'un ifadelerine dayandırmaktadır. "Ανατολή / Μικρά Ασία, γιάνι/ δηλαδή/ Ανατολή" [*Anatoli / Mikra Asya yani Anatoli*], yay. haz. Loukia Droulia ve Gioula Koutsopanagou, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974, Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες* [Yunan basını ansiklopedisi, 1784-1974, gazeteler, dergiler, gazeteciler, editörler], c. I, Atina: 2008, s. 204-205.

38 Bkz. *Προσφυγικός Κόσμος* [Muhacir dünyası] isimli gazete (no. 2682, 7 Ağustos 1982). P. Misailidis, eserinde, söz konusu gazetelerin (*Anatoli* gazetesinin Karamanlıca ve Rumca nüshaları), Girit'te yeni kurulan İraklion Halk Kütüphanesi'ne bedelsiz olarak gönderildiğinden söz etmektedir. Aynı şekilde, İstanbul'da yayımlanan Rumca gaze

Türklerin sansürü sonucunda, *Anatoli* gazetesinin ve onunla beraber Bulgarca *Turçia*[39] ve Ermenice *Seda-i Hakikat*'ın[40] basımı, 30/11.8.1873 tarihinde tamamen sonlandırılmıştır. Bu duruma, "27/9.8/1873 tarihli Şizma'ya yani Bulgar Kilisesinin Ayrılma Sürecine Son Verilmesi ve Eksarhhane'yle Barışılması" başlıklı makalesi neden olmuştur. Bu makalede, kiliselerin ayrışmasına dair kutsal sinod belgesinin (Συνοδικός Όρος[41]) iptal edilmesinin planlanmasının milletin çıkarlarına ters ve tehlikeli bir durum olduğundan söz edilmektedir. Makalenin içeriği, halkların arasına nifak tohumu ektiği şeklinde yorumlanmış ve Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde yaşayan halklar arasındaki iyi ilişkileri ve huzuru sarsacağından korkulmuştur.

P. Misailidis'e göre, *Anatoli*'nin basımının 1873 yılı Ağustos ayında sona erdirilmesiyle birlikte, gazetenin ikinci evresi (1851-1873) de son bulmuştur.[42]

---

teler de (*Faros tu Vosporu*, *Neologos*, *Konstantinupolis*, *Anatolikos Astir*, *Theatis* ve *Typos*), büyük olasılıkla, D. Vikelas'ın gayretleri sayesinde, bu şekilde ücretsiz gönderilmekteydi. Bununla birlikte, Vikelaia Kütüphanesi'nde bu gazetelere ilişkin en ufak bir ize dahi rastlanmamaktadır.

39 *Vizantis* isimli gazetenin, 684 numaralı sayısında (9 Ağustos 1873), *Turkia* gazetesine ilişkin şu bilgiye rastlanmaktadır:
Turkia *gazetesinin, 182 numaralı sayısında yayımladığı "Elmina'da İngiltere" başlıklı baş makalenin, İngiltere Kraliçesi'nin hükümetine kötü imalarda bulunduğuna karar verilmiştir. İmparatorluk hükümeti gibi, Babıâli'nin müttefikleri ve dost güçlerine karşı böylesi imalar ve ifadelerin, İngiltere'yi etkilemeyeceği düşünülmüştür. Gazete sorumlusu sayın redaktör, benzeri bir durumun yeniden ortaya çıkması durumunda, yasa gereği öngörülen cezalarla karşılaşacağı konusunda önceden uyarılmıştır. Söz konusu kınama, ilk kez,* Turkia *gazetesinin sorumlu redaktörü Bay Vordeanos'a karşı gerçekleştirilmiştir. Babıâli, 7/19 Ağustos 1873. Basın Direktörü NÜZHET.*

40 Bibliyografyaya göre, Mikayel Ekserciyan'a ait *Seda-i Hakikat* gazetesi, 1870 yılından, yasaklandığı 1873 yılına dek yayımlanmış. Bkz. Hasmik Stepanyan, *Ermeni Harfi Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliografyası (1727-1968)*, Turkuaz Yayınları, 2005, s. 570-571. Başvurduğum Rumca gazetelerde, *Seda-i Hakikat*'e getirilen yayın yasağına dair herhangi bir referansa rastlamadım.

41 Sen Sinod Meclisi Belgesi (Συνοδικός Όρος), 1872 yılında Yerel Sinod Meclisi tarafından oluşturulan ve Bulgarların *filetizm*'inin kınandığı, Bulgar Eksarhhanesi'nin "uzlaşılabilir," partizanlarının ise "ayrılıkçı" olarak nitelendirildiği bir belgedir.

42 P. Misailidis'e göre, *Şark* adlı gazetenin İzmir'de yayımlanması, *Anatoli*'nin tarihçesinin ilk ayağını oluşturur. *Şark* hakkında daha fazla bilgi için bkz. Evangelia Balta, "Karamanli Press (Smyrna 1845-Athens 1926)", *İzzet Gündağ Kavaoğlu Hatıra Kitabı*, yay. haz. Oktay Belli, Yücel Dağlı ve M. Sinan Genim, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul: 2005, s. 32.

P. Misailidis, eserinde başvurduğu kaynaklardan söz etmez ve ne yazık ki, *Anatoli*'nin eski nüshalarını içeren koleksiyonda[43] veya kütüphanelerden edindiğimiz sayılarda, gazetenin yayınının durdurulma sebebi olan bu tartışmalı makalenin içeriğini incelememizi sağlayacak olan, 1873 yılı sayıları bulunmamaktadır. Bununla birlikte, aynı dönemde, İstanbul basınında, *Anatoli*'nin yayınının yasaklanmasına ve gazetenin geçmişine dair bazı bilgiler bulunmaktadır.

Aslında, 1865 yılı Aralık ayında, *Anatoli*'nin Rumca nüshası,[44] tam da o sene dağıtımına başlanmasına rağmen, basım ve dağı-

43 İordanis T. Pamboukis'in, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde (Atina) bulunan koleksiyonundan edinilen mikrofilmlerin fotokopileri, aşağıdaki seneleri kapsamaktadır:
1851 (no. 29-49).
1852 (no. 59-84, 87, 90, 92-95, 97-98).
1853 (no. 99-104, 106-149).
1854 (no. 151-176, 179-193, 195-201).
1855 (no. 203-253).
1856 (no. 254-259, 261-265, 267, 269, 271-275, 277, 279-306).
1857 (no. 307-316, 318-321, 323-324, 335-338, 340-342, 344-351, 353-354, 356-357).
1862 (no. 571, 572-603).
1863 (no. 604-610, 611-613, 614-617, 619-676).
1866 (no. 1001-1039).
1867 (no. 1040-1072).
1995 yılında, İstanbul'daki Orient-Institut'ta, *Anatoli*'nin beş cildi bulunmuştur. Söz konusu ciltler, 1888, 1890, 1892-1894 yıllarını kapsamaktadır. 2008 yılında, Ankara Milli Kütüphane'de, üçüncü sınıf öğrencim Elif Bayraktar sayesinde, 1891-1899 yılları arasındaki sayılar da ortaya çıkarılmıştır. Bu nüshaların numaralandırılmış nüshaları, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde saklanmaktadır. Koleksiyoncu S. Tarinas, 1912 yılına ait bazı sayıların nüshalarının kendisinde bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. S. Tarinas, *Ο ελληνικός τύπος της Πόλης, Α΄ Μέρος. Εφημερίδες* [İstanbul Rum basını, ilk bölüm. Gazeteler], İho Yayınları, İstanbul: 2007, s. 142. *Anatoli*'nin diğer ciltlerini ortaya çıkarmak için araştırmalarımı sürdürmekteyim. 1870-1890 yılları arasına ait ciltler, henüz bulunamadı. *Anatoli* üzerine şu âna kadar yapılmış en iyi bibliyografya çalışması, P. Misailidis'e aittir. 1982 yılı Temmuz-Kasım ayları arasında *Προσφυγικός Κόσμος* [Muhacir dünyası] adlı gazetede, birçok bölümü yayımlanmış ve derleme nüshaları broşür halinde elden ele dolaşmıştır: P. Misailidis, *Ιστορικές σελίδες του περασμένου αιώνα. Ανατολή* [Geçen yüzyılın tarih sayfaları. *Anadolu*], [Atina] tarihsiz. A. Antonopoulos, atıfta bulunduğu bilgileri, söz konusu broşürden alıntılandırmaktadır. A. Antonopoulos, *a.g.e.*, s. 29-31.

44 76/2 Koleksiyon Albümü'nde, *Anatoli*'nin Rumca bir nüshası [49 (16.12.1865)] bulunmaktadır ve okurları, ofisi Galata'da bulunan günlük bir gazete olduğu ve her nüshanın "20 para"ya satıldığı konularında bilgilendirmektedir. Gazetenin basımının askıya alınması konusunda bkz. M. Gedeon, *Απομνημονεύματα*, s. 11-12.

tımdan kaldırılmıştır. O dönemde Evangelinos Misailidis, gazetenin redaktörü ve direktörü, Petros Purnaras editörü, *Απόκρυφα Κωνσταντινούπολεως* [Konstantinopolis'in Sırları][45] adlı romanıyla tanınan yazar ve şair Hristoforos Samartzidis de baş redaktörüdür. Böyle bir karar verilmesinin ardında yatan neden ise *Anatoli*'de Patrikhane'ye yönelik olarak kaleme alınmış oldukça sert eleştirel makaleye ait şu cümleydi:

> Kilisemiz ve inancımız paçavraya dönmüştür... Maddi boyutlarıyla sınırlandırdığımız günden beri kiliselerimiz, boyalı levhaların istiflendiği depolara benzemiştir. Yasa ve Ruh'un gölgeleri, yerlerini, putlara, resimlere ve rezilliklere bırakmışlardır.

Patrik III. Sofronios, hazırladığı basın açıklamasında, Misailidis'i küfürbaz olarak nitelendirmiş, *Anatoli*'de yayımlanmış olan söz konusu makalede kiliseye getirilen eleştirilere ise herhangi bir yanıt vermemiştir. İstanbul Rum cemaatinin üyeleri, patriğe destek verdiklerini gösteren mektuplar yazmak için birbirleriyle adeta yarışmışlardır.[46] İşte, Evangelinos Misailidis de bu tepkiden dolayı, halkın önünde özür dilemiş ve gazetesinin Rumca baskısını durdurmuştur.

Anatoli'nin basımına son verilmesi

11 Temmuz 1873 tarihli *Konstantinupolis* gazetesinin "Dehşet verici bir haber" başlıklı başmakalesinde, önceki pazartesi günü yayımlanan *O Anatolikos Kirykas* gazetesinde çıkmış bir haber aktarılmaktadır: "Ekümenik Patrikhane ile Bulgar Eksarhhanesi arasında sürüncemede kalan sorunlar, yakında çok önemli bir uzlaşı evresine girecek."[47] Ne var ki bu başlık altında yayımlan-

45 19. yüzyıl Yunanca Bibliyografyası'nın elektronik kataloğunda, (Philippos İliou'nun eserinin incelendiği atölye çalışması) (http://www.benaki.gr/bibliology/search_simple.asp) hem edebi hem de pedagojik eserlerin nüshaları derlenmiştir. Gazetecilik yaşantısına dair anılar için bkz. Samartzidis, bkz. M. Gedeon, *Αποσημειώματα*, s. 37-38.

46 Dimitris Stamatopoulos, *a.g.e.*, s. 449. Ayrıca, Sophronios'un mektubunun yayımlandığı gazete için bkz. *Anatolikos Astir* gazetesi, no 322 (3 Ocak 1866/16 Şaban 1282).

47 *A.g.e.*

mış herhangi bir Rumca gazeteye rastlanmamıştır. Bu durum, beni şöyle bir varsayıma yöneltmektedir: Belki de, söz konusu gazete Bulgarca basılmıştır. *Neologos* gazetesinin 1394 sayılı (4/16 Eylül 1873) nüshasında, Bulgarca gazetelerden *Anatolikos Tahidromos* ve *Anatolikos Hronos*'a göndermede bulunulmaktadır. O dönemde İstanbul'da yayımlanan Bulgarca gazeteler arasında bir araştırma yapılarak, *Anatoli* gazetesine ilişkin olayların aydınlatılacağı ve Bulgar sorununun çözümüne dair olası ittifaklar hakkında ek bilgiler temin edeceği şüphe götürmez. Bununla birlikte, M. Gedeon, *Viek* gazetesinde Markos Balabanov ile işbirliği yaptığına dair bilgi vermektedir.

Konstantinupolis'teki makale ise, kulaktan kulağa dolaşan söylentilere geçerlilik sağlamak istemediğini yazıyor ve Patrik Antimos karşıtı düşüncelerini yansıtacak şekilde, şu sonuca varıyordu:

> Ekümenik Patrik Antimos'u maddi karşılıklar önererek istifaya ikna etmeye çalışan Ortodoks hemşerilerimizin,[48] *Anatolikos Kirykas*'taki tebliğlerden gördükleri kadarıyla, Antimos, kendi isteğiyle istifa etmek yerine, ismini devam ettirmek için tüm yollara başvuruyor.[49]

Birkaç gün sonra, 30 Temmuz günkü baskıda, aynı gazete, patrikin 28 Temmuz 1873 tarihli ve Patrik Vekili D. Evelpidis imzalı resmi yalanlama metnini yayımlamıştır. Söz konusu metin, yayımlanması için kentin tüm gazetelerine gönderilmişti ve temel olarak, "Konstantinopolis Kilisesi'nin Bulgar Eksarhhanesi karşısındaki tutumunun, kutsal sinod meclisi tarafından kutsanan zihniyet tarafından belirlenmiş, kararlaştırılmış ve kilise yasalarına uygun çözümle tamamen örtüştüğü"nü kesin bir dille vurgulamaktaydı. Patriğin ilettiği yalanlamanın beraberinde, aşağıda aktardığımız

---

48 Maliye Komisyonu'nun emri doğrultusunda, Sarantis Archigenis isimli hekim, patriklik görevinden uzaklaşması için Antimos'a verilecek mali destekleri toplamaktaydı. D. Nikolaidis'in, bu konuya dair, 1/13 Ağustos 1873 tarihinde yayımlanmış *Konstantinupolis* gazetesinin, yasaklanmadan önceki son sayısında yaptığı yorumlar ise oldukça öğreticidir. Sarantis Archigenis bir ay sonra ölür. Bkz. *Vizantis*, 698 (13 Eylül 1873).

49 Bkz. *Konstantinupolis* gazetesi, 1378 (11 Temmuz 1873, Çarşamba).

metin de bulunmaktaydı; keza bu metinde de bazı olaylara ışık tutulmaktadır:

> Meslektaşımız *Anatoli* gazetesinden tüm derlediklerimizi ve ekümenik patrikhane ile Bulgar sorununu yeniden gündeme getirmek amacıyla yapılacak olan müzakereleri haber veren sıra dışı bir ek şeklinde basılanları[50] bu metinde yeniden aktarmak istemiyoruz. Keza patrik vekili aşağıdaki yalanlama metnini gazetelere iletmiştir; Babıâli de, *Anatoli* gazetesini, yayımını tamamen durdurmak suretiyle, çok ağır bir şekilde cezalandırmıştır.
>
> Bilgimiz dahilinde olduğu kadarıyla, şayet Babıâli, Patrikhane'den gelen resmi bir mektup aracılığıyla, saygıdeğer meslektaşımıza karşı böyle bir önlem almış ise ve kentimizdeki iki yabancı gazetede Ortodoks kilisesi mensuplarına karşı yürütülen saldırılar ve sert eleştiriler (sözüm ona, bu eleştiriler, kendilerine taşradan iletilmekteydi) ve başkent dışında görev yapan Tanrı hizmetkârlarına karşı bolca sarf edilen inanılmaz hakaretler karşısında Babıâli'nin takındığı aşırı kayıtsızlık ve gevşekliği yeniden düşündüğümüzde, bunun karşısında duyduğumuz şaşkınlığı ve Patrikhane'nin bu girişimi karşısındaki hayranlığımızı gizlemek olanaksız. Ekümenik Patrikhane'nin memnuniyetini kazanmak için *Anatoli* gazetesine böylesine sert bir yaptırım getirmiş olan Babıâli'nin, meslektaşımız aleyhine alınmış bu kararı, onun farklılığını ortaya koyan "inanç ve düşünce özgürlüğü" doğrultusunda içselleştirdiği tutumu ışığında değiştirmek için elini hızlı tutacağını umuyoruz.

30 Temmuz tarihli *Neologos* gazetesi de, Patrikhane'nin yalanlama metnini yayımlamış ve *Anatoli* gazetesini temelsiz söylentiler yaymakla suçlamıştı. Gazete, ayrıca, kesin bir dille şunu da vurgulamaktan kaçınmamıştı:

> Kilise'den ayrılmak isteyenler ile Ortodoksluk arasında, hepsinin pişman olup kararlarından vazgeçmeleri ve yaptıkları her şeyi yadsımaları dışında herhangi bir uzlaşı yolu bulunmamaktadır.[51]

---

50 *Konstantinupolis* gazetesinin, Meclis Kütüphanesi'ndeki derlemesinde, söz konusu ek belge bulunmamaktadır. Patrike karşı yürütülen muhalefetten edinilen bilgiler doğrultusunda, *Anatoli* gazetesi, 27 Temmuz 1873 tarihli sayısında "Bulgar Kilisesi'nin ayrılma sürecinin iptali ve Bulgar Eksarhhanesi'yle uzlaşı" isimli bir makale yayımlar.

51 Bkz. *Neologos* gazetesinin 1365 sayılı nüshası (30/11 Ağustos 1873).

Buna karşın, *Byzantis* gazetesinin tutumu farklıdır. D. Ksenis, 30 Temmuz baskısına patrikten gelen yalanlama metnini koymasına karşın, Patrikhane tarafından uygulanan yöntemler karşısındaki memnuniyetsizliğini de şu cümlelerle ifade etmektedir:

> Gün geçmiyor ki gazetelerde ittifaklar, müzakereler veya şu ya da bu çözüm veya sorun hakkında sözde haberler ve açıklamalar yayımlanmasın. Buna karşın, bu tür yayınları yalanlamak için şimdiye kadar hiçbir hükümet, halkın arasına resmi olarak inmemiştir. [...]
>
> Kilise'yi ilgilendiren üst düzey bir konu hakkında yalan haber veya gerçeği saptırmış bilgiler yayımlayanları tüm gücümüzle kınıyoruz. Ancak, Kilise'nin de sürekli yalanlama metinleri yayımlamasını ve bu metinlerde ölçüsüz ifadeler kullanmasını gerekli görmüyoruz. Keza, kutsal sinod meclisinin kararları, Bulgarların doğru yolu seçmeleri durumunda, Kilise ile yollarını birleştirmeleri seçeneğini reddetmemektedir. Ancak, böylesi bir geri dönüş de, ancak müzakereler yoluyla gerçekleşebilir.[52]

Bununla birlikte, kutsal sinod meclisi ile Karma Konsey'in ağustos ayında birlikte gerçekleştirdikleri ve patrikin istifa etmesini talep eden "Rum Milleti Komitesi"nin raporunu incelemek üzere düzenlenen bir konferans sırasında, Ganos ve Hora metropolitinin tanıklığı üzerine, Patrik Antimos'un, Eksarhhane ile uzlaşı yollarını görüşmek üzere Hariciye Nazırı Raşid Paşa ile bir araya geldiği kanıtlanmıştır.[53] Üyelerini loncalar arasından seçen Rum Milleti Komitesi (Halkın Komitesi) de patrikin yetersizliği gerekçesiyle görevinden uzaklaştırılması yolunda imza topluyordu. Komite, patrik aleyhine düzenlenen ve *Byzantis* gazetesi tarafından "edepsiz" olarak nitelendirilen gösterilerde ön sırada yer almaktaydı.[54] İçişleri bakanı, Halk Komitesi'nden, muhalefet dozunu azaltmasını talep etmiş ve şu vaatte bulunmuştu: "Hükümet, Rum milletinin ulusal düzeydeki ve Kilise ile ilgili sorunlarının çözümüne ilişkin olarak halkın taleplerini karşılayacak tedbirler alacaktır."

---

52 Bkz. *Vizantis* gazetesinin 680 sayılı nüshası (30/11 Ağustos 1873).

53 Bkz. Dimitris Stamatopoulos, *a.g.e.*, s. 345.

54 Bkz. *Vizantis* gazetesinin 679 sayılı nüshası (17 Eylül 1873).

Aynı dönemde, Matbuat Müdürü Nüzhet Bey, Yunan-Bulgar sorununa ilişkin olarak yayınlarında daha ihtiyatlı bir dil benimsemelerini önermek üzere Rum gazetelerin direktörleriyle görüşmekteydi. Onlara, "İyi niyetli siyaset anlayışı, Rum basınının bu sorunun müzakeresine ve Patrikhane ile Eksarhhane arasındaki ilişkilerin ortaya çıkmasının ardından ortaya çıkan sıkıntılı sürece katılmaktan imtina etmesini gerektirmektedir,"[55] şeklinde imalı bir uyarıda bulunuyordu. *Konstantinupolis* gazetesinin 1/13 Ağustos 1873 tarihli son sayısında, gazetenin basımına son verileceğine dair bir haber yayımlamıştır. Çünkü Matbuat Müdürü Nüzhet Bey'in takririne göre "dost Rusya"yı küçük düşürmüştür. Keza, gazetenin müdürü, D. Nikolaidis, Rusya tarafından, Kudüs Patriği II. Kiril'in afaroz edilmesinin ardından, Besarabya'daki Kutsal Kabir Toprakları'na Kasım 1872'de el konduğunu ihbar etmiştir.

Tüm ağustos ayı boyunca ve Antimos'un görevinden kendi rızasıyla ayrıldığı 29 Eylül gününe kadar olan dönemde, Rum Ortodoks cemaatinde oldukça gergin bir hava hâkimdi. Dönemin basınından takip edildiği kadarıyla, cemaatin büyük bölümü, "milletin güvenini yitirdiği" gerekçesiyle Antimos'un hemen görevi bırakmasını talep ediyordu.[56] Antimos'un görevde kalmasını sonuna kadar savunan tek gazete *Neologos* oldu ve diğer gazetelerin patrikten rüşvet aldığına dair suçlamalara muhatap oldu. Bu yüzden de, uzun bir makale aracılığıyla, gazetenin Bulgar sorunu konusunda izlediği ve önceki sekiz yıl boyunca benimsediği politikayı anımsatıp savunmak zorunda kalmıştı.[57] Eylül ayı başında, Rumlar, topluca yollara dökülüp, Fener rıhtımında, Stravrodromi'de [Beyoğlu], Samatya'da, Antimos yandaşı *Neologos* gazetesinin baskılarını yakmaya ve sultanı, milleti, milletin aydınlarını (λογάδες) alkışlamaya, patriğin istifasını talep etmeye başladılar.[58]

55 Bkz. *Konstantinupolis* gazetesinin son sayısı (1/13 Ağustos 1873). Bu konuda bkz. Dimitris Stamatopoulos, *a.g.e.*, s. 346. Mayıs, Haziran ve Temmuz ayları boyunca, *Konstantinupolis* gazetesinin, Pan-Slavizm karşıtı makaleler yayımladığını da belirtmekte yarar var.

56 *Vizantis* gazetesinin bu dönem yayımlanan makalelerine atfen.

57 Bkz. *Neologos* gazetesinin 1394 sayılı nüshası (4/16 Eylül 1873).

58 Bkz. *Vizantis* gazetesinin 696 sayılı nüshası (10 Eylül 1873) ve 698 sayılı baskısı (13 Eylül 1873).

Antimos'u, Pan-Slavizm yanlılarının Makedonya ve Trakya'daki kilise ve okullara el atması karşısında sessiz kalmakla suçluyorlardı. Halkın Komitesi, patrike bir mektup göndermiş ve "Kandilli'deki yuvasında dinlenmeye çekilip, Patriklik görevini bırakmasını, çünkü bu konuda telafisi olmayan her sonucun, onun üzerine yükleneceği"ni belirtmişti.[59]

Eski *Anatoli*'nin izinden giden *Mikra Asya yani Anatoli*

Bu gergin atmosfer içinde, 15 Eylül 1873 tarihinde (yani Antimos'un görevi bırakmasından sadece birkaç gün önce), *Mikra Asya yani Anatoli*'nin dağıtımına başlanması, gazetenin tarihçesinde yeni bir süreci başlatmıştır. Gazetenin isminin altında kullanılan "milli" sıfatına dikkat çekmek gerekir: Aslında, bu başlık, gazetenin anlamsal içeriği hakkında soru işaretleri doğurmuştur. Acaba "Rum milleti"ne dair bir anlam mı içermektedir, yoksa eşdeğeri "Bulgar milleti"nden ayırt edilebilmesi için "Yunan milleti"ni mi belirtmektedir? Bu yeni gazeteden elimizde yeterince nüsha olsaydı, makalelerin ideolojik içeriğini incelemek suretiyle, gazetenin editörü E. Misailidis tarafından dile getirilen "milli" kelimesinin ne anlamda kullanıldığına dair kesin bir yargıya varabilirdik. Bildiğim kadarıyla, söz konusu sıfata, İstanbul'daki dönemin diğer gazetelerinin alt başlıklarında rastlanmıyor. Sadece, K. Spanudis tarafından çıkarılan *Proodos* [Terakki] adlı gazetede, 20. yüzyılın ilk yıllarında kullanılmıştır.

Mikra Asya yani Anatoli'nin ilk sayfasına kısa ve oldukça titizce hazırlanmış bir not eklenmiştir. Hem Rumca hem Türkçe (ama Yunan harfleriyle) hazırlanan bu not, gazetenin yeni baskısının dağıtıma girmesiyle ilgilidir. Not imzalı olmasa da, büyük olasılıkla Evangelinos Misailidis tarafından yazılmıştır ve okurlarına, adını anmadığı bir yayın organının, ardında 30 senelik bir tarihi bırakarak bir ay önce yayınına son verildiğinden söz eder. Keza, kamuoyunun dikkatini, "patrikhanelerde oynanmaması gereken bir dra-

59 Bkz. *Vasiliis* gazetesinin 695 sayılı nushası (6 Eylül 1873).

ma konusuna" çekmek ister. Yine gazetenin ilk sayfasında basılan Türkçe notta, drama yerine "opera" kelimesi kullanılmıştır. Kelime tercihleri ise oldukça bilinçlidir. Aslında, birkaç gün önce, *Anatolikos Astir*'de de, "Kilise'nin onuru ile Hrisostomos'ların, Grigoryos'ların ve Gennadios'ların tarihi ve şanlı tahtını" aşağılayan gösterilere ve içi boş, kabul edilemez eylemlere atıfta bulunarak, şu şekilde yazılmıştı: "Doğrusunu söylememiz gerekirse, kendimizi kendi elimizle dünya karşısında rezil ettik."[60] Haber, editörün önceki gazetenin siyasi çizgisini izleyeceğine dair şu beyanıyla son bulmaktadır:

> Bir Aylık Muayene: Hususât-ı milliyemizin tedbirsizlikle idaresinden dolayı teneffûz iden bedhâh ruzigârden naşi Patrikhanemizde oynanılması caiz olmayan "Opera" hakkında ref-i sadâ itmekliği faraiz-i zimmet add iderek, asr-ı atikde Cezuitlerin [= Cizvitlerin] meclis-i diniyelerinin hükm-ü karakuşu [= hükm-i Karakuşî] tarzı şu Patrıkhanemizin aleyhimizde virmiş oldığı ilâm bir mahı tecavüz eyledi, bizlerin ise efkâr-ı umumiyi tenvîr itmekden başka bir maksadımız yok idi.
>
> Her ne hal ise şimdilik bunları ber tarâf iderek, Varuh tarzı bir mahdan mütecaviz uykudan sonra yine Gazetacılık farâizinin âfâkına rucu' ideriz. Bu sırada gerek Milletce gerek Ekklisiace hususlarımızda ve gerek Düvel-i Garbiyenin Politikasında azîm tebeddulât görürüz. İşte bu babde erbâb-ı mutalâamızın ezhânını tenvîr itmek, ve tebeddülât-ı malûmenin ahvâl-i sahihasını anlatmak üzere bu günden bir ay zarfında âfâk-ı Politikade tekevvün iden ahvalin muayenesine devam ideceğiz.
>
> Ancak buna teşebbüs itmezden evvel derece-i ulyâde bulınan teşekkürât-ı âcizanemizi Saltanat-ı seniyeye izhâr ve ibrâz itmeğe mefrûruz [=mefrûz], zira Gazetacılığı zîr-i destinde ârâmsâz olan akvâm-ı şarkiyeyi selamet limanına irişdirici bir fener add itmekle ve bu babde al-ed devam otuz seneden beru bezl itmekde oldığımız zahmet ve mihnetlerimizi tasdik buyurmakle, yine Gazetamızın MIKR-ASIA yani Asya-ı Sağir unvanı ile devamına musaade buyurdılar; ve bizim dahi bundan böyle de şimdiyedeyin devam ittiyimiz taalimatden dûr olmayacağımız misillu, Gazetamızın dostlarının ve hamilerinin dahi böyle hüsn-ü teveccuhlarını dirîğ buyurmayacaklarına kavien ümid ideriz. Gelelim şimdi muayene-ı politikanın vasfına...

[60] Bkz. *Vyzantis* gazetesinin 698 sayılı nushasından alıntı (13 Eylul 1873).

Anatoli gazetesinin dağıtımının askıya alınmasına yol açan olaylar dizisi, metinde kanımca bilinçli olarak açık ve net bir şekilde açıklanmamıştır. Gazetenin yaşadığı onca maceranın ardından, Misailidis, artık fazla göze batmamak ve İstanbul'daki Rumca gazetelerin editörlerinden, "Yunan-Bulgar Sorunu"nu[61] ele alırken "iyi niyetli" davranmalarını talep eden Basın Konseyi'nin uyarılarına uygun davranmak zorunda bırakılmıştır.[62]

Yeni gazetenin iç sayfalarında Türkçe yayımlanan, "Patrikhane" isimli makalenin redaktörünün ileri sürdükleri de oldukça ılımlı ve ihtiyatlı bir dilde kaleme alınmıştı.[63] Makalenin yazarı –ki büyük olasılıkla, E. Misailidis'in ta kendisidir, ama M. Gedeon olma olasılığını da göz ardı etmiyorum– elbette, Antimos'un Patriklik görevinden uzaklaştırılması konusuna değinmektedir; ama aynı zamanda kuruma karşı saygısız taşkınlıkları da kınamayı ihmal etmemektedir. Metnin ilk paragrafında, kısaca, *Anatoli*'nin yayınına son verilmesi hikâyesinden söz etmektedir: Gazetenin basımı yasaklanmıştır, çünkü Patrik Antimos tarafından gerçekleştirilen ayaklanma çağrısı söylentilerine tepki göstererek, hep izlediği çizgiden ayrılmamayı – yani, sesini yükselterek, kilise ve milleti kurtarmak için herkesin çabalaması gerektiğine okurlarını inandırmayı– tercih etmiştir. Bununla birlikte, Devlet-i Âliyye, tebaaları arasında dirlik düzenlik sağlama çabasında, gazetenin niyetini yanlış yorumlamış ve bu makaleyi, halkın arasına nifak tohumları ekme çabası olarak değerlendirmişti.

Redaktör, patriklik mevkiinde bulunan kişinin isminin Antimos veya Sofronios[64] olmasından bağımsız olarak, her Hıristi-

61 Bu sorunu bu şekilde isimlendiren de bizzat konseyin direktörüdür.

62 Bulgar sorununu, "Yunan-Bulgar" sorunu şeklinde nitelendirmek, –belki de ilave bir nedenden dolayı– oldukça anlamlıdır. Çünkü Makedonya ve Trakya'nın denetimi için Yunanların ve Bulgarların arasındaki siyasi ve askeri çekişmeden yararlanmak, giderek daha belirgin bir tercih halini almaktaydı.

63 Karamanlıca metnin bütününü aktarmanın faydalı olacağına kanaat getirdim (bkz. Ek); keza söz konusu metin, bu kritik süreçlerde İstanbul'daki Türkçe konuşan cemaatin görüşlerine dair bir kaynak teşkil etmektedir. Bu vesileyle, dostlarım Sabri Koz, Veli Aydın, Sinan Kuneralp ve Dimitris Pahtitis'e teşekkür etmeyi borç bilirim. Kendileri, bu metnin anlamının çözülmesinde bana oldukça yardımcı olmuşlardır.

64 Sofronios'a atıfta bulunmanın, keyfi olduğuna inanıyorum. Böylelikle, patrik aleyhine yapılan eleştirel yaklaşımlar nedeniyle 1865 yılında yayınına son verilen Rumca *Anatoli* anımsanmak istenmiştir. Bkz. 42. dipnot.

yan'ın, –milletin ve vicdanın sığınağı ve koruyucusu olarak tabir edilen– Patrikliğin onurunu korumak için mücadele etme ödevinin bulunduğunu belirtmektedir. Keza, redaktörün başvurduğu gerekçelendirmeye yeniden başvurursak, eğer vatan toprakları parçalanırsa, bunun ardından ne millet ne de vicdan ayakta kalabilir. Bir diğer ifadeyle, gazetelerde yer alan demagojileri, gereksiz alkışları, "Yaşasın!" nidalarını, aforozları, upuzun retorik söylemleri ve polemikleri kınamaktadır. Kendisini, yasalara uygun prosedürleri izlemeyi tercih edenler arasında konumluyordu, çünkü bizzat altını çizdiği gibi, bu konuda belirli yasalar ve kurallar bulunmaktadır.

Makalenin yazarının görüşüne göre, Patrik Antimos'un, yerine kilisenin başına daha deneyimli birinin geçmesi için görevinden uzaklaşması, tartışmasız bir gereklilikti. Bununla birlikte, Antimos'un istifasının veya görevden uzaklaştırılmasının şekli –görevini başarıyla yapıp yapmamasından bağımsız olarak– kutsal tahtın otoritesini zedelemeden gerçekleşmeliydi. Böylesine hassas durumlarda, kişisel çıkarların olduğu kadar, gereksiz düşmanlıkların ve taraf tutma gibi yaklaşımların bir yana bırakılması gerektiğine inanıyordu. Ulusal Karma Konsey'in, koşulların gerektirdiği düzeyde bulunamadığını göz önünde bulundurarak, Genel Meclis'in göreve çağrılması ve bu üzücü duruma bir son verebilmek için her şeyin yapılması gerektiğine dikkat çekiyordu.

Demek ki, söz konusu metin, Bulgar kilisesinin Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmasının yarattığı çatışma doğurucu ilişkilerin[65] çerçevesini çizmekte, E. Misailidis'in görüşlerini aktarmakta ve gazeteyi destekleyip Misailidis tarafından temsil edilen sosyal grubun bakış açısını yansıtmaktadır. İstanbul'daki Türkçe konuşan Ortodoks topluluğun, uzun süredir Ekümenik Patrikhane tarafından temsil edilen ve Misailidis'in yazdıkları aracılığıyla tercihlerini bazen net bazense dolaylı olarak beyan eden duruşunu resmetmektedir. Daha açıklayıcı olmak gerekirse:

65 Karamanlıca metinde, makalenin yazarının, cemaat içi ilişkiler karşısındaki hoşnutsuzluğu, aşırı canlı bir şekilde aktarılmıştır.

1. VI. Antimos'un, görevini artık gereğince yerine getiremediği, yani Bulgar sorununu, ılımlı bir strateji aracılığıyla ("Bulgar" kavramına kiliseden bir nevi bağımsızlık tanıyarak) çözemediği düşünülmektedir. Ama bir soru halen yanıtsız kalmaktadır: Misailidis niçin Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmanın iptal edileceğine dair "ihbar" niteliğinde bir makale yayımlamıştır? Hem de kendisi, Bulgarların ayrılmasına karşı tutumu ve Rus yanlısı duyguları herkesçe bilinen M. Geneon ile[66] mesleki işbirliğinin de ispatladığı gibi, bu ayrılmaya muhalif kesim arasında konumlanmışken... "*Anti-filletismos*" şeklinde ifade edilen ideolojisi mi ağır basmıştır, yoksa –aklıma daha fazla yatan bu seçenektir– kilisede Antimos'a muhalif kesimlerin etkisi altında mı kalmıştır?
2. Büyük olasılıkla, o da Gedeon da, Antimos'tan sonra yerine II. Yuvakim'in patrik olarak geçmesinden yanaydı. Keza, bu yeni patriğin, Ruslara yakınlaşmak suretiyle, Bulgar kilisesinin ayrılmasının sonuçlarını yatıştıracak yetkinlikte olduğunu düşünüyorlardı.
3. Özellikle, Ekümenik Patrik'in vicdan ve millet için adeta bir "yurt" oluşturduğu üzerinde duruyordu. Karamanlıca metinde, "millet" kelimesini kullanmaktaydı; "etnisite" değil.[67] Buradaki ifade biçimi, Ekümenik Patrik'in "şef"likten kaynaklanan doğasına ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "millet"in tarihsel gerçekliğine atıfta bulunmaktadır. Görünüşe bakılırsa, bu metnin yazarı, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde Ortodoks Ekümeniklik ideolojisine inanmayı sürdürmektedir.

---

66 M. Gedeon, *Αποσημειώματα*, *a.g.e.*, s. 30-31, 45. Bulgar kilisesinin ayrılmasına dair görüşleri, imzasız yayımlanmış bir eserde ortaya konmaktadır: *Μία σελίς εκ της ιστορίας της συγχρόνου εκκλησίας. Σκέψεις ενός ορθοδόξου* [Çağdaş kilise tarihinden bir sayfa. Bir Ortodoks'un izlenimleri], Atina: 1874. Ayrıca bkz. Dimitiris Stamatopoulos'un araştırması, "Ο Μ. Γεδεών και η επαναδιοργάνωση του οικουμενιστικού μοντέλου" [M. Gedeon ve ekümenik modelin yeniden düzenlenmesi], *Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος: μνήμη Άλκη Αγγέλου. Ζητήσεις της πολιτισμικής ιστορίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας, Πρακτικά Γ΄Επιστημονικής Συνάντησης* [Geçmişe dair birçok şekiller: Alkis Angelou'nun anısına. Kültürel tarih ve edebiyat teorisi üzerine sorgulamalar, X. Bilimsel buluşmalar bildirisi, 3-6 Ekim 2002], Selanik: 2004, s. 377-387.

67 Bkz. Daha önce, yeni gazetenin isminin altında "milli" ibaresinin kullanılmasına dair söylenenler.

Böylelikle, Bibliyografyada yer almayan Karamanlıca *Mikra Asya yani Anatoli* gazetesinin ilk sayısının analizi Bulgar Kilisesi'nin ayrılmasının ardından gelen olaylar dizisinin yarattığı hassas süreçte E. Misailidis'in *Anatoli*'nin belirleyici rolünü aydınlatmak üzere gerekli araştırma odağını yaratmış ve dönemin tarihsel arka planındaki şimdiye dek gözden uzak kalmış bir boyut olan, İstanbul'da yaşayan Anadolulların (Karamanlılar) varlığını ortaya çıkarmıştır. Ortada yepyeni bir soruna yol açacak bir konu bulunmaktadır ve istikrarlı bir görünüme kavuşması için olabildiğince titiz bir araştırmayı gerektirmektedir. Bir diğer deyişle, Misailidis'in Patrikhane üzerine yazdığı Karamanlıca makalenin bir cümlesini yineleyerek –konusunda öncü olmasını dilediğim– bu çalışmayı sonlandırmak gerekirse, "bu kadarlıkla iktifa olunmuştur."

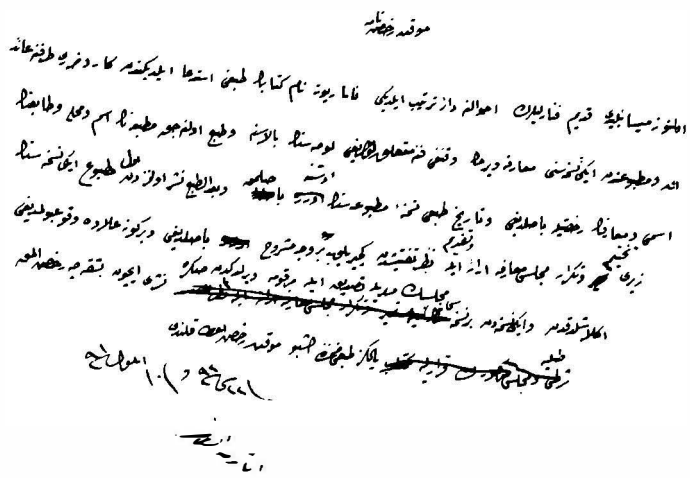
Ekler

MF. MKT. 31/167
(22 Ş 1292 / 23.9.1875)

Muvakkat Ruhsatname

Evalinoz Misailidi kadim Fenerlilerin ahvaline dair tertib eylediği Fanariyot nâm kitabın tab'ını istid'a eylediğinden kâr ve zararı tarafına âid olmak ve matbu'ından iki nüshasını maarife vermek ve kangı fenne müteallik olduğu levhasının bâlâsına ve tab' olunacak matbaanın isim ve mahalli ve tâbi'inin ismi ve ma'arifin ruhsatıyla basıldığı ve tarîh-i tab'ı nüsha-i matbû'asının üstüne basılmak ve ba'de't-tab' neşr olunmazdan evvel matbû' iki nüshasının ziri tahtım ve tekrar Meclis-i Ma'arife irae ve takdim ile nazar-ı teftişten geçirilip ber vech-i meşruh basıldığı ve bir gûne ilave de vuku' bulmadığı anlaşıldıktan ve iki nüshadan bir nüshası meclisin mührüyle tasdik ile merkûme verildikten sonra neşri içün başkaca ruhsat almak şartıyla yalnız tab'ı zımnında iş bu muvakkat ruhsat i'tâ kılındı.

Fi 12 S sene 92
Fi 10 Eylül 91
İşaret olundu

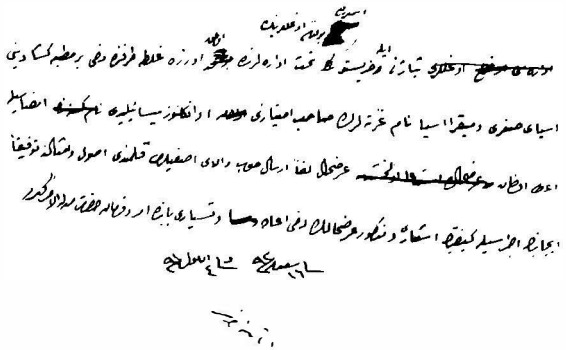

MF. MKT. 31/167

MF. MKT. 31/126
(1292 Ş 16 / 17.9.1875)

Zabtiye nezâret-i celîlesine Syazeni ile Hristo Bey isminde bulunan oğullarının taht-ı idarelerinde olmak üzere Galata tarafından dahi bir matbaa küşadını *Asya-i Suğra* ve *Mikra Asya* nâm gazetelerin sahib-i imtiyâzı Evangelinoz Misailidi imzâsıyla i'tâ olunan arz-ı hal leffen irsal savb-ı vâlâ-yı asafileri kılındı usul ve emsaline tevfikan icabının icrâsıyla keyfiyetin işarı ve mezkûr arzuhalin dahi iade ve tisyârı babında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fi 16 Şaban sene 92

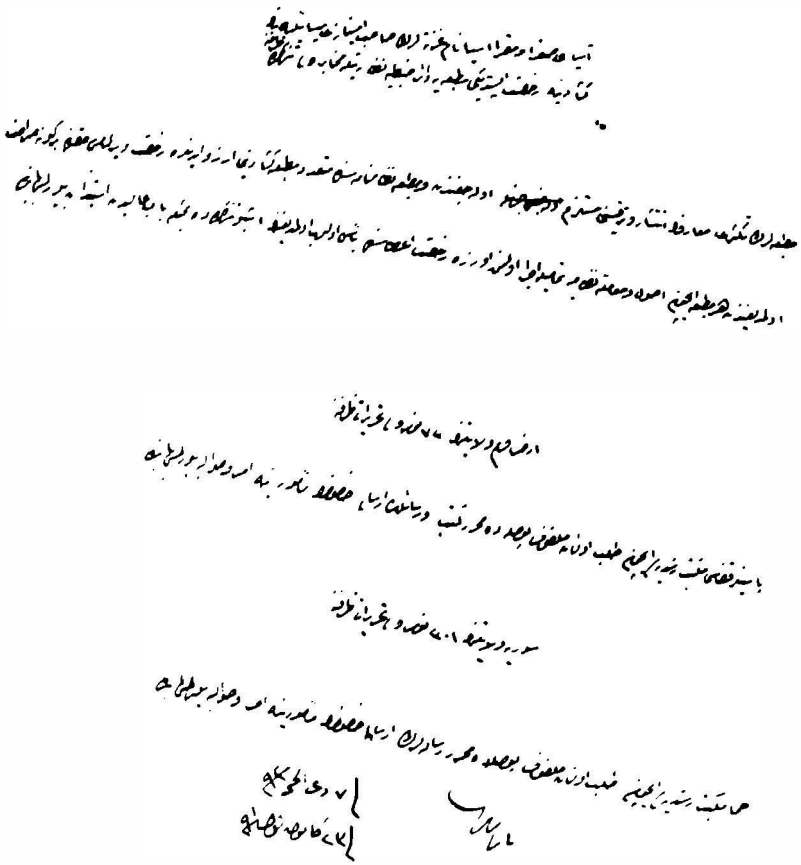

Fi 4 Eylül sene 91

MF. MKT. 33/51
(1292 Z 21 / 18.1.1876)

Bâb-ı Âlî'ye
Yazıldı

Syazeni ile Hristo isimlerinde bulunan oğullarının taht-ı idarelerinde olmak üzere Galata tarafında dahi bir matbaa küşadını müsted'i *Asya-i Suğra* ve *Mikra Asya* nâm gazetelerin sahib-i imtiyazı Evangelinoz Misialdi imzasıyla i'tâ olunan arzuhal üzerine

makam-ı aciziyyeden zabtiye nezareti celilesiyle muhabereyi şamil olan tezkire hamişinde muharrer cevabda müsted'i mûma ileyhin el-an taht-ı idaresinde bir matbaa bulunduğu ve bir şahsa birkaç mahalde matbaa küşadıyçün başka başka mezuniyet verildiğinin emsali olmadığı beyanıyla icrâ-yı icâbı istifsâr olunduğundan keyfiyet meclis-i maarife lede'l-havale matbaaların teksiri maarifin intişar ve terakkisini müstelzem olduğundan ve matbaa nizamnamesinde ise müteaddid matbaa küşadını arzu edenlere ruhsat verilmemesi hakkında bir gûne sarahat olmadığından her matbaa içün usul ve muamele-i nizâmiye tamamıyla icrâ olunmak üzere ruhsat itasında be's olup olmadığının lüzum-ı arz ve istizanı ifade kılınmağla ol babda ve her halde emr ü ferman.

Fi 21 Zilhicce sene 92

Fi 6 Kanun-ı sani sene 91

İşaret olundu

1/1823 sayılı ve 15.9.1875 tarihli
***Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή*'den bir makale:**

Patrikhane

Anatoli gazetası Patrik Antimos Efendi'nin Kebir ü Şerif-i Sinodos'ta cümlenin ittifakı ile karar virilen "Şizma"yı bozmak üzere olduğuna dair cereyan itmiş olan şaiyaların tesiri ile telaşa düşerek öteden berü ittihâz itmiş olduğu meslek, milk ü millete hizmet itmek olduğundan, cümleden evvel zaif sesini çıkararak, filvaki böyle bir niyet var ise, melhûz olan tehlikeden millet ve Eklisianın beri ve hali idilmesi çaresine bakılmasını millete ihtare musaraat eylediğinden, bu hahişine suiniyet nazarı ile bakılub Devlet-i Âliyye'nin niyet-i hayriyesi umum tebaası beyninde hüsnü ittifakın devamı hususuna matuf bulunduğundan ittifak-ı ummumiye *Anatoli*'nin hararet ve hahişle yazmış olduğu bend halel 'irâs

ider mütallâası ile külliyen lağvına karar buyurulmuş. Doğrusu şu niyet-i hayriyeye binaen "*Anatoli*"nin kapatdırılması, büsbütün perüşaniyetimizi mucib olduğu halde şükraniyetten başka bir hissiyatımızı câlib olmamış ise de, yetmiş yedi defa kusur edeni af etmekle, mükellef olan Patrik Efendi ile Sinodosun "*Anatoli*'nin" terbiyesini ve kapanmasını müstedi takrîr takdîm itmeleri cümle ile beraber esef ü kederimizi mucib olmuşdur. Hâl böyle iken, Ikumenikon Patriarhion kürsüsünde oturan zat her kim ise, şahsiyata bakmayarak, şurasını kemal-i keder ve teessüf ile deriz ki, encamki Patrikhane Vukuatı her Ortodoks Hıristiyanın derununu dağım dağım dağlayacak derecelere varmış ve bu hâl-i pür-melal hâliya devam etdiğinden, a'lâ ve ednâ cümle Hıristiyanların borcu ve vazifesi şu derde bir dermân bulunması çaresine bakmak ve bu uğurda kaderince gayret ve hizmet etmekdir. Evvet! Her bir Hıristiyan bunu farz ve şart-ı a'zam bilmeli ki, Millet ve Mezhebimizin melce ve penahı olmuş ve bu iki azim ve aziz hasais-i mahsusamızı vikaye itmiş olan Ikumenikos Tronos'un muhafaza-i şân u şerefi içün her şeyden ziyade hizmet itmelidir. Bu Aziz Tronos'u el yevm zabt iden Antimos mu yoksa Sofronios mu, asla şahsiyata bakmayarak, ol makamın hakaret görmesine kattiyen kail ve razı olmamalı, ve bu makamın haysiyetine halel geldiğini görüb işittikde bir vechile ve hiçbir sebebe mebni musamahayı tecviz itmemeli. Bu Tronos millet ü mezhebimizin ocağıdır. Ocak dağılur ise, millet ve mezheb de kalmaz, buralarını tefekkür ve teemmül ile ana göre, her bir Hıristiyan gayret ü hizmetini ve halisane fedakârlığını artırmalıdır. Bunun için geçenlerde Patrikhane'de ve Eklisia deruninde vuku bulan nümayişati kabul ve tahsin idenlerden değiliz. Bilakis cümleden evvel takbîh idenlerdeniz. Ikumenikos Patriarhis ip harcı olmuş olsa dahi, bu missillu harakaretle düşmesini isteyenlerden olamayız, millet var, milletin vekilleri var, nizam var, kanun var, bunların iktizasına göre icra-i icabı temenni idenlerdeniz. Halbuki millet vekilleri borçlarını îfâ ittiler mi? Nizâm ve kanûn cari midir? deyu sual olunur ise ma et teessüf hayır cevabını virmeye mecbûruz. Yine tekrar ideriz ki, iş şahısda değildir, asıl düşünülecek madde Tronos'un şeref ü haysiyetidir. Hrisostomos'lar, Gri-

ogorios'lar, Fotios'lar ve nice zevât-ı kirâmın şeref ü celalini arşa kadar ref ü i'lâ itmiş oldukları, ve millet ü mezhebimizin melce ve penâhı bildiği Ikumenikos Tronos'tur. Hörmet ü riayet ve akl u fikr ve gayretimiz bu Tronos'a doğru çevrilmelidir. Allah aşkına olsun! Hususi interesoları, mucibsiz adaveti ve taraftarlığı bertaraf idelim. Validemiz Eklisianın hali gün be gün diger-gûn olmaktadır. İadeyi şeref ü iclâli her neye mevkuf ise ana teşebbüs idelim. Hususa ki bu esnada ağ-yardan maada yaranımız da nazar-ı husumetle bakmakda ve harekât u sükûnâtımızı teftîş ü tedkîk itmektedir. Patrik Antimos Efendi'nin azli ile bir ehl-i iktidara Eklisia dümeninin teslim olunması tereddüd kabul iden mevâdden değil ise de istifası ve yahod azli, nâlayik olduğu halde her nasıl ise, uhdesine virilmiş olan Aziz Tronos'un şeref ve haysiyetine halel gelmiyerek icrası çaresine bakılmalıdır. Milletimiz vekilleri mükellef oldukları ağır vazifenin icra olunmamasından husûla gelecek ağır vehim mesuliyeti düşünmelidirler. El çırpışmakle Zito ve Kato çağırmakle halimiz islah olmaz, bilakis bedter oluyor, mufassal ve mevzûn nutk u makaleler ve fesâhat ve belagat isbat itmekle, yarelerımız kapanmayor. Mikton Etnikon Symvulion vazaifini ifa itmeyor ise, Millet Meclisi düşünşün. Millet Meclisi'nin salahiyeti yok ise, Geniki Synelefsis toplansın, ne icab ider ise, icra olunsun ki, şu acınacak hâle bir netice virülsün. Bir de umum Hıristiyanlar Eklisia icinde ve sokak ortasında numâişât itmekle ağ-yar ü düşmene karşu gülünç oldığımızı der-piş-i nazara alarak, bu makûle yakışıksız hallerden ictinâb iderek, kemal-i sabr ü tehammül ile Eklisiamızın ıslâh-ı ahvâline muntazır olmalıdır. Patrikhane Vukuatı bunda[n] sonra çıkacak nushamızda tafsîlen beyân olınacağından, bu nushade bu kadarlıkla iktifa olınmışdır.

Aktis [Işın] Dergisi[1]

Aktis, yayın hayatı büyük ihtimalle 1913 civarında başlamış olan Karamanlıca bir dergidir. 1980 yılında tespit edilmiş olan son sayısının yayın tarihi 10 Temmuz 1914'tür. Yayın yeri İstanbul, kurucu müdürü Nikolaos İ. Kamalakidis, yazı işleri müdürü İordanis İ. Limnidis'tir (ancak Limnidis'in adına 906. sayıdan sonra rastlanmaz). 29x20 cm boyutundaki sekiz sayfalık formalara basılır, sayfa numaraları bütün sayılarda birbirini takip eder (10-407 sayfa). Nüshası 20 para, yıllık aboneliği 30 kuruştur. İlk yayın yılının sonunda derginin bundan böyle 16 sayfa çıkacağı ve 30 paraya satılacağı duyurulmuştur. 16 sayfalık ilk nüshanın çıkmasından sonra dergi tekrar 8 sayfaya dönmüş, ancak beher nüshanın fiyatı 30 para olarak kalmıştır. Yazıhane adresi Babıâli Caddesi, *Sadâ-i Millet* gazetesi yazıhanesidir.[2] Derginin baskısı Aristovulos, Anastasyadis ve Şürekâsı Matbaası'nda yapılmaktaydı.

---

1 Fransızcadan çeviren: Saadet Özen.

2 Bu kısa izahat konu hakkındaki öncü bir çalışmada bir önerme olarak yayımlanmıştır: Loukia Droulia ve Gioula Koutsopanagou, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974* [Yunan basını ansiklopedisi, 1784-1974; gazeteler, dergiler, yayıncılar], c. I, Atina: 2008, s. 163-164.

Çok büyük ihtimalle İordanis Haralampidis ile P. Kosmidis'in yayımladığı, G. Melahrinos'un yazı işleri müdürü olduğu *Sadâ-i Millet* gazetesi söz konusudur. Bkz. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928). A Bibliography and Union Catalogue of Ottoman-Turkish Serials and Newspapers from beginning to the introduction of the modern Turkish alphabet, 1828-1928*, Ankara Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.

İordanis İ. Limnidis 1917'de, "Nikolaos İ. Kamalakidis'in 1911'de yayımlanan *Aktis*'i bir yıl günlük gazete, iki yıl haftalık dergi olarak çıkmıştır," diye belirtir. Bu tarihte *Nea Anatoli*'nin yazı işleri müdürü olan Limnidis daha önce belirttiğimiz gibi en az bir yıl boyunca (851-906. sayılar) *Aktis*'in yazı işleri müdürlüğünü üstlenmiştir.[3] Bununla beraber bir günlük gazete olarak *Aktis*'in yayını iki yıldan fazla sürmüş gibi görünmektedir, çünkü 851. sayıda (14.02.1913) üçüncü yayın yılında olduğu belirtilir. Yine bu sayıdan itibaren derginin sayfa numaraları yeniden düzenlenmiş, sayfalar bütün sayılarda birbirini takip edecek şekilde numaralandırılmıştır. Yine *Aktis* dergisine katkıda bulunanlardan olan Doktor İoannis Tsourouktsis, "Sözde Karamanlıların Vakayinamelerinden Alıntılar" başlıklı yayımlanmamış notlarında, Evangelinos Misailidis'in *Anatoli* ve Karasavvas'ın *Asya* gazeteleriyle birlikte *Aktis*'ten de bahseder.[4]

Günlük gazete olan *Aktis*'in hiçbir nüshası bugüne kadar bulunabilmiş değildir. Tahminime göre gazetenin farklı konulara yer veren bir mecmuaya dönüşmesinin temel sebebi maddi zorluklardır. Nitekim *Aktis* mecmuasının dokuz ayı henüz dolarken yazı işleri müdürü abonelere abonelik bedelini ödemeleri için hatırlatmalarda bulunur.[5] Haftalık mecmua olarak bile *Aktis*'in basım masraflarını karşılamakta güçlük çektiği açıktır.

Mecmuanın içeriği çeşitlidir. İçinde Nikolaos İ. Kamalakidis'in yayın işlerinden sorumlu olduğu ekümenik patrikhaneyle ilgili haberler vardır. Bunun yanı sıra Karamanlıca yapıtlara imza atmış tanınmış isimler olan Doktor İ. Emmanuoilidis ve İkonomos Leontios'un dini eğitimle ilgili makalelerine de yer verildiği görülür.[6] İ.

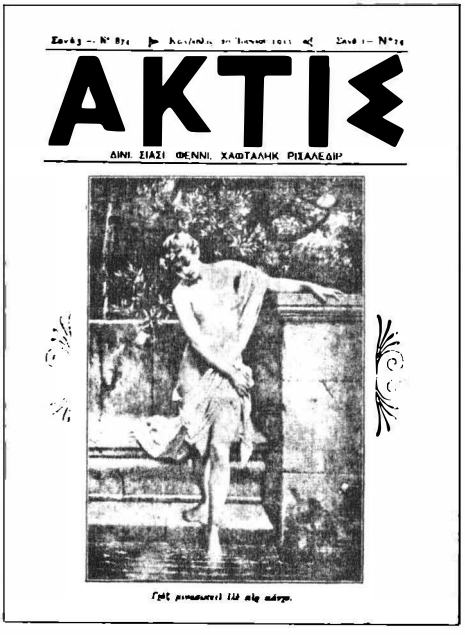
---

3 İordanis İ. Limnidis, "*Περί του μικρασιατικού ιδιώματος*" [Küçük Asya lehçesi], *Ap' ola*, n. 330 (1917), s. 1888.

4 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Arşivi, 344 numaralı yazma.

5 Örneğin 889, 891, 895-898. sayılarda şu ilana yer verilmiştir: *Γαζέταμηζή τοκούζ παρού μουταλά ιδούπδι, χένουζ απονέ πεδελινί κιονδέρμεγεν δάσρα απονελερμιζίν, ικινζί πίρ ιχταρά λιουζιούμι πρακμιασήζ πορδζιαρηνή κιονδερμελερινί χάσσιτεν ταβσιέ ιδέμιζ*. Bazı durumlarda yazı işleri müdürü daha da sertleşir, Kütahya kitapçısı Halil'in durumunda olduğu gibi: *Πού χαφτά παρά κιονδερμέζ ισενίζ γαζέτα ιρσαλατηνή κεσεδζίγις*, bkz. n. 892.

6 Ilias Emmanouilidis a) Türkçe konuşanların Yunanca öğrenmesi için bir metot kitabına imza atmıştı: *Νέα Μέθοδος συστάσει δζελίδ γιάνι ελληνικά γλωσσηνή γιαζμάκ ανάμακ βι ασίγλιακ συστάσι ...* 1885 (bkz. S. Salaville – E. Dalleggio, *Bibliographie analytique*

Aktis'*in 24. sayısının kapağı.*

Emmanouilidis dergiye aynı zamanda *Kış ve Fukara Komşusu* diye bir tefrika da yazmıştır.[7]

Mecmuada bundan başka Makedonya'nın Yunanlığına dair yazılara, Bizans ve Osmanlı tarihinden,[8] Balkanlar'ın yakın tarihinden ve Kapadokya tarihinden[9] sayfalara da rastlanır.

---

d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, III (1866-1900), Atina: 1974, n. 229); b) Xavier de Montépin'in *La Porteuse de pain (Ekmekçi Kadın)* romanını Fransızcadan çevirmişti (bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, n. 233), ayrıca şu kitabı yayımlanmıştı: *Αι Κυριακαί του έτους, γιάνι σενενίν χερ Κυριακησινδέ οκουνάν Ευαγγέλιονουν...*, 1901-1902 (bkz. Evangelia Balta, *Karamanlidika, XXe siècle, Bibliographie analytique,* Atina: 1987, n. 5). İkonomos Leontios ise a) *Χριστιανική Λειτουργική Γιάνι Εκκλησία, Τακσιμί, Τακημλαρή*...1896 (bkz. Salaville - Dalleggio, *a.g.e.*, III, n. 310); b) *Μεβλήζι Μεσιχγέ γιάνι Κυριακή κιουναερινδέ .... Τραπιζονδά Σεραση μαδπαασινδέ ταπ ολουνμιούσδουρ* 1900 (bkz. Salaville - Dalleggio, *a.g.e.*, III, n. 330); c) *Κερνίκη βε Καλάβρυτα Επίσκοποσου Ηλίας Μηνιάτησιν Πογιούκ Περχίζ Κυριακήλερινέ Μαχσούς Μουτερδζίμ* ... 1900 (bkz. Salaville - Dalleggio, *a.g.e.*, III, n. 331).

7 Bkz. n. 858, s. 62 ve n. 861, s. 92.

8 Har. V. Akkoyounis "Fatih Hazretleri ve Rumlar" ve "Sultan Fatih ve Rumlar" başlıklı makalelere imza atmıştır, bkz. n. 918 (s. 539-540), n. 919 (s. 544).

9 Örneğin Tyanalı (bugün Kemerhisar) S. Avr. Hüdaverdioglou Teodotos'un makalesi gibi, bkz. n. 896, s. 355, 363-364.

Bunun yanı sıra ağırlıklı olarak şair Ankaralı (Rumî) Dimitrios P. Klimentidis'in şiirlerine yer verilmiştir. Daha nadir olarak V.İ. Sunpiulidis ve V.P. Kuspaloglus'un da şiirleri yayımlanmıştır. *Samiriyeli Kadın* romanı, 922. sayıdan itibaren de Emmanuil Roidis'in *Papissa İoanna* romanı tefrika edilmiştir.

Mecmua, sütunlarında bunun dışında tıbbi meselelere de (sara, zehirlenme vakaları, dizanteri, trahoma vb. hakkında yazılar) yer vermiştir. Pek çok sayıda, aşırı tütün tüketiminin yan etkileri, vücut temizliği, sağlıklı beslenme vb. konularda öğütler veren bir "aile doktoru" köşesi bulunur. Bu makaleleri yazanlar arasında Doktor Z. Pogonatos ile İoannis Çürükçüoğlu gibi isimlere rastlanır.[10] Buna paralel olarak çoğu sayıda kadınlarla ilgili konulara rastlanır ve yine pek çok sayı Düvel-i Muazzama'nın Balkanlar siyasetini yorumlayan G. Antoniadis,[11] G. Geyveli ve daha başka çizerlerin karikatürleriyle bezelidir. *Aktis* dergisi Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine ramak kala İstanbul basınındaki hâkim tavrı benimsemiştir.[12] Derginin sayfaları Osmanlı İmparatorluğu ricalinin (Reşid Paşa, Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa, Esat Paşa vd.),[13] siyaset adamlarının (Elefterios Venizelos, Stefanos Dragumis), K. Sabuncakis ya da Amiral P. Kunturiotis gibi Yunan subaylarının, kraliyet mensuplarının[14] (Kral Yorgi,[15] Kraliçe Olga, Kral Konstantin vd.) fotoğraflarıyla resimlenmiştir. Balkan Savaşları ister istemez Balkan devletlerinden bazı simaları ön plana çıkarmış, Bulgar Stoyan Danev'in, ayrıca Balkan Savaşları'na müzakereci olarak iştirak

10 Örnek olarak bkz. n. 895, s. 356.

11 Antoniadis'in karikatürleri aynı dönemde *Ap'ola* ve *Embros* gibi dergilerde de yayımlanıyordu.

12 Bkz. Palmira Brummett, "Ottoman Cartoon Maps: Imagining Space, Identity, and Nation in the Istanbul Popular Press, 1908-1913", yay. haz. Eugenia Kermeli ve Oktay Özel, *The Ottoman Empire Myths, Realities and 'Black Holes'*, The Isis Press, İstanbul: 2006, 325-346. Ayrıca bkz. Aynı yazardan: *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*, State of University of New York Press, Albany: 2000. Özellikle bkz. VI. Bölüm, "The Comic Aggressor: The Critique of European Political and Economic Hegemony."

13 Bkz. n. 853.

14 Örneğin n. 860, 887.

15 Bkz. n. 862. Bu nüshada Paris'te, Kral Yorgi'nin anısına Paris'teki Saint Stéphane Kilisesi'nde yapılan ayinin fotoğrafı vardır.

Nikolas İ. Kamalakidis'in Ap'ola *dergisinde basılmış karikatür portresi.*

eden Düvel-i Muazzama temsilcilerinin (İngiliz diplomat Edward Grey, Fransa'dan Raymond Pointcarré, Rus bakan Sergey Sazanov, Avusturyalı meslektaşı Kont Leopold von Bertchtolf gibi[16]) fotoğraflarını *Aktis*'in sayfalarına taşımıştır.

Önde gelen din adamlarının fotoğrafları da mecmuada es geçilmemiştir. Sözgelimi Kadıköy metropolitinin 28 Ocak 1913'te V. Germanos ismiyle patriklik tahtına oturması haberine bir fotoğrafı eşlik etmiştir.[17] Aynı şekilde selefi III. Yuvakim'in ölüm yıldönümü vesilesiyle (13 Kasım 1913) bir fotoğrafı yayımlanmış, böylece bir taraftan *Aktis*'in Yuvakim-perverliği de vurgulanmıştır. 11 Temmuz 1913 tarihli sayısında (n. 877) Kavala'nın Pavlos Kunturiotis tarafından alınışı sırasında ayandan 26 kişinin yanı sıra Myra Episkoposu Athanasios'un da rehin alındığı haberi bir fotoğrafıyla beraber verilmiştir. Doyran'ın önde gelenleriyle birlikte Bulgarlar

16 Bkz. n. 855.
17 Bkz. n. 854.

tarafından kaçırılan Polyani Episkoposu Fotyos gibi, Makedonya episkoposluğunun önemli simalarının öne çıkarılmış olması bir tesadüf değildir. *Aktis* Balkanlar'ı kasıp kavuran savaş hakkında haberler verirken buna paralel olarak Makedonya'daki Bulgar mezalimine[18] karşı çıkan yazılar, ayrıca Bulgar karşıtı tarih makaleleri yayımlamıştır: İ.İ. Limnidis'in[19] "Bulgarkıran İmparator Vasil"in başlıklı yazısı, Dimitrios P. Klimentidis'in[20] benzer bir içerikteki "Rezil Bulgar" şiiri bunlara örnektir.

Mecmua ayrıca Kavala, Gümülcine, Üsküp, Selanik gibi Balkan şehirlerindeki Rum Ortodoks cemaatlerinin okul ve kiliselerinin resimlerini de içerir[21] ve bunlar apayrı bir tarihsel öneme sahip bir fotoğraf grubu oluşturur. Benzer şekilde Anadolu'daki Rum cemaatlere ait binaların fotoğrafları da yayımlanmıştır: Kapadokya'da, Zincidere cemaatine ait ruhban okulu, yetimhane ve kız okulu[22] gibi. Bunun yanı sıra Heybeliada Ticaret Mektebi,[23] Beyoğlu'ndaki Ev Ekonomisi Mektebi (Sholi Oikiakis Oikonomias)[24] gibi İstanbul'daki Rum okullarıyla ilgili makalelere de yer verilmiştir.

Mecmuanın İstanbul'a yerleşmiş olan Kapadokyalılarla doğrudan ilişki içinde olduğu, İstanbul'daki serbest meslek sahiplerinin ve hekimlerin reklamlarına yer verilmesinden,[25] ayrıca Karamanlıca *O Astir* [Yıldız][26] almanağının yayımlandığının duyurulmasından anlaşılmaktadır.

---

18 Örnek olarak bkz. N.İ. Kamalakidis'in 876. sayı, 203'teki sayfada makalesi.

19 Bkz. n. 875, s. 195.

20 Bkz. n. 881, s. 246.

21 866, 867 ve 875. sayılar Aya Dimitrios Kilisesi, Ayasofya Camii ve Selanik'teki Beyaz Kule'nin fotoğraflarıyla bezenmiştir.

22 Bkz. n. 882.

23 Bkz. n. 908. Heybeliada Ticaret Mektebi hakkında bkz. A. Millas, *Η Χάλκη των Πριγκηπονήσων* [Prens Adaları'ndan Halki], "İ Mnimosyni" Tarihi ve Etnografik Araştırmalar Derneği yayını, Agra Yayınevi, Atina: 1984, s. 361 vd.

24 Bkz. n. 922, s. 568-569.

25 Bkz. n. 903, s. 424: *ΚΑΝΑΑΤ ΜΑΓΑΖΑΣΗ, ΠΟΛΧΡΟΝ ΟΜΟΥΡΛΟΓΛΟΥ, ΕΡΚΕΚ ΒΕ ΤΖΟΔΖΟΥΚΛΑΡ ΙΤΖΟΥΝ ΧΑΖΗΡ ΒΕ ΗΣΜΑΡΛΑΜΑ ΕΛΠΙΣΕΛΕΡ, Εσκί Ποσταχανέ αρκασηνδά, 11 βέ Μαχμούδ πασά πασηνδά, Ταρακδζή σοκαγή καρσουσηνδά 20 νούμερολου μαγαζαλαρηνδά....* Ve bkz. n. 916, s. 523: *ΠΑΣΧΑ ΤΖΙΟΡΕΚΛΕΡΙ. Αλτούν Τόπ μαγασασή. Αναστ. Σ. Μιχαηλίδης. Εμίν ονιού Καρακάς Χάν νο 15.*

26 Bkz. n. 899: *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον «ΑΣΤΗΡ» Νεβσεχηρλερίν «ΠΑΠΑ ΓΕΩΡΓΙΟΣ» δζεμαατί ισλαχιεσί ταραφηνδάν νέαν ιδιάιν ημερολόγιον ουμούμ καρίνταμζέ ταβσιέ ιδέρς. (Τύπως Μισαηλίδων Ζηράν καπού).* Söz konusu olan 1913 baskısıdır, bkz. Evangelia Balta, *XXe siecle*, a.g.e., n. 96.

Aktis'in sayfalarında Kapadokya toplumunun başta gelen simaları ön plandadır. Niğdeli Vasilios Orfanidis, antik adı Arhelais olan Kayseri, Erkiletli[27] İordanis Haralampidis gibi İstanbul'daki Kapadokya kökenli Rum mebusların, ayrıca borç senetleri hakkında Karamanlıca bir kitaba imza atmış olan avukat P.P. Yadigaroğlu'nun[28] fotoğraflarına, hayat hikâyelerine rastlanır. Yadigaroğlu'nun kitabının *adı Τελχίσι αχκιάμι Πολίτσα ... Δερισααδέτ, Αλέξανδρος Νομισματίδης ... 1896.*[29]

Bütün bunların yanı sıra mecmuada Kapadokyalı hayırseverler hakkında yazılara da rastlanır, sözgelimi, Nevşehirli Evdokyos Hacı Simeonidis,[30] "Hermis" konservelerinin sahibi, yine Nevşehirli Nikolaos A. Kiryakidis,[31] patrikhanenin ve köydeki "Başmelek Mikail" dayanışma cemiyetinin büyük destekçisi, Niğde yakınlarındaki Fertek köyünden Konstantinos Aravanopulos,[32] Sazalca cemaatinin hamisi, Tyanalı (Kemerhisar) olup o sıra Çengelköy'de yaşayan Mihail Piyaloğlu.[33] *Aktis*'in cemiyet haberleri köşesinde İstanbul'da yaşayan Kapadokya sosyetesiyle ilgili haberlere yer verilmiştir: Nişanlar,[34] ölümler ve taziye ilanları.[35] Ölümüne dair bir yazının çıkması ve Tyana cemaatinden hemşerilerinin Markos L. Portakaloğlu'na oy vermesi,[36] İstanbul'a yerleşmiş olanlarla mem-

27 Bkz. n. 911, s. 484.

28 Bkz. n. 919, s. 544.

29 Bkz. S. Salaville - E. Dalleggio, *a.g.e.*, III, no 311.

30 Bkz. n. 881, s. 248.

31 Bkz. n. 901, s. 407.

32 Bkz. n. 899, s. 392.

33 Bkz. n. 896.

34 "Κετζέν χαφδά Φενερδέ Ταχτά μιναρεδέ αχουππάϊ εαζημηζδάν βε χαβγιάρ χανηνδά ούν τιουδζαρηνδάν Νικολάκη Αράπογλου εφέντινιν κεριμέϊ εφφετβεσιμελερί μαδμαζέλ ΜΑΚΡΙΝΑΝΗΝ Δεδέαγατζ τιδζαρλαρηνδάν Λάμπρο Βατίκης εφέντινιν μαχδουμλερί ΒΑΣΙΛΑΚΗ εφέντι ιλέ ναμιζετλερί ιδζρά ιδιλμίσδιρ. Ταραφεϊνί αν σαμίμουλ κάλπ τεπρίκ βε καρίπεν ιζδιβαζλαρηνήν δαχή ιδζρασή ιλέ παχδιάρ ολμαλαρηνή τεμεννί ιδέριζ." Bkz. n. 872.

35 Bkz. n. 904, s. 432. Bu nüshada cenaze ilanları, ayrıca her ikisi de Niğde, Tyana'lı olan Hacı-Despina Kir. Değirmencioglou ile Marigo Anast. Dolaşıkoğlu hakkında taziye yazıları vardır. Ayrıca bkz. n. 905 ve 910. Bu nüshalarda da Şişli'deki Metamorfosis Kilisesi'nde Pipina D. Hristidis'in cenazesi ve kırk duasının duyurusuna yer verilmiştir. Pipina D. Hristidis, *Ap' ola* dergisinin yayıncısı Aristovulos D. Hristidis'in annesidir.

36 Markos Portakaloğlou, Patrikhane'nin karma meclisinin azasıydı. Bkz. *Ημερολόγιον*

— 158 —

ΚΑΔΗΝΛΑΡ ΑΛΕΜΙΝΔΕΝ

Φρανσὴζ μπουλβαρϊχελερινδὲν μαδὰμ Δαφνιὰ νὰμ καδήν, σὺμσὺμ βὶσυνιαδὰ βὲ πλ-χασσὰ Φράνσαδα κέσπι σιοχρὲ ἰτμὶς πὶρ καδήνδηρ.

Μαδὰμ Λα Φουὰ κἰουτζοὺκ κεμαλετινδὲν παρσὺ χὺλὶγὺμ: ταριχιὰ ὶλὲ ἰστιγὰλ ἰτδιγὶ κιπὶ, τσυχουλινδὲν σονράδα ζεββζὶ, μ. Λα Φουαγιὰ, πτηγὶοὺκ γιαρδημλαρδὰ πουλγημὶς βὲ πὶρ-τζὸκ ἀσαρλὰρ μαϊδανὰ τζ,καρμ,ολάρδηρ.

Ποῦ μαδὰμ Φράνσα χἰοκὶουμετ! ταραφτ,νδὰν ὅ, πἰτηγὶοὺκ νισάνλα ταλτὶφ ἰδιλδιγὶ κιπὶ, κανδισινέ, φόβκ-ἰλ-ἰδὲ ὁλαράκ, ἐρκὰκ ἐλπισεσὶ ἰλὲ καζμὲκ ἰτζοὺν μουσααδὲ ἰδιλδί.

Ποῦ καδήν ἐρκὰκ ἐλπισεσινὶν σιρεφινὶ λα-κἰλε μουχαφαζὰ ἰτδί, σὺιλάκι :

Κατζὲν Μάρτιοζδα 46 Αὐστρία ζαπὶτ μα-δαμλαρὶ λεδαζημάτη ἀσκερὶὲ βαϊρασινδὲ γιαρ-δημζὶ ὁλαράκ, ἰφτὶ χγλμετὶ μεζοὺν ὁλμησ-λάρηδη.

Καδηνλαρὴν ὀρδουγὶὰ βουχοὺλ ὁλδουκλαρὴ μαδὰμ Λα Φουανὴν πουλαγηνὰ καδίνδζε, κεν-δισινδὲ Αὐστρία καδηνλαρηνὰ καρσὶ πὶρ ρεπα-πὲτ οὐγιανδηγητὰν Φράνσα χαρπὶὲ ναζη-ρηνὰ ζιρδεκὶ μεκτουπού κἰονδερμὶσδὶρ.

Παρὶς, 11 Μάρ ιος 1913.

Ναζὴρ ἐφένδι,

«Ἔγερ Φράνσανὴν Αὐστρίαγκα τεπαττὶσὺμ ἰτμισινὲ καλὶ ὁλσὺρ βὲ καδηνλαρὰ μουδαφὰ μιλλιαγὲ ἰσπιρὰκ κιπὶ γάγατ πἰτηγὶοὺκ πὶρ σε-ρέφ ζιαφασινὲ καράρ βιρἰρσενιζ ἶλκ δεφὰ ὁλα-ὁλαφάκ, σιλὰχ ἀλτηνὰ πανὶ δαδὲτ ἰτμενζὶ ρεδζὰ ἰδάριμ.

» Γάγατ μὶουσκὶλ βὲ ἀσσαγὴ σηνὶφ πὶρ βα-ζηφὲ δαχὶ ὁλσὰ πιλέ, γιαπαδζαγημὴ ταχμὶν ἰτδιγινὶζ ἰσί, μεμλεκετὶμ ἰτζοὺν ἰφὰ ἰτμὲκλε παχτιὰρ ὁλαδζάγτμ.

» Χἠσσιάτη χἰορμετκἰαρανεμὶ καποὺλ πσυ-χολόγηνζ, ναζὴρ ἐφένδι».

Ζὰν Δε Λα Φουά.

Ποῦ μουσσαδὲρ μεκτουπσὺν Φράνσα νεζαρε-τινδὲ νὰ κιπὶ πὶρ τασσὶρ χασηλἰτδιγινὶ χέσσυζ πὶλμαγιορ ἰσπὰδα, ποῦ ἰστιδὰ κυζαρινὰ Φράν-σαδα δἰκαρ πὶρ-τζὸκ καδηνλάρδα, χαρπιὲ να-ζαρετινὲ μουραδζαάτλε ὁρδουγὰ βουχσυλλα-ρινὶ ρεδζὰ ἰτμισλέρ.

Μαδὰμ Λὰ Φουὰ ρεφικλερινδὲν ἀλδηγὴ μεκτουπλαρὰ σοὺ δζεβαπὶ μεμἰσδιρ:

«Ἀρζοὺ ἰδὲν κἰονἰουλλἰοὺ καδηνλαρὴν τα-λὶμ κιορμεσινὶ βέ πιλ-ἀχτρὲ ὁρδοὺ σεφιρπερ-λιγὰ χάζ ἰδιλδιγὶ ζεμὰν, λεβαζήμι σὺμσυμὲ βαϊρασὶ μεμσὺρ, ζαπὶτ βὲ κἰουτζοὺκ ζαπιτ-λαρινὶν γαρινὰ κεῖμ βὲ ποῦ σουρἀτλε φἰλεν ὁρδουνσὲν μηκδαρηνὴ ἀρτηρμαλαρηνὴ τακλὶφ ἰδέριμ».

Ἂζ ζεμὰν ζαρρηνδὲ γιἀλγηνζ Παριζδὲν κιπὶ καδὰρ καδήν καποὺλ μεκτουπὶ γαζμγ-λάρδηρ.

Μαδὰμ Λα Φουὰ σίμδι ποῦ φικρὶν ταπη-κηνὰ τζαλτσμακαδάζηρ.

Καδηνλάρ ἀτκὲρ βὲ γιὰ κγλήδζὰτ ζαπίτδε ἐλμαγὰ πασλαθηλάρ. Φάκατ χὲρ χαλδὲ καδήν ὁρδουλαρὴ γιάρτν πιζὲ πὶρ-τζὸκ μουαζζάμ μουζαφφερετλὲρ κἰοστερεδζέκ

Καδηνλάρ Κάϊζερ βὲ Ναπολεωνλαρὴ ἰχτι-μάλ κι κἰουνσαδὲ φὲτγ ἰδεζζέκδιρ.

N. I. K

Κγστριους σοσγιοὶ. Γάς-σπολὶ. Πεῖ ὁγλοὺ χωπιαγιε-λεγὶ βὲ Χαμιδ. Δάφνιλ-σεγτιὰ μανδελαγὶ

ΑΙΣ ΤΑΠΙΙΙ

MEXMET ΧΟΥΔΑΒΙΡΔΙ

Λιαλὲγ ταμαμ ἀϊπ γιζλαγὶ φενιεγὶ ταϊεφὶνη αβλαβὶ βὲ γὸγ ναβὶ ἰφαὶ ἀἰδοσπὶὰ

Ἀγρεσηὶζ ὁἰς τζηαφφἐφε.

Σπαρναλδὶ, ἀζγιαλόγλοὺνδα δοκτορὶ τσυκοὺν σανδη γὴ σεφτσοφσκὶ δαϊρεσὶ μαγαζασὶνδα.

Aktis'in 20. sayısının iç sayfalarından bir örnek. Sayfada "Kadınlar Âleminden" başlıklı bir bölüm ile sağ alt köşede "Diş Tabibi Mehmet Hüdaverdi"nin ilanı yer alır.

leketleri Kapadokya arasında bir iletişim kanalının açık olduğunu ortaya koyar.[37] *Aktis*'in okurlarına Paris'te öldüğünü duyurduğu banker Evsatios Evgenidis, gerek bir işadamı gerekse bir hayırsever olarak sadece Yunanistan'da değil İstanbul çevrelerinde de bilinen bir isimdir.[38]

M. Moysidis'in İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti salonunda verdiği konferansın (Kasım 1913), keman sanatçısı Marietta Nikaki'nin verdiği resitalin duyurulması, ayrıca *Aktis*'in okurlarına film gösterimleri hakkında düzenli bilgi vermesi[39] İstanbul'da, 19. yüzyıl ortalarındaki "kaba saba Karamanlı bakkallar"a hiç mi hiç benzemeyen bir Kapadokyalılar cemaatinin yaşadığını kanıtlamaya yeterlidir – Yunanca konuşan Rumların ve İstanbul'daki diğer gayrimüslim cemaatlerinin kültürel seçimlerini benimsemiş bir cemaat söz konusudur. Karamanlıca *Aktis* mecmuasının okur sayısının sınırlı kalmasının ve mecmuayı hiç bırakmayan abonelerin yayın masraflarını karşılamaya yetmemesinin sebebi de bu olabilir. Öte yandan dergi elbette Karamanlıların geleneksel ortamına seslenmeyi de sürdürmüştür: Bunlar "hac" ziyaretini hayatın amacı olarak görmeye devam etmekteydiler ve bu durum Hristos Hacıyosif'in dikkat çektiği üzere "'hacı'nın hâlâ itibarlı bir unvan olduğu bir topluluk için hiç tuhaf değildi."[40] Nitekim *Aktis*'in 1914 Paskalyası'nda (26 Mart-14 Nisan) Kayseri Metropoliti Polikarpos tarafından Mukaddes Topraklar'a düzenlenecek bir hac seyahatinin duyurusunu yaptığını, kişi başı ve çiftler için fiyatlar verdiğini, seyahat koşullarını belirttiğini görürüz.[41] Mukaddes Topraklar Anadolu'daki Türkçe konuşan Ortodoks cemaatler için

---

των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων 1905 [1905 yılı milli hayır kurumları almanağı], İstanbul: 1904, s. 36.

37 Bkz. n. 892 (s. 336), 893 (s. 340) ve 894 (s. 348).

38 Bkz. n. 905 ve n. 908. Bu nüshalarda Beyoğlu Panayia Kilisesi'nde kırk ayini ilanına yer verilmiştir. Evsatios Evgenidis hakkında bkz. *Poikili Stoa* 16/1 (1914), s. 74-77. Ayrıca bkz. *Ημερολόγιον των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων*, *a.g.e.*, s. 225.

39 "Σιρκετζιδέ τραμβάϊ δζαδδεσινδέ "Αλεμδάρ" οτελί ιττισαληνδακί γενί κιουσάδ ιδιλέν Σινεμιαδά πού κιουνδέν ιτιπάρεν αλαφράνκα 5 βε 91/2 σον δερεδζέ μερακλή δζιναΐ δράμ βέ γάγετ μουζχήκ κορδελαλάρ κιοστερίλεδζέκδιρ", bkz. n. 921.

40 Bkz. Ch. Hatziiosif, *Σινασός. Ιστορία ενός τόπου χωρίς ιστορία* [Sinasos. Tarihi olmayan bir yerin tarihi], Girit Universitesi, Heraklion (Girit): 2005, s. 57.

41 Bkz. n. 902.

daima cazibesini korumuştur. Hac kervanlarının tertibine dair çok değerli bilgilerin bulunduğu Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki envanterlerde de bu görülebilmektedir. Öte yandan Kapadokyalı cemaatlere ait elyazmalarına dahil olan vasiyetlerde sık sık Mukaddes Topraklar'a bağışta bulunulduğu görülür.

İordanis İ. Limnidis, Nikolas İ. Kamalakidis ve Doktor İlias Emmanouilidis'in dışında dergideki makalelerde Yorgos Panteleymonidis, Yorgos K. Grigoryadis, Prodromos Sahpeloğlu, İkonomos Leontios, Doktor Z. Pogonatos ve Doktor İoannis Çürükçüoğlu, Savvas L. Aslanidis, Haralambos V. Akkoyounis, Kapadokya-Tiyanalı Sof. Avr. Hüdaverdioglou-Teodotos ile Fitne ve Argayos takma isimlerinin ardına saklanan, kim olduğunu bilemediğimiz yazarların imzaları vardır.

Şu âna kadar derginin yayıncısı Nik. İ. Kamalakidis hakkında herhangi bir bilgiye ulaşabilmiş değiliz. Tek bulabildiğim 1915'te Antoniadis imzasıyla yayımlanmış olan, altında "*Aktis*'in müdürü" yazan bir çizimdir.[42] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki Bor (Poros) dosyasında Rum Ortodoks cemaatinin seçkin bir üyesi olan Nikolaos İ. Kamalakidis diye birinin ismi geçer.[43] Bor'dan (Poros) gelen muhacirler Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde çalışanlarla yaptıkları konuşmalarda Kamaladikis/Kamalakoğlu denen bir aileden bahsetmişlerdir.[44] Papa-Konstantis Papadopulos, Merkez'de çalışanlardan Eleni Gazi'yle yaptığı bir görüşmede (1959) Bor'un önde gelenlerinden Evstratiyos Kamalakidis'ten; Yordanos Fakidis ise (28.02.59 tarihinde) babası İstanbul'da ticaretle uğraşan Borlu doktor İoannis Kamalikidis'ten bahsetmiştir. Dolayısıyla *Aktis*'i yayımlayan Nikolaos İ. Kamalakidis'in bu ailenin torunlarından olması muhtemeldir. Kanımca dergide doktorlar ve eczacılarla ilgili pek çok ekin verilmiş olması,[45] *Aktis*'in yayın-

42 Bkz. *Ap'ola*, n. 226 (01.01.1915).

43 Kamalakidis ailesi hakkında ayrıca bkz. Vas. Chondropoulos, *Σύντομος λαογραφία του Πόρου* [Poros (Bor) hakkında kısa bir etnografik inceleme], Selanik: 1956, s. 63.

44 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, 252. dosya: Muhacirlerden Anestis Kamalakidis, Eleni Gazi'ye nüfuzlu Kalamakoğlu ailesinin Bor'da yaşadığını söyler (31.03.1959).

45 Örneğin şu gibi reklamlara yer verilmiştir: Dişçi Mehmet Hüdaverdi (bkz. n. 896, s. 148: *Κυρμιούς-σουγιού, Τας κεφαλάς, Πέτ σγάλου χαστσαγκιλερί βε Χαρπίς, Λάρουλ-σιφρικά μακιναλαρί. ΜΣ ΤΑΠΠΗΠ. Μεχμέτ Χουδαβερδί. Διπλέρ τεφτικκάτη χαζηρέ φαννεμέ ταπηλκα*

cısı Nikolaos İ. Kamalakidis'in çok büyük ihtimalle Niğde yöresinden, Borlu doktor İoannis Kamalakidis'le akraba olduğu tezini desteklemektedir. Cemiyet haberlerinin ve Kapadokyalılarla ilgili haberlerin özellikle soyu Niğde tarafındaki köylere dayananlarla ilgili olduğu göz önüne alındığında bu ihtimal iyice güçlenir. Bu noktada tek yapmamız gereken belgelerin bu varsayımımızı doğrulamasını beklemektir.[46]

τεδαβί βε χερ νεβί ιμάλ ολουνούρ. Αγρησής δις τζηκαρηλήρ. Σταμπολδά, Δζηαλόγλουνδα ασκερί τακαούτ σανδηγή καρσουσηνδά δαϊρεσί μαχσουσαδάδηρ) ve İ. Konstantinoglou (bkz. n. 879: *ΔΙΣ ΤΑΠΙΠΙ. Ον πὲς σενετέν περού χαζακατή σαγεσινδὲ ραγπέτι ουμουμιεγή καζανάν κουλελί ασκερί μεκτεπί δὶς δοκτωρού Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΓΛΟΥ εφέντη Πέϊ-ογλουνδά Καλιονδζή-Κουλουγηνδά Παπαδόπουλο Απαρτεμάν 3 νόμερλη μουαγενέ χανεσινδὲ Παζάρ ιρτεσί Τζιχαρσεμπέ βε Τζουμά κιουνέρί χαστακιανή καπούλ ιδέρ*). Dahası bazı reklamlarda kulak-burun-boğaz uzmanı K. Damianidis'in adı geçtiği gibi (bkz. n. 896), bir dizi nüshada Nevşehir kökenli Z.L. Oraiopulos'un "Anatoli" eczanesine morina balığı yağı geldiği belirtilir (örnek olarak bkz. n. 906). Bu son nüshada Aleks. Kamburoğlu'nun ölüm ilanı da vardır (n. 876, s. 208).

46 Bu makale hazırlanırken derginin şu kütüphanelerde bulunan nüshalarından yararlanılmıştır:

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (854-889. sayılar).
Lurideon Vakfı (851-901. sayılar).
Athanasios Nikolaidis (852, 858, 861, 863, 864, 866-870, 873, 874, 879-881, 883-887, 889-890, 892-896, 898-901).
Stratis Eumaios (851, 901, 902, 903, 930. sayılar).
Patriklane Kütüphanesi (815. sayı).

İ Areti [Fazilet]: 1912'de Yayımlanan On Beş Günlük Resimli Dergi[1]

Bu makale 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve mevcudiyetini 20. yüzyılın ilk yirmi yılında da sürdüren Karamanlıca gazeteler ve neşriyatı saptamak amacıyla hazırlanan bir çalışma programı içinde kaleme alındı.[2]

Yayın hayatı kısa olan Karamanlıca *İ Areti* [Fazilet] dergisi hakkında İstanbul'da yayımlanan diğer iki derginin verdiği yetersiz bilgiler dışında herhangi bir malumat veremiyoruz. Söz konusu dergilerin ilki mizah gazetesi *Agôn*'dur. *İ Areti*'nin ilk sayısı çıktıktan birkaç gün sonra bu yayın organında şu satırları okuyoruz:

---

1 Fransızcadan çeviren: Erol Üyepazarcı.
Evangelia Balta, *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Egriboz*, İsis, İstanbul: 1997 s. 71-115'te yayımlanan bu makalenin giriş bölümü, "Une revue gréco-karamanlie à la veille des guerres balkaniques" başlığı ile *Journal of Turkish Studies*'in Abdülbaki Gölpınarlı anısına hazırlanan özel sayısında s. 188-211 arasında yayımlanmıştır.

2 Bu araştırma programı *Enimerotiko Deltio* bülteninin Mart 1993 tarihli Ulusal Bilimsel Araştırmalar Kurumu'nun Neohellenik Araştırmalar Merkezi tarafından yayımlanan 8. sayısında s. 20-21'de neşredildi. Daha önce yayımlanan gazete ve dergilerin ilk kataloğu için bkz. Ilias Anagnostakis - Evangelia Balta, *La découverte de la Cappadoce au XIXe siècle*, çev. Bruno Dulibine, İstanbul, s. 56-57. *İ Areti* için, *a.g.e.*, s. 56. Bu eserin yazımı için rahmetli Kyriaki Mamoni, Ioanna Petropoulu ve Martha Thomadu'nun kıymetli yardımlarından yararlandım. Bu arada makalemin Türkçeye çevrilmesinde emeği olan Erol Üyepazarcı'ya da minnet borçluyum.

> Muallim Kosmidis'in Grekçe-Karamanlıca dergisi *İ Areti* yayımlanmaya başladı. İçeriği bakımından güzel ve zengin olan dergi faziletin kıymetiyle taçlandırılmaya layıktır.[3]

İ Areti'den söz eden ikinci dergi ise *Geôrgos* [Çiftçi] olup *İ Areti* onun ilişkide bulunduğu dergilerden söz eden listesine konulmuştur.[4] *İ Areti*, ayrıca J. Eckmann'ın Karamanlıca edebiyat üzerine yazılan ünlü makalesinde de zikredilen Karamanlıca gazeteler ve dergiler arasında gösterilmiştir.[5]

İ Areti'nin kurucusu ve yöneticisi K.K. Kosmidis hakkında da çok fazla bir bilgiye sahip değiliz, elde ettiğimiz bilgiler dergisinden çıkarabildiklerimizdir. Kendisi 1912'de Zoğrafyon Lisesi'nde Yunan edebiyatı öğretmeni olarak çalıştığını belirtir ve yazılarında felsefe doktoru unvanını kullanır.[6] 1910'dan itibaren Amerika, Rusya, Romanya ve diğer ülkelerde yaşayan ve çalışan Rumların çocuklarını barındıran "İstanbul Pansiyonu ve Sistemli ve Ailevî Eğitim" isimli cemiyeti yönetmiştir.[7] Zoğrafyon Lisesi'nin tarihi hakkında yayımlanmış kitapta ise K.K. Kosmidis'ten hiç söz edil-

---

3 *AGON Satirikos - Mefistofelikos, Efimeris politikis ke filologikis satiras, ekdidomeni kath'evdomada en Konstantinupolei* [İstanbul'da her hafta neşredilen siyasi hiciv ve edebiyat gazetesi, şeytanca yergi savaşı yapan dergi], 10 Mart 1912, sayı: 188. N.G. Makridou tarafından yayımlanan bu bilgiyi bana, bir kez daha şükranlarımı sunduğum Stratis Tarinas verdi. Bu mizah gazetesi hakkında bkz. P. Hristopoulos, *Efimerides apokeimenes sti Vivliothiki tis Voulis* [Meclis Kütüphanesi'nde bulunan gazeteler, açıklamalı katalog], Atina: 1993, s. 11.

4 Bkz. *Geôrgos*, sayı: 28-29 (Haziran 1912), s. 48. Derginin başlığı ve sayıları hakkındaki bilgileri, Stratis Tarinas'ın kullanmamıza izin verdiği Atina'daki dergi koleksiyonundan elde ettik. *Georgos, Eikonografimeno dekapenthimero periodikon Konstantinupoleos, Organon ton en Turkia Georgon, Viomihanon te kai Xenon* [Çitfçi. İstanbul'da ayda iki kez çıkan resimli dergi. Çiftçilerin, sanayicilerin ve Türkiye'deki ecnebilerin yayın organı], yönetim ve yazı işleri: P. Liakos ve Ortakları. 1 Mart 1911'den 30 Eylül 1912'ye kadar 35 sayı.

5 J. Eckmann, "Die karamanische literatur", *Philologiae Turcicae Fundamente*, H. Mainz: 1964 s. 829. Aynı şekilde bkz. M.G. Miller'in tezi, *The Karamanli Texts. The Historical Changes in their Script and Phonology*, *Doktora Tezi*, Indiana Üniversitesi, 1974, s. 43 ve X. Luffin'in makalesi; "Une version Karamanli de l'épopée de Köroğlu", *Archivum Ottomanicum*, 16 (1998).

6 *İ Areti*, n. 157.

7 *İ Areti*, n. 156, 253-254.

mez.[8] Yunanistan'daki Eski Zoğrafyon Lisesi Öğrencileri Birliği'nin onursal yayını *Zôgrafeiôtes* ise lise hocalarının isimlerini içermez.[9] Zoğrafyon tarihinde adının geçmemesi şaşırtıcı bir durumdur, zira hem Kosmidis hem de lisenin o dönemki müdürü Zamarias adı geçen cemiyette, Rum gençlerinin iyi bir yabancı dil eğitimi için Katolik okullarına gönderilmesine karşı çalışmışlar, buralarda dini propaganda yapıldığı üzerinde durmuşlar ve İstanbul'daki Rum okullarında dil kursları açmışlardır.

O dönem İstanbul'daki dergiler ve yıllıklarda yaptığımız araştırmalarda da K.K. Kosmidis hakkında bir bilgi edinemedik.[10] İstanbul ile ilgili bibliyografya K.K. Kosmidis'in 28 Haziran 1894 İstanbul depremini izleyen yıl boyunca deprem dolayısıyla okullar açılmadığından Heybeliada'daki evinde ders verdiği hakkında bazı bilgiler içerir. Bu bilgiyi veren yazar bu malumatın şifahi olduğunu belirtir.[11] Bir K. Kosmidis'ten Akhisar okullarının 1906 yılındaki müdürü olan Hristos S. Soldatos da söz ediyor, buna göre Kosmi-

---

8 V. Vecopulos, M. Mihas, G. Mihailidis, S. Roidis'in görkemli nutuklarını içeren "Peri pneumatikis, ekpaideutikis kai syggrafikis drastiriotitas ton didaskonton eis to 'Zografeion' kai allahou Gymnasiarhon, kathigiton kai didaskalon" [Zoğrafyon'un öğretmenlerinin kültürel, öğretici ve edebi etkinlikleri ve diğer kurumların profesör ve öğretmenleri], *Deltion Kentrou Konstantinopolitôn* (1973), s. 82-118'de K.K. Kosmidis'in adı Zoğrafyon'un öğretmenleri arasında anılmaz, İstanbul Pansiyonu... Cemiyeti için bkz. A. Souliotis-Nicolaidis, *Organosis Konstantinoupoleos* [İstanbul cemiyeti], haz. Th. Veremis ve Katerina Boura, Atina: 1984, s. 48, 222.

9 *Zografiotes Zografeiou Lykeiou Konstantinoupoleos apo to 1892* [1892'den itibaren İstanbul Zoğrafyon Lisesi'nin eski öğrencileri], Atina [1982]. Bu kitapta 1899'dan 1979'a kadar mezun olan eski öğrencilerin isimleri yayımlanmıştır. Zoğrafyon Lisesi'nin eski müdürü Dimitrios Frangopoulos'tan K.K. Kosmidis ile ilgili bilgilerin bu okulun arşivlerinde olup olmadığını sorduk. Cevabı olumsuzdu. Yalnız o bize incelediği Patrikhane'nin Kilise İşleri Komisyonu'nun Arşiv Merkezi'nde K.K. Kosmidis'in Atina Üniversitesi'nden diploma aldığının kayıtlı olduğunu belirtti. Ona göre Kosmidis Zoğrafyon'da hocalık yapmasaydı Komisyon'un diplomasını istemesine bir neden olmazdı. Bu bilgiyi bize ilettiği için Bay Frangopoulos'a çok teşekkür ederiz.

10 *Satan* (1910, 1911, 1912), *Dimitra* (1911-1912), *Ap'ola* (1910, 1911, 1912), *Peridromos* (1911, 1912, 1913), *Zoi* (1910), *Néon Pneuma* (1910, 1911), *Faros* (1909, 1911, 1911 ve 1912), *O Politikos Orizon* (1912) dergilerini inceledik. Doğal olarak 1910-1913 yıllarının *Ekklisiastiki Alitheia*'larını ve *Elpis* (1911), *Ethnikos Erôs* (1911) yıllıklarını ve son olarak Zoğrafyon Lisesi öğrencilerinin yayımladığı *Elpis* (1911, 1912) yıllığını gözden geçirdik.

11 A. Millas, *I Halki ton Prigkiponnison* [Prens Adaları'ndan Halki (Heybeli)], Atina: 1984, s. 120.

dis, Akhisar'da bir yerel kütüphane kurmuştur.[12] Burada sorun adı geçenle *İ Areti*'nin K.K. Kosmidis'inin aynı kişi olup olmadığıdır. Bu iki bilginin derginin editörüne olan bağlantısını ortaya koyacak hiçbir bilgiye sahip değilsek de, gelecekte bulunacağını umduğumuz ek bilgilerle bu ilişkinin kurulabileceğini sanıyoruz.

Kosmidis dergisini tek başına yayımlamıştır. Bir yayın kuruluna veya işbirliği yaptığı kişilerin mevcudiyetine ilişkin hiçbir iz bulunmamaktadır. Bunun tek istisnası beşinci sayıda yetersiz kaldığı için yerine İlias Taniskidis'in geldiğini belirttiği çevirmendir. Eski çevirmenin ismini belirtmez.[13] Okuyucularının dikkatine sunduğu bir mektubunda Zoğrafyon'daki öğretmenliğinin ve öğrenci yurdu yöneticiliğinin dergiyle istediği kadar uğraşmasına olanak vermediğini açıklamakta ve okuyucularından özür dilemektedir.[14] Kosmidis dergisine "Fazilet" ismini vermeyi öngörmüş ve bürosunu Galata'da tesis etmiştir. "Fazilet" sözcüğü bir yıl önce Galata'daki öğrenci birliği tarafından da seçilmiştir (Hellinikos Filanthropikos Syndesmos Filomuson "Areti" = "Fazilet" Rum Amatör Sanatsevenler Derneği).[15]

Derginin ideolojik yaklaşımı ilk sayfasından anlaşılmaktadır. Bu sayfada derginin "Milli Merkezimiz"e ithaf edildiği görülmektedir. "Milli Merkez"den kasıt Yunanistan devletidir. Yani dergi yayıncısı tarafından Yunanistan'a ithaf edilerek çıkarılmaktadır – Merkez, İstanbul'dan Yunanistan Krallığı'nın başkenti Atina'ya kaymıştır.[16] Bununla birlikte İstanbul milletin gerçek merkezi olma üstünlüğünü, 20. yüzyılın sonuna, bir başka deyişle romantik milliyetçiliğin son bulmasına kadar sürdürecektir. Burada 20. yüzyılın

12 C. Sp. Soldatos, *İ ekpaideusi kai i pneumatiki kinisi tu Ellinismu tis Mikras Asias, 1800-1922* [Küçük Asya'da Helenizm'in öğretim ve kültürel etkinliği, 1800-1922], c. II, Atina: 1989, s. 199.

13 *İ Areti*, n. 119.

14 *İ Areti*, n. 203.

15 Bu dernek için bkz. Kyriaki Mamoni "Les Associations pour la propagation de l'illustration Grecque à Constantinople", *Balkan Studies*, 16/1 (1975), s. 110-111.

16 P. Kitromilidis, "To elliniko kratos os ethniko kentro" ["Ulusal merkez" olarak Yunan devleti], *Hellenismos-Hellinikotita, ideologikoi kai pnematikoi axones tis neohellinikis koinonias* [Helenizm Yunanlık, Modern Yunan toplumunun ideolojik ve ampirik eksenleri], yay. haz. D. Tsaousis, Atina [1983], s. 143-164.

başında oluşan tarihi değişmeleri ve İstanbullu Rumların bağımsız Yunan Krallığı hakkındaki beklentilerini anlaşılabilir kılan eğilimlerinin izini sürebilmek için bir parantez açmak zorundayız.

İstanbullu Rumlar, Balkanlar'daki milliyetçilik patlamasının sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın bir zamanda parçalanacağı ve özellikle bütün 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü garanti eden İngiltere'nin[17] bu politikasını değiştireceği varsayımıyla Yunanistan'ı emin bir melce olarak öngörüyordu. Yunan siyasetçiler ve devlet adamları, Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü artık garanti etmeyeceği mesajını alınca, toprak kazanma iddialarındaki nihai çözümün bir askeri çatışmaya neden olacağını tahmin ediyordu. Bu arada tarihi önemi olan bir durum; 1897-1913 arasındaki sürenin Yunanistan'da bankacılık sisteminin geliştiğini ve Megali İdea fikrinin en üst seviyeye çıktığı bir zaman aralığı olmasıdır.[18] 19. yüzyılın son yirmi yılında uluslararası gelişmelerle ilgili olarak Yunanistan'a para ve –bilhassa Yunan diasporasından– insan akını olduğunu görüyoruz.[19] Eskiden Rum bankerlerin etkinliğinde olan bölgelere Avrupa ülkelerinin ekonomik ve finansal faaliyetlerinin yayılması da Rum bankerlerin Yunanistan'a çekilmelerinin bir nedeni olabilir. Diğer taraftan, bu süreçte İstanbul'un bankacılık sistemi, Osmanlı Bankası'ndaki Fransız sermayesinin tekeli altına girmiştir.

Bu çalkantılar içinde Yunanistan devleti milli merkez olarak daha büyük bir önem kazanmaya başlamıştır. Bütün Yunanlarda, devletlerini geliştirmek ve güçlendirmek gerekliliğinin bilinci uyanmıştı. Bunun içindir ki hem yerel ve hem diasporadaki burjuvazi

---

17 Elli Skopetea, *H Dysi tis Anatolis. Eikones apo to telos tis Othomanikis autokratorias* [Doğu'nun çöküşü, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun belirtileri], Atina: 1992, s. 127-153.

18 G. Antonopoulos, "İ Ethniki Trapeza kai oi Valkanikoi Polemoi" [Milli Banka ve Balkan Savaşları], *İ Hellada tôn Valkanikôn Polemôn 1910-1911* [Balkan Savaşları döneminde Yunanistan, 1910-1911], Atina: 1993, s. 161-174.

19 Ch. Exertoglou, *Prosarmostikotita kai politiki omogeneiakon kefalaion. Ellines trapezites stin Konstantinoupoli: To katastima Zarifis Zareifopoulos, 1871-1881* [Yunan diyaspora sermayesinin uygulamaları ve politikası, İstanbul'daki Rum bankerler. "Zarifis Zafeiropoulos" müessesesi, 1871-1881], Atina: 1989. Ayrıca Christina Agrı antonu'nun *Historica*, II'deki yazısına bakınız (Aralık 1989), s. 449-455.

tarafından desteklenen Venizelos döneminin Megali İdea'sı; önceki yüzyıldaki anlam kargaşasından sıyrılıp, kendi benliğini bulup dinamik bir milli politika haline geldi. Bu değişmenin belirgin bir göstergesi Yunanistan'ın milli sorunları üzerinde, Yunanistan lehine açıkça yorum yapan İstanbul'daki Rumca gazete ve dergilerin tutumlarında görülür.

Bu arka planı tanımlayarak, 20. yüzyılın başında ve Yunanistan dışında Yunanların/Rumların yaşadığı bir yerde K.K. Kosmidis'i hangi nedenlerin böyle bir dergi çıkarmaya sevk ettiğinin şematik bir açıklamasını da yapmış oluyoruz. Kosmidis'in temel amacı Anadolu'daki Türkçe konuşan Ortodoks nüfusun Rumca konuşmasını sağlamaktır. Bu bağlamda da yazılarının içeriği ile dergisinin gayesini belli etmekte ve Rum cemaati ve eğitim ile ilgili ideolojik beklentilerini de gözeterek dergisini yayımlamaktadır. Zaten dönemin beklentileri göz önüne alındığında, Kosmidis'in girişimi açıkça milli amaçlara hizmet etmeyi öngördüğünden, aşırı milliyetçi bir çizgi izlemesi normaldir.

Derginin içeriğini analiz ederek öngördüğü bilinci nasıl vermeye çalıştığını görmek mümkündür. Bizim incelediğimiz *İ Areti*'nin 304 sayfası bağlamında, ilk sayfalarından[20] itibaren kurucusunun ifadesiyle bir aile dergisi olan yayının bütünü içinde değişik konuların durumuna bir göz atalım.

Edebiyat, derginin bütünü içinde niceliksel olarak en büyük payı almakta olup yüz sayfa kadar tutmaktadır.[21] Burada yayımlanan edebi ürünlerin tamamı Anton Çehov ve W.C. Morrow'un iki öyküsü dışında Yunan yazarlara aittir. Dergi Spiridon Vasilyadis ve Dimitrios Vikelas'ın öykülerini yayımlar. Kosmidis'in izlediği amaç çağdaş modern Yunan edebiyatı ürünleriyle Türkçe konuşan ırkdaşlarını ilişkiye geçirmektir. Zaten bu eğilimini derginin programında "En iyi modern yazarlarımızdan seçilmiş öyküler" ifadesiyle açıklamıştır. Bu tutum son 20 yılda Karamanlıca edebi yayınlarda tutulan yolla taban tabana zıttır. Söz konusu edebi yayınlar genellikle Fransızcadan çevrilen romanlardan ibaretti.[22]

20 *İ Areti*, n. 5.

21 Bkz. Aşağıdaki "Edebiyat" bölümü.

22 Evangelia Balta, "To karamanlidiko entypo" [Karamanlıca kitaplar], *Historica*, 9 (Aralık 1988), s. 224-225.

Evangelinos Misailidis'in yayımladığı Karamanlıca gazetelerde de aynı durum geçerlidir. Bu gazeteler Xavier de Montépin, Eugène Sue, Paul de Kock, E. Enault, Prévost d'Exiles ve diğerlerinin Fransızca romanlarını çevirip tefrika olarak yayımlıyorlardı. Yunan edebiyatı pratik olarak bütünüyle yok gibiydi. Bunun iki istisnası Leon Melas'ın *Gerostathis* (1866) ve *Papa Hristoforos (1874)* isimli romanlarıyla Karamanlıca çevirisi *Temaşa-i Dünya* (1871-1872) olan ve yazarı Evangelinos Misailidis kabul edilen Grigorios Palaiologos'un *O Polypathis* adlı yapıtıdır.[23]

İ Areti'nin edebi metinleri açısından altına çizmek gereken bir özelliği de Türkçe konuşan okuyucularına modern Yunan şiirini tanıtmasıdır.[24] Edebiyata ayrılmış sayfaların dörtte biri çağdaş şairlerin (G. Drossinis, K. Palamas, Sp. Maçukas) veya daha eskilerin (Aristotelis Valaoritis, Theodoros Orfanidis, Panagiotis Suços) şiirlerine ayrılmıştır.[25] Şiir yayımlanması Karamanlıca neşriyatta pek rastlanmayan bir husustur. Bunun istisnaları dini içerikli manzum öyküler (*Yerusalim Ziyaretnamesi* ve *Aziz Aleksios* risalelerinin çeşitli baskıları), Osmanlı şiirinden iki yayın ve Anadolu şarkılarından yapılan iki derlemedir.[26]

Ünlü Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'ya vatanını teslim eden bir kişi üzerine yazılmış Valaoritis'in "Thanassis Vaghias" isimli şiirinin dergide yayımlanması şaşırtıcıdır. İki sayıda tefrika edilen bu şiir Türk sansürünün olmadığının veya çok gevşek olduğunun ka-

---

23 Karamanlıca olan bu kitabın modern Türkçe yayını R. Anhegger ve Vedat Günyol tarafından yapıldı: *Seyreyle Dünyayı - "Temaşa-i Dünya va Cefakâr ü Cefakeş*, İstanbul: 1986, 1988. Ayrıca bkz. Turgut Kut, "Temaşa-i Dünya va Cefakâr ü Cefakeş'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum*, 48 (Aralık 1987), s. 342-346 ve R. Anhegger, "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum*, 50 (Şubat 1988), s. 912; 51 (Mart 1988), s. 47-49. Evangelinos Misailidis hakkındaki Yunanca bir bibliyografi için bkz. Evangelia Balta, "To karamanlidiko entypo", s. 224, dipnot 43. Bu makalenin bir özeti Türkçe olarak *Tarih ve Toplum*, 62 (Şubat 1989), s. 121-123'te yayımlanmıştır.

24 Bu savımızı bir çekince ile yazıyoruz. Çünkü Karamanlıca dergi ve gazetelerin hepsinin incelemesi daha bitmemiştir. Ancak incelenen örneklerde Yunan şiirinden misaller veren hiçbir yayına şimdiye kadar rastlanmamıştır. Bu da K.K. Kosmidis'in bu tercihinin bu işteki öncülüğünü ve diğer Karamanlıca dergilerden farklılığını gösterir.

25 Bu yazarlar üzerine K. Th. Dimaras'ın eserinin Fransızca yayınına bkz. *Histoire de la litterature néo-hellénique, des origines à nos jours*, Atina: tarihsiz.

26 Evangelia Balta, "To karamanlidiko entypo", s. 225.

nıtıdır. Bu şiirin Karamanlıca olarak yayımlanmasında K.K. Kosmidis'i etkileyen düşünce, özellikle milli duyguları tahrik etmek ve o günlerde hain Thanassis Vaghias'ın itibarını iade etmek için ortaya çıkan tartışmalarda kendi fikrini belirtmek içindir.[27]

Dergide yayımlanan metinler gösteriyor ki[28] K.K. Kosmidis, Lukas Hristofidis'in belirttiği gibi "epeyice yenilikçi olan" ve yayımlanmasıyla "sistematik bir edebiyet programını uygulayan tek yayın organı olarak özel bir dönemi belirleyen" İstanbul'daki *Néon Pneuma* dergisinden çok etkilenmiştir.[29] *İ Areti* "Çok zarif bir şekilde basılan ve içeriği zengin olan" *Néon Pneuma*'ya basım[30] tekniği bakımından da epeyce benzer.

Derginin edebiyat dışında kalan sayfalarında pedagoji, eğitim sistemi, ev ekonomisi, kadınların özgürleşmesi özellikle ev dışında çalışmaları sorunları incelenir ve dergi okuyucularını bu konularda düşüncelerini söylemeye davet ederek bir diyalog oluşturmaya çalışır. Kadın özgürlüğü konusunda açıkça olumlu yaklaşımda olduğu görülür, bunun bir örneği edebiyatla ilgili sayfalarda bütün alanlarda kadının rolünü göklere çıkaran "Kadınlar" şiirine yer vermesidir.[31] Bu tematik bölümler dergi bütünü içinde altmış sayfa tutmaktadır ve özellikle dış ülkelerdeki denenmiş yeni eğitim metotları[32] ve "istikbalde çocuklarının eğitiminden sorumlu olacak

27 İstanbul'da doktorluk yapan Christos Dallas'ın aynı yıl *İmerologion tu Skoku, 1912*, s. 340-351'de yayımlanan Thanassis Vaghias'ın manevi olarak itibarının iadesi konusundaki makalesini de belirtmek gerekir. Vaghias'ın hain olup olmadığı sorunu İstanbul'daki Rumlar arasında daha sonra da tartışma konusu olmuştur. Bkz. Protosygkelos Athinagoras, *Thanassis Vaghias*, İstanbul: 1921; a.g.y., *Thanassis Vaghias*, kitap II, İstanbul: 1922.

28 Yunanistan veya İstanbul'daki süreli yayınlarda daha önce yayımlanmış ve *İ Areti*'de basılmış her metin veya fotoğrafı notlarda belirteceğiz.

29 L.N. Christophidis, *O Phylologikos Periodikos Typos, 1890-1919* [Gazeteler ve edebi süreli yayınlar 1890-1919], Atina: 1983, s. 46.

30 *To Neon Pneuma. Politiki, filologiki kai kalllitehniki epitheorisi eikonografimeni. Ekdidetai kata Kyriaki* [Neo Pneuma (= Yeni düşüncelere bağlı), siyasi, resimli ve edebiyat ve sanat dergisi. Pazar günleri yayımlanır]. İlk sayısı Ekim 1908'de çıkan derginin ilk dönemindeki yöneticileri İ.A. Filikos ve N.T. Papadimitrios'tur. 1910'da başlayan ikinci döneminde alt başlığı "Resimli aylık edebi dergi" olarak değişmiştir ve yöneticileri N.T. Papadimitrios ve Athina Gaitanopulos'tur. Bu ikinci döneminde dergi Türk aydınlarının ve Atinalı edebiyetçiların makalelerini yayımlamıştır.

31 *İ Areti*, n. 16-17.

32 K.K. Kosmidis, F. Fröbel'in pedagoji metotlarına sık sık atıf yapar, bkz. dipnot 96. Bu arada A. Delmuzos Volos'taki okulunda dönemin devrimci metotlarını uygulamaktadır.

genç kızların" eğitimi[33] üzerine yoğunlaşmıştır. Alkolizm, erken yaşlarda sigaraya alışma, uzun yaşamanın yolları, temiz hava gereksinimi, okul hekimliği gibi sorunlar yanında bitlenmeye karşı pratik önlemlerle romatizmayla baş etme yöntemlerini gibi sağlıkla ilgili konular dergi bütününde 65 sayfayı işgal ediyor. Bu tür makalelerin çoğunu K.K. Kosmidis bizzat kendisi kaleme alıyor, bazılarıysa (*Chronique de Médecine*, *Ta Archeia tis İatrikis*) gibi tıbbi dergilerden veya Rumca çevirisi o günlerde yayımlanan *Kızlarımız Neler Bilmeli?* ve *Süt Bebeği* gibi Dr. Mary Wood-Allen'in yazdığı kitaplardan alıntılanıyordu.[34]

Tarımla ilgili konular ise aslında *O Geôrgos* dergisinden alıntılanır.[35] Bu konulara ayrılan sayfalar çok değildir, on sayfa kadar yer tutar. Tarıma yedinci sayıdan onuncu sayıya kadar yer verilir.[36] Asıl okuyucuları Anadolu'nun orta bölümündeki kırsal kesim olması gereken dergide, bu konulara geç girilmesi ve az yer verilmesi sorgulanabilir. Yoksa dergi bu kesime hitap etmemekte midir? Bu soruna tekrar döneceğiz.

Ansiklopedik bilgiler yalnızca 19 sayfa tutar.[37] Dergi güncel olaylara, ancak çok önemliyseler yer verir. Örneğin Yunan havacı A. Karamanlakis'in ölümü,[38] Doğu Trakya'daki deprem[39] ve *Titanik*'in batışı[40] gibi olaylar dergide yer alır.

---

33 *İ Areti*, n. 12-15, 31-32, 32-34, 35-37,48, 49-51, 52-54, 59-62, 82-87, 89-92, 94-95, 107-108, 109-110, 125-126, 130-131, 137-140, 145-149, 154-157, 173-174, 213-214, 238-240, 256-260, 297, 304.

34 *İ Areti*, n. 20, 37-38, 54-59, 78-81, 108, 165-166, 170-172, 175-176, 185-187, 193-195, 197-198, 199, 210-212, 216, 217, 218, 219-220, 233-234, 288, 291. *Genç Kızlarımızın Bilmesi Gerekenler* kitabı Yunancaya Urania Stella tarafından 1912'de çevrilmiştir.

35 Aşağıya bakınız.

36 *İ Areti*, n. 117-118, 188, 189, 189-191, 195-196, 209.

37 *İ Areti*, n. 103-104, 158-160, 235-237, 266-267, 280-281, 284, 285-287, 292-294.

38 *İ Areti*, n. 282-283. Aleksandros Karamanlakis 29 Ağustos 1912'da uçağıyla birlikte Korent Körfezi'ne düşerek Yunan havacılığının ilk kurbanı olarak tarihe geçmiştir. Bu olay üzerine İoannis Polemis ve Zaharias Papontoniu şiirler yazmışlardı. Bkz. *İmerologion tu Skoku... 1913*, Atina: 1913, s. 396.

39 *İ Areti*, n. 231-232. Deprem kurbanlarına yardım etmek için bir komite kurulmuştur. Bkz. *Ekklisiastiki Alitheia*, c. 36 (1912), s. 302. *O Geôrgos* dergisinde de (ikinci yıl, no. 32-33, 1-15 Ağustos 1912) Trakya depreminden zarar gören çiftçilere yardım için bir yazı çıkmıştır. Aynı şekilde Trakya depremi için *Melissa* dergisinde çıkan makalelere bkz. no 15, 16.

40 *İ Areti*, n. 15, 160.

Hıristiyanlık akaidi ile ilgili yalnızca iki makale vardır.[41] En çarpıcı yazı ise "Din ve Millet" başlıklı Ortodoks kilisesinin Doğu ülkelerindeki rolünü inceleyen makaledir.[42] Bu makalade Orta Anadolu'da Ortodoks nüfusun kolektif bilincini oluşturmadaki seçkin rolü ve Ortodoksluğu yaşatmak için gösterdiği çabalardan dolayı kiliseyi kutlar ve kilise adamlarına hücum eden "modernistleri" şiddetle kınar.

Milli ve vatanla ilgili diye tanımlanabilecek yazı sayısı azdır. Bu yazılar "Lisan-ı Millî",[43] "Eleutherios Venizelos",[44] "Pavlos Karolidis[45] ile konuşma", "Küçük Asya'da Helenizm"[46] gibi makaleler örnek olarak verilebilir. Bu makalelerin çevirileri yalnızca Kosmidis'in düşüncelerini göstermek açısından değil İstanbul'daki

41 *İ Areti*, n. 25-27, 99-101.

42 *İ Areti*, n. 115-117.

43 *İ Areti*, n. 8-11.

44 *İ Areti*, n. 278-279.

45 Pavlos Karolidis (1849-1930) Atina Üniversetesi'nde tarih profesörüydü. Kapadokya'da Endürlük'te doğdu. Meclis-i Mebusan'da görev yaptı (1908-1912), bkz. Katerina Bura, "Oi vouleutikes ekloges stin Othomaniki autokratoria: Oi Ellines vouleftes, 1908-1918" [Osmanlı İmparatorluğu'nda parlemento seçimleri: Helen asıllı mebuslar], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 4 (1983), s. 72, 80, 84-85. Anadolu tarihi üzerine Karolidis'in belli başlı eserlerine burada zikrediyorum: *Kappadokika* [Kapadokya'ya dair], İstanbul: 1874, ^{2}1894; *Ta Komana kai ta ereipia auton* [Komana ve harabeleri], Atina: 1882; *Glossarion Sygkritikon ellinokappadokikon lexeon* [Karşılaştırmalı Yunanca-Karamanlıca sözlük], İzmir: 1885; *Simeioseis tines peri tis mikrasiatikis i areias omofylias* [Anadolu'daki halkların müşterek ari ırk kökenleri hakkında bazı notlar], Atina: 1886; *Stravonos Geografikon ta peri Mikras Asias meta simeioseon ermineutikon* [Açıklayıcı notlarla Küçük Asya hakkında Strabon *Coğrafya*'sının özetleri], Atina: 1889; *To epos tou Digeni Akrita* [Digenis Akritas destanı], Atina: 1906; *Syghronos Istoria ton Ellinon kai ton laon tis Anatolis apo tou 1821 eos tou 1921* [1821'den 1921'e kadar Yunanların ve diğer doğu halklarının modern tarihi], Atina: 1922-1929; Türkçeden Kritovulos'un eserini çevirmiştir (1912). Pavlos Karolidis'in yaşamı ve eserleri üzerine bkz. E. Photiadis, "Pavlos Karolidis", *Hellenika*, 4 (1931), s. 291-300. Kirki Georgiadou, *Proseggisi sti zoi kai sto ergo tou Pavlou Karolidis, 1849-1930* [P. Karolidis'in hayatı ve eserleri üzerine bir çalışma 1849-1930], *Yüksek Lisans Tezi*, Selanik Aristo Üniversitesi, Selanik: 1985; Alexis Savvidis, "O istorikos Pavlos Karolidis 1849-1930" [Tarihçi Pavlos Karolidis], *Néa Hestia*, LXXXV, 1596 (Ocak 1994), s. 39-41. Ayrıca bkz. İ. Anagnostakis - Evangelia Balta, *a.g.e.*, s. 20, 31-35, 41-46, 64, 97, 111. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde bulunan P. Karolidis'in bir elyazması için bkz. İônna Petropoulou, "Heirografa prin to 1922 sto Kentro Mikrasiatikon Spoudon [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde bulunan 1922'den eski tarihli elyazmaları], *Deltio Kentrou Mikraasiatikon Spoudon*, 2 (1980), s. 351. P. Karolidis'in arşivinin bir bölümü "Helleniko Logotechniko kai Historiko Archeio"da bulunmaktadır, bkz. *Ta Nea tou ELIA*, 36 (Temmuz-Eylül 1994), s. 8.

46 *İ Areti*, n. 295-296.

Rum nüfusun içinde yaygın olan eğilimleri göstermek için de daha aşağıda verilecektir.

Dergide milli sorunlara ayrılan yerin azlığı, derginin aşırı milliyetçi bir çizgide olmasına engel değildir. Yunanistan, Elen-Hıristiyan idealine göre resimlerle dergide tasvir edilir. Dergide Atina'daki eski çağlara ait anıtların resimlerine bol bol rastlanır. Bunun en tipik örneği "Küçük Asya'da Hellenizm" yazısının Parthenon'un bir resmi altında yer almasıdır.[47] Aynı şekilde Aynoroz Dağı ve birçok piskoposun da resimleri dergide yer alır.

Konular esas alınarak yapılan bu sınıflama, ne kadar basite indirgenmiş olsa da yayıncının ilgi odaklarını ortaya çıkarır. Kosmidis, bu incelememizde gördüğümüz gibi edebiyata büyük bir önem vermesinin yanında eğitime ve kadınlara ayrılmış sayfalarıyla derginin amacını belirliyor ve okuyucularına çağdaş Yunan edebiyatını, yeni eğitim yöntemlerini, yeni toplumsal istekleri ve genel olarak çağdaş Yunan milli değerlerini tanıtmayı hedefliyor. Bütün bunları derginin içeriğinden anlıyoruz; derginin amacı Orta Anadolu Rum halkının kültürel ve ahlaki seviyesini yükseltmek ve milli hedefler çerçevesinde onu yönlendirmektir.

Dergi Küçük Asya'daki kardeşlerine Rumca konuşmayı öğretmeyi ana amaç edinmiştir. Onlara hiçbir zaman "Türkçe konuşan Ortodokslar" deme yoluna gitmez. Yunanca öğrenmek, onların Yunanistan'la kültürel bağlar kurmasını sağlayacaktır. Bu bakımdan derginin ilk makalesinin adının "Lisan-ı Millî" olması tesadüf değildir. Başlık çeşitli düşünceler çağrıştırır. "Milli" sözcüğü K.K. Kosmidis'in ideolojik yaklaşımından farklı değildir. Burada Yunanistan'daki ve diasporadaki Yunanlarla Rumların eğitim ve dille ilgili sorunlarıyla ilişkili davranışlarını irdelemek için bir parantez açıyoruz.

1904'te Yunan halklarının yerel olarak kullandıkları dillerle ilgilenenler Atina'da "Ulusal Dil" isimli bir dernek kurdular. Bu derneğin ana amacı Makedonya sorunu ile ilgilenmekti ve bu sorunda ana öğe olarak yerel dil problemini milli gayelere ulaşıl-

47 İ Areti, s. 205

masında en önemli unsur olarak görüyorlardı.[48] Patrikiou-Stavridou, bu konuda, "Tesalya'nın ötesindeki topraklarda Helenizm'i korumak ve bu toprakların Yunanistan ile birleşmesine sağlamak amaçlandığında Makedonya'daki Yunan okullarında, aynı anda benzer bir kültürel ve siyasal program uygulamak, bu bölgelerde verilen savaşta konumumuzu kuvvetlendirmek için en uygun yöntemdi,"[49] demektedir. Birkaç yıl sonra Volos'ta Kız Yatılı Okulu (1908) ve Atina'da eğitim amaçlı "Ekpaideutikos Omilos" [Eğitim derneği] kuruldu (1910).[50] Aynı anda benzer amaçlarla, 1908 Meşrutiyeti'nin ilanından sonraki anayasal değişikliklerle mevcudiyeti yasallaşan ve tüzel kimlik kazanan "Milli Lisan Cemiyeti" adında bir derneğin de İstanbul'da kurulduğunu görüyoruz. Bu derneğin başkanı olan Fotis Fotiyadis'in etrafında Giangos Siatis, Giangos Pantalidis-Papas, Dim. Tantalidis, Aleksandros Pantazis, O. Rallidis, İon Dragumis bulunuyordu ve Türkiye dışından da Pinelopi Delta, Jan Psihari, Kostis Palamas, Argyris Eftaliotis, D. Petrokokinos, Man. Çalakis ve Petros Vlastos gibi bilginler de üyeler arasındaydı.[51] Çoğu üyeleri Dragumis'in millli düşüncelerine bağlı olan bu dernekte Fotiyadis'in eğitimle ilgili fikirleri, bu kurumun milletin bütün sınıflarını tek bir millet kavramı içinde birleştirmeyi amaçladığını gösterir.[52] 1912'ye kadar geçen süre içinde, 1907'den beri İstanbul'daki Yunanistan Elçiliği'nde görevli olan İon Dragumis, Yunan devletinin kuvvetlenmesi ve milletin yeniden oluşması için halkın ve onun kullandığı dilin en büyük rolü oynadığını en iyi izah eden kişidir.

---

48 "Ethiki Glossa" [Milli lisan] derneği için bkz. Rena Patrikiou-Stavridou, *Dimotikismos kai koinoniko provlima* [Yerel dilcilik ve toplumsal sorunlar], Atina: 1976, s. 21. Ayrıca bkz. Yannis Papakostas, *O Photis Photiadis kai to Adelfato tis ethnikis glossas* [Fotis Fotiyadis ve "Milli Lisan Cemiyeti", yazışmalar], Atina: 1993, s. 18 vd.

49 Rena Patrikiou-Stavridou, *a.g.e.*, s. (22).

50 "Ekpaideutikos Omilos" derneği için bkz. A. Dimaras, *Ekpaideutikos Omilos katalogos melon 1910-1927* [Ekpaideutikos Omilos. 1910-1927 arası üyelerinin kataloğu; bileşimi-tanımı-değerlendirme], Atina: 1994.

51 Bkz. Yannis Papakostas, *a.g.e.*, s. 76. Bu kişiler hakkında bkz. Rena Patrikiou-Stavridou, *a.g.e.*, s. 30 vd.

52 Rena Stavridou-Patrikiou, *a.g.e.*, s. 25-26. Yine bkz. Charalambos-Dimitrios Goutelas, *I sosialistiki syneidisi stin elliniki logotehnia, 1897-1912* [Çağdaş Yunan edebiyatında sosyalist bilinç, 1897-1912], Atina: 1984.

K.K. Kosmidis'in "Lisan-ı Millî" isimli makalesiyle bu ideolojik yaklaşımı benimsediğine inanıyoruz. Bu düşünceyledir ki Karamanlıca-Rumca bir dergi çıkarmayı planlamış ve yıllardan beri Makedonya'da Slavca konuşan Yunan asıllılar için sistematik olarak yapılan çalışmaların benzerini gerçekleştirerek Anadolu'da Türkçe konuşanlara Yunan dilini öğretmeyi amaçlamıştır. Aslında çok yıllar önce, daha 1883'te Kapadokya kökenli yazar Anastasios Alektoridis bu acıklı duruma değinmiş ve "Hiçbir eğitim veya dil kurumu hayırsever elini Anadolu'daki Rumlara asla uzatmıyor," veya "Bu tehlike Makedonya'dakinden hiçbir bakımdan daha az tehlikeli değildir," diye yazmıştı.[53]

On beşinci sayının yayınından sonra dergi yayınını durdurmuşa benzemektedir.[54] Bunun nedeni, hiç şüphesiz Kosmidis'in sütunlarında sık sık tekrarlamasından da anladığımız üzere abone ücretlerinin tahsil edilememesinden doğan mali problemlerdir. Bu şikâyetler üçüncü sayıda başlamakta[55] ve derginin Türkçe ve Rumca konuşanlar arasında dağıtımının çok zor olduğu anlaşılmaktadır. Hatta yayıncı, sadık Hıristiyanlara dergiyi tavsiye eden III. Yuvakim'in patriklik bildirisinden yararlanmak için dördüncü sayının yayınını geciktirir.[56] Kosmidis bu tavsiyenin, etkilenmesi zor olan cemaat üzerinde tesirli olacağını bekler.

Derginin kaç adet basıldığı hakkında bilgilere on üçüncü sayıdaki Kosmidis'in "vatansever okuyucuları"na hitaben kaleme aldığı yazıda rastlarız. Bu yazıda "dört yüzü aşkın" olan "vatan ve sanata gerçek bir aşkla bağlanmış" ve derginin yayınına destek olan *İ Areti* okuyucusuna teşekkür eder.[57] Bu bilgi estetik bakım-

53 İ. Anagnostakis - Evangelia Balta, *a.g.e.*, s. 40.

54 *İ Areti* söz konusu 15. sayıdan sonra yayınını durdurmuşa benzemektedir. Bu savımız en azından bizim bulabildiğimiz derginin teksirle üretilmiş sayıları için geçerlidir. Başka sayıların nüshaları bulunamamıştır. Bu iddiamızı destekleyen bir husus da, 330. sayısının 188 sayfasında Karamanlıca kitapların çevirmeni ve editörü olan İ.İ. Limnidis'in "Peri tou mikrasiatikou idiomatos" [Küçük Asya lehçesi] isimli bir makalesinin yer aldığı *Ap'ola* (1917) dergisinin cildini bulduğumuzda ortaya çıkmıştır. Bu makalede şu bilgi yer almaktadır: "1912'de K. Kosmidis Türk dilinde ama Yunan harfleriyle yazılmış *İ Areti* adında bir dergi yayımladı. Ama bu dergi ancak altı ay yayımlanabildi."

55 *İ Areti*, n. 72.

56 *İ Areti*, n. 73-74.

57 *İ Areti*, n. 234.

dan itinalı şekilde basılan derginin bu kadar aboneyle masraflarının karşılanamayacağını gösterir; gerçekten de bu sayıdan sonra yayımlanan iki sayı ile derginin yaşamı sona erecektir. Zaten altıncı sayıdan itibaren derginin sayfa sayısı 24'ten 16'ya düşmüştür.

Sonuç olarak şu soru sorulabilir: Acaba bu dergi uzun süre neden yaşayamamış ve etkisi gayet sınırlı olmuştur? Benim düşünceme göre, Kosmidis'in Anadolu Ortodokslarına hitap etmeyi amaçladığını söylemesine karşın, derginin içeriği ve özellikle çok bilimsel olan niteliği Anadolu'daki Türk Ortodoks cemaatini pek ilgilendirmemiş ve onları dışlamıştır. Diğer taraftan iki dilde yayınlanma tercihi, hepsi de Türkçe konuşan Kapadokya Ortodoks cemaatine dönük bir düzenlemeydi. Burada derginin sayfa düzeni üzerinde durmak gerekir. Sayfalar çift sütunludur. Solda göze ilk çarpan yerde Yunanca metin, sonra Karamanlıca metin yer alır. Bu düzenleme derginin Yunanca bilgisi sınırlı olan bir kütleyi hedef aldığı izlenimini verir. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehrine özellikle ticaret yapmak için yerleşen, Kapadokya köylerinden gelmiş iki dilli kentlileşmiş halkın bir kısmının durumu böyleydi. *İ Areti*'nin muhtemel okuyucu kitlesi olarak İstanbul'da çıkan Rumca süreli yayınlara alışık başkent okuyucularının bütününe hitap etmeyi düşündüğünü sanmıyorum.

İ Areti'nin hedef okuyucu kitlesi İstanbul'a yeni yerleşmiş Kapadokyalılar ile tıpkı onlar gibi Türkçe konuşan Anadolu'nun iç bölgelerinden gelenlerdir ve Kosmidis şüphesiz bu okuyucularıyla Kapadokya'nın köylerine kadar ulaşabileceğini umut ediyordu. İstanbul'da bulunan Kapadokyalı cemiyetlerin bütün üyeleri bu dergi kanalıyla memleketlerine İstanbul'dan gönderdikleri mali yardımlarla nasıl okullar yapıldığını, öğrenciler okutulduğunu ve oralara kitaplar gönderildiğini takip edebilecekti. Böyle haberleri veren *İ Areti*'nin sütunları örneğin Gelveri'deki "Nazianzos" cemiyetinin tarihçesini kurucu komite azalarının fotoğraflarıyla veriyordu. Bu cemiyetin de, sınavlarda parlak sonuçlar alan cemaat çocuklarına ödül olarak derginin ciltlerini verme kararı da herhalde rastlantı değildi.[58]

58 *İ Areti*, n. 87-88.

Kapadokya'dan veya diğer İç Anadolu bölgelerinden İstanbul'a gelenlerin sayısını belirlemeye veya tahmin etmeye yarayacak bilgilerden yoksunum.[59] Bu bakımdan *İ Areti*'nin "dört yüzü aşkın" abonesiyle bu sayıyı karşılaştırma imkânım yok. Derginin bilimsel niteliğine yukarıda değinmiştim. O dönemde üç Karamanlıca süreli yayının daha yayımlandığını düşünürsek (Misailidis kardeşlerin *İ Anatoli*, Nikolaos İ. Kamalakidis'in haftalık dergisi *Aktis* ve Dimitris Karasavvas'ın *İ Asya*)[60] bu durum bu nitelikte bir derginin kapanmasında rol oynamış olabilir. Bu arada kaçınılmaz olarak Balkan Savaşı'nın başlamasının Yunanistan'a apaçık bağlı olan bir derginin yayımlanmasını zorlaştırdığını da göz önüne almak gerekir. Unutmayalım ki derginin son sayısı 1912 Eylülü'nün sonunda veya Ekim'inin başında basılmıştır – bu tarih bizim tahminimizdir çünkü son sayının kapağında baskı tarihi yoktur. Üstelik savaşın başlamasının derginin yayınının durmasıyla ilişkisini saptayan hiçbir kanıtımız yoktur. Bununla birlikte savaşın başlamasının finansal zorluklarla beraber rol oynadığı düşünülebilir.

Kosmidis'in bu yayın serüveninin hikâyesini sonuçlandırmak için onun *İ Areti*'nin vatansever kadın ve erkek okuyucularına son olarak söylediklerini seçtim:

> Lakin Allahşükr olsun!
> Her ne kadar amelimiz güç ise
> binaen aleyh iptida oldu, iptida ise,
> bütün işin yarısıdır. Afiyette olunuz.[61]

Aşağıda dergideki makalelerin dizini, sayılara göre yer alıyor. Bu dizini hazırlamaktaki amaç, her sayının içeriği hakkında bir fikir vermektir.

---

59 A.J. Panayotopoulos, "On the Economic Activities of the Anatolian Greeks. Mid. 19th Century to early 20th" [Anadolu Rumlarının 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına dek iktisadi faaliyetleri], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 4 (1983), s. 87-128.

60 I. Anagnostakis – Evangelia Balta, *a.g.e.*, s. 56-57.

61 "Allah'a şükürler olsun! İşimiz ne kadar güç olsa da başladık ve başlamak işin yarısı dır. Afiyette olunuz."

Sayılar itibariyle makaleler dizini

Sayı: 1 (1 Mart 1912 Perşembe, s. 1-24, "L'Anatolie" Matbaası)

Η ΑΡΕΤΗ
ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟΝ
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΝ
Ιδρυτής-Διευθυντής: Κ. Κ. ΚΟΣΜΙΔΗΣ (δ. φ.)
Γραφεία: Εν Γαλατά, Ισμυρλόγλου Χάν, αρ. 18
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ
Εκδίδεται τη υπό ημερομηνίαν 1η Σαφέρ 1330 καί
8ην Ιανουαρίου 326 αδεία του Γραφείου του Τύπου
Ματπουάτ ιδαρεσινίν φή 1 Σαφέρ 330 βέ 8 Κια-
νούνι σανί 327 ταρικλί ροχσατή ιλέ τάπ ολουνμακδάδηρ

Εν των Τυπογραφικών Καταστημάτων "'Η 'Ανατολή" Πέραν, οδός Γεμενιτζέ, αρ. 29.

[Yunanca] Birinci yıl. No: 1, Perşembe. 1 Mart 1912. Fazilet. Her on beş günde bir çıkar resimli *Küçük Asya* dergisi. Kurucu-Yönetici: K.K. Kosmidis, edebiyat doktoru. Yazıhane: Galata 18 İzmirlioğlu Han, İstanbul. [Yunanca ve Türkçe] Matbuat Müdürlüğü'nün izniyle basılmıştır, 1 Sefer 1330, 8 Kanun-ı sani 1326 [Yunanca] Matbaa: "L'Anatolie", Pera, Yemenici Sokak 29.[62]

s. 1: *Afierutai eis to Ethnikon mas Kentron.* Milli Merkezimize ithaf edilmiştir.

s. 2: Boş.

s. 3-4: *O skopos tu periodiku. Risalenin makdası.* Derginin amacı Anadolu'nun Ortodoks Hıristiyan halkına Yunan milli hayatını ve Yunan edebiyatını, özellikle de çağdaş edebiyat şaheser-

62 Yukarıdaki başlık birinci sayının kapağındadır.

lerini tanıtmaktır. Dergide hem Rumca hem Türkçe kullanılacak, Türkçe Yunan hurufatıyla yazılacaktır. Bu uygulama öyle olacaktır ki zamanla Türkçe konuşan okurlar Türkçe kullanma ihtiyacını hissetmeyeceklerdir. Bu düşünceleri makaleden okuyoruz:

> Tek ve aynı millete mensup olanların ayni ideallere doğru yönlendirilebilmeleri için aşağı yukarı aynı manevi değerlere, benzer düşüncelere sahip olarak yaşamaları gerekir. Çünkü ancak bu durumda millet, canlı ve etkili bir birlik olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda iyi bilindiği gibi milli birlik için zorunlu bir araç vardır; bu da her milletin anadilidir. Bu husus Anadolu'nun Türkçe konuşan Rumlarının çeşitli yönleriyle milli hayatımızın bütününü mükemmel suretle öğrenmeleri için de geçerlidir ve bunun geçerliliği tatlılıkla, yavaş yavaş ama daha da gecikmeden, anadilimizle olacaktır. Bu önemli ve çifte amaca başarıyla erişmek için özellikle Anadolu Rumlarına yönelik ilk dergi olan *Fazilet*'i yayımlıyoruz. Bu dergiyle sistematik olarak ve büyük bir dikkatle seçilmiş bilgileri Anadolu'daki kardeşlerimize özellikle milli hayatımızın en önemli ve canlı öğeleri olan Anadolu'daki Ortodoks ailelere Rumca ve yöresel olarak kullanılan Yunan hurufatıyla Türkçe ileteceğiz. Ancak izleyen sayılarda göstereceğimiz gibi bunu öyle bir şekilde yapacağız ki dergi ve okuyucular zamanla Türkçenin kullanılmasının artık gerekli olmayacağını anlayacaklardır.
>
> Anadolu ile ilgili bu dergimizde Yeni Yunan Edebiyatı'nın özellikle çağdaş edebiyatın bütün gerçek şaheserlerinin yazıyla ilgili muhteşem resimlerle birlikte yayımlanacağı görülecektir; dergi kolay anlaşılacak ve ilginç kısa yazılarla da zenginleştirilecektir. Ayrıca en önemli siyasal sorunlar üzerinde yorumlar da yazılarımıza ilave edilecektir.
>
> Anadolu Rumlarının gurur duyacağı kişilerin, eserlerin vs.'nin önemlerine göre güzel resimler ve kısa yaşamöyküleriyle dergide yer alması sağlanacaktır.
>
> Bizim tertemiz bir milli endişeden yola çıkan gayretimizin bütün Yunanlarca ama özellikle milletini seven Anadolu Rumları tarafından desteklenceği umudu içinde yayınımızı, bu ilk adımı diğerlerinin, daha iyilerinin izlemesi dileğiyle azimle yürüteceğiz. Amacımız önemlidir.
>
> Kurucu ve Yönetici K.K. Kosmidis (Edebiyat Doktoru)

s. 5: *Programma tu periodiku.* (20 madde halinde) Derginin programı:

1. Dil, aile, eğitim, dini bilgilendirme, vatan.
2. Sağlıklı yaşam, ev ekonomisi, sanatlar.
3. Milli tarihimizle ilgili yazılar.
4. Çağdaş en önemli yazarlarımızdan seçilmiş öyküler.
5. Çeşitli ansiklopedik bilgiler.
6. Çeşitli bilimsel sorunların basitleştirilmiş anlatımları.
7. En güzel şiirler.
8. En tanınmış Yunanların resimli biyografileri.
9. Yazma ve yazışma.
10. Notalarıyla birlikte halk şarkıları.
11. Yalnızca Türkçe öykü (yeniden Yunanca cümleler ve kelimelerle yazılmış). Bu şekilde bir uygulama müteakip sayıda.
12. Her broşürün sonunda yalnızca Yunanca bir özet, bu özette söz konusu sayıdaki çok kullanılan kelime ve cümleler bulunacaktır.
13. Çeşitli ülkelerdeki Yunanların tanımları, karakteristik özellikleri, özdeyişleri, atasözleri, inanışları ve gelenekleri.
14. Dramlar, komediler.
15. Cevap isteyen (toplumsal) çeşitli sorunlar, okuyucularla mektuplaşma.
16. Okuyucular tarafından sorulan çeşitli sorulara yanıtlar.
17. Her zaman seçme bir roman.
18. Muamma, bulmaca, kelime oyunları vs.
19. Sade ve anlaşılabilir bir dil dergimizin alameti olacaktır.
20. Bütün bunların sonunda Anadolu ili ilgili dergimiz en tanınmış aydın ve bilimadamlarımızın katkısından gurur duyacaktır.

s. 6-7: Derginin editörü K. Kosmidis'e Zoğrafyon Lisesi Müdürü A. Zamarias'ın[63] mektubu. Bu mektupta Kosmidis dergisinin Anadolu'daki vatandaşlarının büyük milli eğitim projesine yapa-

63 Alexios Zamarias'ın ismi 24. sayfada da görülmektedir. A. Zamarias Patrikhane tarafından yaptığı hizmetlerden dolayı ödüllendirilmiştir. Bkz. *Ekklisiastiki Alitheia*, 36 (1912), s. 228. A. Zamarias, *Themeliodeis arhai tis paideutikis didaskalias* [Eğitimsel terbiyenin temel ilkeleri], İstanbul: 1902 isimli bir eserin de yazarıdır.

cağı katkı nedeniyle kutlanmaktadır. Bu mektubun niteliğini yansıtan bölümleri aşağıdadır:

> Sevgili meslektaşım... Anadolu'nun Rum gençliği ve ailelerine yönelik bir derginin yayını, müspet ve yararlı her türlü bilgiyi yaymayı amaçlaması gibi birçok yararı yanında büyük bir boşluğu dolduracaktır. Bunu okulların eğitim aşamasında ve evdeki boş zamanlarda bilincin gelişmesi için yapılamayan çalışmaları sıkı ilişkiler kurarak sağlayacaktır. Bunun etkisi hiç şüphesiz büyük olacak ve okul ile aile arasındaki engelleri kaldırmada katkısı olacaktır. Bunu yaparken, dünyadaki gelişmelerin sonuçlarından habersiz olmanın zararlarından onları kurtararak ve bu sonuçları ailenin yaşamına pratik olarak yavaş yavaş sokmayı başararak sağlayacaktır, böylece aile daha da gelişecek ve yükselecektir. Bu durum bütün toplum için önemlidir, ancak anadilimizin sayısız zulüm ve kötülüklere maruz kaldığı cemaatlerde, mukayese kabul etmez şekilde daha önemlidir. Çünkü böyle topluluklarda onun tekrar işlevine kavuşması ve aile ocaklarında eskiden beri süregelen tahtına yeniden kurulması gerekir. Bu gerçekleşirse yeni bir yaşam için gerekli koşullar ortaya çıkacaktır. Çünkü asla unutmamamız gereken bir husus; dini veya ahlaki, milli veya toplumsal her üst kültürün ancak dil yardımıyla kurulabileceğidir. Dergimiz işte bütün bu dilekleri yerine getirmeyi üstlenecek ve asil dilimizi büyük engellere karşın canlı ve hareket halindeki Yunan sesiyle yaygınlaştıracaktır.
>
> Dergimiz benim önümde birdenbire ortaya çıkıverdi ve milletin eğitiminin bütünlüğüne kıymetli katkılarda bulunacağı umudunu bana verdi.

s. 8-11: *I ethniki glossa. Lisan-ı milli.* K.K. Kosmidis'in makalesinin tamamı aşağıdadır:

> Eğer ben bugün siz Anadolu'daki kardeşlerime başvuruyorsam; inanıyorum ki buna şaşacaksınız. Çünkü bir kardeşin kardeşlerine başvurmasına şaşırılabilir.
>
> Ama benim kardeşlerim birbirleriyle ortak konuşma olanaklarından mahrumsalar ve bunun nedeni babalarımızın dilini konuşmamaya zorlanmalarıysa, o zaman ben, karşılıklı olarak aynı düşüncelere sahip olmamız, yüreklerimizin aynı ritimle çarpması, aynı duygular, aynı düşünceler, aynı hak ve sorumluluklarla donatılmak velhasıl tıpkı kardeşler gibi davranabilmek için onlara daha yakın olmamın kutsal bir zorunluluk olduğunu düşünürüm.

Ama bir farklı dil aramızdaki tam bir iletişimi engelliyorsa; katı bir zorunluluğun etkisiyle kardeşlerim atalarının dilini kullanmayı unuttukları zamanda, bunun tam bir iletişime ve kardeşliğe ne büyük bir engel olduğu ortadadır.

Çünkü dil bireyin ve halkların ruhu olmasa bile ruhun toprağını eken bir sabandır; o, ruha duyguları kazıyan, düşünceleri oluşturan bir kalemdir; bu bakımdan her şeyden önce yalnızca birbirimizle iyi bir şekilde konuşabilmek için değil, toplumların konuştukları dil onları tek ve aynı bir millet yaptığı için de tek ve müşterek bir dile gereksinimimiz vardır ve bu da vatanseverliğin ana ilkelerinden biridir. Bazılarının düşüncesine göre de vatan aşkını oluşturan etkenlerin en güçlüsüdür.

Bütün bu söylenenlerden çıkan sonuç, dilin milli unsurların en güçlüsü olduğudur. Bir kişiyi tanımak istersek, eğer onunla müştereken konuştuğumuz bir dil yoksa onu tanımamız son derece güç olur. Aynı dili konuşuyorsak o bizden midir, yoksa yabancı mıdır, çok kolay ayırt edebiliriz.

Dil çok güçlü bir milli bağdır çünkü dil millete ait özel düşünce biçimlerinin ulaşılmasını sağlar ve gelecek kuşaklara eski kuşakların düşüncelerini iletir. Dil bir fikir hazinesidir ve dilinden bir kelime öğrenen çocuk atalarının bir fikrinin de mirasçısı olur.

Eğer bir milletin yaşayanları ve ölüleri arasında basit ve emin bir iletişim yolu aranılıyorsa bu özellikle dildir; bu iletişimi sağlar, yayar ve sürdürür.

Yunanistan'ın her zaman yeniden doğup yaşayabilmesinin nedenlerinden biri asla Yunan dilini unutmamasıdır. Bunun içindir ki iyi günlerde de kötü günlerde de Yunan milleti, Yunan dilini asla unutmadı – çünkü onunla anıları vardı ve bu dili konuşarak bu anıları yeniden yaşadı ve ölümsüzleştirdi.

Eğer bir millet milli çizgilerini korumak istiyorsa en güçlü bir şekilde dilini korumalıdır. Almanlar eski Gotik yazma şekillerini koruyarak parlak bir vatanseverlik örneği vermişlerdir.

Bir halkın dili onun ruhu olmasa da, hiçbir şey bu ruha dil kadar destek vermez; ruhu ve düşüncesini ortaya çıkarmaz. Dilin gücü o kadar büyüktür ki fethedilmiş bir ülkenin halkı kendi dilini fatihlere kabul ettirmişse galipler fetihlerinden mağlup çıkmış sayılmalıdır.

Geçmiş zamanların fatihleri çok sayıdaki uyruklarınla anlaşabilmek için onların dillerini öğrenmişler ama bu öğrendikleri dil yardımıyla onlar gibi düşünmeye başlayıp onların geleneklerine uymuşlardır. Bunun bir örneği Frankları yenen Romalılardır, onların dillerini öğrenmiş ve sonra onların içinde asimile

olmuşlardır. Aynı Romalılar, Bizans'ı fethedip Helenleşmişlerdir. Hangi milletler tekrar canlandılar görmek mi istiyorsunuz? Bunlar kendi dilleriyle konuşmakta ısrarlı olanlardır. Çünkü dilleri onları terk etmemiş, onlarla birlikte yaşamış, onları desteklemiş, kuvvetlendirmiş ve hiçbir zarara uğramadan asırların geçmesini sağlamıştır.

Apaçık doğru olan bir gerçektir ki bir millet güçlü, şerefli ve mutluysa; o millet özellikle diliyle gurur duyan, ona itina gösteren, onu güzelleştiren, saflığını ve güzelliğini araştıran ve onu kıskanç bir aşkla koruyan millettir.

Bu gerçek Atina'da, Roma'da, Fransa'da, İngiltere'de, İspanya'da ortaya çıkmıştır. Bu görüş açısından kendi dilinin edebi ürünlerini seven bir kişi, başka dillerdekini yeğleyen kişiye göre daha vatanseverdir ve bir bakıma vatanının bir çeşit babasıdır.

Dil, milli yaşamın giysisidir ve dil milli aksanı ve çizgileri millete verir; ve onun dolaylı etkisiyle milli hayat ruha tesir eder ve onu milli karakteri ile karşılaştırır.

Dergimizin dili: Dil ilk önce anlaşılırlığı ile belirgin olmalıdır, çünkü her dilin ana amacı mümkün olduğu kadar daha büyük bir kolaylıkla anlaşılabilir olmaktır. Bizim her zaman kullandığımız –bir noktaya kadar– basit bilimsel Yunan dili, dergimizin çifte amacına daha tam olarak ulaşmak için yukarıdaki savımıza uygun olacaktır... Biz özellikle Anadolu'daki ailelerin mükemmel bir surette anlayabilmeleri ve *Fazilet*'in izlediği çift amacın bütünlüğüne erişmek için Türkçeyi daha da basitleştireceğiz.

s. 12-15: *I agogi tis ginaikos. Kadın terbiyesi.* K.K. Kosmidis'in kadınların eğitimi üzerine makalesi (tefrika halinde).

s. 16-17: *Gynaikes. Hey Kadınlar*! Şairinin ismi belli olmayan bir şiir.

s. 18-19: Mutalesmili (Kayseri'den) Simeon Sinyosoğlu'nun resimli biyografisi.[64]

64 S. Siniosoglou (1851-1905). İ. İoannidis'in *Kaisareia Mitropolitleri* kitapları, İstanbul: 1896 (karş. Salaville - Dalleggio, no 306) ve Nikolas H. Kechayopoulos d'Aravan'ın, *Amelin ve Nazari...*, İstanbul: 1901 (Evangelia Balta, *Karamanlidika, XXe siècle, Bibliographie analytique*, Atina: 1987, no 2) isimli kitabı Sinyosoğlu Simeon'na ithaf edilmiştir. Aynı şekilde *Kaisareia mitropolitleri* içinde *a.g.e.*, s. 51-53'teki bir biyografik nota da bakılabilir. Ayrıca bkz. *İmerologion Ethnikon Filanthopikon Katastimaton* [Milli filoloji derneklerinin almanağı], İstanbul: 1905, s. 154 ve *İmerologion tu C. Skoku .... 1906*, Atina: 1906, s. 94. Yine bkz. E. Makridis, "Ellinohristianikos politismos pro kai meta tin alosi tis Konstantinoupoleos" [İstanbul'un fethinden önce

s. 19: K.K. Kosmidis tarafından yazılmış özdeyişler. Türkçeye çevirisi İ.P.T. (Aniskidis) tarafından yapılmıştır.

s. 20: *Ziteite katharon aera. Temiz hava arayınız.* K.K. Kosmidis'in temiz hava gerekliliği üzerine bir makalesi. Türkçeye çevirisi İ.P.T. (Anaskidis) tarafından yapılmıştır.

s. 21-24: *Mia mitera. Bir Valide.* Öykü. Spiridon Vasilyadis'ten (tefrika).

s. 24: *Evergesia - Eugnomosini.* İyilik ve minnet duyma hakkında Yunanca bir metin.

Sayı: 2 (16 Mart 1912 Cuma, s. 25-48, "İ Anatoli" Matbaası)

s. 25-27: *O Golgothas. Golgota.* Fedakârlık üzerine bir makale.

s. 27-30: *İ Diki tu Hristu. Hristos'un muhakemesi.* Panayotis Suços'un "İsa'nın Mahkemesi" isimli şiiri.

s. 30: *Moirologio miteras eis gio. Validenin oğula ölü figânı.* Bir annenin oğluna ağıtı.

s. 31-31: K.K. Kosmidis'in kadınların eğitimi üzerine makalesi (12-15. sayfalardan devam).

s. 32-34: *Peri nipeiagogeion. Nipeiagogeionlar hakkında.* K.K. Kosmidis'in çocuk bahçelerinin önemi üzerine makalesi. Makalede çocuklara Yunan dili öğretilmesi için Türkçe konuşan Rumların yaşadıkları bölgelerde (Fr. Fröbel'in sistemine göre) çocuk parkları kurulmasının önemi belirtiliyor. Türkçe çeviriyi yapan İ.P.T. (Aniskidis).

s. 35-37: *Ai imerai ton eorton. Tatil günleri.* K.K. Kosmidis'in bayram günlerinde zamanın iyi kullanılması üzerinde bir makalesi.

s. 37-38: *Apofeugete ton molysmenon aera. Bozuk havadan kaçın.* Hijyen üzerine K.K. Kosmidis'in bir makalesi. Organizmanın temiz havaya gereksinimi.

---

ve sonra Yunan-Hıristiyan medeniyeti], *Deltion Kentrou Konstantinopolitôn*, Atina: 1974, s. 122-125. Emm. İ. Tsalikoglou, *Ellinika ekpaideutiria kai ellino-orthodokses koinotites tis erifereias Kaisareias* [Yunan Arşivlerindeki kayıtlara göre Kayseri bölgesindeki Rum eğitim kurumları ve Rum-Ortodoks cemaati], Octave Merlier'nin önsözüyle, Atina: 1976, s. 24, 30-33.

s. 39: Aleksandro S. Sinyosoğlu'nun bir portresi.[65]

s. 40-45: Öykü, Spiridon Vasilyadis'ten "Anne" (s. 21-24'ün devamı).

s. 45-48: *Thanassis Vayas*. Aristotelis Valaoritis'in[66] "Athanase Vayas" isimli şiiri.

s. 48: *Erotiseis pros apantisin. Cevap alınmak üzere sualler.* Erkeklerin kadınlardan drahoma istemesi veya kadının evinin dışında çalışmaya mecbur kalması gibi konularda herkese sorulmuş açık sorular.

s. 48: *Patriotismos mitros.* Ispartalı Pafsanias'ın annesinin vatanseverliği üzerine K. Kosmidis'in Yunanca metni.

Sayı: 3 (1 Nisan 1912 Pazar, s. 49-72, "İ Anatoli" Matbaası)

s. 49-51: *I heirafetisis tis ginaikos. Karının erkek işleri ile mesgul olması.* Özellikle aile ocağının dışında çalışması sayesinde kadınların özgürlüklerini kazanması üzerine K.K. Kosmidis'in makalesi. 51. sayfanın alt bölümünde: *Alitheiai. Gerçeklik.*

s. 52-54: *İ morfotiki dynamis tis musikis. Musikakın talim edici kuvveti.* Müziğin eğitim açısından gücü hakkında K.K. Kosmidis'in makalesi.

s. 54-59: *Peri makroviotitos. Uzun ömürlülük hakkında.* Tefrika makale.

s. 59-62: *İ gymnastiki en Germania. Almanya'da jimnastik.* Makale.

s. 62-64: Aristotelis Valaoritis'in "Athanese Vagias" şiiri (s. 45-48'in devamı).

s. 65-68: Epir'den Meçovolu Yorgos Averof'un[67] yaşamöyküsü.

---

65 *İmerologion Ethnikon Filanthopikôn Katastimatôn* [Milli filoloji cemiyeti almanağı], İstanbul: 1905, s. 33. İ. Kalphoglous, *Zincidere Karyesinde Bulunan İoannis Prodromos Monastırı*, İstanbul: 1898, s. 370 (karş. Evangelia Balta, *Karamanlidika Additions. Bibliographiques analytique*, Atina: 1987, no 100).

66 "Thanassis Vaghias" şiiri 1857'de Korfu'da basılmış "Mnimosyna" derlemesinin bir bölümüdür.

67 Yorgos Averof'un resim ve yaşamöyküsü için: *Mentor*, c. IV (1872-1873), s. 328; *İmerologion tu Skoku ... 1893*, s. 48'den sonrası; *Attikon İmerologion*, 25 (1896), s. 37'den sonrası; Th. Ph. Konstantinidis, "Georgios Averoff Vographikes Simeioseis"; *İmerologion tu Skoku ... 1897*, s. 42-46, aynı yıllıkta Y. Averof'un portresi s. 32'den sonra. Ayrıca bkz. *Poikili Stoa*, c. XV (1912), s. 226-230.

s. 68: Kayseri Kermiralı (Germir) İ. Kehayoğlu'nun kısa yaşamöyküsü ve portresi.

s. 69-72: Spiridon Vasilyadis'in "Bir Anne" isimli öyküsü (s. 40-45'in devamı).

s. 72: Gaius kardeşlerin annesi Kornelia hakkında Rumca kısa not. Aynı sayfanın altında derginin abonelerinin borçlarını ödemeleri hakkında yayıncının bir notu vardır.

Sayı: 4 (16 Nisan 1912 Pazartesi, s. 73-96, R. Sakayan Matbaası)

4. sayının kapağında şu ibare vardır: "Ekümenik Patrikliğin Sen Sinod Meclisi tarafından hararetli bir şekilde tavsiye edilen ve münasip bulunan dergi."

s. 73-74: Patrik III. Yuvakim'in metropolitlere hitaben ve *Fazilet* dergisini tavsiye eden 13 Nisan 1912 tarihli mektubu.[68] Patriğin mektubu Rumca ve Karamanlıcadır. 74. sayfanın sonunda patriğin mektubunun yayımlanabilmesi için dergi yayınının geciktirildiği bildirilmektedir.

s. 75-78: Kapadokya'da Nevşehir'de 1846'da doğmuş Konstantin Vayanis[69] Efendi'nin portresi ile birlikte yaşamöyküsü notu.

s. 78-81: *Tis o pragmatikos thanatos ton anthropon. İnsanın asıl ölümü hangisidir.* K.K. Kosmidis'in alkolizm üzerine bir makalesi.

---

68 Türkçe metinde derginin ismi "Fazilet" olarak geçmektedir.

69 Samos Valisi Konstantin Vayanis'in yaşamöyküsü notu için bkz. *Journal de C. Skokos ... 1900*, s. 305-306 (bu makale ilk kez 3 Mart 1899'da İstanbul'da çıkan *Tahidromos*'ta yayımlandı). İoannis İoannidis'in *Kaisareia Mitropolitleri* kitabı, İstanbul: 1896, Vayanis'e ithaf edilmişti (karş. S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III, Atina: 1974, no 306). Aynı şekilde bkz. Ζινδζίδερε καργιεσινδέ ... Μονή Φλαβιανών ..., İ. Kalphoglous, İstanbul: 1898, s. 381 ve 384 (karş. Evangelia Balta, *Karamanlidika, Additions [1584-1900] Bibliographie analytique*, Atina: 1987, no 100). Yine bkz. *Mikrasiatikon İmerologion O "Astir" 1913*, s. 51-61'de Anadolu kökenli hayırseverler üzerine K. Vayanis'in bir incelemesi (karş. Evangelia Balta, *Karamanlidika XXe siècle. Bibliographie analytique*, Atina: 1987, no 82, s. 103). Yine bkz. *Mikrasiatikon İmerologion O "Astir" 1914*, s. 167-169'da K. Vayanis'in bir diğer incelemesi (karş. Evangelia Balta, *a.g.e.*, no 96, s. 121). Konstantin Vayanis'in bir portresi *Νέβσεχιρ μετεπαιρίν ... 1820-1920* isimli kitapta bulunmaktadır (Evangelia Balta, *a.g.y.*, no 113, s. 145). Em. İ. Tsalikoglou, *a.g.e.*, Atina: 1976, s. 20.

s. 82-87: *Kakis agogis apotelesmata. Kötü terbiye neticeleri.* Çocukların eğitimi üzerine makale. 87. sayfada merkezi İstanbul'da olan Gelverililerin "Nazianzos" isimli dayanışma derneğinin yönetim kurulunun fotoğrafı vardır.[70] Bu fotoğrafta aşağıdaki kişiler görülmektedir: 1) Konstantin Nikolaidis, 2) Yani H.G. Küluncoğlu, 3) Konstantin İ. Andreadis, 4) Dimitri S. Faltakaoğlu, 5) Stilianos H.N. Aslanoğlu, 6) Mihal Yenidünya, 7) Todor Yosefidis.

s. 88: Gelveri kökenliler tarafından 1884'te İstanbul'da kurulmuş "Nazianzos" derneği hakkında kısa bir tarihi bilgi. 1889'da bu dernek kapatılmış ve 27 Temmuz 1908'de yeniden faaliyete geçmiştir. Aynı sayfada bu derneğin K.K. Kosmidis'e onu tebrik etmek ve üyelerin Gelveri cemaatinin okullarında dergisini ödül olarak seçerek onu destekleyeceklerini belirten bir mektubu vardır.

s. 89-92: *Pie e ofelie tis ergasias. İşin nedir faydeleri.* Çalışmanın değeri üzerine makale. Sayfanın altında "Gerçekler."

s. 93: *Eleimosini. Sadaka.* G. Drossinis'in[71] bir şiiri.

s. 94-95: *İkiaki ikonomia. Ev idaresi.* Makale (Madam F* imzalı).

s. 95-96: S.P. Vasilyadis'in "Bir Anne" isimli öyküsü (s. 69-72'nin devamı). 96. sayfanın altında K. Kosmidis'in abonelere ücretlerini ödemeleri konusundan bir hatırlatması vardır.

Sayı: 5 (s. 97-120)

s. 97-98: Galata'da tüccar Orfeas Teoharidis hakkında bir vefeyat yazısı.

---

70 Bu fotoğraftaki kişiler derneğin tüzüğüne göre seçilmiş 1909 yılı "Nazianzos" derneğinin yönetim kurulunu göstermektedir. Dernek tüzüğünün Yunanca çevirisi için bkz. Matoula Kouroupou, "Βιβλιογραφία εντύπων των Μικρασιατικών Ιδρυμάτων κι Συλλόγων, 1846-1922" [Anadolu'daki Rum dernek ve kurumlarının matbu bibliyografyası], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, 3 (1982), s. 176, no 105. Karamanlıca yayını için bkz. Evangelia Balta, *XXe siècle*, no 41, 41 ve 43. Bu derneğin diğer tüzükleri için bkz. *a.g.e.*, no 57 ve 94.

71 "Ελεημοσύνη"[Yardımseverlik] şiiri *Hestia*, 13, sayı: 332 (9 Mayıs 1882), s. 302'de yayımlandı. Bkz. Yannis Papakostas - Biky Pitsiou - Angeliki Skarveli-Nikolopoulou, Βιβλιογραφία Γεωργίου Δροσίνη Πρώτη καταγραφή [Georgios Drossinis'in bibliyografyası, ilk envanter], Atina: 1991, s. 38, no 136.

s. 99-101: *Ti einai o Hıristianismos. Hıristiyanlik nedir.* Makale.

s. 101-104: *O Yanis.* Çeviri öykü.[72]

s. 104: "Cennetin Koruyucu Meleği" isimli bir şiir.

s. 105-106: Çocukların beslenmesi konusunda bir makale (tefrika).[73]

s. 107-108: *İ ekpedefsi en Ameriki. Amerika'da tedris.* Amerika'daki eğitim üzerine tefrika makale.

s. 108: *Pedes kapnizontes. Tütün içen çocuklar.* Küçük yaşta tiryaki olanlar için bir not.

s. 109-110: Çocukların eğitimi üzerine makale (s. 82-87'nin devamı).

s. 111-115: *İ askimi adelfi. Çirkin kız kardaş.* D.Vikelas'ın öyküsü.[74]

s. 114: Bizans'ın son imparatoru Konstantin Paleologos'un portresi.

s. 115-117: *Thriskia ke ethnos. Mehzep ve millet.* Yazarın (hiç kuşkusuz Kosmidis) Kilise ve ruhban sınıfına karşı olanları; Anadolu halkı için millet ile din arasındaki koparılmaz bağların altını çizerek eleştirdiği makale. Bu makalenin bir bölümünü aşağıdadır:

> Diğer milletler kendilerine özgü nedenlerle inatla milletin ve mezhebin ayrılmasını isteyebilirler. Bazıları bu isteklerine kavuşmuşlar diğerleri de kazanacakları umuduyla Kilise'ye karşı bu savaşı sürdürebilirler. Ama özellikle Türkiye'de Yunan milleti bu amaca yönelirse mezara doğru bir adım daha atmış olur.
>
> Kilisemiz Yunanlara kötülük yapmadı; onları ne ezdi ne onlara acı çektirdi. Fakat Yunanlar, karışmamak gerektiğini karıştırarak Kilise'yi aşağılamak gibi bir eğilim içine sık sık giriyorlar.
>
> İki dış unsur Yunanı milli ruhundan ayırarak çürütüp bozmak istiyor: a) Genel anlamda Cizvitler ve propagandacılar; b) Cehalet ve milli felaketlere duyarsızlıklarıyla karakterleri belirginleşen "Milletin Kurtarıcısı" olduğunu iddia eden Yunanlar.

---

72 *Journal de C. Skokos. 1911*, s. 136-140'ta C.S. Kokolis'in çevirisiyle yayımlanmış A. Çehov'un bir öyküsü söz konusudur.

73 Bu metin daha sonraları "Bebek" başlığı ile devam edecektir.

74 D. Vikelas'ın öykülerinin derlendiği "Διηγήματα" [Hikâyeler] adlı eserden alınmıştır. Atina: 1887, 2. baskı, 1897.

> Birinciler Bakire Meryem'in ve İsa'nın rozetlerinin ve onların korumaları altına verdiğimiz oğlan ve kızlarımızın boyunlarına astıkları küçük haçların büyük takviyesiyle bu işlere girişiyorlar. Babalarımızın milli ve dini duygularına bağlı herkesi okullarından kovuyorlar. İkinciler Yunanların bütün milli çabalarının daima üstünde olan "rahip elbisesi"ni aşağılayan eylemler ve sözlerle bu gayeye erişmeye ve *Yunana düşüşü, çürümeyi ve bu düşünceden çıkan bir millli hayat gerilemesini telkin etmeye* çalışıyorlar...

s. 118: Bir balonun uçuş fotoğrafı.

s. 119: İzmir Metropoliti Hrisostomos'un fotoğrafı.[75] Aynı sayfada derginin bir aydan beri (yani iki sayı) çıkmamasını açıklayan bir not var; buna göre editör Kosmidis bir Türkçe çevirmeni aramaktadır; mevcut çevirmen İlias Taniskidis'i işinin ehli bulmamaktadır. Onun yerine geçenin ismi açıklanmamıştır.

s. 120: *Erotisis pros apokrisin. Cevap alınmak üzere sualler.* Sorular. Önceki sayılarda kadın sorunlarına ayrılan, şimdi de izlenecek sayılarda derginin uğraşacağı üç soru bildiriliyor:

1) Türkçe konuşan Ortodoks Rumların anadillerini Yunancaya çevirebilmek için en etkili yöntemler nelerdir?

2) Anadolu'daki çeşitli yardım dernekleri, nasıl bütün Anadolu Rumları yararına daha etkili ve uyumlu olabilirler?

3) Anadolu Rumluğu nasıl yükseltilebilir?

Sayı: 6 (s. 97-112, aslında 121-136 olması gerekir)

s. 97-100 (121-124): Yunanları tanımlayan "*Ellin, Grekos, Romios*" terimlerinin tarihi hakkında makale. Midilli dergisi *Salpigks*'ten alınmış ve çevrilmiştir.

s. 101-102 (125-126): Çocuk eğitimi üzerine H. Spencer'in makalesi (s. 109-110'un devamı).[76]

---

75 Bkz. "Ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος" [İzmir Metropoliti Hrisostomos], yay. haz. N.T. Papadimitrios ve Athina Gaitanopulos, ikinci dönem, sayı: 7 (Haziran 1910), s. 321-322.

76 H. Spencer'in *Education Physical, Intellectuel and Moral* [Eğitim: bedensel, zihinsel ve ahlaki] (1861) isimli eserinin D. ve P. Lascaris tarafından Η αγωγή- πνευματική, ηθική και πνευματική, Atina: 1910 ismi adı altında 1910'da Yunancaya çevrildiğini not ediyoruz. Bu Spencer'den Yunancaya çevrilen tek eserdir.

s. 103-104 (127-128): Sultan Abdülmecid tarafından geçici olarak Aya İrini Kilisesi'nin avlusunda açılan İstanbul bölgesindeki antik eserleri korumak için 1850'de kurulan Müze-i Osmanî üzerini bir makale. Daha önce *Atlantis* dergisinde yayımlanmıştı.[77]

s. 105 (129): Atina stadının fotoğrafı.

s. 106-107 (130-131): Bebek. "Le Bébé" isimli kitaptan alınmış çocuklara süt verme üzerine bir makale. 131. sayfanın altında *Eksaleipsis ton ek melanis kilidon. Mürekkep lekelerinin silinmesi.* Kısa makale.

s. 108-112 (132-136): D. Vikelas'ın "Kuduz" isimli öyküsü (tefrika).

s. 112 (136): *To tharros. Cesaret.* Aynı sayfada yalnız Yunanca olarak *Akmi kai parakmi tis arhaias Ellados* (Eski Yunanistan'ın büyüklüğü ve çöküşü).

Sayı: 7 (s. 114-128, aslında 137-152 olması gerekir; sayfaların yanlış numaralanması bu sayıda da devam etmiştir)

s. 113-116 (137-140): Amerika'da eğitim üzerine makale. 137. sayfada Konya Metropoliti Prokopios'un fotoğrafı.

s. 117-118 (141-142): *I akarpia ton oporoforon dendron. Meyve ağaçlarının meyve vermemesi.* Makale, ilk defa *O Geôrgos* (Tarım) dergisinde yayımlanmıştır.

s. 119-120 (143-144): D. Vikelas'ın "Kendine Hayran Baba" isimli öyküsü (tefrika). Makale Atinalıların Delfi'deki revaklarının bir fotoğrafı ile süslenmiştir.

s. 121-125 (145-149): *Ti prepi na kserun ta koriçia mas. Kızlarımız ne gibi şeyler bilmelidir.* Soyaçekim üzerine makale (Dr. Wood-Allen'in[78] yeni çıkan aynı adlı kitabından özet). Makale (s.

77 Bir yıl önce Athina P. Gaitanopulos'un "Αρχαιολογικόν Μουσείον Κωνσταντινουπόλεως" [İstanbul Arkeoloji Müzesi] başlıklı makalesi *Néon Pneuma*'nın üçüncü yılında, sayı: 2 (1 Ocak 1911), s. 49-55, sayı: 4 (1 Mart 1911), s. 163-171 ve sayı: 5'te (1 Nisan 1911)'de tefrika olarak yayımlanmıştır. *Atlantis National Daily Greek Newspaper* için bkz: L.N. Christophidis, *a.g.e.*, s. 50. *Atlantis* konusunda L.N. Christophidis, *Atlantis, Olympia, Kirys* gibi Amerikan modeline göre yayın yapan çeşitli gazetelerin kitap yayımlarının yanında gazeteyle aynı isimli aylık dergilerde yayımladığını söylüyor, bkz. L.N. Christophidis, *a.g.e.*, s. 45.

78 Wood-Allen'in kitabının Yunanca çevirisi 1912'de İstanbul'da yayımlandı. Mary Wo

145'te) Olimpos'taki Zeus Tapınağı'nın kolonlarının resmiyle süslenmiştir.

s. 125-128 (149-152): *O Yanis* (altındaki imza Yanis Zukof).

Sayı: 8 (s. 153-172)

s. 153: Selanik Metropoliti Gennadios Aleksiyadis'in fotoğrafı.[79]

s. 154-157: *Oikotrofeia oikogeneiaka. Aile oikotrofeionları.* Ana-babaları başka ülkelerde yaşayan Yunan ve Hıristiyan çocukların eğitiminde aile pansiyonlarının rolü hakkında makale. Bu makaleden K.K. Kosmidis'in iki yıl önce İstanbul'da ana babaları Rusya'da, Romanya'da ve Amerika'da yaşayan çocuklar için bir "Etütlü Aile Pansiyonu" kurduğunu öğreniyoruz. 157. sayfada *Titanik*'in müzisyenlerinin portreleri var.

s. 158-160: *Agion Oros* (daha önce *O Faros tis Anatolis* [*Anadolu Feneri*] isimli yıllık dergide yayımlanmış Aynoroz Dağı ile ilgili yazı. 160. sayfada geminin batışı sırasında dini şarkılar söyleyen müzisyenleri gösteren gravür.[80]

s. 161-164: *Emvatirion mikrasiatikon*, sözleri H. Simvulidu'ya müziği G.D. Pahtikos'a ait Anadolu Rumlarına ait ilahi.[81]

s. 165-166: Bebek. *Le Bébé* adlı kitaptan alıntılanan emzirme üzerine yazı (tefrika).

s. 166-167: D. Vikelas'ın "Kendine Hayran Baba" adlı öyküsü (143-144. sayfadan devam).

s. 168-169: Alkolizm. Yakın zaman önce Yunancaya çevrilmiş Dr. Wood-Allen'in *Kızlarımız Neler Bilmeli?* adlı kitabından alıntı.

---

od-Allen için bkz. Τι πρέπει να ξεύρουν τα κορίτσια μας, çev. Urania Stella, Sarigiannis-Sergidis Kütüphanesi, İstanbul: 1912.

79 Selanik Metropoliti Gennadios Aleksiyadis'in bir fotoğrafı *Ap'ola* dergisinin 87. sayısında (14 Nisan 1912) s. 1244-1245'te yayımlanmıştır.

80 *Ap'ola* dergisinin 87. sayısında (14 Aralık 1912) s. 1244-1245'de söz konusu batan *Titanik* gemisinin fotoğrafı vardır.

81 G. Pachtikos, *260 δημώδη Ελληνικά Άσματα από του στόματος του Ελληνικού λαού... συλλεγέντα και παρασημαθέντα. (1888-1904)*, [Notalarıyla 260 Yunan halk şarkısı derlemesi... 1888-1904], Atina: 1905. Aynı yazardan "Εντυπώσεις εκ της ανά την Θράκην και την Μικράν Ασίαν προς περισυλλογήν δημοτικών ασμάτων μουσικής περιοδείας [Halk şarkılarını derlemek için Trakya ve Anadolu'da yapılan gezinin izlenimleri], *Xenofanis*, 3 (1905-1906), s. 133-225.

171. sayfadaki resim bir Kapadokya halk oyununu gösteriyor. 172. sayfada bir kitabın yayını bildirilip, nitelikleri itibariyle hararetle öneriliyor. 172. sayfanın alt tarafında Beyoğlu, Yemenici Sokak 29'da bulunan L'Anatolie Matbaası'nın reklamı var.

Sayı: 9 (s. 173-192)

s. 173-174: *Symvuli pros tas gynaikas. Kadınlara nasihat.* Kadınlara öğütler. *Atlantis* dergisinden alıntılanmış bir yazı.

s. 175-176: *Sholiki ygieini. Mektep hıfzısıhhası.* Okulda sağlığın korunması, *Ta Archeia tis İatrikis* [Doktorun arşivleri] isimli dergiden alıntılanmıştır.

s. 177-178: "Kuduz." D. Vikelas'ın öyküsü (s. 168-169.'un devamı). 178. sayfanın altında Yeniçerilerin dansı.

s. 179-180: D. Vikelas'ın "Kendine Hayran Baba" adlı öyküsü (s. 155-167'den devam).

s. 181: İstanbul'da sahneye konulan Sofokles'in '*Filoktitis*' oyunundaki koronun fotoğrafı.

s. 182-183: *Gia mia pethameni kori. Bir ölmüş kız için.* Kostis Palamas'ın[82] şiiri.

s. 184: *Dia na zisis polyn kairon. Çok zeman yasamaklığın için.* Uzun yaşamak için beslenme ve fiziksel idmanlar yapmak üzerine öğütler. Makale *O Geôrgos* (*Tarım*)[83] dergisinden alıntılanmıştır.

s. 185-187: Bebek. *Le Bébé* adlı kitaptan alıntılanan emzirme üzerine yazı (tefrika).

s. 188-189: *To krasi gia tas ornithas. Tavuklar için şarap.* Tavukların yumurtlama verimi üzerindeki şarabın olumlu etkisi üzerine makale (*O Geôrgos* dergisinden alıntılanmıştır).[84]

s. 189-191: *To gala tis aigos. Keçi sütü* (*O Geôrgos* dergisinden alıntılanmıştır).

---

82 "Για μια πεθαμένη" şiiri *Değişmeyen Yaşam* adlı kitapta 1893'te yayımlandı. Bkz. K. Palamas, "Άπαντα", c. 3, s. 236.

83 Bu makale *Geôrgos* dergisinin, ikinci yıl, sayı: 28-29 (1-15 Haziran) s. 47'de yayımlanmıştır.

84 *A.g.e.*, s. 46.

s. 192: *Diafora. Mutenevia.* Çeşitli konular. Yumurtaların korunması üzerine makale (*O Geôrgos* dergisinden alıntılanmıştır). Sayfanın altında İ. Zanis'in çeşitli felsefi düşünceleri.

Sayı: 10 (s. 193-212)

s. 192-195: *Sholikoi iatroi. Mektep doktorları* (*Ta Archeia tis İatrikis* dergisinden).

s. 195-196: *I ootokia ton ornithon. Tavukların yumurtlaması* (*O Geôrgos* dergisinden alıntılanmıştır.) 196. sayfanın altında çeşitli özdeyişler.

s. 197-198: *Therapeia tu reumatismu. Reumatismanin tedavisi.* Arı iğneleri yardımıyla tedavi üzerine bir makale (*O Geôrgos* dergisinden alıntılanmıştır).[85]

s. 199: *Therapeia tis ftheiriaseos. Bitlenmenin tedavisi.* (*Chronique Medicale* dergisinden, 1912).

s. 200-201: Bebek (tefrika halinde, s. 185-187'nin devamı). 201. sayfanın altında *Alitheiai. Gerçekler.*

s. 202-205: "Kuduz." D. Vikelas'ın öyküsü (s. 177-178'in devamı).

s. 206-207: D. Vikelas'ın "Kendine Hayran Baba" isimli öyküsü (s. 179-180'in devamı).

s. 208-209: Ekmek üzerine Napolyon'un düşünceleri.

s. 209: Parafinleyerek yumurtaların korunması.[86]

s. 210-212: Alkolizm.

Sayı: 11 (s. 213-232)

s. 213-214: ABD'de eğitim üzerine makale, *Paidagôgikôn Deltion tôn Athinôn* (Atina Pedagojik Bülteni) dergisinden.

s. 215: Hayatın ve maddi mutluluğun geçiciliği üzerine Kosmidis'in yazılarının eşliğinde harabe fotoğrafı.

s. 216-217: Bebek. *Le Bébe* isimli kitaptan alıntı. Emzirmeyle ilgili yazı. (s. 200-201'in devamı).

---

85 *A.g.e.*, s. 46.

86 Bu makale *O Geôrgos* dergisinde ikinci yıl, sayı: 26-27 (1 15Mayıs 1912), s. 30'da yayımlanmıştır.

s. 218: Sütannenin beslenmesi. *Le Bébe* isimli kitaptan alıntı. Sayfanın altında "Gerçekler."

s. 219-220: Pamuk çekirdeklerinin iyileştirici nitelikleri üzerine *Hellas* dergisinden alınan makale. 220. sayfanın altında "Gerçekler."

s. 221-222: Okul doktorluğunun dünya çapında başarıları üzerine *Ta Archeia tis İatrikis* dergisinden alıntılanan makale.

s. 223-224: "Kuduz." D. Vikelas'ın öyküsü (s. 202-205'in devamı).

s. 225: Deprem kurbanlarının resimleri.[87]

s. 226-228: D. Vikelas'ın "Kendine Hayran Baba" öyküsü (s. 206-207'nin devamı).

s. 228: Th. Orfanidis'in "Çiçekler" şiiri.

s. 229-230: Cleómène'nin annesi Cratisiclée üzerine makale.

s. 231-232: Güney Trakya'daki (Ganos, Hora, Mürefte, Peristasis ve çevresi; günümüzde Şarköy ve civarı) çok korkunç deprem üzerine makale: 1.184 ölü, 1.670 yaralı, 80.000 evsiz. Yardım çağrışı sonunda 40.000 Osmanlı Lirası toplanmıştır. Yazar Anadolu'daki Ortodoks Rumlara sadakalarıyla destek vermeleri çağrısı yapıyor. Makalenin sonunda Evdar M. Mamacanyan'ın Karamanlıca yazılmış 38 dörtlükten oluşan depremle ilgili bir destanının yayımlanacağı haber veriliyor. Bir dörtlük örnek olarak veriliyor:

Hora mahv oldu tekmil tekmile
Sekiz yüz elli bir vefat ile
Üç yüz yaralılar verdi zelzele
Yangınlar da yanar cehennem kari

Kitapçık 10 paraya satılacak; Galata Kurşunlu Han 7 numaradaki R. Sakayan Basımevi'nin toptan satışlarda yüzde 50 indirim yapacağı da bildiriliyor.

232. sayfanın altında Kosmidis'in bir seyahati nedeniyle dergi nüshalarının abonelere gönderilmesinin geciktiği bildiriliyor.

87 Ganos (günümüzde Gaziköy) ve Hora'daki felaket bölgesinin aynı fotoğrafları *Apo'la*, sayı: 103 (4 Ağustos 1912), s. 1497, 1500-1501, 1508'de yayımlanmıştır.

Sayı: 12 (16 Ağustos 1912, s. 233-252)

s. 233-234: Bebek. *Le Bébé* kitabından alınmış emzirme ile ilgili makale (tefrika), s. 216-217'nin devamı.

s. 235-237: Denizaltılar (*Hellas* dergisinden).

s. 237: D. Vikelas'ın "Kuduz" öyküsünün resmedilmesi.

s. 238-240: Açıkhava okulları üzerine J. Varoçis'in makalesi (*Hellas* dergisinden).

s. 241-244: D. Vikelas'ın "Kuduz" isimli öyküsünün son bölümü (s. 223-224'ün devamı). 244. sayfanın altında "Gerçekler."

s. 245-246: "Mahkûm." Öykü.[88]

s. 247-249: D. Vikelas'ın "Kendine Hayran Baba" adlı öyküsü (s. 226-228'in devamı).

s. 250: "Dalga." Şiir (yazarının adı yok).

s. 251: "Kör heykeltıraş." Titizlik ve sebatın yararlılıkları üzerine kurgulanmış bir okuma parçası.

s. 252: Çeşitli akılâne özdeyişler.

Sayı: 13 (s. 253-270)

s. 253-254: K.K. Kosmidis'in *İ Areti* okuyucularına hitaben yazdığı bir yazı; bu yazıda okuyucularından onları istediği gibi memnun edemediğinden dolayı özür diliyor. Bunun nedeni olarak gereken zamanı olmamasını gösteriyor çünkü o aynı zamanda hem Zoğrafyon Lisesi'nde hocalık yapmakta hem de yatılı bir yurdun sorumluluğunu üstlenmektedir. Vatandaşlarına hitap eden böyle bir derginin yaşayabilmesi için destek ve cesaretlendirmelerinden dolayı Patrik Yuvakim'e ve Sen Sinod Meclisi'ne ve genel olarak da Yunanistan'a teşekkürlerini bildiriyor. Vatan ve sanat aşkıyla dergiyi destekleyen 400 aboneye de yine teşekkürlerini sunuyor.

s. 255: Yoasaf Adelfotita'nin ikonbilimci keşişlerinin grup fotoğrafı.

88 W.C. Morrow'un öyküsü, 1910 yılından itibaren Yunanca yayımlanmıştır. Bkz. *Néon Pnevma*, ikinci dönem, sayı: 10-11 (1 Eylül-1 Ekim 1910), s. 441-447.

s. 256-260: Kızların eğitimi üzerine Dr. Mary Wood-Allen'in makalesi.

s. 261: Yoasaf'ın hücresinin fotoğrafı.

s. 262-264: "İki kardeş" (tefrika). 264. sayfanın altında "Gerçekler."

s. 265: Aynaroz Keşişlerinin fotoğrafı.

s. 266-267: Tarımda kuşların yararları üzerine bir makale. 267. sayfanın altında "Gerçekler."

s. 268-270: "Mahkûm" (s. 245-246'dan devam), 270. sayfanın altında "Gerçekler."

Sayı: 14 (s. 271-284)

s. 271: Aynoroz Dağı'nda Kseropotamos Manastırı'nın görünüşü.

s. 272-274: Anadolu Rumlarının milli hayatı nasıl yükseltilebilir sorusu üzerine P. Karolidis[89] ile konuşma. Karolidis'in yanıtlarının çevirisi aşağıdadır:

> Bizim anladığımız milli hayat ahlaki ve ruhsal çeşitli öğelerden oluşan karmaşık bir organizmadır ve bu öğelerin başlıcaları şunlardır: 1) Aile hayatı, 2) Kilise; bu bağlamda sübjektif bir değerlendirme söz konusu ise halkın dini yaşamı, objektif bir değerlendirme söz konusu ise Kilise'nin bizzat ahlaki ve ruhi statüsü, 3) Öğretim, 4) Siyasi rejim ve 5) Milli hayat ideali.
>
> Aile hayatı sağlam ve uyumlu bir şekilde sadakat ve özveriyle birleştirilebilirse yükselebilir. Bu iki duygu çağımızdaki genel gelişmelere karşı ana babalar tarafından hiç usanmaksızın pekiştirilmelidir. Aile hayatının Hıristiyanlığın nuruyla aydınlanması şarttır; Kilise ve milleti birbirine bağlayan gelenekler üzerine kurulmalıdır ve bütünlüğü içinde, hem ılımlı bir şekilde ilerici ve sağlıklı hem bereketli maziyi kabul edecek kadar muhafazakâr ve modern medeniyet içinde gerekli ıslahatın peşinde bir yapıda olmalıdır.
>
> Fakat bu yetmez; ahlaki ve ruhi durumun kendine özgü olan en üst mevkiinde korunmasına azami itina gösterilmelidir. Bunun içir de Kilise mensuplarının Ortodoks ve Yunan olacak şekilde eğitilmiş ve aydınlatılmış insanlar

89 Paylos Karolidis üzerine bkz. dipnot 45.

olmaları, Kilise kültürünü bilmeleri, özel yaşamlarında Hıristiyanlık öğretisinin pratik değerdeki yüksek gerçeklerini aksettirmeleri gerekir. Bu kişilerin yüksek görevlerinin bilinci içinde olmaları; halkı etkileyerek milli ve şahsi hayatta yaşamda Kilise'nin büyük manevi gücünü onlara anlatabilecek nitelikte olmaları gerekir.

Milli eğitim ilk önce gerçekten milli olmalı ve mümkün olduğunca atalarımızın dili ve edebiyatıyla yapılmalıdır. Bizden önceki çağlarda yaşamış hocaların ve öğrencilerin verdiği örnekler izlenmeli, bu arada günlük yaşamın ihtiyaçları için gerekli bilgileri de elden geldiği kadar ihmal etmemelidir.

Anadolu'da Yunanlık fikrini yükseltmek için, buralılar anavatanlarındaki medeni gelişmeleri izlemeli ve bunları milli ve şahsi hayatlarında tatbik etmelidir. Medeniyetin bugünkü gelişmesi dünya çapında bir nitelik gösterir; Anadolu'da olup bitenler yalnız bu topraklarda yaşayanları ilgilendirmez, dolaylı olarak bütün medeni milletleri de alakadar eder.

Dünyadaki medeniyeti ilerleten gelişmelerin sonucu olan sayısız yararlardan ve onların gücünden faydalanılmasından bu topraklarda da bir gelişme dönemi başlayacaktır. Anadolu Rumlarının her yerden gelen medenileştirici hareket ve faaliyetlerin çok sayıdaki dalgasından şaşırmamaları gerekir. Aksine ülkelerinin medeniyet derecesini yükseltmek için yalnız kendi maddi ve manevi çabalarının yetmeyeceğini anlamalıdırlar. Bu dış etkilere sevinmeleri ve ülkelerini yavaş yavaş dünya medeniyetinin merkezlerinden biri yapacak önemli bir aşamayı gerçekleştirdiği için onu kutlamaları gerekir.

Ama yalnızca sevinmek yetmez; her koşulda mümkün olan bütün maddi faydaları temin ederek bu harekete katılmak ve onu olabildiği kadar milli hayatın tamamının yararına ve manevi gelişmesine kullanmak da gerekir.

Bugün kadim Anadolu medeniyetinin, maddi gelişiminin, hatta bin yıl önce sahip olduğu manevi gelişiminin çok gerisindedir. Kıyı bölgeleri en azından geçmişin büyüklüğü ile az çok rekabet eder gibi gözüküyorlarsa da iç Anadolu'nun büyük bir bölümü bizzat Yunanlar için bir *terra incognita*'dır [bilinmeyen diyar].

Cesaree [Kayseri bölgesi] MS 3. ve 4. yüzyıllarda 400.000 nüfusa sahipti ve burada birbirinden büyük farkı olmayan çok sayıda şehir vardı. Fakat heyhat, bu şehirlerin isimleri bugün ancak yalnızca metropolitliklerin adlarında yaşıyor. Böyle bir geçmişin bizi zorunlu olarak görevlendirdiği husus, hareket pozisyonunu alırken iyice düşünmemizi gerektirmektedir

Şiddetli bir girdabın içinde sürüklenmek ve boğulmak yerine bu dünya çapındaki büyük harekete ayak uydurabilmek Anadolu Rumları için büyük ve çok faydalı bir başarıyı simgeleyecek; Yunan medeniyeti yeniden canlanacak ve daha canlı ve daha özgün Yunan çizgileri ve rengiyle yeniden ortaya çıkacaktır.

s. 275: Aynoroz Dağı'nda Bulgar Manastırı'nın görünüşü.

s. 276: K.K. Kosmidis'in Aynoroz Dağı'na yaptığı ziyaretin izlenimleri.

s. 277: "Yeni Yunanistan'ın kurtarıcısı" başlığıyla Elefterios Venizelos'un fotoğrafı.

s. 278-279: Kosmidis'in 1902'de Girit'te tanıdığı Elefterios Venizelos'a yazdığı methiye.

s. 280-281: Sinekler üzerine makale.

s. 281: Spiros Maçukas'ın "Din-Vatan" adlı şiiri.

s. 282: Aleksandros Karamanlakis'in kaybolması üzerine bilgiler.

s. 283: Uçağının önünde havacı Aleksandros Karamanlakis'in fotoğrafı.[90]

s. 284: Hayvanların karşılaştırmalı üstünlükleri (Yunanca).

Sayı: 15 (1 Ekim 1912, s. 285-304, R. Sakayan Matbaası)

s. 285-287: Samuray General Noci'nin intiharı üzerine A. Kavafakis'in makalesi.

s. 288-291: *Sütannenin süt vermeyi kesmesi.* 291. sayfanın altında "Gerçekler."

s. 292-294: Sinekler üzerine makale (s. 280-281'in devamı).

s. 295-296: Anadolu'da Helenizm üzerine K.K. Kosmidis'in makalesi. Yazı Parthenon Mabedi'nin resmiyle süslenmiştir:

Avrupa Türkiyesi'ndeki [Rumeli] Rumların durumu hiç şüphesiz bugünlerde kesin olarak tayin edilmeye başlamak üzeredir. Anadolu'daki Rumlar için

90 *İ Areti*'de yayımlanan fotoğraf, Aleksandros Karamanlakis hakkında bir yazının yanında *Pharos* dergisinde yayımlanan fotoğraftır. Bkz. *Pharos*, dördüncü yıl, sayı: 32 (8 Eylül 1912).

de artık hazırlanma zamanı gelmiştir; bu konuda aslında bugüne kadar kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda yalnızca 30 yıl içinde bilinçli ve yoğun bir hazırlanma milli yeniden doğuş için yeterli olacaktır ve bilinmelidir ki söz konusu bu 30 yıllık zaman süresi Anadolu ve orada yaşayan Yunan halkı için belirleyici olacaktır.

Düşünülmesi ve hemen uygulaması gereken ilk adımlar özel bir derginin yayımlanması (bu yapıldı bile) eğitimde kesin reform, özellikle Aikaterini Laskaridou'nun[91] modeli üzerine inşa edilmiş Fr. Fröbel'in sistemine göre anaokullarından başlayarak anaların eğitimi üzerine düşünülmüş kadın eğitimi reformudur.

Özel milli bir kitap dizisi yayımlamak, genç kızlar için yatılı okullar kurmak ve özellikle ve her ne pahasına olursa olsun Anadolu Rumlarını bilhassa Yunan adalarından gelen hizmetkâr ve dadıları kullanmaya ikna etmek aynı şekilde çok yararlı olacaktır.

Yine benzer şekilde Anadolu'da Türkçe konuşan Ortodoksların evlilik akitleri sorunu da önemlidir; bunlarla kıyı bölgelerinde yaşayan Yunanca konuşan Rumlar arasında evlilik bağlarını oluşturup geliştirecek çalışmaların yapılması da gerekir.

s. 297: Sütü denetleme yöntemleri.

s. 288-299: *Bora*, G. Vizyinos'un şiiri. 299. sayfanın altında "Gerçekler."

s. 300-303: *Papa Narkis*. D. Vikelas'ın öyküsü. 299. sayfanın altında "Gerçekler."

s. 304: Çocukların öğrenimi üzerine makale (Minos. Tataula imzalı).[92]

---

91 Aikaterini Laskaridou (1842-1916), pedagog ve Kalliroi Parren, Sappho Leontias, Kallopi Kechagia ile kadınların eşit haklana sahip olması savaşının ön saflarında yer alanlardandır. F. Fröbel'in eğitim usullerini Yunanistan'a sokmuştur. Bkz. Aikaterini Laskaridou, "Peri tu Frovelianu" [Fröbel'in sistemi üzerine], *Parnassos*, VIII (1884), s. 830-834. Aikaterini Laskaridou üzerine bkz. Eleni Fournaraki, "Ekapideusi kai agogi ton koritsion. Ellinikoi provlimatismoi (1830-1910). Ena anthologio" [Kızların eğitim ve öğretimi. Yunanca konuşmalar, 1830-1910, bir antoloji], Atina: 1987, s. 335-342 ve Alexandra Bakalaki - Hélène Elegmitou, "I ekpaideusi eis ta tou oikou kai ta gynaikeia kathikonta, 1830-1929 [Ev idaresi öğretimi ve kadının görevleri 1830-1929], Atina: 1987, s. 22, 149.

92 Büyük olasılıkla Yunanistan Büyükelçiliği'nde çevirmen olan Minos Giannapoulos söz konusu olabilir. Bkz. Souliotis Nicolaidis, *a.g.e.*, s. 44.

Ek: Anatollılara Mahsus Resimli İlave "Areti" (Fazilet)[93]

Bir cemiyeti kendi azaları ile birleşdirmekte olan manevi munasebet ne derece kavi ve teferuatlı ise, aynı derecede o cemiyet de muntazam bir halde olur, ânı teşkil iden azalar da feyz bulup ileri giderler. Şu hakikat umum bir millet ile ânı vucude getiren bilcümle bölükler arasında daha aşikâr bir surette görülmekdedir. Aksi halde yani eğer millet ve bölükler arasındaki ülfet ve ünsiyet-i maneviy[y]e gevşek ve muhtasar olur ise, o zeman bu gibi bölük diğerlerinden ayrı düşer, zevala giriftar olarak kendi felaketi ile mensup olduğu bütün milleti de mutazarrır eder. Tıpkı vücütta diğer azaların umum hizmetinden iştirak itmeyerek dûr olan bir aza gibi.

Şu halde bir millete mensup olan kâf[f]e-i sahslar dahi aynı efkâr ve hissiyat taşıyarak manevi ömürleri mümkün mertebe yek diğerine muvaffık ve uygun olmalı ki hepsi birden yüksek bir maksata hizmet etsinler, zira bir milletin malik olduğu haysiyet ve sıfatını salt yalnız efradı arasında mevcud olan böyle bir sağ ve teesirli ittihad aşikâr ve isbat idebilir. Zikr olunan su ittihadın meydana gelmesine en elzem ve iktizalı âlet ise o milletin ana lisânı bulunduğu cümlenin malumıdır.

İşte bunın içündir ki ana lisânları Türkçe olan Anatol Rumların, hem milletimizin çeşid be çeşid halleri hakkında tam bir vukuf peyda edüp haberdâr olması hem de bu malumatı doğrudan doğruya ecdadımızın zarif lisanı bulunan Rumca sayesinde yavaş yavaş elde edebilmesi labüd ve elzemdir. İmdi şu iki cihet mühim maksadın husulüne yani hem lisân-ı ecdadımızın hemcinsimiz arasında umumlaşmasına hem de bunun vasıtası ile milletimizin terakkisi emrinde birinci çare olan ittihadın meydana getirilmesine semereleri bir hizmetde bulunmak niyeti ile Mikrasia'da başkaca emsali bulunmayan *Areti* nâm risâle-i mevkutenin neşrine mübaşeret eyledik. Bundan milletimiz umurunun en mühim noktalarını ve ruhlu meselelerini hem Yunanî hem de Rumi-ül ibâre Türki lisânı ile derc iderek Anatol'da bulunan karındaşlarımıza hususi ile ailelere muntazam bir surette ilan olunmasına gayret edeceğız, lakin öyle bir kaide tutacağız ki risâlemizi okumayanlar, kendisinden anlaşılacağı vechile meâlini anlamak için ileride Türkçeye mecburiyetleri kalmayacaklardır.

Mikrasia'ya mahsus olan bu risâlemiz umum Yunan lisânının bahusus da yeni lisânın en alâ eserlerini nispetinde gayet güzel resimler ile berâber havi

93 *Anatoli*, 1/50 (9/22.2.1912).

bulunacak ve birçok muhtasar, saf ve âleme şümulü olan mubahaseler onu tezyin edeceklerdir hem de politikaca mühim meselelerin 15 günlük gidişi kıs[s] adan izah olunacakdır.

Bittabi bunda Anatol Rum ahalisinin gerek meşhur zatlarca gerek muhim vukuatlar ve sairece methe şâyân her nesi var ise güzel resimleri ve muhtasar tercüme-i halleri ile beraber derc olunacaktır.

Vel hasıl şu hulis ve milli emelimiz bil cümle hemcinsimiz, alelhusus Mikrasia'nın milletperver ahalisi nezdinde mazhar-ı takdirle takviye edileceğine ümidvar olarak kemal-i cesaretle hizmetimize mübaşeret ve şu güzel bidayetin daha güzel netice ve semeresine müyesser olmamızı intizar ideriz.

Risâlemiz beher 15 günde bir defa neşr olunarak 20'den 26'ya kadar sahifeyi havi bulunduğu halde gerek Dersaadet ve gerek taşra içün senevî abone bedeli yalınız 40 guruş ve altı aylığı 20 guruş, nushası 60 para olacakdır.

İdârehâne, Galata'da, İzmirlioğlu, no 18
Müessis ve müdürü
K.K. Kosmidis (docteur de Philosophie)

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

A. MKT.MHM (Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı) 68/83 (1271.B.25).

A.AMD (Sadaret Amedi Kalemi Evrakı) 63/79 (1271).

A.DVN (Sadaret Divan Kalemi Evrakı) 116/1.

A.MKT.MVL (Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı) 73/72 (1271.L.29)

A.MKT. (Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı) 152/5 (1264.II.2).

A.MKT.NZD (Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı) 151/67 (1271.L.4); 158/98 (1271.Z.1).

A.MKT.NHM (Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı) 72/65 (1271.Za.2); 72/84 (1271.Za.3).

A.MKT.UM (Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı) 85/85 (1268.M.27); 86/25 (1268.M.30); 86/55 (1268.S.2); 86/59 (1268.S.2); 86/83 (1268.S/4); 87/29 (1268.S.7); 88/29 (1268.S.15); 88/49 (1268.S.17); 88/74 (1268.S.19); 91/52 (1268.Ra/19); 100/83 (1268.Ş.13); 115/71 (1269.S.19); 115/73 (1269.S.19);115/86 (1269.S.19); 116/78 (1269.S.25); 117/11 (1269.S.29); 117/19 (1269.S.29); 117/57 (1269.Ra.2); 117/59 (1269.S.29); 117/75 (1269.S.29); 118/74 (1269.Ra.11); 119/31 (1269.Ra.17); 121/15 (1269.R.1); 121/30 (1269.R.I); 124/30 (1269.R.17); 151/72 (1270.Ca.8); 158/98 (1271/Z.1); 161/30 (1270.L.29); 161/70 (1270.Za.6); 162/55 (1270.Za.23); 163/6 (1270.Z.3); 163/97 (1270.Z.16); 165/80 (1271.M.1); 166/12 (1271.M.5); 167/4 (1271.M.17); 167/8 (1271.M.17); 169/26 (1271.S.7); 174/54 (1271.Ra.21); 209/34 (1272.M.8).

HR.MKT (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı) 37/70 (1267.M.3); 64/14 (1269.Z.17); 75/47 (1270.B.26); 81/10 (1270.L.25); 82/11 (1270.Za.7); 83/46 (1270. Za.22); 84/70 (1270.Z.6); 84/88 (1270.Z.15); 85/4 (1270.Z.17).

MF.MKT (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı.)1/119; 2/73; 30/78; 31/126 (1292 Ş 16); 31/167; 33/51 (1292. Z 21); 36/147; 50/42; 57/86 (1295. C.19).

MVL (Meclis-i Vala Evrakı) 62/69 (29.Z.1264).

ZB (Zabtiye Nezareti Evrakı) 24/ 54 (1324 T 31); 328/114 (1324. Ts. 24).

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Arşivi

Hristopoulos, Minas, *Ai eis tas mitropoleis Kaisareias kai Ikoniou ellinoorthodoxes koinotites* [Kayseri ve Konya metropolitlerinin Rum Ortodoks cemaatleri], Hanya: 1939 (elyazması).

Kamalakidis, Anestis'in anlattıkları (252. dosya, 31.03.1959).

Petridis, Prodromos'nın anlattıkları, Kaisareiani (Atina, 12.12.1958).

Sirinidis, P. Kısa Otobiyografi (elyazması 18 A/A 114).

Loukidis, Sokratis'in anlattıkları (Neon İraklion, Atina, 25.3.1954),

Triantaphyllidis (Gülbabas), S., *Adapazarı*, Eleutheroupolis: 1961 (elyazması).

Tsourouktsis, İonnis, *Chronika Pseudokaramanlidon, Zapyonlular Derneği'nde, 28 Kasım 1966'da yapılan konuşma* [Sözde-Karamanlıca vakayinameler] (elyazması).

Tourgoutis, Hristos, *Aftoviografia [Otobiyografi]*, Atina: 1958 (elyazması).

Kütüphaneler

Athanasios Nikolaidis (Atina).

Patrikhane Kütüphanesi (İstanbul).

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (Atina).
Lourideion Vakfı (Atina).
Stratis Tarinas (Atina).

Süreli yayınlar

Αγών Σατυρικός – Μεφιστοφελικός. Εφημερίς πολιτικής και φιλολογικής σάτυρας, εκδιδομένη καθ' εβδομάδα εν Κωνσταντινουπόλει [Agon, İstanbul'da her hafta neşredilen siyasi hiciv ve edebiyat gazetesi, şeytanca yergi savaşı yapan dergi], sayı: 188 (10 Mart 1912).

Ανατολή [Anatoli] no 1730 (28 Ağustos 1872); (27 Temmuz 1873); no 150-651 (9/22.2.1912).

Ανατολικός Αστήρ [Anatolikos Astir] no 19 (7 Şubat 1862); no 322 (3 Ocak 1866/16 Şaban 1282).

Απ'όλα [Ap'ola] no 87 (14 Nisan 1912); no 103 (4 Ağustos 1912) (1910, 1911, 1912).

Βυζαντίς [Byzantis], no 680 (30/11 Ağustos 1873), no 695 (6 Eylül 1873); no 696 (10 Eylül 1873); no 698 (13 Eylül 1873); no 699 (17 Eylül 1873).

Γεωργός *[Geôrgos]*, no 26-27 (1-15 Mayıs 1912); no 28-29 (Haziran 1912); no II/28; no 332 (9 Mayıs 1882).

Δήμητρα [Dimitra] (1911-1912).

Εθνικός Έρως [Ethnikos Erôs] (1911).

Εκκλησιατική Αλήθεια [Ekklisiastiki Alitheia] (1910-1913), 36 (1912).

Ελπίς [Elpis] (1911, 1912).

Ο Φάρος της Ανατολής. Εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον του έτους 1901 [Anadolu/şark feneri, 1901 yılı ansiklopedik günlüğü], İstanbul: 1900.

Ζωή [Zoi] (1910).

Ημερολόγιον του Σκόκου [1912 yılı almanağı], İstanbul: 1912.

Ημερολόγιον των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων 1905 [1905 yılı milli hayır kurumları almanağı], İstanbul: 1904.

Κωνσταντινούπολις [Konstantinoupolis], no 741 (31 Aralık 1869), no 1378 (11 Temmuz 1873); no 1387 (30 Temmuz 1873).

Νεολόγος [Neologos], no 1088 (14-26 Ağustos 1872); no 1365 (30/11 Ağustos 1873); no 1375 (11/23 Ağustos 1873); no 1394 (4/16 Eylül 1873); 19 Ağustos 1875.

Νέον Πνεύμα [Neon Pneuma] (1910, 1911).

Ο Πολιτικός Ορίζων [O Politikos Orizon] (1912).

Περίδρομος [Peridromos] (1911, 1912, 1913).

Σατάν [Satan] (1910, 1911, 1912).

Τηλέγραφος του Βοσπόρου [Telegraphos tou Vosporou], 431 (22.3.1852).

Φάρος [Pharos] (1909, 1911, 1911, 1912), *no* 32 (8 Eylül 1912).

Χρόνος [Chronos] (ikinci dönem), *Neologos*'un 1871 yıllığı, ilk yıl.

İnternet kaynakları

http//www.benaki.gr/bibliology/19.htm (Iliou-Polemi) *1879.695, *1880.655, *1881.577, 1886.293

http://www.archive.org/details/Angeliaphoros_1872_01;http://www.archive.org/details/Angeliaphoros_1873_01

http://www.benaki.gr/bibliology/search_simple.asp

http://www.benaki.gr/bibliology/search_simple.asp

http://www.chios-medical.gr/laimasvouros.htm

Özgün eserler ve ikincil kaynaklar

Anonim, *Απάνθισμα της χριστιανικής πίστεως, yani Gülzar-i İman-ı Mesihi*, (haz. Neophytos Mavromatis, Arta Mitropoliti), Asitane'de Patrikhane'de olan Başhane'de, 1803.

Anonim, "De l'art de l'imprimerie à Constantinople", Gennadios Kütüphanesi, BB 2759.

Anonim, *Catalogue and Price List of Publications of the Mission of the American Board at the Bible House*, A.H. Boyacıyan Matbaası, İstanbul: 1890.

Anonim, *Les Arméniens et l'imprimerie*, İstanbul: 1920.

Anonim, *Memorandum on Sales of Scriptures and Mission Books with Regulation of the Constantinople Book Department, adopted at the Annual Meeting of the Western Turkey Mission, 1884 with the Concurrance of Delegates from the Central Turkey Mission and the Bulgarian Mission*, İstanbul, A.H. Boyacıyan Matbaası, İstanbul: 1884.

Anonim (M. Gedeon ?), *Μία σελὶς ἐκ της ιστορίας της συγχρόνου εκκλησίας. Σκέψεις ενός ορθοδόξου* [Çağdaş kilise tarihinden bir sayfa. Bir Ortodoks'un izlenimleri], Atina: 1874.

Anonim, *Απάντησις εις τας κατ' Άγγλων και Αγγλαμερικανών αποστόλων Παρατηρήσεις της εν Σμύρνη Εκκλησιαστικής Επιτροπής* [İzmir kilise komitesinin İngiliz ve İngiliz-Amerikan misyonerleri üzerine söylediklerine yanıt], İzmir: 1836.

Anonim, *Εγχειρίδιον περί προφυλάξεως, διαίτης, συμπτωμάτων, διαγνώσεως, θεραπείας και καθαρισμού της θανατηφόρου χολέρας, εν τη τυπογραφία του Κάστορος, τη κατά τον Γαλατάν, 1831* [Öldürücü koleradan korunma yollari, diyet, belirtiler, teşhis, tedavi ve temizliğe dair], Galata'daki Kastor Matbaası, 1831.

Anonim, *Μουχτασάρ Τζογράφια, Σουάλ βε τζεβάπ ουσουλί ουζρέ τερτίπ ολουνμούς τερς κιταπή τηρ, Ιστανπολτά, Α. Χακόπ Πογιατζιάν ματπαασηντά ταπ ολουντού, [Muhtasar Coğrafya. Sual ve cevap Usulü Üzere Tertip Olunmuş Ders Kitabıdır]*, İstanbul: 1877.

Anonim, *Τα κατά την μνημόσυνον τελετήν της αδελφότητος Ξηροκρήνης επί τω θανάτω του αοιδίμου Μητρ. Καισαρείας Ευσταθίου Κλεοβούλου* [Ardında çok güzel anılar bırakan Metropolit Efstatios Kleovulos'un ölümünün üzerine, Ksirokrini Dayanışma Cemiyeti tarafından düzenlenen anma törenine dair], İstanbul: 1876.

Anonim [= Papa Eftim], *Papa Eftim Efendi'nin Ortodoks ahaliye çağrısı ve İstanbul Patrikhane'sine karşı savunma*, tarihsiz broşür.

Kolektif, "Anatoli", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul: 1993.

Kolektif, *Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası (Arap, Ermeni ve Yunan alfabesiyle) 1584-1986*, CD-ROM, Ankara: 2001.

Kolektif, *Εκατονταετηρίς της εν Κωνσταντινουπόλει Εφορείας των ελληνικών σχολών της Νεαπόλεως Καππαδοκίας (Νέβσεχιρ) 1820-1920* [Kapadokya'daki (Nevşehir) Rum Okulları Konstantinopolis Müfettişliği'nin yüz yılı, 1820-1920], İstanbul: 1920.

Kolektif, *Ο τελευταίος Ελληνισμός της Μικράς Ασίας. Έκθεση του έργου του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (1930-1973), Katalogos* [Anadolu'da son Helenizm, KAAM'ın çalışmalarının sergilenmesi (1930-73), katalog], Atina: 1974.

Kolektif, *Ζωγραφιώτες Ζωγραφείου Λυκείου Κωνσταντινουπόλεως από το 1892* [1892'den itibaren İstanbul Zoğrafyon Lisesi'nin eski öğrencileri], Atina [1982].

Agioritis, Zaharias, *Τουρκο-ελληνικόν λεξικόν* [Türkçe-Yunanca sözlük], Venedik: 1804, 1805, 1812, 1817, 1819.

Ahmad, Feroz, "Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, yay. haz. B. Braude, B. Lewis, New York-Londra: 1982.

Aigidis, Aristoklis, *Η Ελληνικότης της Μικράς Ασίας και το μύθευμα των Τουρκορθοδόξων* [Küçük Asya'nın Yunanlığı ve Türk Ortodoksların öyküsü], Atina: 1922.

Akkoyounis, Har. V., "Fatih Hazretleri ve Rumlar", *Aktis*, no 918.

Akkoyounis, Har. V., "Sultan Fatih ve Rumlar", *Aktis*, no 919.

Alexandris, Alexis, "Η απόπειρα δημιουργίας Τουρκοορθόδοξης εκκλησίας στην Καππαδοκία" [Kapadokya'da bir Türk Ortodoks kilisesi kurma girişimleri, 1921-1923], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 4 (1983).

Alexieva, Aphrodite, *Les livres en prose traduites du grec a l'époque du réveil national bulgare*, Selanik: 1993.

Alter, Fr. C., *Χρονικόν Γεωργίου Φραντζή του πρωτοβεστιάριου* [Georgios Sphrantzis tarihi], Viyana: 1796.

Anagnostakis, İlias ve Balta, Evangelia, *La découverte de la Cappadoce au dix-neuvième siècle*, çev. B. Dulibine, İstanbul: 1994.

Anagnostopoulou, Sia, *Μικρά Ασία 19ος αι. – 1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος* [Küçük Asya, 19. yüzyıl – 1919, Rum Ortodoks topluluklar. Rum cemaatinden Yunan ulusuna], Atina: 1997.

Anderson, R., *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, 2 cilt, Boston 1872.

Anestidis, Stavros, "Αμερικανοί ιεραπόστολοι στη Μικρά Ασία. Βιβλιογραφική επισκόπηση" [Küçük Asya'da Amerikalı misyonerler - bibliyografik araştırma], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 11 (1995-1996).

Anhegger, Robert, "Nachträge zu Hurufumuz Yunanca", *Anatolica 10* (1983)

Anhegger, Robert, "'Hurufumuz Yunanca'. Ein Beitrag zur Kenntis der Karamanisch-Türkischen Literatur", *Anatolica 7* (1979-1980).

Anhegger, Robert, "Das *Temaşa-i Dünya* des Evangelinos-Misailidis (1871-1872) als Quelle zur Karamanischen Sprach und Kulturgeschichte", *Türkische sprachen und Literaturen Materialien der ersten deutschen Türkologen-Konfererz (Bamberg, 3-5 Juli 1987)*, yay. haz. İ. Baldauf, K. Kreiser, S. Tezcan, Wiesbaden: 1991.

Anhegger, Robert, "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum* 50 (Şubat 1988) ve 51 (Mart 1988).

Anhegger, Robert, "Evangelinos Misailidis'in 'Temaşa-i Dünya' adlı kitabı ve Türkçe Konuşan Ortodokslar sorunu", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, II. Türk Edebiyatı*, c. 1, İstanbul: 1985

Antonopoulos, Andreas, *Οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το Ανατολικό Ζήτημα 1866-1881. Η μαρτυρία του Νεολόγου της Κωνσταντινούπολης* [Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumlar ve doğu sorunu, 1866-1881. İstanbul'da yayımlanan *Neologos* gazetesinden tanıklıklar], Atina: 2007.

Antonopoulos, G., "Η Εθνική Τράπεζα και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι" [Milli Banka ve Balkan Savaşları. Megalo İdea'ya finansal destek], Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1911 [Balkan Savaşları döneminde Yunanistan], Atina: 1993

Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara: 2003.

Apostolopoulos, Photis D., "Τρία έγγραφα του κώδικα Ταβλοσούν της Καππαδοκίας: 1 αυτοκρατορικό βεράτι και 2 επιστολές του Παϊσίου, μητροπολίτη Καισαρείας" [Kapadokya, Tavlosun'daki sicil defterinden üç belge; bir imparatorluk beratı ve Kayseri metropoliti Paisios'tan iki mektup], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 1 (1977).

Argyropoulou, Roxani ve Tambaki, Anna (yay. haz.), *Τα Ελληνικά Προεπαναστατικά περιοδικά. Ευρετήρια. Γ'. "Ειδήσεις διά τα Ανατολικά Μέρη", 1811. "Ελληνικός Τηλέγραφος", 1812-1836. Φιλολογικός Τηλέγραφος, 1817-1821* [İhtilal öncesi Yunan dergileri, dizin III, 'Doğu bölgelerine dair haberler' *1811*, 'Yunan Telgrafı' *1812-1836*, 'Edebiyat Telgrafı' *1817-1821*], Atina: 1983.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: 1995.
Arslan, Ali, "Türkiye Rum Basını", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, c. 3 (2003).
Arslan, Ali, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını*, İstanbul: 2005.
Arslan, Ali, *Ο ελληνικός τύπος όπως καταγράφεται στα έγγραφα της εποχής* [Osmanlı Devleti'nde Rum basını. Osmanlı belgeleri ışığında], çev. Hr. A. Pampalos, Atina: 2004.
Athinagoras, Protosygkelos, *Θανάσης Βάγιας [Thanassis Vaghias]*, 2 cilt, İstanbul: 1921, 1922.
Augliera, Letterio, *Libri politica religione nel Levante del Seicento: la tipografia di Nicodemo Metaxas primo edilore di testi greci nell'Oriente ortodosso*, Venedik: 1996.
Augustinos, Gerasimos, "Enlightened Christians and the Oriental Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor, 1820-1860", *Journal of Modern Greek Studies*, 4/2 (October 1986).
Augustinos, Gerasimos, *The Creeks of Asia Minor. Confession, Community and Ethnicity in The Nineteenth Century*, Kent: 1992.
Ayar, Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera. İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul: 2007.
Aydın, M. Bedizel, "İsmail Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul: 1999.
Aygil, Yakup, *Hıristiyan Türkler'in Kısa Tarihi*, İstanbul: 1995.
Bakalaki, Alexandra ve Elegmitou, Hélène, *Η εκπαίδευση εις τα του οίκου και τα γυναικεία καθήκοντα* [Ev idaresi öğretimi ve kadının görevleri 1830-1929], Atina: 1987.
Balta, Evangelia ve Kouroupou, Matoula, "Les sources pour une histoire des populations à échanger de Cappadoce. Nécessité d'une vision d'ensemble" (Kapadokya'da mübadeleye tabi olacakların tarihi için kaynaklar. Genel bir vizyon gerekliliği), *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz* [Osmanlı Tarihinin sorunları ve yaklaşımlar. Kayseri'den Eğriboz'a uzanan bilimsel güzergâh], Evangelia Balta (yay. haz.), *Analecta Isisiana*, XXVIII, İstanbul: 1997
Balta, Evangelia, " 'Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz'. The adventure of an Identity in the Triptych: Vatan, Religion and Language", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 8 (2003).
Balta, Evangelia, "Aktis", *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου* [Yunan basını ansiklopedisi], yay. haz. Loukia Droulia ve Gioula Koutsopanaglou, c. I, Atina: 2008.
Balta, Evangelia, "Bir Destan ve Sözlü Tarih - 1923 Mübadelesi'nin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum* 149 (1996).
Balta, Evangelia, "Evangelinos Misailidis'in Yunanca ve Karamanlıca Yayınlarına Osmanlı Kaynaklarının Tanıklığı", *Toplumsal Tarih* 188 (2009).
Balta, Evangelia, "*I Areti* (La Vertu), Revue Micrasiatique illustré, bi-mensuelle, parue en 1912", *İ kath'imas Anatoli* 3 (1996); tekrar baskı: *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scietifique de Kayseri à Eğriboz*, Analecta Isisiana XXVIII, İstanbul: 1997.
Balta, Evangelia, "Karamanlıca Kitapların Dönemlere Göre İncelenmesi ve Konularına Göre Sınıflandırılması", *Müteferrika* 13 (1998).
Balta, Evangelia, "Karamanlılar: The Turcophone Orthodox Population in Cappadocia", *The Great Ottoman-Turkish Civilization II, Economy and Society*, haz. K. Çiçek, Ankara: 2000.
Balta, Evangelia, "Karamanli Press (Smyrna 1845-Athens 1926)", yay. haz. O. Belli, Y. Dağlı, M.S. Genim, *İzzet Gündağ Kayaoğlu Hatıra Kitabı*, İstanbul: 2005.
Balta, Evangelia, "Karamanlidikos typos (Smyrni 1845 - Athens 1926)", *La Presse grecque de 1784 à nos jours. Approches historiques et théoriques*, Actes du Colloque International, Atina: 23-25 Mayıs 2002, yay. haz. Loukia Droulia, Atina: 2005.

Balta, Evangelia, "Le journal karamanli *Mikra Asia yani Anatoli* d'Evangélinos Misailidis dans la tourmente du Schisme Bulgare", yay. haz. Evangelia Balta, *Beyond the Language Frontier. Studies on the Karamanlis and the Karamanlidika Printing*, İstanbul: 2010.

Balta, Evangelia, "Les avant-propos des livres Karamanlis en tant que sources pour l'etude de la 'conscience ethnique' des populations orthodoxes turcophones", yay. haz. Evangelia Balta, *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itineraire scientifiqne de Kayseri a Eğriboz*, İstanbul: 1997.

Balta, Evangelia, "Périodisation et typologie de la production des livres karamanlis", *Deltio tou Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* XII (1997-1998).

Balta, Evangelia, "Une revue gréco-karamanlie à la veille des guerres balkaniques", *Journal of Turkish Studies* (Abdülbaki Gölpınarlı Anma Sayısı) 19 (1995).

Balta, Evangelia, "Καραμανλίδικοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών" [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki Karamanlıca defterler], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 7 (1988-1989).

Balta, Evangelia, "*Το καραμανλίδικο έντυπο*" [Yunan harfleriyle basılmış Türk dilinde kitaplar: Karamanlidika], *Historica*, V / 9 (Aralık 1988).

Balta, Evangelia, *Karamanlidika, Nouvelles Additions et Compléments*, I, Atina: 1997.

Balta, Evangelia, *Karamanlidika. Additions (1584-1900)*, Atina: 1987

Balta, Evangelia, *Karamanlidika. XXe siècle, Bibliographie analytique*, Atina: 1987.

Balta, Evangelia, *Peuple et production. Pour une interprétation des sources ottomanes*, *Analecta Isisiana* XLI, İstanbul: 1999.

Balta, Evangelia, *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz*, Analecta Isisiana XXVIII, İstanbul: 1997.

Bardakçı, Murat, *Fener Beyleri'ne Türk Şarkıları*, İstanbul: 1993.

Baykurt, Cami, *Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler*, İstanbul: 1338 (yeni harflerle ikinci baskı: 1932).

Behar, Cem, "Karamanlı publications as Sources for the History of Turkish Music", *Internationales Colloquium Musikarchäologie in der Ägais und Anatolien*, Berlin: 2002.

Behar, Cem, "Türk Musikisinin Tarihinin Kaynaklarından: Karamanlıca Yayınlar", *Müteferrika* 2 (1994).

Beldiceanu, Nicoara ve Beldiceanu-Steinherr, Irène, "Recherches sur la province de Qaraman au XVIe siècle", *Journal of Economic and Social History of the Orient XI/* part I (Mart 1968).

Beldiceanu-Steinherr, Irène, "La géographie historique de l'Anatolie centrale d'après les registres ottomans", *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et Belles-Lettres*, (Temmuz-Ekim 1982).

Belin, François-Adolphe, "De l'instruction publique et du mouvement intellectuel en Orient", ayrıbasım: *Contemporain, Revue d'Economie Chrétienne*, Ağustos 1866.

Benlisoy, Foti ve Benlisoy, Stefo, "19. Yüzyılda Karamanlılar ve Eğitim: Nevşehir Mektepleri", *Toplumsal Tarih* 74 (2000).

Benlisoy, Foti ve Benlisoy, Stefo, "Reading the identity of '*Karamanli*' through the pages of *Anatoli*" [Karamanlı kimliğini, *Anatoli* gazetesinin sayfaları arasından okumak], *Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)*, Wiesbaden: 2010.

Benlisoy, Foti, "Papa Eftim and the Foundation of the Turkish Orthodox Church", *Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul: 2002.

Benlisoy, Stefo, "Education in the Orthodox Community of Nevşehir during the Nineteenth Century", *Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul: 2002.

Benlisoy, Stefo, "Karamanlıca Haftalık *Anatol Ahteri* Dergisi: Anatol'da İlmin Terakkisi Kabil mi, Değil mi?", *Toplumsal Tarih* 154 (Ekim 2006).

Benlisoy, Stefo, "Türk-Yunan İlişkileri Gelgitinde Azınlık Siyasetine Bir Örnek Kilise İhtilafı", *Tarih ve Toplum - Yeni Yaklaşımlar* 7 (Bahar-Yaz 2008).

Berberian, Haig, "La literature arméno-turque", *Philologieae Turcicae Fundamenta*, yay. haz. L. Bazin, J. Deny, M.T. Gökbilgin, F. İz, H. Scheel, c. II, Mainz: 1964.

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal: 1964.

Berkol, Bülent, "133 Yıl Önce Yayımlanan Yunan Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) Bir 'Robinson Crusoe' Çevirisi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi 21 (1986).

Bhabha, Homi, *The Location of Culture*, Londra-New York: 1994.

Biris, Kostas, *Η Βαβυλωνία του Δ. Βυζαντίου. Ιστορική και σκηνική ανάλυσις* [D. Vizantios'un *Babylonia*'sı. Tarih ve sahne analizi], Atina: 1948.

Bokos, Georgios D., *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία στον χώρο της καθ'ημάς Ανατολής* (1627-1827) ["Anadolumuz"un topraklarında ilk Yunan matbaaları (1627-1827)], ELIA, Atina: 1998.

Bombaci, Alessio, *Türk Edebiyatı Tarihi*, çev. İrène Melikoff, önsöz: Louis Bazin, Paris: 1968.

Boratav, Pertev, "L'epopée et la Hikaye", *Philologiae Turcicae Fundamenta* 2 (1965).

Boyar, Ebru, "The Press and the Palace: the Two-way Relationship between Adbülhamid II and the Press, 1876-1908", *Bulletin of SOAS* 69/3 (2006).

Braude, Benjamin ve Lewis, Bernard (yay. haz), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, New York-Londra: 1982.

Braude, Benjamin, "The Strange History of the Millet System", *Great Ottoman-Turkish Civilization*, II, yay. haz. K. Çiçek, Ankara: 2000.

Briggs, Asa, "Cholera and Society in the Nineteenth Century", *Past and Present* 19 (1961).

Brockett, Linus Pierpont, *Asiatic Cholera: its origin, history and progress, for over two hundred years, and the devastations it has caused in the east and west; its ravages in Europe and America in 1831-2, in 1848-9, in 1854-5, and in 1865-6; with a full description of the causes, nature, and character of the disease; its means of propagation, whether by the atmosphere or by contagion; its premonitory and distinctive sympton; the best know means of preventing its attack, both in communities and individuals; and the most effectual remedies for it according to the celebrated physicians who have treated it; together with siple and plain directions for the care of those who from any cause cannot obtain medical aid...*, Hartford, L. Stebbins, Chicago, III, A. Kidder 1866.

Brummett, Palmira, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*, Albany: 2000.

Bura, Katerina, "Οι βουλευτικές εκλογές στην Οθωμανική αυτοκρατορία: Οι Έλληνες βουλευτές 1908-1918" [Osmanlı İmparatorluğu'nda parlemento seçimleri: Helen asıllı mebuslar], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 4 (1983).

Carpantier, Maria, *Ζωολογία διά τα προκαταρτικά σχολεία Υπό της Κυρίας Μαρίας Καρπαντιέρ Διευθυντρίας των Πρακτικών Μαθημάτων. Μεταγλώτισσις εκ της Γαλλικής Νικολάου Καυτανζή. Πρώτη σειρά. Ο πίθηκος - Η άρκτος - Η μελίς - Η ενυδρίς - Ο λέων - Η τίγρης - Η γαλή - η ύαινα - ο λύκος και η αλώπηξ - ο κύων, 1872* [İlkokullar için zooloji, yazar: Bayan Maria Carpantier - uygulamalı dersler yönetmeni. Fransızcadan çeviren: Nikolaos Kaftancis, no. 1. Maymun - ayı - susamuru - arslan - kaplan - kedi - sırtlan - kurt ve tilki - köpek], "Makedonia" Basımevi, Selanik: 1872.

Chatzidimos, Athanasios D., "Σμυρναϊκή Βιβλιογραφία" [İzmir bibliyografyası], *Mikrasiatika Chronika* 6 (1955).

Chatziiosif, Christos., *Σινασός. Ιστορία ενός τόπου χωρίς ιστορία* [Sinasos. Tarihi olmayan bir yerin tarihi], İraklion: 2005.

Chondropoulos, Vas., *Σύντομος λαογραφία του Πόρου* [Poros (Bor) hakkında kısa bir etnografik inceleme], Selanik: 1956.

Choudaverdoglous-Theodotos, Sophoklis, Avraam, "Η τουρκόφωνος ελληνική φιλολογία, 1453-1924" [Yunan harfli Türkçe edebiyatı 1453-1924], *Epetiris Etaireias Vyzantinon Spoudon* 7 (1930).

Christophidis, L.N., *Ο φιλολογικός περιοδικός τύπος 1890-1919* [Gazeteler ve edebi süreli yayınlar 1890-1919], Atina: 1983.

Christopoulos, Panagiotis, *Εφημερίδες αποκείμενες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970). Περιγραφικός κατάλογος* [Meclis Kütüphanesi'ne ait gazeteler (1789-1970), açıklamalı katalog], Atina: 1993.

Cihangir, Erol, *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Turan Yayıncılık, İstanbul: 1996.

Clogg, Richard, *I kath'imas Anatoli: Studies in Ottoman Greek History*, Analecta Isisiana LXXVII, İstanbul: 2004.

Clogg, Richard, "A Millet within a Millet: The Karamanlidhes", *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, yay. haz. Gondicas, Dimitri ve Issawi, Charles P., Princeton: 1999.

Clogg, Richard, "Notes on some Karamanli books printed before 1850 now in British Libraries with particular reference to the Bible translations of the British and Foreign Bible Society", *Mikrasiatika Chronia* 13 (1967).

Clogg, Richard, "Some Protestant Tracts Printed at the Press of the Ecumenical Patriarchate in Constantinople: 1818-1820", *Eastern Churches Review* II/2 (1968).

Clogg, Richard, "The Bible Society in Pontos. (A Note concerning the activites of the British and Foreign Bible Society in the Eparchy of Khaldia during the Early Nineteenth Century)", *Archeion Pontou* 28 (1966-67).

Clogg, Richard, "The Foundation of the Smyrna Bible Society (1818)", *Mikrasiatika Chronia* 14 (1970).

Clogg, Richard, "The Greek millet in the Ottoman Empire", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, yay. haz. B. Braude ve B. Lewis, c. I, Londra: 1982, s. 185-186.

Clogg, Richard, "The Publicalion and Distribution of Karamanlı Texts by The British and Foreign Bibte Society before 1850: I-II", *Journal of Ecclesiastical History* XIX/1-2 (Nisan 1968 ve Ekim 1968).

Copeaux, Etienne, *Espaces et temps de la nation turque. Analyse d'un historiographie nationaliste, 1931-1993*, Paris: 1997.

Crusius, Martinus, *Turco-Graeciae libri octo*, Basel: 1584.

Daniilidis, D., "Babamın Bir Mektubu", *Mikrasiatikon Imerologion O "Astir", 1914*.

Daniiloglu, D.E., *Πρόδρομοι της Αναγεννήσεως των γραμμάτων εν τη Ανατολή <κυρίως Μικρά Ασία> Σεραφείμ, μητροπολίτης Αγκύρας* [Şark'ta (özellikle Küçük Asya'da) edebiyatın yeniden doğuşunun müjdecileri, Antalyalı Serafim, Ankara metropoliti], İstanbul: 1865.

Davison, Roderic H., "How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution: the Newspaper Press", *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, Analecta Isisiana XXXIV, İstanbul: 1999.

Davison, Roderic H., "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response", *Nationalism in a Non-national State. The Dissolution of the Ottoman Empire*, yay. haz. W. Haddad ve W. Ochsenwald, Ohio: 1977.

Davison, Roderic H., "Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms", *Analecta Isisiana*, XXXIV (1999).

Davison, Roderic H., "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *American Historical Review* 59/4 (Haziran 1954).

Davison, Roderic H., "Westernized Education in Ottoman Turkey", *Middle East Journal* 15/3 (1961).

Davison, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, 1963.

Delopoulos, Kyriakos, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα* [19. yüzyılda çocuk ve gençlik kitapları], Atina: 1995.

Demirel, Fatmagül, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 5 (2004).

Demirel, Fatmagül, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul: 2007.

Denisi, Sofia, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880. Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή* [Roman ve öykü çevirileri, 1830-1880. İlk bilgiler ve envanter], Atina: 1995.

Diamantis, Konstantinos A. (giriş-yayına hazırlık-dizin), *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους* [Genel Devlet Arşivleri'nin içeriği], c. 1, Atina: 1972

Dimaras, Alexis, *Εκπαιδευτικός όμιλος-κατάλογος μελών, 1910-1927. Σύνθεση, περιγραφή, εκτιμήσεις* [Ekpaideutikos Omilos. 1910-1927 arası üyelerinin kataloğu; bileşimi-tanımı-değerlendirme], Atina: 1994.

Dimaras, K onstantinos Th., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός* [Yunan ilim irfanı], Atina: 1985.

Dimaras, Konstantinos Th., *Histoire de la littérature néo-hellénique, des origines à nos jours*, Atina: tarihsiz.

Dimaras, Konstantinos Th., *Ελληνικός Ρομαντισμός* [Yunan romantizmi], Atina: 1986.

Dimitrakopulos, Andronikos, *Προσθήκαι και διορθώσεις εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν Κωνσταντίνου Σάθα* [Konstantinos Sathas'ın "Yeni Yunan Edebiyatı"na eklemeler ve düzeltmeler], Leipzig: 1871.

Dino, Güzin, *La genèse du roman turc au XIXe siècle*, Paris: 1973.

Dionysiatis, Theoklitos, *Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορίτης, η ζωή και το έργο του, 1749-1809* [Aziz Nikodimos Agioritis, yaşamı ve eserleri. 1749-1809], Atina: 1959.

Dramur, Rengin, "1848 Senesinde Osmanlılarda Kolera Salgınında Karabaş Otunun (Astukhudus, Stohudus, Lavendula Stoechas) Eczanelerde Sattırılmasına Dair Bir Arşiv Belgesi", *Dirim* 61/7-8 (1986).

Droulia, Loukia (yay. haz.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις / La presse Grecque de 1784 à nos jours: Approches historiques et théoriques: Actes du Colleque International Athénes, 23-25 mai 2002*, Atina: 2005.

Duman, Hasan, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928). A Bibliography and Union Catalogue of Ottoman-Turkish Serials and Newspapers from beginning to the introduction of the modern Turkish alphabet, 1828-1928*, Ankara: 2000.

Eckmann, János, "Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar, I. Phonetica", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 8 (1950).

Eckmann, János, "Die karamanische literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, yay. haz. L. Bazin, A. Bombaci, J. Deny, M.T. Gökbilgin, E.H. Scheel, c. II, Mainz: 1964.

Eckmann, János, "Einige gerundiale Konstruktionen im Karamanischen", *Jean Deny Armağanı*, Ankara: 1958.

Emmanouilidis, İlyas, *Αι Κυριακαί του έτους, γιάνι σενενίν χερ Κυριακησινδέ οκουνάν Ευαγγέλιονουν...*, 1901-1902.

Emmanouilidis, İlyas, *Νέα Μέθοδος ουσούλι δζεδίδ γιάνι ελληνικά λισανηνή γιαζμάκ ανλαμάκ βε σοϋλεμέκ ουσούλ ...* 1885.

Erdem, Melike, "Hey'et-i Sâbika-i Konstantiniyye: Tarîh-i İstanbul", *İstanbul Araştırmaları* I (Nisan 1997).

Erdoğru, Arif, "Karaman Vilayet Kanunnâmeleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 7 (1996).

Ergene, Teoman, *İstiklâl Harbinde Türk Ortodoksları*, İstanbul: 1951.

Erol, Merih, "19. Yüzyılda Basılan Karamanlıca Eserler", *Toplumsal Tarih* 128 (2004).

Eröz, Mehmet, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara: 1983.

Ersoy, Osman, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara: 1959.

Eustratiadis, Sofronios, "Νικόδημος Αγιορίτης" [Nikodimos Agioritis], *Makedonika* 1 (1940).

Evans, Richard J., "Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth Century Europe", *Past and Present* 120 (Agustos 1988).

Evans, Richard J., *Death in Hamburg. Society and Politics in the Cholera Years, 1830-1910*, Oxford: 1987.

Exertzoglou, Haris, "Shifting boundaries; language, community, and the non-Greek-speaking Greeks", *Historein* I (1999).

Exertzoglou, Haris, *Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογειακών κεφαλαίων. Έλληνες τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη. Το κατάστημα Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος, 1871-1881* [Yunan diyaspora sermayesinin uygulamaları ve politikası, İstanbul'daki Rum bankerler. "Zarifis Zafiropulos" müessesesi, 1871-1881], Atina: 1989.

Fesch, Paul, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris: 1907 (Türkçe çevirisi: *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: 1999).

Finn, Robert P., *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, Ankara: 1984.

Fournaraki, Eleni, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί (1830-11910). Ένα ανθολόγιο* [Kızların eğitim ve öğretimi. Yunanca konuşmalar, 1830-1910, bir antoloji], Atina: 1987.

Frangiskos, Emmanouil N., *Δ. Κ. Βυζάντιος και η Βαβυλωνία. Ερμηνευτικές δοκιμές και μαρτυρία βίου* [D. Vizantios ve *Babylonia*. Açıklama denemeleri ve yaşam tanıklığı], Atina: 2008.

Gaitanopoulou, P., "Αρχαιολογικόν Μουσείον Κωνσταντινουπόλεως" [İstanbul Arkeoloji Müzesi], *Néon Pneuma* 2 (1 Ocak 1911), 4 (1 Mart 1911), 5 (1 Nisan 1911).

Gavriel, Eftihios, "Σχετικά με τα Καραμανλίδικα" [Karamanlıca'ya dair], *İ Kath'imas Anatoli* 5 (2000).

Gedeon, M., *Αποσημειώματα ενός χρονογράφου 1800-1913* [Vakanüvisin notları (1800-1913)], Atina: 1932.

Gedeon, M., *Έγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά περί του Βουλγαρικού ζητήματος, 1852-1873* [Bulgar Sorunu'na ilişkin olarak Patrikhane ve Kutsal Meclisler tarafından derlenen belgeler, 1852-1873], İstanbul: 1908.

Gedeon, M., *Μνεία των προ εμού, 1800-1863-1913* [Benden önce gerçekleşen şeylerin anımsanması], Atina: 1936.

Gedeon, M., *Πατριαρχικές εφημερίδες. Ειδήσεις εκ της ημετέρας εκκλησιαστικής ιστορίας* [Patrikhane jurnalleri. Kilise tarihimizden haberler, 1500-1912], Atina: 1938.

Georgiadou, Kirki, "Προσέγγιση στη ζωή και το έργο του Παύλου Καρολίδη 1849-1930" [P. Karolidis'in hayatı ve eserleri üzerine bir çalışma 1849-1930], *Yüksek Lisans Tezi*, Selanik Aristo Üniversitesi, Selanik: 1985.

Georgiou, İoannis, "Η εν Καππαδοκία Νεάπολις" [Kapadokya'nın Nevşehir'i], *Mikrasiatika Chronika* 1 (1938).

Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı, İ. Müteferrika Matbaası*, İstanbul: 1939.

Giannakopoulos Georgios, "The Reconstruction of a Destroyed Picture: The Oral History Archive of the Center for Asia Minor Studies", *Mediterranean Historical Review* 8/2 (1993).

Giannakopoulos, Giorgos A. (yay. haz.), Kitromilides, Paschales M. (önsöz) *Προσφυγική Ελλάδα: Φωτογραφίες από το Αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* [Göçmen Yunanistan: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi arşivinden fotoğraflar], Atina: 1992.

Giritli, İsmet, "Les Turcs et la presse", *Presse turque et presse de Turquie, Actes des colloques d'Istanbul*, (yay. haz.) N. Clayer, A. Popovic, Th. Zarcone, İstanbul: 1992.

Gondicas, Dimitris ve Issawi, Charles P. (yay. haz.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, Princeton: 1999.

Gounelas, Charalambos-Dimitrios, *Η σοσιαλιστική συνείδηση στην ελληνική λογοτεχνία 1897-1912* [Çağdaş Yunan edebiyatında sosyalist bilinç, 1897-1912], Atina: 1984.

Guinis, Dimitrios ve Mexas, Valerios, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Αναγραφή των κατά την χρονικήν ταύτην περίοδον όπου δήποτε ελληνιστί εκδοθέντων βιβλίων και εντύπων εν γένει* [1800-1863 yılları Yunanca bibliyografisi. Bu tarihlerde dünyanın herhangi bir yerinde yayımlanan Yunanca kitaplar ve genel olarak yayınlar listesi], c. I (1939), II (1941), III (1957), Atina: 1939-1957.

H[amoudopulos], M[inas] D., "*Οι εν τη Ανατολή μισσιονάριοι του προτεσταντισμού*" [Anadolu'da Protestan misyonerleri], *Ekklisiastiki Alitheia* 1. sene (1880-1881).

Haklin, F., "Acolouthies greco-turques à l'usage des Grecs turcophones d'Asie Mineur", *Memorial L. Petit*, 1948 [yeniden basımı: *Recherches et documents d'hagiologie byzantine* (Subsidia Hagiographica, no 51), Brüksel: 1971].

Herzfeld, M.F., *Ours Once More: Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece*, Austin-Texas: 1982.

Huart, Cl., "La presse musulmane. Liste des journaux ottomans", *Revue du Monde Musulman* 8 (1909).

İliou, Philippos ve Polemi, Popi, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1864-1900. Συνοπτική Αναγραφή*, [Yunan Bibliyografisi 1864-1900, özet kayıtlar], 2 cilt, Atina: 2006.

İliou, Philippos, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια I (1801-1818)* [19. Yüzyıl Yunan Bibliyografisi], Atina: 1997.

İliou, Philippos, *Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία* [Yunanca Eserler Bibliyografyası'na ekler, I], Atina: 1973.

İnbaşı, Mehmet (yay. haz.), *1484 (Hicrî 888) Tarihli Kayseri. Tapu Tahrir Defteri*, Kayseri: 2009.

İnuğur, N. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: 1982.

İnuğur, Nuri, "Naissance et developpement de la presse dans l'empire ottoman", *Presse turque et presse de Turquie*, Actes des colloques d'Istanbul, ed. N. Clayer, A. Popovic, Th. Zarcone, İstanbul: 1992.

İoannidis, İoannis., *Καισάρεια μητροπολιτλερί* [*Kaisareia Mitropolitleri*], İstanbul: 1896

İpitis, Petros K., *Notice sur les bains de mer et des limans, ou Lacs d'Odessa*, De l' Imprimerie de la Ville, 1829.

İpitis, Petros K., *Η πανώλη εις Πόρον, ή, Ημερολόγιον των εις ταύτην την νήσον κατά τον Απρίλιον, Μάϊον και Ιούνιον του έτους 1837 διατεξάντων* [Poros adasında veba ya da bu adada 1837 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında yaşananlar hakkında], Petros Mancarakis Matbaası, Atina: 1837.

İpsilantis, A. Komninos, *Εκκλησιαστικών και πολιτικών των εις Δώδεκα Βιβλίον Η΄ Θ΄ και Ι΄, ήτοι Τα μετά την Άλωσιν (1453-1789), εκδ. Αρχιμ. Γερμανού Αφθονίδου Σιναΐτου* [Siyaset ve Kilise ile ilgili on iki kitap, VIII, IX. ve X. kitaplar, yani İstanbul'un fethinden sonraki kitaplar (1453-1789), haz. Germanos Afthonidis], İstanbul: 1870.

İsmail Paşa, *Kolera risalesi*, İstanbul: 1263 [1847]; 2. basım, İstanbul: 1311 [1894].

Jaschke, Gothard, "Die Türkische-Orthodoxe Kirche", *Der Islam* 39 (1964), 44 (1969).

Kabacalı, Alpay, "Sansür Tarihiyle İlgili İki Belge", *Tarih ve Toplum* 66 (1989).

Kafadar, Cemal ve Kuyaş, Ahmet, "Ortaçağ Anadolusu ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine", *Cogito* 19 (Yaz 1999).

Kahraman, Seyit Ali (yay. haz.), *Kayseri Sancağı Timarları (Hicrî 997-998 / Milâdî 1589 - 1590)*, Kayseri: 2009.

Kahraman, Seyit Ali (yay. haz.), *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları*, Kayseri: 2009.

Kalphoglous, İoannis, *Ιστορική γεωγραφία της μικρασιατικής χερσονήσου* [Küçük Asya yarımadasının tarihi coğrafyası], yay. haz. Anestidis Stavros, önsöz: İoanna Petropoulou, Atina: 2002.

Kalphoglus, İoannis, *Ζινδζίντερε καργεσινδέ πουλουνάν Ιωάννης Πρόδρομος μοναστηρή...* [*Zincidere Karyesinde Bulunan* İoannis Prodromos Monastırı...], İstanbul: 1898.

Kappler, Matthias, "Giovani Fanarioti e le antologie di canzoni ottomane", *Annali di Ca' Foscari, Rivista della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere deli'Università di Venezia*, XXX/3 (1991).

Kappler, Matthias, "Note a proposito di 'ortografia caramanlidica'", yay. haz. Ugo Marazzi, *Turcica et Islamica. Studi in memoria di Aldo Gallotta*, Napoli: 2003.

Kappler, Matthias, "Toward a linguistic approach to 'Karamanli' texts", yay. haz. Semiramis Yağcıoglu ve Ayşen Cem Değer, *Advances in Turkish Linguistics – Proceedings of the 12th International Conference on Turkish Linguistics (11-13 August, 2004)*, İzmir: 2006.

Kappler, Matthias, "Türkischsprachige Liebeslyrik in Griechisch-Osmanischen Liedanthologien des 19. Jahrhunderts", *Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölker*, Band 3, Berlin: 2002.

Kappler, Matthias, *Turkish Language Contacts in South-Eastern Europe. Articles in Italian, German, French and English*, İstanbul: 2002.

Karantzi, Chrisoula, "Μετεπαναστατικός Διαφωτισμός και γλώσσα: Η Βαβυλωνία Του Δ. Κ. Βυζαντίου" [D.K. Vizantios'un *Babylonia*'sı], *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* [Yunan dili araştırmaları] Selanik Aristoteles Üniversitesi Felsefe Fakültesi Dil Bölümü'nün 16. yıllık toplantısının tutanakları (4-6 Mayıs 1995), Selanik: 1996.

Karatza, Eleni S., *Καππαδοκία, Ο τελευταίος Ελληνισμός της περιφέρειας Ασκεράι Γκέλβερι (Καρβάλη)* [Kapadokya: Aksaray-Gelveri yöresinde son Rumlar], Atina: 1985.

Karolidis, Pavlos, *Τα Κόμανα και τα ερείπια αυτών* [Komana ve harabeleri], Atina: 1882.

Karolidis, Pavlos, *Το έπος του Διγενή Ακρίτα* [Digenis Akritas destanı], Atina: 1906.

Karolidis, Pavlos, *Γλωσσάριον Συγκριτικόν ελληνοκαππαδοκικών λέξεων* [Karşılaştırmalı Yunanca-Karamanlıca sözlük], İzmir: 1885.

Karolidis, Pavlos, *Καππαδοκικά* [Kapadokya ilgili], İstanbul: 1874, ²1894.

Karolidis, Pavlos, *Σημειώσεις τινές περί της μικρασιατικής ή Αρείας ομοφυλίας* [Anadolu'daki halkların müşterek Ari ırk kökenleri hakkında bazı notlar], Atina: 1886.

Karolidis, Pavlos, *Στράβωνος Γεωγραφικών τα περί Μικράς Ασίας μετά σημειώσεων ερμηνευτικών* [Açıklayıcı notlarla Küçük Asya hakkında Strabon *Coğrafya*'sının özetleri], Atina: 1889.

Karolidis, Pavlos, *Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των λαών της Ανατολής από του 1821 έως του 1921* [1821'den 1921'e kadar Yunanlıların ve diğer doğu halklarının modern tarihi], Atina: 1922-1929.

Karpat, Kemal, "Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, yay. haz. B. Braude, B. Lewis, New York-Londra: 1982.

Karra, Anthi, "From *O Polypathis* to *Temaşa-i Dünya*, from the Safe Port of Translation to the Open Sea of Creation", *Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Turcologica*

83, (Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th - 13th September 2008)), yay. haz. Evangelia Balta, Matthias Kappler, Wiesbaden: 2010.

Kechagioglou, Georgios, "Η παράδοση των Φαναριωτών και του Χατζηασλάνη Βυζαντίου στην Μικρασιατική Καθ'ημάς Ανατολή: Η σμυρναϊκή κωμωδία Ο ερωτομανής Χατζηασλάνης, ήρως της Καραμανίας (1845, 1871)" [Bizim Doğu, Küçük Asya'da Fenerliler ve Hacıaslanis Vizantios geleneği. İzmir komedisi: "Karaman Kahramanı, Sevdalı Hacıaslanis" (1845, 1871)], *Ο Έξω Ελληνισμός, Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922. Πνευματικός και κοινωνικός βίος* [Dış-Yunan dünyası, İstanbul ve İzmir 1800-1922, (30 ve 31 Ekim 1998)], Atina [2000].

Kechagioglou, Georgios, "Η σπασμωδική συγκριτική γραμματολογία του Νέου Ελληνισμού και η γραικοτουρκική διασκευή του Πολυπαθούς του Γρ. Παλαιολόγου" [Çağdaş Yunan Kültürünün düzensiz edebiyat tarihi ve G. Palaiologos'un Yunanca Türkçe uyarlaması], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 11 (1995-1996).

Kechagioglou, Georgios, "Οθωμανικά συμφραζόμενα τις ελληνικής έντυπης πεζογραφίας. Από τον Γρηγόριο Παλαιολόγο ως τον Ευαγγελινό Μισαηλίδη" [Basılı Yunan nesir edebiyatının Osmanlıca konteksti, Grigorios Palaiologos'tan Evangelinos Misailidis'e", *Από Τον Λεάνδρο στον Λουκή Λάρα* [Leandros'tan Luki Lara'ya], yay. haz. N. Vagenas, İraklio: 1999.

Kévorkian, Raymond H., "Le livre imprimé en milieu arménien ottoman aux XVIe - XVIIIe siècles", *Livres et lecture dans le monde ottoman (Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, Série Histoire 87-88), yay. haz. Fr. Hitzel.

Kévorkian, Raymond H., "Livre missionnaire et enseignement catholique chez les Arméniens entre 1583 et 1700", *Revue des études arméniennes* XVII (1983).

Kiepert, Heinrich, *Memoir über die Construction der Karte von Klein Asien und Türkisch Armenien,* 6 Blatt von V. Vincker, Fischer, Moltke und Kiepert, Berlin: 1834.

Kieser, Hans-Lukas, "Missionary America and Ottoman Turkey. The Seminal Break of World War I", *A Quest for Belonging. Anatolia Beyond Empire and Nation (19th-21st Centuries)*, Analecta Isisiana XCVII, İstanbul: 2007.

Kiskira, Konstantia, "Το περιοδικό Missionary Herald μια αθησαύριστη πηγή για την ιστορία του μικρασιατικού ελληνισμού" [Anadolu'da Rumların tarihine ilişkin değerlendirilmemiş bir kaynak, *Missionary Herald* dergisi], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 11 (1995-1996).

Kiskira, Konstantia, "Πρωτεστάντες ιεραπόστολοι στην καθ'ημάς Ανατολή, 1819-1914" [Anadolu'da Protestan misyonerler 1819-1914: Amerikan Bord Heyeti'nin çalışmaları üzerine], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 12 (1997-1998).

Kitromilides, Paschalis ve Mourelos, Yannis (yay. haz.), *Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας* [Eksodus, Küçük Asya'nın orta ve güney eyaletlerinden anılar], c. II, Atina: 1982.

Kitromilidis, Paschalis, "Byzantine Twilight or Belated Enlghtenment in Asia Minor?", *Byzantine Asia Minor (6th-12th cent.)*, yay. haz. The Speros Basil Vryonis Center for the Study of Hellenism, National Hellenic Research Foundation / Institute for Byzantine Research, International Symposium 6, Atina: 1998.

Kitromilidis, Paschalis, "Το ελληνικό κράτος ως Εθνικό Κέντρο [Ulusal merkez olarak Yunan devleti], *Ελληνισμός –ελληνικότητα, ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας* [Helenizm-Yunanlılık. Modern Yunan toplumunun ideolojik ve etkin eksenleri], yay. haz. D.G. Tsaousis, Atina: 1983.

Kleovoulos, Efstatios, *Επιστολιμαίον Υπόμνημα της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας προς τα λοιπάς ορθοδόξους αυτοκεφάλους αγίας Εκκλησίας περί της κατά τα έτη 1868 1870 πορείας του κατά Βουλγάρους εκκλησιαστικού ζητήματος* [Isa'nın Büyük Kilisesi'nden, Bizim Kutsal

Kilisemizdeki diğer Ortodoks otosefali üyelere gönderilmiş, kilise ile ilgili olarak Bulgarlarla 1868-1870 yılları arasında yaşanan soruna ilişkin izlenen yöntemi konu alan mektuplardan oluşan hatırat], İstanbul: 1870.

Kleovoulos, Efstatios, *Ο Βουλγαρισμός προ του Ιστορικού, του Εθνοπολιτικού και του Εκκλησιαστικού βήματος* [Tarih'in, milli siyasetin ve Kilise'nin mahkemesi karşısında Bulgarcılık], İstanbul: 1864.

Knüppel, Michael, *Die Türkisch-Orthodoxe Kirche. Ein Beitrag zur türkischen Religionspolitik*, Göttingen: 1996.

Koloğlu, Orhan, "La presse turque en Crète", *Presse turque et presse de Turquie, Actes des colloques d'Istanbul*, yay. haz. N. Clayer, A. Popovic, Th. Zarcone, İstanbul: 1992.

Kouroupou, Matoula ve Balta, Evangelia, "*Πηγές για την ιστορία των Ανταλλαξίμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης*" [Kapadokya'da mübadeleye tabi tutulanlarla ilgili kaynaklar; genel bir değerlendirme gereksinmesi], *Deltio tou Kentrou Mikrasiatikon* 9 (1992).

Kouroupou, Matoula ve Balta, Evangelia, *Ελληνορθόδοξες κοινότητες της Καππαδοκίας, Ι. Περιφέρεια Προκοπίου. Πηγές στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών* [Kapadokya Rum Ortodoks cemaatleri. I. Ürgüp/ Prokopi. Yunanistan Genel Devlet Arşivleri ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki kaynaklar], Atina: 2001.

Kouroupou, Matoula, "Βιβλιογραφία εντύπων των Μικρασιατικών Ιδρυμάτων κι Συλλόγων, 1846-1922" [Anadolu'daki Rum dernek ve kurumlarının matbu bibliyografyası], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 3 (1982).

Kouroupou, Matoula, "Ελληνόφωνοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών" [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki Yunanca sicil defterleri], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 2 (1980).

Kourtidis, Aristotelis, "Μικρασιατών γλώσσα και φιλομάθεια" [Küçük Asyalıların dili ve öğrenme tutkusu], *Ημερολόγιον Αδελφότητος Ορθοδοξίας Μερσίνης* [Mersin Ortodoks Cemiyeti yıllığı], 1909.

Koz, M. Sabri, "Bir Karamanlıca Nasreddin Hoca Kitabı", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri*, Ankara: 1996.

Köker, Osman (yay. haz.), *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, c. II, İstanbul: 2002.

Kuneralp, Sinan, "Le débuts de l' imprimerie à Istanbul au XVIIIe siècle", yay. haz. P. Dumont, *Turquie, livres d'hier. Livres d'aujourd'hui*, Strasbourg-İstanbul: 1992.

Kuneralp, Sinan, "Pilgrimage and Cholera in Ottoman Hedjaz, 1831-1911", *Studies in Turkish-Arab Relations* 4 (1989).

Kuran, E., "Répercussion sociale de la reforme de l'education dans l' Empire ottoman", *Colloques Internationaux du CNRS, no 601. Economie et Société dans l'empire ottoman (fin du XVIII-debut du XXe siècle), Actes du colloque de Strasbourg (1-5 Temmuz 1980)*, yay. haz. J.L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont, Paris: 1983.

Kushner, David, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Londra: 1977.

Kut, Turgut (yay. haz.), *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, İstanbul: 1996.

Kut, Turgut, "Ermeni Harflerine Basılmış Türkçe Destanlar: I", *Halk Kültürü* 3 (1984).

Kut, Turgut, "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları", *Halk Kültürü* 1 (1984).

Kut, Turgut, "Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş'in Yazarı, Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum* 48 (1987).

Kutalmış, Mehmet, "On Turkish in Armenian Script", *Journal of Economic and Social Research* 5/2 (2003).

Kyriazis, Neoklis, "Χολέρας και πανώλους επιδημίαι" [Kolera ve veba salgınları], *Kypriaka Chronika* 8 (1931).

Ladas, Georgios G., "Ο μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτης Νεόφυτος Μαυρομάτης και η συμβολή αυτού εις την διάδοσιν της θρησκείας και του εθνισμού των Ελλήνων της Μ. Ασίας" [Naupaktos ve Arta metropoliti Neofitos Mavromatis ve Küçük Asya Rumlarına yönelik dinsel ve ulusal bilincin yaygınlaşmasına katkısı], *O Syllektis* 1 (1947).

Lambros, Spyridon, "Υπόμνημα περί των ελληνικών χωρών και εκκλησιών τον δέκατον πέμπτον αιώνα" [XV. yüzyılda Yunan dini ve kiliseleri üzerine not], *Neos Hellenomnimon* 7 (1910).

Lamprylos, Kyriakos Hadjinikolaou, *Ο μισσιοναρισμός και προτεσταντισμός εις τας Ανατολάς : Ήτοι Διαγωγή των Προτεσταντών Μισσιοναρίων εις τα μέρη μας, εις τινα τε άλλα της γης μέρη. Και σχέσεις του Προτεσταντισμού προς την Μητέρα πασών των Εκκλησιών και το Ελληνικόν Έθνος* [Doğu'da misyoner faaliyetler ve Protestanlık, yani Protestan misyonerlerin topraklarımızda ve dünyanın diğer ülkelerindeki ilerleyişi. Ve Protestanlık'ın tüm kiliselerin anası ve Yunan ırkı ile olan ilişkisi üzerine], İzmir: 1836.

Landos, Agapios, *Κυριακοδρόμιον* [Kyriakodromion], 1657.

Laskaridou, Aikaterini, "Περί του Φροβελιανού" [Fröbel'in sistemi üzerine], *Parnassos* VIII (1884).

Layton, Evro, "Nikodemos Metaxas, The First Greek Printer in the Estaren World", *Harvard Library Bulletin* XV (1967).

Leïla Hanoum, *Le Harem imperial et ses sultanes au XIXe siècle*, version française par son fils, Youssouf Razi, préface de Sophie Basch, Editions Complexe, Paris: 1991.

Levidis, Anastasios, "Ιστορικόν δοκίμιον διηρημένον εις τόμους τέσσερις και περιέχον την θρησκευτικήν και πολιτικήν ιστορίαν, την χωρογραφίαν και αρχαιολογίαν της Καππαδοκίας" [Kilise ve siyaset tarihine dair dört ciltlik tarihsel deneme, ülkenin betimlenmesi ve Kapadokya arkeolojisi], c. I, *Εκκλησιατική Ιστορία* [Kilise tarihi], Atina: 1885.

Levidis, Anastasios, "Συμβολαί εις την ιστορίαν του προσηλυτισμού εν Μικρά Ασία" [Küçük Asya'da başkalarını kendi dinine çevirme faaliyetlerinin tarihine katkı. Kapadokya'da din yayma örgütlerinin faaliyeti üzerine], *Xenophanis* 2 (1904-1905), 3 (1905-1906).

Levy, Avner, "The Jewish Press in Turkey", *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, yay. haz. Gad Nassi, İstanbul: 2001.

Lewis, Bernard, *What went wrong? Western Influence and Middle Eastern Reaction*, New York: 2002.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, Londra: 1967.

Limnidis, Iordanis İ., "Evangelos Misailidis", *Mikrasiatikon İmerologion o Astir*, İstanbul: 1913.

Limnidis, Iordanis İ., "*Περί του μικρασιατικού ιδιώματος*" [Küçük Asya lehçesi], *Ap'ola* 330 (1917).

Loukos, Christos, "Επιδημία και κοινωνία. Η χολέρα στην Ερμούπολη της Σύρου (1854)" [Salgın ve toplum. Siros'un Ermupolis şehrinde kolera, 1854], *Mnimon* 14 (1992).

Luffin, Xavier, "Une version Karamanli de l'épopée de Köroglu", *Archivum Ottomanicum* 16 (1998).

Luffin, Xavier, *Une version karamanli de l'epopée de Köroglou mise en perspective culturelle. Prétexte à une approche de la culture karamanli*, Brüksel: 1994.

Mackay, George, *Notes on the Cholera at Varna in 1854 and more especially in Her Majesty's ship "Agamemnon" in the Black Sea. Between the 1rst August 1854 and the 8th September 1855*, Ediburgh: 1857.

Makridis, E., "Ελληνοχριστιανικός πολιτισμός προ και μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως" [İstanbul'un fethinden önce ve sonra Yunan-Hristiyan medeniyeti], *Deltion Kentrou Konstantinopolitôn*, 1974.

Mamoni, Kyriaki ve Istikopoulou, Lida, "Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Δ΄, Σύλλογοι Κιλικίας, Μυσίας και Παφλαγονίας. Προσθήκες στα Δημοσιεύματα Α΄, Β΄, Γ΄, Επίλογος" [Küçük Asya'da Helenizm'in korporatif örgütlenişi, IV, Kilikya, Misya ve Paflagonya dernekleri. I, II ve III. sayıların ilaveleri, sonuç], *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Bülteni] 14 (2004).

Mamoni, Kyriaki, "Les Associations pour la propagation de l'illustration Grecque à Constantinople", *Balkan Studies* 16/1 (1975).

Mamoni, Kyriaki, "Αγώνες του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά των μισσιοναρίων" [Ekümenik Patrikhane'nin misyonerlerle mücadeleleri (Kilise maneviyat komisyonu, 1836-1838)], *Mnemosyni* 8 (1980-81).

Mamoni, Kyriaki, "Εισαγωγή στην ιστορία των Συλλόγων Κωνσταντινουπόλεως (1821-1922)" [İstanbul'daki dernekler tarihine giriş (1821-1922)] *Mnimosyni* 11 (1988-1990).

Mamoni, Kyriaki, "Ο πατριάρχης Γρηγόριος Στ΄ και η καραμανλίδικη μετάφραση της *Ορθόδοξης Διδασκαλίας του* Πλάτωνος Μόσχας από τον Παΐσιο Καισαρείας" [Patrik VI. Gregoryus ve Kayserili Paisios'un Platon Moshas'ın *Ortodoks Terbiyesi*'ni Karamanlıcaya çevirişi], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 7 (1988-1989).

Mamoni, Kyriaki, "Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Α΄" [Küçük Asya'da Helenizm'in korporatif örgütlenişi, I], *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* [Yunanistan tarihi ve etnolojisine dair toplumsal bülten] 26 (1983).

Mamoni, Kyriaki, "Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Β΄. Σύλλογοι της Ιωνίας," [Küçük Asya'da Helenizm'in korporatif örgütlenişi, II. İyonya dernekleri], *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* [Yunanistan tarihi ve etnolojisine dair toplumsal bülten] 28 (1985).

Mamoni, Kyriaki, "Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Γ΄. Σύλλογοι Καππαδοκίας και Πόντου" [Küçük Asya'da Helenizm'in korporatif örgütlenişi, III. Kapadokya ve Pontus dernekleri], *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi bülteni] 6 (1986-1987).

Mamoni, Kyriaki, "Το αρχείο του Μικρασιατικού Συλλόγου 'ΑΝΑΤΟΛΗ' " [Küçükasyalılar Derneği Anatoli'nin arşivleri], *Mnimosyni* 7 (1978-1979).

Mamoni, Kyriaki, "Χειρόγραφοι κώδικες της βιβλιοθήκης της 'Εστίας Ν. Σμύρνης'" ['Estia Néa Smyrni' Kütüphanesi defterleri], *Mikrasiatika Chronika* 8 (1959).

Mardin, Şerif, "L'aliénation des Jeunes Turc: essai d'explication partielle d'une onscience révolutionnoire", *Colloques Internationaux du CNRS, no 601. Economie et Société dans l'empire ottoman (fin du XVIII-debut du XXe siècle), Actes du colloque de Strasbourg (1-5 Temmuz 1980)*, yay. haz. J.L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont, Paris: 1983.

Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, New Jersey: 1962.

Marks, Marina L., "Oi ellinikes efimerides tis othomanikis autokratorias, 1830-1862", (yay.haz. L. Droulia, *La Presse grecque de 1784 à nos jours. Approches historiques et théoriques, Actes du Colloque International, Atina: 23-25 Mayıs 2002*, Atina: 2005.

Marks, Marina L., "The Ottoman Greek Press, 1830-1862", *Doktora Tezi*, University of London.

Matalas, Pantelis, *Έθνος και ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το "Ελλαδικό" στο Βουλγαρικό Σχίσμα* [Millet ve Ortodoksluk. Bir ilişkideki ani değişiklikler. "Helen" usulü Kopuş'tan, Bulgar usulü Kopuş'a], İraklion: 2002.

Mavrikiou, Fofo ve Finopoulos, Efstathios, "Η συλλογή Λευκωμάτων του Ιωάννη Γενναδείου" [Ioannis Gennadios'un albüm koleksiyonu], *Kathimerini-Epta Imeres* (7 Nisan 1994 Pazar).

Merlier, Melpo, "Οι ελληνικές κοινότητες στη σύγχρονη Καππαδοκία" [Çağımız Kapadokya'sındaki Rum cemaatleri], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 1 (1971).

Merlier, Melpo, *Présentation du Centre d'Etudes d'Asie Mineure, Etudes d'Éthnographie*, Atina: 1951.

Merlier, Melpo, *Το Αρχείο της Μικρασιατικής Λαογραφίας*. Πως ιδρύθηκε πως εργάστηκε [Küçük Asya Halkbilim Arşivi, nasıl kuruldu, nasıl çalıştı], Atina: 1948.

Merlier, Octave (yay. haz.), *Ο τελευταίος Ελληνισμός της Μικράς Ασίας. Το έργο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 1930-1970. Κατάλογος* [Anadolu'daki son Rumlar. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin eseri, 1930-1970. Katalog], Atina: 1974.

Michalopoulos, Phanis, "Τα εκατό χρόνια μιας εφημερίδας 1851-1951. Η τουρκόφωνη εφημερίδα 'Ανατολή' που εγράφετο ελληνικά. Εστοιχειοθετείτο εις την τουρκικήν γλώσσαν διά τους Έλληνας της Μικράς Ασίας. Ο μητροπολίτης Σεραφείμ και ο δημοσιογράφος Ευαγγελινός Μισαηλίδης. Μία άγνωστος σελίς της ιστορίας του ελληνικού τύπου" [Bir gazetenin yüzüncü yıldönümü, 1851-1951. Anadolu Rumları için Türk dilinde basılmış ve Yunanca yazılmış *Anatoli*. Ankara Metropoliti Serafim ve gazeteci Evangelinos Misailidis. Yunanca basın tarihinin bilinmeyen bir sayfası], *Embros* gazetesi (6 Aralık 1951).

Michalopulos, Phanis, "Η Ανατολή της Μικράς Ασίας" [Küçük Asya'nın *Anatoli* gazetesi], *Ethnos* gazetesi 10949 (30 Eylül 1949).

Migne, Jacques Paul, *La Patrologia Graeca*, Paris: 1857-1866.

Miliopulos, İoannis, *Οθωμανική Εγκυκλοπαιδεία* [Osmanlı Ansiklopedisi], c. I, İstanbul: 1876.

Millas, Akilas, *Η Χάλκη των Πριγκηπονήσων* [Prens Adaları'ndan Halki (Heybeli)], Atina: 1984.

Miller, Michael Grimm, *The Karamanli-Turkish Texts. The Historical Changes in their Script and Phonology*, *Doktora Tezi*, Indiana Üniversitesi, 1974.

Misailidis, Evangelinos, *Seyreyle Dünyayı - Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş*, yay. haz. Robert Anhegger ve Vedat Günyol, İstanbul: [1]1986, [2]1988.

Misailidis, H., "Το ιστορικό Φανάρι της Κωνσταντινουπόλεως κατά τον 19ο και 20όν αιώνα" [İstanbul'un tarihi Fener semti (19 ve 20. yüzyıllar)], *Arheio tou Laografikou kai Glossikou Thisavrou*, c. 31, Atina: 1965.

Misailidis, P., Ιστορικές εφημερίδες του περασμένου αιώνα, Ανατολή [Geçen yüzyılın tarihi gazeteleri, *Anatoli*], Atina (tarihsiz).

Misiodaks, İosipos, *Πραγματεία περί παίδων αγωγής ή Παιδαγωγία* [Çocuk eğitimi yahut pedagoji üzerine bir tez], düzenleme, giriş ve notlar G. Karaphylis, Kozani: 1998.

Mollova, Mefkure, "Sur le terme Karaman et les recherches sur les Karamans de J. Eckmann", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 8-9 (1979-1980).

Mystakidis, Vasileios, "Καππαδοκικά" [Kapadokika], *Parnassos* 15 (1892).

Mystakidis, Vasileios, *Λέξεις: Έλλην, Γραικός (Γραικύλος), Βυζαντινός Ρωμαίος (Γραικορωμαίος), Οθωμανός (Ελληνοθωμανός), Μουσουλμάνος, Τούρκος, Οθωμανός Hellenas, Graikos (Graikylos), Byzantinos, Romaios (Graikoromaios), Osmanlı (Helleno-Osmanlı), Müslim, Türk, Osmanlı*, Tübingen: 1920.

Omont, Henri, *Documents sur l'imprimerie à Constantinople an XVIIIe siecle*, Paris: 1895.

Ortaylı, İlber, "The Greeks and Ottoman Administration during the Tanzimat period", İ. Ortaylı, *Studies on Ottoman Transformation*, İstanbul: 1994.

Özcan, Azmi ve Buzpınar, Ş. Tufan, "Church Missionary Society. İstanbul'da Tanzimat, Islahat ve Misyonerlik, 1858-1880", *İstanbul Araştırmaları* I (Bahar 1997).

Özege, Seyfettin M., *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, I (1971), II (1973), III (1975), IV (1977), V (1979), İstanbul: 1971-1979.

Özkan, Nevzat, "Ermeni Harfleriyle Türkçe Metinler Üzerine", *Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği, 20-22 Nisan 2006, Kayseri. Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, III, Kayseri: 2007.

Özön, Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, 2. baskı, İstanbul: 1985.

Pachtikos, Georgios, *260 δημώδη Ελληνικά Άσματα από του στόματος του Ελληνικού λαού... συλλεγέντα και παρασημαθέντα. (1888-1904)* [Notalarıyla 260 Yunan halk şarkısı derlemesi... 1888-1904], Atina: 1905.

Palaiologos Athanasios, *Ημερολόγιον της Ανατολής. Πολιτειογραφικόν, φιλολογικόν και επιστημονικόν του έτους 1883... έτος Δεύτερον* [Şark günlüğü. Politika, edebiyat ve bilim, 1883 yılı... İkinci yıl], İstanbul: 1882.

Palaiologos Athanasios, *Ημερολόγιον της Ανατολής. Πολιτειογραφικόν, φιλολογικόν και επιστημονικόν του έτους 1884... έτος τρίτον* [Şark günlüğü. Politika, edebiyat ve bilim, 1884 yılı... Üçüncü yıl], İstanbul: 1883.

Palmira Brummett, "Ottoman Cartoon Maps: Imagining Space, Identity, and Nation in the Istanbul Popular Press, 1908-1913", yay. haz. Eugenia Kermelive, Oktay Özel, *The Ottoman Empire Myths, Realities and 'Black Holes'*, İstanbul: 2006.

Pamboukis, İordanis T., "İ ksenogrammati filologia" [Yabancı bir dilde edebiyat], *Diavazo* 31 (Mayıs 1980).

Pamboukis, İordanis T., *Πετεριμίζ, λίγαι λέξεις επί της συνθέσεως των θρησκευτικών βιβλίων της τουρκοφώνου ελληνικής φιλολογίας* ['Pederimiz', Türkçe konuşan Rumların dinsel içerikli kitaplarının kapsamları üzerine birkaç söz], Atina: 1961.

Pamukciyan, Kevork, "İstanbul'da Yayınlanan Bazı Ermeni Gazete ve Dergileri Hakkında Ansiklopedik Bilgiler", *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar I: İstanbul Yazıları*, yay. haz. Osman Köker, İstanbul: 2002.

Pamukciyan, Kevork, "Mizahî *Hayal* Gazetesinin Ermeni Harfli Türkçe Baskısı", *Tarih ve Toplum* 42 (1987).

Pamukciyan, Kevork, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, I: İstanbul Yazıları*, yay. haz. Köker, Osman, İstanbul: 2002.

Panayotopoulos, A., "The Greeks of Asia Minor 1908-1912. A Social and Political Analysis", *Doktora Tezi*, Oxford Üniversitesi, 1984.

Panayotopoulos, A.J., "On the Economic Activities of the Anatolian Greeks. Mid. 19th Century to early 20th" [Anadolu Rumlarının 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına dek iktisadi faaliyetleri], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 4 (1983).

Papadopulos, A.A., Ο υπόδουλος Ελληνισμός της Ασιατικής Ελλάδος εθνικώς και ιδεολογικώς εξεταζόμενος [Asya Yunanistanı'nın tutsak edilmiş Helenizm'inin etnik ve dilsel incelemesi], Atina: 1919.

Papakostas, Yannis; Pitsiou, Biky; Skarveli-Nikolopoulou, Angeliki, Βιβλιογραφία Γεωργίου Δροσίνη Πρώτη καταγραφή [Georgios Drossinis'in bibliyografyası, ilk envanter], Atina: 1991.

Papakostas, Yannis, *O Photis Photiadis kai to Adelfato tis ethnikis glossas* [Fotis Fotiyadis ve "Milli Lisan Cemiyeti", Yazışmalar], Atina: 1993.

Papanikolaou, Athanasios, "I Greci Turcofoni di Cappadocia: Canti e tradizioni", *Yüksek Lisans Tezi*, Roma Üniversitesi, 1988-89.

Paraskevaïdis, J., "Ο ιεροσηλυτισμός εν Πισιδία" [Pisidia bölgesinde din yayma], *Xenophanis* 2 (1904-1905).

Paroditis, Konstantis o (müstear isim), "Le Patriarcat œcuménique en Asie Mineure", *Echos d'Orient* II (1898-99).

Paspatis, Alexandros G., *Υπόμνημα περί του Ρωμαικού νοσοκομείου των Επτά Πύργων* [Yedikule'deki Rum Hastanesi hakkında], Atina: 1862.

Patchtikos, Georgios, "Εντυπώσεις εκ της ανά την Θράκην και την Μικράν Ασίαν προς περισυλλογήν δημοτικών ασμάτων μουσικής περιοδείας [Halk şarkılarını derlemek için Trakya ve Anadolu'da yapılan gezinin izlenimleri], *Xenofanis* 3 (1905-1906).

Patrikiou-Stavridou, Rena, *Dimotikismos kai koinoniko provlima* [Yerel dilcilik ve toplumsal sorunlar], Atina: 1976.

Patrinelis, Ch., *Το ελληνικό βιβλίο στα χρόνια της τουρκοκρατίας (1476-1820). Περιλήψεις μαθημάτων* [Osmanlı döneminde Yunan kitapçılığı (1476-1820). Ders özetleri], Selanik: 1994.

Perin, Cevdet, *Tanzimat Edebiyatı'nda Fransız Tesiri*, İstanbul: 1946.

Perrot, Georges, *Souvenir d'un voyage en Asie Mineure*, Paris: 1864.

Petropoulou, *Ioanna*, "Heirografa prin to 1922 sto Kentro Mikrasiatikon Spoudon [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde bulunan 1922'den eski tarihli elyazmaları], *Deltio Kentrou Mikraasiatikon Spoudon* 2 (1980).

Petropoulou, İoanna, "Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις του οθωμανικού παρελθόντος στην χριστιανική Ανατολή -19ος αιώνας. Μια δειγματοληψία" [Hıristiyan Doğu'nun Osmanlı geçmişine tarihbilimsel yaklaşımlar. Bir örnekleme], *Mnimon* 23 (2001).

Petropoulou, İoanna, "Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών: μια επέτειος" [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi: Bir yıldönümü], *Ιστορικά / Historica* XII/23 (1995).

Petropoulou, İoanna, "Ο Εξελληνισμός –εξαρχαϊσμός των ονομάτων στην Καππαδοκία τον δέκατο ένατο αιώνα" [19. yüzyılda Kapadokya'da ön adlarda eskiye dönüş ve Yunanlılaşma süreci], *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 7 (1988-89).

Petropoulou, İoanna, "Φίλιππος Αριστόβουλος. Ανθολογία. Θεολογική Σχολή της Χάλκης, 1853-1856" [Philippos Aristovoulos. Antoloji. Heybeliada din okulu, 1853-1856", *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 5 (1984-1985).

Photiadis, E., "Pavlos Karolidis", *Hellenika* 4 (1931).

Polivios, J., "Evangelinos Misailidis" (Karamanlıca), *Terakki* 1 (1888).

Protopsaltis, Konstantinos, *Ερμηνεία της εξωτερικής μουσικής... παρά του Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου* [Konstantin Protopsaltis'in din dışı müziğinin yorumu], İstanbul: 1843.

Puchner, Walter, *Η γλωσσική σάτυρα στην ελληνική κωμωδία του 19ου αιώνα. Γλωσσοκεντρικές στρατηγικές του γέλιου από τα "Κορακίστικα" ώς τον Καραγκιόζη* [19. yüzyıl Yunan komedisindeki dil ağırlıklı hiciv. Korakistika'dan Karagöz'e dil ağırlıklı güldürme stratejileri], Atina: 2001.

Renieri, İrini, "Household Formation in the 19th Century Central Anatolia: the Case Study of a Turkish Speaking Orthodox Christian Community", *International Journal of Middle East Studies* 3/XXXIV (2002).

Renieri, İrini, "Household Formation in the 19th Century Central Anatolia: the Case Study of a Turkish Speaking Orthodox Christian Community", *International Journal of Middle East Studies* 34/3 (2002).

Renieri, İrini, "Ανδρονίκιο. Ένα καππαδοκικό χωριό κατά τον 19ος αιώνα" [Andronikio. 19. yüzyılda Kapadokya'da bir köy], *Mnimon* 15 (1993).

Renieri, İrini, "Μηχανισμοί συγκρότησης του νοικοκυριού. Καππαδοκία 19ος αιώνας: η περίπτωση μιας τουρκορθόδοξης κοινότητας" [Yurt oluşturma mekanizmaları. Kapadokya, 19. yüzyıl: Türk Ortodoks bir cemaat vak'ası], *Ta Historika* 30 (Haziran 1999).

Roberts, R.J., "The Greek Press at Constantinople in 1627 and its antecendents", *Transactions of the Bibliographical Society. The Library* (Mayıs 1967).

Rosenberg, Ch. E., "Cholera in Nineteenth-Century Europe: A Tool for Social and Economic Analysis", *Comparative Studies in Society and History* 8/4 (1966).

Sagaster, Börte, *Im Harem von Istanbul. Osmanisch-türkische Frauenkultur im 19. Jahrhundert*, Hamburg: 1989.

Sakaoğlu, Necdet, "Hekim İsmailpaşazadeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: 1994.

Salaville, Sévérien ve Dalleggio, Eugène, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, 3 cilt, Atina: I (1958), II (1966), III (1974).

Sarıyıldız, Gülden, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, İstanbul: 2002.

Sathas, Konstantinos, *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής Εθνεγερσίας (1453-1821)* [Yeni Yunan edebiyatı. Bizans İmparatorluğu'nun düşüşünden, milli isyana kadar: Edebiyat alanında parlayan Yunanların Biyografileri. 1453-1821], Atina: 1868.

Savvidis, Alexis, "Ο ιστορικός Παύλος Καρολίδης, 1849-1930" [Tarihçi Pavlos Karolidis], *Néa Hestia* 1596/LXXXV (Ocak 1994).

Sevük, İsmail Habip, *Avrupa Edebiyatı ve Biz. Garp'tan Tercümeler*, c. II, İstanbul 1941.

Shaw, Plato Ernest, *American Contacts with the Eastern Churches, 1810-1870*, Chicago: 1937.

Shaw, Stanford J. ve Kural Shaw, Ezel, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, Cambridge: 1977.

Siakotos, Vasileios, "Ο διδάσκαλος Κανέλλος Σπανός (1700 περίπου - 1756) και το έργο του *Γραμματική της τουρκικής γλώσσης* (1730)" [Öğretmen Kanellos Spanos (1700-1756) ve *Türk dili grameri* adlı eseri (1730)], *Journal of Oriental and African Studies* 15 (2006).

Skiadas, Nikos, "Το βιβλιογραφικό εργαστήριο και οι εκδόσεις του τυπογραφικού εργαστηρίου του πατριάρχη Γρηγορίου ΣΤ'" [Patrik VI. Grigoryos'un basımevi ve yayınları], *Nea Hestia* 100 (1976).

Skiadas, Nikos, "Το δεύτερο ή τρίτο(?) ελληνικό τυπογραφικό εργαστήριο στην Κωνσταντινούπολη και ο πατριάρχης Χαντζερής" [İstanbul'da ikinci ya da (üçüncü?) Yunanca matbaa ve Patrik Samuel Hançeri], *Nea Hestia* 88 (1970).

Sklavenitis, Triantafyllos, "Βιβλιογραφικά Α'" (Vivliografika I), *Mnimon* 8 (1980-1982).

Skopetea, Elli, "Το 'Πρότυπο Βασίλειο' και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)" ["Örnek Krallık" ve Megali İdea. Yunanistan'da milliyet sorunun görünümleri (1830-1880)], Atina: 1988.

Skopetea, Elli, *Η Δύση της Ανατολής. Εικόνες από το τέλος της οθωμανικής αυτοκρατορίας* [Doğu'nun çöküşü, Osmanlı İmparatorluğu"nun sonunun belirtileri], Atina: 1992.

Soldatos, Konstantinos, *Η εκπαίδευση και η πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας, 1800-1922* [Küçük Asya'da Helenizmin öğretim ve kültürel etkinliği, 1800-1922], c. II, Atina: 1989.

Solomonidis, Christos S., "Αι πρώται ελληνικαί εν Σμύρνη εφημερίδες" [İzmir'de ilk Rum gazeteleri], *Imerologion Amaltheias*, 1893.

Solomonidis, Christos S., *Η δημοσιογραφία της Σμύρνης (1821-1922)* [İzmir gazeteciliği (1821-1922)], Atina: 1959.

Souliotis-Nicolaidis, Athanasios, *Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως* [İstanbul Cemiyeti], yay. haz. Th. Veremis ve Katerina Boura, Atina: 1984.

Stamatopoulos, Dimitris, "Ανατολή / Μικρά Ασία, γιάνι/ δηλαδή/ Ανατολή" [Anatoli / Mikra Asya yani Anatoli], yay. haz. L. Droulia ve G. Koutsopanagou, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974*, I, Atina: 2008.

Stamatopoulos, Dimitris, "Ο Μ. Γεδεών και η επαναδιαργάνωση του οικουμενιστικού μοντέλου" [M. Gedeon ve ekümenik modelin yeniden düzenlenmesi], *Τα άφθονα αγήματα*

του παρελθόντος: μνήμη Άλκη Αγγέλου. Ζητήσεις της πολιτισμικής ιστορίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας [Geçmişe dair birçok şekiller: Alkis Angelou'nun anısına. Kültürel tarih ve edebiyat teorisi üzerine sorgulamalar], *Πρακτικά Ι΄Επιστημονικής Συνάντησης* [X. Bilimsel buluşmalar bildirisi, 3-6 Ekim 2002], Selanik: 2004.

Stamatopoulos, Dimitris, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση. Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα* [Reform ve sekülerleşme. Ekümenik Patrikhane'nin bileşiminin 19. yüzyılda yeniden düzenlenmesi], Atina: 2003.

Stathi, Penelope, "Dictionnaires et grammaires dans la bibliographie en Karamanli", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara: 1994.

Stathi, Penelope, "Κωνσταντινουπολίτικα στιχουργήματα, Η ωραία Μελπομένη και ο διπρόσωπος εραστής Νικολάκης" [İstanbul'a dair dizeler. Güzel Melpomeni ve ikiyüzlü sevgili Nikolaki], *Ο Ερανιστής* 21 (1997).

Stathi, Penelope, "Η θυσία του Αβραάμ στην καραμανλίδικη βιβλιογραφία" [Karamanlıca bibliyografyada *Abraham'ın kurbanı*], *Mesaionika kai Nea Hellinika* 4 (1992).

Stathi, Penelope, "Οι περιπέτειες του Πολυπαθούς του Γρηγορίου Παλαιολόγου" [Bilgin Grigoryos Palaiologos'un O Polypathis romanının serüvenleri], *Mnemon* 17 (1995).

Stathi, Penelope, "Πίστη και Γνώση" [İnanç ve bilgi], *To Vima* (26 Ekim 1988).

Stathi, Penelope, "Τα τουρκογραικικά βιβλία και ο Σεραφείμ ο Ατταλειάτης" ["Türkçe-Rumca kitaplar ve Antalyalı Serafim"], *Το έντυπο ελληνικό βιβλίο, 15ος-19ος αιώνας*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Δελφοί, 16-20 Μαΐου 2001 ["Matbu Rumca kitaplar için bir başlık peşinde, 15-19. yüzyıllar" uluslararası sempozyumunun tebliğleri, Delfi, 16-20 Mayıs 2001)], Atina: 2004.

Stavrakopoulu, Anna, "Μισέ Κοζής (1848): Πολυπολιτισμικά νυχτοπερπατήματα στην Οθωμανική Κωνσταντινούπολη" [Osmanlı İstanbulu'nda çokkültürlü gece yürüyüşleri], *Ζητήματα Ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου. Μελέτες αφιερωμένες στον Δημήτρη Σπάθη* [Modern Yunan tiyatrosunun tarihi hakkında sorunlar], yay. haz. Efi Vafiadis ve Nikiforos Papandreou, İraklion: 2007.

Stavridis, Vasileios N., *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860-σήμερον* [1860 yılından günümüze ekümenik patrikler], Selanik: 1977.

Stepanyan, Hasmik, *Bibliografija knig na tureckom yazyke, napisannih armjanskimi bukvami, 1727-1968*, Erivan: 1985 [Yeni baskı: Stepanian, Hasmik: *Hayatar t'urk'eren grk'eri ew hayatar t'urkeren parberakan mamuli matenagut'iwn (1727-1968) – Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Sürekli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, İstanbul: 2005].

Strauss, Johann, "Romanlar, Ah! O Romanlar! Les débuts de la lecture moderne dans l'Empire ottoman (1850-1900)", *Turcica* 26 (1994).

Strauss, Johann, "Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th centuries)", *Arabic and Middle Eastern Literatures* 6/1 (2003).

Şişmanoğlu-Şimşek, Şehnaz, "The *Anatoli* newspaper and the heyday of the Karamanli Press" [*Anatoli* gazetesi ve Karamanlı basınının en parlak dönemi]; *Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies* (Nicosia, 11th-13th September 2008), Wiesbaden: 2010.

Tabaki, Anna, "Un aspect des Lumières néohelléniques: l'approche scientifique de l'Orient. Le cas de Dimitrios Alexandridis", *Hellenika* 35 (1984).

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. baskı, Ankara: 1967.

Tarinas, Stratis, "Μεκτεμπού'λ-Φούνουν-ι Μεσρικί", *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες* [Yunan basını ansiklopedisi, 1784-1974 Gazeteler, süreli yayınlar, gazeteciler, editörler], c. IV, yay. haz. Loukia Droulia ve Youla Koutsopanagou, Ulusal Hellenik Araştırma Vakfı, Atina: 2008.

Tarinas, Stratis, "Ευαγγελινός Μισαηλίδης: Το εκδοτικό έργο. Πρώτη αναγραφή αυτοτελών δημοσιευμάτων του" [Evangelinos Misailidis: Yayıncılığı. Müstakil yayınlarının ilk kaydı] *İ Kath'imas Anatoli* 3 (1996).

Tarinas, Stratis, "Καραμανλίδικες εκδόσεις του Ευαγγελινού Μισαηλίδη" [Evangelinos Misailidis'in Karamanlıca yayınları], *Συλλογές* (Şubat 1991).

Tarinas, Stratis, *Ο Ελληνικός Τύπος της Πόλης. Α΄ Μέρος - Εφημερίδες* [İstanbul Rum basını, İlk bölüm – gazeteler], [İstanbul], 2007.

Thanailaki, Polli, *Αμερική και προτεστατισμός. Η Ευαγγελική αυτοκρατορία και οι οραματισμοί των Αμερικανών Μισιοναρίων για την Ελλάδ του 19ου αιώνα* [Amerika ve Protestanlık. "Evanjelist imparatorluk" ve 19. yüzyılda Yunanistan'a gelen Amerikan misyoner örgütleri], Atina: 2005.

Theocharidis, Ioannis, "Unexpoited Sources on Serapheim Pissidios", *Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Proceedings of the First Interanational Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th - 13th September 2008)*, yay. haz. Evangelia Balta ve Matthias Kappler, Wiesbaden: 2010.

Thomas, Eleftherios "*Ο εν τω Ιπποδρομίω οβελίσκος*", *Ελευθερίου Θωμά*, tevkos Α΄. Εν Κωνσταντινουπόλει 1874, [Hipodrom meydanındaki Dikilitaş, I, İstanbul: 1874].

Thomas, Eleftherios, *Οι εν Παρισίοις Ελληνισταί και ο Βρουνέ δε Πρελ* [Brunet de Presle] υπό Ελευθερίου Θωμά. Μετατύπωσις Πανόπης. Εν Σύρω 1876 [Paris'teki Helenistler ve Brunet de Presle, *Eleftherios Thomas*, Siros: 1876], yeniden basım Panopis, Siros-Yunanistan: 1876.

Thomas, Eleftherios, *Οι Φαναριώται. Ιστορική πραγματεία. Συνέταξεν Ελευθέριος Θωμά* [Fenerli Rumlar. Tarihi antlaşma. Eleftherios Thomas tarafından kaleme alınmıştır], İstanbul: 1878.

Tietze, Andreas, "Die Erfassung des türkischen Wortschatzes und ein türkischer Roman von 1871-1872", yay. haz. J.-L.Bacqué-Grammont vd., *Türkische Miszellen – Robert Anhegger Festschrift*, İstanbul: 1987.

Tsalikoglou, Emmanuel, "Πως και πότε ετουρκοφώνησε η Καππαδοκία" [Kapadokya ne zaman ve nasıl Türkçe konuşur oldu?], *Mikrasiatika Chronika* 14 (1970).

Tsalikoglou, Emmanuel, *Ellinika ekpaideutiria kai ellino-orthodokses koinotites tis erifereias Kaisareias* [Yunan Arşivlerindeki kayıtlara göre Kayseri bölgesindeki Rum eğitim kurumları ve Rum-Ortodoks cemaati], önsöz: Octave Merlier, Atina: 1976.

Tsalikoglous, Emmanouil, "Πότε και πώς ετουρκοφώνησε η Καππαδοκία" [Kapadokya ne zaman ve nasıl Türkçe konuşur oldu?], *Mikrasiatika Chronika* 14 (1970).

Turcitu, Claudiu-Victor, "Δυο τουρκόφωνοι ορθόδοξοι έμποροι από τις ρουμανικές χώρες στο διεθνές εμπόριο του 19ου αιώνα", Γ΄ Πανευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών (Bucharest, 2-4 June 2006) ["19. yüzyılın uluslararası ticaretinde Rumen topraklarında iki Türkçe konuşan Rum Ortodoks tüccar", III. Yeniçağ Yunan Araştırmaları Avrupa Konferansı (Bükreş, 2 - 4 Haziran 2006)], http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd= showPaper&eensCongress_id=210

Türkmen, Z., "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Türkçe Konuşan Hıristiyanlara Dair Bir Belge", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 4 (2001).

Ubicini, J.H.A. ve Corteille, P. de, *État present de l'empire ottoman. Statistique, gouvernement, administration, finances, armée, communautés non musulmanes... d'après de Salnâmeh (Annuaire impériale) pour l'année 1293 de l'Hegire (1875-76) et les documents officials les plus récents*, Paris: 1876.

Ubicini, J.H.A., *Lettres sur la Turquie ou tableau statistique, religieux, politique, administrative, militaire, commercial, etc. de l'empire ottoman*, Paris: 1853.

Ülver, Süheyl, "Les épidémies de choléra dans les terres balkaniques aux XVIIIe et XIXe siecles", *Etudes Balkaniques* 4 (1973).

Valavanis, İoakeim, *Μικρασιατικά* [Mikrasiatika], Atina: 1891.

Valavanis, İoakeim, "Η αλληλογραφία παρά τοις Μικρασιανοίς" [Küçük Asya sakinleri arasından yazışmalar], *Parnassos* 12 (1888).

Valavanis, İoakeim, "Η καμπάνα του χωριού μου" [Köyümün çanı], *Parnassos* 11 (1888)

Veloudis, Gerorgios, "Das griechische Druckund Verlagshaus 'Glikis' in Venedig" (1670-1854), *Das griechische Buch zur Zeit der Türkenherrschaft*, Wiesbaden: 1974.

Veloudis, Gerorgios, "Jacob Philipp Fallmerayer und die Entstehung des neugriechischen Historismus", *Sudostforschungen* XXIX (1970).

Vosganyan, N.A. - Savalyan, A.M. - Sogomonyan, M. - Gülümyan, O. - Sahagyan, A. - Tateosyan, S., *Haykirki 1851-1890 tivagannerin* [Ermenice kitaplar, 1851-1900], Erivan: 1999.

Vretos, İoannis A., *Παιδική Βιβλιοθήκη. Β'. Ο ερημίτης. Προς χρήσιν των αλληλοδιδακτικών σχολείων Μετά εικονογραφιών Υπό Ι. Α. Βρεττού, Εν Κωνσταντινουπόλει. 1872, Τυπογραφείον Ι. Α. Βρεττού, Οδ. Χατζή-Φωτίου Αρ. 4* [Çocuk kitaplığı. II. münzevi karşılıklı eğitim okulları için resimli], İstanbul: 1872.

Vryonis, Spiros, "The Byzantine Legacy and the Ottoman Reforms", *Dumbarton Oaks Papers* 23-24 (1969).

Vryonis, Spiros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-Londra: 1971.

Vyzantios, Dimitrios K., *Η Βαβυλωνία* [İ Babylonia], yay. haz. S.D. Evangelatos, Atina: 1972.

Yinanç, Refet ve Elibüyük, Mesut (yay. haz.), *Kayseri İli Tahrir Defterleri (Hicrî 992, 971, 983 / Milâdî 1584, 1584, 1563, 1575)*, I-III, Kayseri: 2009.

Zamarias, Alexios, *Θεμελιώδεις αρχαί της παιδευτικής διδασκαλίας* [Eğitimsel terbiyenin temel ilkeleri], İstanbul: 1902.

Zerva, Maria, "Langues en contact et hégémonie linguistic: Le cas des Grecs orthodoxes turcophones de Bafra (İoannina, Grèce)", *Yüksek Lisans Tezi*, Département d'Études Néo-hélleniques, Université Marc Bloch, Strasburg: 2005.

Zerva, Maria, "Le rôle des stéréotypes dans la construction identitaire: une étude de cas", yay. haz. Henri Boyer, *Stéréotypage, stéréotypes: fonctionnements ordinaires et mises en scène, II: Identité(s) – Actes du Colloque Internationale de Montpellier (21, 22, 23 juin 2006, Université Montpellier III)*, Paris: 2007.

Zervoudakis, S., "Τα ήθη και τα έθιμα το επάγγελμα η ενδυμασία των εν αποκέντροις Καισαρείας Καππαδοκίας οικούντων Ορθοδόξων χριστιανών" [Kayseri'ye bağlı Kapadokya'nın ayrı kalmış bölgelerinde oturan Ortodoks Hıristiyanların âdetleri, görenekleri, meslekleri ve giysileri], *Xenophanis* 1 (1896-1904).

Ziegler, H. de, "Les Karamanlis", *Le Mercure de France* 345/LXVI (1.11.1911).

DİZİN

1876 Anayasası 133
ABCFM *bkz.* American Board of Commissioners for Foreign Missions
Abdurrahman Bey 87
Abdülaziz (Sultan) 279
Abdülhamid (II.) 10, 57, 200, 264
Abdülmecid (Sultan) 221, 352
Abraham (papaz) 177
Abraham'ın Kurban Edilişi 173
Adana 79, 98, 117, 232
Adelfotita, Yoasaf 357
Adosidis, K. 280
Aedipsos 16
Afitâb 255, 259
Afthonidis, Georgios 11
Aftonidi, Ekaterini 68
Afyonkarahisar 155
Agathangelos 53, 56
Agioritis, Nikodimos 175
  Pedalion 176
Agioritis, Zaharias 167, 175-76, 178, 182, *ayrıca bkz.* Aynorozlu Zaharya
Agniadis, Ch. 267
Agôn 325
Agop Artinyan Efendi 268
Ahd-i Cedîd 237-38
Ahmed Kâmil Efendi 268
Ahmed Midhat 187
  Yeniçeriler ve *Şeytan Kayası* 187
Ahmet (Karaferye kadısı) 148
Ahmet Ağa (köyü) 5, 13
Aithiopika (*Kharikleia ve Theagenes*) 183
Akbaş, Püzant 225, 236
Akdeniz 15, 120, 237
  Doğu Akdeniz 143
Akhisar 327-28
Akıllıoğlu, Teodor 188
  Zavallı Delikanlı 188
Akkoyounis, Haralambos V. 315, 322
Aksaray 43, 78-79, 87-88, 93-95, 98, 100
Aksaray Kaymakamlığı 74
Aksenopulos, Apostolos 68
Aksenopulos, Teodoros 68
Aktis 256, 260, 313-23, 339
Alagözoğlu, Savvas S. 261
Aldatanlar ve Aldatılanlar 181
Aleksandros Makedonyalı 182
Aleksiyadis, Germadios 353
Alektoridis, Anastasios 337
Alektoridis, S. 186
Almanya 152, 219, 347
Alonaki Mahallesi (Evia Adası) 15-17
Alopeki Sokak (Atina) 6
Âma David 27
Âmâl-ı Rusûl 28
Amaltheia 196, 199, 249, 254
Amaltheia Gazetesi Matbaası 196, 199
Ambelakya 219
Ambrazis, A. 182
  Haham İzak 182
  Kudüs'ün Tarihi 182
American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) 131, 170, 181, 235-36, 238
Amerika 71, 84, 131, 171, 181, 211, 257
Amerikan Bord Heyeti 257, 261-62, 269-71, 326, 350, 352-53
Amerikan Han (İstanbul) 235, 241, 261-62
Amsterdam 148
Amvrosios (Kayseri metropoliti) 47, 60
Anaboli (Nafplion) 126
Anadolu 2, 5, 8, 12-15, 18, 20-21, 23, 25-26, 28, 33-35, 37, 57, 61, 63, 68-69, 73, 86, 96-97, 100, 102-14, 118-28, 130, 132, 134, 136, 138-48, 150, 152, 155, 163-64, 168-71, 176-77, 179-81, 188-91, 194, 224, 230, 239, 247, 249-53, 255, 257, 259, 265, 267, 279-80, 282-84, 286, 295, 306, 318, 321, 330, 333-35, 337-43, 345, 348, 350-51, 353, 356, 358-61
  Batı Anadolu 104
  Batı Asya (Anadolu) 267
  Orta (İç) Anadolu 99, 120, 125-26, 140, 146, 334-35, 339
Anadolu Demiryolları 46
Anargyroi Azizleri yazmaları 43, 64
Anasta 68
Anatheorisis 255-56, 260
Anatol Ahteri 256, 260
İ Anatoli 109, 132-34, 150, 154, 176, 184, 186, 189, 193, 198, 217, 223, 246, 248-54, 256, 258-67, 277-81, 283, 286, 289-90, 292-98, 301, 303-304, 306, 309-10, 314, 339
  Anadolu 208, 240

İ Anatoli Cemiyeti 105, 339
İ Anatoli, Matbaası 346-47
L'Anatolie Matbaası 340, 354
Anatolikos Astir 261, 277, 294, 296, 302
Anatolikos Hronos (Chronos) 297
Anatolikos Kirykas 296-97
Anatolikos Tahidromos (Tachydromos) 297
Andon (otelci) 24
Andon Damiyanos Matbaası 198
Andrea (havari) 61
Andreadis, Ermolaos 47-48, *55*
Andreadis, Konstantin İ. 349
Andreadis, Yannis 47
Androniki (Endürlük) 36, 334
Andros Adası 66-68
Anesis Oteli (Prokopi) 20
Angeliaforos 257, 261-62, 269-71
Angeliaforos Çocuklar İçün 257, 262
Anhegger, Robert 7, 164, 173, 261
Ankara 108, 117, 123, 129, 136, 176
Ankara Milli Kütüphane 252, 295, 316
Antalya (Attaleia/Attalya) 108, 117, 130, 147, 152, 155, 176, 178, 252, 290
Antalyalı Serafim 130, 147, 176, 178
Antimos (VI) 280-81, 285-86, 290, 297, 299-301, 303-305, 309-11
Antoniadis, G. 316, 322
Ap'ola 142, 256, 264, 316, 317, 322, 327, 337, 353, 356
Apostolos 19
Apothiki ton Ofelimon Gnoseon 249, 265
Aramyan Matbaası 132, 171, 238
C. Aramyan Matbaası 261-62
Aravan (Kumluca) 37, 41, 137, 139
Aravanopulos, Konstantinos 319
Archigenis, Sarantis 297
İ Areti [Fazilet] 262, 325-63
Argiryadis, N. 259
Ta Archeia tis İatrikis 333, 354, 355-56
Arhangelos Manastırı 18
Arhelais *bkz.* Kayseri
Aristoteles (Aristo) 152
Physiognomonica 175
Aristovulos, Anastasyadis ve Şurekâsı Matbaası 186, 313
Aristovulos, Filippos 186, 189, 250
Armonia 168, 182, 277
Arta 130, 147, 177
Aslanidis, Savvas L. 322
Aslanis, Dimitrios Hacikonstantı 126, 145, 46, 194-95, 197, 207 *ayrıca bkz.* Vyzantios, Dimitrios
Babylonia 3, 126, 145-46, 197, 207
Aslanoğlu, Stilianos H.N. 349
Asmaaltı Sokağı (İstanbul) 265, 268, 276
O Astir 318
Asya (D. Karasavvas'ın) 256, 262-63, 272-76, 314, 339
Asya (Karayorgis'in) 254
Asya-i Sagir 293, 302
Asya-i Suğra 293, 307, 308
Aşağı Mahalle (Nevşehir) 49-50
Âşık Garip Hikâyesi 17, 133, 187, 190
Atatürk, Mustafa Kemal 61, 123
Athanasios (Myra episkoposu) 317
Athi (İsidor Romanos'un kızı) 70
Atina 4, 6, 13, 23, 26, 28-29, 33, 35, 66, 82, 91, 96, 98, 106, 121, 126-29, 132-33, 139-40, 144-46, 149, 152, 155-56, 171, 180, 184, 191, 219, 221, 230-31, 245, 252, 258, 261, 266, 282, 290, 295, 326-28, 332, 335-36, 345, 352
Atina Akademisi 23, 159
Atina Akademisi Kütüphanesi 6
Atina Fransız Araştırmaları Enstitüsü 74
Atina Hukuk Fakültesi 152
Atina Milli Kütüphanesi 161
Atina Öğretmen Okulu 152
Atina Üniversitesi 218-20, 223, 327, 334
Atlantis 352, 354
Averof, Meçovolu Yorgos 347
Avetaber 262, ayrıca bkz. *Angeliaforos*
Avetaber Çocuklar İçün 262, ayrıca bkz. *Angeliaforos Çocuklar İçün*
Avgi 277
Avramidis, Agapios 42
Avramidis, İsaak İ. 59
Avrupa 64, 71, 150, 164, 211-12, 219, 221, 232, 237, 254, 329
Avrupa Türkiyesi (Rumeli) 71, 248
Batı Avrupa 149, 184-86
Avusturya 136, 317
Ay Kosten (Ayo Konstantinos) Mahallesi 15, 37-38, 40
Ayo Dimitrios Kilisesi 318
Aya Fotini Kilisesi 265
Ayo Grigoryos *bkz.* Grigoryos Toloğos Kilisesi
Ayo Haralambos Kilisesi 69, 87-88, 94
Aya İrini Kilisesi 352
Aya Marina Kilisesi 64, 71
Ayo Nikola Kilisesi 45-46, 64

Aya Paraskevi Kilisesi 64, 72
Ayo İoannis Prodromos Manastırı 60, 63
Ayo Spridon 65
Ayo Stefano Mahallesi (Evia Adası) 15, 26
Ayo Vasil Kilisesi 45-46, 62
Ayo Yanni Hrisostomo'nun Vaazları 22-23
Ayo Yorgi (bölge) 66
Ayo Yorgi 52, 64
Ayo Yorgi Kilisesi 44, 64
Aynoroz'un Kitabı 177
Aynorozlu, Nikodimos 138
Aynorozlu, Zaharya 111, 138, 147, *ayrıca bkz.* Agioritis, Zaharias
Ayasofya Camii 318
Aydın 117, 198, 208
Aydın, Veli 303
Aynalı Han (İstanbul) 265
Aynaroz Ziyaretnamesi 175
Aynoroz Dağı 335, 353, 360
Aynoroz manastırları 71
Ayo İoannis Mahallesi (Halkida) 13, 15, 26
Ayo İoannis Manastırı 287
Ayo İoannis Rossos Kilisesi 20, 22, 23, 27, 29
Ayo Konstantin Mahallesi 15
Ayo Todori Kilisesi 47-48
Ayos İoannis o Rosos'un Hayatı 28
Ayos Nikolaos Kilisesi 18
Ayvalık 15, 203
Azim Padişah Manastır Kikkonun 176
Aziz Aleksios 132, 181, 331
Aziz Apostolosların Amelleri ve Mektupları 14, 117
Aziz Bernard de Klervo'nun Hayatı 28
Aziz Gregentios'un Yahudi Ervan ile Dini Konuşmaları 173, 176, 179
Aziz Grigoryos (Toloğos) 79-80, 84-86, 89, 94, 96, 99
Aziz Haralambos 72
Aziz Yuhanna Prodromos 72

Babıâli 36, 198, 200, 208, 213, 223, 270-71, 281, 284-85, 293-94, 298
Bâb-ı Âlî 208, 308
Babıâli Caddesi 313
Babylonia ya da Bölgelerine Göre Yunan Dilinin Bozulması 2-3, 207
Bafra 3, 137
Bağdatlıyan Matbaası 238
Bahar-i Hayat 110, 138, 174, 176-77
Balabanov, Markos 292, 297
Balkan Savaşları 122, 316
Balkanlar 110, 143, 146, 185, 212, 315-16, 318, 329
Balta, Evangelia 73
Balta, İrini 4
Balya-Karaaydın 21
Barnem 269-70
Bartoli Matbaası (Venedik) 178
Baş Mahalle (Nevşehir) 48-49
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 33, 194, 198, 213-14, 219, 224, 230, 233, 235, 262-63, 265, 269, 278
Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı- Türk Süreli Yayınları ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928) 268
Batı 132, 134, 147, 149, 184, 213, 253
Bayraktar, Elif 252, 295
Bekir Behlül Efendi 268
Bel Kuyu (Silata) 70
Beldiceanu, Irène 125
Belin, François-Adolphe 254
Belisırma *bkz.* Peristrema
Benaki Müzesi (Atina) 35
Bereketli Maden (Çamardı) 38, 48
Bertchtolf, Leopold von 317
Bertoldo, Kelin veya Eşeğin Risalesi 176
Besarabya 300
Beşaret ül Maşrık 198, 266
Pelsaret-il Maşrik 249
Beyaz Kule (Selanik) 318
Beyoğlu 149, 300, 318, 354
Beyoğlu Panayia Kilisesi 321
Bhabha, Homi 9
Bible House *bkz.* İstanbul Amerikan İncil Evi
Bible Society *bkz.* British and Foreign Bible Society
Biga 224-27
Binbir Gece Masalları 183 Halima (Binbir Gece Masalları) 176
Birinci Dünya Savaşı 143, 316
Birinci Uluslararası Karamanlıca Çalışmaları Konferansı 9, 278
Bizans (İmparatorluğu) 3, 61, 64, 104, 118, 120, 125, 144, 164, 291, 315, 345, 350
BOA *bkz.* Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bombaci, A. 184
Bor (Poros) 322-23
Boyacıyan Matbaası *bkz.* Hagop Boyacıyan Matbaası
Boyacıyan, Hagop (Agop) 10, 235-38, 240-42, 261-62
Bozalı, Nazif 73, 117

Böcekçilik – Dut Fidanı Yetiştirmek 106
Britanya Kütüphanesi (British Library) 196
British and Foreign Bible Society 12, 14, 108-109, 112, 131-32, 134, 136, 139, 170-71, 180-81, 189, 237, 239
Bu Altın Oluk 179
Bu Kitap 12 Ayin Synaksaristis 177
Bulgar Eksarhhanesi 277, 279, 294, 296-99
Bulgar Manastırı (Aynoroz) 360
Bulgarcılık 285
Bulgaristan 258
Burdur 155-56
Bursa 117, 284
Bükreş 174
Büyük İsa Kilisesi 286
Büyük İskender 182
Büyük İskender Risalesi 183, 187
Byzantis bkz. *Vizantis*

Camkertenoğlu, Yannis E. 60
Celeboğlu, Vasiliki 68
Cemiyet-i Akvam 64
Cenânîzâde Ali Bey 268
Cesaree (Kayseri bölgesi) 359
Chatzidimos, Ath. D. 197
Christophidis, L.N. 352
Chronique de Médecine 333
Chronique Medicale 355
Church Missionary Society 170
Cinemre, Levent 229
Cleómène 356
Clogg, R. 145
Cratisiclée 356
Cries and Whispers in Karamanlidika Books, Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia,11th-13th September 2008) 278
Crusius, Martin 165
Cümle Senenin Kiryakilerine Cevap ve Nasihatlar 173-74, 176

Çalakis, Man. 336
Çalıkoğlu, Emmanuil, bkz. Tsalikoglou, Emmanuel
Çamlıca 20
Çanakkale Boğazı 19
Çehov, Anton 330, 350
Çekmezoğlu, Kosmas 75-78, 80, 90, 99
Çengelköy 319
Çınardere 90, 96
Çınarderesi 78, 82
Çırpıntı Ovası 78, 80-83, 97
Çiçero 154
Çil, Paraskevi 68
Çivoğlu, Hacı Anestis 281
Çokona, Ari 1, 141, 211
Çokur (Çukuryurt) 36
Çolakidis, Dimitrios 281
Çürükçüoğlu, İoannis 316, 322

d'Exiles, Prévost 184, 331
Dâhiliye Nezâreti 269, 271, 274, 276
Dallas, Christos 332
Dalleggio, Eugène 5-6, 13-14, 16, 26, 29, 105, 108, 165, 216
Damiyanos, Andon 198, 208
Danev, Stoyan 316
Daniil (İlya oğlu) 52
Daniilidis, Dimosthenis E. 254
Daniilidis, Yorgo 19, 27
Daniiloğlu, Ürgüplü Haralambos 19
Danimarka 87
Davison, R. 112, 118
Dawkins, R.M. 163
De Castro Matbaası 171
Dedeağaç 68, 80, 86, 97
Değirmencioglou, Hacı-Despina Kir. 319
Değirmencoğlu, Simeon Aleksios 28
Delfi 147, 352
Delta, Pinelopi 336
Demirel, Fatmagül 200
Denizli 86
Dervişoğlu Hanı (İzmir) 217
Despina (Bodos'un kızı) 22
Develi 38
Devlet-i Âliyye 221, 303, 309
Devret 86
Divret 81
Diamantis, K. Athanasios 34, 35, 37, 48
Diamantis Kataloğu [Yunanistan Genel Devlet Arşivleri'nin içeriği] 34, 35, 37, 48
Diaplasis ton Paidon 152
Didaskalia... Gennadeios 179
Dikilitaş 291
Dilopulos, Konstantin 71
Dilsiz, Ayşe 259
Dimaras, K. Th. 331
Dimitra 327
Dimitri Efendi 272-75
Dimitrioğlu, Kosma 20
Diyogenes 277
Doğan Apartmanı (İstanbul) 7

Doğu Kilisesi 6
Dolaşıkoğlu, Marigo Anast. 319
Doptoğlu, Vasilis 49
Dorotheos (Korytsa metropoliti) 53
Doyran 317
Dragumis, İon 336
Dragumis, Stefanos 316
Drama 80, 105, 180
Drapetsona 2
Drossinis, Georgios 331, 349
Dua Hakkında Mülahazalar 238
Dua Kitabı (*İbadetname*) 134
Dua Yeri mahallesi (Ürgüp) 50-51
Duman, Hasan 268
Dumas'lar 184
Durmuşoğlu, Th. 45-46
Düstur 12
Düvel-i Muazzama 63, 316-17

Echos d'Orient 6
Eckmann, J. 12, 259, 326
Edremit 21
Efimeris tis Smyrnis 197, 264
Eflak-Boğdan 213
Eftaliotis, Argyris 336
Efterpi 168, 175
Eftihyadis, Anestis 255
Eftim (Papa) 43, 123, 144
Eftim, Thaleia Hacı 20
Ege 124, 126, 148
Ekaterini 68
Ekklisiastiki Alitheia 193, 277, 327
Ekpaideutikos Omilos (eğitim derneği) 336
Ekserciyan, Mikayel 294
Eksodus 101
Eksomologitarion 175
El Üstad 9, 246
Elefteriadis, M. Nikola 16-17, 19
Eleni (Markos kızı) 52
Elliniturkikoi dialogoi... Rumice [Rumca] ve Türkçe mükâleme 137
Elpis 327
Embros 176, 252, 253, 316
Emmanouilidis, İlias 189, 233, 314-15, 322
Emsal-i Süleyman 28
Enault, E. 184, 331
Endürlük 334
Enimerotiko Deltio 325
Epano Mahallesi (Malakopi) 48
Epir 347
Eptalofos 277
Eptapirgion (Yedikule) Hastanesi 211
Ereğli 79, 88, 94-95, 98
Erivan Devlet Kütüphanesi 236
Erofili 176
Erotokritos 176
Erzurum 69, 213, 224, 226
Esat Paşa 316
Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası 214
Eski Kilise (Nea Karvali) 93
Eski Zoğrafyon Lisesi Öğrencileri Birliği 327
Etairia Spoudon Neoellinikou Politismou kai Genikis Paidias [Çağdaş Yunan kültürü ve genel eğitimi araştırmaları derneği] Kongresi (1988) 194
Ethniki Bankası Kültür Yayınları 6
Ethniko İdryma Ereunon [Milli Yunan araştırmalar kurumu] 196
Ethnikos Erôs 327
Ethnos 186
Euripe Köprüsü 26
Ev Ekonomisi Mektebi (Beyoğlu) 318
Evangelismos Hastanesi 156-57
Evdokia 187
Evdokimidu, Elefteria 60
Evelpidis, D. 297
Evgenidis, Estatyos 321
Evgenios (Melitupolis metropoliti) 44
Evia (Eğriboz) Adası 5, 13, 15-29
Evripoz 15
Evstathios (metropolit)39
Exarhidis, Vitleem 68
Eksarhidu, Eleni 68
Ezop Masalları 183

Fakidis, Yordanos 322
Falakra 15
Faliron 156
Fallmerayer 144
Faltakaoğlu, Dimitri S. 349
Farasa (Çamlıca, Varahisios) 20, 41, 63
Farasa Dialekti 20
Fardis, Aleksandros 250
Faros 327
O Faros tis Anatolis 251, 261, 353
Fatih Sultan Mehmet 111, 281, 285
Fazilet bkz. *İ Areti*
Fénelon 184-85
Fener 193, 290-91, 300, 306
Fener Rum Patrikhanesi 123 *ayrıca bkz.* İstanbul Patrikhanesi

Fertek 41, 319
Feth-i Konstantiniye 28
Filadelfia (Alaşehir) 252
Filikos, İ.A. 332
Filippidis (Burdurlu öğretmen) 156-59
Filoktitis 354
Fincancılar Yokuşu (İstanbul) 235, 241
Fitne 263
Fontnelle 184
Fotiyadis, Fotis 336
Fotiyadis, Konstantinos 250
Fotyos (Polyani episkoposu) 318
Frangopoulos, Dimitrios 327
Fransa 5, 74, 317, 345
Fransa İmperatoru Birinci Azim Napoleon Tezkiresi 183
Frigya 290
Fröbel, Fr. 332, 346, 361
Fûnun-i Şarkiyye - Risale-i Havadis 249

Gaitanopulos, Athina 332, 351-52
Gaius kardeşler 348
Galata 54, 292-93, 295, 307-308, 328, 340, 349, 363
Ganos (Gaziköy) 299, 356
Gargareta 156
Gavrielidis, İ. 186
Gavriil (öğretmen) 71
Gazi, Eleni 322
Geceler 186
Gedeon, Manuil 249-50, 255, 259, 266, 279, 282, 289, 292-93, 297, 303
Gelibolu 213
Gelveri (Karvali, Güzelyurt) 37, 41, 43-44, 47-48, 74, 78-79, 85-89, 91-92, 94-95-99, 168, 338, 349
Gemlik 16
General Board of Health 212
Geneviève 183, 188, 190
Gennadios Sholarios'un İtirafları 165
Gennadios, İoannis 277, 289
Gennadios'lar 302
Gennadius Kütüphanesi 4-5, 14, 166, 277-78
Georgopoulou, Maria 278
O Geôrgos 333, 352, 354-55
Gerdiç Bağları 92
Germanos (keşiş) 63, 177
Germanos (V) 317
Gerostathis 154, 186
Geyveli, Ç. 316
Ghent Üniversitesi 4
Giannapoulos, Minos 361
Giresun (Tirebolu) 35
Girit 68, 126, 146, 173, 247, 255, 293, 360
Gitar 168, 182
Glykis (Gliki) Matbaası (Venedik) 178
Gogos, Panayiotis 290
Gölpınarlı, Abdülbaki 325
Grey, Edward 317
Grigoroğlu, İncesulu Stavros 230-31
Grigoryadis, Yorgos K. 322
Grigoryos (teolog) 70
Grigoryos (VI) 179, 181, 283-84
Grigoryos Toloğos (Grigorios Theologos) Kilisesi 87-88, 94
Grin, John 269-71
Guinis, Dimitrios 10, 216
Gülzâr-ı İmân-ı Mesihî 147-48, 174, 177, 179
Gümülcine 318
Günaha Galibe Eseri 27, 238
Gürcistan 153

Hacetname Kitabı 174, 176-77
Hacı-Apostolu, Sofia 68
Hacıaslanis bkz. *Sevdalı Hacıaslanis*
Hacı-Eksarhos, L. 66
Hacı-Filippidis, Lazaros 54-55
Hacı-Filippidis, Periklis 57
Hacı-Filippidis, Stratiça 68
Hacı-Filippidis, Vasili 71-72
Hacı-İoanidis, Filippos 71
Hacımuratis, Savva 146
Hacı-Pahomios 68
Hacı-Paraskeva, Magdalini 68
Hacı-Paraskeva, Varvara 68
Hacı-Prodromos 47
Hacıprodromu, Yordanis 41
Hacı-Spiridis, Konstantinos 71
Hacı-Yorgo, Evdokia 68
Hacıyosif, Hristos 36
Hadjidimos, A.D. 218, 249
Hadjikyrikos 257
Hagop Boyacıyan Matbaası 132, 171, 239, 240
Haham İzak 182
Haldia Başepiskoposluğu 48
Halep 268
Halk Mektebi (Germir) 47
Halki *bkz.* Heybeli
Halkida 5, 13-15, 18-20, 24-26, 28
Halkida Arabacılar Derneği 13
Halkidiki 72
Hamidiye Ticaret Mektebi Âlisi 263, 272, 274-75

Hami-i Ortodoksia 181
Hamparsum 203, 207
Hansen, Theofilos 161
Hanya 247
Haralambos (Hambos Ağa, Makrimarili) 24
Haralampidis, İordanis 313, 319
Hasan Bey 66
Hasan Vasfî 272
Hâtt-ı Hümayun 112-13, 133, 188
Hatzidimos, A.D. 264
Havariler'in İşleri 178
Hazreti Meryem 64, 72, 351
Heliodoros 183
Hellas 356-57
Hellinikos Filanthropikos Syndesmos Filomuson "Areti" = "Fazilet" Rum Amatör Sanatsevenler Derneği 328
Heybeliada (Halki) 327
Heybeliada Ticaret Mektebi 318
Hıristiyan Duaları 182
Hıristiyan İnancın Antolojisi 105
Hıristiyan İnancının Ana Başlıkları 148
Hıristiyan Talimatı 27
Hıristiyan Yolculuğu 27, 238
Hikâyeler 350
Hindistan 211
Hipodrom Meydanı (İstanbul) 291
Homeros 69
Hora 299, 356
Hoyalar (Gelveri) 93
Hrisafis (Papa) 177
Hrisidis, Nikos 278
Hrisostomos (İzmir metropoliti) 351
Hristidis, Aristovulos D. 319
Hristidis, Pipina D. 319
Hristo Bey 307-308
Hristofidis, Lukas 332
Hristopulos, M. 250
Hristos 64, 261, 293
Hrisupolis 97
Hronia köyü 15-16
Huart, Clement 255, 263-64, 268
Hüdâvendigâr Sokağı 274
Hüdaverdi, Dr. Mehmet 320
Hüdaverdioglou-Teodotos, Sof. Avr. 315, 322
Hüseyin Hüsnü 227

Internationale Tractgeselischaft Hamburg 171
Irak 213
Isparta 155, 188, 347
İ.P.T. (Anıskıdıs Anaskidis) 346
İbadetname 5, 181-82, 189-90
İbrahim Bey 66
İbrahim Paşa 123
İbrahim Paşa Vakfı 52
İda 69
İgnatidis, Minas 68
İgnatios (metropolit) 143
İgnatiyadis, Lazar 65
İho 277
İkinci Dünya Savaşı 1
İlahiler 190
İlahiler Allah'ın İbadetinde 238
İlahiler ile Makamları 238
İlios bkz. *Afitâb*
İliou, Philippos 6, 10, 196, 296
İlm-i Hesap Kısm-ı Zihni 238
İlyas Peygamber 64, 70, 72
İlyas Peygamber Kilisesi 65, 69
İmam Mesihi 174
İmera 277
İmerisia 277
İmerisia Epitheorisis 277
İncil 19, 25, 72, 134, 142, 178, 190, 237, 240, 284
İncil Cemiyeti 180
İnciler veya İoannis Hrisostomos'un Vaazları 175
İngiltere 294, 329
İnsanın Hıristiyanca ve Memleketlice Farzları 186
İntibah İlahileri 27
İoanna (Dedeağaç) 68
İoannidis, İoannis 182, 186, 189, 250
İoannikios (şair) 24
İoannu, Nikolaos 41
İonnidis, İonnis 182, 186, 189, 250, 261, 345, 348
Kayseri Mitropolitleri 182
İpitis, P. 219
İptila Kelamı Cana Kiyafetlu 174, 176, 179
İrakleous, Stilianos 261, 262
İraklion Halk Kütüphanesi (Girit) 293
İran 213
Hz. İsa 26, 64-65, 72, 113, 134, 137, 154, 179, 285-86, 351
İsaak (papa) 41-42
İskender (Büyük) 64, 182
İsmail Paşa 216-17, 218, 220-24
İspanya 345
İstanbul 7, 11, 27-28, 35, 38-39, 46-48, 50, 53, 56, 58, 60, 62-63, 67-68, 77, 84, 96, 98, 101, 106, 121, 126-29, 132-34, 143-49, 151-53, 164, 166-67, 169, 171, 178,

İstanbul (önceki sayfadan devam) 183, 188-89, 191-93, 199, 200, 204, 207, 211-14, 219, 224, 231, 235, 246-47, 249-50, 252-54, 258, 260-68, 268, 273-74, 276-82, 284, 286-87, 289-91, 293, 295-97, 301, 303-304, 306, 313, 316, 318-19, 321-22, 325-30, 332, 334, 336, 338-40, 345, 348-49, 352-54
İstanbul Amerikan Heyeti Misyonu Kütüphanesi 262
İstanbul Amerikan İncil Evi 261-62
İstanbul Hekimler Cemiyeti 211, 213
İstanbul Pansiyonu ve Sistemli ve Ailevî Eğitim Cemiyeti 326
İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti 105, 321
İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi 110, 143-45, 279
İstanbul Patrikliği (Patrikhanesi) 25, 61, 123, 142, 144-45, 179, 191, 253, 279, 281, 283-85, 296, 298-300, 309-11, 319, 327, 342
Ekümenik Patrikhane 64, 131-32, 178, 281, 296, 298, 304
Ekümenik Patriklik 106, 179, 348
Maliye Komisyonu 297
Patrikhane Kilise İşleri Komisyonu Arşiv Merkezi 327
Patrikhane Kütüphanesi 323
Patrikhane Matbaası 143, 150, 178-79, 216
İstanbul Yunanistan Elçiliği 277, 336, 361
İstanbul Zoğrafyon Lisesi 326-28, 342, 357
İstieas, Kserohori *5*
İstikdaf 183
İstiklal Caddesi *bkz.* Stravrodromi
İstiklal Savaşı 100, 105, 132
İsviçre 63
İtiraflar Kitabı 175
İzmir 15-16, 26, 68, 86, 134, 149, 164, 167, 171, 183, 189, 191-92, 195-201, 203-204, 208, 217-18, 221, 245-46, 248-49, 254, 258, 264-68, 283, 294, 351
İzmir Valiliği 198, 200
İzmirlioğlu Han 340, 363

Janse, Mark 4

KAAM *bkz.* Küçük Asya Araştırmaları Merkezi
Kaçikas (Keçi) Dağı 66
Kader Abla 68
Kadıköy 317
Kadınlara Mahsus Gazete 263, 274
Kadınlara Mahsus Gazete Matbaası 263
Kaisareia (Kayseri) 33-39, 41, 43, 45-47, 60-63, 69, 73, 101, 117, 125-26, 132, 141, 146, 175-77, 180, 207, 232, 246, 255, 284, 286-87, 319, 321, 345-46, 348, 359
Kaisareia Komitesi 280
Kaisareiane 98
Kaisareos, Andreas Kyriakidis 281
Kalfoğlu, İoannis 182, 190
Kalfoğlu, Minas 44
Kalliadis, K. 286
Kallifron, V. 261
Kallithea 6
Kaloyeros Bayırı (Keşiş Tepesi) 70
Kalust, Dökmeciyan 236
Kamalakidis, Anastis 322
Kamalakidis, Evstratiyos 322
Kamalakidis, İoannis 322, 323
Kamalakidis, Nikolas İ. 256, 260, 313-14, 317, 322-23, 339
Kamalakidis/Kamalakoğlu ailesi 322
Kamatero 66-67
Kamburoğlu (Bayan) 24
Kamburoğlu, Aleks. 323
Kamburoğlu, Methodios 24
Kamburoğlu, Yorgo 24
Kamu Yararı ve Mal Mübadelesi Sandığı 34
Mal Mübadelesi Sandığı 35
Kanun-i Esasi 189
Kapadokya 8, 15, 33-36, 44, 61, 67, 69-70, 74, 102, 117, 19-21, 123, 125-28, 132-33, 137, 144, 146, 148, 150-51, 164, 177-78, 182, 187-89, 191, 232, 246, 253-54, 256-57, 268, 279-80, 282, 284, 286-87, 315, 318-19, 321-23, 334, 337-39, 348, 354
Kapadokya Eğitim Cemiyeti (İstanbul'da) 287
Kapadokya Kayserisi 69
Kapadokya Zilesi 70
Kapanitza Mahallesi (Evia Adası) 15, 18, 27
Kaplanoğlu, Prodromos 48
Kapudan Mahallesi (Ürgüp)50-51
Karababa kalesi 15
Karababa köyü 15
Karaburun (Selanik) 90, 99
Karadeniz 3, 15, 124
Karahisaridis, Eftim 123
Karakis, Arhonca 68
Karakis, Yorgos 68
Karamanlakis, Aleksandros 333, 360

Karamanlıca Bibliyografyası 3, 20, 28, 77, 165
Karasavasoğlu, Yordan 42
Karasavvas, Dimitris (Demetrios) 256, 262-63, 314, 339
Karathodoris, Aleksandros 284
Karayorgis 254
Karayulafoğlu, Anastas 175, 177
Karma Komisyon (Niğde'de) 101
Karma Konsül 281,
Ulusal Karma Konsey 304
Karma Konsey 299
Karma Mübadele Komisyonu'na bağlı Ara Komisyon
Karolidis, Pavlos 11, 334, 358
Karpat, Kemal 112, 123
Karpatos 61
Karşıyaka 268
Karvali *bkz.* Gelveri
Karvia 66-68, 72
Karya (Datça) 290
Kassiani 187, 256
Kassos 61
Kastor Matbaası 214
Kastorya (Kesriye) 86-87
Katari 68
Kato Mahalle (Nevşehir) 48
Katrancis, Polikseni 86
Kavafakis, A. 360
Kavak, Ayşe 215
Kavala 3-4, 43, 68, 74-75, 78, 80, 82, 86, 90-91, 96-97, 99, 317-18
Kayalis, Mihal 68
Kaymakamis, Trifon 68
Kayseri *bkz.* Kaisareia
Kayseri Episkoposluğu 38, 46
Kayserililer Yardımlaşma Derneği (İstanbul) 46
Kayserlis, Yorgos 68
Kazi, Anastasia S. 41
Kechagia, Kallopi 361
Kechagioglou, Georgios 184, 194, 196-98, 202, 207
Kedikoğlu, Haralambos 46
Kefro Başpiskoposu Aziz Gregentios'un Yahudi Ervan ile Dini Konuşmaları 173
Kehaya, Sumefti 68
Kehayas, Minas (epistropos) 38
Kehayoğlu, İ. 348
Kehries 15
Keloğlan 68
Kenalata 44
Keraçini 232
Kermira (Germir) 38, 41, 47, 348
Kesendire Metropolitliği 66
Keskin 123
Kesriye *bkz.* Kastorya
Kıbrıs 9, 126, 129, 146
Kıbrıs Üniversitesi 261-62
Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa 316
Kınalıada 149
Kırım Savaşı 212
Kırkhisar 35
Kış ve Fukara Komşusu 315
Kızılırmak 283
Kızılkaya 87-88
Kızlar İçün Hıristiyan Talim 27
Kızlarımız Neler Bilmeli? 333, 353
Kiepert, H. 143
Kikkos (Kykkos) Manastırı 129, 176
Kilikya 103, 282
Kilisenin Tarihi 18
Kiprianu, Despina 69
Kiril (II) 300
Kirillos (İstanbul patriği) 11
Kiryaki Mektebi Dersleri 1897 Senesi İçün 238-39
Kiryakidis, Nikolaos A. 319
Kiryks 352
Kitab-ı Mukaddes 238, 240
Kitabı Mukaddes Şirketi *bkz.* British and Foreign Bible Society
Kitromilidis, Paschalis 128
Kleovulos, Efstatios 284-87
Klimentidis, Dimitrios P. 316, 318
Koch, Robert 212
Kock, Charles Paul de 132, 184, 331
Kokkinos 156, 158
Kokolis, C.S. 350
Kolay İman Nasihati 174, 176
Kolera Risalesi 182, 215-16, 219, 221-22, 224
Komfukios Filozofun Meharet-i Ünsiyeti 183
Kondylis 257
Konstandinos 11
Konstantin (Büyük) 61, 316
Konstantinidis kardeşler 51-52
Konstantinopolis (İstanbul) 38, 47, 254, 277, 281, 289, 291
Konstantinopolis Kilisesi 297
Konstantinopolis'in Sırları 296
Konstantinupolis 277, 294, 296-98, 300
Kontogonis, K. 259
Konya (İkonion-İkonium) 33, 41, 54, 56, 64, 69, 71, 78, 143, 155, 252, 352

Konya Başepiskoposluğu 64
Konya Başmetropolitliği 69
Konya Episkoposluğu 52-53
Konya Metropolitliği 74
Konya Valiliği 74
Korent Körfezi 333
Kornelia 348
Korytsa 53
Kosmidis, K.K. 262, 326-28, 330-35, 337-43, 345-51, 353, 355-57, 360, 363
Kosmidis, P. 313
Kostaoğlu, Parthenios 13-14, 18, 26-27
Kostis, Nikolaos 219
Kourtidis, Aristotelis 152-53, 155-56
Koz, Sabri 303
Kozan *bkz.* Kozani
Kozani (Kozan) 86-87, 93
Köroğlu 11, 133-34, 187, 190
Köstük 87, 88
Krepali 68
Krya Vryssi 15
Ksanti (İskeçe) 78
Ksenis, D. 299
Ksenopulos, Grigorios 152
Kserohori (İstiaia)
Kseropotamos Manastırı 358
Kudüs 58, 300
Kudüs Ziyaretnamesi 175
Kudüs'ün Tarihi 182
Kudüs'ün, Sina Dağı'nın ve Kikkos Manastırı'nın Proskyneterleri 174
Kudüs-i Gülzar-i Şerif Ziyaretnamesi 174
Kukurikos 254, 263-64
Kulenter, Elefterini 68
Kumkapı 148
Kumunduros 127
Kunduras, Yovakim 68
Kuneralp, Sinan 303
Kunturiotis, Pavlos 316-17
Kurşunlu Han (Galata) 356
Kurtis, Nikolaos 21
Kurtuluş Savaşı 169, 257
Kuspaloglus, V.P. 316
Kutalianos, Antimos 290
Kutsal Havariler Kilisesi 53
Kutsal Kabir Toprakları 300
Kutsal Sinod 53, 62
  Kebir ü Şerif-i Sinodos 309
  Kutsal Sinod Meclisi 106, 277, 294, 348, 357
  Yerel Sinod Meclisi 281, 294
Kuzinopulos, A. 186
Küçük Asya 64, 77, 108, 130, 142, 147, 152-54, 159-60, 170, 176-77, 179, 188, 191-92, 232, 260-61, 334-37
Küçük Asya Araştırmaları Merkezi 5-6, 14, 17, 19-20, 22-23, 29, 33-35, 37, 43, 46, 48, 53, 55, 73-74, 77, 87, 92, 99-102, 105-106, 114, 125-26, 133, 141, 181, 187, 230-31, 250, 254, 256, 259-60, 264, 267, 282, 284, 288, 295, 314, 322-23, 334
  Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi 259
Küçük Asya bkz. *Mikra Asya*
Küçük Asyalılar Derneği 156
Kültür Derneği Parnassos 139
Küluncoğlu, H.G. 349
Kürtören 88
Kyriakodromion 174, 181

Lafsaikon 175
Lambrinu, Ana 69
Lampsakos (Lapseki) 19
Landos, Agapios 174
Langa 148
Lapseki *bkz.* Lampsakos
Laskaridou, Aikaterini 361
Laskidis, Nikos 95
Lausaikon 177
Lazaridis, İoannis 215, 250
Lazaridis, Prokopios 69
Le Bébé (Bebek) 352-57
Lebas 290
Leiden 261
Leiden Üniversitesi 261-62
Leontias, Sappho 361
Leontios, İkonomos 314, 322
Levidis, Anastasios 11, 39, 190, 250
Lewis, Bernard 247
Leyla Hanım, Şair 217
Likaonya 69
Likya 153
Limni 15-16
Limnidis, İordanis İ. 26, 28, 132, 182, 186, 197, 249, 251, 256, 259, 261, 266, 313-14, 318, 322
  Aynaroz Tarihi 182
  Kudüs 182
  Lisan Bahçesi 182
London Missionary Society 170
Londra 132, 171, 277
Loukidis, Sokratis 91

Loukopulos, D. 5,
Lozan 63
Lozan Anlaşması 34, 124
Lucy Hotel (Halkida) 13
Lukopulu (Bayan) 13, 16, 18, 20
Lurideon Vakfı 323

Maarif Nezareti 199-201, 205, 230, 233-34, 241, 291
Maarif Meclisi (Meclis-i Maarif) 208, 234, 240-42
Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi 229
Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Arşivi 198
Maarif Nezareti Müfettişliği 198-99, 233
Maçukas, Spiros 331, 360
Madam F* 349
Mahsure Hanım 66
Makedonya 66, 86, 152, 159, 301, 303, 315, 318, 335-37
Makri 15
Makridou, N.G. 326
Makrimali 15, 24-28
Makriyanni mahallesi (Atina) 156
Malakopi (Derinkuyu) 38, 48
Maltepe Hastahanesi 274
Mamacanyan, Evdar M. 356
Mamoni, Kyriaki 188, 325
Mandanakes Arşivi 101
Mandanakes, Ksenofon 87
Mandanakis 46
Mandudhion 15
Mandudi 15
Manusia 68
Maraslis, Stelyo 71
Marathon Ovası 155
Margarita 69
Marie Hanım 187
Marigo *bkz.* Topal Marigo
Markili(ler) (Fethiyeliler) 15, 21-22
Markos 52
Marku, Atanas 68
Marmara 15-16, 153
Marmaris 15
Marsilya 213, 232
Matbaalar (Karamanlıca basım yapanlar)
Amaltheia Gazetesi Matbaası 196, 199
İ Anatoli, Matbaası 346-47
L'Anatolie Matbaası 340, 354
Andon Damiyanos Matbaası (İzmir) 198
Aramyan Matbaası 132, 171, 238
C. Aramyan Matbaası 261 62
Aristovulos, Anastasyadis ve Şurekâsı Matbaası 186, 313
Bağdatlıyan Matbaası 238
Bartoli Matbaası (Venedik) 178
Boyacıyan Matbaası *bkz.* Hagop Boyacıyan Matbaası
De Castro Matbaası 171
Glykis (Gliki) Matbaası (Venedik) 178
Hagop Boyacıyan Matbaası 132, 171, 235, 239, 240
Kadınlara Mahsus Gazete Matbaası 263
Kastor Matbaası 214
Matteosyan Matbaası 238
Minasyan Matbaası 132, 171
Nikolaos Stamenis Tabhanesi 217
Patrikhane Matbaası 143, 150, 178-79, 216
R. Sakayan Matbaası 348, 356, 360
Sarros Matbaası (Venedik) 178
Saryan Matbaası 267
Theodossiou Matbaası (Venedik) 178
Matbuat Müdürlüğü 340
Matteosyan Matbaası 238
Mavrohalividis, Yorgos 37, 50
Mavromatis, Neofitos 105, 130, 147, 177
Meclis-i Mebusan 334
Meclis-i Vâlâ 215, 227
Megali İdea 104-105, 114, 144, 329-30
Mehmed (II.) *bkz.* Fatih Sultan Mehmed
Mehmed Hamdi 226
Mekteb-i Tıbbiye 216
Mektebü'l-Fünûn-i Meşriki 197, 217-18, 264
Mekteb-i Fünun-i Meşrikiye 265
Melas, Leon 154, 182, 186, 331
Melissa 255, 277, 333
Melitopulos, Hacı Pavlos 20, 23
Melitopulos, Haralambos 66
Melitupolis 44
Meniçoğlu, Mayıs 53
Meninski, Mesgnien 147
Menippos 278
Menteşoğlu, Lukas Yannis 54
Merkez *bkz.* Küçük Asya Araştırmaları Merkezi
Merkuloğlu, Thodori Elefteriu 16
Merlier, Melpo 5, 17, 20, 24, 28, 73-74, 102, 125
Merlier, Octave 74
Mersin 46, 65, 79, 87, 89, 94-95, 98-99, 101, 231-32
Meryem (Ermeni) 203
Metaksas, N. 178
Metaksopulos, Parthenios 177
Metamorfosis Kilisesi (Şişli) 319

Metarithmisis 278
Metaxas 257
Metodius Milli Kütüphanesi 261
Mexas, Valerios 10
Midilli 3, 203, 206, 351
Mihail Mirof Efendi 272
Mihailidis, G. 327
Mihalopulos, Fanis (Michalopoulos Phanis) 252
Mihas, M. 327
Mikra Asya 255-56, 265, 275-76, 286, 290, 292-93, 307-308
Mikra Asya yani Anatoli 265-66, 277-11
Mikrasia 362-63
Mikton Etnikon Symvulion 311
Milkoğlu, Thomas 46
Millas, Herkül 73, 103
Miller, Michael Grimm 164
Milli Kapodistria Üniversitesi 156
Milli Lisan Cemiyeti 336
Milli Mensucat 232
Miltiades 155
Minas (Hacı) 24
Minasyan Matbaası 132, 171
Misailidis kardeşler 339
Misailidis, Aleksandratos 186
Misailidis, Anastasiadis 186
Misailidis, Aristovulos 186
Misailidis, Evangelinos 8, 11, 109, 132-34, 137, 150, 152, 154, 183, 186, 189, 191, 193-94, 197-201, 204-208, 217-18, 220, 222-23, 230, 233, 240, 248-54, 258, 260-61, 263-67, 278, 280-81, 283, 286, 289-93, 296, 301, 303-306, 314, 330-32
Misailidis, Evalinoz 306
Misailidis, Evagelinoz 307
Fenerli Rumlar 291
Küçük Eleni 230-35
Mikra Eleni 230-31, 235, 240
Rumcave Türkçe Mükaleme ... 25, 109, 137
Sevdalı Hacıaslanis 194-209
Temaşa-i Dünya 7-8, 11, 133, 164, 184, 186, 193, 204, 207, 256, 266, 280, 331
Misailidis, Hristos 261
Misailidis, Kir Misail 265
Misailidis, Pavlis İ. 260
Misailidis, Petros 249, 293-95
Misailidis, Theagenis E. 261, 266, 293
Misailidis, Yorgos 261, 266
Misiodaks, İosipos 150
Pedagoji 150
Misti (Konaklı) 41
Miteridis, Apostolyo 68
Miteridis, Sotirios 68
Mithat Paşa 281
Modeste, 71
Molfesi, Eleni 196
Mômos 178
Monastır 70
Montépin, Xavier de 132, 184, 232, 331
Ekmekçi Kadın 232
Mora 126, 146-47
Morrow, W.C. 330, 357
Moshas, Platon 284
Moshonisi (Cunda Adası) 15
Moysidis, M. 321
Mudanya 16
Muğla 21
Muhacir Dünyası 249, 266, 295
Muhacir Kredisi Yasa Taslağı 266
Muhacir Sedası 1, 133, 184, 257, 266
Muhacirlerin Makedonya'ya İskânı Komisyonu 66
Muhammed Emîn Efendi 268
Muhtasar Coğrafya 235-38
Mûmin ve Lekesiz İmanımızın Teslimi (İmanınızın Taalimi) 179
Murat, Anastasia 69
Murati, Aleksios 3
Murati, Elisavet (Lisavet) 3-4
Murati'ler 4
Muratis, Savas Hacı 126
Mursali 5, 16
Muruzis, Aleksandros 290
Mustafa Paşa 263, 274
Mutalaski (Talas) 181
Mübadele Alt Komisyonu 46
Mübadele Komisyonu 50, 60, 64-65, 94
Mübadele Malları Sandığı 46, 57
Mübayacı Mahallesi (Ürgüp) 50-51
Mükaleme 25
Münir Paşa 184
Mürefte 152, 356
Müstakil Türk Ortodoks Kilisesi 144
Müze-i Osmanî 352
Myloi Aghiu Georgiu 232
Myra 317
Mystakidis, V. 139

Nafpaktos (İnebahtı) 130, 147, 177
Nafplion 145-46, 197 *ayrıca bkz.* Anaboli
Nakliyet ve Beyandır Azmetlu Pederimiz Klimentos 176

Napolyon 355
Nasreddin Hoca 168
Nasreddin Hoca Hikâyeleri 188
Navarin Deniz Savaşı 146
Navarino Caddesi (Atina) 6
Nazianzos Cemiyeti (Gelveri'de) 338, 349
Nazilli 86
Nea Anatoli 142, 266, 314
Nea Efimeris 278
Nea Karvali (Yeni Karvali) 75, 86, 90-98
Nea Lampsakos 15, 19
Nea Silata *ayr. bkz.* Silata 66
Nea Sinasos 16-18
Neapolis *bkz.* Nevşehir
Neapolis mahallesi (Evia Adası)15
Neo Prokopi 13-16, 19-28, 38, 254
Neofitos (keşiş) 177
Neologos 231, 247, 254, 260, 277-78, 294, 297-98, 300
Chronos 260
Neologos tis Anatolis 278
Neon İraklion 91
Néon Pneuma 327, 332, 352
Nevşehir (Neapolis) 26, 35, 38, 41, 48-50, 64, 73, 125, 141, 256, 262, 274, 319, 323, 348
Nevşehir Dayanışma Derneği 267
Nevşehir Kaymakamlığı 64, 69
Nevşehir Mektepleri Dersaadet Eforyası 262
Nevşehir Mübadele Komisyonu 50
Niğde (Nigdi) 33, 41, 64-65, 69, 73, 92, 94, 101, 125, 141, 319, 323
Niğde Mutasarraflığı 69, 74
Nikaea (İznik) 118
Nikaki, Marietta 321
Nikiforos Teotokis'in Kyriakodromion 179
Nikolaidis, Athanasios 323
Nikolaidis, D. 297, 300
Nikolaidis, Konstantin 349
Nikolaos Stamenis Tabhanesi 217
Noci 360
Nomismaditis Yayınevi 186
Nomismatidis, Ks. 267
Novak, Père Grégoire 29
Nüfus Mübadelesi *bkz.* Zorunlu Nüfus Mübadelesi
Nüzhet Bey 300

Odabaşoğlu, Musa Efendi 93
Odessa 134, 189
Olga (Kraliçe) 316
Olimpos 353
Olympia 352
Omiros (şair) 25, 27-29
Leoforos Omiru (Omiros Caddesi) 25
Omonia kai Neologos 278
On İki Havari Kilisesi 64, 71
Oreoi 16
Orfanidis, Theodoros 331, 356
Orfanidis, Vasilios 319
Orient-Institut (İstanbul)295
Orta Mahalle (Nevşehir) 49-50
Ortaköy mahallesi (İstanbul) 281
Ortodoks Eğitim 284
Oscanyan, C. 136
Osmanlı Edebiyat Cemiyeti 255
Osmanlı İmparatorluğu 9-10, 12, 106, 110-11, 113, 124, 126, 130, 134-37, 142, 145, 151, 184-85, 189, 200-201, 203, 206-207, 212-14, 218, 225, 229-31, 239, 245, 247-48, 252-53, 255, 260, 279-80, 282, 285, 290, 294, 305, 316, 329, 334, 338
Othomanikos Minitor 278

Ömer Sokağı (İstanbul) 292
Örnek, Yusuf 4
Özege, Seyfettin 10, 12
Özen, Saadet 313

Pahomiadis, Andreas
Pahomiadis, Anthimos 67-8
Pahomiadu, Plumisti 68
Pahomiadu, Sevasti 68
Pahtikos, G.D. 353
Pahtitis, Dimitris 303
Paidagôgikôn Deltion tôn Athinôn 355
Paisios 36, 60-63, 180-81, 284
Doğru Dinin Talimi ki Tarihte 1765 Moskа Mitropolutu... Platon 138, 180
Palaiologos, Grigorias 133, 183,
O Polypathis 11, 133, 184, 204, 331
Palaiologos, Grigorios 11, 133, 183-84, 204, 331
Palamas, Kostis 331, 336, 354
Paleologos, Konstantin 61, 350
Palirroia Oteli 13
Pallas 267
Pamboukis, İordanis T. 6, 251, 295
Panaya Kilisesi 47
Panayotidis, Athanasios 19-20, 27
Panayotidis, İ. 190
Pandora 168, 182, 219
Pantalidis-Papas, Giangos 336

Pantazis, Aleksandros 336
Panteleymonidis, Yorgos 322
Pantelidi, Yorgo 37
Papa Hristoforos 331
Papa-Apostolos 25
Papadiamandis, Aleksandros 7
Papadimitrios, N.T. 332, 351
Papa-Dionysios 56, 71
Papadopulos, Andon 20-22, 24
Papadopulos, Papa-Konstantis 322
Papadopulu, Sotira 69
Papadopulu, Th. 51
Papadopulu, Vithleem 18
Papa-İoannikios 28
Papa-Lazaros 71
Papa-Makarios 56
Papa-Prodromos 58
Paparrigopulos, D. 186
Papayakovu, Eftim 71
Papayakovu, Evdoki 71
Papa-Yeorgios 26
Papazoğlu, Agapios 182, 215
Papazoğlu, Avraam 60
Papissa İoanna 316
Papontoniu, Zaharias 333
Paraphrasis eis to aplousteron... grammatos... tou Kallinikou 179
Paris 316, 321
Parren, Kalliroi 361
Parrisyadis, D. 259
Partenon 139, 335, 360
Pashalis, Nikiforos 175
Paskal, Stefanos 68
Paspatis, A.G. 211, 213
Pasvangas, Yannis 21-22
Patrikhane Matbaası 143, 150, 178-79, 216
Patrikiou-Stavridou, Rena 336
Patris 278
Pavlosoğlu, Elenko 62
Pears, Edwin 118
Pehlidis, Hrisostomos 47
Pelsaret-il Maşrik 249 ayrıca bkz. *Beşaret ül Maşrık*
Pera 340
Peraia (Selanik) 99
Perama 3
Peridromos 327
Peristasis 356
Peristrema (Belistrma) 87-88
Perrot, Georges 118
Persidis, Panayotis 68
Peterimiz - Altın Ağızlı İoannis'in Dinsel Söyleşileri 179
Petridis, Prodromos 98
Petrokokinos, D. 336
Petropoulu, İoanna 325
Pevra 78
Pharos 360
Pire (Atina) 86
Pisidya 155, 176
Pitiya 182
Piyaloğlu, Mihail 319
Platon (öğretmen) 60
Pogonatos, Z. 316, 322
Pointcarré, Raymond 317
Polatoğlu Hariton (Polatoglou, Chariton) 133, 184, 257, 266
Polemi, Popi 196, 222
Polemis, İoannis 333
Polihronidis, G. 290
Polikarpos (Kayseri metropoliti) 321
O Politikos Orizon 327
Polivios, İoannis 132, 184, 186, 193, 197
Polyani 318
O Polypathis [Cefâkeş] 11, 133, 184, 204, 331
Ponsianos 182-83
Pontus 6, 16, 103
Portakaloğlu (Portakaloglou), Markos L. 319
Prayer Book and Homily Society 170
Prokopi (Ürgüp) 4-5, 38, 50-51, 254
Prokopion 21
Prokopios (Konya metropoliti) 54, 352
Proodos [Terakki] 254, 278, 301
Protestan Kilisesi 138
Protestanların Çürütülmesi 26
Psakhna 15, 24, 26
Psaumes 181
Psihari, Jan 336
Purnaras, Petros 296
Pyrrhos, D. 175

R. Sakayan Matbaası 348, 356, 360
Rallidis, O. 336
Raşid Paşa 299
Religious Tract Society 170
Renieri, İrini 36
Reşid Paşa 316
Rezer, Bernardo 219
Rize 96
Rizos, Serafim 11
Rizos, Trasivulos 53, 71
Robinson Crusoe 183

Rofan, Agalini 68
Roidis, Emmanuil 316
Roidis, S. 327
Roma 25-26, 344-45
Romanos, İsidor 70
Romanya 326, 353
Rovies 16
Ruh Afiyetliği 173-74
Ruhani Bahçe Demeti 17
Rum Milleti Komitesi (Halkın Komitesi) 299, 301
Rum Ortodoks Kilisesi 112, 136, 147, 284, 304-305
Rusya 213, 285, 300, 326, 353
Rusyadis, G. 259
Rüstem Paşa mahallesi (İstanbul) 265, 276

Sabilere Fazilet Kılavuzu 175
Sabuncakis, K. 316
Sadâ-i Millet 260, 313
Sahpeloğlu, Prodromos 322
Saint Stéphane Kilisesi (Paris) 316
Sakız 126, 146, 202-203, 216
Salamine 66-67
Salaville, Père Sévérien 5-6, 105, 108, 165,
Salkımsöğüt caddesi (İstanbul) 263, 274
Salpigks 278, 351
Samartzidis, Hristoforos 296
Samatya 148, 300
Samiotakis, Yakovos 199
Samiriyeli Kadın 316
Samsun 60, 134, 189
Samuel, İ. 178
Samuyil mahallesi (Ürgüp) 50-51
Santanuris, Stelyo 71
Sarafoglou, İgnatios 177
Sarmısaklı mahallesi (Ürgüp) 50-51
Sarros Matbaası (Venedik) 178
Saryan Matbaası 267
Satan 327
Satırın Hanı (Mersin) 98
Savvas 71
Savvopulos, P. 189
Sazalca (Taşpınar) 38, 51, 319
Sazanov, Sergey 317
Seda-i Hakikat 294
Sehpapa, Tatyani 68
Selanik 66, 68, 80, 90, 99, 103, 105, 132, 134, 180, 189, 214, 318, 353
Selanik Körfezi 66
Selçuklu 104, 120
Semavi Bahçe Donanması 174, 176
Sepetçi Sokağı (İstanbul) 263, 274
Serafim (Ankara metropoliti) *bkz.* Antalyalı Serafim
Serafimidis, İoannis 289
Sevastopoulos, Kostandinos 216, 224
Sevdiköylü 16
Sholarios, Gennadios 148, 168
Sıhhat Nerdedir 256
Siatis, Giangos 336
Siiben, W. 87
Silata (Özlüce) 38, 52-57, 63-72
Silatalılar Yardımlaşma Cemiyeti 53
Simeon Teologos 179
Simeon, Prodromos Atlamazoğlu 44
Simeonidis, Evdokyos Hacı 319
Simvulidu, H. 353
Simyonoğlu, Aleksandros 232
Simyonoğlu, Aristidis 232
Simyonoğlu, Kosmas 232-33
Sinanoğlu, İsaak 59
Sinasos 36, 71
Sineos 11
Sinyosoğlu, Aleksandro S. 347
Sinyosoğlu, Simeon 149, 345
Sirinidis, P. 181
Siroz 132
Sismanoglou *bkz.* Şişmanoğlu
Sismanoglous, Sotiri 71
Sivas 117
Sivastopol 213
Skiros adası 99
Skopi (Subaşı) 38, 57, 59
Skrip 254
Skyloyanni 14-15, 21
Society for Promoting Christian Knowledge 170
Sofokles 354
Sofos Solomon'un Parimiaları 179
Sofronios (III) 296, 303, 310
Sofulis, Eftimios 13-14
Sofya Kiril ve Methodius Kütüphanesi 261
Soldatos, Hristos S. 327-28
Solomon, Ham 203, 206-207
Solomonidi, İrini 278
Solomonidis, H. S. 197, 264
Soullidis, Nikolaos 180, 250
Spanos, Kanellos 147-48
Spanudis, K. 301
Spencer, H. 351
Stamatopoulos, Dimitris 282
Stambol *bkz.* İstanbul

Stathi, Penelope 11, 133, 184, 204
Stefana (Reşadiye) 38, 59-60
Stefana kilisesi 60
Stella, Urania 333, 353
Stepanyan, Hasmik 10, 166, 248
Strabon 69, 334
Stravrodromi (İstiklal Caddesi) 300
Strofilia 15
Suços, Panagiotis 331, 346
Sue, Eugène 132, 184, 331
Sunpiulidis, V.İ. 316
Suriye 153, 213
Sümela Mananastırı 177
Süt Bebeği 333
Syazeni 307-308
Sylla 64, 69
Syllogi Diaforon Dialogon 182
Syntagmation Peri Holeras (*Kolera Risalesi*) 224
Syra 171

Şafak 256, 267
Şah İsmail 11, 133, 187, 190
Şark 198, 249, 267, 294
Şarköy 356
Şemseddin Sami 122, 184
Şerif-i Kılavuz 25
Şişli 319
Şişmanoğlu ailesi 23, *ayrıca bkz.* Sismanoglous
Şişmanoğlu, Lazari 20, 22, 96

Taaşşuk-u Tal'at ve Fitnat 184
Tâbiyet Kanunu 110, 122
Tahidromos (Tachydromos) 254, 278, 297, 348
Tahtakale 265
Taksiyarhis (Kayabağı) 41
Taksiyarhis Kilisesi 48
Takvim-i Vekayi 245-47
Talim-i Mesih-i Ortodoks İmanımızın 174
Talip 28
Tamburacı Han (İstanbul) 289
Taniskidis, İlias 328, 351
Tanrı'nın Anası Kutsal Doğuş Kilisesi 41
Tantalidis, Dim. 336
Tanzimat Fermanı 111, 113, 121, 133-34, 140, 143, 150, 189-90, 207, 258
Tapu Tahrir Defterleri 125
Tarinas, Stratis 197, 252, 261-62, 264, 295, 323, 326
Tarsus 95
Taşoz 3
Tataula, Minos 361
Tavlosun (Tavlusun) 36, 38, 60-63
Teknopoulou, J. 181
Tekzip-ul Protestan 181
Telegrafos 254
Télémaque 185
Telmisos (Hançerli) 41
Teodori, Trifon 53
Teodoros 68
Teoharidis, Orfeas 349
Tepedelenli Ali Paşa 331
Terakki 132, 184, 186, 193, 197, 256, 267-68
Terceme-i Telemak (*Les Aventures de Télémaque*) 184
Tesalya 2, 61, 216, 222, 336
Tevfik Efendi 272
Tevrat 237, 240
Theatis 277, 294
Themistokles 155
Theodossiou Matbaası (Venedik) 178
Theofilas, İ. 220
Theotokos Meryem Ana'nın Uykusu Kilisesi
  Nea Syllata'daki 66
  Skopi'deki 57
  Stefana'daki 59
Thomaidis, Dimitrios 255, 260, 265
Thomaidu, Martha 325
Thomas, Eleftherios 289-91
Thraki 277
Tiktabanis ailesi 48
Tilegrafos 278
Tilegrafos tu Vosporu 278, 280
Tipos 278
Titanik 333, 353
Tiyana 322
To Ethnos 278
To Vima 133, 184
Todora 68
Tokyay, Menekşe 193, 277
Tomayidi, Dimitraki 276
Topal Fotini 68
Topal Marigo 68-69
Tourgouti, Hristo 37
Tozakidis, Antonios 68
Tozakidis, Grigorios 68
Tövbe Kapısı 175, 179
Trakya 3, 66, 301, 303, 333
  Doğu Trakya 333
  Güney Trakya 356
Treiber, E. 219
Trieste 136

Trikki köyü 216, 222
Tronos, İkumenikos 310-11
Troya 153
Tsaldaris 257
Tsalikoglou, Emmanuel 37, 263
Tsourouktsis, İoannis 260, 314
Tufan, Mesut Yaşar 33
Turçia 294
Turgutis, H. 264
Turkeroğlu, Sofya 40
Turkia 294
Turkika Mnimata mahallesi 15, 18
Türk Ortodoks Kilisesi 43, 123, 144
Türkçe-Yunanca Sözlük 138, 167, 175-78, 182
Türkiye 7, 63-65, 71, 99-100, 124, 143, 257-58, 283, 336, 350
Türkoğlu, İnci 245
Tyana (Kemerhisar) 69, 315, 319

Ubicini 260
Ulukışla (Niğde) 65, 94, 101
Ulusal Bilimsel Araştırmalar Kurumu Neohellenik Araştırmalar Merkezi 325
Uzunçarşı sokağı (İstanbul) 265, 285

Üç Patrik 182
Ürgüp *bkz.* Prokopi
Üyepazarcı, Erol 163, 325

Valaoritis, Aristotelis 331, 347
Valavanis, Aravanlı Yuvakim (İoakeim) 113, 137, 139, 192, 250
Varna 213
Varoçis, J. 357
Varouhas, A. 174
Vasil (Büyük; Megas Vasileios) 70
Vasil (İmparator) 318
Vasiliadis, Savvas 71
Vasilios Destunis 65
Vasilyadis, Spiridon 330, 346-49
Vatan (İstanbul'da) 268
Vatan (İzmir'de) 268
Vayanis, Konstantin 348
Vecopulos, V. 327
Vefâk 268
Vekse (Özlüce) 37, 41-42
Velibaba 15
Venedik 11, 25, 106, 110, 175, 178
Venizelos, A. 219
Venizelos, Elefterios 232, 316, 330, 334, 360
Venizelos, Palaiologos Aleksandro 219
Veroia 68
Vesile 268
Viek 292, 297
Vikelaia Kütüphanesi 294
Vikelas, Dimitrios 294, 330, 350, 352-57, 361
Violakis, G.K. 266
Vivliov psyhofelestaton 179
Viyana 143
Viyana Mıhitarist Kütüphanesi236
Vizantis (Byzantis) 39, 299-302
Vizyinos, G. 361
Vlastos, Petros 336
Voiotia 15
Volkan 268
Volos 214
Volos Kız Yatılı Okulu 336
Volos, A. Delmuzos 332
Voltaire 184
Vretos, İoannis A. 230-31
Vryonis, Spiros 120
Vuliagmeni mahallesi (Evia) 15, 27
Vuros, İoannis 219
Vutyras, S. 247
Vyzantios, Dimitrios K. *bkz.* Aslanis, Dimitrios Hacıkostandi
Babylonia 3, 126, 145-46, 197, 207

Wood-Allen, Mary 333, 352-53, 358

Yadigaroğlu, P.P. 319
Yakındoğu Misyonu 261
Yanidis, N. 71
Yannakopulos, Kostandinos D. 216, 222
Yanya 61, 87, 137, 247, 331
Yediada 146, 203, 211
Yedikule 148
Yehova Şahitleri 171-72
Yemenici sokak (İstanbul) 340, 354
Yeni Ahit 65, 71, 237
Yeni Aşk Şarkıları 182
Yeni Hazine 106, 173-74, 176
Yeni Kilise (Nea Karvali) 94
Yeni ve Eski Karvalis (Nazianzu) Şarkıları 75
Yenice 89, 98
Yenidünya, Mihal 349
Yeniköy 68
Yermanos 63
Yeron Apanthisma 177
Yerusalim Ziyaretnamesi 134, 181, 331
Yervasios (Kayseri episkoposu) 45-46, 60
Youdann, M. 41

Yorgaki, Evdoksia 68
Yorgaki, Samatyani 68
Yorgi (Kral) 316
Yorgi Kara Sava 274
Yosefidis, Todor 349
Young, E. 186
Yozgat 117
Yukarı Mahalle (Nevşehir) 50
Yunan Dilini Muhafaza Cemiyeti 105
Yunan İhtilali 180
Yunan İsyanı 173
Yunan Meclis Kütüphanesi 291, 298
Yunanca Eserler Bibliyografyası 196, 214
Yunanistan 1-2, 10, 29, 33-34, 36, 54, 60-61, 63-66, 68, 72-73, 80, 86-87, 91-97, 99-104, 109, 112, 114, 124, 126, 128, 132, 134, 139, 143, 145-46, 180, 212, 214, 220, 252, 254, 257-59, 277, 282, 321, 327-30, 332, 335-36, 339, 344, 352, 357, 360-61
Kuzey Yunanistan 1, 180
Yunanistan Genel Devlet Arşivleri 33-35, 37, 47, 254
Yunanistan Devlet Genel Arşivleri Kataloğu 38, 41, 43, 45, 47-48, 50-51-52, 57, 59
Yunanistan Krallığı 328-29
Yunanistan Milli Kütüphanesi 35, 219
Yunia 68
Yusuf Kamil Paşa 185
Yuvakim (I, patrik) 357
Yuvakim (II) 61, 305
Yuvakim (III) 317, 337, 348
Yuvakim (IV) 57, 60-61

Zafiroğlu, Simeon 54
Zafiropulos, St. 71
Zafiropulu, Ekaterini 68
Zamarias, Alexios 327, 342
Zanis, İ. 355
Zaptiye Nezareti 293
Zarifi, Yorgo 291
Zavallı Delikanlı 188
Zebur 174, 176, 178-79, 190, 259
Zem[b]ur u Afitâb 254
Zembur (Arı) 255, 268
Zerva, Maria 137
Zeus Tapınağı 353
Zile *bkz.* Silata
Zincidere 60, 63, 149, 232, 287, 318
Zincidere Ayo İoannis Prodromos Manastırı 63
Zincidere Karyesinde Bulunan İoannis Prodromos Manastırı 182
Zôgrafeiôtes 327
Zografos, Hristakis 284
Zoi 327
Zorunlu Nüfus Mübadelesi 1, 43, 57, 63, 73, 77, 99, 124, 132, 134, 137, 140
Zukof, Yanis 353

Adını 1896'da basılmış bir şiirin ilk iki dizesinden alan bu kitap, Anadolu tarihinin unutulmuş bir unsurunun ve bu unsurun yeniden hatırlanışının öyküsü…

1924'teki Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi çerçevesinde, Ortodoks kilisesine bağlı oldukları için Yunanistan'a gönderilen, Türkçe konuşan Anadolu Rumları –yani Karamanlılar– ve onların kültürü, yarım yüzyıldan fazla ancak bir avuç uzmanla meraklının ilgisini çekebildi. Öncü araştırmacılar Yunanistan'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde, mübadillerle tek tek görüşerek kapsamlı bir sözlü tarih arşivi kurdu.

1980'li yıllarda Karamanlılar ve Karamanlıca hem akademik hem de popüler ilgi görmeye başladı. Evangelia Balta, bilimsel yayınlarıyla bu ilginin büyümesine katkıda bulunanların başında geliyordu. Türkçede ilk kez toplu olarak basılan makaleleri Osmanlı, Türk ve Yunan tarihlerinin bu az bilinen unsurunun tarihine ışık tutuyor:

Karamanlı yerleşimlerinin sicil defterlerindeki ev ev, dükkân dükkân dökümleri, buralarda yaşamış insanların dilinden ve kaleminden tanıklıklarla hayat buluyor. Karamanlıca yayınların satır araları modern bir toplumsal yapının ve ulusal bilincin şekillenmesinin araçları olarak okunuyor. Rumca, Yunanca ve Osmanlı Türkçesi kaynakların birbirini nasıl bütünleyerek tarihe ışık tutabileceği, örnek çalışmalarla gözler önüne seriliyor…

Evangelia Balta (1955) Yunan Ulusal Araştırma Vakfı Tarih Araştırmaları Enstitüsü'nde araştırma müdürüdür. 2013'te Türk Tarih Kurumu şeref üyesi seçildi, 2014'te Osmanlı tarihi çalışmalarına yaptığı katkılardan dolayı Cumhurbaşkanlığı Liyakat Nişanı aldı.

9 786053 322948

KDV dahil fiyatı
26 TL

Kapak fotoğrafı: 20. yüzyıl başlarında Nevşehir yöresinde bir grup Karamanlı (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Arşivi).